

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA İKTİSADİ
POLİTİKANIN DÖNÜŞÜMÜ (1945-1950)

Doktora Tezi

Perihan Ünlü SOYLU

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA İKTİSADİ
POLİTİKANIN DÖNÜŞÜMÜ (1945-1950)

Doktora Tezi

Perihan Ünlü SOYLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recep BOZTEMUR

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KONUSU

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Recep Boztemur

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

..... (Başkan)

.....

..... (Danışman)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi .....

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

“Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü: (1945-1950)” başlıklı bu tezde, Türkiye’nin 1945-1950 döneminde, iktisadi politikasına, ABD’nin istekleri doğrultusunda nasıl yön verdiği, bu alanda nelerin, neden ve nasıl dönüştüğü incelenmiştir. Girişte Cumhuriyet öncesi dönemde ortaya çıkan siyasi kadroların iktisadi politik düşünceleri ve yönelimleri genel hatları ile verilmiştir. Başlıca yerli ve yabancı tarihçilerin, Türkiye değerlendirmeleri ana hatlarıyla taranmıştır.

Türkiye’nin iktisat politikası uygulamalarındaki eksen kayması ilk ipuçlarını savaş yıllarında, uluslararası politika, dış ticaret politikası ve milliyetçilik anlayışı alanında vermiştir. Türkiye, 1930’lu yıllarda dünyanın, saygın ve istikrarlı bir ülkesiyken savaş sonrasında istikrarsızlığı teşvik edici ve yalnız bir ülke durumuna düşmüştür. Atatürk döneminde sanayileşme, devletçilik ve laiklik politikası birbirinden güç alarak gelişmişti. Savaş sonrasında ise liberalizm, milliyetçi muhafazakârlık ve özel teşebbüs, yabancı sermayeden güç alarak gelişmiştir.

Dört bölümden oluşan tezin ilk bölümünde Türkiye ile ilişkili olarak iki savaş arasında ve savaş yıllarında dünyanın durumu aktarılmıştır. Truman Doktrini, Marshall Planı ve Soğuk Savaşa nasıl yol alındığına ışık tutulmuştur. İkinci bölümde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çevresinde tarımsal gelişme ve dönüşüm ele alınmıştır. Üçüncü bölümde sanayileşme ufkunun ne zaman geri planda kalmaya başladığı sorunu sanayileşme, planlama ve ticaret başlıkları altında incelenmiştir. Dördüncü bölüm dış ticaret ve ulaşım politikası başlıklarından oluşmuştur. Dış

ticaret politikası, dış borçlar ve yabancı sermayeye yaklaşım farklılığı, izlenen ithalat ve ihracat politikası, 7 Eylül Kararları ve iktisadi bağımlılık yöneliminin nedenleri alt başlıkları çerçevesinde irdelenmiştir. Bu bölümün ikinci ana başlığı olan ulaşım politikasında demiryollarından karayollarına geçiş süreci ile denizcilik ve havacılık politikasında yaşanan gelişme ve dönüşüm araştırılmıştır. Sonuçta, ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

ABSTRACT

The Transformation of Economic Policies in Turkey after the Second World War (1945-1950) attempts to analyze how Turkey drew a road map to its economic policies in accordance with the demands of the US economic experts, and how and why things have changed in Turkish economy. The dissertation provides, in the Introduction, with a general outlook of the political elites in the pre-Republican era with regard to economic policies, and their objectives. Here, the thesis starts with a brief review of literature done by the Turkish and foreign scholars.

The first change in economic policies in Turkey appeared in the spheres of foreign policy, foreign trade policies and the idea of nationalism during the war years. The stable and respected member of the World community in the 1930s, Turkey suddenly became a lonely country that promoted instability in the post-war years. Turkey had developed the policies of industrialization, étatisme (state-led economic development) and secularism under the leadership of Atatürk in the 1930s, now, in the post-WWI period, Turkey inclined towards the policies of economic liberalism, conservative nationalism and the development of private entrepreneurship, all pushed by the necessity of import of foreign capital.

The first chapter of the thesis deals with World policy and economy as regards with the position and status of Turkey in pre-war and war years. This chapter also examines the route towards the Truman Doctrine, Marshall Aid and the Cold war. The second chapter analyzes agricultural development and changes in agriculture around the topics of the Land law. The third chapter examines the disappearance of

the objectives of industrialization under the headings of Planning and Commerce. The fourth chapter covers trade and transportation policies in 1945-1950. Foreign trade is examined in this chapter around the topics of the differences of outlook in foreign debts and foreign capital; the export and import policies followed; 7 September decisions and the causes of the move towards economic dependence. The second heading of this chapter, the Transportation Policies, analyzes the change of policy from the railroad policy and the engineering required by it to making of land routes and high ways, and the change in the naval and aviation policies. The concluding chapter provides the analyses of the findings of this thesis.

Perihan ÜNLÜ SOYLU

ANKARA 2015

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de iktisadi politikanın dönüşümünü konu alan bu tezde, 1945-1950 yılları arası ele alındı. Türkiye’de kapitalist gelişmenin önemli ve farklı bir gelişme kaydettiği bu evre, uluslararası iktisadi ve siyasi ilişkilerin yoğunlaştığı bir döneme de denk düşmekteydi. Dünyada siyasi güçler şekillenirken aynı zamanda yeni bir uluslararası ekonomik işbirliği sürecine girilmekteydi. Amerika ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan balayı kısa sürdü. Savaştan sonra giderek daha da öne çıkan bu iki ülke arasındaki iktisadi ve politik rekabet soğuk savaşa dönüştü.

Türkiye 1930’lu yıllarda dünyanın, istikrarı temsil eden az sayıdaki ülkesinden biriyken ne olmuştu da savaş sonrasında istikrarsızlığı teşvik edici bir duruma düşmüştü? Bu soruya anlamlı bir yanıt verebilmek amacıyla Atatürk dönemine kısa bir bakış yeterliydi. Cumhuriyet kadrosunun giriştiği mücadele çok zorluydu. Cumhuriyet, dünyanın en güzel toprakları üzerinde yaşayan yaklaşık 13 milyon köylüden modern bir ulus yaratmayı hedefledi. Yol, okul, tarım araçları çok yetersizdi, sanayi yok sayılırdı. Osmanlı borçlarının ödenmesi gerekti. Tüm bunlarla baş edebilmek çok fazla enerji ve zaman isterdi. Aydınlanma ilkelerini benimsemiş seçkin bir cumhuriyet kadrosu, iktisadi politika uygulamalarını içeren sanayi yatırımlarını ve radikal reformlarını yaparken, hassas dengeleri de uzun süre korumayı başarabilmişti. Bu öyle bir hassas dengeydi ki en küçük bir kararsızlık ya da zayıflık iktisadi bağımsızlığı tehlikeye düşürebilirdi. İçerde kültürel saat yavaş işliyordu. Yurttaşlık bilinci oluşturulmaya çalışılan halk, iktisadi sorunlardan kaynaklanan öfkelerini reformlara yöneltebilirdi. Kuruluş döneminin taze coşkusu ve Mustafa Kemal’e bağlılık sayesinde halkın potansiyel öfkesi azaltılabildi. Dışarıda ise dünya, Türkiye’ye bakıyordu. *Yaban* anında başka dillere çevriliyor, *Kadro* dergisi çeşitli başkentlerde günü gününe izleniyordu. Türkiye, Batı’nın cüret etmek olarak gördüğü sanayileşme girişiminden ödün vermediği gibi dış politikada da farklı ideolojilere sahip ülkelerle dost geçinmekten çekinmemekteydi. Ancak sözü edilen hassas dengeyi uzun süre devam ettirmenin zorluğu ortadaydı. Bu dengeyi sağlayan kadroların siyasetten çekilmesi ve bu durumun olağanüstü savaş koşulları ile

birleşmesi doğal olarak dengenin bozulmasına neden oldu. Ancak yapılamayanlar, yapılanların değerini azaltmadı.

1945-1950 yılları arasında Türkiye'nin iktisadi politikasına yön verirken nelerin, neden ve nasıl dönüştüğü tezin temel sorunuydu. Geçiş ya da yeniden yapılanma olarak adlandırılabilir bu dönemde dünyadaki gelişmeler Türkiye'deki değişimle örtüşmüş ve ülkenin iktisadi politikası liberal bir yöne kaymıştı. Bu dönem, daha sonraki sürecin seyrini belirleyen dinamikleri içinde barındırmaktaydı. Siyasi güçlerin gerçek sosyal temellerine oturma sancısının yaşandığı sürecin sonunda, sağ ve sol tanımları görece daha açık hale geldi. Bu netleşmede, savaş yıllarında hızlanan sermaye birikim artışının önemli payı oldu.

Bu tez çalışmasında laik milliyetçilik anlayışı, ulus-devlet projesinin ve milli iktisat politikasının güvencesi olarak görüldü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bağımlılığın, 1930-1938 yıllarında Almanya ile girilen eşitsiz ticaret ilişkisinden değil, savaş yıllarında izlenen dış politika ve iktisadi politikadan kaynaklandığı savunuldu. Tarım, sanayi, ticaret, ulaşım milli iktisatın unsurlarıydı. Dış politika da önemliydi. İktisadi politik dönüşüm savaş sonrasına denk düşüyordu. Bu nedenle dönüşümün dış etkenleri Birinci bölümde "İkinci Dünya Savaşı Sonu Dünya ve Türkiye" başlığı altında incelendi. Dönüşümün iç dinamikleri ise tarım, sanayi, ticaret ve ulaşım bölümlerinde ele alındı. Bu bölümlerde esas olarak tezi de özetleyebilecek şu alt sorulara yanıt arandı.

Dış politikada Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş yılları ile savaş sonrasında gösterdiği farklılık neydi? Savaş sonrası yeni uluslararası iktisadi politika neyi hedefledi, bunun temelleri nasıl atıldı? Marshall Planı'nın amacı neydi, nasıl eleştirildi? Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun önemi neydi, sonuçları ne oldu? Sanayileşme Planları neden ve nasıl kesintiye uğradı? Türkiye'nin sanayileşme politikasına yönelik ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki farklılık neydi? 1923 Türkiye İktisat Kongresi ve 1948 İktisat Kongresi nasıl karşılaştırılabilir? Marshall Planı'ndan yeterli yardım alınabildi mi, sonuçları ne oldu? İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımlılık ilişkisinin kökenleri hangi döneme dayanmaktaydı? Genelkurmay,

Milli Savunma Bakanlığı'na neden bağlandı? Yol Vergisi ve Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulması nasıl değerlendirilebilir?

Dört bölümden oluşan tezin ilk bölümünde Türkiye ile ilişkili olarak iki savaş arasında ve savaş yıllarında dünyanın durumu aktarıldı. Soğuk savaş, Truman Doktrini ve Marshall Planına nasıl yol alındığına ışık tutuldu. İkinci Bölümde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çevresinde tarımsal gelişme ve dönüşüm ele alındı. Üçüncü Bölümde sanayileşme hedefinin arka plana atılması süreci incelendi. Dördüncü bölüm dış ticaret ve ulaşım politikası başlıklarından oluştu. Dış ticaret politikası, dış borçlar ve yabancı sermayeye yaklaşım farklılığı, izlenen ithalat ve ihracat politikası, 7 Eylül Kararları ve iktisadi bağımlılık yöneliminin nedenleri alt başlıkları çerçevesinde irdelendi. Bu bölümün ikinci ana başlığı olan ulaşım politikasında demiryollarından karayollarından geçiş süreci ile denizcilik ve havacılık politikasında yaşanan gelişme ve dönüşüm araştırıldı. Sonuç başlığı altında ulaşılan bulgulara yer verildi.

Araştırmanın yürütülmesinde, aklımdaki soruların cevaplandırılmasında ve yeni sorulara ulaşmamda, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri tezimin temel kaynaklarını oluşturdu. İngiliz Belgelerinin bir bölümü Teksas Üniversitesi Perry-Castaneda Kütüphanesi'nden edinildi. Bir bölümü de İngiliz arşivinin kısa süreli ulaşılabilir olduğu 2012 yılı sonunda internetten indirildi. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi belgeleri kullanıldı. TBMM Zabıt Cerideleri hem dönemin sıcak gündemini yaşamamı sağladı hem de gazete haberlerini ve belgeleri güçlendirici bir işlev gördü. Anılar, döneme ışık tutması bakımından yol gösterici oldu. Resmi Gazetelerden yararlanıldı. Eski tarihli kitaplardan yararlanıldığı gibi tez konusuyla ilişkili son çıkan kitapları da izlemeye çalıştım. Özellikle İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in çalışmaları vazgeçilmez önemdeydi. Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Milli Kütüphane, kendi gazete ve dergi arşivimi oluşturmamda en çok yararlandığım kütüphaneler oldu. Türk Tarih Kurumu ve Atatürk (İstanbul) kütüphanelerinin yanı sıra İSAM kütüphanesinden de yararlandım.

Ancak, tez araştırmasının başlarında, kısa süreli bakabildiğim, Minsk'te bulunan Belarus Ulusal Kütüphanesi'nde tez konuyla ilgili doğrudan bir kaynağa ulaşmayı maalesef başaramadım. Amerikan Büyükelçiliği arşivinden yararlanma talebim, kimseye izin verilmediği gerekçesiyle geri çevrildi. İsmet İnönü Vakfı Kütüphanesi çalışanları henüz arşiv çalışmalarını tamamlamadıklarını belirterek sadece kütüphaneden yararlanmama izin verdi.

Çalışmanın her anında yol gösterici olan tez danışmanım Prof. Dr. Recep Boztemur'a ve değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Makal'a, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a, Prof. Dr. Oğuz Aytepe'ye ve Doç. Dr. Hakan Uzun'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Arkadaşlarım Murat Yümlü, Saadet Altay, Serpil ve Sibel kardeşler(im), Zerrin Arslan, Ahmet Egesel, Özlem Yaktı, Volkan Payaslı, Fatma Mesci, Demo Ahmet Aslan'a yardımları ve ilgileri için şükranlarımı sunarım. Eşim Tuğrul Soylu'ya çok teşekkür ederim. Sevgili ağabeylerim Uğur Özdemir, Hasan Öz, Bilgin Köksal ve Mehmet Özen'e teşekkürü borç bilirim. Annesinin gönderdiği videolarıyla gözümün önünde büyüdüğünü hissettiğim Alp bebeğe dünyaya hoş geldin diyorum. Ablam Zuhale olmasaydı bu tez olmazdı. Sevgisi ve desteği için teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ..... vi

İÇİNDEKİLER.....x

KISALTMALAR xiii

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONU DÜNYA VE TÜRKİYE..... 12

1.1. İki Savaş Arası Türkiye'nin Dış Politikası: Savaştan Savaşa..... 12

1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Yaşanan Gelişmeler:..... 18

1.2.1. Türkiye'de Alman Diplomasisinin Etkisi 26

1.2.2. Konferanslar Dönemi..... 29

1.3. İkinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaşa: Notalar Savaşı..... 33

1.3.1. Truman Doktrini'nden Marshall Planı'na..... 57

1.3.2. Bretton Woods Konferansı: Harp Sonrası Yeni Ekonomi
Politikası'nın Temelleri..... 61

1.4. Genel Değerlendirme..... 65

2. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIMSAL GELİŞME VE DÖNÜŞÜM: 1945-1950 70

2.1. Tarımsal Gelişme ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	70
2.1.1. Göç İskân ve Nüfus Politikası.....	72
2.1.2. Tarımsal Alanda Hukuki ve Teknik Önlemler.....	78
2.1.2.1. Tarım ve Ulaşım:	79
2.1.2.2. Tarımsal Teknoloji ve Makineleşme	82
2.1.2.3. Beş Yıllık Tarım Planı ve Marshall Yardımı	86
2.1.3. Tarımsal Ekonomide İnsan Gücü ve Kurumsallaşma	92
2.1.3.1. Tarımda Atılım ve Köy Enstitüleri	94
2.1.3.2. Bankacılık ve Tarımsal Krediler.....	99
2.1.3.3. Örnek Çiftlikler ve (Atatürk) Orman Çiftliği.....	109
2.1.4. Küçük Toprak Mülkiyeti ve Tarımsal Kalkınma	114
2.2. Genel Değerlendirme.....	123

3. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME, PLANLAMA ve TİCARET ALANINDAKİ DÖNÜŞÜM: 1945-1950 .....

127

3.1. Türkiye İktisat Kongresi	127
3.1.1. Sanayi ve Ticaretin Temelleri	129
3.1.2. Planlama Düşüncesinin Şekillenmesi ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	132
3.2. İkinci Dünya Savaşı İktisadi Politikalarına Genel Bir Bakış.....	141
3.3. Savaş Sonrası Sanayileşme Ufku: İvedili Plan’dan Vaner Planı’na	145
3.3.1. Savaş Sonrasında İktisadi Politika Tercihleri	147
3.3.2. Dünyadaki İktisadi Politikalar ve Türkiye’ye Etkileri	159
3.3.3. ABD’ye Yönelme: İvedili Plan’dan Vazgeçiş	164

3.3.4.	Vaner Planı ve Thornburg'un Önerileri.....	170
3.3.5.	ABD ve Batı ile İttifak: Plan ve Sanayileşmeye Rezerv	175
3.4.	Genel Değerlendirme.....	183

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE ULAŞIM POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜM: 1945-1950	187
--	------------

4.1. Dış Ticaret Politikası	187
4.1.1. Dış Borçlar ve Yabancı Sermaye	188
4.1.2. İthalat ve İhracat Politikası: Olanaklar ve Sonuçlar	202
4.1.3. Savaş Sonrası İktisadi Bağımlılığının Kökenleri	211
4.1.4. 7 Eylül Kararları ve Dış Ticarete Yansımaları.....	216
4.1.5. Genel Değerlendirme.....	221
4.2. Ulaşım Politikası	224
4.2.1. Demiryolundan Karayoluna	224
4.2.2. Denizcilik Politikası	237
4.2.3. Havacılık Politikası: Havacılık Girişimleri ve Sonuçları	246
4.2.3.1. Etimesgut Uçak Fabrikası ve Amerikan Yardımları	249
4.2.3.2. Hava Ulaşımının Düzenlenmesi	256
4.2.4. Genel Değerlendirme.....	259

KAYNAKÇA.....	273
----------------------	------------

TABLolar.....	312
----------------------	------------

EKLER.....	313
-------------------	------------

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATÜT	: Asya Tipi Üretim Tarzı
b.y.y.	: Basım Yeri Yok
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız.
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi.
CTAD	: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
çev.	: Çeviren.
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
DDY	: Devlet Demiryolları
DP	: Demokrat Parti
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ECA	: Ekonomik İşbirliği İdaresi
EDES	: Hür Demokratik Yunan Ordusu
edt.	: Editör
ELAS	: Ulusal Kurtuluş Ordusu
ERP	: European Recovery Programme
FO	: Foreign Office
haz.	: Hazırlayan
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: International Monetary Found
İİBF	: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Enstitüsü
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
km	: kilometre
MC	: Milletler Cemiyeti

MKK	: Milli Korunma Kanunu
OEEC	: Organization of European Economic Cooperation
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.İ.T.E.	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
t.y.	: Tarih Yok
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
THK	: Türk Hava Kurumu
TİB	: Türkiye İş Bankası
TL	: Türk Lirası
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TOMTAŞ	: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve Diğerleri
yay.	: Yayınlayan

GİRİŞ

İktisat siyasetinin temelini oluşturan öğretiler, liberal düşüncenin belirleyiciliğinden uzaklaşarak devlet müdahalesinin artmasına doğru tarihsel bir seyir izledi. Alman iktisatçı Friedrich List, “*Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*” anlayışında ifadesini bulan klasik liberalizm düşüncesi ile ulus devlet kavramı üzerinden hesaplaşıyordu. List’e göre bir ulusun sanayi dönemine geçişi, koruyucu gümrük tarifeleri ile sağlanabilirdi. Ona göre serbest ticaret ilkesini benimseyerek sanayileşen İngiltere, ilk sanayileşmiş ülkeydi ve rakiplerinden çekinmesine gerek yoktu. Bu nedenle sanayileşmiş bir ülkenin kendisi için çok uygun olan serbest ticareti uygulaması normal bir durumdu. Sanayileşmek isteyen ülkeler ise serbest ticareti bırakıp yeni doğan sanayilerini koruyacak bir iktisadi politika izlemeliydi.¹

Bu topraklarda ilk tohumları, siyasi örgüt kurularak atılan parti kurma geleneğinin kökleri eskiye uzanmaktaydı. 1865’te kurulan “*Yeni Osmanlılar*”, Osmanlı devletinin, tarih bilincine ve politik hedeflere sahip ilk örgütüydü.² Devletin, kendi çıkarları doğrultusunda davranmasını isteyen bu muhalif Müslüman grup, Tanzimat rejiminin serbest ticaret politikalarını kıyasıya eleştirmekteydi. Büyük Güçlerin içinde yer aldığı diplomatik krizin de yardımıyla “*Yeni Osmanlılar*”, 1876’da rejime yeni anayasayı kabul ettirdi. Fakat Birinci Meşrutiyet uzun ömürlü olmayacak; 1881’de, eleştiri oklarının hedefi olan Tanzimatçı politikaların, ülkeyi Avrupa’nın mali denetimine sokarak felakete götürdüğüne tanık olunacaktı. Bu gelenek üzerinde, Fransız Devrimi’nin yüzüncü yıldönümü olan 1889’da kurulan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, tarihin bir yönü olabileceği düşüncesinin Osmanlı aydınları arasında gelişmesine neden oldu.³

1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’in özgürlük ortamı içinde ona yakın siyasi parti kuruldu. Ülkenin giderek bağımlı bir nitelik kazanan iktisadi yapısını kontrol altına alarak sermaye birikim sürecini hızlandırmayı amaçlayan İttihat ve Terakki

---

¹ Jacques Billy, **İktisat Siyaseti**, çev. Merih İpek Teziç, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1974, s.9,12.

² Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 7. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.40.

³ Temuçin F. Ertan, “*Osmanlı Devleti’nde Anayasalı Rejime Geçiş: (1876 Kanun-ı Esasi’si)*”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, Eylül 1995, s.139-142; Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.65-109.

Cemiyeti kapitülasyonları kaldırdı ve milli iktisat politikasına savaş yıllarında daha da ivme kazandırdı. Yerli malı tüketimini teşvik etti ve ulusal pazarı bütünleştirmek için kara ve demiryolu yapımına önem verdi.⁴ Bu arada II. Meşrutiyet'ten 1913'e kadar çok partili süren siyasi hayat, bu tarihten sonra tek partili hal aldı ve bu evre 1918'e kadar devam etti.⁵ Bıraktığı ideolojik ve politik miras ile Cumhuriyet'in iktisadi politikalarına yön vermiş olan İttihat ve Terakki Fırkası, 1918 yılında tarihe karıştı.

1826'da son verilen siyaseten kat'ı ve müsadere usulü, korumacılığı ortadan kaldıran 1838 Ticaret Anlaşması, 1858'de çıkarılan Toprak Kanunu ile özel mülkiyet özellikle de toprakta özel mülkiyet güvence altına alınmaya çalışılacaktı. Ancak devletin yeniden yapılandırılması sermaye birikim sürecini güçlendirecek bir etki yaratmayacaktı. Batıda, toprak sahibi ayrıcalıklı sınıflar olan soylular ve senyörlere (kilise) karşı kentlerde, serveti meta üretimine ve ticarete dayanan burjuva sınıfı ortaya çıkmıştı.⁶ Avrupa'da kapitalizm sınıfsal ayrılık zemininde şekillenirken, Osmanlı Devleti bu tarihsel eğilimin dışında kalmıştı. Osmanlı aydınları, ekonominin gidişatına müdahale edecek bir siyasal örgütlenmeyi, devletin çöküşünü önlemeye yönelik ürettikleri çözüm yollarından biri olarak görmüşlerdi.⁷

Tanzimat Dönemi'nde reformlar yapılmakta, üstünlük görece Saray'dan Babıali'ye geçmekte; devlet yeniden yapılandırılmakta ve niteliği önemli ölçüde değişmekteydi. Kurumlar ve kavramlar Batı'dan hızla ithal edilmeye başlanmıştı. Düalizm bu döneme damgasını vurdu. Yapılan reformlar, bakanlardan oluşan hükümetin ve gerçek bürokrasinin doğuşunu belirlemişti. Bu bürokrat aydın kesim, modern Avrupa'nın gerçekleştirdiği başarıların temelinde özel mülkiyetin kutsallığı

⁴ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.18; Aslında 18. yüzyılda Osmanlılar yavaş yavaş Avrupa'nın askeri ve iktisadi üstünlüğünü değerlendirmeye başlamıştı. 1718'de Sultan III. Ahmet zamanında az sayıda da olsa gezgin ve elçi Avrupa'nın teknolojik üstünlüğünden söz eden raporlar hazırlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın teknolojik üstünlüğüne imrenmekte ve onu taklit etmeye çalışmaktaydı. Avrupa'dan uzmanların gelmesi sağlandı. Batı ile yakın ilişkiler Avrupa kitaplarını dolayısıyla düşüncesini de beraberinde getirdi. Böylece Batı edebiyatı, felsefesi, tarihi de Osmanlı'ya girmekteydi. III. Selim tahta çıktığı zaman yıl 1789'du ve Osmanlı iki yıldır Rusya ve Avusturya ile savaştaydı. Fransız Devrimi olurken Osmanlı'yı farklı bölgelerde rakipleri meşgul etmekteydi. Justin McCarthy, **The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923**, Addison Wesley Longman Limited, Singapore, 1997, s.286.

⁵ Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması: 1923-1931**, 3. Basım, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s.10.

⁶ **a.g.e.**, s.54-65.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt I, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.9.

ve sultanın o zamana kadar mutlak olan otoritesinin anayasayla sınırlanması gibi iki ilkenin bulunduğunu anlamışlardı.⁸ Hem merkezîyetçiliği güçlendirmek hem de sermaye birikimini yaratacak bir sürece ivme kazandırmak amacıyla özel mülkiyetin gelişmesini sağlayacak koşulları yaratmak, bunun ikisini de eşzamanlı yapmak gerekiyordu. Fakat ortada paradoksal bir durum söz konusuydu. İradi olarak tasarlanan süreçte biri diğerinin gelişimini engellemekteydi. Bu iki unsur birbirine bağımlıydı ve ortada kararsız da olsa bir denge durumu vardı. Bu paradoksun çözülmesi için ulus devlet olmak gerekiyordu. Avrupa'nın görece geç uluslaşmış ülkelerine gözünü diken Osmanlı aydını milli iktisat yaratma sürecinin önemli olduğunu anlamıştı.

Milli iktisat düşüncesinin kökleri, Tanzimat Dönemi'nin liberal iktisat yaklaşımını eleştiren Yeni Osmanlılara kadar uzanmaktaydı. Namık Kemal'de izleri görülebilecek milli iktisat düşüncesini, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde merkantil kanat olarak adlandırılan Ahmet Rıza'da ve Mizancı Murat'ta görmek mümkündü. Bu düşünceler iktisatta himayeci-devletçi politikaları savunan Alman iktisatçı Friedrich List'in düşüncelerinden beslenmişti. Kazanlı Musa Akyığıtoğlu, İttihat ve Terakki içinde bu düşünceyi cemiyetin resmi görüşü haline getirdi.⁹ Alman Milli Birliği'nin tamamlanmasından sonra Alman modelinin etkisi İstanbul'da da hissedilmiş, List'in korumacı iktisadi düşünceleri, Harp akademisinin salonlarında klasik liberalizm düşüncesi ile yarışmıştı.

Osmanlı Devleti 1875 yılında dış borçlar üzerindeki faiz ve anapara ödemelerini yapamayacağını açıkladı. Bu durum iflas etmek anlamına geliyordu. Bab-ı Âli'nin bu kararı Avrupa'da tepki ile karşılandı. Dış borçların doğrudan siyasi müdahaleye yol açabileceğinden çekinen Osmanlı hükümeti, 1881 yılında, Osmanlı borç tahvillerinin Avrupalı sahiplerinin temsilcileri ile anlaştı.¹⁰ Aynı yıl yürürlüğe giren Muharrem Kararnamesi ile borç miktarı indirildi fakat Düyun-u Umumiye İdaresi kuruldu. Dev ağızlı bir ejdere benzetilen bu idare, halkın devlete vereceği

---

⁸ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.37.

⁹ Suavi Aydın "*Türk Düşüncesinde Alman Etkisi*", **Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt 9, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.957-958.

¹⁰ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982, s.76.

vergiye hamiller adına doğrudan el koymaktaydı.¹¹ Bu idare ile birlikte Maliye Nezareti'nin masrafları daha da yükseldi.¹²

Savaş yıllarında ivmesini arttıran ulusal ekonomi yaratma süreci ise 1908'den 1918'e kadar sürdü.¹³ Balkan Savaşı, Osmanlı Rumeli'sinin elden çıkması, önu alınamayan ulusçuluk hareketleri vb. süreçler Osmanlıcılık ideolojisinin iflasına yol açtı. 1914 yılında kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırma girişiminde bulunan İttihatçılar özellikle 1915'ten sonra belirgin bir şekilde Türkçülüğe yöneldi.¹⁴ Milli sermayeyi teşvik etse de koşullar nedeniyle yabancı sermayeden de vazgeçemeyen İttihatçı devlet adamları ve basın, savaş boyunca yabancı sermayeyi milli iktisat politikası ile bağdaştırmaya çalıştı. Bu arada ticari ilişkilerde Türkçenin kullanımı zorunlu kılındı. Meslek okulları ve gece dersleri açılarak o güne kadar yabancıların ve gayrimüslimlerin tekelinde olan bazı işkollarında, Müslüman Osmanlıların istihdamı sağlandı.¹⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin erken yıllarında, ulus devletin kurulması ve Türk ulusu ile birlikte ulusal ekonomi yaratılması, toplumsal-siyasi kuruluş ile iktisadi yapılar arasında oluşturulan anlamlı bir senteze dayandırıldı. Ernst Renan'ın düşüncesine uygun Fransız kökenli bir ulus tanımı ile Alman kökenli ulusal ekonomi tanımı birleştirilerek yeni Türkiye'ye uygun, özgün bir toplumsal-iktisadi sistem yaratıldı. Etnik köken çeşitliliğine sahip bir coğrafyada kurulan Cumhuriyet, Almanya benzeri ırk esasına dayalı bir ulusçuluğu benimsemeyi düşünmedi. Farklı etnik kökenden gelmiş ve iç içe geçmiş halkları, bir üst-kimlik simgesi olan Türk adı altında birleştirdi. Öte yandan Alman kökenli, toplumu organik bir bütün sayan ve

---

¹¹ “*Borçlar İtilafnamesi İttifakla Kabul Olundu*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1933, s.5; Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, s.26.

¹² Faruk Yılmaz, **Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.311; Birinci Dünya Savaşı'ndan dağılmadan çıkan Düyun-u Umumiye Örgütü, ülkenin denetimini kolayca ele geçirebileceğini umuyordu. Ancak iki sorunla karşılaştı. İlki Osmanlı parasının değeri düşmekteydi. Bunun üzerine, müttefik devletlerdeki tahvil hamillerinin kuponlarını ödemek için yeni bir değer saptamak durumunda kalınmıştı. Esas sorun ise ikincisiydi. Ulusal hareket geliştikçe örgütün denetlediği gelir miktarı azalmaktaydı. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası: Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama**, 11. Basım, TC Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s.165.

¹³ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.42,59.

¹⁴ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.86-87; Recep Boztemur, “*Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği*”, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, A.Ü. Basımevi, Ankara, Cilt: 18, Sayı: 29, 1996, s.65-66.

¹⁵ Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi Türkiye'de Ekonomi ve Toplum 1908-1950**, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1995, s.68, 76-77;

bunun tarım, sanayi, ulaşım, ticaret vb. unsurlarını, organik bütünün ayrılmaz parçaları olarak gören “ulusal ekonomi” anlayışını gerçekleştirmek hedeflendi.¹⁶ Halkçılık ve milliyetçilik ulusal devlet anlayışının aksiyonu oldu.¹⁷ Ulusal devlet anlayışı öncelikli olarak bu iki ilkede somutluk kazandı. Tasada, kıvançta ortak bir ulusal bellek ve kolektif ruh hali yaratmak amaçlandı. Alman milli iktisat sistemi ve Fransız dayanışmacılığından etkilenen Ziya Gökalp’e göre de çağdaş bir ulus devlet olmanın yolu milli iktisat, ortak ülkü, dil, din ve kültürden geçmekteydi.¹⁸ Türklerin ne’liği belirsiz bir Turan ırkından geldiği tezini reddeden Yusuf Akçura ırk sözcüğünü, töre ve kültür ortaklığı anlamında kullanmaktaydı. Akçura’nın orta sınıf yaratma düşüncesi Cumhuriyetin kurulmasında etkili oldu.¹⁹

Modernleşme kapitalizmin, ulus devlet de modernleşme sürecinin ürünüydü. Geç modernleşme ise, kapitalistleşme dinamiklerinin devreye geç girdiği, dünya kapitalist sistemine eşitsiz biçimde eklenen ve modernleştirici iradenin başka tarihselliklerde yaşanan modernleşme süreçlerinin bilgisiyle hareket ettiği ülkelerde yaşanan süreci tanımlamaktaydı. Geç modernleşmenin en önemli özelliği, sürecin temelinde yatan maddi dinamik (kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması) ile modernleştirici iradenin bilgi, tutku, özlem ve girişimciliği arasındaki açının büyüklüğüydü.²⁰ Bu bağlamda Türkiye’nin modernleşme sürecine, “geç modernleşme” kavramı uygun düşmekteydi. Sanayileşmiş Batı ülkelerindeki sosyal sınıflar, Osmanlı’da da, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da henüz oluşmamıştı. Öte yandan kültürel, ideolojik ve politik olarak ilişki içinde olduğu Batı tarafından üstbelirlenmiş (over determination)²¹ bir yönetici bürokrat kesimin varlığı söz

¹⁶ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.42-43. Ulusal devletin nimetlerinden tüm yurttaşların yararlanması amaçlandı.

¹⁷ Burada “aksiyon” sözcüğü ile ulus devlet düşüncesinin hayata geçirilmesini sağlayan araçlar olan ilkelere işaret edilmiştir. Orhan Türkdoğan, **Sanayi Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi: Dün-Bugün-Yarın**, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1981, s.421.

¹⁸ Ziya Gökalp, **Türkleşmek Muasırlaşmak İslamlaşmak**, 1. Baskı, Alter Yayınları, Ankara, 2010, s.61-64; Suavi Aydın, “*Türk Düşüncesinde Alman Etkisi*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 9, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.957; Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s.42,59; Kerem Ünüvar, “*Ziya Gökalp*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.28-35.

¹⁹ Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.31, 33.

²⁰ Metin Çulhaoğlu, **İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s.50.

²¹ Dışarısının içselleştirdiği kapitalize etme sürecinde, ülke içi siyasetin oluşmasında rol oynayan dışsal etkenler bu oluşumu doğrudan etkilemez; o ülke koşullarında yeniden şekillenerek sürece dahil olur. İşte dışsal etkenlerin ülke özgüllüğüyle yeniden belirlenmesi, “üstbelirlenme” kavramıyla

konusuydu. Justin McCarthy, Cumhuriyetin modernleşme deneyimi için “*düşmanından öğrenme*” tanımını kullanmaktaydı. McCarthy Osmanlı İmparatorluğu’nun, reform problemiyle karşı karşıya kalan birçok ulustan ilki olduğunu belirterek 20. yüzyıl boyunca Üçüncü Dünya ülkeleri (Third World countries) adı verilen ülkelerin, Batı’nın iktisadi ve askeri gücünün bir parçası olmaya çalıştıklarını yazmaktaydı.²² Çağdaş dünyaya iktisadi ve siyasi uyum çabası, uluslaşma, demokratikleşme ve çok partili hayata geçiş, modernleşme ekseninde verilen mücadelenin birbiriyle ilişkili ana unsurları oldu. Türkiye’nin bu tarihsel deneyim birikimi, birçok yabancı yazarın da ilgisini çekmişti. Bu bakımdan Türkiye tarihi ile ilgilenen başlıca yerli ve yabancı tarihçilerin görüşlerini genel olarak gözden geçirmek, konunun açıklığa kavuşması açısından faydalı olacaktır.

1940’lı yılların sonunda Türkiye’de bulunan yazar Bernard Lewis Türk tarihsel deneyimine takdirle yaklaşıyordu. Lewis Türkiye’yi, demokratik kuruluşların kök saldığı, yüreklendirici gelişme göstergeleri sergilediği ülkelerden biri olarak görmekteydi. Ona göre İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı ivme ile birlikte Türkiye’deki 1945 sonrası siyasi gelişmeler, anayasada o zamana kadar kuramsal düzeyde kalan pek çok şeye gerçeklik kazandırdı.²³ Aşırı laikliğin zamanla yumuşadığını yazan Lewis, 1945’te yapılmak istenen Toprak Reformu kanununa sıcak bakmakta ve tam uygulanabilseydi bu reformun büyük bir devrime neden olacağını savunmaktaydı.²⁴

Türkiye’de Çağdaşlaşma adlı eserini Cumhuriyet’in 50. yıldönümüne hazırlamayı kendi misyonu olarak gören Niyazi Berkes iktisadi-siyasi gelişmelerle din-gelenek sorunları arasındaki ilişkilerin, ancak sonuçların doğru saptanarak tartışılabileceğini ifade etmekteydi. Osmanlı rejimi için feodal de teokratik de değildir diyen Berkes, geriliğin baş nedenini din sorununa indirgemekteydi.²⁵ Berkes Cumhuriyet Devrimi’nin 1940’lardan başlayarak karşı-devrime dönüştürüldüğünü

---

karşılanmaktadır. M. Hardt-A. Negri, **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.20.

²² Justin McCarthy, **The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923**, I. Published, London and New York, Longman, 1997, s.287,294.

²³ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, 4. Baskı, çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.29,14.

²⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 3. Baskı, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s.641.

²⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s.9, 405.

tespit etti. Ona göre Türkiye'nin bugünkü sorunlarının büyük bir bölümüne, devlet rejimi ile İslam dini arasındaki ilişkilerin karışık hale gelmesi yol açmıştı.²⁶

Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki Cemiyet'ni genç Türk burjuvazisinin öncü partisi olarak nitelemekteydi. Ahmad'ın daha çok siyasi boyuta ağırlık vererek yaptığı tarihsel analizlerinde süreklilik vurgusu belirgindi. Ona göre demokrasi, rekabetçi kapitalizme özgü siyasi örgütlenme yöntemi idi ve parlamenter sistem kapitalizmin olmazsa olmaz siyasi rejimi idi.²⁷ II. Meşrutiyet'in, Cumhuriyetin siyasi laboratuvarı olduğu, Tarık Zafer Tunaya'nın sıklıkla başvurulan bir değerlendirmesi oldu. Kemal Karpat'a göre de Cumhuriyet, Jön Türkler döneminde oluşturulan sosyo-politik temel üzerinde kuruldu.²⁸ Erik Jan Zürcher Kemalist modernleşme projesine eleştirel yaklaşıyordu. Türkiye'yi merkez-çevre ilişkileri temelinde çözümlü. 1923 sonrasında, halkta daha az sarsıntı yaratması nedeniyle muhafazakâr modernleşmenin tercih edilmesi gerektiğini savundu. Zürcher'e göre Türkiye, Osmanlı geçmişi hesaba katılmaksızın anlaşılamazdı.²⁹

Basitleştirilirse Çağlar Keyder'e göre emperyalizm müdahale etmese de, Osmanlı kapitalizme geçemezdi. Sadece Batı Avrupa ülkelerinin iç dinamikleri kapitalizme geçmek için uygundu.³⁰ Avcıoğlu 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'da siyasi ve iktisadi ilişkilerin Batı'dakinden çok farklı olmadığını savundu. Osmanlı düzeninin feodal olmasa da kesinlikle Asya Tipi Üretim Tarzı'ndan farklı olduğunu, onun "*prekapitalist*" olarak nitelendirilebileceğini ifade etti.³¹ Abartılı özgünlük arayışlarını doğru bulmayan Avcıoğlu'na göre kapitalizme geçilen her

²⁶ Konuyla ilgili olarak Berkes'in şu çalışmasına bakılabilir. Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, İkinci Basım, Adam Yayınları, İstanbul, 1997.

²⁷ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.162.

²⁸ Kemal Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.19-20; Karpat, bir röportajında halifelik kaldırılmadan da Türkiye'nin laik bir cumhuriyet olabileceğini söyledi. "*Neşe Düzel'in Kemal Karpat ile Röportajı*", **Radikal Gazetesi**, 8 Ekim 2007.

²⁹ Bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009; 1930 Ağustosunda İstanbul'da bulunan Times muhabiri Türkiye'de yapılan reformlardan hayranlık ve kuşku ile şöyle söz etmekteydi. "*Bunlardan hepsi bir milletin hayatında bir günden fazla sayılmıyacak kadar kısa bir zaman içinde yapıldı. ...yalnız zamanın cevap verebileceği pek çok ciddi sualler vardır. İslahat ve değişiklikler daimi olmak için pek çok, pek seri ve cezri olmadı mı?*". **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** (Bundan sonra **BCA**), Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 83.550.4, Tarih: 19.08.1930, s.1.

³⁰ Çıkarışma ile ilgili olarak Keyder'in şu kitaplarına bakılabilir. Çağlar Keyder, **Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979; Çağlar Keyder, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

³¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.26-29.

yerde feodalizm geçmişi bulmak geçilemeyen yerde de ATÜT aramak yanlıştı. Kapitalizme geçmenin tek yolu yoktu.³²

Kemal Tahir “*kerim devlet*” olarak tanımladığı Osmanlı’da, sınıfsal sömürünün olmadığını savundu.³³ Yerel bir siyasi ve iktisadi model kurgulama çabası içindeydi. Osmanlı toplum yapısını ATÜT ile açıklayan Sencer Divitçioğlu özellikle köylü tarafından yaratılan toprak rantının, devlete geçiş şekli üzerinde durdu. Ona göre şehir hayatında görülen esnaf örgütlerinin artık ürün peşinde olmaması, köy hayatında kullanım değeri üreten ekonomiyle birleşerek Osmanlı’daki durgun iktisadi durumu ortaya çıkarmıştı. Her ne kadar gelişkin bir ticari hayat da olsa bu durumun, verili bir talebin fonksiyonu olması nedeniyle söz konusu ticaret sanayiye geliştirmezdi.³⁴

İdris Küçükömer Osmanlı’da kapitalist düzene neden geçilemediği sorununu incelerken “*hegemonya paradoksu*” kavramını ortaya atmıştı. Bu kavrama göre Osmanlı İmparatorluğu’nun istilalarla genişlemesi aynı zamanda onun kırılmasını arttırarak hantallaşmasına yol açmıştı. Bu paradoksal duruma göre imparatorluk genişleyerek gelirlerini fazlalaştıracak buna karşın ordu ve yönetim giderleri ise artacaktı.³⁵

Wallerstein, Decdeli ve Kasaba Osmanlı Bütünleşme sürecini 1300-1600 arası istikrarlı genişleme dönemi, onu izleyen üç yüz yılı çelişkiler içeren bir çöküş süreci olarak tanımladı. Doğu’nun büyük imparatorlukları çökerken Avrupa, dünyayı fethetmek üzere yayılıyordu.³⁶ Osmanlı toplum yapısının, oryantalizmin tarihsel determinist bakışı gereği doğu-batı dikotomisi içinde ele alınmasına ve buradan kendi iç dinamikleriyle gelişemeyen tarih-dışı toplum saptamasına varılmasına,

---

³² Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, Cilt: III, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s.1304.

³³ Suavi Aydın-Kerem Ünüvar, “*ATÜT Tartışmaları ve Sol*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.1083. s.1083-1088.

³⁴ Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplum Yapısı**, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981, s.120, 98, 31.

³⁵ İdris Küçükömer, “*Batılılaşma, Kapitalizm ve Sivil Toplum*”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 396, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1999, s.66-67.

³⁶ Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli, Reşat Kasaba, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci*”, çev. Ali Selman, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 23, BirikimYayınları, İstanbul, 1983, s. 52.

eleştirel yaklaşan İslamoğlu-İnan,³⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun çevreleşme sürecinin, “*dünya sistemi yaklaşımının*” genellemelerinden çok daha karmaşık bir tablo ortaya çıkardığını vurgulamaktaydı.³⁸ İslamoğlu-İnan ve Keyder 1977’de yayımladıkları makalede Osmanlı toplumsal formasyonunu, daha sonraki feodalleşme sürecini de içine alacak şekilde üretim tarzlarının birbirine eklenmesi olarak açıkladılar. Yazarlara göre 17. yüzyıla kadar ATÜT, 19. yüzyıla kadar feodalleşme eğilimi görülen Osmanlı, bu yüzyıldan sonra periferileşerek kolonyal bir devlet haline geldi ve kapitalizme eklenildi.³⁹

Eric R. Wolf toprak üzerinde mülkiyet biçimlerini patrimonyal, prebendal ve merkantil olarak sınıflandırdı. Wolf’a göre bu üç mülkiyet biçimi birbirini dışlamadan bir arada var olabilirdi. Örneğin Alp’lerin kuzeyindeki Ortaçağ Avrupası’nda patrimonyal mülkiyet hüküm sürdü. Öte yandan uzun süre prebendal mülkiyetin başat olduğu Doğu’da ise prebendal beylerin, yasal olan veya olmayan yollarla, resmi mülkiyetlerini miras yolu ile elde edebilir veya pazarlayabilir olmaya güçlerinin yettiği dönemler ve yerler her zaman mevcut olmuştu. Wolf’a göre mülkiyet biçimleri sadece biçimlerdi; büyük toplumsal sonuçlar doğuran, bunların hangi amaçla kullanıldıklarıydı. Sonuçta bütün toplumsal ve ekonomik yumurtalar tek bir paleoteknik sepetin içindeydi ve yalnızca etkin alternatif seçeneklerin bulunduğu bir durumda yeni bir düzene geçiş yapılabilirdi.⁴⁰

“*Osmanlı toplumunun yapıları*” durağan değil, iç ve dış etkenlere bağlı olarak son derece hareketli olduğunu belirten⁴¹ Stefanos Yerasimos da çözümlemelerde Asya Tipi, Afrika tipi gibi katı tanımlamalardan kaçınmak gereğini vurgulamaktaydı. Yerasimos’a göre ideal tanımıyla ATÜT’de, üreticiden doğrudan devlete aktarılan artık ürünün bir miktarı daha sonra görevlilere veriliyordu. Fakat uygulamada bu

---

³⁷ Recep Boztemur, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık*”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı: 9, OTAM Yayını, Ankara, 1998, s.83.

³⁸ Huricihan İnan, “*Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme*”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 23, Birikim Yayınları, İstanbul, 1983, s.23.

³⁹ Suavi Aydın, Kerem Ünüvar, “*ATÜT Tartışmaları ve Sol*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.1086.

⁴⁰ Eric R. Wolf, **Köylüler**, çev. Abdülkerim Sönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.94-95, 102.

⁴¹ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, Birinci Kitap, Yedinci Baskı, Çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 209.

görevliler, artık ürünün bir miktarına hazineye göndermeden önce el koyabiliyorlardı. Bu iç etmenin derecesi ise merkezi sistemin gücüne bağlıydı.⁴²

Osmanlı'nın çöküş nedenini “*emperyalizm*”, “*merkez-çevre*” ya da “*bağımlılık*” etkenine bağlayan iktisadi indirgemeci yaklaşımlara katılmayan Zafer Toprak, başta iktisat tarihçilerinin ilgisine sunmak üzere, Vedat Eldem'in “*Osmanlı toplumunun 19. yüzyıldan itibaren kabuk değiştirdiği, iktisadi ve siyasi yapısıyla yeni bir topluma doğru yöneldiği*” görüşünü hatırlatıyordu.⁴³ Yazarların oldukça yoğun ve karmaşık yorum ve yaklaşımları tezin soruları bağlamında sergilendi. Kritikleri, ilgili bölümlerde soruların yanıtları verilirken yapıldı.

Osmanlı Devleti'nin farklı bir gelişim çizgisine sahip olduğu tespitinde bulunanlar ile tarihsel açıklamalarda sürekliliğe aşırı vurgu yapanların iddiaları, şöyle sistematize edilebilir. Osmanlı Devleti de Batı'daki gibi bir gelişme seyri izleseydi kapitalist gelişme yolunda geri kalmazdı. İşte geri kalmışlığın nedeni bu Avrupa-dışı toplumla süreklilik içeren bağlarımızdı. Diğeri ise artık hiçbir şekilde Batı ülkelerindeki gibi bir kapitalist gelişmenin yakalanamayacağıydı. Bu tarihsel çözümler, doğrusal gerekirci açıklamalardı, fazlasıyla zorlayıcı ve indirgemeciydi. Oysa Osmanlı kapitalistleşmezdi, üretim örgütlenmesi buna uygun değildi; çeşitli milletlerden oluşan bir imparatorluktu.

Türkiye “*geç modernleşme*” yaşadı. Bunun etkisiyle 1908'i de 1923'ü de yapan bürokratik kadro, yüklü bir tarihsel birikim deneyimiyle hareket etti. Hem modernleşme yaşama geçirilmek istendi hem de modernleşmenin başka tarihselliklerde yaşanmış olumsuz sonuçlarına karşı önlemler alındı. Bu deneyim yükü, nüfusunun neredeyse tamamı köylü bir ülkede, parlamento geleneğinin zayıflığı ile birleşerek despot aydınlanmacı bir idare ortaya çıkardı. Yerel bağlamlı bir uluslaşma projesi olan Kemalizm'in evrensel nitelikleri birçok yazar tarafından özellikle jakobenizm ve bonapartizm kavramlarıyla ilişkili olarak sorgulandı.⁴⁴

---

⁴² a.g.e., s.93, 95-96.

⁴³ Zafer Toprak, “*İktisat Tarihi*”, **Türkiye Tarihi 3**, 10. Basım, Yayın Yön. Sina Akşin, CemYayınevi, İstanbul, 2009, s.226.

⁴⁴ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.109-113. Ali Gevgilli, “*Kemalizm ve Bonapartizm*”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.192-197; Adnan Adıvar'a göre Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında uygulanan laiklik politikası çok şiddetliydi. Ali Fuat Başgil de bazı küçük farklarla

Kemalist cumhuriyet projesinin, sınıflar üstü algıyı pekiştiren sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış kitle şiarına dayanan “*toplumu homojen bir bütün*”⁴⁵ olarak görme anlayışı Bonapartist özellikler taşımaktaydı. Rousseau’cu cumhuriyetçilik anlayışına sıkı sıkıya bağlı bir biçimde, egemenlik hakkının kesinlikle devredilemez olması düşüncesiyle bağlantılı olarak da jakobenizmden esintiler taşıdığını söylemek yanlış olmazdı.⁴⁶

Karpat’a göre İkinci Dünya Savaşı yıllarında sermaye öyle hızlı birikmişti ki toplumu homojen bir bütün olarak gören eski sosyal kuramı ve devletçilik felsefesini, genel hoşnutsuzluk yaratmadan sürdürmek artık olanaksızdı. Devletin kendisine biçtiği, farklı sosyal sınıflar arasında hakem rolü oynama misyonunun sonuna gelinmişti. Cumhuriyetin doğuşundan 1945 yılına kadar Türkiye’de işçinin, devletçiliğe rağmen, yalnızca üretimin bir unsuru sayıldığından söz eden Karpat, siyasi bakımdan işçi sınıfının, ekonomik zorunlulukların doğurduğu bir “*mahzur*” olarak görüldüğünü ifade etmekteydi. Oysa genel olarak işçi sınıfının doğuşu, sosyal, ekonomik ve politik gelişmelerin bir sonucu ve işçilerin bir sosyal grup olarak ortaya çıkmaları toplumsal yapıyı da değiştirdi.⁴⁷

İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde Türk ekonomisi, Cumhuriyet’in ilk yıllarının modernleşme ve uluslaşma ilkeleriyle uyumlu olarak değişmeye başladı. Sanayileşme, kalkınma ve topyekûn toplumsal değişimi amaçlayan bu dönem üzerinde iç ve dış siyasi ve iktisadi etkenler, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar, siyasi seçkinlerin belirleyici rolleri etkili oldu. Tezin birinci bölümüne, iki büyük savaş arasında, dünya ile ilişkili olarak Türkiye’de yaşanan gelişmelerin, tartışılması ile başlanacaktır.

Sovyet Rusya’dakinin aynısı olduğunu söylemekteydi. Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Basım, İmge Yayınevi, Ankara 2008, s.154.

⁴⁵ Karpat, **a.g.e.**, s.203.

⁴⁶ Fransa’da terör döneminde, yasama ve yürütme gücü birleştirilmişti. Jakobenizm temsili sisteme inanmıyordu çünkü egemenlik hakkının devredilmez olduğunu düşünüyordu. Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, 2. Baskı, İstanbul, Ar-Basın Yayın, İstanbul, 1983, s.32-33; Fransa’dan esinlenen çoğunlukçu demokrasi anlayışı, milli iradenin özellikle padişah tarafından zedelenmesine karşı bir sigorta olarak görülmüş; devrim ya da reform programının gerçekleştirilmesi açısından da daha uygun koşullar sağladığı düşünülmüştür. Gerçekten de kuruluş döneminde, çoğulcu demokrasi reformların yürütülmesi açısından uygun bir ortam sağlamayabilirdi. Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 1986, s.14.

⁴⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Basım, İmge Yayınevi, Ankara, 2008, s.203, 213-215.

1. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONU DÜNYA VE TÜRKİYE

Dünyayı İkinci Dünya Savaşı'na götüren siyasal ve ekonomik gelişmelerden ve savaş sırasında yaşanan kaostan, savaş sonrasında yeni bir dünya düzeni çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan düzenlemeler, dünya tarihine yeni bir yön vermiştir. Türkiye'de 1945-1950 döneminde iktisat politikasında yaşanan dönüşümün anlaşılabilmesi, onun iki büyük savaş arasında ve savaş yıllarında izlediği dış politikasının gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Bu bölümde savaşa yol açan süreçle birlikte savaş dönemi gelişmeleri incelenerek Türkiye'nin de içinde yer aldığı bu '*yeni düzenin*' ana hatları sergilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın ve Türkiye'nin Truman Doktrini, Marshall Planı ve Soğuk savaşa doğru nasıl yol aldığına ışık tutulmuştur.

1.1. İki Savaş Arası Türkiye'nin Dış Politikası: Savaştan Savaşa

İkinci Dünya Savaşı, 1914-1918 savaşının yarattığı ekonomik karmaşa ve siyasi huzursuzluk sonucu ortaya çıktı.⁴⁸ İkinci Dünya Savaşı'na yol açan gelişmeler ile bu savaştan Soğuk Savaş'a varan sürecin kökenleri Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uzanıyordu. Savaş sonunda Almanya ile yapılan Versailles (Versay) Antlaşması Almanya'yı büyük maddi yük altına soktu. Ayrıca gelecekte Almanya'yı ve Rusya'yı işgale özendirecek büyük bir Polonya yaratılmıştı.⁴⁹ Lozan'dan kalan sorunlarını 1920'li yılların sonunda çözebilen Türkiye, bölgede statükocu bir politika izlemekteydi.⁵⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda kendisine gizli anlaşmalarla vaat edilen

---

⁴⁸ William Woodruff, **Modern Dünya Tarihi**, çev. Hale Vardar-Arda Vardar, Birinci Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s.257.

⁴⁹ Şevket Ovalı, "*İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri*", **Türk Dış Politikası: 1919-2012**, 2. Baskı, Editör Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2012, s.260; Fransa'nın Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya ile kurduğu *Küçük Antant*, Polonya'nın Almanya ve Rusya'ya karşı güvenliğinin sağlanmasını amaçlayan statükocu bir oluşumdur. Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.238; Fahir Armaoğlu, "*Avrupa Politikasında Polonya*", **Bellekten**, C. LVII, Nisan 1993, (Sayı: 218'den ayrı basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.290.

⁵⁰ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 18. Baskı, İmge Dağıtım, Ankara, 2009, s.404.

yerleri elde edemeyen İtalya, iki savaş arası birçok devleti ülküden saldırgan bir politika izledi. İngiltere, savaş sonrası gelişmelere uzlaştırmacı şekilde müdahale edecek politikalar izleyemedi. ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne girmemesi, güçler dengesinin kolayca bozulmasına yol açtı. Ekim Devrimi nedeniyle SSCB'nin Avrupa'ya uzak kalması da savaşa yol açan önemli faktörlerden biriydi.⁵¹

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Paris'te, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması imzalandı.⁵² 1930'larda bu iki ülke istikrarın temsilcisi haline geldiler.⁵³ Silahsızlanma konferansının hazırlık komisyonu çalışmalarında, Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof'un Türkiye'nin de bu çalışmalara katılmasını istemesi üzerine 1928 Martı'nda Türkiye komisyon çalışmalarına davet edildi.⁵⁴ Türkiye aynı yıl kendisine teklif olunan, Briand-Kellogg Paketi'ne katılacağını bildirdi.⁵⁵ Bu pakt savaşı kanun dışı sayıyordu. Silahsızlanma Konferansı'nın 1932 Şubatı'ndaki toplantısında Sovyetler Birliği tam silahsızlanma teklifini tekrar gündeme getirdiklerinde onları destekleyen tek ülke Türkiye oldu.⁵⁶

Türkiye, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'yı bir araya getiren Balkan Birliği'nin ilk konferansı 1930 Ekiminde Atina'da toplandı.⁵⁷ İsmet İnönü 1931 yılında ilk yurt dışı ziyaretini Yunanistan'a yaptı.⁵⁸ Türk-İtalyan dostluğu da bu yıl gündeme geldi.⁵⁹ 1931 Mayısı'nda Ankara'yı ziyaret eden Rus Hariciye Komiseri hararetle karşılanmaktaydı.⁶⁰ 1931 Temmuzunda Irak Kralı Faysal Türkiyede idi.⁶¹ Türkiye batısındaki ve doğusundaki komşularıyla

⁵¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, 19. Baskı, İmge Dağıtım, Ankara, 2010, s. 14-15.

⁵² Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, İkinci Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s.72.

⁵³ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı**, 4. Basım, çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2008, s.46.

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 11. Baskı, Ayrac.org sanal yayınevi, t.y. s.172-173;

⁵⁵ **TBMM(ZC)**, Cilt: 5, Devre: 3, İçtima Senesi: 2, Birinci İnikat, 1 Teşrinisani (Kasım) 1928, s.3.

⁵⁶ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.173; Bu dönemde Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini geliştirmesinde etkili olurken, Ermeni Katolik din adamları, Türk hükümeti aleyhine şikâyetlerini bildirmek amacıyla Milletler Cemiyeti'ne başvuruyordu. **BCA**, Dosya No: 40111, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 222.497..14., Tarih: 29.6.1930.

⁵⁷ A. Akşin, **a.g.e.**, s.259, 261.

⁵⁸ Temuçin Faik Ertan, "*İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi*", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemi'ne Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2011, s.213.

⁵⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Haziran 1931.

⁶⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mayıs 1931.

⁶¹ **Vakit Gazetesi**, 2 Temmuz ve 5 Temmuz 1931; **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Temmuz 1931.

büyük bir uyum içindeydi. Aynı zamanda farklı ideolojik yönelimlerdeki ülkelerle dostluğunu, barış ve işbirliği temelinde başarıyla sürdürmekteydi.

Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne girme teşebbüslerinin sonuçlandığına dair 1932 Nisanı'nda Cenevre Elçiliğinden gelen rapora göre, Türkiye'nin teklifi Cemiyete iletilmişti. Cemiyet bu teklifin, daimi üyeliğe sahip ve çeşitli gruplara mensup devletler tarafından, konseyde imza edileceğini bildirmekteydi.⁶² Türkiye 18 Temmuz'da Milletler Cemiyeti'ne (MC) üye oldu.⁶³ Türkiye'nin MC'ne girmesi Sovyetler Birliği nezdinde de sorun oluşturmadı. Zaten bir süre sonra Sovyetler Birliği ve 50 milyona yaklaşan sayıları ile Küçük İtilaf Devletlerinin MC'ne girip daimi üyelik isteyeceğine dair haberler ortalığa yayılmıştı.⁶⁴ Bu haberler dayanaksız değildi, 18 Eylül 1934'te de Sovyetler Birliği MC'ne üye oldu.⁶⁵ Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin MC'ne girmelerinin ardından devletler arasında gruplaşmalar hızlandı.⁶⁶ MC'nin barışı sağlamak amacıyla kullanabileceği herhangi bir yaptırım gücü olmaması nedeniyle Cemiyet'in yeterli olmadığı düşünülüyor, silahların bırakılmasında bölgesel paktların da yararlı olacağı öngörülmüyordu.⁶⁷ Bu koşullarda gerçekleştirilen Balkan Antantı statükoyu korumayı amaçlıyordu.⁶⁸ Antant, güçlü bir teşkilat olmasa da dış basında geniş yankı yarattı.⁶⁹

⁶² BCA, Sayı: 495, Dosya: 40117, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 222.497..20, Tarih: 30.4.1932.

⁶³ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.97-98; Bunun üzerine Fransız parlamentosu Türkiye'ye memnuniyetini ifade eden bir kutlama yazısı gönderdi. BCA, Dosya: 40128, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 222.498..9, Tarih: 24.9.1932.

⁶⁴ BCA, Dosya: 432179, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 252.697..11, Tarih: 21.5.1934; Gerçekten de iki ülke arasındaki yakın ilişkiler daha sonra da sürdü. 6 Eylül 1935 tarihli New York Times Gazetesinde, Sovyet hükümetinin Mustafa Kemal'e Yunan savaşının en kritik zamanında Savaş Komiseri Frunze'yi göndermesinden, ayrıca silah, cephane ve para yardımı yapmasından beri süregelen askeri ve politik yakın dostluk ilişkisine dikkat çekilmekteydi. BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.803..17, Tarih: 12.10.1935.

⁶⁵ Şayan Ulusan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi –Öncesi ve Sonrası", **CTTAD**, VII/16-17, Ankara, Bahar-Güz/2008, s.252.

⁶⁶ Gönlübol-Sar, **a.g.m.**, 1996, s.98.

⁶⁷ BCA, Dosya: 428106, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 244.652..18, Tarih: 5.8.1934; Antonello Biagini, **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s.76; Mussolini İtalya'sı Balkan Antantı'ndan hoşlanmadı. Bu dönemde İngiltere, İtalya'yı elde edilmesi kolay ve kendisi için önemsiz müstemlekelere yöneltme siyaseti izliyordu. **Akşam Gazetesi**, 29 Mart 1934.

⁶⁸ **TBMM(Gizli Celse Zabıtları)**, Cilt: 3, Devre: IV, İçtima Senesi: III, İnikat: 80, Celse: 2, Tarih: 25.10.1934, s.587; Meclis gizli oturumunda Tevrik Rüştü Aras, Yugoslavya'nın benzer anlaşmaları Romanya ile, Bulgaristan ve Macaristan'a yönelik; Çekoslovakya ile, Macaristan'a yönelik; Fransa ile, İtalya'ya yönelik olarak yaptığını ifade etti. **TBMM(Gizli Celse Zabıtları)**, Cilt: 3, Devre: IV, İçtima Senesi: III, İnikat: 80, Celse: 2, Tarih: 25.10.1934, s.586.

⁶⁹ BCA, Dosya: 40396, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 227.526..8, Tarih: 25.2.1934; BCA, Dosya: 40398, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 227.526..10., Tarih: 3.3.1934; BCA, Dosya: 40390, Fon Kodu:

Uluslararası borçlar iki savaş arası dönemde ABD ile Avrupa arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyen en önemli unsur haline geldi. ABD savaş sırasında, içinde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bulunduğu yirmi ülkeye borç vermişti. Bu ülkeler, ABD'ye ödeyecekleri borcu Almanya'dan alacakları tamirat borçlarına bağlamışlardı. Almanya savaş tazminatlarını ödeyemeyince onlar da ABD'ye olan borçlarını ödeyemediler.⁷⁰ 1929 iktisadi krizi Amerika'nın, iddialı olmakla birlikte henüz dünya dengelerini şekillendirecek güce ulaşamadığını da ortaya çıkardı. Bu büyük iktisadi çöküşü her ülke derece derece hissetti.⁷¹

İtalya 1935'te, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri hızla artan nüfusunu yerleştirebileceğini ve sanayisi için hammadde ihtiyacını karşılayabileceğini düşündüğü Etiyopya'yı, Milletler Cemiyeti'nin bütün uyarı ve zorlayıcı tedbirlerine rağmen işgalden vazgeçmedi.⁷² 1936 yılı sonuna gelindiğinde Roma-Berlin eksenini şekillenmiş, Almanya ve Japonya arasında Anti-Komintern Pakt imzalanmış ve Alman birlikleri Ren bölgesine girmişti.⁷³ 1936 yılı, Cumhuriyet rejimine karşı ayaklanan asilerin 1939'daki zaferiyle sonuçlanacak olan İspanya İç Savaşı'nın başlangıç yılı oldu. Bu koşullarda Boğazlarda tam kontrolü sağlamak isteyen Türkiye 1936'da Montreux Sözleşmesi'ni imzaladı.⁷⁴ İngiltere ve Almanya Montreux Sözleşmesi'ni daha sonra onayladı. Sözleşme Türk-İngiliz ilişkilerini yakınlaştırdı. Bu yakınlaşma aynı zamanda İtalya'nın Akdeniz'deki tehdit edici tavrından kaynaklanıyordu. Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetler Birliği'nin Türk dış politikasının temel unsuru olmaya devam etmesini engellemedi. Türkiye sözleşmeyle ilgili olarak Sovyetler Birliği'yle sürekli görüş alışverişi içindeydi. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Fransa ile imzaladığı ittifak anlaşması, Fransa'nın Boğazlar Sözleşmesi'ne olası itirazını önledi. Türk-İngiliz yakınlaşmasının sürmesi bunun yanı

30..10.0.0, Yer No: 227.526..2, Tarih: 27.1.1934; **BCA**, Dosya: 40374, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 226.525..6, Tarih: 25.10.1933; **BCA**, Dosya: 40388, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 226.525..20, Tarih: 0.1.1934.

⁷⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.114.

⁷¹ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.59.

⁷² **Kurun Gazetesi**, 27 Ekim 1935; **Son Posta Gazetesi**, 18 Ekim 1935; **BCA**, Dosya: 422110, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 234.580..13, Tarih: 7.12.1935; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.131.

⁷³ Jean Claude Bureau, Guillaume Bigot, **Bütün Dünya Tarihi**, 1. Basım, Dharma Yayınları, İstanbul, 2006, s.276.

⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s.179; Tefik Rüştü Aras, "*Montrö Muahedesi harp sonrası siyasetinde bir merhale teşkil etmekte, sulh davasına yeni bir istinat noktası olmaktadır*" diyerek yaklaşan savaşta Boğazların barış içinde güvenliğinin sağlandığını vurguluyordu. **Son Posta Gazetesi**, 21 Temmuz 1936.

sıra Türkiye'nin Almanya ile sürdürdüğü sıkı ticaret ilişkileri, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini, hemen olmasa da süreç içinde dolaylı olarak olumsuz etkileyecekti.⁷⁵ Başka olayların da eklenmesi ile 1939 yazında Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yolları birbirinden ayrıldı.⁷⁶

İspanya İç Savaşı'nın Avrupa'da bir savaşa yol açmasını önlemek amacıyla İngiltere ve Fransa sorunu, yıpranmış olan Milletler Cemiyeti'ne götürmeden *non-intervention* politikası ile çözmeye çalıştı. Fakat Türkiye'nin de onayladığı karışmama politikası kısa zamanda geçersizleşti. 1937 yılında İspanya limanlarına giden bazı ticaret gemilerinin, İtalyan olduğu sanılan denizaltılarca batırılması nedeniyle Akdeniz'de güvenlik iyice bozuldu.⁷⁷ İtalya kaynaklı bu korsanlık olaylarını çözmek amacıyla İngiltere ve Fransa'nın düzenlediği Nyon Konferansı'na, Türkiye'nin danışma ve dayanışma içinde olduğu Sovyetler Birliği ve Balkan Devletleri de katıldı. Türkiye'nin de iştirak ettiği bu konferansa katılmayı İtalya, Almanya ve Arnavutluk reddetti. Nyon ve Cenevre'de imzalanan anlaşmalar⁷⁸ Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya biraz daha yaklaştıracak ve *Üçlü İttifak*'a giden yolu açacaktı. Bu bağlamda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Temmuz 1937'de imzalanan Sadabad Paketi, Akdeniz'de barışa yönelik küçük de olsa bir katkı oldu.⁷⁹ Cumhuriyetin dış politikası başından beri barışın ve anlaşmaların korunmasına yönelikti.⁸⁰ 1938 yılında Türkiye'nin bütün Doğu ve Batı devletleriyle

---

⁷⁵ 1934 yılında Türkiye'nin Almanya ile girdiği sıkı iktisadi ilişkilerin siyasi sonuçları, 1936'dan itibaren daha somut bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Almanya iktisadi nüfuzu ile Türk-Sovyet ve Türk-İngiliz ilişkilerini bozarak Türkiye'yi revizyonist gruba çekmeye çalışıyordu. 1939 yılında Almanya'nın Türkiye'ye ünlü diplomat Von Papen'i göndermesi, Türkiye'nin, Almanya için taşıdığı önemi göstermekteydi. Sar ve Gönlübol, **a.g.e.**, 1973, s.115, 117.

⁷⁶ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.178; "*Dail Mail Yazıyor*", **Ulus Gazetesi**, 4 Eylül 1948; Rusya 1939'dan Beri Bize Dost Değil başlıklı haber için Bkz. **EK-1**; 1940 yılı Ekim ayında İsmet İnönü Meclis'te yaptığı konuşmada, dünyadaki gelişmelerden kaynaklanan pürüzlere rağmen Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluğun varlığına ve önemine dikkat çekmekteydi. **Türk Parlamento Tarihi (TBMM-VI. Dönem: 3 Nisan 1939-15 Ocak1943)**, IV. Cilt, Araştırmacı Yazar: İsmet binark, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s.3592.

⁷⁷ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920 – 1945)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.527-529.

⁷⁸ **TBMM(ZC)**, Cilt: 19, Devre: 5, İçtima: 2, Yetmiş yedinci İnikat, Tarih: 18.IX.1937, s.341-343.

⁷⁹ A. Akşin, **a.g.e.**, s.226, 198; Hasan Köni, "*II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası*", **Atatürk Yolu**, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, Mayıs 1998, s.43.

⁸⁰ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938**, Cilt: II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.44; ABD Büyükelçisi John Grew, beş yıldır görev yaptığı Türkiye'den 1932 Mayıs'ında ayrılırken verdiği veda ziyafetinde Tevfik Rüştü Aras'ın "...*bizim dış politikamız basit ve açıktır, herkesle dost geçinmeyi, hiçbir gruplaşmaya girmemeyi istiyoruz*" dediğini yazmıştı. Grew, **Bir ABD Büyükelçisininin Türkiye Hatıraları: Atatürk ve İnönü**, çev. Muzaffar Aşkın, Yenigün Yayıncılık, Ankara, 2000, s.158; ABD büyükelçileri 1937 yılına kadar

ilişkileri yanlış anlamaya (sui tefekkür) meydan vermeyecek şekilde kurulmuştu. Türkiye'nin barış konusundaki tavrı dünyada takdirle karşılanmış; hem kendisinin hem de diğer milletlerin refah ve güvenliği konusundaki içten tavrı diğer milletler nezdinde de karşılık bulmuştu.⁸¹ Batıcı eksenindeki Türk dış politikası, Batı güçlerinin politikasına kayıtsız bağlılığı gerektirmemişti. Türk Hükümeti dış politikada batı ülkelerine de Sovyetler Birliği'ne de eşit mesafedeydi. Cumhuriyetin kazanımlarını korurken komünizmin etkilerinden uzak durmak istemiş aynı zamanda batıya yeniden boyun eğmeye de karşı olmuştu.⁸² Mustafa Kemal hasta yatağındaiken Ali Fuat Cebesoy'a pek yakında dünyanın mütareke yıllarından çok daha ciddi şekilde karşılaşacağını söyleyerek onunla siyasi öngörülerini paylaşmıştı. Bu öngörüler tarihsel deneyimin ışığında gelecekte izlenmesi gereken yola dair ipuçları sunması bağlamında çok önemliydi.

“Avrupa’da birkaç maceraperest Almanya ve İtalya’nın başında cebren bulunuyorlar. (Hitler ve Mussolini’yi kastederek) ...Bunlar bugün dünyayı kana bulamaktan çekinmeyeceklerdir. Eski dostumuz Rus Sovyet hükümeti acizlerle maceraperestlerin yanlış hareketlerinden istifade etmesini bilecektir. Bunun neticesinde dünyanın vaziyeti ve muvazenesi kâmilten değişecektir. İşte bu devre esnasında doğru hareket etmesini bilmeyip en küçük hata yapmamız halinde başımıza mütareke senelerinden daha çok felaketler gelmesi mümkündür...”⁸³

İstanbul’da eski büyükelçiliklerinde ikamet etmişlerdi. Bu tarihe kadar Ankara’da “büyükelçilik” olarak adlandırdıkları kiralanmış binada ikinci kâtip rütbesinde bir memur bulundurmışlardı. Nur Bilge Criss, “*ABD İle İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası 1919-2012**, 2. Baskı, editör: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayın, Ankara, 2012, s.173.

⁸¹ **BCA**, Dosya No: 2. Büro, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 580.2308..2, Tarih: 00.00.1938, s.13; Türkiye’nin dış politikası ve çeşitli devletlerle kurduğu ilişkiler hakkında hazırlanmış raporu içeren bu arşiv belgesinde Kuzey komşusuyla ilgili şunlar yazmaktadır: “*Sovyet Rusya ile dostluğumuz devam ettiği gibi hudut ihtilaflarının halli için de Anlaşmalar imza edilmiş ve hemhududluğun icab ettirdiği su, ve emsali Mukavelemeler ahkâm, ıslah ve idame olmuştur*”. **Aynı yer**; 1938 yılı Eylül ayında Ulus ile İzvestia ve Pravda gazetelerinde karşılıklı olarak iki ülkenin iktisadi ve kültürel gelişmelerinin haber yapılması kararlaştırılmıştı. Bu karar İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Başbakan Celal Bayar tarafından onaylanmaktaydı. **BCA**, Dosya No: 85, Fon Kodu: 30..10.0.0., Yer No: 85.558..6, Tarih: 10.9.1938; Bu durum 1938 Eylülü’nde, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun hala korunduğunu ve sürdürüldüğünü göstermekteydi.

⁸² Biagini, **a.g.e.**, 2007, s.76; Cumhuriyet milli iktisat ekseninde yürüttüğü politikasıyla güçlendirdiği bağımsızlığı konusunda, ödünsüz davrandı. 1928 yılında dört Türk kızının Hıristiyanlaştırılması dolayısıyla Bursa Amerikan Kız Koleji kapatılarak ilgililer hakkında dava açıldı. **Cumhuriyet Ansiklopedisi (Cilt I)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.114; Yaklaşık aynı zamanlarda ise komünistler tutuklanmaktaydı. Atilla Akar, “**Eski Tüfek**” **Sosyalistler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.14-19.

⁸³ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar II. Kısım**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1960, s.252; Ölümünden kısa bir süre önce Atatürk’ü Savarona’da ziyarete gelen Romanya Kralı Carol, yattan ayrılrken Atatürk için üzüntüyle “*sizin için bilmem ama, bizim için daha iki yıl yaşaması gerek*” diyordu. Cemal Granda, **Atatürk’ün Uşağının Gizli Defteri**, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.194.

Ahmet Emin Yalman'a göre Atatürk, Hitler ve Mussolini tarafından yürütülen yeni emperyalizme karşı tahammülsüz olmuş, Hitler'in dostluk girişimlerini soğuk karşılamış, “gönderdiği resme aynı şekilde karşılık vermek için muhitinden gelen ricalara iltifat etmemişti.”⁸⁴

1938 Martındaki Almanya-Avusturya birleşmesini (Anschluss), Eylül ayında, Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği'nin çağrılmadığı Münih Antlaşması izledi. Bu antlaşma ile Çekoslovakya'nın Südet bölgesi Almanya'ya verildi.⁸⁵ Görüldüğü gibi Birinci Dünya Savaşı bitiminde yapılan anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanan revizyonist ülkelerin karşısında barışçı, anti-revizyonist ülkeler etkili bir cephe oluşturamadılar. Barış cephesinin kendi içindeki rekabetleri ile kuşku ve güven duyguları arasındaki gel-gitler savaş cephesinin işine yaradı ve barış yanlısı çabaları etkisizleştirdi. Bütün bu sorunlara ayrıca 1929 dünya ekonomik krizi eklenince revizyonist ülke hükümetlerinin savaş çıkırtkanlığına uygun koşullar ortaya çıktı. Sonuçta savaşa yol açan olaylar domino etkisiyle ardarda ortaya çıkmaya başladı.

1.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Yaşanan Gelişmeler:

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlamış olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın fitili çoktan ateşlenmişti. Aynı yılın ortalarına doğru ülkeler arası ittifak arayışları hız kazanmıştı. 1939 Martında Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi, SSCB Türkiye Büyükelçisine Almanya'nın yarattığı tehlikeden endişeyle söz ederek Fransız Hükümetinin aldığı gönülsüz tedbirleri eleştirmiş, Fransa ve İngiltere'nin SSCB ile aktif bir işbirliği yolunu tutmamış olmasından yakınmıştı.⁸⁶ Nisanda İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmesi, İngiliz Kabinesinde İngiliz çıkarlarının savunma hattının Balkanlardan değil Türkiye üzerinden geçmesi gerektiği görüşünü gündeme

⁸⁴ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt 3(1922-1944), Rey Yayınları, İstanbul, 1970, s.275.

⁸⁵ Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, s.58-59.

⁸⁶ Nurer Uğurlu (haz.), “SSCB'nin Türkiye Büyükelçisinin Fransa'nın Türkiye Büyükelçisiyle Konuşması Hakkındaki Raporundan Bölümler: (S.213/No: 118, 21 Mart 1939)”, **SSCB Dışişleri Bakanlığı: İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları**, çev. Levent Konyar, Yeni Gün Yayıncılık, Ankara, 2000, s.25.

getirdi.⁸⁷ 5 Mayıs 1939'da Potemkin, Ankara'da İnönü ve diğer yetkililerle görüşmekteydi. Türkiye ve İngiltere arasında düşünülen antlaşmaya,⁸⁸ Sovyet Hükümeti'nin sıcak bakmasından Türk Hükümeti hoşnut kaldı. İnönü Potemkin'den, Bulgaristan Başbakanına, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki sıkı dostluğu bildirmesini ve Alman baskılarına asla boyun eğmemeyi telkin etmesini istedi. İnönü görüşmede Romanya ile Bulgaristan'ın uzlaşması ve *Karadeniz Paktı*'nın⁸⁹ *Balkan Paktı* ile birlikte yapılması gerekliliğine dikkat çekti.⁹⁰ Görüşmeden kısa bir süre sonra dünya ajansları, Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof'un yerine Molotof'un geldiğini duyurdu.⁹¹ Batılılarla ve Almanya ile görüşme halinde olan Sovyet Hükümeti 1939 Ağustos ayında, şaşkınlık yaratan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı imzaladı. 1938 sonunda Münih Antlaşması'ndan sonra ortalığa Almanya (Ribbentrop) ve Fransa (Bonne) arasında saldırmazlık anlaşması imzalandığı söylentileri yayılmıştı.⁹² Bütün bu kaygılara Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı anlaşmanın, Fransa'nın da katılacağı *Üçlü İttifak*'a doğru gitmesi ve Türkiye-Almanya arasındaki sıkı ticaret ilişkileri de eklendi. Alman-Sovyet ittifakı bu koşullar altında yapıldı.⁹³ Pakтын hemen ardından Eylül'ün ilk günü Almanya'nın

⁸⁷ Uğurlu (haz.), "SSCB'nin İngiltere Büyükelçisinden SSCB Dışişleri Halk Komiserliğine Telgraf: (S.253/No: 152, 9 Nisan 1939)", **SSCB Dışişleri Bakanlığı**, s.27.

⁸⁸ 12 Mayıs'ta ilan edilecek olan Türk-İngiliz Deklarasyonu'ndan söz edilmektedir. Fethi Okyar aynı gün yaptığı Meclis Konuşması'nda, Türk-Sovyet dostluğunun göstergesi olarak Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Potemkin ile Türk siyasi çevreleri arasında samimi ilişkilerin memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir. **TBMM(ZC)**, Cilt: 2, Devre: 6, İçtima: F., on birinci inikad, Tarih: 12-V-1939, s.71.

⁸⁹ Sovyetler Birliği Türkiye'ye Balkanlar ve Karadeniz-Boğazlar bölgesinde çıkacak bir saldırıya karşı yardımlaşmayı amaçlayan bir anlaşma teklif etti. Zaten daha önce 8-9 Temmuz'da, Karadeniz ve Boğazlarla ilgili kapsamı sınırlı olan bir proje Moskova'ya bildirilmişti. Bu projenin sunulmasından sonra Sovyet Büyükelçisi Terentief 15 Eylül'de Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmişti. Cevat Açıkalın, "*Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın ilk Yılları: 1939-1941*", **Belleten**, Cilt: LVI, Sayı: 217, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Aralık 1992, s.1007; Aynı gün İnönü, büyük-şimal komşumuz hakkında en ufak bir gizli düşünce taşınmadığını, dostluğumuzla ilgili en ufak bir pürüz olmadığını bildirmekteydi. **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Eylül 1939.

⁹⁰ Sumner Wells, "*Karar Zamani*", **Akşam Gazetesi**, 14 Mart 1945, s.4.

⁹¹ Açıkalın, **a.g.m.**, s.1002.

⁹² Sumner Wells, "*Karar Zamani*", **Akşam Gazetesi**, 2 Şubat 1945, s.4; Sumner Wells 1939 yazında Sovyetler Birliğinin, İngiltere ve Fransa'ya karşı neler hissettiğini şöyle anlatıyordu: "*Sovyet Hükümeti muhtemel müttefiklerinin yalnız, zayıf ve aciz olduklarına inanmakla kalmıyor, harp patladığı takdirde ağır yükü de kendi omuzlarına yüklemeye çalışacaklarından korkuyordu.*" Sumner Wells, "*Karar Zamani*", **Akşam Gazetesi**, 26 Mart 1945, s.3; Mutlu Tuncer'e göre Sovyetler Birliği'nin isteği kendileri ile birlikte İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin anti-faşist bir güç oluşturmasıydı. Ama bu gerçekleşmedi çünkü İngiltere ve Fransa'nın niyeti bu değildi ve Stalin bunu anlamıştı. Mutlu Tuncer, **İnönü'yle Çileli Yıllar 1938-1950**, Birinci Baskı, Belsan Yayınevi, İzmir, 2008, s.128

⁹³ Fahir Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinin Önemli Olayları ve Paktları**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958, s.2; Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşma, Almanya'yı iki

Polonya'ya saldırması üzerine 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etti ve İkinci Dünya Savaşı başladı.⁹⁴ Bu arada 23 Haziran'da Hatay sorununu çözen Türkiye, 12 Mayıs'ta İngiltere ile yapılan ittifakın uzantısı olarak 19 Ekim'de de İngiltere ve Fransa ile birlikte *Üçlü İttifak*'ı gerçekleştirdi.⁹⁵ *Üçlü İttifak*'a doğru giden süreçte, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun başında bulunduğu Türk Heyeti, Sovyet hükümeti ile de paralel bir anlaşma yapmak üzere Moskova'yı ziyaret etti.⁹⁶ Sovyet Hükümeti Saraçoğlu'ndan, Üçlü Andlaşma tasarısının bazı maddeleri ile Boğazlar Sözleşmesinin Sovyet Hükümeti lehine değiştirilmesini talep etti. Saraçoğlu bunları kabul etmenin olanaksız olduğunu belirtti ve görüşmeler sonuçsuz kaldı. Heyet Moskova'da bulunduğu süre içinde Ribbentrop da oradaydı ve görüşmeler üzerinde baskı unsuru haline geldi. Sovyetler Birliği, Baltık'tan Karadeniz'e kadar Doğu'da savunma sistemlerini anavatan dışına yerleştirmişti. Tek gedik Akdeniz'e götüren Yakın Doğu ve Karadeniz'in kilidi olan Boğazlar ile Türkiye idi.⁹⁷

1939 yılı yazında İngiltere artık savaşa girmek zorunda olduğunu anlamıştı. Ancak savaştan en az zararlar nasıl çıkabileceğinin hesabını yapıyordu. “*Askeri gücünü caydırıcı rol üstlenecek yeterlilikte görmüyordu.*” Fransa “*savaşı pazarlarken*”⁹⁸ Majino Hattına güvense de kendisini Almanya ile başa çıkabilecek güçte bulmuyordu. İngiltere ve Fransa “*yatıştırma politikalarının*”⁹⁹ sonuna gelmişti. Almanya'yı yatıştırma amacıyla yapılan Münih Antlaşması'nın hata olduğu ortaya

---

cepheli savaş tehdidinden kurtarıırken, Sovyet Hükümeti'ne Hitler'in saldırısına kadar paha biçilmez bir zaman kazandırdı. **Aynı yer.**

⁹⁴ Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, çev. Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.16-17.

⁹⁵ FOR 241/17/44, No.5, 1940, p.6.

⁹⁶ Heyette bulunan Dışişleri Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın bir dostluğun sonuna geldiğini sanki hüznü bir şekilde betimlemekteydi: “*25 Eylül akşamı Moskova'ya vardık. İstasyon Türk ve Sovyet bayraklarıyla donatılmıştı. ...Heyetimizi ecnebi misafirlerce tahsisi mutad olan Spiridonova adlı çok güzel eski zamandan kalma bir binada misafir ettiler. Bu binayı iyi bilirdim. Eskiden (1931-34 yıllarında) Moskova'da iken burada İsmet Paşa da oturmuştu. Karahan burada oturur ve sık sık kendisiyle bahçede tenis oynardık. Birçok davet burada verildiği için, çok defa hoş vakit geçirmiş idim*”. Açıkalın, **a.g.m.**, s.1010.

⁹⁷ Açıkalın, **a.g.m.**, s.1012, 1016; Ayrıca Stalin Sovyetler ve Türkiye arasında yapılması tasarlanan anlaşmaya “*Türkiye Almanya'nın saldırısına uğradığı takdirde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin yanında Almanya'ya karşı herhangi bir harekete geçmeyeceğine dair bir çekince konulması gerektiğini*” belirtti. Üstelik bu kaydı koydurmayla Almanlara söz verdiğini söyledi.

⁹⁸ Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.238.

⁹⁹ İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, Südetleri aldıktan sonra Hitler'in yatışabileceğini, komünist SSCB'ye karşı kendileriyle ittifaka girebileceğini hatta Hitler'i, Sovyet topraklarına yöneltebileceğini umut etmiştir. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 1919-1980**, Cilt I, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.408.

çıkmişti. Sovyet-Alman Paktı ise yapay ve geçici bir niteliğe sahipti. Kolektif güvenlik politikası tamamen geride kalmıştı. Her ülke kendisini merkez kabul ediyor, kendi güvenliğini düşünüyor ve gelişmelere kendi sınırlarından bakıyordu. Zekeriya Sertel, Mayıs ortasında Almanya'nın Türkiye'ye ekonomik olarak, İtalya'nın ise tümüyle egemen olmak istediğini yazıyordu.¹⁰⁰ Türkiye 1939 yılı sonunda savaşın yönünü ve şiddetini belirleme anlamında önemli bir kavşaktaydı. Saldırıya açık ve zayıf bir konumda bulunmaktaydı. Türkiye için öncelik taşıyan şey egemenliğini ve bütünlüğünü korumaktı. Bunun yanı sıra bir İngiliz zaferi istenmişti çünkü ülkenin politik sistemi Nazi veya Sovyet sisteminden ziyade İngiltere'ninkine uygundu.¹⁰¹

Finlandiya'yı işgali nedeniyle Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'nden çıkartıldı. Türkiye, Fransa ve İngiltere'nin Finlandiya'ya yardımda bulunması halinde, Sovyetler Birliği'nin bunu "*casus belli*" [savaş nedeni] sayabileceğinden endişeleniyordu. Fakat bu durumda da "*Sovyet rezervi*" nedeniyle savaşa girilmeyeceği düşünülüyordu. Böyle bir olasılık gerçekleşmedi fakat tam da bu arada Bakü petroleri krizi ortaya çıktı. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli'nin raporuna göre, askeri çevrelerde, Kafkas ve Bakü petrolerinden gittikçe daha çok söz edilmeye başlanmıştı. Londra'da ve onu izleyen dış basında, Türk-Sovyet çatışması doğuracak şekilde Kafkasya'da tahşidat [asker yığıma] yapıldığı söylentileri yayılıyordu.¹⁰² Başbakan Refik Saydam konuyla ilgili bir açıklama yapma gereği duyarak, "*Bizim Sovyetler aleyhine herhangi bir harekete asla temayülümüz yoktur*" şeklinde beyanat verdi.¹⁰³ Rus kaynaklarında, Fransız ve İngiliz komutanların Mart ayı sonunda "*Rus petrol bölgesine karşı olası*" eylemlerde kullanılmak üzere 16 bombardıman uçağının hazırlanmasına ilişkin planları görüştükleri bildirildi.¹⁰⁴ Almanlar Fransa'da zaferle ilerlerken Fransız Genelkurmayı arşivlerini de ele

¹⁰⁰ **Tan Gazetesi**, 16 Mayıs 1939.

¹⁰¹ Jayne Bowen, "*Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: 'Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke'*" çev. Mehmet Emin Baysal, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.803; Türkiye bu koşullarda üçlü ittifakı imzaladı, Sovyetler Birliği ile imzalamak istediği anlaşma ile bu ittifak arasında kendisine bir köprü görevi biçti. Bu arada kaygan bir zeminde olduğunu unutmadı. Hiçbir ülke için savaşa girmek, kimsenin emniyet sahası olmak istemedi.

¹⁰² Açıklan, **a.g.m.**, s.1035-1036; Jaeschke, **a.g.e.**, s.24.

¹⁰³ Jaeschke, **a.g.e.**, s.25.

¹⁰⁴ **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi**, SSCB Bilimler Akademisi, çev. A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul, t.y., s.265. Türk hükümeti, Fransız ve İngiliz hükümetlerinin Bakü petrolerini bombardıman etme planlarının farkındaydı. İngiliz ve Fransızların asıl öğrenmek istedikleri şey, böyle bir durumda Ankara'nın hangi koşulda müttefik donanmasının Karadeniz'e girmesine izin vereceğiydi. Massigli'nin kitabından edinilen bilgiye göre Saraçoğlu Massigli'ye Bakü'ye yapılacak bombardıman ile ilgili Türkiye'nin zorluk göstermeyeceğini ima etmişti. Oran, **a.g.e.**, s.429.

geçirdiler ve Bakü petrollerinin bombardımanı ile ilgili belgeleri yayınladılar. Alman ve İtalyan haber ajansları, Massigli'nin Bakü petrollerinin bombardıman edilmesi teklifini Saraçoğlu'nun onayladığına dair belgelerin bulunduğu haberini verdi. Bu komployu Von Papan'in düzenlediği iddia edildi.¹⁰⁵ Gerçekten de bu gizli belgeleri açıklamakla Berlin hem Batılı devletlerle Sovyetler Birliği'nin arasını açmayı hem de zaten soğuk olan Türk-Sovyet ilişkilerini tamamen koparmayı amaçlıyordu. Daha sonra Başvekil Refik Saydam'ın “*biz hiçbir zaman ne tahrik, ne de komşularımıza taarruz düşünmüyoruz*”¹⁰⁶ açıklaması da zaten soğuk olan Türk-Sovyet ilişkilerinin, onarılmaz yara almasını engelleyemedi.¹⁰⁷ Bakü Olayı'nda Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ne yapılacak saldırıya katılmayı hedeflemesi gibi bir durum söz konusu değildi. Ortada daha çok Fransa ve İngiltere ile müttefik olmuş, Sovyetler Birliği ya da Almanya'dan saldırı bekleyen bir ülkenin savaşa girmemek amacıyla izlediği denge politikası vardı. Bu politikaya göre Türkiye'nin haberi ve resmi izni olmadan ülke topraklarından geçip Bakü petrollerini bombalayacak müttefik uçaklarının hem Sovyetler Birliği'ne ciddi zarar vereceği hem de Bakü'den Almanya'ya giden petrolün kesileceği hesaplanmıştı. Türkiye ise Bakü petrollerinin vurulması ile hiç sorumluluk üstlenmeden yakın vadede bu iki tehdit unsurundan kurtulmuş olacaktı. Sonuçta Türkiye'nin açık bir savaş çıkırtkanlığı yoktu; resmi yollardan barış mesajları vermişti. Ortada gizli belgelerin açıklanması durumunda bile reddedilebilecek imalı, zımni bir kabul vardı. Gerçekten de bu evrede Bakü petrolünün savaşın gidişatını etkileyecek kadar önem taşıdığı düşünülmüştü. Savaşın yazgısını belirleyen tanka, uçağa ve motorlu kıtalara petrolün hayat verdiğini, petROLSÜZ bunların birer demir cesetten farksız olduğunu vurgulayan Mümtaz Faik Fenik petrolün savaşan ülkeler açısından önemine dikkat çekmekteydi.¹⁰⁸

---

¹⁰⁵ Açıklan, **a.g.m.**, s.1058.

¹⁰⁶ **TBMM(ZC)**, Cilt: 13, Devre: VI, İçtima: 1, İnkad: 73, Tarih: 12.VII.1940.

¹⁰⁷ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, 5. Baskı, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.503; Belgelerin yayınlanmasının tali nedeni Müttefik yanlısı Saraçoğlu'nun istifasını sağlamak, asıl nedeni Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaktır. Buna rağmen Almanya ile savaş olasılığını uzak görmeyen Sovyetler Birliği olayı büyütme istemedi ve Türkiye ile uzlaşma siyaseti güttü. Oran, **a.g.e.**, s.429.

¹⁰⁸ Mümtaz Faik Fenik, **1939 Harbi Türkiye – İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941, s.135-136.

1940 Haziran ayı, İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmesine, Fransa'nın çökmesine tanıklık etti.¹⁰⁹ Hemen ardından İngiltere ve Fransa, Türkiye'den ittifakın hükümlerini yerine getirerek savaşa girmesini talep etti.¹¹⁰ Milletvekilleri arasında az sayıda da olsa savaşa girmek gerektiğini savunanlar vardı. Türkiye ise Fransa'nın Almanya ile bırakışma görüşmesine başlaması, kendisine söz verilen silahların verilmemesi ve savaşa girerse Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelebilecek olması gerekçelerini öne sürerek savaşa girmeyi kabul etmedi.¹¹¹

1940 Haziranı'nda Balkanlar'da Alman-Rus rekabeti başlamıştı. Kasım ortasında Molotof ile Hitler arasında, Türkiye'nin yakından izlediği Berlin Görüşmeleri yapıldı fakat bir sonuca ulaşamadı.¹¹² Dış basında dolaşan haberlere göre bu görüşmelerde, Almanya Sovyetler'e Boğazlarda imtiyazlar tanımıştı.¹¹³ Deringil, görüşmelerde Sovyetlerin gerçek niyetini anlamının zor olduğunu ifade etmekteydi. Yapay ve geçici olan bir anlaşmanın artık miadını doldurduğu ve Sovyetlerin ilişkideki açmazı yerine getirilemeyecek taleplerde bulunarak sonlandırmak istedikleri düşünülebilirdi.¹¹⁴ 1940 yılı sona ererken Almanya, Amerika'dan da yardım alan İngiltere ile baş edememekteydi.¹¹⁵

¹⁰⁹ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s.677.

¹¹⁰ Açıklan, **a.g.m.**, s.1047, 1052; Faik Ahmet Barutçu, Üçlü Antlaşma'nın konuyla ilgili maddelerini incelemek üzere toplanıldığını, Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce'nin antlaşmanın ikinci maddesini pek açık bulmayarak "*Biz şimdi otomatik olarak savaşa halindeyiz*" dediğini belirtmişti. Emin Sazak'ın "*Biz Türk vatanının çıkarlarını düşünüyoruz*" demesine karşılık Refik İnce "*Türk verdiği sözün eridir*" karşılığını verdi. Barutçu, Refik İnce ve Recep Peker'in, bizim savaşa girmemiz namus sözü "*ahde vefa*" gereğidir dediklerini yazmıştır. Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s.86, 102.

¹¹¹ Sander, **Siyasi Tarih**, s.149.

¹¹² Selim Deringil, **Denge Oyunu**, 4. Basım, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.107; Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinin**, s.3-4.

¹¹³ Açıklan, **a.g.m.**, s.1065; Hitler, 1940 yılı sonunda Mussolini'ye "*İstanbul'u Rusya'ya vermek menfaatimize aykırıdır*" diye yazıyordu. G. Jaeschke, "*I. Ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye'nin Dış Politikası*", çev. Mihin Lugal, **Bellekten**, Cilt: XLI, Sayı: 164, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Ekim 1977, s.738.

¹¹⁴ Deringil, **a.g.e.**, 2011, s.108; Tarihsel bağlamına oturtulursa Sovyetler Birliği'nin "*imkânsız iste olursa çok iyi olur, olmazsa biter*" düşüncesine sahip olduğunu tahmin etmek yanlış görünmemekteydi. Çünkü bir tarafta saldırgan politikalar izleyen revizyonist, Almanya diğer tarafta ise kendisine yapılacak saldırının ittifak bileşimi üzerine olasılıklar yürüten ve ülkesini savunmak uğruna sahte ittifak yapmak dahil her şeyi göze almış bir ülke vardı.

¹¹⁵ Açıklan, **a.g.m.**, s.1069, 1063; 11 Mart 1941'de de Ödünç Verme Kiralama (Lend and Lease) Yasası ile Kongre, Başkana "*korunmasını Başkanın ABD savunması için önemli saydığı herhangi bir ülkeye*" yiyecek maddeleri de dahil, tüm savaş maddeleri ikmalinde bulunma yetkisi vermişti. Oran, **a.g.e.**, s.411.

1941 yılının Mart ayında, Almanların Boğazlara inmesi tehlikesi karşısında Türkiye Sovyetler Birliği ile bir Saldırmazlık Demeci yayımladı.¹¹⁶ Nisan'da komşu ülke Irak'da Mihver yanlısı hükümet darbesi İngiliz Kuvvetlerince bastırıldı.¹¹⁷ Bu dönemde Almanya'nın Türkiye'ye adaları teklif ettiğine dair söylentiler dile getirildi. Adalarla ilgili Von Papen ve Saraçoğlu arasında bazı görüşmeler yapıldıysa da Türk tarafı bu tür görüşmeler yapıldığını kabullenmedi.¹¹⁸ Almanya, 1941 Nisanı'nda işgal ettiği Yunanistan'ı teslim aldı.¹¹⁹ 1941 ve 1942 yıllarında açlık ve hastalık tehdidiyle yüz yüze kalan işgal ve abluka altındaki Yunanistan'a, İngiltere ile işbirliği içinde olan Türkiye, gıda ve ilaç yardımı yaptı.¹²⁰ 18 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Pakti'ndan beş gün sonra, Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırdı.¹²¹ Almanya'nın saldırısından sonra Churchill'in Stalin'e yaptığı işbirliği teklifi, 12 Temmuz 1941'de Ortak Hareket Anlaşması ile sonuçlandı.¹²² Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, 1943 yılı başlarında Almanya'nın Stalingrad yenilgisine kadar sürecek olan yeni bir dengenin kurulmasının önünü açtı.

Ağustos 1941'de, Churchill ve Roosevelt Batı Atlantik'te buluşarak savaştan sonra kurulacak düzenin ve Birleşmiş Milletler'in temellerini atan Atlantik Demecini

---

¹¹⁶ O sırada Sovyetler Birliği ile anlaşmaya çalışan İngiltere, Türk-Sovyet yakınlaşması için çaba göstermekte, bu amaçla Moskova Büyükelçisi Sir Stafford Crips'den Ankara-Moskova arasında aracı olarak yararlanmaktaydı. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları.**, s.642.

¹¹⁷ 1941 yazında komşu ülkeler Suriye ve İran'da da önemli gelişmeler yaşandı. Haziran sonunda İngilizler Suriye'yi işgal ederek Vichy Hükümeti yönetimine son verdi. 16 Eylül'de Özgür Fransız Kuvvetleri de onlara katıldı. Aynı yılın Ağustos sonunda İngiltere ve Sovyetler Birliği, İran'da geçit amacıyla savaş boyunca sürecek bir işgali başlattılar. Soysal, **a.g.e.**, s.678.

¹¹⁸ Necdet Hayta, *"İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 36, Ankara, Kasım 1996; Deringil, **a.g.e.**, s.185; Hale, **a.g.e.**, s.83; Von Papen'in bazı niyetlerle dolaylı olarak (Naci Perkel aracılığıyla) Türkiye'ye vermeyi teklif ettiği *"Adalar"*, 26 Eylül 1943 tarihinde İnönü tarafından reddedildi. **BCA**, Dosya: B2, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 40.240..19, Tarih: 26.9.1943, s.1, 3.

¹¹⁹ Açıkalın, **a.g.m.**, s.1078.

¹²⁰ Çağla Derya Tağmaç, *"Yunanistan'da Büyük Açlık ve Ege'de Yardım Köprüsü: (1941-1942)"*, A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 46, Güz 2010, s.473; Türkiye'nin yardımını da içeren İngiliz yardımı, Alman ordularının adalara inmesini geciktirmiş böylece Almanların Irak'ta hazırladıkları darbenin hayata geçmesini önlemiştir. Yardım Almanların Türkiye ve Suriye yoluyla Kızıldeniz'e ve Basra Körfezi'ne inmesini de engellemiştir. Almanya Yunanistan'ı hızla işgal etmiş ve Irak'ta düzenlenen darbe sonuca ulaşmış olsaydı savaşın seyri farklı olabilirdi. Sumner Wells, *"Karar Zamani"*, **Akşam Gazetesi**, 8 Mart 1945, s.4.

¹²¹ Jaeschke, **a.g.m.**, s.739; Hitler ordusu ile Sovyet sınırını geçerken, bunun *"zor fakat zaferle biten bir harp olacağı"* kanısındaydı. Mussolini'ye hayatının en zor kararını verdiğini yazdı. **Aynı yer.**

¹²² Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.194.

yayımladılar.¹²³ ABD ve İngiltere Nazi Almanyası'na karşı savaşan Rusya'ya yardım etmeye karar vermişlerdi. 1941 yılı sonunda, Japonya'nın Pearl Harbour saldırısı nedeniyle ABD'nin de savaşa girmesi bu üç devletin Almanya'ya karşı işbirliğini güçlendirdi. Bundan sonra üç büyük lider savaşın idaresi ve barışa dair sorunları görüşmek üzere sık sık bir araya geldiler.¹²⁴

1941 yılının 22 Haziranı'nda Alman ordularının Rus sınırını aşmasıyla Türkiye kendisini iki tehditte birden kurtulmuş hissederek rahat bir nefes aldı. Bu saldırıya kadar Türkiye'de tansiyon o kadar yükselmişti ki kendisine Alman-Rus savaşının başladığı haberi verilen İnönü gülme krizine tutulmuştu.¹²⁵ Bununla birlikte Türkiye'nin hem Müttefiklerle ittifakı vardı hem de onun en büyük düşmanı ile anlaşmıştı. Bu durumda dış politikası 1941 ortasından 1942 sonuna kadar "ip cambazlığına"¹²⁶ ya da "yürümek için çok maharet isteyen keçi yoluna" dönüştü.¹²⁷ Türkiye 1941 Aralık ayında Moskova'da başlayan Sovyet-İngiliz görüşmelerinde Boğazlar üzerinde pazarlık yapıldığını düşünüyordu. Burada Stalin'in Türkiye'ye, On İki Ada ile birlikte Bulgaristan ve Kuzey Suriye'den bazı toprakların verilmesini önerdiği öğrenildi.¹²⁸ Türk Hükümeti bu öneriyi, Stalin bazı toprakların verilmesine karşılık Boğazları istiyor olarak yorumladı. İngiltere'nin bu endişeyi yersiz bulmasına karşın Türkiye ancak İngiliz-Sovyet ittifakı metninin Mayıs 1942'de açıklanmasıyla rahatladı.¹²⁹ Ancak endişeleri de tamamen yok olmadı. 1942 yılı boyunca Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Mihver ile ya da İngiltere ile kendisini dışarıda bırakan bir anlaşma yapacağından endişelenmeyi sürdürdü.

---

¹²³ Oran, **a.g.e.**, s.412-413; Bu bildiri ile iki devlet, topraklarını genişletmek istemediklerini, her ulusun kendi yönetim şeklini seçme hakkına sahip olduğunu, uluslararası alanda tam bir ekonomik işbirliği istediklerini belirttiler. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.608.

¹²⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, 1958, s.7; ABD'nin savaşa katılmasıyla, Batı'da ve ABD'de, Sovyetler Birliği hakkındaki olumsuz düşünceler değişti. Ruslar Alman Nazizmine karşı savaşan kahraman bir ulus, Joseph Stalin ise "Joe Amca" diye anılmaya başlandı. Sander, **a.g.e.**, s.170; 1 Ocak 1942'de Atlantik Demeci İngiltere, ABD, Sovyetler Birliği, Çin ve diğer 22 Müttefik tarafından Washington'da onaylandı. 1942 Mayısı'nda İngiltere ve SSCB arasında 20 yıllık İttifak Andlaşması Londra'da yürürlüğe girdi; ABD ve Sovyetler Birliği arasında Kiralama ve Ödünç Verme Andlaşması yapıldı. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s.680.

¹²⁵ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s.252.

¹²⁶ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.86.

¹²⁷ Jaeschke, **a.g.m.**, s.740.

¹²⁸ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.243.

¹²⁹ Sander, **a.g.e.**, s.153.

Kuşku ve güven duyguları arasında gidip gelen sadece Türkiye değildi. Sovyetler Birliği'nin de Türkiye ile ilgili kuşkuları vardı. 1942 Ağustos sonunda Almanlar Kafkasya'ya doğru ilerlerken Türkiye Hopa ve Trabzon'da bazı askeri önlemler almıştı. Bu önlemler Sovyet Hükümetinde, Alman başarısı halinde Türkiye'nin fırsattan yararlanarak Rusya'ya saldıracağı yönünde şüpheye yol açtı.¹³⁰ İnönü bütün İngiliz tekliflerini nazik fakat kesin bir şekilde geri çevirdi. Bu durum Alman hava saldırısı korkusundan ziyade müttefik bir Kızıl ordunun boğazları bir daha bırakmayacağı korkusundan kaynaklanmaktaydı.¹³¹

Lloyd George, savaşı “*bir istihlal harbi*” olarak niteliyor ve kim çok üretim yapıp onu uygun yerde kullanırsa savaşı o kazanır diyordu.¹³² Üretim ve savaş tüm hızıyla sürmekteydi. 1942 sonunda Alman Mareşal Rommel'in Kuzey Afrika'daki başarısızlığı üzerine Müttefik kuvvetler Kuzey Afrika'yı ele geçirdiler.¹³³

1.2.1. Türkiye'de Alman Diplomasinin Etkisi

Almanya'nın Sovyetler'e saldırması, Orta Asya'daki Türk topluluklarının bağımsızlık kazanma duygularını canlandırmıştı.¹³⁴ Bu dönemde Azerbaycan Maliye bakanı A. Emircan, İnönü'den hürriyete kavuşmak için yardım istiyordu.¹³⁵ Türk halkının 1941 ve 1942'de Almanların ilerleyişini sevinçle izlediğini aktaran Jaeschke'nin, belgelere dayanarak yaptığı değerlendirmeye göre “*Türk asıllı bölgelerin özgürlüklerini kazanıp kendi kendilerini yönetme ümidini Hitler bozmuştu. Bakü'yü kendisi için istemiştir ve Kırım'a da Güney Tiro'l'den göç edenleri yerleştirecekti.*”¹³⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu kendisine Stalingrat trajedisinden

¹³⁰ Gürün, **a.g.e.**, s.243; 1942'nin 5 Kasımı'nda İngiltere Dışişleri Bakanlığı şu değerlendirmeyi yapmıştı: “*Dolaylı yollardan edindiğimiz birçok kanıt Rus korkusunun Türkiye'nin hesap ve davranışlarında birincil amil olduğunu göstermektedir.*” Deringil, **a.g.e.**, s.181.

¹³¹ Jaeschke, **a.g.m.**, s.741.

¹³² Fenik, **a.g.e.**, s.143.

¹³³ Armaoğlu, **a.g.e.**, t.y., s. 199.

¹³⁴ Günay Göksu Özdoğan, “*II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm*”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, İkinci Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.486; Faik Ahmed Barutçu dönemin ruh halini şöyle betimlemekteydi. “*Sovyetler'in Boğazlar üzerindeki emellerinin Almanlar tarafından açıklanması üzerine, Alman-Rus savaşı ülkemizde bayram havası yaratmıştır. ...Bütün kalpler Almanların zaferi için çarpmaya başlamıştır.*” Barutçu, **a.g.e.**, s.206.

¹³⁵ **BCA**, Dosya: 194, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 1.5..7., Tarih: 25.6.1941.

¹³⁶ Jaeschke, **a.g.m.**, s.740.

söz eden Madam Von Papen'e soydaş halkı Moskova zulmünden kurtarmayan Alman ordularından şöyle yakınmıştı: “O mazlum halka yapmadığınız eza cefa kalmadı. Bizim zavallı soydaşlarımıza kadar önünüze kim geldiyse kılıçtan geçirdiniz.”¹³⁷

1941 yılının ilkbaharından başlayarak Türkiye üzerinde Alman diplomasisi etkisini artırmaya başlamıştı.¹³⁸ Aslında basında Alman sempatisi Fransız yenilgisinden sonra ortaya çıkmakla birlikte 1941 yılı Mart ayından başlayarak Mihver kaynaklı haberlerin sayısı görece artmış, Aralık 1941'de en yüksek seviyesine çıkmıştı.¹³⁹ Alman Büyükelçisi Von Papen, ordunun yüksek kademelerini etkilemeye çalışırken, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı da Alman ordularının yenilmezliği konusunda ikna etmeye çalışmıştı.¹⁴⁰ Savaş yılları basının ağırlıklı olarak hükümetin dış politikası paralelinde yayın yaptığı dönemdi.¹⁴¹ Sabiha Sertel Alman Büyükelçisi Von Papen'in Türkiye'de sıkı bir propaganda faaliyeti yürüttüğünü, Hitler'in emekli General Ali İhsan Sabis ve Emin Erkilet'i Doğu cephesine gözlemci olarak davet ettiğini yazmıştı. Ona göre bu iki generalin Türk

---

¹³⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, İkinci Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s.218.

¹³⁸ Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s.6.

¹³⁹ Ayşe Gülçin Manka, **Anadolu Ajansı ve İkinci Dünya Savaşı**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, 2008, s.119; Fransız yenilgisi sırasında Berlin'de bulunan ve hemen ardından yurda dönen Yakup Kadri savaşa ilgili görüşlerini Saydam ve İnönü ile paylaştı. İnönü, sürekli Alman yanlısı görüşler bildirerek kendisini endişeye sevk eden Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'den hoşnutsuzluğunu ifade etti. Yakup Kadri'nin izlenimleri de basında ve bürokraside Alman yanlısı tutumun politikacıları etkilediği yönündeydi. Aralarında birçok eski yüksek rütbeli askerinin bulunduğu eski Meclis arkadaşlarının savaş haberlerini, Alman yanlısı gazetelerde yapılan yorumları andırır şekilde açıkladıklarından yakınan Karaosmanoğlu şu tespitte bulunmuştu: “*Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin istihbarat dediği şeylerin ...umumiyetle Alman kaynaklarından alınma haberler olduğundan şüpheli yoktur*”. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Birinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s.165-166.

¹⁴⁰ Özdoğan, **a.g.m.**, s.489.

¹⁴¹ Temmuz 1941'de Başbakan Refik Saydam Müsteşara gönderdiği yazıda savaşan taraflar, özellikle de Sovyetler aleyhinde yayın yapılmasının engellenmesini istedi. **BCA**, Dosya: A20, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 30.179..1., Tarih: 18.7.1941; 1942 Kasımı'nda Orhan Conker tarafından yayınlanan Türk-Rus savaşları adlı kitabın dağıtılması yasaklandı. **BCA**, Sayı: 189792, Dosya: 86-405, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 100.94..10, Tarih: 16.11.1942; Yine 1943 yılı başında Necdet Sancar tarafından yazılan Tarihte Türk-İtalyan Savaşları adlı kitap toplatıldı ve dağıtımı yasaklandı. **BCA**, Sayı: 193492, Dosya: 86-407, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 100.113..15., Tarih: 23.1.1943; 1939 Nisanın'da siyasi olaylarla ilgili gazete ve ajans haberlerinin ülke çıkalarına uygun şekilde yayınlanmasını sağlamak amacıyla bir komisyon göreve başlamıştı. **BCA**, Dosya: 85, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 85.558..16., Tarih: 19.4.1939; 1950 Ocağı'nda ise “*Osmanlı-Rus Savaşları*” başlıklı yazı dizisi haberi Son Posta'da manşetten verilmekteydi. **Son Posta Gazetesi**, 15 Ocak 1950.

basınında çıkan yazıları, Türkiye'nin Almanlarla birlikte Kafkaslara yürütmesi gerektiği izlenimini uyandırmıştı.¹⁴²

1941-42 kışında Türkiye'de altmış Alman filmi gösterildi. Başbakan Refik Saydam 4 Mayıs 1942'de Yahudi memurlara işi bırakma emri verdi. 7 Aralık 1942'de Vatan Gazetesi, birinci sayfasında “*Büyük Diktatör*” filminden Chaplin'in Hitler rolünde bir resmini yayınladığı için üç ay kapatıldı.¹⁴³ 1942 Şubatı'nda Ankara Atatürk Bulvarı'nda Alman Elçisi Von Papen'in on metre uzağında bir bomba patlatıldı.¹⁴⁴ Yapılan araştırmaların, Türk-Alman ilişkilerini bozmak isteyen SSCB'nin bu olayı düzenlediğine işaret etmesi ve iki Sovyet vatandaşının mahkûm edilmesi,¹⁴⁵ iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve Türk-Alman ilişkilerinde yakınlaşmaya yol açtı. Tutuklanan Sovyet vatandaşları 2 Ağustos 1944'te, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinden bir hafta sonra serbest bırakıldılar.¹⁴⁶ Savaşın artık açık bir şekilde Almanya aleyhinde işlediği bu dönemde hükümet Turancılığın, Cumhuriyetin ana ilkeleriyle bağdaşmadığını bildirdi.¹⁴⁷ Mayıs 1944'te pan-Türkçü örgütlere ve pan-Türkçülük propagandasına izin verilmiyordu.¹⁴⁸ Türkiye savaş sonunda Almanya'da mülteci kamplarında bulunmuş Kalmukları Türkiye'ye kabul etmedi.¹⁴⁹

---

¹⁴² Sabiha Sertel, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, 3. Baskı, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.234; 1941 başlarında geçici bir süre kapatılan Tan Gazetesi'ne açılması için izin, Sabiha Sertel'in yazmaması kaydıyla verildi. Şükrü Kaya ile görüşen Ahmet Emin Yalman, Kaya'nın S. Sertel'in ağır üslupla yazılmış faşizm ve Almanya karşıtı yazılarından hoşlanmadığını söylemişti. Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s.243-244;

¹⁴³ Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Birinci Baskı, Onur Yayınları, çev. Arif Gelen, Ankara, t.y., s.22, 26, 29.

¹⁴⁴ **İkdam Gazetesi**, 25 Şubat 1942; Nisan ayında Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'ndede yabancı gazetecilerin de bulunduğu kalabalık bir insan topluluğu önünde görülen davada, Rus sanıkların tutuksuz yargılanma isteği mahkeme tarafından reddedildi. **Karagöz**, 19 Nisan 1942.

¹⁴⁵ Mahkûm edilen iki Sovyet vatandaşı, İstanbul'daki Rus Konsolosluğu bir tabur askerle kuşatılarak alındı. Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e**, Dördüncü Kitap, İkinci Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s.1579.

¹⁴⁶ Oran, **a.g.e.**, s.449; Koçak, **a.g.e.**, 2010, s.626.

¹⁴⁷ **Ulus Gazetesi**, 20 Mayıs 1944.

¹⁴⁸ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 23. Baskı, 2009, s.302; Turancıların mahkemesinde Nihal Atsız, hedeflerinin Türkistan'ın kurtulması ve büyük Türk birliğinin kurulması olduğunu bu amaçla Almanya ile yardımlaşıldığını itiraf etti. Türkiye'de bulunan Arnavut, Boşnak, Kürt, Çerkes, Laz ve sair unsurların mensup oldukları memleketlere gönderilmeleri gerektiği, ırkçılığın vahdete götüren yolda vasıta olduğu, parçalayıcı olmadığı savunuluyordu. **Akşam Gazetesi**, 3 Şubat 1945.

¹⁴⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.380, 383-384; Ayrıca savaş sırasında Türkiye'ye sığınan Türk asıllı 195 mülteciyi Sovyetler Birliği'ne iade etti ve Romanya'ya sığınmış olan 20.000 kadar Kırım Tatarını Türkiye'ye almadı. **Aynı Yer**. Birkaçı teslim edilen bu Türk asıllı Sovyet mülteciler sınırda idam edildi. Feridun Cemal Erkin, **Anılar-**

1.2.2. Konferanslar Dönemi

Müttefikler 1943 baharında Türkiye’yi savaşa girmeye ikna etme konusunda anlaşılardır.¹⁵⁰ 14 Ocak 1943 günü başlayan Casablanka Konferansı’nda Mihver devletlerinin, koşulsuz teslimiyeti kararlaştırıldı.¹⁵¹ En önemli gündem ise ikinci cephenin açılması bağlamında Türkiye’nin savaşa katılmasının sağlanmasıydı. Bunu sağlamak üzere Churchill Adana’ya geldi.¹⁵² Churchill Adana görüşmelerini Stalin’e bildirirken Türkiye’den “*Sovyetler Birliği’nin büyük gücü açısından savaş sonrası konumlarından doğal olarak endişe duymaktalar*” diye söz etti.¹⁵³ Kuşkusuz Türkiye’deki yöneticiler Almanya’nın savaşı kaybedeceğini anlamakla birlikte mutlak bir Sovyet zaferinden de endişe duyuyorlardı.¹⁵⁴ Türkiye’nin savaşa katılmama durumu Almanya’nın lehineydi. Sovyetler Birliği de bunun farkındaydı.¹⁵⁵ Almanya’nın propagandaları ve yararlanmaya çalıştığı Pan-Türkist politikalar karşısında Türkiye’nin tavrı net olmamakla birlikte Türkiye’nin bir Sovyet zaferini düşünmek bile istemediği açıktı. Türkiye savaş yıllarında, Çarlık Rusyası’nın geleneksel sıcak denizlere inme politikasını ve kendi tarihindeki Turancılık düşüncelerini hatırlamıştı. Bu düşünceler, büyük kuzey komşunun ideolojik tehdit olasılığıyla birleşmişti. İnönü’nün politik tercihi de ülkedeki sınıfsal durum da Sovyetler Birliği’nin politik tercihi ile uyuşmuyordu. Türkiye sınır komşusunun peyki olmak istemiyordu. Bütün bunlara ilk savaş deneyiminin travması olan ‘yenilen tarafta yer almamak’ da eklenmişti. Bunların yanı sıra ülkedeki güçlü

Yorumlar Dışişlerinde 34 Yıl, I. Cilt, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.149.

¹⁵⁰ Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, s.680.

¹⁵¹ Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinin**, s.16; Deringil, **a.g.e.**, s.194; İngiltere Casablanka konferansında Türkiye’yi nüfuzu altına almayı istemişti. Barutçu, **a.g.e.**, s.272.

¹⁵² Gürün, **a.g.e.**, s.246-247; Adana görüşmeleri ile Türkiye, asker kaynağı olmaktan ziyade üs elde edilen ülke olarak görülmeye başlandı. **Aynı Yer**; Churchill Türkiye’nin Rus çekincesine karşı, komünizmin artık değişmiş olduğunu, savaş sonrasında Rusya’nın Türkiye’ye saldırması halinde ise BM’in gerekli önlemleri alacağını ifade etti. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.213.

¹⁵³ Uğurlu (haz.), “*Başbakan Bay Winston Churchill’den Bay Stalin’e Çok Gizli ve Kişisel Mesaj*”: (S.90/No.109, 1 Şubat 1943)”, **SSCB Dışişleri Bakanlığı**, s.97.

¹⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, II. Cilt, IV. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.262; Barutçu, **a.g.e.**, s.272-273; İnönü bu dönemde müttefikleri özellikle Churchill’i, Almanya’nın mutlak yenilgisini önleyerek savaş sonunda Avrupa’da SSCB’ye karşı denge unsuru olmasını sağlamaya ikna etmeye çalıştı. Adana görüşmeleri gizli yapılmasına rağmen kısa sürede duyularak Almanya’da tepkiye yol açtı. Oran, **a.g.e.**, s.453.

¹⁵⁵ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Dönemi**, I. Basım, Altın Kitaplar, İstanbul, 1983, s.232; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.213.

Alman propagandası Kuzey komşunun yenilebileceğine ilişkin kanıyı güçlendirici bir rol oynadı. Politik farklılık önemsenmeksizin herkesin Hitler'e karşı ortak cephede birleştiği, ABD ve İngiltere halklarının Sovyetler Birliği ile dayanışma kampanyaları düzenlediği, Komintern'in tasfiye edildiği,¹⁵⁶ Stalin'e "Joe Amca" dediği bir dönemde, müttefiklerin kendilerine bile açıkça itiraf etmeye cesaret edemedikleri kuşkuları gündeme getiren Türkiye, adeta soğuk savaşın habercisiydi.

Görüşmeler ve yazışmalar sürerken 1943 Şubat başında, savaşta bir dönüm noktası teşkil eden Stalingrad Zaferi kazanıldı.¹⁵⁷ Stalin, SSCB üzerindeki yükü azaltmak amacıyla Müttefiklerin ikinci bir cephe açmalarında ısrar ediyordu. İngiliz ve ABD güçleri bir taraftan hazır olmadıkları gerekçesiyle diğer taraftan da SSCB'nin daha çok yıpranmasını beklemek amacıyla Avrupa'ya çıkartma yapmak istemediler.¹⁵⁸ İkinci Cephe ancak İtalya'nın saf dışı kalması sonucunda, 1943 Ağustosunda İngiltere ve ABD arasında yapılan Quebec Konferansı'nda ele alındı. Burada, Mihver devletlerine her yönden saldırılmasına ve Rusya ile de bir üçlü toplantı yapılmasına karar verildi.¹⁵⁹ Tahran'dan önce Kasım 1943'te yapılan Kahire görüşmelerine İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile görüşmek üzere Numan Menemencioğlu gitti.¹⁶⁰ Bunun hemen ardından 28 Kasım-1 Aralık tarihleri arasında Stalin, Churchill ve Roosevelt'in katılımıyla gerçekleştirilen Tahran Konferansı'nda önemli kararlar alındı. İran hakkında yayımlanan demeçte savaşın kazanılmasında önemli katkılarda bulunan bu ülkenin savaş sonrasında bağımsızlığına saygı gösterileceği belirtiliyordu. Ayrıca detayları daha sonra kararlaştırılmak üzere Almanya'nın parçalanması konusunda görüş birliğine varıldı.¹⁶¹ Tahran dönüşü Churchill ve Roosevelt, 1943 yılı Aralığı'nın ilk haftası içinde, ikinci kez Kahire'de toplandılar.¹⁶² Kahire görüşmeleri basın bir bölümünde, Türk diplomasisinin

---

¹⁵⁶ Komintern (III. Enternasyonal) Mayıs 1943'te kapatıldı. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.224; Alexander Sobolev, **Üçüncü Enternasyonalin Kısa Tarihi**, çev. N. Okman, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 608-632.

¹⁵⁷ Barreau ve Bigot, **a.g.e.**, s.304.

¹⁵⁸ Oran, **a.g.e.**, s.414.

¹⁵⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Ağustos 1943; **Tan Gazetesi**, 25 Ağustos 1943.

¹⁶⁰ **BCA**, Sayı: 1383, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 104.3..38, Tarih: 13.12.1943; Eden'in Türkiye'den İngiltere adına hava üsleri ve müttefikler adına da yıl sonuna kadar Türkiye'nin savaşa girmesini istemesi üzerine görüşme bir sonuç vermedi. Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası"*, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.173.

¹⁶¹ Sander, **Siyasi Tarih**, s.192; Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinin**, s.21.

¹⁶² Aydemir, **a.g.e.**, 1979, s.257, 272.

başarısı olarak sunulmuştur.¹⁶³ İngiltere sonraki günlerde, Churchill'in talimatı üzerine, Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki baskı ve tehditlerini artırdı.¹⁶⁴ Bütün bu gerilime karşın her iki ülkenin politikacıları, Türk-İngiliz ilişkilerinin zamanla düzeleceğine inanmaktaydı.¹⁶⁵

1944 yılının ilk yarısı Türkiye için çok sıkıntılı geçti. Türk-İngiliz askeri ilişkilerinin sonuç vermemesi üzerine 22 Mart'ta İngiltere yardımı durdurdu. ABD de Nisan başında Kiralama ve Ödünç Verme yardımını kesmiş, hemen ardından İngiltere ile birlikte hareket ederek Türkiye'ye, Almanya'ya krom ihracatını durdurmasını aksi takdirde abluka uygulayacaklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine savaş boyunca süren ve büyük bir hacme ulaşan Türk-Alman ticareti sonlandırıldı.¹⁶⁶ Haziran 1944'te Karadeniz'de askeri harekâta katılan beş Alman yardımcı savaş gemisinin, Karadeniz'den Ege Denizi'ne geçmesine Türkiye'nin izin vermesi üzerine, Türkiye-İngiltere arasındaki gerilim iyice tırmandı.¹⁶⁷ Bu nedenle Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etti ve yerine Hasan Saka atandı.¹⁶⁸ Bu dönemde Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü basına, Boğazdan geçen gemilerle ilgili haber vermemeleri talimatını vermişti.¹⁶⁹

Müttefiklerin 6 Haziran 1944'te düzenlediği Normandiya Çıkarması, Rusya'da halk tarafından sevinçle karşılandı.¹⁷⁰ İngiltere 15 Haziran'da Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesini isterken Türkiye hâlâ denge politikasını sürdürüyor, Balkanlar'da rol üstlenebileceğini belirtiyordu. Temmuz ayında İnönü, müttefiklere güveni ve dayanışmayı vurgulayan bir mektup yazdı.¹⁷¹ Bu mektup, Almanya'dan kopma ve müttefikler yaklaşma eğilimini belirginleştirdi. Almanya ile

---

¹⁶³ **Akşam Gazetesi**, 11 Aralık 1943; **Vakit Gazetesi**, 12 Aralık 1943.

¹⁶⁴ Deringil, **a.g.e.**, s.234-235; Hatta Türkiye'yi, böyle sürerse ittifakın sonlanabileceği ve savaştan sonra yalnız kalabileceği konularında uyardı. **Aynı Yer**.

¹⁶⁵ Deringil, **a.g.e.**, s.237.

¹⁶⁶ Murat Çemrek, "*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*", **Türk Dış Politikası 1919-2012**, 2. Baskı, ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayın, Ankara, 2012, s.271.

¹⁶⁷ Necdet Ekinci, "*İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.716.

¹⁶⁸ **TBMM(ZC)**, Cilt: 13, Devre: VII, İçtima: 1, Tarih: 15.IX.1944, s.1.

¹⁶⁹ **BCA**, Dosya: 85300M, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 85.561..14., Tarih: 16.6.1944.

¹⁷⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Haziran 1944; **Tan Gazetesi**, 7 Haziran 1944.

¹⁷¹ Deringil, **a.g.e.**, s.248-249.

ilişkiler 2 Ağustos'ta kesildi.¹⁷² Saraçoğlu Meclis oturumunda bu kararın, Türkiye'nin özgür iradesiyle alındığını söyledi.¹⁷³

Hızla sonuca doğru ilerleyen Avrupa savaşının iktisadi ve siyasi sorunları ön plana çıkarması dolayısıyla Eylül 1944'te toplanan İkinci Quebec Konferansı'nda Pasifik savaşının rotası planlanmış, savaştan sonra Alman ağır sanayinin yönetimi konusunda İngiliz-Amerikan politikası belirlenmişti. Savaş sonrasında sürekli barış ve iktisadi anlaşmalar sağlamak amacıyla Rusya ve Fransa'nın egemen konumda olmaları kaçınılmaz görülmüştü.¹⁷⁴ Londra'da yaptığı konuşmada Quebec'in devamı niteliğindeki Moskova görüşmelerinin sevindirici geçtiğini söyleyen Churchill, bununla birlikte kesin karar için üç büyük hükümet şefinin toplanması gerektiğini belirtti.¹⁷⁵ Sıra üç büyüklerin toplanacağı Yalta Konferansı'na gelmişti. Bu konferans barış görüşmeleri içinde kırılma noktası niteliği göstermesi ile diğer konferanslardan ayrılıyordu. Barış içinde bir arada yaşama anlayışı bu konferansla doruğuna ulaşırken aynı zamanda düşüşün başlangıcını da oluşturdu. Soğuk savaş, savaşın doğal sonucuydu; barış konferansları ise soğuk savaşa giden yolda iyi niyet taşları olmuştu.

---

¹⁷² **Ulus Gazetesi**, 3 Ağustos 1944.

¹⁷³ **Ayın Tarihi**, No: 129, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Ağustos 1944, s.12; Ahmet Emin Yalman, artık Almanya'nın tehdit unsuru olmaya başladığını, beşinci kol olarak girdiği ülkemizde ırkçılık cereyanlarına ve Turancılık hareketlerine yol açtığını yazdı. **Vatan Gazetesi**, 4 Ağustos 1944.

¹⁷⁴ **Ayın Tarihi**, No: 130, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Eylül 1944, s.311-312, 315; Churchill Quebec'ten sonra Ekim ayında Stalin ile görüşmek üzere Moskova'ya geçti. Asım Us, Quebec'te Churchill ve Roosevelt arasında yapılan gizli anlaşmaları, Stalin'e de onaylatmayı bu konferansın ana amaçlarından biri olarak nitelendirdi. **Ayın Tarihi**, No: 131, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Birinciteşrin (Ekim) 1944, s.252, 262, 275; Moskova Görüşmeleri'nde savaş sonrası dünya güvenliği bağlamında İngiltere'nin, Karadeniz ile Akdeniz'in güvenliği konusunda Sovyetler Birliği ile görüş birliği içinde olduklarını açıklaması, Türkiye'yi endişeye sevk etti. **Ayın Tarihi**, No: 131, s.281.

¹⁷⁵ **Ayın Tarihi**, No: 131, Ankara, Birinciteşrin (Ekim) 1944, s.252. Bu arada Doğuda ve Batıda savaş bütün hızıyla sürmekteydi. Normandiya Çıkarması'nda Müttefikler, başlarda Almanya'nın karşı koymasına rağmen Fransa içlerine doğru hızla ilerlediler. Geçici Fransız Hükümetine bağlı birliklerle 9 Ağustos 1944 tarihinde Paris'i kurtardılar. Vichy Hükümeti kuzeye doğru Alman araçları ile kaçmış, hükümeti Fransız Devlet Başkanı General de Gaulle kurdu. 10 Aralık 1944 tarihinde Fransa ile SSCB arasında yirmi yıllık bir ittifak anlaşması imzalandı. SSCB Yalta Konferansı'na doğru 1945 başlarında Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Yugoslavya'ya girdi, Finlandiya ile mütareke imzaladı; bu memleketlerin iktisadi ve siyasi hayatında kontrol sağladı. Uçarol, **a.g.e.**, s.609-610.

1.3. İkinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaşa: Notalar Savaşı

Churchill konferans bitiminde son derece iyimser açıklamalarda bulunduğu halde daha sonradan Hatıratı'nın Yalta Konferansı ile başlayan bölümüne “*Demir Perde*”¹⁷⁶ başlığını uygun görmüştü. 4-11 Şubat 1945'te yapılan Yalta Konferansı'nda Almanya'nın, Fransa da dahil olmak üzere dört devlet arasında işgal bölgelerine ayrılması kararlaştırıldı. Kurulacak yeni devletlerin özgür ve demokratik olması düşünüldü.¹⁷⁷ Uzak Doğu'da savaşın uzayacağı tahmin edilmiş, Rusya'nın Japonya'ya savaş açması konusunda anlaşılmiş ve bu nedenle ona Uzak Doğu'da çeşitli tavizler verilmişti.¹⁷⁸ Sovyetler Birliği'nden ayrılırken Roosevelt, Stalin'e iyi dileklerini içeren şu mesajı gönderdi:

“Aramızda yaptığımız toplantının vardığı sonuçtan cesaret almış olarak ayrılıyorum. Dünya halkı konferansın başarılarını takdirle kalmayarak, bunu üç büyük milletin harb içinde olduğu kadar barış sırasında da birlikte çalışabileceklerinin hakiki teminatı olarak anacaklarından emin bulunuyorum.”¹⁷⁹

Roosevelt'in özel temsilcisi Harry Hopkins, kimsenin kafasında barış içinde birlikte yaşanacağına dair hiçbir kuşku bulunmadığını vurgulayarak Rusların makul ve uzak görüşlü insanlar olduğunu belirtti.¹⁸⁰ Churchill ise “*Rusya ile Stalin'in iyi niyetlerinden kuşku duyanlarla tartışmaya bile girmem*” diyordu.¹⁸¹ Yalta üç büyük liderin son kez buluşarak yeni dünya düzeninin temellerini attığı bir toplantıydı. İyimser görüntünün aksine derinlere gömülen kuşku tohumları bu konferansla yüzeye çıkmaya başlıyordu. Savaşın uzun süreceğinin düşünülmesi ve düşmanın müttefikler arası çatışmaya bel bağlamış olması nedeniyle kuşkular açığa vurulmamıştı.

Yalta'da alınan önemli kararlardan biri de, Birleşmiş Milletler örgütünün kuruluş toplantısının 25 Nisan'da ABD'de yapılacağı ve 1 Mart'a kadar Mihver'e

¹⁷⁶ Bu terimi, 1945 Mayıs'ında ilk kez kullanan Churchill olsa da, politik literatüre ilk sokan Alman Dışişleri Bakanı Kont Schwerin von Krosigk oldu. Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye–İ Olaylar-Belgeler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.89.

¹⁷⁷ Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinin**, s.24.

¹⁷⁸ **Akşam Gazetesi**, 19 Şubat 1945.

¹⁷⁹ **Akşam Gazetesi**, 17 Şubat 1945.

¹⁸⁰ C. Akalın, **a.g.e.**, s.65-66.

¹⁸¹ Sander, **Siyasi Tarih**, s.198; Onun Yalta'da edindiği izlenim Mareşal Stalin ve diğer Sovyet şeflerinin Batı demokrasileri ile şerefli bir dostluk ve dayanışma yaşamak istedikleri doğrultusundaydı. **Akşam Gazetesi**, 28 Şubat 1945.

savaş ilan etmeyen devletlerin Birleşmiş Milletlere kurucu üye olarak katılamayacağıydı.¹⁸² Bu karar uyarınca 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, ardından Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni¹⁸³ imzaladı.¹⁸⁴ 23 Şubat'ta olağanüstü yapılan Meclis oturumunda oybirliğiyle kabul edilen savaş kararının alınması sırasında konuşan Ankara Milletvekili M. Ökmen dost ve müttefik ülke İngiltere ile yapılan ittifakı kaçınılmaz bulmakta ve Sovyetler Birliği ile dostluğun Türk dış politikasının ana fikirlerinden birisi olduğunu söylemekteydi.¹⁸⁵ New York Times'a göre Türkiye'nin savaşa girmesinden sonra Roosevelt ve Churchill Mısır, Suudi Arabistan ve Etiyopya ile görüşmelere başladı. İran ve Irak zaten savaşa katılmışlardı. Roosevelt'in konferansları ABD'nin Orta Doğu'da daha aktif rol alacağını göstermişti. ABD'nin buradaki politikaları petrol ve hava üsleri üzerine odaklandı.¹⁸⁶

Sovyetler Birliği'nin 19 Mart 1945'te, süresi aynı yılın 7 Kasım'ında bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı, savaş sırasında meydana gelen derin değişiklikten dolayı¹⁸⁷ uzatmayacağını bildirmesi¹⁸⁸ ve iki ülke ilişkilerindeki belirsizlik, müttefikler arasında kuşkuların ortaya çıkmasını teşvik edici oldu. 19 Mart Notası vesilesiyle Boğazlar konusu gündeme geldi. Londra Gazeteleri Boğazlar Sözleşmesi'nin uluslararası niteliğine işaret ederek Sovyetler Birliği'ni uyardı: “*Bu hassas bölgede vuku bulacak tek taraflı bir hareket, Rus-İngiliz*

---

¹⁸² Ekinci, **a.g.m.**, s.719.

¹⁸³ 28 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni, Türkiye adına Washington Sefareti Maslahatgüzarı Orhan Eralp imzaladı. Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s.424; **Akşam Gazetesi**, 1 Mart 1945.

¹⁸⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Şubat ve 25 Şubat 1945; **Akşam Gazetesi**, 24 Şubat ve 25 Şubat 1945.

¹⁸⁵ **TBMM(ZC)**, Cilt: 15, Dönem: VII, Olağanüstü İnikat, Tarih: 23.II.1945, s.128-129; Hükümetin savaş ilanını bildiren notası, Almanya ve Japonya'ya tebliğ edilmek üzere İsviçre sefarethanesine verildi. Times Gazetesi, Türkiye'nin savaş kararını memnuniyet verici bularak onun Orta Doğu'da kilit mevkiye olduğunu vurguluyordu. **Cumhuriyet Gazetesi** 25 Şubat 1945; **Akşam Gazetesi**, 25 Şubat 1945.

¹⁸⁶ Bekir Cihan Özcan (2007), “*II. Dünya Harbinde (1939-1945) The New York Times'e Göre Amerikan Kamuoyu'nun Türkiye'ye Bakışı*”, **A.Ü. T.İ.T.E.**, Ankara, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.75.

¹⁸⁷ Fesih bildirimi verildiği zaman Türkiye'de Saraçoğlu Hükümeti vardı ve Moskova, ele geçirilen Alman belgelerinden Saraçoğlu'nun Rusya hakkındaki niyetini ayrıntılarıyla öğrenmiş durumdaydı. Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi Dördüncü Kitap**, s.1579; 1946 yılı başlarında Times Gazetesi, Sovyetlerin Türkiye'den isteğinin dost bir hükümetin işbaşına gelmesi olduğunu yazmaktaydı. **Ekonomi Gazetesi**, 9 Ocak 1946, s.2.

¹⁸⁸ Uran, **a.g.e.**, s.424; Yetkin, **a.g.e.**, s.237; Esmer ve Sander, **a.g.m.**, s.185; **Akşam Gazetesi**, 22 Mart 1945.

münasebetleri üzerinde vahim neticeler doğurur.”¹⁸⁹ Yalta’da Boğazlar konusunda Amerika ve İngiltere, Rusya’ya daha geniş bir geçiş özgürlüğü tanınmasını kabul etmişlerdi. Bununla birlikte ABD Hükümeti Boğazlar konusunda Türkiye’nin egemenliğini ihlal edecek herhangi bir statünün lehinde tutum takınmadı. İngiltere ise bağımsızlığı konusunda Türkiye’ye garanti verilmesi gerektiğini savundu. Sorunun Dışişleri Bakanları tarafından ele alınarak Türkiye’ye haber verilmesi karara bağlandı.¹⁹⁰

Dış basında Türk-Sovyet Antlaşması’nın feshi, farklı açılardan yorumlarla yankı buldu. Fesih, *Sunday Times*’da yayımlanan makalede iyimser bir şekilde yorumlanıyordu. Bu makaleye göre fesih, Rusya’nın komşu ülkelerin sempatisini sağlamak aynı zamanda kendi geniş topraklarını çevreleyen bazı hükümetlere güvenini güçlendirmekle ilgiliydi.¹⁹¹ İngiltere’de İşçi Partisi’nin gazetesi olan *Daily Herald*’da, Rusya’nın fesih kararını Amerika ve İngiltere’ye bildirmemesi üzüntüyle karşılandı.¹⁹² 26 Mart tarihli *New York Times*, fesih açıklamasının üzerinden beş gün geçmiş olmasına rağmen Türkiye’nin sessizliğini koruduğuna dikkat çekiyordu.¹⁹³ Londra Reuter ajansı yazarları ise bu karar karşısında Türkiye’nin tepkisinin, Londra’daki siyasi çevrelerdeki gelişmelere bağlı olarak verileceği kanısındaydı. *Monde* Gazetesi iki ülkenin sorunlarını ortak çıkarlar doğrultusunda San Francisco’da çözümleneceklerini yazdı.¹⁹⁴ Konferanstan önce 4 Nisan’da Dışişleri Bakanı Hasan Saka Sovyet Büyükelçisi Vinogradov’a Sovyet Hükümetinin teklifini iyi niyetle incelemeye hazır olduğunu bildirdi.¹⁹⁵ 21 Nisan’da Türkiye’de bulunan

---

¹⁸⁹ **Akşam Gazetesi**, 24 Mart 1945.

¹⁹⁰ Fahir Armaoğlu (haz.), **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.127; Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi**, s.214.

¹⁹¹ **Akşam Gazetesi**, 27 Mart 1945; *Manchester Guardian* Rusya’nın iyileştirme ve zamana uydurma gerekçelerinin makul görüldüğünü fakat antlaşmanın feshinden önce Türkiye’nin Almanya’ya savaş ilanını, Türk fırsatçılığı olarak değerlendirmesinin Türk tarafını şüpheye düşürdüğünü yazdı. **Akşam Gazetesi**, 25 Mart 1945; Yarı resmi Bulgar gazetesi *İzgreve* gazetesi, savaş koşullarında Türk-Sovyet ilişkilerinin memnuniyet verici olmaması ve antlaşmanın imza edildiği dönemle bugün arasında farklılık olması nedeniyle antlaşmanın feshinin şartırtıcı olmadığını belirtti. **Akşam Gazetesi**, 28 Mart 1945.

¹⁹² **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Mart 1945.

¹⁹³ Bekir Cihan Özcan (2007), “II. Dünya Harbinde (1939-1945) *The New York Times*’e Göre Amerikan Kamuoyu’nun Türkiye’ye Bakışı”, A.Ü. T.İ.T.E., Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.79.

¹⁹⁴ **Akşam Gazetesi**, 25 Mart 1945.

¹⁹⁵ Mehmet Saray, “II. Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, çev. ve haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.254.

Sovyet Büyükelçisi Selim Sarper ile görüşmesinde Vinogradov, Molotof'un San Francisco'da olması nedeniyle henüz bir yanıt verilemediğini belirtti. Sarper aynı akşam Vinogradov'u görerek ona “*tafları bağlamayan bir hazırlık olmak üzere şahsen Vinogradov ile konuşmaya yetkili olduğunu*” bildirdi.¹⁹⁶

Konferans öncesi haberlere göre, ABD, İngiltere, SSCB ve Çin temsilcilerinin San Francisco Konferansı'nda sömürge meseleleri üzerine konuşacakları tahmin edilmekteydi. Konu bazı memleketlerin bir tek devletin mandası altına girmesine izin verilmemesi ve manda altında bulunan birçok bölgenin uluslararası bir himaye altına verilmesiyle ilgiliydi. Eden'in Konferans öncesi beyanatı da aynı doğrultuydu: “*Bize düşen vazife büyük devletlerin küçükleri ezmesine müsaade edilmemesidir.*”¹⁹⁷

25 Nisan 1945 tarihinde yapılacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığında bir heyetin katılmasına¹⁹⁸ ve bu heyette Orhan Eralp'in de yer almasına karar verildi.¹⁹⁹ Konferans bütün hızıyla sürerken 7-8 Mayıs'ta Avrupa'da savaş sona erdi ve Alman ordusu müttefiklere kayıtsız şartsız teslim oldu.²⁰⁰ Tam da bu arada, 7 Mayıs'ta Hasan Saka Molotof ile görüştü, ancak Molotof henüz hazırlıklarının olmadığını, isterse onun görüşünü dinleyebileceğini söyledi. Bunun üzerine Saka önce Sovyet hükümetinin görüşlerini beklemeyi tercih edeceğini belirtti.²⁰¹

Yarattığı muğlâklık ve spekülasyonlar ile Türk-Sovyet görüşmeleri, daha sonraki aylarda hem iç ve dış basının hem de Potsdam görüşmelerinin gündeminde

¹⁹⁶ Gürün, a.g.e., s.278-279.

¹⁹⁷ **Akşam Gazetesi**, 28, 27 Mart 1945.

¹⁹⁸ **BCA**, Dosya: 11234, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 13.76..16, Tarih: 7.4.1945.

¹⁹⁹ **BCA**, Sayı: 23793, Dosya: 4770, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 107.109..12., Tarih: 4.4.1945; Konferanstan önce ABD, İngiliz, Sovyetler Birliği ve Çin Dışişleri Bakanı doksan dakika görüştiler. Konferans, Başkan Truman'ın radyodan yaptığı konuşma ile başladı. Truman, başka bir harbin önüne geçilmesi gerektiğini yoksa bilimsel uygarlığın silineceğini söyledi. Daha sonra İngiliz, Rus ve ABD Dışişleri Bakanları birer konuşma yaptılar. İngiltere ve ABD dünya barışının ayrılmaz bir bütünlük taşıdığını bölgesel (mıntıka) sistemlere dayanmaması gerektiğini belirttiler. Konferans başlarken aynı zamanda Berlin'de kanlı savaşlar sürmüştü, Sovyet ve ABD kuvvetleri Almanya'da buluşmuş ve savaşta dört milyon Yahudi öldürüldüğü ortaya çıkmıştı. **Akşam Gazetesi**, 25, 26 ve 27 Nisan, 1945

²⁰⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Mayıs 1945; Avrupa'da savaşın bitmesi, İngiliz-Sovyet yakınlaşmasının üçüncü yıldönümüne rastlamıştı. İngiltere'nin Rusya Büyükelçisi “*birliğimizi bozmak isteyenler bütün gayretlerinin boşa çıkacağını bilmelidirler*” beyanını veriyordu. **Akşam Gazetesi**, 27 Mayıs 1945.

²⁰¹ Gürün, a.g.e., s.279; San Francisco'ya giden Hasan Saka Başkanlığındaki heyette Feridun Cemal Erkin üçüncü delegeydi. Erkin, Bakanlıktan ayrılmak istemediği halde İnönü'nün ısrarları sonucu heyete dahil edildi. Erkin'in yokluğunda Dış işleri Genel Sekreter Vekili'ne, Rus işleriyle ilgili Büyükelçi Selim Sarper'in yardım etmesi kararlaştırıldı. F.C. Erkin, **Anılar-Yorumlar I**, s.147.

yer almaya devam etti. Sovyet Büyükelçisi Vinogradov 21 Mayıs'ta Ankara'da bulunan Sarper'i Dışişlerinde ziyarete geldi. Sarper'e göre Vinogradov, uluslararası bir sözleşme olması nedeniyle Montreux'ye dokunmadan Karadeniz'de güvenliğin nasıl sağlanacağını öğrenmeye çalıştı. Sarper'in, elçinin niyetini öğrenmek amacıyla ona bir ittifak anlaşmasını mı kastettiğini sorması üzerine, elçi bu soruyu “*evet olabilir*” diyerek yanıtladı. Vinogradov, Karadeniz güvenliğiyle ilgili olarak Türk-Sovyet gemilerinden başka Karadeniz'e girecek diğer deniz kuvvetleri meselesini gündeme getirdi. Bunun üzerine Sarper Vinogradov'a, bu noktanın Sovyetler ile İngilizler arasındaki anlaşmazlıklara bir yenisini ekleyebileceği uyarısında bulundu. Bundan rahatsız olan elçi, İngilizlerle aralarında anlaşmazlık olmadığını ve olmayacağını belirtti. Sarper'in o halde üçlü bir ittifak önermesi üzerine elçi istekli davranmayarak ilerde ortaya çıkabilecek uluslararası sorunlarda iki ülkenin birbirini desteklemesinin yararlı olacağını söyledi. İki diplomat, görüşmenin bütünüyle kişisel olduğu ve İngilizlere bildirilmemesi konusunda sözleşip ayrıldılar. İki diplomatın tamamen hususi mahiyetteki 22 Mayıs görüşmesi de Karadeniz güvenliğiyle ilgiliydi. Bu kez Sarper'in söyledikleri üzerinden Vinogradov, onun gerçek niyetini çıkarsamaya çalıştı.²⁰² Feridun Cemal Erkin'e göre Ankara'daki Vinogradov-Sarper görüşmelerinde her iki taraf, tasarlanan antlaşmanın derinlemesine tartışılmasından çok, karşılıklı niyet ve eğilim araştırmasına girişmişlerdi.²⁰³ Kamuran Gürün bu görüşmelerde, önce karşı tarafın görüşlerini almayı tercih eden Saka'nın diplomatik tavrını isabetli buluyordu. Çünkü Rusların fesih bildirisine verilen yanıtta izlenecek yol, “*yeni bir anlaşma konusunda Ruslardan gelecek her teklifin itinayla incelenmesi*” olarak belirlenmişti.²⁰⁴ Gürün'e göre Sarper'in tavrı hem buna aykırıydı hem de gereksiz yere karşı tarafın eline koz verici nitelikteydi:

---

²⁰² Gürün, **a.g.e.**, s.279-280.

²⁰³ Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi, Dördüncü Kitap**, s.1580; Feridun Cemal Erkin ve Hasan Saka San Francisco'dan Bakanlığa telgraf gönderdiler. Telgrafta Rus oyununa düşülmemesi, hiçbir teklifte bulunulmaması ve teklifin karşı taraftan gelmesinin beklenmesi önerildi. Fakat üç hafta sonra gelen yanıtta Sarper ile Vinogradov arasında “*tatlı görüşmeler*” yapıldığı bildirildi. Erkin'in bu yanıtta çok canı sıkılmıştı. F.C. Erkin, **Anılar-Yorumlar I.**, s.147.

²⁰⁴ Gürün, **a.g.e.**, s.279-281; Sarper ile Sovyet Büyükelçisi arasındaki görüşmeleri belli bir ölçünün ötesinde tehlikeli olarak niteleyen Feridun Cemal Erkin Sovyetlere ittifak teklifi yapılmasını son derece yanlış buluyordu. Üstelik Sarper tarafından yapılan ittifak teklifinin İnönü tarafından onaylanmasını hayretle karşılamıştı. Erkin'in konuyla ilgili endişelerini anlatması üzerine İnönü şunları söylüyordu: “*Tamamıyla haklısın oldu bir defa, şimdi bu gaileden kurtulmaya bakalım*”. F.C. Erkin, **Anılar-Yorumlar I.**, s.148-149. Hem Erkin İnönü'nün ısrarıyla ABD'ye gönderilmiş, hem de Erkin'in oradan gönderdiği önerilere uyulmamıştı. Ortada adeta tasarlanmış bir özensizlik vardı.

“Bu görüşmede Sarper’in gayesinin, Rusların görüşünü öğrenmekten ibaret kalması, kendisinin herhangi bir görüş ileri sürmemesi en isabetli yol olurdu. Sarper’in de hakikaten bir konuşma talimatı yoktu. Halbuki Sarper, Vinogradov’un açıkça söyleyemeyip kıvrandığı belli bir “ittifak anlaşması” düşüncesini, sanki ona yardımcı oluyormuş gibi, kendisi dile getirmiştir. Artık bundan sonra Rusları “Türkler bizden bir ittifak anlaşması istediler” demekten alıkoyacak hiçbir engel kalmamaktadır.”²⁰⁵

Sarper’in Vinogradov ve Molotof ile yaptığı görüşmelerin doğru okunması, Sovyetler’in neyi, neden ve nasıl istediklerini anlamak açısından önemli görüldü. Ortada isteklerin net bir şekilde bildirildiği resmi bir Sovyet notası olmaması nedeniyle görüşmenin madde madde verilmesinin yararlı olmayacağı düşünöldü. Bu bağlamda 7 Haziran 1945’te yapılan Molotof-Sarper görüşmesi, Vinogradov ile yapılan görüşmelerin uzantısı şeklinde cereyan etti. Sarper’in bu görüşmeyle ilgili olarak İngiltere ve ABD nezdinde, siyasi rejim değışikliği mi isteniyor spekülasyonlarına yol açan son izlenimi şöyleydi: “...*tahminime göre iç işlerimize müdahaleye benzeyen talepleri de artık ileri sürebileceklerini sanmıyorum.*” Sarper iki saat süren bu görüşmeyi Bakanlığa bildirdi ve ikinci görüşme için talimat istedi.²⁰⁶ Sarper’in izlenimlerinden çıkan sonuca göre aslında Molotof cesaret edebilse Türkiye’yi Sovyetler Birliği’nin uydusu haline getirmeyi amaçlamıştı, fakat Sarper’in başarılı diplomasisi sayesinde bu tehlike geri çevrilmişti. Görüldüğü gibi aktarımda bolca tahmin, sezgi, izlenim, açıklanmamış talep gibi belirsizliğe ve spekülasyonlara yol açan net olmayan ifadeler kullanılmıştı. Bütün bunlar kritik bir diplomatik görüşme için manidar bir durum ortaya çıkarmıştı. Doğan Avcıoğlu bu görüşmelerle ilgili olarak böylesine kritik bir dönemde elçilik düzeyinde görüşme yapmanın zorluğuna dikkat çekiyordu. Ona göre sorun, Başbakan, hiç değilse Dışışleri Bakanı düzeyinde çözülebilecek önemdeydi.²⁰⁷

Avrupa’da savaşın büyük ölçüde Sovyetler Birliği sayesinde bittiği, San Francisco Konferansı’nın iyimser havasının sürdüğü zamanda böyle bir taleple karşı karşıya kalmak Türkiye’yi çok zor durumda bıraktı. Avrupa’nın çeşitli yerlerinde kurulan toplama kamplarındaki vahşet ortaya çıkmış ve dünya ne kadar büyük bir

²⁰⁵ Gürün, **a.g.e.**, s.281; Gerçekten de Ruslar, Sarper’in “*İttifak mı demek istiyorsunuz*” imalı sorusunu, kendilerine ittifak teklifi olarak algıladılar ve ittifak yapmanın bedelini, sınırda barışı sağlamak bahanesini öne sürerek toprakla ödetmek istediler. Gürün, **a.g.e.**, s.291.

²⁰⁶ Gürün, **a.g.e.**, s.283-287.

²⁰⁷ Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Dördüncü Kitap, 1976, s.1580.

trajedi yaşadığının farkına varmıştı. Almanya’da, Amerikan ve Sovyet askerleri kucaklaşıyor, dünya “*Stalingrad Kahramanlarını*” takdir ediyordu. Türkiye’nin sürekli olarak Batılı Müttefikleri Sovyetler konusunda uyarması hoş karşılanmamaktaydı. Türkiye dünya kamuoyu önünde yükümlülüklerini yerine getirmemiş yalnız bir ülke görünümündeydi.²⁰⁸ Savaş sonunda tehlikeli bir yalnızlık içinde kalan Türkiye’nin tek müttefiki olan İngiltere ile de ilişkileri gevşek durumdaydı.²⁰⁹ Buna rağmen Sarper’in Vinogradov ve Molotof ile yaptığı görüşmelerden haberdar edilen İngiltere, Türkiye’ye karşı koyduğu rezervi bir yana bıraktı. Görüşmeyi ABD’ye de bildirmek istediğini Türkiye’ye söyledi, Türkiye de bunu uygun gördüğünü bildirdi.²¹⁰

Moskova ile ikinci görüşme 18 Haziran’da gerçekleşti. Sarper Molotof’a Boğazlar Sözleşmesi’ni ittifak anlaşması çerçevesinde düşündüklerini ilettiler. Molotof’un ittifak anlaşması için üs ve toprak talep etmesi nedeniyle Boğazlar Sözleşmesi’nin yapılması da mümkün olmadı. Bunun üzerine iki diplomat birbirlerine konuyla ilgili düşüncelerini tavsiye ederek ayrıldılar. Türk-Sovyet görüşmelerinde Sarper başarılı bir diplomasi örneği sergilemedi. İkinci görüşmeden sonra Ankara Sarper’e ittifak değil ama belki bir dostluk anlaşması yapılması konusunda talimat verdi fakat konuyla ilgili yeni bir görüşme yapılmadı. Talimatın verildiği gün Nurullah Esat Sümer’in Ankara’da Vinogradov ile bir görüşmesi oldu. Sümer konuşma zabtında, Vinogradov’un toprak bahsindeki itirazlara verdiği yanıtlarda ısrarlı görünmediğini kaydediyordu.²¹¹ Türkiye’den toprak talebi Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin resmi Sovyet organları ve 1915 olaylarını gündemde tutmaya çalışan yurt dışındaki Ermeni kuruluşları tarafından ileri sürülmüştü. Gürcü tarafı da buna katılmıştı. Moskova Radyosu gibi resmi basın

---

²⁰⁸ Deringil, **a.g.e.**, s.260, 257.

²⁰⁹ Rıfki Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, Ankara, 1983, s.180.

²¹⁰ Gürün, **a.g.e.**, s.287.

²¹¹ Gürün **a.g.e.**, s.289; Bu arada İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Moskova Büyükelçisi aracılığıyla edindiği bilgileri, yorumlarıyla birlikte Ankara Büyükelçisi Sir M. Peterson’a aktarıyordu. Buna göre Moskova’da Türkiye aleyhinde yapılan radyo ve basın kampanyası fazlasıyla şaşkınlık yaratmıştı. Sovyetlerin üs ve toprak istekleri farklı görüş açılarının ifadesi olarak değerlendiriliyordu. Sonuçta üs ve toprak istemi statükoyu, genel dünya düzenini ve Montrö’yü etkileyecek düzeydeydi. Aslında Stalin Yalta’da, Türkiye’nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü zedeleyecek bir girişimde bulunmamayı kabul etmişti. Ayrıca İngiliz yetkili tarafından Hasan Saka’ya, Vinogradov’un Sovyet Hükümeti’nin hareketiyle ilgili olarak şaşırması olduğunun iddia edildiği bilgisi verildi. **Documents on British Policy Overseas**, Series 1-Volume1: The Conference at Potsdam July-August 1945, p.10-11.

organları bunu haber yapmıştı. Türkiye'ye resmi bir nota gönderilmemiş, Sovyetler Birliği toprak talebinin cumhuriyetlerden geldiğini göstermeye çalışmıştı.²¹²

Moskova ile yapılan ikinci görüşmeden kısa bir süre sonra 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco Konferansı BM Anayasası'nın imzalanmasıyla son buldu.²¹³ Bu sırada ABD'de bulunan Ahmet Emin Yalman, Kars ve Ardahan'ın istenmesi ve Boğazlar Anlaşmasının düzenlenmesi hakkındaki Rus teklifine ait ilk haberlerin 29 Haziran tarihli gazetelerde çıktığını belirtmiş; bu tepeden inme haberin dünya yüzeyinde bir kötümserlik havası yarattığını öne sürmüştü.²¹⁴ Bununla birlikte İngiliz basınında çıkan haberde konuyla ilgili kötümserlik havasının Türk efkârına ait olduğu değerlendirilmesi yapılmıştı. Reuter'in diplomatik yazarına göre İngiliz Hükümeti'nin, Rusya'nın Türkiye'ye Boğazlar ile ilgili bir nota verip vermediği konusunda henüz bilgisi yoktu. Ancak Boğazlar konusundaki Rus teklifinin, ortak Türk-Rus kontrolünü doğuracak bir değişikliği ve söz konusu bölgede Sovyet kıtalarının bulundurulmasını içerdiği varsayılmıştı. Türk efkârının çok sinirli olduğu gözlenmekle birlikte Rus tekliflerinin arazi talepleri içerdiğine dair bilgi edinilmemişti. Ayrıca aynı gün akşam Türkiye'nin Londra Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanı'na bilgilendirme ziyareti yapacağı yazılmıştı.²¹⁵ Bu arada San Francisco'da bulunan Hasan Saka da Boğazlar konusunu görüşmek üzere Londra'ya geçiyordu.²¹⁶ 28 Haziran'da Daily Express'in siyasi yazarı Boğazlar meselesinin Berlin'de üç büyükler tarafından ele alınacağını, Rusya'nın Türkiye'ye Boğazlar üzerinde bazı kontrol hakları içeren yeni bir anlaşma teklif etmiş olduğunu yazdı ve Sovyet

---

²¹² Alexander Sotniçenko, "1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, çev. ve haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.329; Türk Hükümeti ile Boğazlarla ilgili anlaşmanın sağlanamaması, Sovyet basınında Türkiye aleyhine yaygarayı tetikleyerek toprak taleplerini büyütülmüştü. Bülent Gökay, **Soviet Eastern Policy and Turkey 1920-1991: Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism**, First published by Routledge, New York, 2006, s.61.

²¹³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Haziran 1945; Bu konferans sonucunda genel olarak hiçbir ülkenin Güvenlik Konseyi'nin bir sorunu incelemesini engelleyemeyeceği, anlaşmazlıkla ilgisi olmayan bir büyük ülkenin yalnızca veto hakkını kullanacağı ve bütün büyük memleketlerin onayı ile bir işe girişilebileceği kararlaştırıldı. **Akşam Gazetesi**, 9 Haziran 1945.

²¹⁴ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt IV (1922-1944), Rey Yayınları, İstanbul, 1970, s.29; Buna karşın Feridun Cemal Erkin San-Francisco toplantısı sona ererken ortamda Sovyetler Birliği'ne karşı koşulsuz bir hayranlık ve güven bulunduğunu, tüm heyetlerde sınırsız bir sevinç ve ümit olduğunu ifade ediyordu. Bu genel mutluluğa katılmayan tek heyet Türk heyetiydi. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.254-255.

²¹⁵ **Aynı Tarihi**, No: 139, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Haziran 1945, s.130-131.

²¹⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Haziran 1945.

Hükümeti'nin bütün Doğu Avrupa'yı kontrol etmekte olduğu uyarısında bulundu. Aynı tarihli başka bir habere göre Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki Batı Kafkasya sınırlarına geri dönülmesini istediği anlaşılıyordu. Ayrıca ortada resmi bir notanın olmadığı, Türk ve Rus temsilcileri arasında farklı görüş alış verişinde (nokta-i nazar teatisi)²¹⁷ bulunulduğu yazıldı. 30 Haziran'daki haberlerde ise İngiliz Hükümeti'nin sorunla ilgili olarak tarafsız olduğu, Hasan Saka'nın kendi teşebbüsüyle görüşme yapmak amacıyla Londra'ya geldiği ve bu görüşmenin “Üç büyükler” toplantısından önce yapılmayacağı²¹⁸ ifade edildi. Rusların Boğazlar Sözleşmesinde değişiklikler istediğinin bilindiğine ve sorunun üç büyük liderin toplantısında gündeme alınacağına dikkat çekiliyordu.²¹⁹

İngiltere Orta ve Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği'ne karşı durmayı istese de askeri gücünün yetersizliği nedeniyle bunu yapamamıştı. Savaşı kazanmış ama çok yıpranmıştı.²²⁰ Öyle ki temel gıda maddelerindeki karne sistemini ancak 1950'de kaldırabilirdi. İngiltere ve Türkiye'nin ikna görüşmelerine rağmen ABD, Potsdam Konferansı öncesinde Sovyetler Birliği'ne karşı ağırlığını koymaktan kaçındı.²²¹ Gerçekten de İngiltere Boğazlar konusunda ABD'den istediği desteği alamadı. Bunun üzerine 7 Temmuz'da Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, konuyu ABD Dışişleri Bakan Vekili Grew ile doğrudan görüştü. Görüşme ABD'nin tavrını sergileme açısından ilgi çekiciydi. Grew, Baydur'a, Hükümeti'nin BM örgütünün ilgi alanına düşecek bir tehditle mutlaka ilgileneceğini fakat Molotof-Sarper görüşmesinde hiçbir somut tehdit bulunmadığını söyledi. Sorun Potsdam'a ertelendi. Grew, Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin dostu olarak ABD'nin, sorunun

²¹⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Temmuz 1945.

²¹⁸ Londra'da Eden ile görüşen Saka Üçler Konferansı sonuna kadar orada kalarak Potsdam'da Türkiye'yi ilgilendiren görüşmelerden haberdar edileceği sözünü aldı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Temmuz 1945; Eden ayrıca Türk Hükümeti'ne, soğukkanlılığı ve sükûneti elden bırakmamasını tavsiye etmekteydi. F. Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri**, 1968, s.254.

²¹⁹ **Aynı Tarihi**, No: 139, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Haziran 1945, s.132-135; ABD'de Dışişleri Bakanlığında, 29 Haziran'da hazırlanmış bir brifing belgesinde Türkiye-Amerika ilişkilerinin Amiral Bristol'dan beri dostluk içinde sürdürüldüğü belirtiliyordu. Boğazlar meselesine değinilmeyen belgede Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler Birliği arasındaki diplomatik, askeri ve iktisadi çatışma alanı arasında olduğu ifade edilmişti. ABD, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı temel politikasının, onun Sovyet uydusu olmaya karşı koymasını teşvik edici nitelikte olduğunu gözlemlemişti. Armaoğlu (haz.), **Belgelerle Türk-Amerikan**, 1991, s.134-135.

²²⁰ Churchill Temmuz 1945'te Washington'a yolladığı telgrafta Avrupa'daki yiyecek kıtlığının ciddi boyutlarda olduğunu yazmaktaydı. “*Mr Churchill to Earl of Halifax (Washington)*, No: 7169 *Telegraphic*, (Z8083/39/72)”, **FO**, 6 July 1945, page(s).3-8.

²²¹ Deringil, **a.g.e.**, s.261.

barışçıl bir şekilde çözümlenmesinden mutluluk duyacağını fakat bunun asla iki ülke arasında bir arabuluculuk olarak anlaşılması gerektiğini vurguladı.²²² Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin Türk diplomasisinin o günlerdeki görevini, çatışma eğilimi taşıyan Sovyet Rusya'nın tehlikeli yürüyüşünü durdurmaya yönelik önlem almaya, ABD ve Büyük Britanya'yı ikna etmek olarak açıklamıştı. Erkin'e göre bu amaçla uygun fırsat kollanmalı, bulunmalı ve hatta yaratılmalıydı.²²³

Aynı zamanlarda Hüseyin Cahit, Tanin'de en çok merak edilen siyasi simalardan Molotof'un, Sovyetler Birliği'nin kahramanca mücadelesinden ve başarısından kaynaklanan parlak bir prestij içinde geldiği büyük uluslararası konferansa uyum sağlayamadığından, Batı diplomasisinin inceliklerini bilmekten uzak olan bu sıradan diplomatın San Francisco'da, denizden karaya çıkmış bir balık gibi yabancı kaldığından söz etmişti. Hüseyin Cahit'e göre Molotof'un yanından memnuniyetsiz bir şekilde ayrıldığı görülen gazeteciler, Eden'in yanından neşeyle çıkmışlardı.²²⁴

Türkiye 1945 yılı ortalarında bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konusunda son derece huzursuzken ABD savaşa katıldığı güne kadar izlediği geleneksel dış politikasına artık dönemeyeceğinin farkına varmıştı. Fakat ABD kamuoyu buna hazır değildi ve dünyanın dört bir yanına dağılmış gençlerinin getirilmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Öyle ki Başkan Truman, tarihte hiçbir halkın savaşa yolunu bu kadar hızlı bir şekilde ayırmadığını söylemekteydi.²²⁵ Mahmut Dikerdem'e göre 9 Haziran'da İnönü, Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer'den, ABD'nin Sovyet talepleri konusundaki görüşlerini öğrenmesini istedi. Sümer tarafından kabul edilen

---

²²² Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi Dördüncü Kitap**, s.1582-1583.

²²³ F.C. Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.278; İnönü Kars Halkevi'nde 25 Mayıs 1946'da verdiği söylevde Sovyetler'in toprak ve üs talebini ajitatif bir şekilde gündeme getiriyordu. Türkiye'nin değer kazanmasını, Sovyetler Birliği ile arasındaki anlaşmazlıkta gösterdiği kararlı tavra bağlıyordu. "*Türkiye'nin bütün bir âlem ortasında dipdiri, sapaşağlam olarak kalması, Rusya ile ihtilaf halinde bulunan bütün memleketlere kendileri için kıymetli, kuvvetli ve sağlam bir müttefik olan memleket manasını vermiştir. Ondan sonra kıymet kazandık*". İlhan Kamil Turan (haz.), **İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, TBMM Yayınları, Ankara, 2003, s.110-112; Öyle ki bu dönemde "*Rusların Samsun'a bir çıkartma yapacakları ve oradan Merzifon üzerinden kestirme yolla Başkent Ankara'ya yürüyecekleri*" askerler arasında güçlü bir beklentiydi. Sıtkı Ulay, **Giderayak**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s.30.

²²⁴ **Aydın Tarihi**, "*San Fransisko Konferansı*", No: 139, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Haziran 1945, s.341-342.

²²⁵ Goulden, **a.g.e.**, s.19; 1945 yazında Amerika kamuoyunun tek isteği büyük savaşa son vermek ve evlatlarının anavatana döndüğünü görmektir. S.H. Truman, **Hatıralarım**, çev. Cihad Baban-Semih Tuğrul, Ulusal Basımevi, Ankara, 1968, s.218.

ABD Büyükelçisi Wilson, Stalin'in Amerika'daki saygınlığının hala güçlü olması nedeniyle Türkiye'ye hemen yardım edilemeyeceğini, en az dokuz ay beklemek gerektiğini söyledi.²²⁶ Barış içinde bir arada yaşama umudu San Francisco Konferansı'nın sonlarına doğru daha açık bir şekilde sarsılsa da henüz sönmemişti. Büyük Güçler birbirlerinin nüfuz bölgelerine müdahale etmemeye çalıştı.²²⁷

17 Temmuz 1945'te, atom bombasının gölgesinde başlayan Potsdam Konferansı, üç devlet arasında yapılan toplantıların en çetini olmuştur.²²⁸ Konferanstan bir gün önce ABD başarılı bir atom bombası deneyi gerçekleştirmişti. Yalta'dan Potsdam'a Dünyada önemli değişiklikler yaşanmıştı. 12 Nisan'da Roosevelt öldü, yerine yardımcısı Truman²²⁹ geçti. Roosevelt'e İmparatorluğu düşünen İngiltere ile komünizmi düşünen Sovyetler Birliği arasındaki uzlaştırıcı nihai otorite olarak bakılıyordu. Roosevelt, ölümünden kısa bir süre önce Dünyadaki barışı sürdürebilecek tek gücün ABD olduğunu söylemiş,²³⁰ San Francisco Konferansı'nın dünya barışının temellerini attığını belirtmişti.²³¹ 7 Mayıs günü Avrupa'da savaş bitmiş; 8 Mayıs'ta Truman, Ödünç Verme ve Kiralama yasası çerçevesinde müttefiklere sağladığı malzemede büyük kısıntı yapan bir kararname imzalamıştı. Truman ayrıca Potsdam'a gitmeden önce Roosevelt'ten aldığı kabinde de köklü değişiklikler yapmıştı.²³² Truman Potsdam Konferansı arifesinde Sovyetler Birliği'ne karşı tutumunu sertleştirme eğilimi içinde olsa da²³³ henüz Türkiye'nin yanında yer alma kararında değildi. Kendi çıkarları açısından Türkiye'nin önemini kavramakta yetersizdi. Bu tutum konferansa da yansdı. Amerika Potsdam'da, Rusya'nın toprak isteklerini, iki ülke arasında bir sorun saydı ve bunun Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında çözümlenmesi gerektiğini belirtti.²³⁴ Amerikalılar, Sovyetler'in Boğazlar konusunda birinci derecede ilgili olan Büyük Devlet

²²⁶ Mahmut Dikerdem, **Hariciye Çarkı (Anılar)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s.81.

²²⁷ Mehmet Gönülöbol ve Haluk Ülman, "*İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası*", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.194.

²²⁸ Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinin**, s.27; Atom bombasının sırrı, Amerikan dış politikasını yönlendiren önemli bir unsur sayılmıştır. **Vatan Gazetesi**, 3 Ekim 1945.

²²⁹ Başkan olduktan sonra Stalin'e sert bir mesaj gönderen Truman, Roosevelt'in yatıştırma politikasının sona erdiğini artık ilişkilerin ver-al esasına göre yürüyeceğini açıklamıştır. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Konferanstaki tutumuna göre ona yaptığı yardımı kesebileceğini ifade etmiştir. Uçarol, **a.g.e.**, s.624.

²³⁰ İ. Akalın, **a.g.e.**, s.84, 71.

²³¹ **Akşam Gazetesi**, 1 Mart 1945.

²³² İ. Akalın, **a.g.e.**, s.78-79.

²³³ Armaoğlu(haz.), **Belgelerle Türk-Amerikan**, s.137.

²³⁴ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 7. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1979, s.467.

olmalarını onaylayıcı tavır içindeydi. Hatta ABD, Türkiye isterse, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üsler kurabileceğini ifade etti. Türkiye ABD'nin tutumundan büyük endişeye düştü.²³⁵ Churchill ise Boğazlarda Rus üssü kurulmasına ikna olamayacağını ve Türkiye'nin böyle bir teklifi kabul edeceğini sanmadığını söyledi.²³⁶

Churchill Stalin'e, 1944 Moskova Konferansı'nda İngiliz nüfuz alanı olarak saptanan Yugoslavya'da duruma Tito'nun hâkim olmasını şikâyet etti; Stalin ise Tito'nun işine karışmaya yetkisinin olmadığını belirtti.²³⁷ Konferans'ta Türkiye'nin istenen topraklarla ilgili korkusunu gündeme getiren Churchill'e Stalin "*Türkiye'yi tehdit etme gibi bir sorun olmadığını*" belirterek²³⁸ şunları söyledi.

"Eğer Türkler bir ittifak konusunu ortaya çıkarmamış olsalardı hudut düzeltmesi konusunun da ortaya çıkmamış olacağını belirtti. Bir ittifak Türkiye'nin Rus sınırlarını koruması gibi, Rusya'nın da Türk sınırlarını korumasını gerektirirdi, ancak Sovyetlerin görüşüne göre, belirtilen bölgedeki sınırlar haksızdı. Türklere eğer ittifak yapılacaksa bunların düzeltilmesi gerektiği söylenmişti. Eğer bu yapılmayacaksa ittifaktan da vazgeçilirdi. Bunda korkacak ne vardı?"²³⁹

Potsdam Konferansı sona ererken atom bombası tarihe damgasını vurdu. Japonya 9 Ağustos'ta Nagazaki'ye atılan ikinci atom bombasının ardından 14 Ağustos'ta kayıtsız şartsız teslim oldu, böylece 2 Eylül 1945'te İkinci Dünya Savaşı sona erdi.²⁴⁰ Potsdam'da kararlaştırıldığı gibi, savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra yapılan ve beş ülkenin Dışişleri Bakanları'ndan oluşan Londra (Beşler)

---

²³⁵ Deringil, **a.g.e.**, s.261; Anlaşıldığına göre konferansta Boğazlar konusunda ABD'nin belirlenmiş özel bir görüşü yoktu. Boğazlar Sözleşmesi'nin düzenlenmesinden yana olan ABD soruna genel olarak savaş sonrası dünyada bütün uluslararası suyollarından geçiş özgürlüğü ilkesi temelinde bakmaktaydı. Gönlübol ve Ülman, **a.g.m.**, 1996, s.196; Deringil, **a.g.e.**, s.261; Gürün, **a.g.e.**, s.295.

²³⁶ Gürün, **a.g.e.**, s.294-295; Sonuçta Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarına uygun şekilde yeniden düzenlenmesi konusunda üç büyük devlet görüş birliğine vardılar. Boğazlar sorunu daha ayrıntılı bir şekilde görüşülmek üzere, aralarında Fransa ve Çin'in de yer alacağı Dışişleri Bakanları Konseyi'ne havale edildi ve diğer konulara geçildi. **a.g.e.**, 297-298.

²³⁷ Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinin**, s.29.

²³⁸ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 1997, s.338.

²³⁹ Gürün, **a.g.e.**, s.294-295; Tevfik Rüştü Aras yıllar sonra sorunla ilgili görüşlerini açıklarken, Stalin'in toprak taleplerini ciddiyetle desteklediğini sanmadığını dile getiriyordu. "*Asyalı Gürcü çocuğu*", "*modern Cengiz*" gibi tanımlamalarda bulunduğu Stalin'in Türk dostluğuna önem verdiğini belirten Aras, Sovyetlerin toprak talebini "*Molotov'un budalalığı*" olarak görüyordu. Litvinof gibi barışçıl kimliğiyle tanınmış zeki bir Dışişleri Bakanı olsaydı olayların daha farklı gelişeceğini ima ediyordu. Avcıoğlu, **a.g.m.**, s.5; 1945 yılı sonundaki bir gazete haberinde, Rus Komünist Partisi içinde, biri Stalin'in temsil ettiği barış yanlısı, diğeri ise Molotov'un temsil ettiği genişleme yanlısı iki farklı görüş olduğu iddia edilmekteydi. **Vatan Gazetesi**, 22 Aralık 1945.

²⁴⁰ Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbinin**, s.29-30.

Konferansı, 1945 Eylülü'nde başlayıp Ekim başlarında bitti. Boğazlar meselesinin de ele alınmasının umulduğu konferansın, barışın temellerini mi atacağı yoksa savaşa mı yol açacağı merakla izlendi.²⁴¹ Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle konferans sık sık çıkmaza girdi.²⁴² Batı Almanya'nın, Japonya'nın, atom enerjisinin denetiminin konuşulduğu konferansta, mihver yanlısı devletlerle yapılacak barış andlaşmalarının hazırlanması kararlaştırıldı. Konferans ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlıkların artmasıyla son buldu.²⁴³ Londra'dan bildirildiğine göre Bevin, Avam Kamarası'nda Beşler Konferansı hakkında verdiği demeçte, On iki Adalar'ın Yunanistan'a teklif edildiğini fakat nihai karar alınmadığını ifade etti.²⁴⁴ Bu konferans ile birlikte ABD'nin Boğazlar meselesiyle ilgili görüşleri değişmeye başladı. ABD Dışişleri Bakanı Byrnes diğer uluslararası suyolları ile Türk Boğazları'nın durumunun farklı olduğunu savunmaya başladı. Başkan Truman 27 Ekim 1945'te yaptığı "*Donanma Günü*" konuşmasında, birden fazla devletin ülkesinden geçen nehir ve suyolları üzerinde bütün ulusların eşit haklara sahip olmasını isterken, Türk Boğazları'nı açıkça bu statünün dışında bıraktı. İngiltere ve ABD savunma uzmanlarının ısrarıyla ortaya çıkan bu anlayış değişikliği ilk bakışta ABD'nin Sovyetler Birliği'nin görüşlerine yaklaştığı yanılsaması yaratıyordu. Ancak durum böyle değildi. Amerikan Hükümeti artık Boğazların Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ortak yetkisi altında olmasını değil, bu suyollarının Türkiye'nin egemenliğine bırakılmasını istemekteydi.²⁴⁵ Truman aynı sıralarda yaptığı konuşmasında, dünyanın herhangi bir dost memleketinde hiçbir arazi değişikliğini onaylamayacaklarını dile getirdi.²⁴⁶ Bu görüş değişiklikleri, Türkiye'ye

---

²⁴¹ **Aynı Tarihi**, "*Londra Konferansı*", No: 142, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Eylül 1945, s.161, 171-172; ABD Dışişleri Bakanı M. Byrnes beş ülke ve beş ayrı bakış açısının bulunacağı konferansın, hazırlık çalışmasının da yapılmaması nedeniyle zor geçeceğini tahmin ediyordu. Falih Rıfki *Ulus*'ta, bu konferansta masanın çevresinde sadece beş büyük devlet dışişleri bakanı bulunmuyor, onlarla birlikte bütün ulusların umutları da bulunuyor dedi. **Aynı yer**.

²⁴² **Akşam Gazetesi**, 5, 6, 7 Ekim 1945; Konferans yapılmadan önce General de Gaulle'nin bir Batı bloku önerisi kuşku uyandırmış, Sovyet basınında büyük tepkiye yol açmıştı. Ataöv, **a.g.e.**, s.68.

²⁴³ Uçarol, **a.g.e.**, s.660.

²⁴⁴ **Akşam Gazetesi**, 10 Ekim 1945; 1943 ve 1945 yılları arasında Alman askeri işgali altında kalan Oniki Ada, 9 Mayıs 1945 tarihinde İngiliz askeri idaresi altına geçti. 10 Şubat 1947 tarihinde Müttefikler ile İtalya arasında imzalanan Barış Andlaşmasına göre Oniki Ada Yunanistan Krallığı'na intikal etti. Meis'i de içine alan Oniki Ada 31 Mayıs 1947 tarihinde fiilen Yunan idaresine geçti. **BCA**, Dosya: B2, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 40.240..19., s.6.

²⁴⁵ Gönülbol ve Ülman, **a.g.m.**, 1996, s.197.

²⁴⁶ **Akşam Gazetesi**, 28 Ekim 1945; Bu kritik aylarda önce bir İngiliz savaş gemisinin ve ardından bir Amerikan senatörünün kısa zaman aralıkları ile Türkiye'de bulunması anlamlıydı. 1945 Eylülü'nde bir İngiliz savaş gemisi, İstanbul'u ziyaret ederek Türkiye'ye dostluk mesajı verdi. **BCA**, Dosya:

yakınlaşma ve Sovyetler Birliği'ne sertleşme politikasının ilk açık sinyallerinden biriydi. Bundan sonra ABD-Türkiye ilişkilerinde giderek artan bir yakınlaşma görülürken, Türkiye- Sovyetler Birliği arasındaki mesafe daha fazla açıldı.²⁴⁷

İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde yaptığı Meclis konuşmasında herhangi bir bahane ile Türkiye'den toprak istemenin en ufak bir insaf ile açıklanamayacağını ifade etti. İnönü ayrıca İngiltere ile müttefik olduklarını vurgulamaktaydı. ABD ile ilişkiler artan bir dostluk ve güven ilişkisi içinde gelişmekteydi.²⁴⁸ 2 Kasım'da ABD Türkiye'ye, Boğazlar Sözleşmesi'nde yapılacak değişiklikleri sıraladığı bir nota vererek Boğazlar için toplanacak konferansa kendisinin de çağrılmasını istedi.²⁴⁹ Aslında bu nota Potsdam Konferansı'nda Sovyet istekleri karşısında net bir tutum almamaları nedeniyle İngiltere ve özellikle Amerika'ya 20 Ağustos'ta Türkiye tarafından verilen notanın karşılığıydı.²⁵⁰ Başbakan Saraçoğlu yaptığı basın toplantısında Notayı yanıtladı, Amerikan görüşünün, müzakerede esas olarak kabul edileceğini açıkladı.²⁵¹

Kazım Karabekir gazetecilerle görüşürken, Sovyetlerin resmi olmayan toprak talebinin haklı olup olmadığı ve karşı makale yazılıp yazılmayacağı soruları gündeme geldi. Makale yazmayı gerekli görmeyen Karabekir o zaman yapılan anlaşmanın hem Sovyetler Birliği hem de Türkiye açısından yararlı olduğunu ifade

---

422/311, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 235.590..22., Tarih: 12.9.1945; Ekim ayında ise ABD'li senatör Pepper, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile iki ülke ilişkileri hakkında görüştü. **BCA**, Dosya: 440/118, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.805..23., Tarih: 22.10.1945.

²⁴⁷ Bu arada Türkiye'de iç politika hararetili geçmekte, Demokrat Parti'nin kuruluş çalışmaları hızla sürmekteydi. Partinin kuruluşunu Sabiha Sertel gibi sol düşüncede yer alan isimler de desteklemiş ve katkı sunmayı planlamışlardı. DP yöneticileri yapılan görüşmelerde *Görüşler Dergisi*'ne yazı ve röportaj vermeyi vaat etmişti. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap (I.Bölüm), I. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.191; Fakat çıkan derginin provakasyon malzemesi haline gelmesi nedeniyle DP ileri gelenleri bu dergi ile hiçbir ilişkilerinin olmadığını açıklamıştır. 4 Aralık 1945'te ellerinde bayraklar, Atatürk ve İnönü posterleri bulunan İstanbul Üniversitesi gençliği, Yeni Dünya, Tan ve Fransızca çıkmakta olan La Turquie gazeteleri ile Beyoğlu'nda bir Sovyet vatandaşına ait Berrak Kitabevi'ni basmışlardır. Sovyet Hükümeti bu olayı protesto ederken sorumluluğun Türk Hükümeti'ne ait olduğunu bildirmiştir. DP kurulurken Moskovacılık suçlamasıyla karşılaşmıştır. Sertel, **Roman Gibi (Anılar)**, s.336; Timur, **Türkiye'de Çok Partili**, 2003, s.42,46; Yetkin, **a.g.e.**, s.237; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.219). Aras'ın, Bayar ile Menderes'in aracısı olduğunu yazan M. Özdemir Evliyazade DP'nin kuruluş çalışmalarının, 1943 yılında Aras ve Bayar tarafından Çeşme'de başlatıldığını yazmaktaydı. M. Özdemir Evliyazade, **Onları Anlatıyorum**, Yeni Doğu Matbaası, İstanbul, 1960, s.5.

²⁴⁸ **TBMM(TD)**, Cilt: 20, Dönem: VII, Toplantı Yılı: 3, Tarih: I.XI.1945, s.6.

²⁴⁹ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, 2000, s.685; Gönülöb ve Ülman, **a.g.m.**, 1996, s.198; Gürün, **a.g.e.**, s.300; **Ulus Gazetesi**, 8 Kasım 1945.

²⁵⁰ Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan**, s.141.

²⁵¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Aralık 1945.

ederek Lenin'in de aynı görüşde olduğunu söyledi. Lenin o dönemde, Türklerin istiklâl harbi yaptığını, haklılıktan kaynaklanan güçlerine güvendiklerini, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin hakkı olan sınırı Doğu'da çizdiğini dile getirmiş ve aynı medeni cesareti Batılıların da Batı sınırları için göstermeleri gerektiğini savunmuştu.²⁵² Karabekir Meclis'te yaptığı konuşmada, Kars'ın ve Boğazların Türkiye için stratejik önemini vurguladı.²⁵³

Aynı günlerde iki Gürcü profesörünün bir Tiflis gazetesinde yayınlanan mektubunun Sovyet basın ve radyosunda yer alması Türk basınında karşılık buldu.²⁵⁴ Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın,²⁵⁵ Foreign Office Türkiye masası sorumlusu O. Sargent ile 22 Aralık'ta yaptığı görüşmede, Moskova'da Türkiye'nin gündeme gelmediğini öğrendi. Açıkalın bunun üzerine Sargent'e, Rusya yüzünden orduyu seferberlik halinde tutmanın ekonomiye ağır yük getirdiğini ancak Sovyet baskısına direnme kararlılığında olduğunu ifade etti. Elçi, ülkedeki Sovyet yanlısı “yatıştırıcı klik” ile baş edebilmek için İngiltere'nin her bakımdan desteğinin gerekli olduğuna dikkat çekmişti. İngiltere'nin Türkiye'ye ilgisiz kalmayacağını belirterek Açıkalın'ı yatıştırmaya çalışan Sargent, Sovyetler'in savaşımaya niyetleri olmadığını ancak “çıkış yapacak yumuşak noktalar” aradıklarını söyledi. İngiliz yetkiliye göre savaşın yıkımını onarmak amacıyla soluk almaya ihtiyaçları olan Sovyetler için Türkiye'ye savaş açmak, yeni yeni kurtulmaya başladıkları, savaş öncesi yalnızlıklarına geri dönmek anlamına gelecekti.²⁵⁶ Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın görüşleri de kısmen aynı doğrultuydu. Londra ve Washington'da “Yaşasın Stalin” diye bağırıldığı bir sırada, Türkiye'den toprak talebini gerçekleştirme yolunda atılan bir adımın Sovyetler Birliği için çok kötü olacağını belirten Aras, Avcıoğlu ile yaptığı röportajda şunları söylemişti: “*Biz sonuna kadar direnecektik. Bu direnmede yalnız bırakılmazdık. O tarihlerde Amerika*

²⁵² **Vatan Gazetesi**, 22 Aralık 1945.

²⁵³ **TBMM(TD)**, Cilt: 20, Dönem: VII, Toplantı: 3, On beşinci birleşim, Tarih: 20.XII.1945, s.259.

²⁵⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap (I.Bölüm), I. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.143; Gürün, **a.g.e.**, s.302; Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.219; Sotniçenko, **a.g.m.**, s.329.

²⁵⁵ Açıkalın Kasım sonunda Londra'da tuhaf karşılanabilecek bir basın demeci verdi. Açıkalın basın demecinde Sovyet radyo yayınlarıyla ilgili olarak üzerinde düşünülecek önemli bir konu olmadığını bildiriyordu. Türkiye'nin Sovyetlere herhangi bir hasmane tavrı olmamıştı. **Vatan Gazetesi**, 29 Kasım 1945.

²⁵⁶ Deringil, **a.g.e.**, s.265; 1946 yılı başlarında Londra Radyosu, Rusya ile Türkiye arasında bir anlaşmazlık bulunmadığını, Sovyet taleplerinin Rus ve Türk diplomatları arasında yarı resmi görüşmelere konu olduğunu bildirdi. **Ekonomi Gazetesi**, 11 Ocak 1946.

çok güçlü, Sovyetler Birliği zayıftı."²⁵⁷ Bunların yanı sıra 1945 yılında savaştan sonra, Moskova'dan Brest-Litovsk'a yaptığı tren yolculuğu sırasında gördüklerini anlatan İngiliz yazar Edward Crankshaw²⁵⁸ da Sovyetler Birliği'nin durumuna ilişkin oldukça karamsar bir tablo çizmişti: "*Yüzlerce, binlerce mil çevrede ayakta duran ya da yaşayan bir varlık yoktu. Bütün kasabalar kentler yerle bir olmuştu. Makine namına bir şey görünmüyordu. Ne elektrik santrali vardı, ne de su deposu...*"²⁵⁹ 1945-1949 yılları arasında atom bombasını elinde bulunduran ABD, Sovyetler Birliği karşısında mutlak üstünlüğe sahip oldu. 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin de ilk atom bombasını patlatmasıyla durum eşitlendi.²⁶⁰

Truman Amerika'nın dünyanın en güçlü devleti olduğunu söylemişti.²⁶¹ Gerçekten de ABD savaş sayesinde büyük güçler arasında zenginleşen tek ülke olmuş ve savaş sonunda büyük bir farkla dünyanın en büyük mal ihracatçısı haline gelmişti.²⁶² Üstelik elinde meşruiyeti varsa kullanmaktan çekinmeyeceği atom bombası da bulunmaktaydı. Henüz Avrupa ve Amerika kamuoyundaki Sovyetler Birliği'ne sempati sürmekte olsa da her barış konferansı ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimin artmasıyla sonlanıyordu. Tarihsel bağlamında düşünülürse,

---

²⁵⁷ Avcioğlu, **a.g.m.**, s.5; Amerika dünya ekonomisinin odak noktasıydı. Feridun Ergin, "*Birleşik Amerika ve Dünya Ekonomisi*", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 181, Temmuz 1947, s.6.

²⁵⁸ İngiliz yorumcu Crankshaw, Barış Konferansları'nda Sovyetler Birliği'nin, ikna edici olma kaygısıyla kendisini güçlü göstermesini, onun hem zaafı hem de çelişkisi olarak değerlendiriyordu. Kendilerini güçlü göstermeleri ikna güçlerini artırıyor belki ama zayıflıklarının itirafı da dünya kamuoyunun onların yanında olmasını sağlayacaktı. Kızılordu'nun başarısının bedelinin büyük olduğunu belirten Crankshaw Sovyetler Birliği'nin zor durumda olduğuna dikkat çekiyordu: "*...Onun bugünkü sefaleti zaferden çok şey ümit eden bir milletin bitkin ve kırılmış durumundan da ilerdendir. Rus milletinin bitkinliği gıdasızlıktan ve büyük ölçüde tahrip görmüş bir iktisadi hayatın avakibinden (sonucundan) ileri gelmektedir. Binaenaleyh Sovyet Rusya'dan korkmamalı fakat ona hükümetinin durumuna rağmen nasıl yardım edilebileceği düşünülmelidir.*" **Ulus Gazetesi**, 14 Şubat 1947.

²⁵⁹ Türkkaya Ataöv, **Amerika NATO ve Türkiye**, İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s.67; Gerçekten de Rusya'nın Alman işgali altında kalan bölgelerinde maddi zarar çok büyüktü. Bu bölgelerde milyonlarca at ve domuz götürülmüş, on binlerce traktör ve biçerdöver tahrip edilmişti; demiryolu, lokomotifler, yük vagonları, nehir gemileri, köprüler zarar görmüştü. Kentler ve köyler yıkıntı halindeydi ve insanlar yerdeki deliklerde yaşamaktaydı. Paul Kennedy bu durumda, Rusların Almanya'da kendilerine ait işgal bölgelerine girdikleri zaman buradaki tüm taşınabilir değerleri götürmek istemelerine ve diğer Doğu Avrupa topraklarından tazminat istemelerine şaşmamak gerektiğini belirtiyordu. Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1989, s.425; Potsdam Anlaşması'nda, Batı işgal çevresindeki Alman fabrikalarının %25'inin Rusya'ya verilmesi göz önüne alındı. Fakat daha sonra bunun, Almanya'yı yaşaması için gerekli endüstriden yoksun bırakacağı düşünüldü ve bu durum müttefikler arasında anlaşmazlığa yol açtı. **Vatan Gazetesi**, 27 Ekim 1945.

²⁶⁰ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.16-17.

²⁶¹ **Akşam Gazetesi**, 8 Nisan 1946.

²⁶² Kennedy, **a.g.e.**, s.420.

üçüncü savaşıın çıkabileceği haberlerinin yayıldıđı²⁶³ bir ortamda Sovyetler'in Türkiye'ye savaşı açması demek atom bombasına sahip ABD'nin eline saldırı meşruiyetini vermesi demektir. Sovyetler Birliği, savaşı fırsat bilerek yerleştiiği İran'dan²⁶⁴ çıkmayı kabul etmek durumunda kalmış; Moskova Anlaşması'nda nüfuz alanına girmemesi ve gücü olmaması nedeniyle Yunan İç Savaşı'nda komünistlere yardımda bulunmamıştı.²⁶⁵ Türkiye ise İngiliz etki ve nüfuz alanındaydı. Türkiye'de Yunanistan'daki gibi bir iç savaşı olmadığı gibi siyasi alanda etkin role sahip komünist hareket de yoktu. Yönetim Sovyet karşıtı olduğu gibi halkta da ikinci dünya savaşı ve son taleplerle birlikte güçlü bir Sovyet karşıtlığı vardı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırması pek mümkün ve mantıklı görünmemekteydi; Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmazlıkların artması ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne daha açık bir şekilde tavır alması paralel süreçler olarak gelişmekteydi. 1945 yılı bu gerilimlerle sona ererken Üç Büyükler arasında, Aralık ayı ortasında başlayan Moskova Konferansı'nda, çeşitli ülkelerle yapılacak barış anlaşmalarının düzenlenmesine, Uzakdoğu Komisyonu kurulmasına karar verildi. Almanya, Türkiye ve İran üzerinde bir çözüme ulaşılmadı. ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimin iyice tırmanması üzerine konferansa son verildi.²⁶⁶

1946 yılının Şubat ayı ortalarında İngiliz Sefareti'nde verilen bir davette Vinogradov, ikili ilişkileri düzeltmek amacıyla Dışışleri Bakan Vekili Nurullah Esat

²⁶³ **Akşam Gazetesi**, 10 Ekim 1945; **Vatan Gazetesi**, 1 Kasım 1945.

²⁶⁴ Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması üzerine ona yardım etmeye karar veren İngiltere ve Amerika için tek yardım kanalı Basra Körfezi ve Kuzey İran'dı. Bu sırada Alman yanlısı bir politika izleyen İran, yardım sağlamak amacıyla Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgal edildi. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.217; İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği'nin çıkar çatışmasına sahne olan İran, 1945 yılının Kasımı'nda bu üç devletten de içişlerine karışmamalarını istemekteydi. **Vatan Gazetesi**, 22 Kasım 1945; Sovyetler Birliği İran'ı 1946 yılı Mayıs ayında koşulsuz olarak boşaltacaktı. Nisan ayı başında Londra'dan, tahliyenin sürmekte olduğu bildirilmekteydi. **Akşam Gazetesi**, 4 Nisan 1946; **Akşam Gazetesi** 1 Nisan 1946; Ataöv, **a.g.e.**, s.96-97.

²⁶⁵ Yunanlı yurtseverler İkinci Dünya Savaşı'nda kurdukları sol eğilimli ELAS (Ulusal Kurtuluş Ordusu) ve sağ eğilimli EDES (Hür Demokratik Yunan Ordusu) ile Alman işgalcilere karşı mücadele ettiler. İngiltere, Sovyetler Birliği ile yaptığı Moskova (Yüzdeler) Anlaşması'nda Yunanistan'ı kendi nüfuzu altına aldıktan sonra 1944'te ELAS ve EDES'in mücadelesine destek vermişti. Bu ortak mücadele sonucunda Yunanistan, Almanlardan temizlendikten sonra Yunan Başbakanı 4 Aralık 1944 günü ELAS'ın Atina'yı terk etmesini istedi. İngiltere'nin Kral ile birlikte sağcı diktatörü işbaşına getireceği gerekçesiyle bu isteğe uymayan ELAS Atina yakınlarında 3 hafta kadar silahlı çatışma sürdürse de başarısız oldu. Sovyetler tarafından desteklenmemişti. Bunun üzerine ELAS'ın siyasi organı EAM 12 Şubat 1946'da EDES ile anlaştı. Solcuların boykot etmesi nedeniyle seçimlere %50 katılım olmuş, yapılan referandum ile de %90 oranındaki oyla Krallığın yeniden kurulması kararlaştırılmıştı. Hükümetin kurulması ve Kral'ın Yunanistan'a dönmesiyle iç savaşı yeniden başlıyordu. Sander, **Siyasi Tarih**, s.254-255; **Akşam Gazetesi**, 1 Nisan 1946.

²⁶⁶ Uçarol, **a.g.e.**, s.660-661.

Sümer'e telkinde bulundu. Türk Hükümeti bundan hoşlanmamış; telkini, Rus baskısı nedeniyle başlayan Türkiye'nin Batı'yla yakınlaşmasını bozmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirmişti. Bunun üzerine Batı ile yakınlığını daha fazla artırmaya çalışan Türkiye İngiltere'nin de açık desteğini aldı.²⁶⁷

Churchill, Sovyetler Birliği'ne ağır suçlamalar yönelttiği, Westminster Koleji'ndeki ünlü konuşmasını yapmak amacıyla Florida'dan Missouri'ye Truman'ın özel treniyle geçti.²⁶⁸ 5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelen ABD'nin "*en büyük savaş gemisi Missouri*"²⁶⁹ halk tarafından sevgi gösterileriyle karşılandı; gazetelerdeki yazılarda, ABD'yi Akdeniz'de görmekten duyulan mutluluk ifade edildi.²⁷⁰ Missouri'yi karşılama hazırlıkları sürerken Başkan Truman Stalin'e gönderdiği mektupta uluslararası durumu daha kötü hale getirecek önlemler almaması konusunda Stalin'i uyarıyordu. Pravda'nın bir makalesinde ise ABD'nin dünya egemenliğini elde etmek amacıyla planlar hazırladığı belirtiliyordu.²⁷¹ On altı ay önce ölmüş²⁷² Türk Büyükelçi Münir Ertegün'ün naaşını getirme vesilesiyle Akdeniz'de, Moskova'ya gövde gösterisi yapma fırsatı elde eden bu büyük savaş gemisi aynı zamanda Türkiye'yi içine düştüğü büyük diplomatik yalnızlıktan kurtarmış, iki ülke arasındaki artan ilişkilerin simgesi olmuştu.²⁷³ İsvestia Gazetesi'ndeki bir makalede Missouri'nin büyük coşkuyla karşılanması ve Türk

²⁶⁷ Gürün, **a.g.e.**, s.304; Sovyetler Birliği'nin zımnî ve dolaylı toprak talebi, Türkiye'nin savaş sonrasında izlediği Batı'ya özellikle de ABD'ye yakınlaşma politikasına güç katacak önemli bir malzeme oldu. Bu durum Türkiye'nin de işine gelmişti. 1947 Ocağı'nda bir Fransız gazetesinin son zamanlarda Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmekte olduğu ve iki ülke arasında görüşmeler yapıldığı haberi şiddetle yalanlanarak "*asılsız ve tamamen uydurma*" olarak nitelendiriliyordu. **Ulus Gazetesi**, 4 Ocak 1947.

²⁶⁸ **Akşam Gazetesi**, 3 Mart 1946; Churchill'in 5 Mart 1946'da Fulton'da yaptığı konuşma soğuk savaşın kaynaklarından biri olarak kabul gördü. Pravda bu konuşmayı "*Churchill kılıç sallıyor*" başlığı ile duyurdu. Ataöv, **a.g.e.**, s.97.

²⁶⁹ Kurtul Altuğ, **Bir Numaralı Tanık**, 2. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006, s.69.

²⁷⁰ **Ulus Gazetesi**, 5 Nisan 1946; **Cumhuriyet Gazetesi**; 5 Nisan 1946; **Akşam Gazetesi**, 6 Nisan 1946; Behiç Erkin 11 Nisan 1946'da İnönü ile yedikleri yemekte, İnönü'nün kendisine şunları söylediğini yazıyordu. "*...harbe girmeli imişiz, girmedik; Mütarekeden beri çok sıkıntı çektim; adeta yüzümüze bakan olmadı, çok şükür bu Missouri zırlısının ziyareti bize ferahlık verdi*". Behiç Erkin, **Hâtrât 1876-1958**, haz. Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010, s.589; Missouri'nin gelişi, İkinci Dünya Savaşı sınavını "*en dürüst devlet*" olarak vermiş Türkiye'ye verilen önemin göstergesiydi. ABD, "*Yalnız Okyanuslar devleti değil, aynı zamanda bir Akdeniz devleti de oluşu gerçeğini*" bir kez daha kanıtlamıştı. Nizamettin Nazif, "*(Missouri)nin Seyahati*", **Büyük Doğu Haftalık Mecmua**, Cil: 1, İstanbul, 29 Mart 1946, s.9.

²⁷¹ **Akşam Gazetesi**, 2 Nisan 1946.

²⁷² Gökay, **a.g.e.**, s.189.

²⁷³ **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, Cilt 2 (1921-1960), Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.102; Türkiye'deki tepkiler öyle hülyalıydı ki bazıları hala bu ziyareti Türk-Amerikan aşk ilişkisinin başlangıcı olarak anıyordu. Gökay, **a.g.e.**, s.62.

Basını'nın bu ziyareti Rusya'ya karşıymış gibi göstermesi eleştirilmekteydi. Dünya güvenliğinin, güçlü devletlerin aralarında kuracakları bağlarla sağlanabileceğine dikkat çekilen makalede Türk basını, gösterdiği bu tavır nedeniyle barışsever milletlerin birleşmesine engel olmakla suçlanıyordu.²⁷⁴ Türkiye bu dönemde yalnızlığının dışavurumunu en abartılı şekilde Missouri zırhlısını karşılarken yaşadı. Bu karşılama gurur duyan Türkiye, Amerikan ordusunu kendisi gibi ağırlamayan Mısır'ı eleştirmekteydi.²⁷⁵

Missouri'den kısa bir süre sonra, ABD Dışişleri Bakanı Byrnes'ın teklifiyle, İngiltere, ABD, Rusya ve Fransa Dışişleri Bakanları'nın, 25 Nisan 1946'da Paris'te toplanması kararlaştırıldı. Paris'te yapılan Dörtler Konferansı'nda, Moskova'da kararlaştırılan barış anlaşmalarının düzenlenmesi, ana gündemlerden birini oluşturdu.²⁷⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı müttefiklerle Sovyetler Birliği arasında gelişen iyi ilişkiler dönemi uzun sürmedi ve yerini soğuk savaşa bıraktı. Avrupa'nın doğusunun Sovyet nüfuzuna geçmesi ve Batı Avrupa'da solun yükselmesi üzerine ABD tüm dikkatini geniş bir sanayi birikimine sahip, ancak savaş nedeniyle yoksul düşmüş Avrupa üzerine yoğunlaştırdı. ABD, komünizmin yayılmasını önlemeyi ve Batı Avrupa'yı ekonomik ve askeri bakımdan güçlendirip, örgütlemeyi planlamıştı. Bununla bağlantılı olarak Atlantik kıyılarını ve dünya ticaretinin önemli yollarını güvenlik altına alması gerekiyordu. ABD aynı zamanda Orta Doğu'da Sovyet nüfuzunu engellemeyi düşünmüş ve Orta Doğu'ya ulaşmak için de en doğru yolun Türkiye olduğunu yavaş da olsa anlamaya başlamıştı.²⁷⁷ Üstelik Türkiye uzun zamandır ikili ilişkilerde yakınlığı kendisi istemekteydi. Temmuz başında elçisi Vinogradov'u geri çağırılmış bulunan Sovyetler Birliği,²⁷⁸ işte tam da bu koşullarda Türkiye'ye 8 Ağustos 1946 tarihli notayı verdi. Bu yazılı nota, Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulmasını ve statüsünün Türkiye ile Karadeniz devletleri tarafından tespit edilmesini

²⁷⁴ **Akşam Gazetesi**, 28 Nisan 1946.

²⁷⁵ 1947 yılı ortasında Amerikan filosu Mısır'ı ziyaret etmişti. Mısır, Amerikan filosunu Türkiye gibi bir karşılamak şöyle dursun, limanı ziyaret eden Amerikan askerlerine üniformalarını giymek için zor izin vermişti. Mısır'daki milliyetçiliği alaycı bir dille eleştiren gazete haberinde, Amerikan uçak gemisinin Türkiye'de gördüğü iyi kabulün, Mısır'da yarısını bile göremediği yazıyordu. "*Amerikan Filosunun Mısır'ı Ziyareti*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Haziran 1947, s.4.

²⁷⁶ Gönlübol ve Ülman, **a.g.m.**, 1996, s.204; **Akşam Gazetesi**, 6 Nisan 1946.

²⁷⁷ Mahmut Dikerdem, **Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.161.

²⁷⁸ Gürün, **a.g.e.**, s.305.

içermekteydi.²⁷⁹ Truman'a göre nota kabul edilirse Türkiye'nin bağımsızlığı tehlikeye girebileceği gibi ABD ve İngiltere'nin Boğazlar konusunda söz sahibi olmaları imkânsızlaşacaktı. Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson, Türkiye'nin Sovyet egemenliği altına girmesinin Yunanistan'ı etkileyeceği, sonra da bütün Akdeniz ve Orta Doğu'da dengenin bozulacağı ve bu bölgede ulaştırma yollarının tehlikeye düşeceği değerlendirilmesini yapıyordu.²⁸⁰

Başbakan Recep Peker 14 Ağustos 1946'da yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere ve uluslararası sözleşmelere bağlı olduğuna dikkat çekerek, Müttefikler ve ilgili devletlerle birlikte 1936 tarihli Montrö Andlaşması'nın düzenlenmesini müzakereye hazır olduğunu belirtti. Türkiye'nin toprak bütünlüğünden ve egemenlik haklarından vazgeçmeyeceğini söyleyen Peker ayrıca Sovyetler Birliği ile geçmişteki iyi ilişkiler dönemine dönmekten mutluluk duyacağını ifade etti.²⁸¹ 15 Ağustos'ta ABD, Sovyetler Birliği'ni uyarmak amacıyla Akdeniz'e büyük bir Amerikan deniz kuvveti göndereceğini açıklaması üzerine Moskova Radyosu bunu tahrik kampanyası olarak nitelendirmişti²⁸² Türkiye'nin yanıtından sonra görüşünü açıklayacağını bildiren Amerika'nın, Sovyet talebini reddedeceği öğrenildi.²⁸³ Washington'da seri şekilde yapılan gizli toplantılarda, “*Rusların Boğazlara doğru askeri genişlemesine karşı metin bir vaziyet alınmasına karar verildi*” ve Amerika, Sovyetler'in Boğazlar'ın ortak savunulması talebini reddetti.²⁸⁴ Rus notasına ABD 19 Ağustos'ta²⁸⁵, İngiltere 21 Ağustos'ta, Türkiye 22 Ağustos'ta yanıt verdi. Türk notasında Boğazlar'ın ortak savunulmasının ve statüsünün Karadeniz devletleri tarafından belirlenmesinin kabul edilemeyeceği

---

²⁷⁹ **Akşam Gazetesi**, 13 Ağustos 1946; **TBMM(TD)**, Cilt: 1, Dönem: VIII, Toplantı: 0, Üçüncü birleşim, Tarih: 14.VIII.1946, s.30; Boğazların, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin aleyhine kullanılmasını önlemek gerekçesiyle verilmiş notada sınır değişikliği ile ilgili bir talep yer almıyordu. Her şeye rağmen ihtiyatlı davranan Türkiye, İngiltere ve ABD'nin de haberdar edildiği notaya karşılık vermeden önce bu iki ülkenin yanıtını bekledi. Timur, **Türkiye'de Çok Partili**, s.59.

²⁸⁰ Gönlübol ve Ülman, **a.g.m.**, 1996, s.205-206.

²⁸¹ **TBMM(TD)**, Cilt: 1, Dönem: VIII, Toplantı: 0, Üçüncü birleşim, Tarih: 14.VIII.1946, s.30.

²⁸² Gönlübol ve Ülman, **a.g.m.**, 1996, s.207; Sovyetler Birliği'nin tahrik kampanyası olarak nitelediği ABD'nin Akdeniz'e yaptığı bu gözdağı ziyaretleri, Türk-ABD dostluğunun simgesi oldu. Amerikan filoları hararetle karşılandı, gemiler halk tarafından ziyaret edildi, gelen konuklar onuruna ziyafetler düzenlendi. **Akşam Gazetesi**, 23 Kasım ve 24 Kasım 1946.

²⁸³ **Akşam Gazetesi**, 15 Ağustos 1946.

²⁸⁴ **Akşam Gazetesi**, 20 Ağustos 1946, s.2; Gökay, **a.g.e.**, s.62.

²⁸⁵ Armaoğlu(haz.), **Belgelerle Türk-Amerikan**, s.148.

bildirildi.²⁸⁶ Roosevelt'in yakın çalışma arkadaşlarından olan ve Truman döneminde Tarım ve Ticaret Bakanı olarak görev yapan Henry Wallace İngiliz politikasının ABD ve Rusya arasında güvensizliği artırdığına ve üçüncü dünya savaşına zemin hazırladığına inanıyordu. Türkiye ve Yunanistan'a yardım düşüncesini onaylamayan Wallace, Truman'ın sorunu BM'ye götürmesini salık veriyordu.²⁸⁷ Bir anlamda ABD'nin Rusya ile empati yapmasını öneren Wallace, Rusya'nın atom bombası olsa ve bizim olmasaydı ve kıyılarımızın 1000 mil yakınında hava üsleri bulunsaydı ne hissederdik sorusunu gündeme getirmiş ve 1946 yılı Eylül ayında verdiği demecinde Amerikan dış politikasını bütünüyle eleştirmişti.²⁸⁸

1946 sonunda ABD ve Türkiye'de sol baskı altına alınırken sağ eğilim güçlendi. ABD'de yapılan son seçimleri Cumhuriyetçilerin kazanması²⁸⁹ nedeniyle verdiği demeçte, Amerika'nın sağa döndüğünü belirten Cumhuriyetçi liderlerden eski Cumhurbaşkanı Herbert C. Hoover, bu dönüşün bütün milletler üzerinde etki yaratacağına işaret ediyor ve ABD ile Rusya arasındaki anlaşmazlıkların artacağını öngörüyordu.²⁹⁰ Bu seçim sayesinde Amerikan dış politikası daha da güçlendi ve Rusya'yı memnun etme taraftarlarının nüfuzu kırıldı.²⁹¹ Türkiye'de 1946 Aralık ayında Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Kulübü ile aşırı solcu partilerin yurt içindeki şubeleri sıkıyönetim tarafından kapatıldı. Mecliste üniversitelerdeki sol akımın önlenmesi istendi.²⁹² 11 Aralık 1946'da Meclis'te Ankara Üniversitesi bütçesi

---

²⁸⁶ Gürün, **a.g.e.**, s.306; **Akşam Gazetesi**, 21 Ağustos ve 22 Ağustos 1946; Sovyetler Birliği 24 Eylül'de yeni bir nota vererek iki hükümet arasında görüşme yapılması teklifini ortaya attı. Sotniçenko, **a.g.m.**, s.332; Gürün, **a.g.e.**, s.306-307; ABD 9 Ekim'de bu notayı da reddetti, aksi takdirde sorunu Güvenlik Konseyi'ne taşıyacağı uyarısında bulundu. İngiliz ve Amerikan hükümetleri tarafından desteklendiğini gören Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'ne 18 Ekim'de verdiği notada eski görüşlerinde ısrarcı oldu. Gönlübol ve Ülman, **a.g.m.**, 1996, s.209.

²⁸⁷ İ. Akalın, **a.g.e.**, s.110-111; Aynı zamanlarda Türkiye, ABD'nin Akdeniz'de söz sahibi olma kararını heyecanla karşılamakta; **Son Posta Gazetesi**, 17 Eylül 1946; "*Türkiye'nin Sovyetler'in Otoşark hakimiyetini önleyecek engel*" olduğunu bildirmekteydi. **Son Posta Gazetesi**, 26 Eylül 1946; Doğal olarak "*Bu lütfkâr davet, Amerika'nın yayılma siyaseti için bulunmaz bir fırsat*" oldu. Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınları, Ankara, 2003, s.92.

²⁸⁸ Ataöv, **a.g.e.**, s.95; Ticaret Bakanı Wallace'ın konuyla ilgili 1946 Eylülü'nde verdiği demeç Amerikan kamuoyunda ciddiye alınırken hükümet adamlarını ikiye ayırmıştı. Bu demece karşı Truman Amerikan dış politikasının değişmeyeceğini açıklamak durumunda kalmıştı. **Son Posta Gazetesi**, 15 Eylül 1946.

²⁸⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Kasım 1946.

²⁹⁰ **Akşam Gazetesi**, 7 Kasım 1946.

²⁹¹ **Akşam Gazetesi**, 8 Kasım 1946.

²⁹² **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, Cilt 2 (1921-1960), YKY Yayınları, İstanbul, 2002, s.110; **Akşam Gazetesi** 17-18 Aralık 1946; **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Aralık 1946.

görüülürken söz alan Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas, üniversite çatısı altında soldan gelecek herhangi bir propagandaya karşı sessiz kalınmaması gerektiğini söylüyordu.²⁹³

1946 yılının Kasımı'nda ABD yüz atom bombasına sahipti ve bu kitle imha silahının üretimini sürdürdü.²⁹⁴ Kasım sonunda yapılan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Rus Silahsızlanma Planı görüşüldü.²⁹⁵ Aynı yılın 4 Kasım-12 Aralık tarihleri arasında yapılan New York Toplantıları, Londra (Beşler), Moskova (Üçler) ve Paris (Dörtler) Konferansları'nın uzantısıydı. New York Toplantılarında, Paris Konferansı'nın önerileri doğrultusunda Barış antlaşmalarına son biçimi verildi.²⁹⁶ Aynı dönemde Stalin Amerikalı bir gazeteci ile sıcak bir görüşme yaptı. Görüşmeyi yapan Eliot Roosevelt Stalin'in sağlıklı ve neşeli olduğunu söyledi. Görüşmeyle ilgili son derece iyimser olduğu gözlenen Roosevelt Rusya'yı tekrar ziyaret edebileceğini ifade etti.²⁹⁷ Kısa bir süre sonra İngiliz Mareşal Montgomery, Stalin'in davetlisi olarak Moskova'ya yapacağı ziyarette yirmiye yakın Sovyet askeri şahsiyetiyle görüşeceğini açıkladı.²⁹⁸

1947 Ocak başlarında çoğunluğunu Cumhuriyetçilerin oluşturduğu Amerikan Meclisi'nde komünistlere şiddetli saldırılar yapıldı. Sekizinci Amerikan Kongresi'nde Roosevelt ve komünizm karşıtı duyguların güçlü olduğu açıkça görülebiliyordu. Memleketi mahvetmek isteyenlere Amerika'da yer olmadığını söyleyen Joseph Martin bunların önemli görevlerde bulunamayacağını ve hükümetten uzaklaştırılmaları gerektiğini vurguladı.²⁹⁹ Amerika'nın yürüttüğü dış

---

²⁹³ **TBMM(TD)**, Cilt: 3, Dönem: VIII, Toplantı: 1, On beşinci birleşim, Tarih: 11.XII.1946, s.117; Bundan kısa bir süre sonra 5 Mart 1947'de DTCF'de toplanan bin kişilik bir grup üniversitedeki solcu öğretim üyelerinin ve öğrencilerinin fakülteden kovulmasını istemiştir. 11 Mart'ta üç öğretim üyesi hakkında soruşturma açılmıştır. Turan, **a.g.e.**, 4. Kitap Birinci Bölüm, s.196.

²⁹⁴ **Akşam Gazetesi**, 2 Kasım 1946.

²⁹⁵ **Akşam Gazetesi**, 29 Kasım 1946.

²⁹⁶ **Akşam Gazetesi**, 12 Aralık 1946; Ataöv, **a.g.e.**, s.68.

²⁹⁷ **Akşam Gazetesi**, 20 Aralık 1946.

²⁹⁸ **Akşam Gazetesi**, 29 Aralık 1946; 1947 Ocak ayı başında Moskova'yı ziyaret eden Montgomery, iki ülke arasındaki ilişkilere dair iyimser olduğunu belirtmiş ve Stalin tarafından kabul edilmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. **Ulus Gazetesi** 10-13 Ocak 1947; Aynı zamanlarda Rusya'yı ziyaret eden İşçi Partisi eski Başkanı Lasky düzenlediği basın toplantısında, Stalin'in Batı Avrupa ve Amerika ile uzlaşma eğilimi içinde olduğunu açıklıyordu. Rusya'nın arazi talebinin emperyalizm, ABD'nin Pasifik adaları veya İzlanda'dan üs isteğinin ise "*medeniyetin muhafazası*" olarak nitelendirilmesini eleştiriyordu. **Ulus Gazetesi**, 7 Ocak 1947.

²⁹⁹ **Ulus Gazetesi**, 4 Ocak 1947; Aynı zamanlarda Sovyetler Birliği Türkiye'de Amerikan kıtası olduğundan şüphelenmekteydi; **Ulus Gazetesi**, 3 Ocak 1947.

politika Cumhuriyetçi milletvekillerinden tam destek aldı.³⁰⁰ 1947 Ocak ayının şartırtıcı gelişmesi Amerika Dışışleri Bakanı M. Byrnes'ün yerine General Marshall'ın getirilmesi idi.³⁰¹ Hüseyin Cahit Tanin'de, Marshall'ın Rusların anladığı dilden konuşacağını yazmaktaydı.³⁰²

Moskova'nın Türkiye'den toprak talepleri ise kısa sürede gündemden düşerek 1947 başlarında yerini ABD-İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında sertleşen gerilime, diğer adıyla soğuk savaş rüzgârlarına bıraktı.³⁰³ Doğan Avcıoğlu, Sovyetler Birliği ile ilişkiler sorununa, Sovyetler Birliği-Finlandiya ilişkisine atıfta bulunarak, güvenlik çemberi yaratma bağlamında bakılabileceğine işaret ediyor ve *The World Today*'ın 1966 Mart sayısındaki şu saptamaları aktarıyordu: Finlandiya'nın coğrafi konumu, bu ülkenin Sovyetler Birliği ile dostça ilişkiler sürdürmesini zorunlu kılmıştı. Çünkü Finlandiya'dan saldırı gelirse Leningrad'ı savunma olasılığı yoktu.³⁰⁴ Avcıoğlu, savaştan sonra tarafsızlık politikası izleyerek Sovyetler Birliği ile anlaşmayı kabul eden Finlandiya'nın, bu anlaşma nedeniyle komünist olmadığını ve Rus işgaline uğramadığını belirtmişti. Ayrıca gerçek bir tarafsız politika uygulayan İsveç hem savaş yıllarında hızlı bir kalkınma sağlamış hem de savaş sonrasında ittifaklardan sakınarak Avrupa içinde geniş bir ekonomik işbirliğine gidebilmişti³⁰⁵ Norveç örneğinde de benzeri bir durum vardı. Norveç ile Sovyetler Birliği'nin coğrafi konumları, iktisadi ve askeri savunma açısından iki ülke arasında işbirliğini zorunlu kılmıştı. Norveç Hükümeti Sovyetler Birliği'ne Spitzberg Takımadaları ile ilgili olarak, iki ülke arasında savaşın daha da güçlendirdiği dostluk ilişkilerinin sürdürülmesini sağlayacak bir çözüm önerdi. Sorun iki ülke arasında yapılan görüşmelerle başlatılarak daha sonra ilgili ülkelere yansıtıldı.³⁰⁶ Aras, söz konusu

³⁰⁰ **Ulus Gazetesi**, 6 Ocak 1947.

³⁰¹ **Aym Tarihi**, “9 Ocak 1947 tarihli Tasvir, İstanbul'dan”, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Ocak 1947; **Ulus Gazetesi**, 9 Ocak 1947.

³⁰² **Aym Tarihi**, “11 Ocak 1947 tarihli Tanin, İstanbul'dan”, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Ocak 1947.

³⁰³ Mehmet Öcal, “İngiltere'nin Durumu”, **Türk Dış Politikası 1919-2012**, 2. Baskı, edt. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayın, Ankara, 2012, s.296.

³⁰⁴ Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Dördüncü Kitap, s.1574; 1936 yılında Rus Hükümeti Türk öğretmenler için inceleme gezisi hazırladı. Bu yolla Leningrad'a giden Hıfzı Veldet Velidedoğlu, orada Finlandiya'dan korkuya tanık oldu. Korku Finlandiya'dan değil, “onun arkasındaki Batı kapitalist alemi”nden kaynaklanmaktaydı. Hıfzı Veldet Velidedeçoğlu, **Türkiye'de Üç Devir (İzlemimler Anılar-İkinci Cilt)**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973, s.76.

³⁰⁵ Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Dördüncü Kitap, s.1575-1576.

³⁰⁶ **TBMM(TD)**, Dönem: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, Otuz beşinci birleşim, Tarih: 24.1.1947, s.52-53; Dışışleri Bakanı Hasan Saka Spitzberg Takımadaları ile Boğazlar sorununun aynı olmadığını

savaş sonrası dönemi değerlendirirken Türkiye'nin dostluğunun Sovyetler Birliği için önemli olduğuna dikkati çekiyordu.³⁰⁷ Gerçekten de Cumhuriyet yeni kurulurken Sovyetler Birliği, Türkiye için önemli bir komşu ülkeydi. Bununla birlikte savaş yılları ve savaş sonrasında değişen dünya koşullarında stratejik önemi kanıtlanmış ve artmış olan Türkiye, artık Sovyetler Birliği için önemli bir ülke haline gelmişti. Sovyetler Birliği savaştan yoksul ve bitkin bir şekilde çıkmıştı, savaştan gücü kalmamıştı ve toparlanması için barışa, güvenliğe ve zamana ihtiyacı vardı.

Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da birbiriyle bağlantılı öncelikli iki hedefi, güvenlik çemberi yaratmak ve toprak reformunu gerçekleştirmekti. Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa'yı Rusya'yı işgal yolu olmaktan çıkartmanın yolunu, Hitler ile işbirliği yapan büyük toprak ağalarının nüfuzunu kırmaktan geçtiğini görmüştü. Geniş topraklar az sayıdaki soyluların ve kilisenin tekelindeydi.³⁰⁸ Federal Almanya'da toprak reformuna gerek duyulduğu zaman mülkiyet sisteminden vazgeçmekle işe başlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal güçleri zirai kanunların neşrini ve idaresini ele alarak yeniden bir toprak reformu yapmışlardı.³⁰⁹ Macaristan'da büyük toprak sahiplerinin elinden alınan tarım alanlarında, tarım yapılmaya başlanmıştı. Romanya'da 1945 Haziranı'nda yürürlüğe giren bir kanunla elli hektardan fazla çiftlikler bölündü ve çiftçiye dağıtıldı. Yugoslavya'da 1945 Haziranı'nda otuz beş hektardan fazla arazi sahiplerinin elinden kira karşılığı alınarak küçük işletmelere tahsis edildi ve çiftçiye dağıtıldı. Estonya'da küçük çiftçilerin ve küçük işletmelerin ihtiyacı göz önüne alınarak bütün toprakların istimlâkiyle işe başlandı.³¹⁰ Sovyetler Birliği'nin diğer hedefi büyük endüstri ve bankaların devletleştirilmesiydi. Doğu Avrupa son iki yüzyıldan beri Batı'nın iktisadi egemenliğine maruz kalmıştı. Özellikle Romanya ve Yugoslavya'da

---

vurguladığı Meclis konuşmasını şöyle sürdürüyordu: “*Norveç Hükümeti Spitzberg Adalar Grubu'nun, dünya güvenlik sisteminde mahalli bir zincir halkası olarak önemli olduğunu bilir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı ile Norveç'in Moskova Büyükelçisi arasında yapılan görüşmelerden sonra, Norveç Hükümeti 1945 Nisanı'nda sorunla ilgili olarak, Norveç'in Spitzberg üzerindeki mutlak egemenliğinin korunması kaydıyla ortak bir bildiri hazırlamaya hazır olduklarını bildirmiştir. Bu anlaşma her iki ülkenin güvenliğini sağlamaya yardım edebileceği gibi daha sonra kurulacak olan milletler arası bir güvenlik teşkilatına da ithal edilebilecektir.*” **TBMM(TD)**, Dönem: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, Otuz beşinci birleşim, Tarih: 24.1.1947, s.53; Moskova Norveç ile anlaşmış ve söz konusu adaların birlikte savunulması kararlaştırılmıştı. **Ulus Gazetesi**, 15 Ocak 1947.

³⁰⁷ Avcıoğlu, **a.g.m.**, s.5.

³⁰⁸ Ataöv, **a.g.e.**, s.88.

³⁰⁹ Hadiye Tuncer, **Avrupa ve Orta Doğu Devletlerinde Toprak Reformu**, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1962, s.24-25.

³¹⁰ Tuncer, **a.g.e.**, s.33, 37, 39.

Almanlar gelmeden önce, Britanya ve Amerikan sermayesi vardı. 1947 yılı başlarından itibaren (özellikle barış antlaşmaları yapıldıktan sonra) Doğu Avrupa'nın Batı ile ilişkisi sona erdi. Bu ülkeler bir endüstrileşme planı içinde Sovyet ticaretine bağlandı.³¹¹ Sovyetler Birliği'nin batısında ve güneybatısında, peyklere Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'un oluşturduğu yeni bir “*cordon sanitaire*” (güvenlik çemberi) ortaya çıktı. Bu ülkelerle Batı arasına ünlü “*demir perde*” artık inmişti.³¹²

1947 yılı başında ittifak söylentileri ortaya çıkmaya başladı. Churchill birleşik bir Avrupa'nın zorunlu olduğunu vurguladı.³¹³ Londra'dan yayınlanan resmi bir tebliğe göre Alman saldırısını önlemeye ve iktisadi-ticari işbirliğine yönelik İngiliz-Fransız ittifakı³¹⁴ çalışmalarına başlandı.³¹⁵ Aynı zamanlarda sosyalist bir Fransız gazetesinin Moskova sözcüsünün bildirdiğine göre, Moskova Radyosu gizli bir ABD-İngiliz ittifakı imzalandığını açıkladı. Fransız gazetesi haberi doğrulamakla birlikte “*mevsimsiz*” bulmaktaydı. Gazete gelecek Mart ayında İngiltere ve ABD arasında mali, askeri ve iktisadi kaynakların birleştirilmesine yönelik önemli bir anlaşmanın imzalanacağını yazıyordu.³¹⁶

1.3.1. Truman Doktrini'nden Marshall Planı'na

1947 yılına girilirken İngiltere, Türkiye'ye sürdürdüğü askeri ve ekonomik yardımı keseceğini ve Yunanistan'dan askerlerini geri çekeceğini ABD'ye bildirdi. Bunun üzerine Amerika Cumhurbaşkanı'nın dış politika danışmanı George F. Kennan, Yakın ve Orta Doğu'da İngiltere'nin çekilmesiyle doğacak iktisadi ve siyasi boşluğu ABD'nin doldurmasını teklif etti. Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı'ndan Truman Doktrininin açıklanmasına kadar geçen sürede, iç savaş nedeniyle, ABD ve İngiltere'nin desteğini aldı. Türkiye'ye ise, hem herhangi bir sol tehdide maruz

---

³¹¹ Ataöv, a.g.e., s.88-89.

³¹² Kennedy, a.g.e., s.424.

³¹³ **Ulus Gazetesi**, 17 Ocak 1947.

³¹⁴ Bu antlaşma 1947 yılının 4 Martı'nda imzalandı. **Ulus Gazetesi**, 5 Mart 1947.

³¹⁵ **Ulus Gazetesi**, 16 Ocak 1947; Söz konusu ittifak 1947 yılı Mart başlarında yapılacaktı. **Ankara Akşam Gazetesi**, 2 Mart 1947.

³¹⁶ **Akşam Gazetesi**, 30 Aralık 1946.

kalmadığı hem de savaş yıllarında gösterdiği gel-gitli ve pasif tavrı nedeniyle ihtiyatlı davranılıyordu.³¹⁷

Amerika'nın Yunanistan ve Yakınoğu ülkelerine verdiği önem gittikçe artmaktaydı.³¹⁸ ABD'nin Ortadoğu politikası şekillenirken Türkiye'nin uluslararası pozisyonu da netleşmekteydi. Ekonomik sıkıntı içinde olan İngiltere bu süreçte, Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı yardım sorumluluğunu Amerika'ya bırakmıştı. Abidin Daver, ABD'nin, Türkiye'nin Sovyet istila selini durdurma konusunda kararlılığını desteklediğini yazmaktaydı. Bu nedenle İngiltere'nin Türkiye'ye ekonomik yardım sorumluluğunu ABD üstlenmeliydi. Türkiye ABD'den iktisadi kalkınması için yardım beklemekteydi.³¹⁹

Truman 12 Mart 1947'de Kongre'de yaptığı konuşmada Rusların genişleme siyasetini önlemek amacıyla yaşamsal öneme sahip bölgelere iktisadi yardımda bulunma zorunluluğuna dikkat çekti. Truman Yunanistan'ın silahlı bir azınlığın kontrolüne girmesinin Türkiye'yi etkileyeceğini, bu olumsuz durumun da bütün Orta Doğu'ya yayılabileceği uyarısında bulunarak Yunanistan ve Türkiye'ye yardım edilmesi gerektiğini ifade etti.³²⁰ Truman'ın Amerikan Komünist Partisi'nin yasaklanmasını teklif ettiği konuşmasında, Türkiye ekonomisinin temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterlilikte olduğu belirtilmekteydi. Türkiye'nin ekonomik kalkınma planını gerçekleştirmek için gerekli paranın bir bölümünü karşılamak amacıyla krediye başvuracağı tahmin edilmekteydi. Bununla birlikte Türkiye'nin savunmasını sağlamak amacıyla yüklendiği ağır yük onu çeşitli kereler ABD'den yardım istemeye yöneltmişti. Bu nedenle Türkiye'nin 1947 bütçesi, 1946 yılına göre %14,5 artış

---

³¹⁷ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, 3. Baskı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007, s.5; Öcal, **a.g.m.**, s.296; 24 Şubat 1947 tarihinde İngiltere ABD'ye, hiçbir ülkeye askeri ve ekonomik yardımda bulunamayacağını söyledi. Goulden, **a.g.e.**, s.267-268.

³¹⁸ Ömer Rıza Doğrul, “*Yakınşarka Yardım*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Mart 1947.

³¹⁹ Abidin Daver, “*Amerika Türkiye'ye Mali Yardımda Bulunmalıdır*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mart 1947, s.1, 3.

³²⁰ **Aynı Tarihi**, “*12 Mart 1947 Washington*”, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Mart 1947; Sydeney Nettleton Fisher, Sovyetlerin Türkiye üzerine şiddetli baskı kurması üzerine yaklaşık bir milyonluk bir ordunun koruması altında Türkiye'nin muhtemel gelişmeleri beklediğini, bu duruma ABD'nin Missouri'yi göndererek alaka gösterdiğini yazmaktaydı. Fischer'e göre Sovyet baskısı Türk ekonomisini olumsuz etkilemişti ve Türkiye, Rusya'nın baskısını aralıksız sürdüreceğini anlamıştı. Fisher Türkiye'nin bu çıkmazına çözümün Truman doktriniyle bulunduğunu öne sürmekteydi. Sydeney Nettleton Fisher, **The Middle East: A History**, New York: Alfred A. Knopf, 1969, s.493-494.

gösterdiği halde, bu bütçede askeri masrafların payı yükselmişti.³²¹ ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson, Türkiye'ye yapılacak yardımın önemini şöyle dile getiriyordu. Türkiye düşerse bütün Ortadoğu Sovyetler Birliği'nin eline geçebilirdi. Bu nedenle Akdeniz'de komünizmin yayılmasını durdurmak açısından Türkiye, Yunanistan'dan çok daha önemli konumdaydı.³²² Cumhuriyetçi ayandan Chester Merrow temsilciler meclisinde Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımın, Amerika'nın çıkarları açısından son derece önemli olduğunu bildirmekteydi. Merrow yardım planı onaylanmazsa ABD'nin Akdeniz'deki petrol çıkarlarının tehlikeye düşeceğini söylemekteydi.³²³

Türk basını, Amerika'nın kararını, Avrupa siyasetinde tarihi bir dönüm noktası olarak değerlendirdi.³²⁴ Amerika'nın *Daily Worker* Gazetesi, ABD'nin milli siyasetini değiştirmek amacıyla olduğunu yazdı. İtalyan gazeteleri, ABD'nin büyük bir devlet olarak Akdeniz siyasetine karışmış olduğu yorumunda bulundu.³²⁵ Henüz yardım kabul edilmeden önce Amerikan Meclisi Dışişleri Komitesi Başkanı Mr. Eaton, Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımın bazı şartları olduğunu açıklamaktaydı.³²⁶

Amerikan Senatosu 23 Nisan'da, 23 oya karşı 67 oyla Yardım Planını kabul etti.³²⁷ Plan, 9 Mayıs'ta da Amerikan Temsilciler Meclisi'nde şiddetli tartışmalar sonucunda 107 oya karşı 287 oyla onaylandı.³²⁸ Yardım Kanunu'na dayanak olan anlaşmanın görüşmeleri, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Wilson arasında Ankara'da yapıldı. Tamamı askeri ihtiyaçlara harcanacak olan yardıma dair formalitelerin kanunun imzasından sonra yapılacağı bildirilmekteydi.³²⁹

---

³²¹ “Truman'ın Yardıma Dair Basına Yeni Beyanati”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mart 1947, s.3.

³²² **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Mart 1947.

³²³ “Amerikanın Akdenizde petrol menfaatleri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mart 1947, s.3.

³²⁴ **Ulus Gazetesi**, 14 Mart 1947; **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Mart 1947.

³²⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Mart 1947.

³²⁶ “Yardıma Karşılık Koşulan Şartlar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mart 1947, s.3; Aynı yılın Ağustos ayında *İktisadi Yürüyüş* Dergisi'ndeki bir yazıda yardımın Amerika tarafından denetlenmesinin onların hakkı olduğu ve bu denetlemenin bağımsızlık düşüncesi ile uyumlu olduğu savunuluyordu. Parayı cebinden veren Amerikan vatandaşı, bunun gerçekten verimli bir alana yatırıldığından emin olmalıydı. Hüseyin Dedegil, “Amerikan Yardımını Nereye ve Nasıl Sarfedelim?”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 183, 8 Ağustos 1947, s.21.

³²⁷ “Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Nisan 1947, s.3.

³²⁸ “Yardım Projesi Dün Kabul Edildi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mayıs 1947.

³²⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Mayıs 1947.

Hasan Saka 1 Eylül 1947 tarihli Meclis konuşmasında 22 Mayıs'ta imzalanan Truman Yardımına dayanarak, 12 Temmuz'da da Amerikan Hükümeti elçisi ile bir anlaşma imzalandığını bildirdi. Saka 12 Temmuz'da imzalanan layihayı, bir anlaşma ile onaylanmak üzere meclisin önüne getirdi. Amerikan Yardımı ile ülkenin bağımsızlığına bir zarar gelmeyeceğini söylemekteydi. ABD'ye şükranlarını bildiren Nihat Erim Meclisin bu kanunu kabulünden sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin yeni bir devreye gireceğini belirtti. Kasım Gülek Amerika'nın bu yardım siyasetini, *“Türkiye'nin 25 seneden beri takip ettiği ve bilhassa harb boyunca, harb esnasında ve harbden sonra güttüğü devamlı sulh politikasının bir anlayış ve takdir edilişi”* olarak yorumlamaktaydı. Demokrat Parti de bu yardıma tümüyle destek verdiğini ifade etti.³³⁰

Kararlaştırılan Amerikan yardımı doğrultusunda, Amerika'nın yabancı ülkelerde bulunan elinde kalmış fazla malzemeleri, Türkiye ve Yunanistan'a verilecekti. Bunlar genel olarak tıbbi malzemeler, yol yapımı için araçlar, elbiseler ve çok sayıda ayakkabıdan oluşmaktaydı.³³¹ Faruk Sönmezoğlu'na göre ABD'den gelen askeri malzemelerin yedek parçalarının satın alınması Türkiye'de dolar ihtiyacı ortaya çıkardı. Türkiye yeterli Amerikan doları bulma konusunda güçlükler yaşadı. Bu güçlükler onun, bazı üretim ve tüketim mallarını ABD'den satın almak istemesi ile daha ağırlaştı. Bu durum Türk hükümetini ABD'den borç almaya itti.³³² Amerikan yardımı, 1948 yılında Dış Yardım Yasası kapsamına alındı. Bunun sonucunda yardımlar süreklilik kazandı.³³³

Truman Doktrini'nden Marshall Yardım Planı'na ulaşmak zor olmadı. Komünizme açık hale gelen yanmış, yıkılmış ve yoksul Avrupa, zaman içinde Amerika için iktisadi ve siyasi tehlike haline gelebilirdi. Bunu önlemek amacıyla ABD tarafından savaşa girmiş Avrupa ülkelerini kapsayan geniş bir yardım planı hazırlandı.³³⁴ Sovyetler Birliği Marshall Planı'nı, Batı Avrupa'yı ekonomik krizin

³³⁰ **TBMM(TD)**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş dokuzuncu birleşim, Tarih: 1.IX.1947, s.552-556.

³³¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Haziran 1947.

³³² Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.40.

³³³ Oran, **a.g.e.**, s.540-542.

³³⁴ Timur, **Türkiye'de Çok Partili**, s.88-89; Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, s.258-260; Eric Walberg, **Postmodern Emperyalizm: Jeopolitik ve Büyük Oyunlar**, çev. Nurdan Soysal, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s.65; 1947 Şubat ayında Washington'dan edinilen bilgiye göre Marshall, İktisadi içerikli Amerikan yardımının yalnız Avrupa ekonomisini iyileştirmeye yönelik olmadığı, aynı

etkisinden palyatif tedbirler olarak kurtarmaya girişmekle eleştiriyordu. Molotof her ulusun kendi iyileştirme planını uygulamaya sokmasını istemekteydi. Aksi halde Avrupa genelinde bir iyileştirme planı ülkelerin iç işlerine müdahale anlamına gelirdi.³³⁵ Sovyetler Birliği de Marshall Planı'na karşılık, kendine bağlı devletler arasında daha sıkı bir ekonomik ve ticari işbirliği öngören Molotof Planı'nı oluşturdu.³³⁶

1.3.2. Bretton Woods Konferansı: Harp Sonrası Yeni Ekonomi Politikası'nın Temelleri

Dünya Bankası³³⁷ ile Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kurulmasının kararlaştırıldığı, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın oluşturulduğu 1944 Temmuz-Ağustos aylarında yapılan Bretton Woods ve Dumbarton Oaks Konferansları, önemli sonuçlar doğurdu.³³⁸ Bu konferanslarda Yeni Dünya Düzeni'nin ekonomik temelleri atıldı.³³⁹ “*Bretton Woods ikizleri*”³⁴⁰ olarak da anılan Dünya Bankası ve IMF, serbest piyasa koşulları altında³⁴¹ uluslararası ekonomik işbirliği ve istikrar sağlamayı amaç edinen Birleşmiş Milletler'e bağlı iki kuruluş olarak kuruldu.³⁴² 1945 yılı sonunda

---

zamanda infiratçı bir iktisat siyasetinin taşıyacağı felaketi de önlemeye yönelik olduğu tezini kongre önünde savunmak istiyordu. **Aynı Tarihi**, “18 Şubat 1947 *Washington*”, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Şubat 1947.

³³⁵ Goulden, **a.g.e.**, s.274.

³³⁶ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.227.

³³⁷ Günümüzde Dünya Bankası olarak bilinen Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), üye ülkelerin imar ve kalkınmasına yardım etmek, savaştan zarar görmüş ekonomileri canlandırmak, az gelişmiş ülkelerin üretim araç ve kaynaklarını geliştirmek amacıyla kuruldu. Bülent Yazıcı, “*Yeni Delhi Konferansı ve İktisadi Kalkınma Mevzuu*”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 18, No: 1-4, Ekim 1956-Temmuz 1957, s.77.

³³⁸ Sander, **a.g.e.**, 2010, s.193; Akalın, **a.g.e.**, s.58; Uçarol, **a.g.e.**, s.620.

³³⁹ Eski Yunan Mali Müsteşarı Sbarounis'e göre savaş sonrası yeni ekonomi politikası ile birlikte, sayısız “*milli ekonomi politikaları*” zamanla yerini insicamlı bir “*beynelmilel ekonomi politikası*”na bırakmak zorunda kalacaktı. Athanase J. Sbarounis, “*Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 12. Cilt, No: 3-4, Nisan 1951-Temmuz 1951, s.74.

³⁴⁰ Ergun Türkcen, “*IMF'nin Kökenleri*”, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Birinci Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982, s.54.

³⁴¹ Bolşeviklerin yabancı şirketleri millileştirmesi, Nasyonal Sosyalistlerin benzer bir eğilimde olmaları ve İkinci Dünya Savaşı nedeniyle çok uluslu şirketlerin yabancı ülkelerde faaliyet olanağı büyük ölçüde kısıtlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üstün bir teknolojiye sahip olan ABD kökenli çok uluslu şirketler, Bretton Woods Sistemi'nin sağladığı olanaklar sayesinde yerinde üretime geçerek dünyada büyük yayılma göstermiştir. Esat Çam, “*Çok Uluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler*”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 45, Sayı: 14, 1987, s.99.

³⁴² Sadun Aren, **Para ve Para Politikası**, Altıncı Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000, s.119-121.

uluslararası ekonomik işbirliğine ihtiyacın aciliyeti Washington'dan Londra'ya gerekçeleriyle birlikte bildirildi. Dünyadaki ekonomik refah düzeyini yükseltmek, devletler arasındaki iktisadi ilişkilerde eşitliği ve adaleti sağlamak, uluslararası ekonomik ve sosyal anlaşmazlıkları önlemek veya ortadan kaldırmak ve barışı tehdit eden unsurlara karşı dünya insanlarını koruyacak ortak önlemler almak, söz konusu işbirliğinin temel gerekçeleri arasında sayıldı.³⁴³

Dünya Bankası'nın iktisadi gündemde yer aldığı dönemde, Türk basınında yapılan değerlendirmelere göre “*Milletlerarası İmar ve İnkişaf Bankası*”nın amacı mali yardıma ihtiyaç duyan ülkelere düşük faizli ve uzun vadeli kredi sağlayarak bunların kalkınmasını ve iktisadi ilerlemesini sağlamaktı.³⁴⁴ Fakat bu kredinin alınması belli koşullara ve ihtiyacın aciliyetine bağlıydı. Milletlerarası Para Sandığı ise üye ülkelerin ödemeler dengesini ve para kararlılığını sağlamaya yönelik olarak kuruldu. Sandığın sermayesine üye ülkelerin katkı koyması zorunluuydu.³⁴⁵ Bretton-Woods'ta gündeme gelen görüşlere eleştirel yaklaşan bir başka yazar ülkelerin iç iktisadi sorunları ele alınmadan, verilen krediler ile dünyanın karşıkışıya kaldığı para meselelerinin çözülemeyeceğini ifade etmekteydi. Yazara göre iç kalkınma ve imar işleri için gerekli sermaye yerel kaynaklardan sağlanmalıydı.³⁴⁶

Savaş sayesinde sermayesini artıran ABD, Avrupa ülkelerine doğrudan değil, kurulan uluslararası iktisadi kuruluşlar aracılığıyla yardım etmek istiyordu. Bretton Woods Konferansı'nda Keynes (İngiliz) ve White (ABD) Planları görüşüldü; ABD'nin koşullarına daha uygun olan White Planı benimsendi.³⁴⁷ Bu planın koşullarını yerine getiren veya getirmeyi kabul eden her ülkenin, iktisadi sistemi ne olursa olsun, Fon'a üye olabileceği kabul edildi. Sovyetler Birliği'nin Fon dışında

---

³⁴³ **House of Commons Parliamentary Papers Online**, 1945-46 (Cmd.6709) Miscellaneous No: 15(1945), s.236-237, (2011 Aralık ayında indirildi).

³⁴⁴ Namık Zeki Aral, “*Milletlerarası İmar Bankası*”, **Ulus Gazetesi**, 2 Şubat 1947, s.2.

³⁴⁵ Esat Tekeli, “*Bretton Woods Anlaşmaları*”, **Ulus Gazetesi**, 7 Şubat 1947, s.2; İmar ve Kalkınma Bankası'nın sermayesi üye ülkelerin kaynaklarının izin verdiği ölçüde koydukları paylardan oluşmaktaydı. Selman Görkey, “*Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 10, Sayı: 233, 25 Eylül 1949, s.3.

³⁴⁶ W. W. Aldrich, “*Bretton Woods Konferansı'nın Kritiği*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 17-18 Ankara, İkinciteşrin (Kasım)- İlkkanun (Aralık) 1944, s.151.

³⁴⁷ **TBMM(TD)**, Cilt: 4, Dönem: VIII, Toplantı: 1, Kırk Dördüncü Birleşim, Tarih: 14.II.1947, s.158; Nazım Öztürk, “*IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte olan Ülke Ekonomilerine Etkileri*”, **A.Ü. SBF Dergisi**, 57(4), Ekim-Alık 2002, s.97-100.

birakılmasının büyük bir hata olacağını kaydeden White,³⁴⁸ sosyalist bir ülke olmasına rağmen Sovyetler Birliği'nin Fon'a katılmasının hem kendisi hem de diğer üyeler için yararlı olacağını ifade etti. Sosyalist bir ekonominin, kapitalist bir ekonomi gibi uluslararası mali ve ticari ilişkilere katıldığını söyleyen White bu katılımın, uluslararası ilişkilerde istikrar ve işbirliği sağlama açısından önemine dikkat çekti.³⁴⁹ Ancak Sovyetler Birliği Bretton Woods Anlaşması'nı imzalamadı.³⁵⁰ Sovyetler, Ödünç Verme ve Kiralama uygulamasına son verilmesi, sonra da beraberinde getireceği politik şartlar yüzünden Amerika'dan gelecek parayı kabul etmedi. 1928 sonrasında, kendi kaynaklarını kullanarak ekonomik gelişme sağlama programına geri döndü. 1945-1950 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde ağır sanayi açısından verim neredeyse ikiye katlandı.³⁵¹

TBMM'de 1947 yılı Şubat ayında Bretton Woods Anlaşması hakkındaki kanun tasarısı görüşülürken ilk sözü alan Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşek, 44 ülke temsilcisini birleştiren Bretton Woods Anlaşması'nın ABD ve İngiliz etkisi taşıdığını belirtti. Konuşmasında “*Fonun koşullarında geleceğimizi tehdit eden bir şey var mı*” sorusunu yönelten Tengirşek, yanıtın tasarruf politikası ve ödemeler dengesinde olduğunu söyledi. Tengirşek, bunlar sağlandıkça tehdidin söz konusu olmayacağını aksine aşırı iktisadi milliyetçiliğin savaşa yol açacağını, düzenli ticaret yapılmasını güvence altına alan bu Fona girilmesi gerektiğini ifade etmişti.³⁵² Tokat Milletvekili Nazım Poroy devletler arasındaki borçlar işinin önceki savaşta olduğu gibi çıkmaza girmesini engelleyecek önlemleri Amerika'nın aldığını gündeme

---

³⁴⁸ White'a göre ayrıca savaş sonrasında bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerin ekonomik sistemlerini ne yönde yapılandıracaklarının önceden bilinemeyeceği düşünülürse bunların, Birleşmiş Milletlerin ilkelerine uygun olarak iktisadi işbirliği yapmaları teşvik edilmeliydi. IMF'nin babası sayılabilecek White, bu liberal düşünceleri nedeniyle 1948-1950 arasındaki Mc Cartist solcu avı kampanyasının ilk kurbanlarından biri oldu, ölümünden kısa bir süre önce hakkında soruşturma başlatıldı. Türkcan, **a.g.e.**, s.17.

³⁴⁹ Türkcan, **a.g.e.**, s.17-18.

³⁵⁰ **Akşam Gazetesi**, 6 Ocak 1946.

³⁵¹ Kennedy, **a.g.e.**, s. 425; Bununla birlikte ortada Amerika'dan gelecek parayı Sovyetler Birliği'nin istememesinden çok, Amerika'nın, Sovyetler Birliği ile arasındaki hesabı kapatmak istemesi söz konusuydu. Sovyetler Birliği ABD'den kredi almak istedi. Fakat ABD'nin bunu bazı siyasi ve ekonomik şartlara bağlamak istemesi nedeniyle Sovyetler Birliği bundan vazgeçti. **Vatan Gazetesi**, 25 Aralık 1945; United Press Ajansı'nın Washington'dan bildirdiğine göre, 1946 yılı başında ABD, savaş süresince Lend-Lease Anlaşması çerçevesinde Sovyetler Birliği'ne yaptığı on bir milyar dolar tutarındaki yardımı ondan ısrarla geri istedi. **Ulus Gazetesi**, 1 Ocak 1947; Wallace ise Truman'ın düşündüğü Türk-Yunan yardımına karşıydı. Wallace Sovyetler Birliği'ne, ABD tarafından finanse edilecek on yıllık bir yardım planı önermekteydi. Goulden, **a.g.e.**, s.347-348.

³⁵² **TBMM(TD)**, Cilt: 4, Dönem: VIII, Toplantı: 1, Kırk Dördüncü Birleşim, Tarih: 14.II.1947, s.158-161.

getirdi. Poroy'a göre, ABD, bu kadar büyük bir miktarın alacaklısı olmanın, kendisine yararı olmayacağını anlamıştı. Çünkü alacaklarının ödenmesinde ısrar ederse bütün dünyanın ödemeler dengesi bozulacak ve bundan en büyük zararı yine ABD görecekti. Roosevelt bu duruma “*Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması*” (Lend-Lease) ile çare bulmuştu.³⁵³ Gerçekten de Lend-Lease ABD'nin, Avrupa işgücünü ve sınaî çabalarını ekonomik ve avantajlı bir şekilde satın almak için bulduğu en uygun yoldu.³⁵⁴ Fonda her ülkenin asgari sabit oyunun bulunduğunu ve iştirak payıyla orantılı olarak bunun arttığını söyleyen Poroy'a göre bu durum doğal olarak, ABD ile İngiltere'nin iktisadi egemenliği altına mı giriliyor sorusunu akla getiriyordu. Poroy oy meselesini önemsemekle birlikte ülkenin siyasi ve iktisadi geleceği açısından bu iki kuruluşa girmekte sakınca görmüyordu.³⁵⁵ Yapılan konuşmalardan sonra Milletlerarası Para Fonu ve İmar ve Kalkınma Bankası'na katılmak için Hükümete yetki verilmesine dair Kanun tasarısı oybirliği ile kabul edildi.³⁵⁶ 1947 yılı Mart ayında bu iki kurum fiilen çalışmaya başladı.³⁵⁷ Hükümet Milletlerarası Para Fonu'na 43.000.000 dolarlık bir iştirak payıyla katılmayı kararlaştırdı.³⁵⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya barışını sağlamada ekonomik sorunların çözümünün, büyük öneme sahip olduğu daha iyi anlaşıldı.³⁵⁹ Bu dönemde ekonomi ile siyasetin iç içe geçme durumu daha da somutlaştı. Siyaset ekonomiyi,

---

³⁵³ **TBMM(TD)**, Cilt: 4, Dönem: VIII, Toplantı: 1, Kırk Dördüncü Birleşim, Tarih: 14.II.1947, s.166; 1946 yılında Saraçoğlu “*Ödünç Verme ve Kiralama Kanununu*” Roosevelt'in savaş yıllarında yarattığı büyük eser olarak tanımlamıştı. **TBMM(TD)**, Cilt: 23, Dönem: VII, Toplantı: 3, Kırk Sekizinci Birleşim, Tarih: 8.V.1946, s.23.

³⁵⁴ Türkcan, **a.g.m.**, s.20.

³⁵⁵ **TBMM(TD)**, Cilt: 4, Dönem: VIII, Toplantı: 1, Kırk Dördüncü Birleşim, Tarih: 14.II.1947, s.167; Özetle ifade edilirse Poroy aynı konuşmasında şu önemli noktalara da değiniyordu. Amerika ve İngiltere'nin ellerinde bu kadar büyük bir güç bulundurmasından endişelenmeye gerek yoktu. Çünkü bu iki kuruma girmek gibi çıkmak da serbestti. Tasarruf meselesine özen gösterip alınan krediyi akılcı bir şekilde değerlendirdikten sonra sorun yoktu. Sonuçta para yararı milli geleceğe ve siyasete dokunmadığı sürece öldürecek bir yara değildi. Kurum ABD'nin egemenliğinde kapitalist bir kurumdu. Anlamlı olan şey, ABD'nin bu imtiyazlı konumunu Lend-Lease anlaşması ile birlikte düşünmekti. **TBMM(TD)**, Cilt: 4, Dönem: VIII, Toplantı: 1, Kırk Dördüncü Birleşim, Tarih: 14.II.1947, s.167-168; Hükümet bu iki kuruluşun kredi olanağından yararlanmayı istemekteydi. Recep Peker gazetecilerle Mart başında yaptığı görüşmede “*Mali takatimiz, dışarıdan yapılacak bir istikrazın yıllık taksitlerini bütçede hiç sarsıntı yapmadan ödeyecek haldedir*” demekteydi. **Ankara Akşam Gazetesi**, 2 Mart 1947.

³⁵⁶ **TBMM(TD)**, Cilt: 4, Dönem: VIII, Toplantı: 1, Kırk Dördüncü Birleşim, Tarih: 14.II.1947, s.168.

³⁵⁷ Cevdet Erdost, “*Uluslararası Para Sistemi ve Doların Serüveni*”, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Birinci Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982, s.55.

³⁵⁸ Sanavber Tanyeri, “*Bretton Woods Anlaşmaları*”, **Ulus Gazetesi** 23 Mart 1947, s.2.

³⁵⁹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi**, s.216.

ekonomi siyaseti yönlendirmekteydi.³⁶⁰ Dolayısıyla ekonomik dış yardım programlarının asıl amacı, ülke veya ülkelerin çıkarları ile bağlantılıydı. İlgili ülkelerin yardıma ihtiyaçları ise ancak ikinci derecede rol oynadı. Örneğin ABD'nin dış yardım yaptığı ülkeler arasında son derece fakir birçok Avrupa ülkesi yer almadığı halde Türkiye, Yunanistan, Güney Kore, İsrail gibi ülkeler yer alıyordu.³⁶¹ Savaş sonrasında dünyadaki ekonomik sorunlar uluslararası hukukun konusu haline geldi. Bu durum, savaş sonrasında devletler arasındaki iktisadi ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın artmasından kaynaklanıyordu. Ülkeler arasındaki sorunların şiddete başvurmadan uzlaşma yoluyla çözümlenmesi ilkesi Birleşmiş Milletlere bağlı Uluslararası Adalet Divanı'nı vazgeçilmez bir örgüt haline getirdi.³⁶²

1.4. Genel Değerlendirme

Türkiye İkinci Dünya Savaşı öncesinde hiçbir ülkenin eksenine girmedi. Dış politikada benimsenen dürüstlük ilkesi, ülkenin güvenliğinde ve gelişmesindeki en önemli faktördü. Türkiye savaş öncesinde silahsızlanmayı destekledi. Milletler Cemiyeti'ne girdi. Komşularının içinde yer aldığı Balkan ve Sadabad Paktlarının düzenleyicisi oldu. Montrö Sözleşmesi'nin imzalanmasına büyük devletleri ikna etti. İspanya İç Savaşı'nın Avrupa'da bir savaşa yol açmasını önlemek amacıyla büyük devletlerle birlikte karışmama (non-intervention) politikasına müdahil oldu. İtalya kaynaklı korsanlık olaylarına karşı Nyon Anlaşması içinde olmaktan çekinmedi.

Türkiye'nin 1934 ve 1938 yılları arasında Almanya ile girdiği sıkı ticari ilişki ilk siyasi sonucunu 1939 yılında verdi. Aynı yıl Almanya Türkiye'ye ünlü diplomat Von Papan'i gönderdi. Von Papan'in izlediği stratejinin esas amacı, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaktı. Savaş döneminde Von-Papan her iki amacına da ulaşmıştı. Savaş yıllarında Türk-Sovyet dostluğu onulmaz yaralar aldı. Sovyetler Birliği savaş sonunda Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmasını, koşulların değiştiği

---

³⁶⁰ Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin ekonomisi zarar gören ülkelere yaptığı yardımlar hem iktisadi hem de siyasi niteliktedir. Bu bağlamda uluslararası politika alanında ulus devletlerin dış politik yönelimleri, diplomasi, ekonomik yöntemler, propaganda gibi araçlarla uygulamaya konulmuştur. Faruk Sönmezoğlu, “Ülkelerin Dış Siyasalarında Bir Siyasal Etki Aracı Olarak Ekonomik Önlemler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 40, Sayı: 1-4, 1984, s. 219-221.

³⁶¹ Sönmezoğlu, “Ülkelerin Dış Siyasalarında”, s.233.

³⁶² Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s.19-21.

gerekçesiyle feshetti. Savaş sonrasında Türkiye'yi bir süre yalnız bırakan İngiltere'nin ise her şeyin üstüne bir çizgi çekip geri dönmesi uzun sürmedi. Çünkü Türkiye Sovyetler Birliği'ni ortak düşman ilan etmekte ve Batı ile ittifak yapmakta kararlıydı.

Türkiye savaş döneminde her an savaşımaya hazır tuttuğu yaklaşık bir milyon askerden oluşan ordusu ile ustaca ve incelikli bir askeri strateji yürüttü. Ancak savaşan taraflarla siyasi açıdan sağlıklı bir denge politikası kurmada aynı beceriyi gösteremedi. Özellikle Sovyetler Birliği ve Almanya'ya karşı politik mesafesini ayarlayamadı. Savaş öncesinde girdiği üçlü ittifakta Türkiye kendisine, İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği arasında köprü görevi biçti. Sonradan bu üç ülke aynı ittifak içinde yer aldığı halde bu görevi yerine getiremedi. Üçlü ittifak gelgitli politikalarının ilk adımı oldu. Sovyetler Birliği'nin Finlandiya'yı işgal etmesi yüzünden MC'den çıkarılması ve üçlü ittifak nedeniyle Türkiye'nin işgal altındaki Finlandiya'ya yardım etmek durumunda kalması sorunu, 1940 başında henüz atlatılmıştı. Hemen sonrasında Bakü petroleri krizi ortaya çıktı.

1940 Martı'nda Fransa ve Sovyetler Birliği arası gerilimliydi. Bu dönemde özellikle İngiltere ve dış basında, Türk-Sovyet çatışmasına yol açacak şekilde, Türkiye'nin Kafkasya sınırına asker yığıldığı söylentileri yayılmaktaydı. Haziran ayında işgal altındaki Fransa çöktü. Alman güçleri Fransız Genelkurmay arşivini ele geçirdi. Almanların bu arşivlere dayanarak Müttefiklerin Bakü petrolerini Türkiye ile birlikte bombalama planını açıklaması, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki kuşku tohumlarını artırdı. Haziran 1941'de Türk-Alman saldırmazlık Paktı imzalandıktan beş gün sonra Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Bütün bunların üstüne 1942 yılındaki Von Papen davası iki komşu ülke arasındaki son güven kırıntılarını da yok etti.

Türk hükümetinin Sovyetler Birliği'ne, savaşın başlamasından itibaren Boğazlar nedeniyle koyduğu rezerv savaş döneminde ve sonrasında devam etti. Oysa havacılığın önem kazandığı bir dünyada suyolları artık yaşamsal bir öneme sahip değildi. Ayrıca dünyanın iki önemli ülkesi İngiltere ve ABD tarafından savaşın başlarında resmen kurulma çalışmaları başlatılmış olan Birleşmiş Milletler daha güçlü bir şekilde yeniden doğmaktaydı. Bu kuruluşun böyle haksız bir gaspa izin

vermesi, onun saygınlığına ve meşruiyetine gölge düşürdü. Bunun yanısıra ne ABD ve İngiltere ne de İtalya ve Almanya, Boğazların Sovyetler Birliği'nin egemenliğine girmesine asla taraftar olmazdı. Buna rağmen Türkiye savaş boyunca, Sovyetler Birliği'nin Boğazlara sahip olacağı saplantısı ile yaşadı. Üstelik de Almanya'nın yenileceğinin belli olduğu bir dönemde bile Boğazlar Sözleşmesine aykırı şekilde Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi gibi tehlikeli hareketlere izin verdi. Türkiye'nin Boğazlardan Alman savaş gemilerinin geçmesine izin vermesi, Almanya ile ticari ilişkisini sürdürmesi Sovyetler Birliği'nin yanında diğer müttefiklerin de tepkisini çekti. Hangi incelikli savaş stratejisinin ya da iktisadi zaruretün ürünü de olsa, faşist ülkelerin saygınlığının kalmadığı koşullarda, bunlar Türkiye açısından son derece riskli ve gereksiz olaylardı.

Savaş döneminde hükümetin denetiminde olan basın-yayın organları ile bürokrasi ve siyasi çevrelerde gelişmesine göz yumulan Pantürkist eğilimler Atatürk milliyetçiliğinden olduğu gibi Türkiye'nin savaş öncesinde izlediği statükocu yaklaşımdan da sapma anlamına gelmekteydi.³⁶³ Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda anavatanını savunurken, Sovyetler Birliği ona istediği yardımı yapmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği anavatanını savunurken ise Türkiye Kafkaslara yürümeyi düşünmüştü. Savaş sonuna doğru, Sovyet hükümeti ile diplomatlar ve dışişleri düzeyinde, dostluk anlaşmasının yenilenmesine dair yapılan görüşmelerde ilk teklifin Sovyet tarafından gelmesi ve kesinlikle bir ittifak önerilmemesi yolundaki sağduyulu telkinler kulak arkası edildi. Görüşmeler Türk tarafınca, ısrarla bu telkinlere ters yönde yapıldı. Türk hükümeti savaş yıllarında büyük kuzey komşusu ile arasındaki dostluk temelini yok etti. Savaş sonunda İngiltere ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin arasını bozmaya yönelik izlediği gerilimi tırmandırıcı siyasaya kendisini malzeme etti.

Türk hükümeti 1943 Şubatı'nda sonuca ulaşan Stalingrad zaferinden ve Adana görüşmelerinden önce askeri stratejisini ve savaş içindeki konumunu yeniden gözden geçirebilirdi. Savaşa girmenin ya da girmemenin doğru olduğunu söylemek konusunda kesin kanıtlar sunmak olanaksızdır. Fakat savaş sonrası saygınlık kaybı ve yalnızlık yüzünden de Batıya yaklaşıldığı düşünülürse şöylesi bir akıl yürütme

---

³⁶³ Mustafa Kemal 1923 yılında sınırsız hırsla dayanan dış politika anlayışının, sonsuz acı ve felakete yol açmasının kaçınılmaz olduğunu söylemekteydi. A. İnan, **Devletçilik İlkesi ve**, s.36.

mazur görülebilir. 1943 başlarında Almanya savaşı kaybetmeye başladığı zaman Türk hükümeti daha çok yardım isteyerek müttefiklerin yanında savaşa katılabilirdi. O zaman savaş sonrasında kazananlar arasında yer alırdı.³⁶⁴ Savaş sonunda ülke prestij kaybına uğrayarak büyük bir yalnızlık içine düştü. İnönü bile “*harbe girmeli imişiz, girmedik; Mütarekeden beri çok sıkıntı çektim; adeta yüzümüze bakan olmadı*” demektedir. Bu içten itiraf bir yanıyla, savaşa girmemenin doğruluğuna ilişkin İnönü’nün de bir iç muhasebe içinde olduğunu göstermekteydi.

Değil Oniki Adalar, “*dış dünyaya Kaş üzerinden bağlanan ve Kaş’a tekneyle yirmi dakika uzaklıktaki*”³⁶⁵ Meis Adası bile Türkiye’ye verilmemişti. Sadece bu olay bile Türkiye’nin tercih ettiği Batı’nın ona ne kadar adil davrandığının bir göstergesiydi. Bu nedenle savaşa girmemiş olmayı başarı olarak gören düşüncenin olaya farklı açılardan da bakması elzemdi.

Savaşa girilseydi ya da Batıya yaklaşılmıyaydı Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nin uydusu haline gelebileceği görüşünün maddi dayanakları zayıftı. Finlandiya ve Norveç’in Sovyetler Birliği ile coğrafi konumlarından kaynaklanan sorunlarını aralarında çözmesi ya da İran’ın işgal edilerek savaşta yer alması, bu ülkeleri Sovyet uydusu yapmadı. Türkiye’nin de savaşa girmesi ya da Sovyetler Birliği ile sorunlarını dostça çözmesi onu uydu devlet de sosyalist de yapmazdı. İkinci Dünya Savaşı’nda sonra tarihsel olarak anti-faşist geleneğe sahip olmayan, yönetimi ya da halkı sol bir yönelim içinde olmayan hiçbir ülke sosyalist olmadı. Kaldı ki Türkiye, tarihe yüzdeler anlaşması olarak geçen, Stalin ve Churchill arasında yapılan Moskova görüşmelerinde İngiltere’nin nüfuzu altındaydı. Tüm bunların ötesinde savaş sonrasında yeniden yapılanan dünyasında ülkeler arasındaki sorunlar uluslararası hukukun konusu haline getirilmişti. Birleşmiş Milletlerin temelini atan Atlantik Beyannamesi ile her ulusun kendi yönetim şeklini seçme hakkı

---

³⁶⁴ Zürcher “*olgasallık karşıtı*” tarih yapma denemesinde bulunduğu makalesinde konuyla ilgili zihinsel egzersizlerde bulunmaktaydı. Yazar İnönü’nün çok partili hayata geçme doğrultusunda yaptığı reformların kısmen Batı’nın desteğini sağlamak amacı taşıdığını belirtmekle birlikte şunları da yazmaktaydı. “*Ama yine de ABD, Güney Kore, Pakistan ve İran gibi rejimleri komünizmle mücadele çerçevesinde desteklediğine göre, diktatörlük rejimindeki bir Türkiye ile de ittifak kurabilirdi.*” Eric Jan Zürcher, “*Modern Türkiye Tarihinde Dönüm Noktaları ve Kaçırılan Fırsatlar; Olaylar Nerelerde Farklı Yöne Gidebilirdi?*”, **Kebikeç**, Sayı: 24, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2007, s.25-26.

³⁶⁵ İlber Ortaylı, “*Meis Adası*”, **Milliyet Gazetesi**, 26, 08, 2012.

korunmuştu. Sovyetler Birliği savaş sonrasında hem güçsüz düşmüştü hem de kendi ülkesindeki sosyalizmi koruma kaygısı her zamanki gibi ağır basıyordu.³⁶⁶

Savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin resmi olmayan talepleri, Türkiye'nin ABD'ye yönelmesinin kamuoyundaki meşru gerekçesini oluşturdu. 1946 yılında Missouri'nin gelmesiyle Türkiye kendisini güvende hissetmiş yalnızlık duygusundan biraz olsun uzaklaşmıştı. ABD'nin Orta Doğu politikası şekillendikçe Türkiye ile ilişkisini nasıl planladığı da açıklık kazanmaktaydı. 1947 yılının ilk çeyreğinde Truman Doktrini ile dünya, Soğuk Savaş'a en sıcak adımlarından birini atarken ABD, Türkiye dış politikasının temel taşı haline geldi. Truman Doktrini ile açılan yol Marshall Planı ile devam etti. Dünya yeniden şekilleniyor ve Türkiye bu dünyada yerini alıyordu.

Türkiye'de savaş sonrasındaki iktisadi politika dönüşümünü İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği dış politika etkiledi. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde komşularla sorunsuz ilişki yürütme, farklı ideolojiye sahip ülkelerle ilişkileri dengeli bir şekilde götürme politikası bırakılmıştı. Türkiye dünyanın 1930'lu yıllardaki saygın ülkesi değil, yalnız ülkesiydi. Daha önce hiçbir ülkenin eksenine girmeden onlarla yardımlaşan Türkiye, savaş sonrasında ABD'nin eksenine girmeyi seçmişti.

---

³⁶⁶ Atatürk döneminde radikal reformlar öylesine başdöndürücü bir hızla sürmekteydi ki bu dönüşümden sol da etkilendi. Toplumsal gündemi belirleyemeyen ve dolduracak siyasi boşluk bulamayan komünistler hem hayranlık hem de çaresizlik içinde Kemalizmin ilerici reformlarını desteklediler. Bağlı oldukları Komintern politikaları da bunu teşvik etmekteydi. Kemal Ümitli, "*Uluslaşma Sürecinde Kemalist İnkılâplar*", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, No: 57, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.1922-1923.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIMSAL GELİŞME VE DÖNÜŞÜM: 1945-1950

Bu bölümde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu şu sorular eşliğinde, bazı ülkelerdeki benzer deneyimlere de bakılarak doğrudan ilişkili olduğu tarımsal gelişme ve dönüşüm bağlamında ele alındı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu neyi hedefledi, ne tür bir tarihsel birikim üzerinde şekillendi? Kanunun düşünsel ve pratik arka planı neydi? Tarım reformu ve toprak reformu ile ilişkili olan bu kanunu uygulamak için ülke koşulları uygun muydu? Kanunun eksiklikleri nelerdi, revizyonu ve uygulaması nasıl oldu? Sonuçları ne oldu?

2.1. Tarımsal Gelişme ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Ekonomik gelişme toprağın verimli bir şekilde kullanılmasıyla mümkündür. Toprağın zenginlik kaynağı olarak verimli bir şekilde kullanılmasını amaçlayan “*toprak reformu*”, tarım reformuyla, hukuksal düzenlemelerle, çağdaş teknolojiyle ve insani boyutuyla bütünlük göstermekteydi. Toprak reformu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkede gündeme geldi. Tarımda kapitalistleşmeyle ilişkili bu süreç, dünya şartlarının yanı sıra her ülkenin kendi ekonomik ve politik koşulları tarafından şekillendirildi.

Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu kentlerinde direnişi örgütleyen “*Müdafaa-i Hukuk*” örgütleri genellikle Müslüman toprak sahipleri ve tüccarlardan destek gördü.³⁶⁷ Kurtuluş Savaşı'nın liderleri mücadeleyi, ittihatçı eğilimli eşrafın desteğiyle yürüttüler. Askeri-bürokrat yönetici kadro çoğu yerde eşrafın eğilimini etkiledi.³⁶⁸ Zaferden sonra, Kurtuluş Savaşı'nda verdiği desteğin meyvelerini toplamak isteyen eşraf³⁶⁹ devlet destekli iktisadi politikalar sayesinde fazlasıyla gelişecekti. Bununla birlikte yönetici aydın bürokrat kadronun büyük bir bölümü,

³⁶⁷ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 23. Baskı, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.222.

³⁶⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.299-300.

³⁶⁹ **a.g.e.**, s.314.

köylünün toprak sahibi olmasını, eğitilmesini, ulusal bütünlüğün sağlanması ve çatışmasız bir sosyo-ekonomik gelişme açısından gerekli gördü. Modern Türkiye Cumhuriyeti, sosyal huzursuzluklara ve politik isyanlara yol açabilecek bu geri ilişkiler ağını yok etmek istedi. Ulusal bağımsızlık yolunda ekonomik gelişmeyi sağlamak için kapitülasyonlara son vermenin yeterli olmayacağını farkındaydı. Zayıf yerli burjuvaziyi geliştirmeyi hedeflemekteydi. Modern ulus devlet ideali, köy sorununu çözmeyi de gerekli kılmaktaydı. Gelişmekte olan ticaret kesimleri ile geniş köylü kitleleri arasında denge kurma çabası Cumhuriyetin ilk on beş yılının iktisadi politikasını şekillendirdi.

1931’de Halk Partisi programına konmuş olan Devletçilik ilkesi, “bağımsızlık” ve “plan” ilkeleri üzerinde şekillendi. Devlet işleri “ulusal ekonomi” bağlamında ele alınarak yürütülecek, sınıf çatışması yerine sosyal düzen ve bağlılık hedeflenerek çıkar uyumsuzlukları uyum içine sokulacaktı.³⁷⁰ Halkçılık, imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış kitlenin toplumsal barış ortamı içinde ekonomik kalkınmasını sağlayan bir araç olarak görüldü.³⁷¹ Keza Recep Peker 13 Mayıs 1935 tarihli Kurultay toplantısında halkçılık ilkesiyle bağlantılı olarak Türkiye’de sınıf ve imtiyaz olmadığını öne sürmüştü. Peker aynı toplantıda Türk ulusunun her türlü zararlı düşüncenin etkisinden korunması ile çiftçinin topraklandırılmasını birbiriyle ilişkilendirmekteydi. “...Türk ulusu toprağına, işine, yuvasına bağlı olarak her türlü zehirli rüzgârlardan ve zararlı dağıtıcı fikirlerden telkinlerden korunmuş olacaktır.”³⁷²

Türkiye’de muhalefetin ortaya çıkmasını ve şekillenmesini tetikleyen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun TBMM’de görüşülmeye başlandığı zaman 1945 yılına henüz girilmişti.³⁷³ Dünya Almanya’nın yenilgisine kesin gözüyle bakmaktaydı. Müttefik Devletlerin Avrupa’da ilerleyişleri, gazetelerin ilk sayfalarında

---

³⁷⁰ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s.23; Devletçilik ilkesi diğer beş ilke ile birlikte 5 Şubat 1937’de Anayasaya kondu. A. İnan, **Cumhuriyetin 50. Yılı**, s.48; Mustafa Kemal 1936 yılında yaptığı konuşmada, özel teşebbüsün asırlardan beri yapmak istediğini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kısa zamanda yapmayı başardığını vurgulamaktaydı. Enver Ziya Karal, **Atatürk’ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.106.

³⁷¹ Ahmet Makal, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.99.

³⁷² **C.H.P. Genel Sekreteri R. Peker’in Söylevleri**, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1935, s.17.

³⁷³ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Giriş**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.14.

verilmekteydi.³⁷⁴ Ocak ayında Japonya ile ilişkilerini kesen Türkiye,³⁷⁵ Yalta Konferansı Kararları uyarınca San Francisco'ya giderek BM'de kurucu üye olabilmek amacıyla Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti.³⁷⁶ Türkiye'nin savaşa girmemesi, savaş süresince izlediği kararlı politikadan ziyade dünya dengeleriyle de ilgiliydi. Ülkenin savaşı izleyen yılda içine düştüğü yalnızlık bu durumun doğal sonucuydu.³⁷⁷ Türkiye yönünü batıya çevirmişti ki bu o günün koşullarında ABD anlamına geliyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güçlenen burjuvazinin tercihleri, yoksullaşan halkın öfkesi, SSCB'nin dostluk anlaşmasını yinelememesiyle ilgili gerilim ve Cumhuriyet'in Batılılaşma politikasındaki süreklilik, bu yönü tayin eden başlıca unsurlardı. Bu koşullarda seçimi kazanmanın ya da kaybetmenin ötesinde, barış içinde çok partili hayata geçilmesini sağlamak, başlı başına saygınlık kazandıran bir girişimdi.

2.1.1. Göç İskân ve Nüfus Politikası

20. yüzyıla girerken Osmanlı'nın mevcut nüfus bileşimi 1925'e kadar geçen zaman içinde olağanüstü bir değişim geçirdi.³⁷⁸ Bu dramatik değişimin önemli bir nedeni savaşın getirdiği yıkımdı. Müslüman nüfusun %18'inin 1914 ile 1922 arasındaki savaşta öldüğü tahmin edilmekteydi.³⁷⁹ Ermeni tehciri ve uzun savaş yılları geçiren bir ülkeyi devralan yeni Cumhuriyet, kurulur kurulmaz mübadele ile gelen göçmenler sorunuyla karşı karşıya kaldı. Yaşanan tüm bu olağanüstü olaylara dünya krizinin eklenmesi, servetin iktisadi olarak güçlü kesimlerin elinde

³⁷⁴ **Akşam Gazetesi**, 16 Şubat 1945.

³⁷⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Ocak 1945.

³⁷⁶ **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000**, Cilt 2, Üçüncü Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

³⁷⁷ Mehmet Gönlübol, Halûk Ülman, "*İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası 1945-1960: Genel Durum*", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.191.

³⁷⁸ Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla**, s.59; Yaklaşık verilerle ifade edilirse "*Türkiye'nin 1913'teki nüfusunun dörtte birinden biraz fazlası 1925'te yoktu: Müslüman nüfusun beşte birine yakını ölmüş, gayrimüslimlerin ise sadece sekizde biri ülkede kalmıştır*". Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.67.

³⁷⁹ **a.g.e.**, s.67; Atay, Zeytindağı adlı kitabında bu trajik durumu dokunaklı bir şekilde aktarır: "*Anadolu, Aden'e, Medine'ye Kanal'a, Sarıkamış'a, Bağdat'a savaşmaya götürülen, kurşunla olmasa bile skorbit yarısından mi, tifüs bitinden mi öldüğü bilinmeyen yüz binlerce evladı için ağlamaktadır. ... Üstelik onları bir kumarda kaybettik...*". Falih Rıfki Atay, **Zeytindağı**, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.108-109.

toplanmasını kolaylaştırmıştı.³⁸⁰ Bütün bunlar göz önüne alınırsa kesin değerler olmasa da 1930'lu yılların başında toprak mülkiyeti ve kullanımı ile ilgili şu veriler önemli görüldü. Büyük toprak sahipleri tüm işlenen toprakların %50'sini, varlıklı köylüler yaklaşık %40'ını elinde tutarken köy nüfusunun %70'e yakınına oluşturan yoksul köylüler ise bu toprakların %5 ila %10'unu kullanmaktaydı.³⁸¹

Türk delegasyonu Lozan'da, Türkiye'de etnik azınlık değil dinsel azınlık bulunduğu görüşünü kabul etti. Çünkü etnik azınlık görüşünün kabulünün Türk toplumunun bütünlüğünü bozucu bir etki yaratacağı düşünülüydü.³⁸² Milli iktisadın etnik türdeşlikle sağlanabileceği anlayışının teorik çerçevesi Gökalp tarafından çizildi.³⁸³ İkinci Meşrutiyet döneminde sorgulanmaya başlanan gayrimüslimlerin ekonomideki güçlü etkisi, özellikle Balkan Savaşları ve Trablusgarp'ın işgali ile daha yakıcı bir şekilde gündeme gelmişti.³⁸⁴ Cumhuriyet, koşulların da yardımıyla homojen nüfus yapısı içerecek bir demografi politikası izledi. Müslümanlık zemininde oluşan ortaklığı, ulus devlet ölçüğünde etnik bir ortaklığa dönüştürmeyi hedefledi. Milli iktisat politikası ile Müslüman-Türk unsur, gayrimüslim unsur aleyhine kayırıldı.³⁸⁵

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan “*Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*”³⁸⁶ uyarınca yapılan zorunlu mübadele ile 1925 yılında ülkeye

---

³⁸⁰ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.145; Oya Köymen, “*Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar*”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: 262, 2009, s.27.

³⁸¹ Y. N. Rozaliyev, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara, 1972, s. 23.

³⁸² Yavuz Ercan, **Türkiye’de Azınlık Politikası (Cumhuriyet Dönemi)**, Ankara, 2009, s.13.

³⁸³ Boztemur, “*Özel Girişimciliğin Gelişiminde*”, s.65-66; Murat Koraltürk, **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.21-31; Toynbee mübadelelerin ilgi çekici sonucunu şöyle açıklamaktaydı. “*Türkiye artık ırk bakımından bir bütün ve ancak başka Avrupa ve Asya ülkelerinde görüldüğü oranda yabancı azınlıkları bulunan bir ulusal devlet haline gelmiştir. Türkiye için artık içerden engellenmeyecek bir kalkınma yolu açılmıştır.*” Arnold J. Toynbee, **Türkiye III (Bir Devletin Yeniden Doğuşu)**, Yeni Gün Yayıncılık, Ankara, 2000, s.11.

³⁸⁴ Primo Türk Çocuğu adlı hikâyede, milliyetçi İtalyan bir anne ile özenti mason bir babanın çocuğu olan Primo'nun, İtalyanların Trablusgarp'ı işgali sırasında geçirdiği bilinç değişimi ile ailesinin karşısına dimdik bir Türk çocuğu olarak çıkışı anlatılır. Trablusgarp savaşı nedeniyle yükselen milliyetçilik duyguları ve yapılan protesto gösterileri içinde kendisini güvende hissetmeyen Primo'nun annesi ülkeyi terk ederek İtalya'ya dönme kararı almıştır. Annesinin Primo'ya kendisiyle İtalya'ya gelip gelmeyeceğini sorması üzerine, Primo bozuk Türkçesi ile “*Ben... Türko çocuk... Beni yok İtalyano... Ben çocuk Türk...*” diye bağırırmaktaydı. Ömer Seyfettin, **Primo Türk Çocuğu**, Ankara, Dersal Yayın Dağıtım, 2001, s.41.

³⁸⁵ Koraltürk, **a.g.e.**, s.21-31.

³⁸⁶ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s.185.

gelen göçmen sayısı yarım milyona vardı.³⁸⁷ Edinilen istatistikî verilere göre ülkeye 1921-1939 yılları arasında 719.808 kişi göçmen olarak geldi. Bir başka hesaplamada 1923 ile 1938 arası gelenlerin sayısı 801.818'e ulaşmıştı.³⁸⁸ Nüfus mübadelesi ile bu kadar çok sayıda insanın yer değiştirmesi önemli iktisadi sonuçlar doğurdu. Büyük ölçüde ticaret ve sanayi ile uğraşan Türkiye'den Yunanistan'a giden göçmenler, kısa sürede Yunanistan ekonomisinde olumlu etkiler yaratmıştı.³⁸⁹

Mübadele ile Türkiye'ye gelen göçmenler önceden belirlenen iskân bölgelerine yerleştirildiler³⁹⁰ ve kısa zamanda üretici durumuna gelmeleri amacıyla kendilerine arazi tahsis edildi, zirai yardım ve iaşe yardımı yapıldı.³⁹¹ Göçmenler genel olarak vasıflı çiftçiydi aynı zamanda %90'dan tütün ekicisiydi.³⁹² Bunların da katkısıyla 1925 ve 1927 yılları arasında Türkiye'de, pamuk, tütün ve fındıkta eski üretim düzeylerine kısa sürede yeniden ulaşıldı.³⁹³ Atatürk 1928'de, anavatana kavuşan mübadil vatandaşların iskân ve temlik (mülk olarak verme) işlerinin tamamlanmasında azami gayretin ve hızın gösterilmekte olduğunu, bununla ilgili gerekli önlemlerin alındığını söylemekteydi.³⁹⁴

Atıl durumdaki toprakların üretime açılarak ekonomiye katkı sağlanması, iskân politikasının öncelikli hedeflerinden oldu.³⁹⁵ İskân politikası, iktisadi olduğu kadar sosyal ve siyasi boyuta da sahipti. Cumhuriyet kurulmuştu ancak ona karşı tehditler bitmemişti. Menemen olayı yaşandı.³⁹⁶ 1924-1938 yılları arasında Doğu'da aralıklarla isyanlar çıktı ve bunlar bastırıldı. Bunlara karşı tenkil ve tedip hareketleri düzenlendi.³⁹⁷ 1934 tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu ülkeyi iskân bakımından üç bölgeye ayırdı. İlki Türk kültür ve nüfusunun gelişmesi istenen yerler, ikincisi Türk

---

³⁸⁷ Yusuf Sarınoy, "*Cumhuriyet Dönemi'nde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler*", <http://atam.gov.tr/>, s.355.

³⁸⁸ Soner Çağaptay, "*Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma*", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 93, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002, s.223.

³⁸⁹ Koraltürk, **a.g.e.**, s.57-58.

³⁹⁰ **BCA**, Dosya: 10219, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 123.872..18., Tarih: 02.09.1923.

³⁹¹ **BCA**, Dosya: 10279, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 123.875..2., Tarih: 28.10.1923; Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.92.

³⁹² **BCA**, Dosya: 102129, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 123.877..9, Tarih: 27.4.1924.

³⁹³ Keyder, **Türkiye'de Devlet ve**, s.67.

³⁹⁴ **TBMM(ZC)**, Cilt: 5, Devre: 3, İçtima: 1, Tarih: 1.11.1928., s.2.

³⁹⁵ Önder Duman, "*Atatürk Döneminde Balkan Türklerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)*", **A.Ü.TİTE Atatürk Yolu**, Sayı: 43, 2009, s.479.

³⁹⁶ **Vakit Gazetesi**, 25 Kanunevel (Aralık) 1930; **Son Posta Gazetesi**, 5 Şubat 1931.

³⁹⁷ **Son Posta Gazetesi**, 30 Haziran 1938; Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s.29-34.

kültürüyle kaynaşması istenilen nüfusun yerleştirilmesine ayrılan yerler ve üçüncüsü iktisat, sağlık, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat nedenleriyle boşaltılması istenilen yerlerdi.³⁹⁸ 14 Haziran 1934'te kabul edilen İskân Kanunu³⁹⁹ bazı yazarlar tarafından ırkçı olarak nitelendirilse de⁴⁰⁰ esas olarak göçmenleri yerleştirmeyi ve halkı üretici hale getirmeyi, göç ve ayaklanmalar nedeniyle ortaya çıkan krizi ekonomik ve sosyal anlamda yönetmeyi planlamıştı. İskân edilenlerin hak ve yükümlülükleri düzenlenerek güven içinde ekonomiye katkı yapmaları amaçlanmaktaydı. Türk kültürüne bağlı kimselere göçmen deneceği belirtilen kanun, ulus devlet oluşturma ve milli iktisat yaratma bağlamında değerlendirilebilir. Konuyla ilgili olarak kararlaştırılanlar ve uygulamalar bu bağlamda değerlendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Kanunu takiben iskân işlerine başlanmış, iskân edilenlere zirai yardımlar sürdürülmüştü.⁴⁰¹ 1934 yılında Trakya bölgesiyle ilgili iskân işlerindeki zorlukların konuşulduğu, Merkez İskân Komisyonu'nda gündeme gelen konuları aktarmak bütüne dair fikir oluşturması açısından yararlı görüldü. Komisyonunda Trakya'da ziraat uzmanlarının dâhil olduğu bir kadastro işleminin gerekli olduğu belirtilmekte, bölgenin ne kadar nüfus besleyebileceğinin araştırılması istenmekteydi. Gerekli yardımların sağlanması kararlaştırıldı. Bölgede görev yapan bir doktor Bulgaristan'dan ve Romanya'dan gelen göçmenlerin sağlık durumları ile ilgili ayrıntılı bilgi verdi. Kaza merkezinde bir hamamın gerekli olduğunu vurguladı.⁴⁰²

1936 İskân Kanunu tarımsal gelişme alanında önemli bir kanun olduğu gibi Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na doğru yol alınan süreçte önemli bir köşe taşıydı. Değişen ekonomik ve sosyal koşullar nedeniyle İskân Kanunu'nun, bazı maddeleri değiştirildi ya da yürürlükten kaldırıldı. Kanun en büyük değişikliği 5098 No'lu Kanun ile 1947 yılında yaşadı. Değiştirilen ve ekleme yapılan maddelerin bazıları şunlardı. Zorunlu haller nedeniyle yer değiştirmesi gereken bir bölge halkı, İskân Komisyonu tarafından yapılan inceleme sonucunda, uygun görülecek yerlere

³⁹⁸ Cevat Geray, Ruşen Keleş vd., “*Şehircilik*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.2338.

³⁹⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Haziran 1934.

⁴⁰⁰ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. Baskı, Ankara, İmge Yayınları, 2008, s.169.

⁴⁰¹ **BCA**, Sayı: 2/3514, Fon Kodu: 30..10.1, Yer No: 49.86..10., Tarih: 15.11.1935; **BCA**, Dosya: 77D20, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 72.474..6., Tarih: 4.2.1935.

⁴⁰² **BCA**, Sayı: 17-10, Dosya: 77D/9, Fon Kodu: 30..10, Yer No: 72.472..8., Tarih: 28.11.1934; 1934 yılı Haziranı'ndan 1937 yılı sonuna kadar geçen zamanda, göçmenlerin iskânı ile ilgili hedeflenenler tümüyle yapılamamıştı. 1938 yılında toplanan İskân Tali Komisyonu'nda, aynı yıl gelecek olan göçmenlerin ihtiyaçları için daha fazla ödenek ayrılması gerektiği belirtilmekteydi. **BCA**, Sayı: 581147/16, Fon Kodu: 30..10, Yer No: 123.880..1., Tarih: 8.11.1938.

yerleştirilecekti. Göçebeler, gezginci Çingenerler İçişleri Bakanlığı'nın görüşü alınarak uygun yerlere yerleştirileceklerdi. İskân edilecek her aileye nüfuslarına göre verilecek toprak miktarı ve dağıtımını Sağlık ve Sosyal Yardım ve Tarım Bakanlıklarınca hazırlanıp, Bakanlar Kurulu tarafından onaylanacak bir cetvelle tespit olunacaktı. Hükümetçe iskân edilen muhacir ve mülteciler, yerleştirildikleri yerde on yıl oturmaya mecburdu. İskân edilenlere verilen gayrimenkuller on yıl süre ile satılamaz, bağışlanamaz ve haczolunamazdı. İskân edilmiş ve edilecek olanlara verilen ve verilmiş olan iaşe, ziraat alet ve edevatı, hayvanlar, koşum ve araba takımları, tohumluklar ile bütün iskân yardımları ve iskân sınırları içinde yer alan yapı ve topraklar, bağ ve meyvelik yerler parasızdı. Bu kanunda da iskân edilenler ile “*müstahsil durumuna girinceye kadar bakımlarıyla alakadar olma*” görevini Merkezi İskân Komisyonu üstlenmişti. Kanun ayrıca buldukları yerden başka yerlere yerleştirilenlerin geride bıraktıkları gayrimenkuller sorununu da ele almıştı. Kanunda istihkak tutanağı verilmek suretiyle gayrimenkulleri devlete geçenlerin, mallarının tamamen geri verilmesi hükme bağlanmıştı. İstihkak sahibi olanların 1948 yılı sonuna kadar buldukları yerin en büyük mülki amirine başvurmaları gerekmektedir. Bu gibi istihkak bedellerinin 1949 yılı sonuna kadar Hazine tarafından ödenmesi zorunluydu.⁴⁰³

Savaş sonrasındaki bu değişikliklerle, Doğu illerine ilişkin olarak haklarında zorunlu iskân verilenlerin bu zorunlulukları ve haklarındaki tüm kayıtlar kaldırıldı.⁴⁰⁴ İskân edilenlerin, iskân edildikleri yerde oturma zorunluluklarının kalkması, ağa ve şeyhlerin yerlerine geri dönmelerine, topraklarını geri almalarına ve Medeni Kanunun zilyetlikle ilgili hükümlerine dayanarak topraklarını genişletmelerine yol açtı.⁴⁰⁵ Ancak savaş sonrasında otoriter uygulamaların gözden düştüğü bir dönemde zorunlu iskân uygulamasının nesneliliği kalmamıştı. Türk hükümeti ABD'nin liberal taleplerini desteklemekte ve bunlara uyum sağlamaktaydı. Koşullara müdahalede bulunarak ortamı değiştirecek bir siyasi irade yoktu. Türkiye savaş öncesinde ülke içi isyan potansiyelini güçlü devlet imajıyla ortadan kaldırmıştı. Bu koşullarda herhangi bir iç isyanı destekleyebilecek dış odak da yoktu. Ayrıca ülkeye yoğun bir göç

⁴⁰³ **BCA**, Sayı: 3/5929, Fon Kodu: 30..18.02, Yer No: 119.38..9., Tarih: 9.6.1947; 5098 No'lu “*İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun*”, (24.VI.1947 Tarih, 6640 Sayılı **Resmi Gazete**).

⁴⁰⁴ Geray ve Keleş, **a.g.m.**, s.2360.

⁴⁰⁵ Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, 30. Basım, Umag Yayınları, Ankara, 2004, s.81.

yaşanmamaktaydı. Çok partili hayata geçiliyor ve serbest piyasa doğrultusunda iktisadi politikalar izleniyordu.

Cumhuriyet, başından itibaren doğru nüfus politikası yürütebilmek amacıyla nüfusun uluslararası kriterlere uygun olarak sayılmasını hedefledi. 1926 yılında kurularak, müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart'ın getirildiği, İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 yılında Türkiye'de ilk çağdaş nüfus sayımını gerçekleştirdi.⁴⁰⁶ 1927 Genel Nüfus Sayımına göre ülkenin nüfusu 13.648.270 kişiydi. Kadın nüfus, erkek nüfustan yaklaşık yarım milyon daha fazlaydı ve nüfus yoğunluğu düşüktü.⁴⁰⁷ Yine aynı yıla ilişkin Tarım Sayımı'na göre 4.000.000 hektardan fazla olan ekili alanlar, ülke topraklarının ancak %5'iydi.⁴⁰⁸ Zirai alanla ilgili istatistikler tarım politikasının belirlenmesinde önemliydi.⁴⁰⁹ 1927 sayımından sonra, 1935 tarihinden itibaren her beş yılda bir nüfus sayımı yapıldı.⁴¹⁰ 1935 yılındaki nüfus sayımında yabancı bir uzman Türkiye'ye çağrıldı.⁴¹¹ 1935 yılında yapılan nüfus sayımında kadın ve erkek nüfus arasındaki farkın azaldığı görüldü. 1940 ve 1945 yıllarında ise denkleşme meydana geldi. 1935 yılında 16.158.018 olan ülke nüfusu, 1940 sayımında 17.820.950'ye, 1945 yılında ise 18.790.174 kişiye yükseldi.⁴¹² Savaş sonuna doğru yapılan 1945 yılı nüfus sayımının, Bakanlar Kurulu tarafından 9 Ağustos 1945 tarihinde yapılması kararlaştırıldı.⁴¹³ CHP, “*Milletçe daha çok mesut ve ileri bir hayata varmak amacıyla*” nüfus sayımının en doğru verileri elde edecek şekilde yapılmasının üzerinde önemle durmaktaydı. Parti, Halkevleri ve Halkodaları'ndan, seminerler düzenleyerek, nüfus sayımı konusunda halkı

⁴⁰⁶ Aytül Tamer-Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, **Nüfusbilim Dergisi**, Turkish Journal of Population Studies, Sayı: 26, 2004, s.73-74.

⁴⁰⁷ Nef’i Korürek, “*Türkiye Nüfusu Nasıl Gelişiyor?*”, **Ulus Gazetesi**, 19 Ocak 1949.

⁴⁰⁸ Hasan Ersel, Ahmet Kuyuş v.d. (haz.), **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, Cilt I (1923-1940), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.97.

⁴⁰⁹ Neslihan Yalçınkaya-Hakan Yalçınkaya, vd., “*Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi*”, **Yönetim ve Ekonomi**, Sayı: 2, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2006, s.100-103.

⁴¹⁰ **İstatistik Göstergeler Statistical Indicators: 1923-2009**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2010, s.3; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 1924 yılı tahminine göre Türkiye nüfusu dokuz milyondur. Fransa bu sayıyı yedi milyon, Yarbay J.H. Cornwall ise dokuz milyon olarak tahmin etmekteydi. Türkiye'nin verdiği sayılar 1923'te 12, 1925'te 13 milyondur. Toynbee, **Bir Devletin Yeniden**, s.12.

⁴¹¹ **BCA**, Sayı: 2/1457, Fon Kodu: 30..10.01.02., Yer No: 49.72..15, Tarih: 24.10.1934.

⁴¹² Korürek, “*Türkiye Nüfusu Nasıl Gelişiyor?*”, **Ulus Gazetesi**, 19 Ocak 1949; **İstatistik Göstergeler Statistical Indicators: 1923-2009**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2010, s.8.

⁴¹³ **BCA**, Sayı: 3/2986, Fon Kodu: 30..18.01.02., Yer No: 108.50..19, Tarih: 14.7.1945.

aydınlatmasını istedi.⁴¹⁴ Savaş öncesinin “*Memleketin refahı nüfusun çokluğu ile ölçülür*” ilkesi doğrultusunda fazla nüfusu teşvik eden nüfus politikası bırakıldı. İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen büyük nüfus patlaması, bu politikanın sürdürülmesine ihtiyaç bırakmamıştı.⁴¹⁵ 1950 sayımında nüfus 20.947.188 kişiye ulaştı. Yıllık nüfus artış hızı yüksek bir düzeye ulaştı. Nüfus yoğunluğu ise görece yükselse de hala düşük durumdaydı.⁴¹⁶

Tablo - 1 (1927-1950 Dönemi Türkiye Nüfus Bilgileri)

<u>Sayım yılı</u>	<u>Nüfus</u>	<u>Yıllık nüfus artış hızı</u>	<u>Nüfus yoğunluğu</u>
1927	13.648.270	-	18
1935	16.158.018	21,10	21
1940	17.820.950	17,03	23
1945	18.790.174	10,59	24
1950	20.947.188	21,73	27

Kaynak: 1923-2009 TÜİK Yıllığı

Tarıma bağlı bir ekonomi özelliği gösteren ülkenin, %80’den fazlası kırsal kesimde yaşamaktaydı. Nüfus yetersizliği, üretim tekniklerinin geriliği, ulaştırma ve taşımacılık alanlarındaki zayıflık düşük düzeyde toprak kullanımına yol açmaktaydı. Tarıma yönelik politikalar esas olarak bu üç alanı güçlendirmeye yönelikti.⁴¹⁷

2.1.2. Tarımsal Alanda Hukuki ve Teknik Önlemler

Mustafa Kemal 8 Nisan 1923’te kamuoyuna, ilerde Anayasa hükmüne ve Parti programına dönüşecek olan Dokuz Umde’yi açıkladı. Bu seçim bildirgesinde ele alınan acil sorun yine tarımdı. Beyannamede genel olarak aşar vergisinin ıslah

⁴¹⁴ BCA, Sayı: 2/2668, Fon Kodu: 490.01., Yer No: 5.27.15, Tarih: 7.9.1945.

⁴¹⁵ Tefik Çavdar, “*Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.1555, 1552.

⁴¹⁶ **İstatistik Göstergeler Statistical Indicators: 1923-2009**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2010, s.8;1927-1950 Dönemi Türkiye Nüfus Bilgileri için Bkz. **Tablo-1**.

⁴¹⁷ Çelik Aruoba, “*Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişme Semineri**, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982.

edileceği, Ziraat Bankası sermayesinin arttırılarak çiftçilerin daha kolay ve uygun kredi ile destekleneceği, ziraat makineleri ithal edilerek çiftçinin bunlardan faydalanmasının sağlanacağı, demiryolları yapımına hemen başlanacağı, ormanlarımızdan bilimsel gelişmelere uygun tarzda yararlanılacağı ve madenlerimizin işletileceği bildirilmekteydi.⁴¹⁸ Bu bildirimler kararlılıkla hayata geçirilecekti. Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra Köy Kanunu çıkartıldı.⁴¹⁹ Türkiye İktisat Kongresi'nde çiftçi grubu önerileri ekseninde alınan karar gereği 1925'te aşar vergisi, 1926'da “*tütün rejisi*”⁴²⁰ kaldırıldı.⁴²¹ Çağdaş Cumhuriyetin varlığına ters düşen aşar, adil olmayan ve tarımda gelişmeyi engelleyen bir vergiydi.⁴²² “*Yeni bir devlet*”in bilinçli tercihini yansıtan aşar vergisinin kaldırılması, çiftçilerin bir bölümünü geçimlik üretimden pazar için artık üretim seviyesine yükseltti ve üretimi teşvik etti.⁴²³

2.1.2.1. Tarım ve Ulaşım:

1923 yılında, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce milli birliğin sağlanmasına katkısı vurgulanan ve demiryolları yapımına öncelik veren “*Türkiye Devleti Nafla Vekâleti Umur'u Nafla Programı*” hazırlandı.⁴²⁴ Dünya işbölümüne katılma sürecinde demiryolu politikasının, dışarıyla bütünleşme bağlarını güçlendirmek ve iç bütünleşmeyi sağlamak üzere ikili bir sonuç yarattığı yadsınamasa da zirai milli hükümetin öncelikli sorunu demiryollarını millileştirmek ona yeni hatlar eklemek ve bu bağlamda iç pazarın bütünleşmesini sağlamak oldu. Demiryolu yapan şirketler, hatların geçtiği bölgelerde pazara dönük tarımın

⁴¹⁸ Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.251.

⁴¹⁹ 442 No'lu “*Köy Kanunu*”, (18 Mart 1924 Tarih, 68 sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁴²⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1990, s.134.

⁴²¹ M. İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'ten günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikası uygulamaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2003, s.23.

⁴²² Süleyman Yaşar, “*Türk Maliyesinde Devrim... Aşarın Kaldırılması*”, **Maliye Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)**, Ankara, Maliye Tetkik Kurulu Yayını, 1981, s.255. (247-258)

⁴²³ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s.52-53.

⁴²⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, “*1923 Tarihli Umur'u Nafla Programı*”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 40, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.79.

gelişmesiyle ilgilendiler.⁴²⁵ Hatların geçtiği yerler, var olan ya da potansiyel tarımsal üretim artıklarına göre belirlenen bir ekonomik mantıkla saptandı. Hükümetin demiryolu fiyatları politikası üretimi teşvik etmeyi hedefledi. Yabancılar tarafından işletilen Osmanlı demiryolları yük taşıma fiyatlarının yüksek olması hep şikâyet konusu olmuştu. Yeni bir fiyat politikası uygulanıncaya kadar İstanbul'a denizyoluyla gelen navlun ücreti, ülke içi demiryolu taşıma maliyetinden daha az tutmaktaydı. Bu durum tahıl ithalatını yükseltmekteydi. Ancak 1924'te yeni taşıma fiyatlarının devreye girmesiyle ithalat azalmaya başladı.⁴²⁶

1938 yılına gelindiğinde demiryolu yapımında uzun bir yol alındıysa da durum hala yetersizdi.⁴²⁷ İstanbul'da, Çin pirincinin Samsun pirincinden daha ucuza satılması bu yetersizliği yansıtan bir örnekti.⁴²⁸ Savaş döneminde durum daha da zorlaştı, demiryollarında tamir ve yenileme yapılamadı.⁴²⁹ İlk hazırlıkları savaş yıllarına kadar uzanan İvedili Sanayi Planı'ndan 1947 Şubatı'nda vazgeçilerek yerine Vaner Planı'nın (Türkiye Kalkınma Planı) yapılmasına başlandı.⁴³⁰ Ülke kalkınması için temel sektörün tarım olarak belirlendiği Vaner Planı'nda, diğer sektörler tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde ele alındı. Zirai kalkınmayı başta yol sisteminin gelişmesine bağlayan plan ulaşım sorununu öne çıkartmakta ve büyük su projeleri gündeme getirmekteydi. Önceki planda olan 20.000 kilometrelik bir karayolu ağının yaz kış geçit verir hale getirilmesi bu planda da kabul görmüştü.⁴³¹ Vaner Planı'nda

---

⁴²⁵ Toynbee bu dönemde demiryolu şirketlerinin köylülere yardım ederek kendi iş hacimlerini de artırdığını yazmıştır. *"Bazı şirketler demiryolu boyundaki tarlaları geliştirmek, ekmek ve işlemek isteyen köylülere kredi ile tohumluk teklif etmiştir. Tohumlukların bedelinin, ilk ürün satıldıktan sonra ödemesi istenmiştir. Köylülerin satın aldıkları tarım araçları trenlerde yarı ücretle taşınmıştır."* Toynbee, **Bir Devletin Yeniden**, s.19.

⁴²⁶ Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde**, s.46-50; Ulaştırma ve taşıma olanağının kısıtlılığı köylünün, yalnızca kendi tüketimine ve komşu pazarda satmaya yetecek kadar üretmesine yol açmaktaydı. Cumhuriyet zor ekonomik şartlarda ulaştırmayı geliştirmek amacıyla başta demiryolu olmak üzere yollara, limanlara büyük miktarda yatırım yapmaktaydı. Böylece köylü daha fazla üretime teşvik edilmekte ve tarımla ilgili iktisadi güçlükler azalmaktaydı. Kemalist hükümet iç ulaşım ile uluslararası ticaret arasındaki bağın, ülkenin zenginliklerini değerlendirmek açısından önemli olduğunun farkındaydı. Demiryollarının ulaştığı olduğu bölgeler, kısa zamanda ürünlerini dikkate değer ölçüde fazlalaştırdılar. Toynbee, **Bir Devletin Yeniden**, s.19-21; Demiryollarının bulunduğu bölgelerde başlıca gelişme tarımda görülüyordu. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Yer No: 147.48..22, Tarih: 00.00.1933, s.7.

⁴²⁷ Aydemir, **İkinci Adam**, İkinci Cilt, s.63.

⁴²⁸ Deringil, **a.g.e.**, s.19.

⁴²⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Yer No: 152.74..16, Tarih: 26.06.1942.

⁴³⁰ Bu bölümde gerekli olduğu kadar değinilen İvedili Plan ve Vaner Planı, asıl olarak Üçüncü bölümde ele alındı.

⁴³¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.16, 20.

tarımsal kalkınma ile ilgili demiryollarındaki eksiklik şöyle dile getirilmekteydi. Trabzon ve Antalya gibi büyük ihraç limanlarının demiryolu ağı ile ilişkisi yoktu. Kara yolları nicelik ve nitelik olarak yetersizdi. Başlıca ithal ve ihraç limanlarının, hinterlandları ile bağlantılarının olmaması, demiryoluna fazla yüklenilmesine ve tarım ürünlerinin gidecekleri yere zamanında taşınamamasına yol açmaktaydı. Aşırı yük nedeniyle de demiryolları yıpranmıştı. 1940 yılında başlanarak 1947 yılında bir bölümü açılan Elazığ-Tatvan demir yolunun inşası sürmekteydi. Bu hat ile hem doğu bölgesinin kalkınması hem de en verimli tarımsal bölgelerden biri olan Muş Ovasının ülke piyasası ile bağlantısının sağlanması amaçlanmaktaydı.⁴³² Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'ndan yetersiz ve yıpranmış halde çıkan ticaret filosunun iyileştirilmesine dair geleceğe yönelik şu kararlar alınmıştı.

“Başta zirai mahsullerimiz olmak üzere Yurt istihsalâtının arttırılmasını hedef tutan Türkiye İktisadi Kalkınma Plânının hazırlanması sırasında ileriki yıllarda nüfus tezayüdü ile beraber eşya nakliyat hacminin de ehemmiyetli nisbetlerde kabarcacağı ve halen kara ve demir yolları üzerinde tekasüf eden nakliyattan büyük bir kısmının deniz yollarına devredilmesi lazım geleceği göz önünde tutulmuş ve deniz nakil vasıtalarının ihtiyacı karşılayacak bir seviyeye ulaştırılması kararlaştırılmıştır.”⁴³³

Amerika Birleşik Devletleri Federal Karayolları Örgütünün Genel Müdür Yardımcısı Harold E. Hilts başkanlığındaki heyet⁴³⁴ Şubat 1948 tarihinde hazırladığı “*Türkiye'nin Yol Durumu*” isimli raporunu Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek'e sundu. Marshall yardımlarıyla bağlantılı olan raporda amaçlananın, dünyanın önemli tahıl ambarlarından biri olarak görülen Anadolu coğrafyasını karayolları ağı ile örecek hammadde ihracını kolaylaştırmak ve Anadolu'da üretilen ürünlerin daha kolay uluslararası pazara nakledilmesini sağlamak olduğu bildirilmekteydi. Raporda ayrıca izlenen demiryolu yapımının amacına ulaştığı ve artık demiryolu yapılmaması önerilmekteydi.⁴³⁵ Zaten 1949'a kadar sürecek olan 10 Haziran 1948 tarihli II. Saka Hükümeti'nin kuruluş programında da demiryolları politikasına ilişkin herhangi bir çarpıcı ifadeye rastlanmamaktaydı.⁴³⁶ Türkiye böylece ulaşım politikasını, Hilts Raporu doğrultusunda tarımsal gelişmeyi sağlayacak şekilde oluşturdu. Bu

⁴³² a.g.e., s.81, 83.

⁴³³ a.g.e., s.91.

⁴³⁴ BCA, Sayı: 3/6831, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.83..4., Tarih: 8.1.1948.

⁴³⁵ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin İdari Reform Tarihi*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2008, s.194-195.

⁴³⁶ *Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri*, (1923-1960) CiltI, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978, s.170.

politikanın sonucunda karayolu ulaştırmasındaki hızlı bir gelişme sağlandı. Bu gelişme köylerin pazarla bağını kolaylaştırarak köyün, mübadele ekonomisinin bir parçası olma sürecini hızlandırdı.⁴³⁷

Avrupa'nın yeniden inşasına, tarım ürünleri ve madencilik üretimi ile katkı sunabilmesi, Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına alınmasındaki temel etkendi. Dolayısıyla Türkiye tarımının pazara açılması ve tarımsal üretimini fazlalaştırması gerekliydi. Bu da tarımın makineleşmesi ve karayolları yapımına öncelik verilmesi ile sağlanabilirdi. Dönem boyunca izlenen traktör sağlama politikası ve karayolları yapımını bu bağlamda anlamlandırılabilirdi.⁴³⁸

2.1.2.2. Tarımsal Teknoloji ve Makineleşme

Atatürk tarımda çağdaş teknoloji kullanmanın önemine birliklere de vurgu yaparak şöyle değinmekteydi. “...Makinesiz ziraat olmaz. El emeği güçtür. Birleşiniz. Birliklerle makine alırsınız. Senede yüz dönüm ekeceğinize on misli yüz misli fazla ekersiniz. ...ziraat memleketi olacağız. Bu da makine ile olacaktır.”⁴³⁹ Bu şartlarda alınan ilk önlemler hayvanlar üzerinden alınan her türlü ithalat vergisinin kaldırılması, tarım makineleri ithalatının hükümetçe sübvansiyonu ve kolaylaştırılması oldu. Çiftçiler makine alabilmek için Ziraat Bankası kredilerinden yararlanmaya çağırıldı. Bankaya gümrüksüz tarım makineleri ithal etme yetkisi verildi. İşgücü açığının bu tarım makineleriyle giderilmesi, ihracat pazarının sunduğu imkânlar ve hükümet teşviki sayesinde 1924-1928 arasında ekili toprak alanı genişledi ve savaş öncesi üretim düzeyine ulaşıldı.⁴⁴⁰ 1926-1930 yılları arasında traktör sayısını arttırmak amacıyla hükümetin izlediği politikanın bütçeye yükü fazla oldu. 1930 yılında traktör sahiplerine büyük tutarda tazminat ödendi.⁴⁴¹

⁴³⁷ Gülten Kazgan, “Tarım”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2414.

⁴³⁸ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 24. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.95.

⁴³⁹ Karal, **a.g.e.**, s.108.

⁴⁴⁰ Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde**, s.44-45.

⁴⁴¹ İlhan Tekeli- Selim İlkin, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, der. Şevket Pamuk- Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.85; Türkiye’de geniş köylü kitlelerinde, modern tarım aletlerinin yanında mutlaka ilkel tarım aletlerinin de bulunduğu görülmekteydi. Karasaban köylüleri için popüler bir tarım aleti

1930 yılının ortalarına gelindiğinde tarımda modern makine kullanımı beklentisi düşürüldü; karasaban yerine pulluk kullanımını özendirmek amacıyla pulluk üretiminin bir sanayi dalı olarak desteklenmesi düşünüldü. 2 Haziran 1930 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada, mevcut malumata göre 1.700.000 çiftçinin yalnızca 500.000'inin pullukla, geri kalanının karasabanla çalıştığını bildiren İktisat Vekili Şakir Kesebir konuyla ilgili olarak şunları açıklamaktaydı.

“Vekâletin kabul edilmiş olan 1930 senesi bütçesinde 400 bin liralık pulluk tedariki için tahsisat mevcuttur. Meclisi Âli bu tahsisatı kabul etmekle 400 bin liralık pulluk tedarik edip köylüye vermeyi tespit etmiş bulunuyor. Bu para ile ve doğrudan doğruya hükümetin eliyle bu işi idare edeceğimize, her sene azami tediye miktarı 500 bin lirayı geçmemek üzere tedricen Ziraat Bankası'nda 2 milyon liralık bir sermaye tesis etmeyi daha muvafık bulduk”.⁴⁴²

1930'da tarım makinelerinde kullanılan petrol ve benzin üzerindeki muafiyetin kaldırılması sonucunda o dönemde 1844 olan traktör sayısı 1933'te 1382'ye, 1936'da 1308'e düştü.⁴⁴³

1928-48 arasında traktör sayısındaki artış %50'nin altında kaldı. Ziraat Vekâleti işgücü açığını kapatmaya ve verimi yükseltmeye dönük ilk yıllardaki ileri mekanizasyon çabasını sürdüremedi. Bu durumu sadece köylülerin alışkanlıkları ve alım olanaklarının olmamasıyla açıklamak eksik bir değerlendirmeydi. Dünya krizi ile birlikte mekanizasyon önemini yitirmişti. Daha önemlisi o günün traktörünün teknik özelliği Türkiye toprağına uygun düşmemektedir. Ziraat Vekâleti'nin raporlarında da belirtildiği gibi Türkiye'nin genel arazi yapısı ve toprak türü, 20'li 30'lu yılların traktörleriyle uyum sağlamadı. 1920'lerde traktör kullananlar bu araçları çekim hayvanlarıyla takviye etme gereği duyuyordu.⁴⁴⁴ 1930'lu yılların ikinci

---

oldu. 1927 yılında yapılan tarım sayım sonuçlarına göre ülkede 1.187.007 kara saban, 210.794 demir pulluk bulunmaktaydı. Köylü ailesi sayısı ise 1.751.239'du. Traktör, mibzer, batoz, triyör gibi ziraat makinelerinin adedi ise yalnızca 15.711'di. Ziraat makinelerinin en fazla bulunduğu kentler Ankara, Eskişehir, Konya, Adana oldu. Tökin'e göre bu sayısal veriler Türkiye köy ekonomisinin teknik temelini geri olduğunu ve Türk köylüsünün geleneksel alışkanlıklarına, karasabana aşırı bağlı olduğunu göstermekteydi. 1924'te başlayan modern tarım makinelerinin ithalatı 1926'dan 1932'ye kadar yıldan yıla düşüş gösterdi. Tökin alınan makinelerin tamamının üretimde kullanılmadığından yakılarak bunu köylünün geleneksel alışkanlıklarına körü körüne bağlı ve satın alma olanağının sınırlı olmasına bağlamaktaydı. Tökin, **a.g.e.**, s.42-44.

⁴⁴² Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat**, s.68.

⁴⁴³ Abdullah Aysu, **Türkiye'de Tarım Politikaları**, Özgün Yayınları, İstanbul, 2001, s.44.

⁴⁴⁴ Zafer Toprak, **“Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”**, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, der. Şevket Pamuk- Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara,1988, s.33; Paris'te 1947 yılında yapılan Hububat Konferansı'na katılan, koloniler dışındaki, on altı ülke ABD'den traktör istemektedir. Türk temsilci Avrupa ülkelerinin ürettiği traktörlerin orta ve hafif olduğunu, tank tipi

yarısında tarımda traktör kullanımı yeniden gündeme geldi. Mekanizasyon daha çok büyük ölçekli devlet zirai kombinalarında gerçekleştirildi. 1937’de bu kombinalara 155 traktör, 41 harman makinesi, 7 biçer-döver ve 246 pulluk dağıtıldı.⁴⁴⁵ Atatürk’ün “yapıcı ve yaptırıcı” olarak nitelediği Ziraat İşletmeleri Kurumu 1938’de kuruldu.⁴⁴⁶

1944 yılında Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu döneminde Türkiye Zirai Donatım Kurumu’nun tesisini gerektiren nedenler şöyle anlatılmaktaydı. Memleketimizde bulunan ziraat işletmelerinin çoğunun üretim düzenleri eksikti. Çiftçilerin elinde bulunan üretim araçları basitti. Motor gücüyle işleyen makineler azdı. Bu az olan makinelerin bir bölümü de yedek parçaların yokluğu, tamirlerinin zorluğu yüzünden verimli çalışmamaktaydı. Aynı şekilde çiftçilerimiz, ihtiyaç duydukları, iyi tohumluk, suni gübreler, kükürt, göztaşı gibi zirai ilaç maddelerinden yoksundu. Bütün bunlar ziraatımızın modern üretim araçlarıyla donatılmadığının göstergesiydi. Ziraatımız bu haliyle, savaş sonunda ortaya çıkması muhtemel bir iktisadi krize, dayanıklı olamayacaktı. Türkiye tarımı üretim hacminin darlığı, verim ve ürün kalitesinin düşüklüğü yüzünden dünya pazarında rekabet edemeyecekti. Bugüne kadar tarım üretim araçlarının sağlanması büyük ölçüde özel teşebbüsün elinde kaldı. Çoğu zaman elverişsiz ziraat alet ve makineleri çiftçiye yüksek fiyatla satıldı. Yedek parça ve tamir ihtiyaçları karşılanmadı. Bu nedenle teknik üretim araçları yaygınlaşamadı. Çiftçilerin modern üretim araçlarıyla donatılması, tamamen bir uzmanlık işiydi ve çözüm devletten beklenmekteydi. Milli Korunma Kanununa dayanılarak 28 Ocak 1943 tarih ve 430 sayılı kararla kurulan Türkiye Zirai Donatım Kurumu on aydır zirai üretim araçlarının sağlanmasıyla uğraşmaktaydı. Fakat ülke tarımının teknik gerilikten ve iktisadi güçsüzlükten kurtarılabilmesi için mali gücü ve teknik imkânı yüksek, örgütü güçlü ve sürekliliği olan bir ana teşekküle gerek vardı. İşte bu ana teşekkülü kurmak ve ülke ölçeğinde yararlanabilmek amacıyla 3460

---

zincirli ağır traktör üretmek için Avrupa’nın en az dört yıla ihtiyacı olduğunu belirtmekteydi. Ağır traktörler ABD’de üretilmekteydi. İngiltere’de bile traktör üretimi 1939 yılında artmıştı. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.17.

⁴⁴⁵ **a.g.m.** s.34; Zirai Kombinalar İdaresi’nin baş amacı teknik tarımın köylülere yaygınlaştırılmasıydı. Bu hedefe yönelik olarak tarım makineleri ve aletleri, zirai ilaçlar alınarak, köylünün nadasına, ekimine, tarımsal mücadelesine yardımcı olundu. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **İktisadi politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.238-239.

⁴⁴⁶ **TBMM(ZC)**, Cilt: 27, Devre: V, İçtima: 4, Birinci inikad, Tarih: 1.XI.1938, s.4.

sayılı kanuna tabi ve Ziraat Vekâleti'ne bağlı olacak Türkiye Zirai Donatım Kurumu layihası hazırlandı.⁴⁴⁷

Layihadan beş ay kadar sonra Türkiye ziraatının teknik üretim araçlarına olan ihtiyacını karşılamak üzere 4604 No'lu “*Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu*” çıkartıldı.⁴⁴⁸ Bu kanunla kurum, ziraatta kullanılan her türlü malzemeyi üretmek ya da iç ve dış piyasalardan sağlamakla, bu işler için her türlü zirai, sınaî ve ticari kurum kurmakla, tamirhaneler açmakla ve üretimden arta kalan maddeleri gerektiğinde işleyerek satmakla görevlendirildi.⁴⁴⁹

Traktör İkinci Dünya Savaşı yıllarında her türlü arazide kullanılabilen çekim gücü yüksek araçlar haline geldi. Türkiye’de traktör kullanımı, bu traktörlerin piyasaya çıkması, kırsal kesimde sermaye birikiminin oluşması ve Marshall Planı’nın uygulamaya sokulmasıyla tekrar gündeme girdi. Türkiye Zirai Donatım Kurumu da bu yıllarda tekrar başlayacak olan tarımda makineleşme hareketinin esas mekanizmalarından birini oluşturdu. 1950 yılında tarımın geldiği düzey, 1920’li yıllardan itibaren süregelen deneyim birikiminin üzerinde yükselmekteydi.⁴⁵⁰ Buna rağmen devlet girişimine karşı olanlar ve zirai kalkınmaya öncelik verilmesini isteyen kesimler savaş öncesinde ve savaş yıllarında alınan yolu küçümseme ve karalama eğilimindeydi. Tek parti rejiminde, ruhu çeyrek asırdır (rubu asır) ızdırap çeken bir adam olduğunu söyleyen Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Toprak Ofisinden birçok yolsuzluğa destek olmuş kurum olarak söz etmekteydi. Ziraat işletmeleri için “*O da Türk milletinin başına bilmem ne taraftan gelmiş bir beladır*” demekteydi. Çiftliklerin fazla masraflı ve yararsız olduğunu, devletin bu çiftlikleri çevresindeki köylülere dağıtarak bu beladan kurtulması gerektiğini öne süren Tekelioğlu kombinaları da israf ve suistimal yuvası olarak görüyordu. Ona göre bu kurumlar hemen tasfiye edilmeli ve tarihe karışmalıydı.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁷ **Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu Layihası ve Ziraat, Maliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/198)**, T.C. Muamelat Umum Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü Sayı: 71-45 6/247, Tarih: 24.I.1944, s.1-4, S. sayısı: 139.

⁴⁴⁸ 4604 No’lu “*Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu*”, (26.VI.1944 Tarih, 5745 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁴⁴⁹ **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 135, 7 Ağustos 1945, s.12.

⁴⁵⁰ Toprak, **a.g.m.**, s.33-34.

⁴⁵¹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 12, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Yetmiş üçüncü Birleşim, Tarih: 18.VI.1948, s.232, 234-235.

1949 yılında Zirai Kombinaları, Rusvari teşebbüs olarak eleştiren Emin Sazak da, bunların büyümesinden yakılarak devlet elindeki bu modern zirai işletmelerin tasfiyesini ve halka mal edilmesini istemekteydi. Kombinaların Türkiye'nin üretim artışında ve dünya fiyatlarına uymasında yaşamsal önem taşıdığını belirten Ahmet Hamdi Başar ise, kombinaları halka mal etmek isteyenleri istismarcı olarak nitelendiriyordu. Zirai kombina çiftliklerinin bir bölümünü gören yazar, Türkiye'nin Amerika'nın ya da başka bir ülkenin yardımına ihtiyacı olmadığı düşüncesine varmıştı.⁴⁵² Aynı dönemde Amerikalı uzman Charles Enlow, Türkiye'de işletilen zirai kombina çiftliklerinin örnek bir şekilde ülkeye yayıldığını yazıyordu. Kombinalardan takdirle söz eden Enlow, kombinaların elinde gittikçe artma eğilimi gösteren 60 at, 397 inek, 6000 koyun ve 1400 kümes hayvanı bulunduğunu kaydetmekteydi.⁴⁵³

2.1.2.3. Beş Yıllık Tarım Planı ve Marshall Yardımı

1921 yılında Ankara'ya gönderilen ABD temsilcisi Gillispie Türkiye'ye ilişkin ticari gözlem raporunda, tarım makineleri konusunun ileride Amerikan ihracatçılarına büyük fırsatlar sunacak bir alan olduğunu öngörüyordu.⁴⁵⁴ Öngörü 1940'lı yılların son çeyreğinde fazlasıyla doğruluk kazanmıştı. Türkiye-ABD arasında yardımları başlatan anlaşma 12 Temmuz 1947 yılında Ankara'da imzalandı.⁴⁵⁵ Bu arada 1947 yılı Türkiye Kalkınma Planı (Vaner Planı) hazırlık çalışmaları sürdürülmekteydi. Dış konjonktürün gerektirdiği değişiklikler plana yansıtılmaktaydı. 1947 Kasımı'nda Başbakanlığa verilen Planın sektörel seçimleri, tarım ve tarımla ilgili ulaştırma ve enerji tesislerine yönelikti. Böylece Avrupalılar arası işbirliğine tarımsal yoldan katkıda bulunarak, ABD'den yardım sağlanması amaçlanmıştı.⁴⁵⁶ Türkiye zirai kalkınma yolunda önünü açık görmekteydi ve

⁴⁵² Ahmet Hamdi Başar, “Devlet Eliyle İstihsal ve Kombinalar”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 14, Mart 1949, s.8-9.

⁴⁵³ Charles Enlow, “Türkiye'de Eski ve Yeni Ziraat”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 13, Şubat 1949, s.28.

⁴⁵⁴ Lavrance Evans, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s.342-343.

⁴⁵⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Temmuz 1947.

⁴⁵⁶ Tekeli-İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında**, s.10; Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının zirai kalkınmasına bağlı olduğunu temel alan Vaner Planına göre öncelikli sorunlardan biri üretim

iddialıydı. 1947 yılında Paris’te yapılan, Avrupa İktisadi İşbirliği Sözleşmesi’ne üye ülkelerin katıldığı Hububat Konferansı’nda Türkiye, kendisini on altı ülke arasında özel bir yere koymakta ve diğer ülkelerin durumunu ümitsiz görmekteydi. Ekim ayında belgelere geçen şu ironik değerlendirme, bu öngörüsüz yönelimi açıkça ortaya koymaktaydı.

“Sarfedilen ve edilecek olan tüm gayretlere rağmen Avrupa İktisadi İşbirliği’ne iştirak eden Avrupa Devletleri’nin, hariçten yardım görmeden kendi yağları ile kavrulmayacakları anlaşılmaktadır. Bunlardan Türkiye hariç, diğer on beş devlet ile Almanya; şimdiye kadar oldukları gibi, bundan böyle de daimi bir gıda maddesi ihracatçısı olarak kalacaklardır.”⁴⁵⁷

Fakat ne bu zirai kalkınma konusundaki kararlılık ne de Vaner Planı’nda sanayileşmeden verilen ödümler, ABD için yeterince tatmin edici değildi. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak’ın sözleri konuya dair içten bir itiraftı. Sadak Meclis’deki konuşmasında, bu planın milli bir kalkınma planı olduğunu açıklamaktaydı. Bu nedenle Vaner Planı Marshall Planından yardım almaya uygun görülmemiştir.⁴⁵⁸ Bunun üzerine hükümet Marshall Yardım Planı kapsamına alınabilmek amacıyla yoğun bir çaba içine girdi. Vaner Planı iç ve dış çevrelerin istekleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilerek “5 Senelik Tarımsal Kalkınma Programı” ortaya çıkarıldı. Bu program 1948 Şubatı’nda parti organlarına yollandı.⁴⁵⁹

Marshall Planı çerçevesinde ABD’nin teşvikiyle, 1948 Nisanı’nda, Avrupa ülkelerinin işbirliğini, kalkınmasını ve imarını amaçlayan Ekonomik İşbirliği Anlaşması (ECA) yapılarak Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) kuruldu. Türkiye’nin de kurucu üye olduğu örgütün sözleşmesini onaylayan taraflar ekonomik ilişkiler alanında sıkı bir işbirliği yapmayı kabul etti.⁴⁶⁰ Örgütün izlediği plan doğrultusunda Türkiye’nin görevi, savaş sonrası Avrupa’sının gıda malları açığını kapatmak ve bu amaçla kullanılacak tarımsal fazlayı üretmek olarak belirlendi. Tarımda makineleşme politikası bu görevin başarıyla yerine getirilmesi amacıyla elzem görülmüştü. Türkiye ABD’li uzmanların görüşleri doğrultusunda hazırlanan “5

---

düşüklüğünün ortadan kaldırılmasıydı. Bu amaçla çiftçinin modern araçlarla donatılması, tasarlanan zirai kalkınma planının önemli bir gündemiydi. **a.g.e.**, s.68.

⁴⁵⁷ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.31; Hububat Konferansı Raporu’ndan Bir Bölüm için Bkz. **EK-2**.

⁴⁵⁸ **TBMM(ZC)**, Cilt: 10, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Otuz yedinci Birleşim, Tarih: 2.II.1948, s.6.

⁴⁵⁹ Tekeli-İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında**, s.14.

⁴⁶⁰ Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, s.281, 288-289.

Senelik Tarımsal Kalkınma Programı”nı, bu amaçla onayladı. Bu çerçevede ABD’den alınan krediler, büyük arazi sahibi çiftçilerin ve zengin köylülerin traktör ve diğer tarım makineleri alımını finanse eden özel donatım kredileri sağlanmasında kullanıldı. Ziraat Bankası vasıtasıyla yürütülen özel tarım kredileri programı da bu kaynaktan sağlanan fonla karşılandı.⁴⁶¹ Artık bütün çaba zirai kalkınmaya ve tarımı modernleştirmeye yöneltilmişti. Geçmiş hatalardan ders çıkartılması gerektiğine inanılıyordu. Zirai kalkınmanın, aşağıda yazıldığı gibi, her derde deva bir politika olduğu yaygın bir görüştü.

“Bugün Amerikalı dostlar dahi Türkiye’deki sanayiın ancak sağlam bir zirai sistem üzerine kurulabileceğini söylemektedirler. Aziz topraklarımız üzerinde hür ve müstakil bir millet olarak cumhuriyetimizin birinci çeyrek asrını bitirip ikinci çeyrek asrına adımımızı atarken geride bıraktığımız yıllarda yaptığımız hatalardan ibret alarak bir zirai kalkınma davası konusunu açık fikirle münakaşa etmek, memleketin menfaatine uygun ve hatta üzerinde titizlikle yürüdüğümüz demokrasi davamıza hayırlı bir enjeksiyon olacaktır.”⁴⁶²

1948 yılı başında “*Marshall Planı gereğince memlekete getirilen tarım makinelerinin işleyişini görmek ve çiftçilerimizle kendilerini ilgilendiren konular üzerinde görüşmek üzere*” ABD yardımlarının yönetimini de üstlenen ECA’dan (Ekonomik İşbirliği İdaresi) yetkililer Türkiye’de bulunmaktaydı.⁴⁶³ Tarım Bakanı Cavit Oral Tarım Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında baş hedeflerinden birinin, teknik donanımı, memleketin en ücra köşesine kadar götürmek olduğunu belirterek konuşmasını şöyle sürdürdü.

“Bugün memlekette iki buçuk milyon çiftçi ailesi vardır. Bunun 500 bini pulluk kullanmakta üst tarafı hala karasapanla çalışmaktadır. Memleketin büyük bir kitlesini teşkil eden küçük müstahsili bir an evvel bu iptidai vasıttan kurtarmak zirai politikamızın ve hükümetimizin takibettiği en esaslı ve ciddi gayesidir. Bu ihtiyaç içinde bulunurken Marshall Planının ortaya çıkması Türkiye için hiç şüphe yok ki büyük avantajlı ve daima şükranla yadedilecek bir mesele vaziyetindedir. ...Türkiye Amerika’dan yalnız tarım aletleri olarak 12 milyon dolarlık malzeme getirecektir. 1949 senesinde memleketimize gelecek traktör adedi 1900 ile 2000 arasında olup 12 milyon dolarlık krediden temin edilecektir.”⁴⁶⁴

---

⁴⁶¹ Tezel, a.g.e., s.375.

⁴⁶² “*Zirai Kalkınma İşinde Bazı Temel Şartlar*”, **Zafer Gazetesi**, 31 Ekim 1949.

⁴⁶³ **BCA**, Sayı: 3/6831, Fon Kodu: 30..18.1, Yer No: 115.83..4., Tarih: 8.1.1948.

⁴⁶⁴ **Tan Gazetesi**, 28 Şubat 1949; Thornburg da incelemeleri sonucunda hazırladığı raporunda Türkiye’de tarımın iptidai araçlarla yapıldığını ve dönüm başına üretim seviyesinin düşük olduğunu söylemekteydi. “*Hititliler Devri ile 20 inci Asrın Farkı*”, Ali Vefik (Nakleden), **Zafer Gazetesi**, 5 Eylül 1949.

Marshall Planı ile Türkiye'ye getirilen traktörler, ziraat alet makineleri öncelikle İl Dağıtım Komisyonları aracılığıyla çiftçilere dağıtılmaktaydı. Yeterli miktarda araziye sahip olan çiftçi, satın alacağı traktör hakkında bilgiyi içeren bir dilekçe ile komisyona başvurarak “*tedarik belgesi*” almaktaydı. Bu belgeler o şehre ayrılan alet ve makinelerin sayısını geçemezdi. Çiftçi aynı yıl tedarik belgesiyle %37,5 peşin ve gerisi taksitle olmak üzere istediği aleti satın alabilirdi. Tahsis sisteminden 1949 Ağustos ayında vazgeçilerek satışlar tümüyle serbest bırakıldı. Buna göre Marshall'dan traktör, alet ya da makine almak için yalnızca çiftçi olmak yeterliydi. Bakanlık satış işlerinden tümüyle çekildi. Kredili satışlar, altı taksitle, doğrudan firma tarafından ya da Ziraat Bankası'nın iştiraki ile yapılmaktaydı. Taksitler her yıl o bölgedeki esas ürünün idrak ya da satış mevsiminde alınmaktaydı.⁴⁶⁵

1949-1950 Marshall Yardım Planı raporunda, Türk Hükümetinin sanayi alanında tasarladıklarına rezervle yaklaşıırken, tarım alanında aldığı tedbirlerin çok olumlu etkiler yarattığı açıklanmaktaydı. Türkiye'nin tarım alanında öngördüğü hedeflere varacağına olan umudun güçlü olduğunun belirtildiği raporda bugüne kadar yararlanılan ekime uygun tüm toprakların ekileceği ve bu yolla ekilmiş arazinin %30 oranında artacağı bildirilmekteydi.⁴⁶⁶ Aynı raporda tarım maddelerinin artışında önceki yıla göre %3 ila %25 oranında bir fazlalık göze çarptığı bunun da daha çok

---

⁴⁶⁵ **BCA**, Dosya: E12, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 80.507..5., Tarih: 00.00.1950, s.2-3; Satın alma ve dış navlun bedeli üzerinden firmaya %20 kar haddi tanınmıştı. Son kez bu had %25'e çıkarılmıştı. Bu eklenen %5 ile makine ve araçların verimliliği yükseltilecekti. Yedek parça satış fiyatı, üretici firmanın yedek parça liste fiyatı temel alınarak belirlenecekti. Traktör lastiklerinde kar sınırı %25 idi. **Aynı yer.**

⁴⁶⁶ **Ulus Gazetesi**, 3 Ocak 1949; Sözü edilen ABD raporunda Türkiye'nin tarım alanında büyük gelişmeler yaratacağına olan inanç ve teşvik güçlüyken, sanayi alanında tasarladıklarına rezerv konmakta ve ona ödemeler dengesinde giderek artan açık eğilimi hatırlatılmaktaydı. **Aynı yer**; 1947 yılında Paris'te yapılan, Avrupa İktisadi İşbirliği'ne üye ülkelerin katıldığı Hububat Konferansı'nda Türkiye'yi Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Genel Müdürü Şefik Bakay temsil etti. Bakay'ın, ABD Ziraat Bakanı Anderson'un açıklamaları ve kendi değerlendirmeleri sonucunda Avrupa'nın durumuna ve Türkiye'nin izlemesi gereken iktisadi politikaya ilişkin gözlemleri özet olarak şöyleydi. Konferansa katılan tüm ülkelerin, Eylül 1947 iase durumu önceki yıla göre daha kötüydü. Bu ülkelerde ekmeğin vesikaya bağlı olması devam ettiği gibi, çoğu ülke ekmeğin miktarını azaltmak zorunda kalmıştı. Ülkelerin azalan stokları, düşük üretimi, gıda ithalatı güçlüğü ve döviz azlığı gibi nedenler genel gıda kıtlığını daha da şiddetlendirecekti. Bu anlamda Türkiye'nin önünde büyük ve açık bir piyasa vardı. Bütün üretim iyi fiyatlarla değerlendirilebilirdi. 1947-48 yılı fırsatı kaçırılmıştı. Sonraki yıllar değerlendirilmeliydi. Bu sayede köylü refaha kavuşacak, ülkeye döviz girecekti. Sarsılan dünya düzeldiği zaman bu sefer de aşırı üretim krizi olacak. Dünya yine krize girecekti. İşte o zaman Türk köylüsü krizi cebinde parayla ve karnı tok karşılayacaktı. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.8, 38-39.

tarımsal üretim artışıyla ilgili olduğu bildiriliyordu.⁴⁶⁷ Marshall yardımlarından sonra izlenen tarım politikası daha açık bir şekilde büyük toprak sahibi, zengin köylü lehine değişme eğilimi gösterdi. Bu durum doğal olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ilgili uygulama sürecini de etkiledi.⁴⁶⁸

Keyder, Marshall yardımlarıyla tarımda sağlanan makineleşmenin köy ekonomisinde yarattığı etkiyi şu iki senaryo üzerinden açıklamaktaydı. Birincisi ortakçılığın görece yaygın olduğu köylerde, köylülerin çoğu zengin bir ağaya tefecilik ya da ortakçılık ilişkileriyle bağlıydı. Köy ağası tarımda makineleşme ile traktörü ortakçılara ikame etti. Kiracı oldukları toprakları kaybeden köylüler ise köyün ortak malı sayılan toprağı ihtiyar heyeti öncülüğünde tarıma açtı. Devlet, küçük köylüler tarafından fiilen el koyulmuş toprağa tapu verdi. 1946 yılında toprak reformundan geri adımlar atılmıştı. Bu koşullarda kurulmuş Toprak Dağıtım Komisyonları, bu devlet toprağının en yoksul köylülere verilmesi işlemini yasallaştırdı. Dağıtılan topraklar geçinmeye yetecek büyüklükte olmasa da kısa vadede şehre göçü önledi. İkinci senaryo ise görece orta köylülüğün fazla olduğu yerlere özgüydü. Gerekli siyasal ilişkilere ya da girişimci ruha sahip köylüler traktör satın almak için banka kredisi alabilmekteydi. Genellikle iki veya daha fazla köylü birleşerek köy ihtiyar heyetine ortak toprağın tarıma açılması için baskı yapmaktaydı. Bu durumda devlet toprağının işgali kadaastro işlemi ile yasallaştırılıyordu. Aşiret ilişkilerinin egemen olduğu Güneydoğu köyleri dışında, traktör sahibi zengin köylülerin köyün toprağını tek başına işgal etmesi yaygın bir durum değildi. Keyder her iki modelde de egemen olan eğilimin küçük köylü üretimini yaygınlaştırdığını yazmaktaydı. Bu arada traktör sahibi büyük mülk sahipleri de daha fazla toprak edinmişlerdi. Yukarıdaki açıklamalarını Marshall yardımlarıyla başlayan genel ekonomik dönüşümün bir parçası olarak niteleyen Keyder bu süreci köylülüğü tasfiye etmesi açısından olumlama eğilimindeydi.⁴⁶⁹

1950'li yılların başında ABD Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı, traktörleşmenin sonuçlarını öğrenmek üzere SBF Profesörler Kuruluna araştırma yaptırdı. Bu

---

⁴⁶⁷ **Ulus Gazetesi**, 4 Ocak 1949.

⁴⁶⁸ Çağlar Keyder, Faruk Birtek, "*Türkiye'de Devlet –Tarım İlişkileri (1923-1950)*", **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.303.

⁴⁶⁹ Çağlar Keyder, "*Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**", 5. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.1262-1263.

araştırmaya göre ABD kredileriyle alınan tanktan bozma traktörler toprağı derinlemesine yaralamış, meralar ve devlet toprakları da sürülmüştü. Bu durum geniş miktarda devlet topraklarının büyük toprak sahiplerinin eline geçmesine yol açtığı gibi köyün ortak kullanımına açık meralarını da yok etmişti. Toprak temerküzü artarak ilk büyük mülksüzleşme dalgası küçük köylüleri çarpmış ve kente göç hızlanmaya başlamıştı. İşte bu süreç 1940'lı yılların son çeyreğinde izlenmeye başlanan iktisadi politikaların doğal sonucuydu. 1949 yılında ABD'li bir araştırmacı, Türkiye tarımının gelişmesi isteniyorsa, köylünün cebinden, şehirlerde oturan ve üretken olmayan büyük toprak sahiplerinin cebine aktarılan tarım gelirlerinin önemli ölçüde azaltılması gerekliliğine dikkat çekmekteydi.⁴⁷⁰ Söz konusu tarımsal artık, sermaye tarafından tefecilik ve ticarete kullanılmış ve siyasete tahvil edilmişti. Tarım dışına aktarılan kaynak, yatırım yapan sanayi sermayesinden ziyade ABD'li araştırmacının sözünü ettiği tüccar sermayeye gitmişti. Oysa tarım kesiminden serbest bırakılan emeğin sanayi kesimine çekilebilmesi, bu alanda yapılan yatırımlara bağlıydı.⁴⁷¹ Yatırıma değil, ranta ve lüks harcamaya yönelen az gelişmiş ülkelerin büyük toprak sahipleri sermaye birikimine yardımcı olamamaktaydı.⁴⁷² Bu açıdan süreci, sadece köylülüğün tasfiyesi olarak görmek eksik bir değerlendirmeydi. Çünkü kente göç eden köylülerin çoğu yeterli yatırım olmaması nedeniyle işçi olamadı. Köydeki yoksulluk kente taşındı, cemaat ilişkileri kentte yeniden üretildi, laiklik sindirilemedi ve bütün bunlar demokrasinin tam olarak yerleşmemesine yol açtı. 1945-50 arasındaki ekonomik dönüşümün bedeli, yukarıda sayılan sorunlara neden olan yalnızca göçe dayalı kentleşme⁴⁷³ ile ödendi. 1927'den 1950'ye kadar yapılan

---

⁴⁷⁰ Köymen, **a.g.m.**, s.28; Haddinden fazla toprak açılması, 1956 yılında hala ekilmekte olan arazinin terk edilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. “*Rüzgâr ve su erozyonuna mani olmak ve milli serveti korumak için toprak varlığının, ekime açılmaması gereken arazinin terki yoluyla muhafazası Prof. Fritz Baade'nin, Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) hazırladığı raporda en önemli tavsiyelerden birini teşkil etmiştir.*” Gülten Kazgan, “*Şehirlere Akın ve İktisadi Değişme*”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 19. Cilt, 8 Ekim 1957-Temmuz 1958), No. 1-4, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.382. (375-394)

⁴⁷¹ İzzettin Önder, “*Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası*”, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, der. Şevket Pamuk- Zafer Toprak, Ankara, Yurt Yayınları,1988, s.113.

⁴⁷² Gürkan Çelebican, “*İktisadi Açından Toprak Reformu*”, **Türkiye'de Toprak Reformu Semineri (6-8 Haziran 1968)**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.26; İkinci Dünya Savaşı sonrasında belli bir kesim tarafından yapılan lüks tüketim Türkiye'nin başta gelen sorunları arasında yer almaktaydı. Muhlis Ete, “*İsraf ve Lüks*”, **Vatan Gazetesi**, 22 Temmuz 1948; **Ekonomi Gazetesi**, 21 Temmuz 1948.

⁴⁷³ Kente göçün sanayileşmeden hızlı olduğunu anlatan (bkz. Enzo Mingione, **Social Conflict and the City**, Oxford, Typsetting by Belmont Press, 1981, s.56-57) “demografik kentleşme” kavramını

nüfus sayımları köy nüfus oranının yavaş ama sürekli bir şekilde azalırken şehir nüfusunun arttığını göstermekteydi. Kente göç 1950 yılına kadar çok yavaş seyretti. Kente göç 1940'lı yılların sonunda izlenmeye başlanan iktisadi politikalar nedeniyle 1950'lerden sonra hızını arttırdı ve çeşitli problemlerin doğmasına sebep oldu.⁴⁷⁴

Tablo - 2 (Türkiye’de 1935-1950 Kentleşme Oranları)

Yıl	Kenteleşme Oranı
1935	16,6
1940	18,0
1945	18,4
1950	18,7

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, Cilt: 1, s.106

2.1.3. Tarımsal Ekonomide İnsan Gücü ve Kurumsallaşma

Cumhuriyet kurulurken büyük umutlarla başlatılan tarımda makineleşmenin kesintiye uğramasının, Anadolu'nun “*traktör mezarlığına*”⁴⁷⁵ dönmesinin bir nedeni de ülkenin, bozulduğu zaman bu makineleri tamir edecek bir altyapıya sahip olmamasıydı. Tarımda ithal edilecek teknolojinin, bölgesinde kurulacak araştırma istasyonlarında denenmesi, koşullara uyumunun sağlanması gerekmişti. Bu nedenle Türkiye tarımının, kendi dışındaki bir gelişmeyi içselleştirebilmesi için teknik elemanlar yetiştirmesi ve tarımsal araştırmaları örgütlemesi zorunluydu. Osmanlı’da tarım alanında ilk eğitim Reşit Paşa tarafından Fransa’nın Grignon Tarım Okulu örnek alınarak başlatıldı. Cumhuriyet, Osmanlı’dan devraldığı ziraatçılıkla ilgili iki okula, dokuz ameli ziraat mektebi ile iki ziraat makinist mektebi ekledi. Öğrencileri büyük çiftlikler ve devlet çiftliklerinde staj yapan bu okulların eğitim tarzı ilk yıllarda Fransız ve Alman sisteminden etkilendi. 1928 yılında Atatürk’ün yanı sıra Ziraat Vekilleri Sabri Toprak ve Muhlis Erkmen’in eleştirisi ve direktifleriyle “*Zirai*

Türkdoğan kullanmaktadır. Orhan Türkdoğan, **Yoksulluk Kültürü Gecekonduların Toplumsal Yapısı**, Dede Korkut Yayınları, Erzurum, 1977, s.3-4.

⁴⁷⁴ Kazgan, **a.g.m.** s.375; Türkiye’de 1935-1950 Kentleşme Oranları için Bkz. **Tablo-2.**

⁴⁷⁵ Tökin, **a.g.e.**, s.44.

Tedrisatın Islahı Kanunu” ile bu okullar geçici olarak kapatıldı ve bazı öğretmen ve başarılı öğrenciler ihtisas yapmak üzere yabancı ülkelere gönderildi. 1930’da kapatılanların yerine İstanbul, Bursa, İzmir ve Adana’da orta ziraat okulları açıldı.⁴⁷⁶ Yine aynı yıl Ankara’da “*Yüksek Ziraat Mektebi*” açıldı.⁴⁷⁷ 1932 yılında Türkiye’ye çağırılan Profesör Falke’ın hazırladığı programa göre bu okul “*Yüksek Ziraat Enstitüsü*” haline getirilerek orman ve veterinerlik alanlarında da eğitim verdi. Enstitü kurulurken Almanya’dan çok sayıda profesör getirildi.⁴⁷⁸ Türkiye’nin florasını belirleyen Enstitü, milyonlarca şarbon aşısı hazırladı.⁴⁷⁹ Tarım uzmanları yetiştirmek, ülkenin tarımsal üretim koşullarını ve olanaklarını incelemek amacıyla kurulan Enstitü, Ziraat Vekâleti kadrolarının oluşumunda önemli rol oynadı. Enstitüye bağlı kliniklerde binlerce hayvan muayene ve tedavi edildi. Doktora programına sahip enstitü araştırmaya ağırlık verdi. Buraya ziraat mektepleri mezunları alındı. 1948 yılında Enstitü’nün Ziraat ve Veteriner Fakülteleri Ankara Üniversitesi’ne, Orman Fakültesi İstanbul Üniversitesi’ne bağlandı. Tek Parti yönetimi, tarımda yaygın eğitime de önem verdi, ihtiyaç duyulan çeşitli il ve ilçelerde tarıma yönelik kurslar açtı.⁴⁸⁰

Marshall Planı ile getirilen traktör, zirai alet ve makineleri kullanım, bakım ve tamir işlerini çiftçilere öğretmek amacıyla 1949 yılı ilkbaharında makinist kursları açıldı. Altışar ay süren bu kurslarda 1200 kişi yetiştirildi. Ayrıca şeker fabrikaları da 450 makinist yetiştirdi. 1950 yılında sayısı 20’ye çıkarılan kurslarda 2000 makinist yetiştirilmesi planlandı. Kurs dönemi de beş aya indirildi. Alet ve makinelerin verimliliğini yükseltmek amacıyla Marshall Planı üretici firmaları ile işbirliği yapılarak çeşitli yerlerde gezici ve sabit tamirhaneler kuruldu. Yedek parça işine büyük önem verilmekteydi. 1949 yılında ithal edilen traktör, ziraat alet ve makinelerin bedelinin %10’u oranında yedek parça getirilmişti. 1950 yılında bu oran %20’ye çıkartıldı. Ayrıca Marshall Planı ithalatçı firmaları ithal edilen traktör, alet

---

⁴⁷⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**”, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Yayını, Ankara, 1982, s.133.

⁴⁷⁷ Erdinç Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2009**, 9. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, s.49.

⁴⁷⁸ Tekeli ve İlkin, **a.g.e.**, 1982, s.133.

⁴⁷⁹ Aysu, **a.g.e.**, s.77.

⁴⁸⁰ Toprak, **a.g.m.**, s. 24-25; Marshall Planı Yardımı kapsamında 1950 yılına kadar ABD’ye yirmi sekiz ziraat yüksek mühendisi ile Ziraat Fakültesi’nden bir profesör ve bir doçent gönderilmiştir. **BCA**, Dosya: E12, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 80.507..5., Tarih: 00.00.1950, s.5.

ve makinelerin Amerika’da yazılmış kullanım kılavuzlarını Türkçeye çevirerek bu kitapları çiftçilere parasız dağıttılar.⁴⁸¹

2.1.3.1. Tarımda Atılım ve Köy Enstitüleri

Köy Enstitüleri iş okulları olarak da adlandırılabilir. Tarihçesi 1867’lerde John Locke ile başlayan iş okulları, yoksul çocuklarını işe alıştırıp onları çalışkan ve üretici bir şekilde yetiştirmeyi amaçladı. Türk eğitim tarihinde “*Tarıma dayanan ve köylülerin kalkınmasını destekleyen eğitimi savunan*” ilk kişi Ethem Nejat oldu.⁴⁸²

Kemalizm’in köyü ve köylüleri uygarlaştırma misyonu, 1931’de Halkevleri’nin kurulması ile daha pratik bir hedef haline geldi. Ülkenin en uzak köşelerine idealizm ve özveriyle götürülmesi gereken bu ideolojik, kültürel ve eğitimsel misyon örnek köy projelerinde de somutlandı. 1933’e gelindiği zaman devlet 69 örnek köy yapmıştı. CHP’nin Halkevleri yoluyla halkı eğitime işini örgütleme doğrultusunda sürdürdüğü, köy mimarisi yoluyla kıyı dönüştürme ya da köylüden bilinçli ve üretici bir çiftçi yaratma çabası Cumhuriyetin önemli mekânsal çabaları olarak öne çıktı. Kırk altı kamusal ünitenin yer aldığı ideal Cumhuriyet Köyü Planında Caminin yerini, köyün ortasına yapılan köy kahvesi almaktaydı. Bu kahvede devlet parasıyla konmuş bir radyo, gezginci sinema, tiyatrolarla yapılacak propagandalara yarar bir sinema yeri bulunması tasarlanmıştı.⁴⁸³ Kuruluş esaslarından en önemlisi köy olan Halkevleri, “*Bilgi seferberliğinin ileri karakolları: Köy okuma odaları*”, “*Bir köye harman yeri kadar gerek olan şey: okuma odaları*” gibi toplumu teşvik edici sloganlara sahip oldu.⁴⁸⁴ Köylüsü kentlisiyle bütün Türk vatandaşlarını eşit gören bir anlayışla kurulmuş Halkevleri çatısı altında yapılacak kültürel çalışmalarla ulusal bütünlüğün ve yükselmenin hedeflendiği bildirilmekteydi.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ BCA, Dosya: E12, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 80.507..5., Tarih: 00.00.1950, s.4.

⁴⁸² Gürsel Korat Sağlamöz, “*Köy Enstitüleri ve Köy Enstitülü Yazarlar*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, No: 56, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.1906.

⁴⁸³ Serdar Şahinkaya, **Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası**, I. Basım, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s.230-231, 236.

⁴⁸⁴ Sait Aşgın, “*Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-1950)*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1225.

⁴⁸⁵ “*Halkevleri Açılma Nutku*”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s.6-7.

Köy Kanunu'nun çıkarılması, aşarın kaldırılması, nüfus mübadelesinin gerçekleştirilmesi, hukuksal düzenlemeler, tarımda makineleşme girişimi Cumhuriyetin ilk adımlarıydı. Örnek çiftlikler, ziraat okulları, tohum ıslah istasyonları ve tarımı destekleme politikası ile süren kurumsallaşmanın son adımlarından biri 1940 yılının Köy Enstitüleri oldu.⁴⁸⁶ Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak köylerdeki öğretmen açığını kapatmaya yönelik yürütülen çalışmalar, 28 Aralık 1938 tarihinde Maarif Vekili olan Hasan Âli Yücel ile birlikte yeni bir ivme kazandı. Yücel, köye özel öğretmen yetiştirme düşüncesini İsmail Hakkı Tonguç'un yardımı ile yaşama geçirdi. Köy Enstitüleri'nin kurulmasına dair kanun layihası 1940 Nisanı'nda Meclis'te kabul edildi.⁴⁸⁷

1938-1943 tarihleri arasında düzenlenen yurt gezileri ile İstanbul dışına çıkan sanatçılar hem Anadolu'yu tanıma olanağı buldu hem de Anadolu insanını resim sanatı ile tanışmasını ve bu sanata karşı olumsuz düşüncelerin kırılmasını sağladılar. Anadolu halkı, ressamların çalışmalarını yakından birebir görmüş, bazen onlara fikir vermişti. Bu geziler milli duyguları da güçlendirmekteydi. Savaş koşullarının ağırlaşması nedeniyle 1943 yılında bu gezilere son verildi.⁴⁸⁸ Çiftçinin bilimsel ve teknik donanımı, onun aydınlanmanın ilkeleri doğrultusunda kültürel gelişiminden ayrı düşünülmemekteydi.⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁶ Bilsay Kuruç, “Kemalist Ekonomi Görüşü: Kesitler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.299.

⁴⁸⁷ **TBMM(ZC)**, Cilt: 10, Devre: VI, İçtima: 1, Kırk ikinci inikad, Tarih: 19-IV-1940, s.104. *19.6.1942 Tarihinde TBMM’de Kabul Edilen 4274 No’lu “Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu”* (5141 Sayılı, 25 Haziran 1942 Tarihli TC. **Resmi Gazete**); Kanun yürürlüğe girdikten sonra Köy Enstitülerine dönüştürülen dört Köy Öğretmen Okulu ile birlikte 1940 yılında on dört, 1948 yılına kadar da yedi olmak üzere toplam yirmi bir Köy Enstitüsü açıldı. Bu enstitüler müstakil olarak öğretime devam ettikleri 1952 yılına kadar yaklaşık 15.000 öğretmen ve 2000 sağlık memuru yetiştirdi. Ali Ata Yiğit, “*İnönü Döneminin Köye Özel Öğretmen Yetiştirme Projesi: Köy Enstitüleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.784,786.

⁴⁸⁸ Sezer Tansuğ, **Çağdaş Türk Sanatı**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.213-219.

⁴⁸⁹ Türkiye'nin modern bir ulus olma sürecinde kültürel ve tarihsel çalışmalara verdiği özel önem Almanya'nın da dikkatini çekmekteydi. Almanya'nın Ortadoğu'da nüfuz politikasını değerlendirdiği ve Türkiye'yi Mısır ve İran ile karşılaştırdığı bir raporda iktisadi politikanın kültürel politikaya bağlı olduğu anlayışı işlenmekteydi. Rapora göre ülkelerin kültürel politikalarına nüfuz etmek, onların iktisadi politikalarını etkileme açısından yol açıcı bir işleve sahipti. Alman uzmanların hazırladığı raporda özellikle laiklik ve milli iktisat açısından, Türkiye'nin izlediği yolun diğer ülkelerden farklı olduğu gibi onlara örnek de oluşturduğu yazıyordu. Almanya'ya gelen yabancı ülke öğrencileri içinde Türk öğrenciler özgüvenli olmaları ve Avrupalı bir havaya sahip olmaları nedeniyle daha farklı görülmekteydi. Bu bağlamda özellikle Türk tarih öğrencileriyle daha yakın ilişkiler kurmak, Sümeroloji ve Hititoloji çalışmaları yapmak gerekti. Almanya'nın Ortadoğu'da nüfuz bölgeleri yaratma politikasında Türkiye Avrupa'nın doğu kapısı olarak stratejik öneme sahipti. Dünyanın iktisadi, politik ve kültürel nüfuz bölgelerine ayrılmış bulunduğunu bildiren raporda Türkiye'nin

1943 yılında Şevket Raşit Hatipoğlu döneminde 4486 sayılı “*Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları Kanunu*” çıkarıldı. Kanunun birinci maddesinde Ziraat Vekâleti’nin, köylü çiftçi çocuklarını ziraat teknisyeni olarak yetiştirip köye vermek amacıyla uygun yerlerde, gerekli sayıda teknik ziraat okulları ile bu okullara bağlı parasız yatılı olarak küçük, orta, büyük Köylü Öğretim İşletmeleri kuracağı hükme bağlandı. Bu okullardan başarıyla mezun olmuş öğrencilere toprakları olmaması durumunda, geçimlerine yetecek kadar toprağın parasız olarak, tapuda adlarına harçsız ve resimsiz tescil edileceği bildirilen kanunun on birinci maddesindeki yaptırım ilginç ve anlamlıydı.

“...toprak verildiği tarihten itibaren bizzat işletilmeye başlanmadığı veya devamlı olarak işletilmediği takdirde Ziraat Vekâleti’nin işarı üzerine geri alınır. Bu topraklar verildiği tarihten itibaren on beş sene içinde satılamayacağı gibi bu müddet içinde hibe ve borç için haczedilemez.”

Görüldüğü gibi kanun ile ziraat teknisyeni olarak yetiştirilmiş köylü çocuğunun modern tarım yaparak köylüye örnek olması hedeflenirken verilen toprağın bölünmesi ya da başka nedenlerle kötüye kullanımı da önlenmişti.⁴⁹⁰ Yine 1943 yılında 4481 No’lu “*Ziraat Vekâleti Teşkilatının Nakil ve Teknik İşletme Vasıtalarıyla Teçhizine Dair Kanun*” ile staj sırasında, çiftçiye uygulamalı göstermek gerekirse, ihtiyaç duyulan teknik alet ve araçların sağlanması amacıyla Ziraat Vekâleti tarafından teknik ziraat merkezlerinin kurulacağı hükme bağlandı.⁴⁹¹

İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte Köy Enstitüleri’ne yöneltilen eleştiriler de arttı. Hasan Âli Yücel 21 Temmuz 1946 seçimlerinden iki hafta sonra istifa etti yerine Reşat Şemsettin Sirer getirildi. Bu değişim Köy Enstitülerinin yazgısını belirleyecek ilk olumsuz sinyaldi. Sağ eğilimli Milli Eğitim Bakanı Sirer’in

---

gelecekteki düşünce hayatında, Alman nüfuzunu esas kılmak amacıyla Türkiye ile ilişkilerin şimdiden çok yönlü olarak geliştirilmesi öneriliyordu. **BCA**, Dosya: 420, Fon Kodu: 30..10.0.0., Yer No: 231.558..9., Tarih: 27.11.1937; “1923’te Cumhuriyet’in ilanı, Tanzimat’tan beri süregelen siyasal çağdaşlaşma hareketine, ulus devletin kuruluşu ile yeni bir ivme kazandırdı. Asker-sivil bürokratik kadronun önderliğinde gerçekleşen bir dizi devrim Türkiye’de siyasal ve ekonomik açıdan bir yeniden yapılanmanın odak noktalarını oluşturdu. Cumhuriyetin siyasal iktidarı laikleştirmesi ...Türk Devrimi’nin en özlü ifadesidir.” Boztemur, “Özel Girişimciliğin Gelişiminde”, s.69.

⁴⁹⁰ 4486 No’lu “*Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları Kanunu*” (19. VII. 1943 Tarih, 5464 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁴⁹¹ 4481 No’lu “*Ziraat Vekâleti Teşkilatının Nakil ve Teknik İşletme Vasıtalarıyla Teçhizine Dair Kanun*” (19.VII.1943 Tarih, 5464 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**). Genel olarak tarım işletmelerinin modern teknolojik araçlarla donatılması yadsınamaz bir gerçektir. Yusuf Saim Atasığun, “*Ziraat Politikamızın Meseleleri*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 11, Ankara, 15 Mayıs 1944, s.356.

ilk icraatı Enstitüleri tarafından “baba” unvanıyla tanınan Tonguç’u İlköğretim Genel Müdürlüğü’nden uzaklaştırmak oldu. Sirer’e göre Tonguç İnönü’yü Enstitüler konusunda kandırmıştı.⁴⁹² 1947’de ilgili yasa ve yönetmeliklerde yapılan değişikliklerle sistemin işleyişi adeta durduruldu. 1949’da çıkartılan yasa ile Enstitülerin yapısı değiştirildi ve tasfiyesi kolaylaştırıldı. Fakat tartışmalar ve suçlamalar dönem boyunca sürdü. Enstitüde komünizm propagandası yapıldığı yolundaki suçlamalara Fevzi Çakmak Paşa’nın katılması Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davasına yol açtı.⁴⁹³ Bu dönemde Meclis’te de benzer düşünceleri ima eden bir sözlü soru önergesi verildi. Maraş milletvekili Emin Soysal MEB’e yönelttiği sözlü soruda “*Bundan dört beş sene önce birkaç Enstitü’ye Rusça dersi konduğu ve bu dersi öğretmek üzere hoca tayin edildiğinin doğru olup olmadığını*” ve “*Köy Enstitülerindeki ... kız ve erkek münasebetlerinin ... ne merkezde olduğunu*” gündeme getirmekteydi.⁴⁹⁴

Sanayileşmenin, kentleşmenin getirdiği sınıf karşıtlıklarını yaşamak istemeyen halkçı, devletçi, milliyetçi Cumhuriyet, “*imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış kitle*”ye olan inancını, köylüyü köyde aydınlatarak hayata geçirmek istedi. Doğal tarihsel akışa yapay bir müdahalede bulunarak tarihin akışını değiştirmek en azından geciktirmek istedi. Nusret Kemal Köymen’e göre şehirleşme sınıf çatışmalarını önlemek açısından mutlaka engellenmeliydi. Köymen’e göre köylülerin çoğu küçük mülk sahibiydi ve bir tür girişimci sayılırlardı. Bu nedenle proletaryaya dönüşme olasılıkları yoktu. Küçük mülkiyeti teşvik ederek köylülerin köyde tutulması sorunsuz kalkınmanın sigortası olarak görüldü.⁴⁹⁵ Köy kalkınması köylüler ülkesinde ilan edilen Cumhuriyetin dahili sorunlarının başında gelmekteydi. Sorunla ilgili farklı değerlendirmeler yapıldı. Köyü köy olarak koruma düşüncesi “*köy ütopyisi*” olarak eleştirilmekteydi. Bu düşüncenin gerçekçi olmadığı ve bilimsel anlayışla

---

⁴⁹² Sirer burada muhtemelen, Tonguç’un İnönü’yü Köy Enstitüleri’ne, “*sınıf çatışmaları önlenecek, köylü köyde modernleşecek*” diyerek ikna ettiğini oysa asıl amacının komünist yetiştirmek olduğunu ima etmekteydi. Sirer ile paralel düşünen Nihat Erim, 1948 Haziranı’nda, Günlükleri’nde İnönü’ye “*Çok müteessirim. Köy Enstitüleri maalesef birer komünist ocağı haline sokulmak istenmiş*” demektedir. Ahmet Demirel (haz.), **Nihat Erim Günlükler 1925-1979**, I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.270.

⁴⁹³ Necdet Aysal, “*Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri*” Sayı: 35-36, Ankara. A.Ü. T.İ.T.E. **Atatürk Yolu Dergisi**, 2005, s.280.

⁴⁹⁴ **BCA**, Dosya: D6, Fon Kodu: 30..1.0.0., Yer No: 53.316..2., Tarih: 22.8.1947.

⁴⁹⁵ M. Asım Karaömerlioğlu, “*Türkiye’de Köycülük*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.292,294.

bağdaşmadığı ifade edilmekte; asıl köy davasının “şehirleşmek” davası olduğu savunulmaktaydı.⁴⁹⁶ Bu eksenle şehirleşmiş cemiyet idealize edilmiş; şehrin özelliklerinin köye girdiği, ziraatın makineleşmiş ve rasyonelleşmiş olduğu şehre tâbi olan bir köy tasavvur edilmişti. Zaten tarihin doğal seyri de bu yöneydi. Cemiyetlerin ortaya çıkışı, göçebelikten yerleşikliğe sonra köyden kasabaya, şehre, metropole doğru bir seyir izlemişti.⁴⁹⁷ Görüldüğü gibi o dönemde popüler olan köy ütopyası anlayışına karşı, izlenen iktisadi politikalar ile şehrin, köyü yapısal bir biçimde değiştirici etkisinin yavaş da olsa hissedilmeye başlandığı savunulmaktaydı. Kalkınma eğitim sorununa indirgenmemiş tarımda makineleşme, üretim artışı ve şehirleşme çerçevesinde ele alınmıştı.⁴⁹⁸ Köylerin farklı derecelerde olsa da değişme halinde olduğu ve bu halin artacağı ifade edilmekteydi. Kuru üzüm, tütün, pamuk gibi dünya piyasasına ürün yetiştiren tarım bölgelerindeki köyler ile şehirlere özellikle de büyük şehirlere yakın köyleri, diğerlerine göre daha hızlı geliyordu. Bu tür köylerin cemiyet hayatının, şehirlerinkine daha fazla benzediği görülmekteydi.⁴⁹⁹

Taner Timur Köy Enstitüleri deneyiminin pedagojik değerinden ziyade iktisadi gelişmedeki rolüne dikkat çekmekteydi. Ona göre silah altında tutulan büyük bir ordunun iaşesini sağlamak üzere üretimi arttırmak gerekliydi. Bu amaçla başarılı köy çocukları eğitilerek örnek birer üretici haline getirildi.⁵⁰⁰ Köy Enstitülerinin nereye kurulacağını tespitini Ziraat Vekaleti’ne yaptıran Hasan Ali Yücel konuyla ilgili Meclis’te yaptığı konuşmada “*arzumuz ...köyün içinde bilgili sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir*” demektedir.⁵⁰¹ Dolaylı hedefi sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkmasını önlemek ve köylünün hayatını köyde sürdürmesini sağlamak olan Köy Enstitülerinin esas kaygılarından biri, savaş yıllarında köylünün üretim yeteneğini artırarak beslenme sorununa çözüm bulmaktır.

Köy Enstitüleri deneyiminin bilinçli, örnek çiftçiler yetiştirmek bağlamında toprak reformunu bütünleyen tarım reformuna da katkısı oldu. 1930’ların ikinci yarısından sonra farklı boyutlarıyla tasarlanmaya başlanan Toprak Reformu savaşa

⁴⁹⁶ Behice Sadık Boran, “*Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır*”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, No: 111, Ankara, Haziran 1940, s.146-149.

⁴⁹⁷ Behice S. Boran, “*Şehir ve Şehirleşme Davamız*”, **Yurt ve Dünya**, Sayı: 3, Mart 1941, s. 25-34.

⁴⁹⁸ Nejdet Erzen, “*Endüstri ve Şehirleşme Davamız*”, **Yurt ve Dünya**, Sayı: 5, Mayıs 1941, s.6-12.

⁴⁹⁹ Behice S. Boran, “*Değişme Halinde Köylerimiz*”, **Adımlar**, Cilt: 1, Sayı: 4, Ağustos 1944, s.124-127.

⁵⁰⁰ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.209-210.

⁵⁰¹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 10, Devre: VI, İçtima: I, Kırk birinci inikad, Tarih: 17-IV-1940, s.78.

kesintiye uğrasa da gündemden tamamıyla düşmedi. İşte Köy Enstitüleri deneyimi İkinci Dünya Savaşı yıllarında planlanmakta olan toprak reformuna bir ön adım olarak da yorumlanmaktaydı. Aynı zamanda, köylerde, savaş sonrası yapılacak toprak reformuna destek olabilecek yerel doğal önderleri yetiştirmek amaçlandı. Uygulamanın bütün yükünün köylüye yüklenmesi, devletin eğitim alanında kırsal kesimdeki yükünü hafifletirken köylüde büyük bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı.⁵⁰² Enstitüler, savaş koşullarında devletin asgari düzeyde katkıda bulunacağı şekilde tasarlanmıştı. Köylü toprağıyla emeğıyle katkı sağlamaktaydı.⁵⁰³ “*Enstitüler geciken toprak yasasının daha önce doğan kardeşi*”⁵⁰⁴ olarak da nitelendirildi.

2.1.3.2. Bankacılık ve Tarımsal Krediler

Beyannamede sözü edildiğı üzere 19 Mart 1924 tarihinde 444 Sayılı Bütçe Kanunu ile Ziraat Bankası, kredi vermenin yanı sıra bankacılık faaliyetleri de yapacak anonim şirket haline getirildi. Tarımsal amaçlı Ziraat Bankası kredileri 1927 yılında 27.000.000 liradan, 1938’de 40.000.000 liraya, 1948’de de 235.771.000 TL.ye çıkmıştı.⁵⁰⁵ Ağustos 1924’te, özel kesimin kredi gereksinimini karşılamak amacıyla kurulan ve zirai alanı da kapsayan bir diğer banka Türkiye İş Bankası oldu. Ziraat Bankası tek parti dönemi boyunca tarımı desteklemek adına çok çeşitli görevler üstlendi. Cumhuriyetin ilk yıllarında tahıl ve hayvan piyasasına toptancı tüccar egemendi. Bu durum çoğu zaman tahıldan başka gelir kaynağı olmayan üreticiyi olumsuz etkilemekteydi. Yine de ulaşım açısından koşulları uygun olan küçük toprak sahibi köylülerin kendi geçimlik tahılını ayırdıktan sonra kalanını pazara götürmeleri kapalı köy ekonomisinin çözülmeye başladığını gösteren emarelerdi. Kırsal kesimde sermaye birikimini engelleyen aşar vergisinin kaldırılması, bu tür küçük toprak sahiplerinin pazara götürebilecekleri bir miktarın ellerinde oluşmasına yardımcı olmuştu. 1923-1925 yıllarında, düşük ithalat vergileri

⁵⁰² Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.262.

⁵⁰³ M. Asım Karaömerlioğlu, “*Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler*”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 76, Birikim Yayınları, İstanbul, Bahar 1998, s.64-65; Enstitü öğrencilerinin pratik yapabilmesi amacıyla arazi istimlak edilmiştir. **BCA**, Dosya No: 7, Sayı: 104, Fon Kodu: 30..18.1.2., Yer No: 104.7..22, Tarih: 12.1.1944.

⁵⁰⁴ Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.486.

⁵⁰⁵ Murat Şeker, **Türkiye’de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi**, Değişim Yayınları, Ankara, 1986.

üzerinden uygun maliyetle buğday ithalatı yapıldı. Bu durum 1928 ve 1929 yıllarında tekrar gündeme geldi. 1920'ler boyunca süren bu “*ekmek buhranı*” ile ithal edilen buğdaya konulan gümrük resimlerinde artış yapılarak ve yurt içi taşıma için demiryollarında indirimli tarife uygulanarak baş edilmeye çalışıldı.⁵⁰⁶

İstanbul Ticaret Borsası'nda yerli buğday okka fiyatı yıllık ortalaması 1925'te 19 kuruş 12,5 cm iken 1929'da 16 kuruş 44 cm'ye düştü. Meşrutiyet yıllarında tahıl borsası kurma girişimleri olsa da iç pazarın gelişiminde önemli olan ticaret borsaları Cumhuriyetle birlikte yaşam bulmuştu. 1924 tarihli yasayla ticaret borsaları kurulmaya başlandı. 1943 yılında başta Ankara, Adana, İzmir, İstanbul olmak üzere başka kentlerde de açılan ticaret borsası sayısı yirmi dörde ulaşmıştı. 1943 yılındaki yasa değişikliğinden sonra 1950'ye kadar Bandırma, Ceyhan, Erzurum ve Kars'ta ticaret borsası kuruldu. Bu borsalarda genel olarak tahıl türleri alış verişi yapıldı. Borsa yöresel ve mevsimsel fiyat farkını gidermede etkili olsa da üreticinin kredi imkânının kısıtlı olması, pazarlık yapabilme mekanizmalarından yoksun olması, depolama imkânının olmaması, ürünü düşük fiyatla elden çıkarmasına yol açmaktaydı.⁵⁰⁷

Bu dönemde ekonomik krize bağlı olarak ortaya çıkabilecek Türk lirasının değer kaybını önlemek ve halkı tutumlu olmaya yerli malı kullanmaya özendirmek amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu.⁵⁰⁸ 1929 ekonomik bunalımı Türkiye tarımını ve köylüsünü ağır bir şekilde etkilemişti. Ülkenin tarımsal sorunlarını tespit ederek bu sorunlara çözüm yolları aramak amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından bir Ziraat Kongresi düzenlendi.⁵⁰⁹ 1930 yılının Eylül

---

⁵⁰⁶ Oya Silier, **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1981, s. 23-28.

⁵⁰⁷ Zafer Toprak, “*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)*”, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, der. Şevket Pamuk- Zafer Toprak, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.22-23; Buna karşılık devlet Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya koyduğu tahıl satın alma programı ile piyasayı ve çiftçinin eline geçen fiyatları denetlemeyi öngörmüştü. Önceleri fiyatların belli bir düzeyde kalmasını sağladığı için bir ölçüde spekülasyona engel olan bir uygulama, Dünya krizi döneminde, düşen dünya fiyatlarına oranla ülke içindeki fiyatların sabit kalması nedeni ile üreticinin yararına oldu. Şeker, **a.g.e.**, s.39.

⁵⁰⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Aralık 1929; Tohumlukların ıslahı için dışarıdan getirilecek tohumlar gümrük resminden muaf tutulmuştur. **TBMM(ZC)**, Cilt: 19, Devre: 3, İçtima: 3, Altmış ikinci inikad, Tarih: 22-V-1930, s.162.

⁵⁰⁹ Türkan Çetin, “*1929 Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi*”, **Türkiye'de Kooperatifçilik ve 80. Yılında Tarıf Sempozyumu'na Sunulan Bildiri Metni**, İzmir, 16 Kasım 1993, s.214.

ayında hazırlık çalışmalarına başlanan Birinci Türkiye Ziraat Kongresi 5 Ocak 1931'de toplandı.⁵¹⁰

1930 yılı ortalarında Meclisteki bazı milletvekilleri, alacaklarını tahsil konusunda, Ziraat Bankası'nın izlediği yöntemden yakınmaktaydı.⁵¹¹ İktisat Vekili Şakir Kesebir bu yakınmalara karşılık olarak çiftçilerin krediye ihtiyacının yüksek olduğunu ve konuyla ilgili iyileştirmelerde bulunmak üzere çalışmalar yapıldığını açıkladı.⁵¹² Cumhuriyet Gazetesi 1931 yılı Mart ayında Ziraat Bankası ile ilgili çiftçilerin yakınmalarını dile getirdiği bir anket düzenledi. Çiftçiler bankanın parasının çiftçiden ziyade tüccarın elinde tedavül ettiğinden yakınmaktaydı ve Ziraat Bankası'nın tüccar için değil çiftçi için olduğunu vurgulamaktaydı. Ayrıca çiftçi bankadan para alırken birçok fuzuli masraf yapmakta ve bürokratik zorlukla karşılaşmakta olduğundan şikâyet ediyordu.⁵¹³ M. Şeref Bey Mart 1931'deki Kanun Layihası görüşmeleri sırasında diğer memleketlere oranla tarım ürünleri fiyatlarının bizim ülkemizde daha yüksek olduğunu söylemekteydi. Ona göre bütün memleketlerde düşen tarım ürünleri fiyatı yalnızca bizim değil dünyanın ortak sorunuydu.⁵¹⁴

Devletçilik ilkesinin fırka programına alındığı Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresi'nde, zirai kooperatiflerin oluşturulması ve Ziraat Bankası'nın zirai alana odaklanarak zor durumdaki çiftçiyi desteklemesi, üzerinde en çok durulan konulardı.⁵¹⁵ İktisat Vekâleti buğdayın yanı sıra çeşitli tarım ürünlerinin alım ve satım işlerini, üretici ve tüketici yönünden fiyatların düzenlenmesi ve

⁵¹⁰ **Milliyet Gazetesi**, 13 Eylül 1930.

⁵¹¹ Ziraat Bankası'na borcunu suistimâl edenlere karşı gerekli yasal işlemler yapılması, borçlarının ertelenmemesi ve affedilmemesi gerektiği gündeme getirilmektedir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Mart 1931.

⁵¹² **Milliyet Gazetesi**, 10 Haziran 1930.

⁵¹³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Mart, 18 Mart ve 21 Mart 1931.

⁵¹⁴ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat**, s.138.

⁵¹⁵ **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs1931)**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.33-34; Buğday alımları için Ziraat Bankası'nın görevli olacağı kararına varılan "*Ziraat Bankasının Buğday Alımına Başlayışına İlişkin Görüşmeler*" 3 Temmuz 1932 tarihinde yapıldı. Fiyatların daha fazla düşmesini önlemek ve zor durumdaki üreticiyi korumak hedeflenmişti. Kuruç kararı "*tarımı destekleyen kurumları tasarlamının başlangıcı*" olarak değerlendirmekteydi. Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat.**, s.284-286; Alımlar için Ziraat Bankası'na 6.000.000 liralık kredi açıldı. Buğday alış verişinden doğabilecek yıllık 1.000.000 liraya kadar olan zararı hükümet üstlenmeyi kabul etti. Buğdayın depolanması ile ilgili sorunları çözmek amacıyla Ziraat Bankası'na farklı üretim bölgelerinde silo ve ambar yapma yetkisi verildi. 1934'te çıkarılan "*Buğdayı Koruma Kanunu*" ile un ve un ürünleri üzerine konulan vergi, buğdayın korunması doğrultusunda yeni olanaklar sunmaktaydı. Tekeli- İlkın, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de**, s.112-114.

standartlaştırılmasını, ihraç olanaklarının araştırılmasını, afyon tekeli de içine alacak şekilde örgütlenmeye gitmeyi yararlı görmüştü. Bütün bunların Ziraat Bankası'nın olanaklarıyla karşılanamayacağı düşünüldüğünden 1938'de İktisat Vekâleti'ne bağlı, 17.000.000 lira sermayeli Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu.⁵¹⁶

1942 yılı ortalarında hükümet kurulurken Saraçoğlu iktisadi cephenin can yakıcı sorununun “*iaşe*” olduğunu dile getirmekteydi.⁵¹⁷ Toprak Mahsulleri Vergisi hakkında kanun tasarısıyla ilgili geçici komisyon tutanağında, zorunlu savunma önlemlerinin gerektirdiği sorumlulukların bütün millete dengeli dağıtımının düşünüldüğü bir sırada maliyet fiyatları artan toprak mahsullerinden vergi alınmasının kaçınılmaz hale geldiği savunulmaktaydı.⁵¹⁸ Tasarının ardından 1944 yılında da 4553 No'lu Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkartıldı.⁵¹⁹ Aslında bu vergi tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef almıştı. Vergi oranı Milli Korunma Kanununa göre hükümetçe belli fiyattan alınan ürünlerde %8, diğerlerinde ise %12 olarak belirlenmiştir. Hükümet 1.200.000 ton hububat elde etmeyi düşünürken bunun ancak yarısını tahsil edebildi. Doğrudan köylüyü ilgilendiren bu vergi aşara benzetildi.⁵²⁰

Köylerdeki Varlık Vergisi olarak da nitelenen Toprak Mahsulleri Vergisi, eşrafı kapsamıştı fakat bunun yanında küçük üretici tarafından da şiddetle hissedildi. Vergi, tahsildar baskısı ve jandarma dayacağı olarak belleklerde yer etti. Devletin tutumu eşrafa zarar verse de, yeni durumdan yararlanmayı bilen eşraf tekrar toparlanmakta zorlanmazken olan küçük üreticiye oldu.⁵²¹ Toprak Mahsulleri

---

⁵¹⁶ 3491 No'lu “*Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu*” (13 Temmuz 1938 Tarih, 3958 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); Ofis, ülkenin üretim bölgelerinde, üreticinin yapacağı satışlarda buğday fiyatlarının normal seviyesinin altına düşmesini önlemek için, Bakanlar Kurulu'nun tespit ettiği yerlerde, belirlenecek fiyatlarla stok oluşturmak tanzim satışı yapmakla görevlendirildi. Savaş koşullarında devlet Ofise ağır görevler yükledi. Bunlar, çeşitli tarımsal ürünün tek alıcısı olmak, satın aldığı gıda maddelerini korumak, malların tüketim merkezlerine göndermek, değirmenleri işletmek ve denetlemek, orduyu beslemek, toprak mahsulleri vergisini tahsil etmek, ülkenin yiyecek gereksinimini karşılamaktır. Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de**, s.251.

⁵¹⁷ **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümeti (1923-1960)**, s.116.

⁵¹⁸ *Toprak Mahsulleri Vergisi Hakkında Kanun Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası (1/76)*, T.C. Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, Sayı: 6/1611, Tarih: 15.V.1943, s.1.

⁵¹⁹ 4553 No'lu “*Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu*”, (28.IV.1944 Tarih, 5693 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁵²⁰ Esat Tekeli, “*Toprak Mahsulleri Vergisi*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 1, Ankara, 1 Temmuz 1943, 2.25; Timur, **a.g.e.**, 2008, s.207.

⁵²¹ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.345; İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 7. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1979, s.291.

Vergisi, 1946 yılının Ocak ayında Demokrat Parti kurulduktan hemen sonra kaldırıldı.⁵²²

İkinci Dünya Savaşı'nda ekonomi kötü yönetildi. Fiyatlar yükseldi, geçim pahalı hale geldi. Savaşta bulunan ABD ve Avrupa ülkelerinde de fiyatlar yükseldi fakat Türkiye'deki yükselme oranı çok yüksek düzeydeydi. Türkiye'deki fiyat artış oranı Suriye, İran, Irak ve Asya'nın geri memleketlerine yakındı. Savaş sonrasında ekonomik durumdaki kötülük, doğru bir savaş ekonomisi uygulanamamasından kaynaklanmaktaydı. Akılcı bir savaş ekonomisinin alması gereken önlemler şunlardı. Ülkede yetişmeyen maddeleri uygun zamanda alıp stok yapmak, fiyatları belirlemek (nark),⁵²³ vesika usulünün uygulanması,⁵²⁴ lüks ve israftan kaçınmak ve ihtiyaç maddelerinin üretimine odaklanmak gerekmektedir. Özellikle en esaslı gıda unsuru olan buğday fiyatının yükseltilmesi hataydı. Köylününü fazla üretime teşvik edilmesi ve susam fiyatının artması nedeniyle buğdaya zam yapıldığı ileri sürülmekteydi. Oysa savaş koşullarında köylünün üretimi kanunla sağlanabilirdi. Yağlı bir madde olan susam fiyatının yükselmesi, savaşta bulunan bazı ülkelere çok gerekli bir madde haline gelmesinden kaynaklanmıştı.⁵²⁵ Devlet fiyatı yükselen maddeleri üreticiden eski fiyatından alarak dışarı satabilirdi dışarı sattığı fiyatın sağladığı farkla da buğday çiftçisinin yanı sıra tüm çiftçilere parasız pulluk dağıtabilirdi. Refik Saydam döneminde fiyatların belirlenmesine yönelik iktisadi politika bırakıldı ve “*serbestlik*” prensibi benimsendi. Bu nedenle iktisadi durum tam yoluna girecekken fenalaştı. Yaşamsal önemde bir ürün olan buğday⁵²⁶ fiyatlarının yükseltilmesi bütün diğer fiyatlara da yansiyarak hayat pahalılığının savaş sonrasında da can yakıcı bir şekilde devamına yol açtı. Lüks tüketimin önlenememesi ise başlı başına bir sorundu. Bütün bu hatalar ekonominin dizginlenememesine yol açtı. Bir de savaşa girilmiş olsaydı

⁵²² 4840 No'lu “*Toprak Mahsulleri Vergisi Kanununun Kaldırılması Hakkında Kanun*” (26.1.1946 Tarih, 6216 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁵²³ Savaş içinde önemi giderek artan Toprak Mahsulleri Ofisi iktisat politikalarının uygulanmasında merkezi bir kurum haline gelmişti. Ama yetkisi alanında bulunmasına rağmen hiçbir varant muamelesi yapmamıştı. Tekeli-İlkin, **İktisadi Politikaları ve**, s.250.

⁵²⁴ Burada İngiltere'nin karne usulünü uygulamaya 7 Ocak 1940'ta başlamışken Türkiye'nin bu uygulamaya İngiltere'ye göre iki yıl gecikmeyle başladığı hatırlatılabilir. Tekeli-İlkin, **İktisadi Politikaları ve**, s.270.

⁵²⁵ Yağlı ürünlere olan yoğun talep savaş sonrasında da devam etmiştir. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.23-24; Savaş yıllarında Ofis arpa, mısır, kuşyemi ve susamda da buğdaydakine benzer piyasa işlemlerini yürütmekle görevlendirilmişti. Tezel, **a.g.e.**, s.362.

⁵²⁶ Toprak Mahsulleri Ofisi'nin temel uğraşı buğdaydır, diğer hububat ve bakliyat konusunda ona verilen görevler daima ikinci derecede kalmıştır. Tekeli-İlkin, **İktisadi Politikaları ve** s.251.

idaresiz ekonomi çok daha zararlı sonuçlar doğurabilirdi.⁵²⁷ İkinci Dünya Savaşı büyük bir savaştı. İktisadi ve politik etkileri savaş sonrasına da yansdı. Aslında savaş sırasında alınması gereken bütün bu önlemler dizisi savaş sonrası için de geçerliydi. Ancak savaş döneminin uzantısı olan sorunlar savaş sonrası dönemde de yaşanmaya devam etti.

Savaş dönemi uygulaması olan Toprak Mahsulleri Vergisi'ni toplamak, stoklamak ve paraya çevirmek işi Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verildi. Ofisin 1945-50 yılları arasında yıllık buğday alımları 231.000 ton ile 588.000 ton arasında değişti. Ofisin elindeki buğday depolama kapasitesi 1950 yılında 400.000 tona yükselmişti ki bu o yılki buğday üretim miktarının yaklaşık %11'ine tekabül etmekteydi. Ofis 1940'ların sonunda tahıl piyasasının en büyük alıcısı durumuna geldi.⁵²⁸

Ziraat Bankası'nın tarımsal üreticilere sağladığı yeni kredilerin değeri, 1935'ten 1940'a doğru hızla arttı. Ne var ki bankanın, savaş yıllarında hükümete borç vermek durumunda kalması nedeniyle tarımsal kredilerde büyük daralma yaşandı.⁵²⁹ Savaş sonrasında Ziraat Bankası kredi sağlama konusunda çok daha rahat olsa da genel talep, sermayesinin fazlalaştırılmasıydı. 1948 yılında CHP Başkan vekili Hilmi Uran, İnönü'ye, Ziraat Bankası'nın çiftçinin kredi ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığını ve bu durumun halkta genel bir yakınmaya yol açtığını bildirmekte ve bankanın sermayesinin artırılması gerekliliğine işaret etmekteydi.⁵³⁰ 18 Mart 1948 tarihinde Ziraat Bankası tarafından hazırlanan ayrıntılı rapor Başbakanlığa sunuldu. Buna göre zirai kalkınmaya değil ancak durumu idare etmeye yetecek kadar kredi aşağıda gösterildiği gibi en az 408.000.000 liraydı.⁵³¹

---

⁵²⁷ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 63.240..9., Tarih: t.y; İkinci Dünya Savaşı'na Dair Eleştirel Değerlendirme için Bkz. **EK-3**.

⁵²⁸ Tezel, **a.g.e.**, s.363.

⁵²⁹ Tezel, **a.g.e.**, s.368.

⁵³⁰ BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 42.251..6., Tarih: 21.2.1948.

⁵³¹ BCA, Fon Kodu: 30..01, Yer No: 107.674..2., Tarih: 18.3.1948; 1948 Yılında Ziraat Bankası'nın Asgari Miktardaki İhtiyacı için Bkz. **Tablo-3**.

Tablo - 3 (1948 Yılında Ziraat Bankası'nın Asgari Miktardaki İhtiyacı)

Çevirme kredileri için	300
Donatma kredileri için	25
Topraklandırma kredileri için	3
Hayvancılık kredileri için	20
Verimlendirme kredileri için	3
Meyve bahçeleri kurma kredileri için	4
Zirai sanatlar için	3
Sürüm ve satış için	50

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 30..01, Yer No: 107.674..2., Tarih: 18.3.1948

Banka bu şekilde asgari miktarı belirlemişti. Üç milyon çiftçi ailesinin zirai kalkınma yoluna girebilmesi için en az 1-1,5 milyar liraya ihtiyaç vardı. Bankanın bugünkü kaynak ve imkânları 275.500.000 liradan ibaretti. Bu kaynak ve imkânlarla karşılık 1949 Kasım sonu itibarıyla banka tarafından verilen zirai kredinin fiilen vardıği miktar aşağıda gösterildiği üzere yaklaşık 324.000.000 liraydı.

Banka zirai alana ayrılacak kaynak ve imkânlarla fiilen verilen miktar arasındaki 48.400.000 liralık farka dikkat çekmiş ve bunun vadesiz tevdiat (bankaya yatırılan, teslimat) kaynağından karşılanmakta olduğunu belirtmişti. Üstelik bu fark sürekli artmaktaydı. Kredi alamamış, yardım görmemiş olan diğer çiftçilerin ihtiyacını karşılayabilmesi için bankaya en az 30.000.000 lira kadar yardım yapılmalıydı.⁵³² 1950'lere yaklaşırken Ziraat Bankası'nın sermayesi sürekli olarak artsa da bu artış yeterli olmamıştı. Görüldüğü gibi banka kredi kaynaklarını ağırlıklı olarak büyük üretici için kullanmıştı.

⁵³² Aynı yer; 1949 Kasım Sonunda Ziraat Bankası'nın Verdiği Krediler için Bkz. **Tablo-4.**

Tablo - 4 (1949 Kasım Sonunda Ziraat Bankası'nın Verdiği Krediler)

Milyon Lira	Verilen Krediler
143,500	Doğrudan doğruya müstahsile verilen
78,100	Tarım kredi kooperatifleri vasıtası ile müstahsile verilen
40,900	Müstahsile geçici ve eklenerek verilen
44,400	Tarım satış kooperatifi birlikleri ile Zirai Donatım Kurumu'na
17,000	5254 sayılı Kanuna göre muhtaç çiftçilere dağıtılan tohumluk

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 30..01, Yer No: 107.674..2., Tarih: 18.3.1948

Üreticiyi yoksulluktan kurtarmanın yollarından biri olarak, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kooperatifçiliğe önem verilmişti.⁵³³ Kooperatifçilik Osmanlı'da 1867'de Mithat Paşa'nın memleket sandıklarıyla başlamıştı.⁵³⁴ Cumhuriyet Döneminde çiftçiye kredi sağlamak ve onu kooperatifleşmeye yöneltmek amacıyla "İtibari Zirai Birlikler" kuruldu.⁵³⁵ 1935 yılında tarımın kredilendirilmesi ve ürünlerin pazarlanması amacıyla çıkarılan "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" ve "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu" çerçevesinde Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri kurulmaya başlandı. Atatürk bu konuda da öncü bir girişim sergiledi. 13 Temmuz 1936 tarihinde Tarım Kredi Kooperatiflerinin ilki olan Tekir Kooperatifi işlemlerinin bittiğini öğrenmiş olmaktan duyduğu memnuniyetini Celal Bayar'a bildirmekteydi. Atatürk bu kooperatifte 1 (Bir) sıra numaralı ortaktı ve Bayar'a gönderdiği telgrafta, Tarım Kredi Kooperatiflerinin az zamanda bütün

⁵³³ Haşmet Başar, **Kooperatif Kuruluşlarının Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Yayını, Bursa, 1983, s.120.

⁵³⁴ Muhlis Ete, "Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 2, Ankara, 15 Ağustos 1943, s.51; Memleket Sandıkları, Ziraat Bankası'nın idare ve denetimi altında çalışan ve özel bir kanunla kurulan bugünkü Tarım Kredi Kooperatifleri'nin ilk şekliydi. Aynı Yer. Ethem Nejat Osmanlı topraklarında kooperatif şirketler kurarak sermaye birikiminin oluşturulabileceğini ileri sürmüştü. Meşrutiyet kooperatizminin ünlü isimlerinden Ahmet Cevat kooperatifçiliği, liberalizm ile sosyalizm arasında her ikisinin de olumsuzluklarını giderecek ve Osmanlı toplumunu sınıf kavgalarından uzak tutacak bir çözüm olarak gördü. Birinci Dünya Savaşı yıllarında aşırı kazanç peşindeki eşraf-tüccar kesiminden tüketiciyi korumak için kooperatifçilikte çözüm arandı. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.212-217.

⁵³⁵ 498 No'lu "İtibari Zirai Birlikler Kanunu", (24 Mayıs 1924 Tarih, 71 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); 1926 Türk ticaret Kanunu'nda kooperatiflere de yer verildi. 1929'da Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkartılarak tarımsal kredinin yeniden düzenlenmesine gerek duyuldu. 1470 No'lu "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu", (5 Haziran 1929 Tarih, 1208 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

vatana dağılması dileklerini ifade etmekteydi; bu konuda Bayar'dan başarılı çalışmalar beklediğini yazıyordu.⁵³⁶

1945 yılı başında, savaş içinde olunmasaydı kooperatifçiliğin yüzüncü kuruluş yıldönümünün bütün dünyada kutlanacağını belirten Şükrü Baban kooperatiflerin iktisadi işlevinin yanı sıra sosyal işlevinin de önemli olduğunu yazmaktaydı. Ona göre kooperatifçilik dar anlamda yalnızca ucuz mal sağlamak ve üretmek demek değildi. Kooperatifçiliğin asıl iddiası üretici, tüccar ve kapitalisti bertaraf ederek bunların sosyal yapının elzem unsurları olmadığını göstermekti. Baban kooperatifçiliğin, kapitalizmin yapısında güçlü bir düzenleme yapma gücünde olduğunu vurgulamaktaydı.⁵³⁷

Beklentilerin aksine Türk kooperatifçiliği pek de yol kaydedemedi. Kooperatiflerin öz sermayeleri çok sınırlı olduğu için Ziraat Bankası bu kuruluşların borç verdikleri fonların kaynağı oldu. Kredi kooperatiflerinin en önemli sorunu sermaye azlığı ve alacakların tahsil edilememesiydi. Bu durumda kooperatifler kendi üyelerine dahi kredi açamamaktaydı. Bunun yanı sıra kooperatiflerin bilgi ve deneyiminden yoksun kişilerce yönetimi başlı başına sorun teşkil etti. Tökin Ziraat Bankası'nın kurduğu kredi kooperatiflerinin köylüye yararlı olduğu konusunda kuşku duymaktaydı. Çünkü kooperatiflerin yönetiminde genellikle tefeciler ve tüccarlar vardı. Köylü kooperatiflerden aldığı krediyi kooperatifin kapısından çıkar çıkmaz borcuna karşılık tefeciye tüccara teslim etmekteydi. Kooperatiflerin önemli bir bölümü adeta bunların teşkilatı haline gelmişti.⁵³⁸ Devletin de desteğiyle kredi kooperatifleri yaygın oldukları yerlerde tefeciliği belli ölçüde sınırlamış ve köylüye kısmi bir rahatlık sağlamışsa da kooperatiflerin bu dönemde tarımsal kalkınmaya etkileri sınırlı oldu.⁵³⁹

Burada kooperatiflerin sorunlarına dair ipuçları verebilecek, savaş döneminde ve sonrasında geçen şu iki örnek olayı aktarmak yararlı olabilir. Ekim 1944'te İzmir'de "*satış kooperatifleri birliği umumi heyeti*" toplandı. Toplantıda birlik

⁵³⁶ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, "*Kooperatifler Hakkında Yazı (13.VII.1936)*", haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.662.

⁵³⁷ Şükrü Baban, "*Kooperatifçiliğin 100 üncü Yıldönümü*", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 121, 15 Ocak 1945, s.2.

⁵³⁸ Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.150.

⁵³⁹ İbrahim İnci, "*Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Tarımsal Kredi Konusunda Gelişmeler (1923-1938)*", **S.A.Ü. Fen Edebiyat Dergisi**, (2010-1), s.112-114.

işlerine devletin müdahalesinin zararlı olduğu dile getirildi; bu eleştiriyi yapan Nazmi Topçuoğlu “bozguncu” olarak suçlandı.⁵⁴⁰ 1946 yılında Buldan’da bir vatandaşın, merkezi Denizli’de bulunan “*Garbi Anadolu Dokumacıları Küçük Sanat Kooperatifleri Birliği*”nin büyük miktarda dokuma stokunu satamadığı ve bankaya borçlu olması nedeniyle iplik kontenjanını kullanamadığı ile ilgili Başbakan Saraçoğlu’na gönderdiği şikâyet yazısı Ekonomi Bakanlığı’na incelettirildi. Bakanlığın Birliğin talepleriyle ilgili yardım, açıklama ve tavsiyeleri şöyleydi. Denizli’de bekletilen ipliklerin krediyle verilmesi için Halk Bankası ile anlaşılmış, kooperatiflerin bedelini ortaklardan toplayarak iplikleri doğrudan bankadan çekebilmeleri ve bunların mamullerini de birliğe getirmeden tüccara satabilmeleri sağlanmıştı. Malların satılamamasında, mevsim şartları, düşük rekabet gücü ve piyasadaki dönemsel durgunluk faktörleri rol oynamaktaydı. Son olarak el dokuma ürünlerinin satışlarındaki bunalımın geçici olduğu, zamanla stokların eritileceği, kooperatiflerin bugünkü geçiş evresini atlatarak savaş sonrası koşullara uyum sağlayacağı ve bu uyumu kolaylaştırmak amacıyla gerekli önlemlerin alınacağı bildirildi.⁵⁴¹ Görüldüğü gibi kooperatifçiliğin sorunları da iktisadi ve politik sorunlarla ilişkiliydi. Kooperatifçilik hareketinin gelişmesi amacıyla milli kooperatifçilik hareketi içinde ele alınması gereken önlemler belirlenmeliydi. Özel ve genel olarak kooperatifler gözden geçirilmeli ve kooperatifçilik zamanın koşullarına göre bu ülke toprağında yeniden üretilmeliydi. 1948 yılında Türk kooperatifçiliğine yapılacak en büyük yardımın konuyla ilgili yapılacak detaylı çalışmalar ve araştırmalar olduğu ifade edilmekteydi.⁵⁴² 1947 yılı Avrupa Hububat Konferansı’ndaki gözlem raporunda şu tespit yapılmaktaydı. Tarladan pazara kadar gelen tarım ürünlerinin araçlar eliyle değil, satış kooperatifleri yoluyla sattırılması gerekliydi. Fakat köylü çoğu yerde bunu gerçekleştirememiş, devletin de söz konusu

---

⁵⁴⁰ BCA, Fon Kodu: 490..01, Yer No: 50.199..2, Tarih: 1.3.1945; 1944 yılı ortasında küçük sanat kooperatiflerinin teknik ve idari yönetimi doğrudan İktisat Vekaleti’ne verilmişti. “*İktisadi ve Mali Başarılarımız*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 15, Ankara, 15 Eylül 1944, s.73.

⁵⁴¹ BCA, Dosya No: E9, Fon Kodu: 30..1.0.0., Yer No: 76.478..11, Tarih: 14.6.1946; Kooperatifçiliğin hayata geçirilmesi daha çok Ege Bölgesi ile sınırlı kaldı. “*Tarım Kooperatifleri Birliği*”, **İktisadi Yürüyüş**, 1947 İzmir Enternasyonal Fuarı Özel Sayısı, (Sayı: 186’ya Ek), 7 Ekim 1947, s.24.

⁵⁴² Özlem Yıldırım Kocabaş, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.216-217.

kooperatiflerin yerini tutacak bir teşkilat yapmaya gücü yetmemişti.⁵⁴³ 1948 yılında, Beş Yıllık Tarımsal Kalkınma Planı'nda kooperatifçilikle ilgili konulara değinilmemekle birlikte kurulacak olan tarımsal ekonomi işleri dairesinin, zirai kooperatifler ile ilgileneceği, Planda yer almaktaydı.⁵⁴⁴

2.1.3.3. Örnek Çiftlikler ve (Atatürk) Orman Çiftliği

Marshall yardımı başladığı zaman ABD'li tarım uzmanları 1925 tarihli, ziraatın gelişmesini amaçlayan yasanın varlığına şaşırılmışlardı. 2 Aralık 1925 yılında çıkarılan 682 sayılı yasa, her türlü fidan ve tohumun bedelsiz dağıtımı, devlet yönetiminde fidanlık kurulması, çiftçinin eğitimi, verimin artırılmasıyla ilgiliydi.⁵⁴⁵ 1920'li yılların başından 1940'lı yılların üçüncü çeyreğine kadar köylüyü pratik ve düşünsel anlamda destekleme politikaları yoğunluğu az ya da çok, başarılı ya da başarısız hep gündemde oldu. Bilgisizlik, teşkilatsızlık gibi nedenler Türk köylüsünü akılcı çalışma yöntemlerinden yoksun bırakmıştı. Türk köylüsü meta ekonomisine entegre olurken, emek verimliliğini yükseltmek amacıyla işletmesinde çağdaş yöntemler denediği halde onu rasyonelleştiremedi. Bu durum alışkanlıklardan ve üretime kişisel zevklerin egemen olmasından kaynaklanmamaktaydı. Köylüde henüz dünya piyasalarının taleplerine göre üretimde bulunma bilinci oluşmamıştı.⁵⁴⁶ Ürünlerin standardize edilememesi nedeniyle Avrupa'nın pamuğu en adi cins pamuklarla kıyaslayarak alması, dış piyasalarda yaşanan sıkıntıya çarpıcı bir örnekti.⁵⁴⁷ Tarlaya atılan tohumların homojen olmaması, tarlanın yabani otlarla kaplı olması, o ürüne uygun olmayan topraklarda tarım yapılması, dikilecek fidanların iyi seçilmemesi, yanlış dikme yöntemi, hastalık ve böceklerle mücadele edilmemesi, üretimde ve verimde ciddi kayıplara yol açmaktaydı. Bütün bunlar verimi ve kaliteyi olumsuz etkiliyordu. Örneğin bu yüzden Türkiye'de fındık üretiminde verimlilik çok düşüktü. İtalya'da dönüm başına 150, İspanya'da 160, Türkiye'de ise 60

⁵⁴³ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.36.

⁵⁴⁴ **a.g.e.**, s.217.

⁵⁴⁵ Vecdet Erkun, "Atatürk Döneminde Tarım Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 14, Ankara, 1998, s.245.

⁵⁴⁶ Tökin, **a.g.e.**, 60-61.

⁵⁴⁷ **Âli İktisat Meclisi Raporları**, "1928 İkinci İçtima Devresi, Bölüm Hayat Pahalılığı", Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1929, s.46.

kilogramdı.⁵⁴⁸ Bu durumu iyileştirebilmek amacıyla müdahale etmek, öğretmek, örnek olmak gerekiyordu. İşte örnek çiftlikler bu koşullarda kuruldu.

Atatürk Orman Çiftliği'ni⁵⁴⁹ kurma çalışmaları 1925 yılının mayıs ayında başladı. Ziraat Vekâleti'nin yabancı uzmanlarından Schmidt'in “*burada ziraat yapmak ya sabrı tüketir ya parayı*” dediği AOÇ arazisinde Atatürk en zor şartlarda bile azim ve bilinçle ziraat yapılabileceğini göstermek istemişti. İnsanın doğayla mücadelesindeki başarısının, çağdaşlığının önemli bir göstergesi olduğunu vurgulayan Atatürk AOÇ'yi makineli ziraatı teşvik, ziraat makinisti ve tamircisi yetiştirmek, çiftçileri toprak işlemeye yönelterek onlardaki girişimci ruhu canlandırmak amacıyla örnek çiftlik olarak kurdu.⁵⁵⁰ 1929'da bir İngiliz gazetesinde AOÇ hakkında “*Gazi bir çölden bir mamure vücuda getiriyor*” diye yazıyordu.⁵⁵¹ Bazen Atatürk'ün de bizzat çalışarak katkıda bulunduğu bu çiftlikler, uzun çalışmalar sonucunda genel ziraat, hayvancılık, sanayi ve ticari teşkilatlarıyla bir bütünlük oluşturmaktaydı.⁵⁵²

Hazine arazisi üzerine devlet sermayesiyle çiftlikler kurulması devletçilik döneminde gündeme geldi ve aynı amaçla başka örnek çiftlikler de meydana getirildi. AOÇ uygulamasının başarısı benzer uygulamaları teşvik edici oldu. 1937 yılında Tarım Bakanlığı'na bağlı “*Zirai Kombinalar İdaresi*”, 1938 yılında “*Devlet Ziraat İşletmeleri*” bu doğrultuda kuruldu.⁵⁵³ *Zirai Kombinalar İdaresi*'nin hedefi aynı zamanda çiftçileri modern tarıma alıştırarak buğdayın maliyet fiyatını düşürmektir. Bu hedef, İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Şevket Raşit Hatipoğlu döneminde, yeni koşullara uyarlandı. Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılmasından sonra Tarım Bakanlığı'na, boş devlet arazileri üzerinde devlet hesabına tarım yapma yetkisi verildi. Zirai Kombinalar Kurumu, elinde bulunan üç yüz traktörü ve Milli Korunma Kanunu kredisi ile genellikle kurak olduğu için boş kalan alanlarda on üç

---

⁵⁴⁸ Tökin, **a.g.e.**, 60-62.

⁵⁴⁹ Orman Çiftliği 1950 yılında Atatürk Orman Çiftliği adını aldı. 5659 No'lu “*Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Kuruluş Kanunu*”, (1 Nisan 1950 Tarih, 7472 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁵⁵⁰ Yaşar Semiz, “*Atatürk Çiftlikleri ve Bunların Hazineye Devri*”, Selçuk Üniversitesi, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, Sayı: 26, Güz 2009, s.161; **Ayın Tarihi**, “*İçerde*”, Sayı: 43, Haziran 1937, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, s.33-45.

⁵⁵¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ağustos 1929.

⁵⁵² Semiz, **a.g.m.**, s.160.

⁵⁵³ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. Bası, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, s.74.

çiftlik kurdu. Bu çiftlikler savaş döneminde Türkiye’de ekili, dikili alanın %1,1’ini oluşturmuş ve hububat sıkıntısını azaltıcı rol oynamıştı. Çiftliklerde aynı dönemde köylünün Toprak Mahsulleri Ofisi’ne teslim ettiği buğdayın yarısına yakın miktarda buğday üretilmişti. Savaş sonrasında çoğu devletçilik dönemi kuruluşunun eleştirilmesine rağmen bu çiftliklerden övgüyle söz edildi. Köylünün tohumluk, damızlık sorunu bu çiftlikler aracılığı ile çözümlenmek istendi. 1940’lı yılların sonunda yıllık kaliteli tohumluk ihtiyacı 300.000 tona ulaşırken, mevcut tohum ıslah istasyonlarında 2-3 bin ton tohum üretilmişti. Tohum istasyonlarının elit tohumlarını, Devlet Ziraat İşletmeleri ile birleştirilmiş Zirai Kombinaların üretip dağıtması halinde, bu ihtiyacın büyük ölçüde karşılanabileceği düşünüldü.⁵⁵⁴

1948 Temmuz’unda Tarım Bakanlığı, Devlet Ziraat İşletmeleri ve Zirai Donatım Kurumları ile Zirai Kombinaların genel müdürlük haline getirilmesi üzerindeki çalışmalarını sürdürmekteydi.⁵⁵⁵ Bu iki kurum 1949 yılında birleştirilerek 5433 No’lu Kanun ile Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü kuruldu. Kanunun kuruluş hedefi birinci maddesinde, tarımsal verimi arttırmak ve ürün kalitesini yükseltmek amacı ile iyi tohumluk, damızlık ve fidan ihtiyacını sağlamak ve çiftçiye örnek teşkil etmek olarak bildirilmişti.⁵⁵⁶ Bununla birlikte 1940’lı yılların sonlarına doğru ABD’li uzmanların önerileri doğrultusunda iktisadi politikalar benimsenmişti. Geniş ölçekli devlet tarım işletmeciliği, ABD’li uzman Thornburg’un tepkisini çekmekte geç kalmadı. Thornburg kombinaları SSCB’deki devlet çiftliklerine benzetmekteydi. Dünya Bankası uzmanları kombinaların arazi varlıklarının köylülere dağıtılmasını istemekteydi. Hükümet bu isteklere paralel olarak, etkinliği, araştırma ve teknik yaymaya indirgenmiş olan Devlet Üretim Çiftlikleri örgütünü kurmak durumunda kaldı.⁵⁵⁷

Görüldüğü gibi devletçilik döneminde ıslah edilmiş tohum geliştirilmenin yanı sıra verimliliği arttırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştı. Devlet çiftliklerinde araştırma istasyonlarında geliştirilen teknik kullanılarak verimli sonuçlar sağlandı.

⁵⁵⁴ Toprak, **a.g.m.**, s.49, 55-56.

⁵⁵⁵ “Zirai İşletmeleri Donatım Kurumları ile Birleştirilecek”, **Ulus Gazetesi**, 8 Temmuz 1948.

⁵⁵⁶ 5433 No’lu “Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu”, (13.6.1949 Tarih, 7231 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); **TBMM(TD)**, Cilt: 24, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Elli beşinci Toplantı, Tarih: 24.II.1950, s.1162; 23 Mart 1950 tarihinde 5621 No’lu “*Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun*” kabul edilmiştir. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/4-22, Fihrist No: 2872, Tarih: 23. III.1950.

⁵⁵⁷ Tezel, **a.g.e.**, s.373.

Fakat mikro ölçekte sağlanan bu başarı karşılığını Türkiye ölçeğinde bulamadı. Dekara kg olarak buğday veriminin ülke ortalaması 1927-30 arasında 75,6; 1931-35 arasında 86,9; 1936-40 arasında 105,9; 1941-45 arasında 83,9; 1946-50 arasında 86,1 olmuştur.⁵⁵⁸

Cumhuriyet kurulduktan sonra Ziraat Vekâleti tarafından zeytin, çay, üzüm ve benzeri sebze ve meyveleri kapsayan bağ, bahçe tarımıyla ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetleri yapan çeşitli teşkilatlar oluşturuldu. Meyvecilik konusunda araştırma örgütlerindeki gelişmeler, daha çok 1930'lu yılların ikinci yarısında oldu. 1948 yılında, 7456 dekar alanda iki meyvecilik tesisi faaliyete girdi. 1362 dekar alanda faaliyet gösteren altı bağcılık kuruluşuna, 1949 yılında Çanakkale ve Edirne Amerikan Asma Fidanlığı eklendi. 1937'de Bornova'da 150 dekarlık bir alanda zeytin fidanlığı olarak çalışmaya başlayan kuruluş, 1945'te Bahçe Kültür İstasyonu, 1950'de ise Zeytincilik Enstitüsü haline getirildi.⁵⁵⁹

Çay da cumhuriyet kurulduktan sonra ülkeye kazandırılan önemli bir bitki oldu. 1924 yılında Rize'de yetmiş dekarlık bir fidanlık kurularak çay yetiştirilmeye başlandı.⁵⁶⁰ 1935'te Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, Türkiye'de bulunan İsveçli uzman Dr. Tengwall'den çay üstüne bir inceleme yapmasını istedi. Dr Tengwall kısa raporunda 1200 hektar çaylığın ve bunu işleyecek bir fabrikanın kurulmasını önerdi. Rize'de çaycılıktaki gelişme 1937'de SSCB'den 2000 kg tohum getirilerek Hayrat fidanlığının kurulmasıyla başladı. Daha sonra çiftçiler ikna edilerek çay fidanlıkları oluşturmaları sağlandı. İkinci Dünya Savaşı çıkınca Sovyetler Birliği'nden tohum getirilmesi durdu; 1940'tan itibaren yerli tohum üretimi başladı. Çaycılığın yayılması

⁵⁵⁸ Toprak, **a.g.m.**, s.56.

⁵⁵⁹ Toprak, **a.g.m.**, s.65-66, 70; İzmir-Manisa bağları, Aydın'ın inciri, Dört Yol'un portakalı, Kastamonu'nun meyve bahçeleri ünlüydü. Bunlar pazara yönelik olarak belirli mahsullerin üretiminde uzmanlaşmışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda özellikle kıyı kentlerde sebze bahçeciliği önemli oldu. Tökin, **a.g.e.**, s.59; Meyve ve sebze bahçeciliği konusunda çiftçiye yol gösterici olabilecek büyük organizasyonlar düzenlendi. Bu organizasyonlardan biri olan Türkiye Ziraat Kongresi 1931 yılı başında Mustafa Şeref Bey tarafından açıldı. Kongrenin amacının tarımsal sorunları ortaya koyarak bunlara çözüm aramak ve Türk çiftçiliğini yükseltmek olduğunu açıklayan Mustafa Şeref Bey, üretimde hastalık ve böceklerle mücadelede bilimsel yöntemler kullanmanın önemine dikkat çekmekteydi. Kongrede incir, üzüm, zeytin, turunçgiller, pamuk verimini yükseltme ve pazarlama konularında sunuşlar yapıldı. Kongre üyelerinden Sait Bey 11 Ocak'ta yaptığı konuşmada, Kongre'nin en büyük yararının bilim adamlarıyla çiftçileri buluşturması olduğunu belirtmekteydi. Türkan Çetin, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", **Türkiye'de Kooperatifçilik ve 80. Yılında Tarıf Sempozyumu**, Düzenleyen: Tarıf ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (16 Kasım 1993), İzmir, 1993, s.217-222

⁵⁶⁰ **TBMM(ZC)**, Cilt: 9, Devre: VI, İçtima: 1, Yirmi dokuzuncu İnikad, Tarih: 20.III.1940, s.9.

27 Mart 1940'ta kabul edilen 3788 sayılı Çay Kanunu'ndan sonra oldu. Devlet Ziraat İşletmeleri 1942-44 yılları arasında çay atölyeleri kurdu.⁵⁶¹ İnönü yıllar sonra Ziraat Fakültesi ders yılı açılışı vesilesiyle yaptığı bir konuşmasında, “Çay diye bu memleket için yeni sayılabilecek bir mahsul bulduk. Bizim ziraatçılarımız buldular. Ziraatçılarımız çayı bize kabul ettirdiler...” demektedir.⁵⁶²

İklimsel ve coğrafi farklılığa sahip bir ülke olan Türkiye toprağı, çok çeşitli meyve ve sebze yetiştirmeye de uygundu. Ülkenin tarım uzmanları, kendi kurumları içinde ayrıntılı bilimsel çalışmalar yaparak bu olanaktan yararlanmayı hedeflediler.⁵⁶³ 1947 yılında Paris'te toplanan Hububat Konferansı'nda Avrupa'nın, hububatın yanı sıra vitamin yokluğu içinde kıvrandığı ve şiddetle meyve ve sebzeye ihtiyaç duyduğu tespit edilmekteydi. Bu nedenle Türkiye'nin meyvelerini değerlendirmek için azami gayret gösterilmesi gereği vurgulanmaktaydı.⁵⁶⁴ Avrupa kendisine gıda ihtiyacını karşılayacak zengin ve bereketli bir toprak bulmuştu.

Atatürk Mayıs 1938'de 39.000 dönümden oluşan AOÇ arazisini hazineye bırakmıştı. Temmuz 1938 yılında AOÇ içindeki Bira fabrikası Tarım Bakanlığı'nca Tekel Genel Müdürlüğü'ne satıldı. 1943-44 yılları arasında aynı Müdürlüğe arazi satışı oldu. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Yönetim Kurulu kararları ile 1940 yılında Milli Savunma Bakanlığı'na, 1945 yılında Türk Zirai Donatım Kurumu'na, Türk Hava Kurumu'na ve Hazine'ye, 1946'da Tarım Bakanlığı'na, 1947'de Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne (TRT), 1948 yılında Sümerbank'a, Hazine'ye ve Tekel'e arazi satışları yapıldı.⁵⁶⁵ 1950 yılında, 5659 No'lu “Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Kuruluş Kanunu” ile Tarım Bakanlığı'na bağlı ve tüzel kişiliğe haiz olmak üzere, Ankara'da AOÇ Müdürlüğü kuruldu ve çiftliğin işletilmesi esaslarının Tarım Bakanlığı'nca tespit edileceği karara bağlandı.⁵⁶⁶

---

⁵⁶¹ Toprak, **a.g.m.**, s.65-66, 70-71; **TBMM(ZC)**, Cilt: 9, Devre: VI, İçtima: 1, Otuzuncu İnikad, Tarih: 22.III.1940, s 29.

⁵⁶² İlhan Turan (haz.), **İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1968-1970**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2004, s.192.

⁵⁶³ Ragıp Ziya Mağden, **Özel Meyvacılık**, Kitap I, Tarım Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950, s.5.

⁵⁶⁴ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.28.

⁵⁶⁵ İzzet Öztoprak, **Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.123.

⁵⁶⁶ 5659 No'lu “Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Kuruluş Kanunu”, (1 Nisan 1950 Tarih, 7472 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

2.1.4. Küçük Toprak Mülkiyeti ve Tarımsal Kalkınma

Cumhuriyet, toprakta özel mülkiyeti güvence altına alarak üretimi teşvik eden hukuki düzenlemelere ilk elden önem verdi. 1924 Anayasası 20 Nisan 1924'te Meclis'te kabul edildi.⁵⁶⁷ 1924 Anayasası'nın kamulaştırmayı düzenleyen 74. Maddesinde, gerçek karşılığı ödenmeden hiç kimsenin mülkünün kamulaştırılmayacağı, hüküm altına alınmıştır.⁵⁶⁸ 1937 yılında 3115 sayılı Kanun'la bu madde "...Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimplâk olunacak arazi(nin) ve ormanların istimplâk bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur" şeklinde değiştirildi. Bu değişiklikle kamulaştırma bedelinin taksitle ödenebilmesinin yolu açıldı.⁵⁶⁹

1926 Şubatı'nda çıkarılan Medeni Kanun ile mülkiyet yapısı üzerinde önemli değişiklikler oldu. Alacak Hakları Borçlar Kanunu ile düzenlendi. Bu iki kanun hukuk düzeninin temel taşları oldu.⁵⁷⁰ Ayrıca orman mülkiyeti konusunda Orman Kanunu, madenler konusunda Maden Kanunu, kamulaştırma konusunda İstimlâk Kanunu gibi kanunlar yürürlüğe kondu.⁵⁷¹ Gayrimenkul mallara ait hukuk ve tasarruf işlemlerinin doğru yöntemlerle belirlenmesi ve belgelenmesi Medeni Kanunun kabulünden sonra sağlanabildi. Gayrimenkul malların sınırının, genişliğinin, şeklinin, çevresindeki gayrimenkullere nazaran durumunun açıkça görülebilmesi, bu durumun dış etkilerle değişmemesi ve her gayrimenkulün yararına ya da zararına var olan haklarının, hiçbir şüpheye mahal kalmadan, belirli bir yerde istenildiği zaman bulunabilmesi önemliydi. Kuşkusuz Avrupa bütün bunları yüzlerce yıl önce taşınmaz malların kadastrounu yaparak başarmıştı. Cumhuriyetin başlarında kadastro müessesesinin yerleşmesi "*tasarruf inkılâbı*" olarak da nitelendirilmekteydi. Kadastro uygulamalarıyla düzenlenen tapu sicilleri sayesinde taşınmaz mal anlaşmazlıkları çözümlendi, toprak dağıtım, iskân, istimplâk gibi işlemler kolaylaştı. Kadastro uygulamaları, ekilebilir toprağın niceliğini ve niteliğini görerek sulama

⁵⁶⁷ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1986, s.10.

⁵⁶⁸ Suat Şimşek, **Türk Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s.196.

⁵⁶⁹ Gürkan Çelebican, "*İktisadi Açıdan Toprak Reformu*", **Türkiye'de Toprak Reformu Semineri (6-8 Haziran 1968)**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.9.

⁵⁷⁰ İhtar B. Gözaydın, "*Türkiye Hukukunun Batılılaşması*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.291.

⁵⁷¹ S. Şimşek, **a.g.m.**, s.197-198.

kanallarının nerede açılacağını hesaplamak, sulanacak arazilerin sahiplerini tespit ederek sulama ücretini almak, güvenlik ve adalet içinde tarım yapmak açısından önemliydi.⁵⁷² Ancak önemli olmakla birlikte geç atılmış bu adımın sorunları çözmesi zaman alacak ve büyük harcamalar gerektirecekti. İkinci Dünya Savaşı bitiminde konuyla ilgili vatandaşlar arasında hala sorunlar sürmekteydi. Tapu ve kadastro işlerinde yaşanan aksaklıklar nedeniyle vatandaşlar arasında cinayete kadar varan anlaşmazlıklar çıkabilmekteydi. Bu durum savaşın müttefiklerin zaferiyle bittiği bir dönemde ülkenin dış saygınlığını da gölgelemekteydi. Tahmini bir hesapla ülkedeki yaklaşık 30 milyon parsel, kadastronun bugünkü seyri ile ancak 1800 yılda tamamlanabilecekti. Tapu ve kadastro kurumunu en kısa zamanda düzenlemek ve söz konusu işleri planlı bir şekilde götürmek gerekmekteydi.⁵⁷³

Cumhuriyet sonrasında izlenen politikalar küçük toprak mülkiyetini artırmıştı. Koşullar bu durumu besleyici nitelikteydi. Toprak dağıtımı ve büyük devlet çiftlikleri tarımsal üretimin ana sigortaları olarak görüldü.⁵⁷⁴ Bu politika bir yanıla doğrudan mücadelenin göze alınmadığı büyük toprak sahiplerine dolaylı had bildirme olarak da okunabilirdi.⁵⁷⁵ Medeni Kanunun ve Ziraat Bankası Kuruluş Kanunu'nun, tarım topraklarının parçalanmasında önemli rolü oldu. İsviçre Medeni Kanunundaki zirai ekonominin ihtiyaçlarına karşılık verecek zirai gayrimenkullerle ilgili hükümler Medeni Kanuna alınmamıştı. Bunlar özellikle tarımsal toprakların

---

⁵⁷² Halit Ziya Türkkan, "Türkiye'de Tapu Kadastro İşleri ve Zirai bir Reform İçin Kadastronun Lüzum ve Ehemmiyeti", **İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası**, Cilt 4, Sayı: 4, 1944, s.402.

⁵⁷³ Suphi Nuri İleri, "Tapu ve Kadastro", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 142, 24 Kasım 1945, s.3, 14.

⁵⁷⁴ Kuruç, **a.g.e.**, 2012, s.452, 480.

⁵⁷⁵ Cumhuriyet ilk yıllarda, ilgili kanun maddelerine dayanarak, günün acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere göçmenleri yerleştirmek ve politik amaçlı nakilleri düzenlemek amacıyla üretimi teşvik eden önlemleri alarak büyük miktarda toprak dağıttı. 1925 yılında çıkarılan bütçe kanununun 25. maddesinin A fıkrasına göre elde bulunan kamu arazilerinin, ihtiyacı olan çiftçilere, bedeli on taksitte ödenmek ve sahip oldukları toprak iki yüz dönümü geçmemek üzere dağıtılması planlanmıştı. Anayasa ve 1925 tarihli Kadastro Yasası doğal olarak mülkiyeti pekiştirici rol oynadı. 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı "Şark Menatki Dahilinde Muhtaç Zürra'a Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun" toprak dağıtımıyla ilgili bir kanundu. Aynı şekilde 1934 tarihli İskân Kanunu'na devlete ait bulunan veya kamulaştırma yoluyla elde edilecek olan toprakların dağıtılmasıyla ilgili hükümler konuldu. 1923'ten 1934 yılına kadar "şark mültecileri", "mübadil", "muhacir ve mülteci" ve "toprağa muhtaç yerli çiftçilere" 326.081 dönüm bağ, bahçe ile 6.787.234 dönüm arazi dağıtıldı. Yine 21 Haziran 1934 tarihinden 1938 Mayıs sonuna kadar büyük miktarda toprak dağıtımı yapıldı; bu dağıtımda en büyük payı topraksız veya az topraklı yerli çiftçi aileler aldı. 1938'den sonra İskân Kanunu'na tâbi olarak dağıtılan toprakların tutarı kesin olmamakla birlikte 1940-44 yılları arasında Maliye Bakanlığı'na bağlı gezici komisyonlar tarafından 619 köyde, 197.000 nüfuslu 53.000 aileye toplam 12.000.000 lira değerinde 875.000 dekar toprak dağıtılmış olduğu anlaşılmaktaydı. Ömer Lütfi Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946, s.7-11.

bölünmesini ve spekülasyonunu önleyen, zirai mirasla ve sağlar arası tarımsal gayrimenkulün devriyle ilgili hükümlerdi. Ziraat Bankası köylülere kredi sağlamak, onları arazi sahibi yapmak, az topraklı olanları topraklandırmak suretiyle toprakların parçalanmasına neden oldu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da öngörüsüzlüğü ve kadük olması sebebiyle doğrudan parçalanmayı teşvik edici nitelikte bir yasa oldu.⁵⁷⁶ 1943 Martı'nda konuşan Başvekil Saraçoğlu 1945 yılında çıkacak olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'ndan “*ziraat sahasında bizi dört gözle bekleyen en esash kanun, köylüyü toprak sahibi yapacak kanundur*” diye söz etmekteydi.⁵⁷⁷

Atatürk 1936 yılında yaptığı konuşmada, toprak reformunu sadece çiftçinin toprağa sahip olmasına indirgememekte, tarımda reform ile birlikte düşünmekteydi

“Toprak Kanununun bir sonuca, varmasını, Kamutayın yüksek çalışmalarından beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, kesinlikle gereklidir. Vatanın sağlam temeli ve imarı buna dayanır. Bundan başka, büyük araziyi modern araçlarla işletip vatana fazla üretim sağlanmasını da özendirmek isteriz.”⁵⁷⁸

1937 Kasımı'nda “*milli ekonominin temeli ziraattır*” diye başlayan ünlü konuşmasında ise ciddi etütlere dayalı bir ziraat siyaset izlemekten söz etmiş ve memlekette topraksız çiftçi bırakmamaktan daha önemli olan şeyin “*...bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle bölünemez bir mahiyet alması*” olduğunu vurgulamıştı.⁵⁷⁹ 1937 yılında toprak dağıtımını amacıyla daha kolay kamulaştırmayı düzenleyen yasa değişikliği görüşülürken büyük toprak sahibi milletvekillerinden Halil Mentеше, ülkede büyük bir toprak davası olduğunu sanmadığını belirterek istikrarsızlık doğuracak durumları düşünerek ölçüyü

⁵⁷⁶ **Türkiye’de Toprak Reformu I**, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1961, s.7-8,64.

⁵⁷⁷ **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri (1923-1960)**, s.133; 1933-34 yıllarında İçişleri Bakanlığı tarafından “*İskân Toprak Kanunu*” adını taşıyan, genellikle toprakların tapusuz bölümünün devlete mal eden bir tasarı hazırlandı. Ancak devlet şurasına gönderilen tasarı geri çevrildi, yasalasamadı. 1935 yılından başlamak üzere kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış toprak kanunları projeleri genel olarak, çevreyi endişeye sevk etmemek amacıyla dar çevrelerde görüşüldü ve gizli tutuldu. Sevgi Korkut, **Toprak Reformu ve Türkiye**, T.B.M.M. Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1984, s.45.

⁵⁷⁸ **TBMM(ZC)**, Devre: V, Cilt: 13, Birinci inikad, İçtima: 2, Tarih: 1.XI.1936, s.5.

⁵⁷⁹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, Birinci inikad, Tarih: 1.IX.1937, s.3.

kaçırmamak gerektiği konusunda uyarmaktaydı. 1940 yılına doğru CHP içinde görüş ayrılıkları fark edilmeye başlanmıştı.⁵⁸⁰

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun⁵⁸¹ görüşülmesi sırasında yaşananlar, DP'nin kuruluşunda katalizör işlevi gördü. CHP Genel Sekreteri Kırklareli Milletvekili N. Kansu, yedinci dönem Büyük Millet Meclisi'nin Türk devrim tarihine Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu kazandırdığını söyledi. Kansu bunun yıllardır partinin üzerinde durduğu bir davanın zamanı gelince gerçekleşmesi anlamına geldiğini ifade ederek sözlerini şöyle sürdürdü.

“...Mensubu olmakla övündüğümüz C.H.Partisi'nin kurucu şefi Atatürk, köylüyü “efendi” yapacak birçok tedbirler arasında onun kendi toprağına kavuşmasını da amaç bildi ve dava; C.H.P. programında yer aldı, sonra aziz Milli şefimizin teşebbüsü ile 1937 Şubatı'nda anayasaya girdi. 1945 yılı baharında ise kıymetli oylarınızla iş, artık bir kanunun emredici kaideleri ve Hükümetin yetkileri aldı...”⁵⁸²

Menderes Mayıs 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ilgili konuşmasında, atılacak herhangi bir yanlış adımın zaten güçsüz olan zirai ve iktisadi yapıyı büsbütün sarsacağını öne sürdü. Bazı maddelere karşı olduğunu belirten Menderes şunları söyledi.

“...Türkiye'nin zirai ve iktisadi alanında bugün içinde bulunduğu geri durum, Hükümetin gerekçesinde izah olunduğu gibi toprak-mülkiyet ve toprak işletmesi rejimlerinin elverişsizliğinden ileri gelmiş değildir. ...Türkiye'de başka memleketlerde görülen ve toprak reformlarının zorlayıcı sebepleri olarak beliren genişlikte ve sayıda büyük arazi mülkiyetini şayi ve hakim bir nispette bulunmadığı memnunlukla görülür.”⁵⁸³

1937 yılında çiftçiyi toprak sahibi yapmak amacıyla Anayasada yapılan düzenleme büyük toprak sahipleri tarafından nasıl ihtiyatla karşılandıysa aynı şekilde 1945 yılında bir toprak reformu sayılamayacak kadar dar kapsamlı olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da toprak üzerinde ekonomik çıkar sahibi kesim tarafından

---

⁵⁸⁰ Kuruç, a.g.e., 2012, s.479-480; 1937 yılında Ziraat Bakanlığı tarafından “*Zirai Islahat Kanunu Projesi*” hazırlandı. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu hazırlıklar askıya alındı. Barkan, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, s.13.

⁵⁸¹ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Yer No: 5.26..30, Tarih: 9.7.1945.

⁵⁸² **BCA**, Sayı: 2643, Dosya No: 179772, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 5.26..30, Tarih: 9.7.1945.

⁵⁸³ **BCA**, Fon Kodu: 30..01, Yer No: 11.64..2., Tarih: 16.5.1945.

ihtiyatla karşılandı.⁵⁸⁴ Ocak 1946'da CHP içindeki düşünce ayrılıklarının önde gelen temsilcilerinden dördü Demokrat Parti'yi kurdu. Şematize edilirse, Türkiye'de burjuva sınıf hareketinin, mali sermaye (Bayar), tarımsal sermaye (Menderes), serbest meslekler (Koralan) ve burjuva aydını (Köprülü) olmak üzere dört yüzü bu partide temsil edilmekteydi.⁵⁸⁵ Yaşadıkları sorunların kaynağı olarak CHP'yi ve aydınlanma politikalarını gören köylüler de iktidara giden yolda DP'yi destekledi. Zaten tarımsal politikalar toprakta küçük mülkiyeti yaygınlaştırarak küçük meta üreticilerini ve piyasanın doğal savunucularını yaratmıştı. Bu gelişmeler devletçiliğe karşı piyasayı savunarak parti kimliğini tanımlayan DP'nin lehine olacak ve onu iktidara taşıyacaktı.⁵⁸⁶

1945 yılı Şubatı'nda toplantılarını sürdüren Toprak Kanunu Tasarısı Komisyonu, köylüye dağıtılan toprakların korunması vb amaçlarla tasarı üzerinde bazı tadilatlar yaptı. Kanunun neşrinden önce bazı büyük toprak sahiplerinin, akrabalarına ve yakınlarına topraklarını muvazaaa suretiyle dağıttıkları söylentileri ortalığa yayıldı. Kanunda bu gibi muvazaaları önleyecek tedbirlerin alınması düşünülmüştü.⁵⁸⁷ Bunlardan en önemlisi “Çiftçi Ocakları” hakkındaki değişiklikti. Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkındaki Kanun Tasarısı'nın, “Çiftçi Ocakları”na dair hükümleri geçici komisyonda tasarıdan çıkartıldı. Miras, ipotek, borç ödenmesi gibi zorunluluklar nedeniyle sık sık el değiştiren toprak ekonomik olmayan bir şekilde parçalanmaktaydı. İşte ocaklar toprağın piyasa metaı olmasını ve parçalanmasını önlemeyi amaçlamıştı. Bu bölümlerin tasarıdan çıkarılması kanun ruhunda doldurulması olanaksız bir boşluk bıraktı.⁵⁸⁸

1945 tarihli ve 4753 No'lu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu arazisi az olan ya da olmayan çiftçileri topraklandırmayı, üretim araçlarına ihtiyacı olan çiftçilere gerekli yardımı yapmayı ve yurt topraklarının sürekli işlenmesini sağlamayı amaçladı. Bu kanun hükümlerine göre dağıtılacak araziler şöyle belirlendi. Devletin

⁵⁸⁴ Gürkan Çelebican, “İktisadi Açından Toprak Reformu”, **Türkiye'de Toprak Reformu Semineri (6-8 Haziran 1968)**, A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.39.

⁵⁸⁵ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**: Kitap 3, Altıncı Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.169.

⁵⁸⁶ Çağlar Keyder, “Türkiye Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi”, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.357-358.

⁵⁸⁷ **Ekonomi Gazetesi**, 7 Şubat 1945.

⁵⁸⁸ Barkan, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, s.80 (28).

hüküm ve tasarrufu veya özel mülkiyet altında bulunup kamu işlerinde kullanılmayan arazi; köy, kasaba veya şehrin ortak kullanılan arazisinin gereksinim duyulmayan bölümünün Tarım Bakanlığı'nca belirtilen parçası; devletçe kurutulan sahipsiz bataklıklardan kazanılacak arazi; göllerin kuruması ve nehirlerin doldurulması ile elde edilecek arazi; bu kamu hükümlerine göre kamulaştırılacak araziydi. Ortakçılık sorununu⁵⁸⁹ çözmeyi amaçlaması nedeniyle mülke tehdit olarak görülen ve büyük tepki çeken ünlü 17. madde,⁵⁹⁰ topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar ya da tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan araziler ile ilgiliydi. Bu arazilerin, “o bölgede 39. madde gereğince dağıtılmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla, kamunda tanımlanan çiftçi ve işçilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılabileceğine” hükmedilmişti.⁵⁹¹ Meclis, toprak kanunu tasarısını görüşmeye başladığı zaman uzun hararetli tartışmalar çıktı, ilginç ve anlamlı görüşler ortaya atıldı. Şevket Raşit Hatipoğlu yasanın uzun yıllardır hazırlandığını ifade etmekteydi. Meclisteki konuşmasında geliştirmekte olan endüstrinin işçi meselesine yol açacağını ifade eden Sadi İrmak kanuna desteğini şöyle meşrulaştırıyordu:

“Bu meselenin memleket lehine bir istikamet alması işçinin toprakla alakasını büsbütün kesmemesine bağlıdır. Onun için işçi vatandaşlarımızın bulunduğu şehirlerde veyahut da kendi köylerinde işçiyi behemehâl toprakla ilgilendirmek, toprakla olan temasını yürütmek ve idame etmek hayati bir zarurettir.”⁵⁹²

Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu, Toprak Kanunu'na şu açıdan bakmaktaydı. Ona göre küçük arazi mülkiyeti önemliydi. Küçük işletmeler, zamanında iş görmesi, krize daha dayanıklı ve verimli olmasından dolayı yararlıydı. Ancak bu tür mülkiyet, orta mülkiyet göz ardı edilmeden ve büyük mülkiyeti kamu hizmetlerinde kullanması kaydıyla devlete bırakmak ile birlikte düşünülmeliydi. Uslu Kanunun, “...toprağa kendisini bağlamış bir adamın topraklandırılması” olarak

⁵⁸⁹ Şevket Raşit Hatipoğlu mecliste yasaı savunurken, Toprak Kanununun bozacağı söylenen düzenin ortakçılık düzeni olduğunu ifade etmiştir. **Ulus Gazetesi**, 5 Haziran 1945.

⁵⁹⁰ Necmettin Sadak, “17. Madde”, **Akşam Gazetesi**, 21 Haziran 1945; **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/4-10, Fihrist No: 2053, Tarih: 12. VI.1945, s.4.

⁵⁹¹ 4753 No'lu “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, (15.VI.1945 Tarih, 6032 sayılı T.C. **Resmi Gazete**); **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/4-10, Fihrist No: 2053, Tarih: 12. VI.1945, s.4.

⁵⁹² **TBMM(TD)**, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, Elli Altıncı Birleşim, Tarih: 17.V.1945, s.131.

gürölmesi gerektiğine dikkat çekmekteydi.⁵⁹³ Ankara milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata Kanunun bir mülkiyet rejimi değişikliği olmadığını, “...arazinin dağılış şeklini gösteren mülkiyet bünyesi” olduğunu ifade ediyordu.⁵⁹⁴

Seyhan milletvekili Eldeniz yasaya neden karşı çıktığını başka kılıflar bulmadan açıkça söyleyen az sayıdaki milletvekilinden biriydi. “Niçin benim malımdaki emniyetim sarsılsın, memleketimiz geniştir. Hükümet bir taraftan kombinalarla çiftçilik yapmak diğer taraftan başkasına mal vermek için benim malımdan alsın. Almasın efendim...”⁵⁹⁵ Refik Koraltan kamulaştırılacak topraklarda değer pahasının verilmesi gereğinden söz etmekte, aksi takdirde bunun zor alım sayılacağını öne sürmekteydi. Cavit Oral 17. madde üzerinde durarak, maddenin esaslı incelemeye tabi tutulması gerektiğini, müspet olmayan maddelerin kaygı uyandırdığını belirtti.⁵⁹⁶ Buna karşılık Gaziantep milletvekili M. Canbolat 17. maddeyi coşkulu bir şekilde tanımlamaktaydı: “17. Madde ne diyor? Bir çiftliğin üzerinde toprağı tırnaklarıyla deşeleyen, alınının teri ile sulayan yurttaşlar varsa bu yurttaşa, bu toprağı kanun dairesinde kamulaştırıp dağıtacağız diyor.”⁵⁹⁷ Tokat milletvekili B. Emin Aslan Kaya tohum, ilaç, vasıta, bilgi, amele, zirai asayiş ve sigorta gibi işleri düzene koymadan sorunun çözümlenemeyeceğine dikkat çekmekteydi. Adnan Menderes tasarının nasyonel sosyalist rejimin toprak kanununa benzediğini iddia ederek sözlerinin sonunda başkanlığa verdiği tavrıyla tasarının tekrar geçici komisyona havale edilmesini istemekteydi.⁵⁹⁸

Bu haliyle bile uzun tartışmalara yol açan 17. maddenin Komisyon tarafından değiştirilmemiş hali daha radikaldi. Buna göre, kanunun yayımlandığı tarihte, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, herhangi bir tarım toprağını fiilen işleyen ortakçı, yarıcı ve tarım işçisinin kendiliğinden işlediğı toprağına sahip olacağı belirtilmekteydi. Mahalli idarelerin bunlara derhal tapu vermekle yükümlü olduğu bildirilmiş; mülk sahiplerinin de bu kanunla istimlak edilmiş bulunan mallarının bedelini devletten alacakları kararlaştırılmıştı.⁵⁹⁹

⁵⁹³ **TBMM(TD)**, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, Elli Beşinci Birleşim, Tarih: 16.V.1945, s.99-100.

⁵⁹⁴ **TBMM(TD)**, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, Elli Altıncı Birleşim, Tarih: 17.V.1945, s.125.

⁵⁹⁵ **TBMM(TD)**, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, Elli Altıncı Birleşim, Tarih: 17.V.1945, s.131.

⁵⁹⁶ **Akşam Gazetesi**, 15 Mayıs 1945.

⁵⁹⁷ **TBMM(TD)**, D.VII, C: 17, Toplantı: 2, Elli Altıncı Birleşim, Tarih: 17.V.1945, s.131.

⁵⁹⁸ **Akşam Gazetesi**, 17 Mayıs 1945.

⁵⁹⁹ Aysu, **a.g.e.**, s.104.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Haziran 1945'te Meclis'te kabul edildi. Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun kabul edilmesinden bir ay sonra, kanunun kabul edilmiş tarihi olan 11 Haziran tarihini izleyen Pazar gününün her yıl Toprak Bayramı olarak kutlanması kararlaştırıldı.⁶⁰⁰ Dağıtılacak arazi kaynakları bakımından genellikle devlet arazileri ile kanunun hüküm ve tasarrufu altında bulunan arazilere itibar edildi. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Güney Doğu Anadolu bölgesinin politik nüfuza sahip büyük toprak sahipleri bulunmayan yerlerinde, daha geniş bir uygulama alanı buldu.⁶⁰¹ 21 Haziran'da, yeni yılbaşında toprak dağıtımının başlayacağı haberi verilmekteydi.⁶⁰² 1946 yılında başlanan toprak dağıtımları,⁶⁰³ sonraki yıllarda da devam etti. 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hükümlerine göre arazi dağıtımını amacıyla kamulaştırmalar yapıldı.⁶⁰⁴ Yalnızca hazine toprakları dağıtıldı. Dağıtım, küçük ve verimsiz miktarlardaydı.⁶⁰⁵ Uygulama mümkün olduğu kadar fazla sayıda aileye toprak dağıtmaya indirildi. Oysa küçük çiftçilerden oluşan bir ülkenin zenginlik ve refah içinde olduğu görülmemiştir. Rasyonel ölçekte işletme düşüncesi göz ardı edildi. Devletin elindeki toprak rezervleri boşa harcandı. Toprak mülkiyetinin çok küçüldüğü durumlarda rasyonel büyüklükteki işletmelerin kurulması ve toprakların parçalandığı bölgelerde toplulaştırma yapılması kanunda öngörülmemiştir.⁶⁰⁶ Köylünün karnını bile doyuramayan küçük bir toprak parçasına sahip olması politik açıdan da teşvik edildi.⁶⁰⁷

Toprakların parçalanması başka ülkelerde de sorun olarak görülmüş, önlenmeye çalışılmış ve katı bir planlama uygulanmıştır. Kıbrıs'ta arazinin kanunun

---

⁶⁰⁰ 4760 No'lu "Toprak Bayramı Kanunu", (16.VI.1945 Tarih, 6033 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/4-10, Fihrist No: 2053, Tarih: 12. VI.1945; İkinci yılında, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yıldönümü kutlaması, resmi yazışmalara da konu oldu. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/2-3, Fihrist No: 258-30, Tarih: 17. VI.1947.

⁶⁰¹ S. Korkut, **a.g.e.**, s.50-51.

⁶⁰² **Akşam Gazetesi**, 21 Haziran 1945.

⁶⁰³ **BCA**, Sayı: 3/4168, Fon Kodu: 030..18.01.02, Yer No: 110.33..17., Tarih: 14.5.1946.

⁶⁰⁴ **BCA**, Dosya No: 76-371,Sayı: 3/5506, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 113.17..7., Tarih: 28.2.1947;

BCA, Dosya No: 76-371,Sayı: 3/6376, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 114.60..15., Tarih: 1.9.1947;

BCA, Dosya No: 76-371,Sayı: 3/6725, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.78..4., Tarih: 12.2.1947.

⁶⁰⁵ Kemal Fikret Arık, **Mukayeseli Toprak Reformu II**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Kütüphanesi Yayını, Ankara, 1962, s.100.

⁶⁰⁶ Gürkan Çelebican, "**İktisadi Açıdan Toprak Reformu**", **Türkiye'de Toprak Reformu Semineri6-8 Haziran 1968**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, s.10.

⁶⁰⁷ Oya Köymen, "**Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar**", **Mülkiyeliler Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: 262, 2009, s.30.

saptadığı sınırdan daha küçük parçalara ayrılması yasaklanmıştı. İsviçre’de zirai mülklerin taksimi yasaktı. Danimarka’da toprak mülkü çocuklardan birine bırakılırdı. İsveç’te tarım topraklarını bölmek ve satın almak özel bir izne tabiydi. İspanya’da tarım topraklarının belirlenen hadlerden daha küçük parsellere ayrılması yasaktı.⁶⁰⁸ Belçika, 1919 ve 1948 kanun projeleri ile parçalanmış zirai arazilerin birleştirilmesi ile ilgili önlemler almıştı. Finlandiya’da ıslah edilmemiş tek bir toprak parçası bırakılmamıştı. Bu ülkede toprak kanunun uygulanmasına 1946’da başlanmış, 1953’te tamamlanmıştı.⁶⁰⁹

Tarım reformu, tarımsal faaliyetlerin verimini ve tarımsal üretimi arttırmaya yönelmiş önlemler bütünüydü. Toprak reformu, insanların toprak üzerindeki haklar ve borçlarında özellikle toprak mülkiyetinin toplum üyeleri arasındaki dağılımında değişiklik yapılmasını öngörmekteydi. İyi tasarlanmış bir toprak reformunun, tarımsal nüfusun davranışını iktisadi kalkınmaya uygun düşecek şekilde değiştirme potansiyeli güçlüydü.⁶¹⁰ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun uygulanabilmesi için Türkiye’nin durumu uygun değildi. Tapu kayıtlarının düzenlenmesi ve tamamlanması, toprak sahipleri arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesi amacıyla istimlak komisyonları kurulması gerekliydi. Aslında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunundan iki ay sonra 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun gerektirdiği işleri yapmak üzere Tarım Bakanlığı kuruluşu içinde bir “*Toprak İşleri Genel Müdürlüğü*” kurulmuştu.⁶¹¹ Müdürlük özellikle arazi vermeden önce her türlü hazırlık işlerinden ve kamulaştırma işlemlerini yürütmekten sorumluydu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun uygulanmasına yardımcı olmak, kuruluşun esas amacıydı.⁶¹² Fakat bu kuruluş da yeterli değildi.

Türkiye ABD ile yakınlaşma içindeydi, kendisini Sovyet tehdidi altında hissediyordu, çok partili hayata geçmekteydi. Marshall yardımlarının getirdiği kısıtlamalarla karşı karşıyaydı. İktisadi ve politik ortam büyük toprak sahipleriyle doğrudan karşı karşıya gelmek için uygun değildi ve ortada böyle bir niyet de yoktu.

⁶⁰⁸ Arık, **a.g.e.**, s.160-162.

⁶⁰⁹ Hadiye Tuncer, **Avrupa ve Ortadoğu Devletlerinde Toprak Reformu**, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1962, s.22.

⁶¹⁰ Korkut, **a.g.e.** s.13; Çelebican, **a.g.m.**, s.14.

⁶¹¹ 4784 No’lu “*Tarım Bakanlığı Toprak İşleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanunu*”, (11.VII.1945 Tarih ve 6054 sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁶¹² **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/4-10, Fihrist No: 2084, Tarih: 6 Temmuz 1945.

Ayrıca bu etkenlerin, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun uygulanmasını sağlayacak kitle desteğinden yoksunlukla birleşmesi yasanın uygulama sürecini ve yazgısını etkiledi. 17 Kasım 1947 tarihinde CHP Kurultayı'nda 17. madde kaldırıldı. 1948 Nisanı'nda Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili bir tasarı Tarım Bakanlığı'na sunuldu.⁶¹³ 1948 yılı ortalarında 17. Maddeyle ilgili rahatsızlık duymuş olan büyük toprak sahiplerinden Cavit Oral'ın Tarım Bakanlığı'na getirilmesi CHP'nin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu tamamen gözden çıkardığına ilişkin önemli bir göstergedir. 1949'da Şemsettin Günaltay döneminde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi yönündeki tasarı 23 Mart 1950'de yasalaştı.⁶¹⁴ Kanun şiddetli muhalefet, dış koşulların gerektirdiği önlemler ve taraftarlarının güçsüzlüğünün yanında köylünün siyasi iradesizliği nedeniyle süreç içinde sönümlendi. Zaten eksikli doğan kanun zaman içinde başlangıçtaki hedeflerinin bile çok daha gerisine düştüğü gibi iktisadi ve politik gündemden de düştü.

2.2. Genel Değerlendirme

Cumhuriyet nüfus politikasından, tarımı destekleme politikalarına, milli burjuvazi yaratmaya, kadastroya, hukuka, ulaşım, tarımda makineleşmeye, eğitime, örnek çiftliklere, meyveciliğe, kooperatifçiliğe kadar her türlü düzenlemeyi yapmaya karar vermişti. Devlet en başta dünya ekonomik krizi olmak üzere, mübadele, ayaklanmalar, radikal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gibi birçok sorunla uğraşırken kırsal dengeleri sarsmayı pek de göze alamadı.⁶¹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda CHP'nin son bir çırpınıyla çıkarmaya çalıştığı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Atatürk döneminin sınıflar arası denge

---

⁶¹³ BCA, Dosya No: 76-787, Sayı: 3/7296, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 116.25..9.

⁶¹⁴ Süleyman İnan, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17 Madde", **Journal of Historical Studies**, 3 (2005), s.52-53; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Çıkarılması", **Kebikeç**, Sayı: 23, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2007, s.245; *Mart 1950 tarihli 5618 No'lu "Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun" ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 1, 2, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 31, 33, 34, 38, 39, 45, 47, 51, 53, 56 nci maddeleri değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi*, Yer No: 2/4-22, Fihrist No: 2869, Tarih: 6 Temmuz 1945, s.1.

⁶¹⁵ Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.480.

politikasını sürdürmeye yönelik umutsuz bir çabaydı. Parti, oluşmasında kendisinin etkili olduğu tarihsel durumun gerisinde kalmıştı. Geniş halk kesimleri Cumhuriyet'in zorlu ama coşkulu kuruluş yıllarından sonra İkinci Dünya Savaşı'nın sıkıntısını iliklerine kadar hissetmişti. Küçük bir azınlık lüks tüketime kayarken yoksul çoğunluk Cumhuriyet'in ilerlemesinin yükünü artık kendisi taşımak istemedi. Sınıf ayrımları iktisadi ve politik anlamda daha fark edilir hale gelmişti. Biz bize benzeriz anlayışı ile sürekli denge politikasının belli bir gerilimde tuttuğu ip, esnekliğini kaybetmişti. Toplum ne Köy Enstitüleri ile ne de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile dengede tutulabilir haldeydi. Bu politikaların sonuna gelmişti. Çok partili hayata geçilmekteydi ve reel olarak bir partinin sınıflardan bağımsız olması olanaksızdı. Bu tür bir bağımsızlık iddiası temelsiz ve sözde kalmaya mahkûmdu.

Tarım reformuyla desteklenmiş, tamamlayıcı tedbirlerle güçlendirilmiş bir toprak reformunun, ülkenin ekonomik gelişimine önemli katkılar sağlayacağı açıktı. Bununla birlikte Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, tam olarak ne tarım reformuna ne de toprak reformuna tekabül etmekteydi. Eksikli ve iddiasızdı. Sürece müdahil olmak şöyle dursun, kendisi süreç tarafından şekillendirildi. 1931 yılında İktisat vekili Şeref Beye “...tarımın bir an önce makineleşmesine mi yoksa tarım araçlarının yurt içinde yapımına mı öncelik vereceğiz”⁶¹⁶ sorusunu ortaya attıran neden tarımda makineleşme deneyimi olmuştu. Amaç ikisini birlikte yapabilmektir ama bu gerçekleştirilemedi öncelik tarımın makineleşmesine verildi. Bu da ithal edilen tarım araçlarının sorunsuz şekilde götürdüğü zamana kadar tarımsal üretimin artmasını sağladı. Ancak tarım araçlarında yıpranma, bozulma gibi nedenlerle sorun çıktığı zaman bunların bakım, tamir, yedek parça bulma sorunları ile karşı karşıya kalındı. Bu gerçeğe rağmen savaşın sonlarında Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdür Yardımcısı, makineleşmek için akaryakıtın ülke içinde üretilmesinin ve makinelerin ülke içinde imal edilmesinin zorunlu olmadığını savunabilmekteydi.⁶¹⁷

Çiftçiyi topraklandırma kanunu bir yanıyla, büyük toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki ekonomik ve politik egemenliklerine son vermeyi de amaçladı. Kapitalizmde köylülüğün tasfiyesi kaçınılmaz olmakla birlikte Cumhuriyet yönetimi

⁶¹⁶ Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat**, s.137-138.

⁶¹⁷ İlhami Masar, “Türkiye Ziraatının Makineleşme Meselesi”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 16, 15 Birinciteşrin (Ekim), Ankara, 1944, s.103.

bu süreci olabildiğince sancısız şekilde kurgulamak istedi. Halkçılık, milliyetçilik, devletçilik bu kurgunun teorik dayanağını, toprak ve iskân ile ilgili kanunlar, kooperatifçilik, Devlet Üretme Çiftlikleri, hububatta destekleme alımları, eğitim, demiryolu, demografik politikalar ve hukuksal düzenlemeler pratik dayanağını oluşturdu. Cumhuriyet yönetiminin başlangıçta, sorunu küçük toprak mülkiyetini yaygınlaştırarak çözmeye çalışması, sonraki yıllara devredecek problemlerin temelini attı. Türk insanında, küçük de olsa, mülkiyet edinme tutkusu yerleşti ve sonraki süreçte köyle bağlantı hep canlı kaldı. Türkiye’de sınaî kalkınma için tarımsal kalkınma gerekiyordu. Bununla birlikte tarımsal ve sınaî kalkınma birlikte götürülmesi gereken, birbiriyle bağlantılı süreçlerdi. Her ülkenin toprak reformunu dünya koşullarının yanı sıra kendi koşulları şekillendirmekteydi. Evrensel amaç ilerlemeydi.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikalı bir uzman Zirai Kombinaları takdirle karşılarken diğer Amerikalı uzman Thornburg bu kurumun tasfiyesini istemekteydi. Thornburg incelemeleri sırasında Türkiye’de gördüğü tezatları izlenen iktisat politikasının yanlışlığına dayanak olarak göstermekteydi. Amerikalı uzman tarımın ilkel araçlarla yapıldığına dikkat çekerek devletçilik sayesinde alınan yolu göz ardı etmekteydi. Köylünün ilkel araçlarla tarım yapması yeni bir tespit değildi. Cumhuriyet Hükümetleri bunun farkındaydı. Zirai kombinalar özellikle köylünün çağdaş tarımın olanaklarından yararlanması amacıyla kurulmuştu. Devlet Ziraat İşletmeleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Zirai Donatım Kurumu gibi devletin kurduğu işletmeler özellikle savaş yıllarında, yeterli olmasa bile, iktisadi ve sosyal açıdan yaşamsal bir rol oynadı. Ziraatın, çağdaş tarım araçları ile yapılması Türk Hükümeti’nin de hedefiydi. Görüldüğü gibi savaş yıllarında olduğu gibi savaş sonunda da yeterli tarım araçlarına sahip olmayan köylüye toprak dağıtılmaya girişilmişti.

Savaş sırasında alınan iktisadi politika önlemleri yeterli olmadığı gibi uygulamada ciddi sorunlar yarattı. Doğru bir harp ekonomisi uygulaması gerçekleştirilemedi. Yapılan hatalar savaş sonrasında da sürdü. Türkiye tarımsal gelişmenin öncüsü olarak Avrupa’yı doyurma görevini gönüllü olarak üstlendi.

Atatürk döneminde kırsal dengeleri çok da sarsmadan gelişmeyi amaçlayan siyasi kadrolar, Cumhuriyeti, ekonomisi ve yönetimi ile köye götürmeyi amaçladı. Köyü eğitmek, modernleştirmek tutkusu, sanayileşme özlemi ile bütünleşti. Şimendifer politikası, milli burjuvazi yaratma politikası bütün bunların doğal uzantısıydı. Bu dönemde yapılanlar ve yapılamayanlar, 1945 sonrasında ekonomik gelişmenin ulusal niteliklerini kaybetmesinde de etkili oldu. Türkiye’de ulus devlet kurulurken devletçilik, 20. yüzyıl koşullarında, çoğunluğu köylülerden oluşan bir ülkenin sanayileşme isteğinin, olanak ve sınırlılıklarını aydınlatan büyük bir deneyim olarak tarihte önemli bir yer kazandı.⁶¹⁸

---

⁶¹⁸ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.16.

3. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME, PLANLAMA ve TİCARET ALANINDAKİ DÖNÜŞÜM: 1945-1950

Bu bölümde kilit önemdeki olayların şekillendirdiği iktisadi kararlar ele alındı. Bu kararların 1945-1950 arasındaki iktisadi politik dönüşümde nasıl rol oynadığı verildi. İktisat kongreleri, sanayi planları, savaş sonrasında yerli sermayenin yönlendirmesi sonucunda yabancı sermayeye yönelişin neden ve nasıl meydana geldiği sergilenmeye çalışıldı. Süreklilik ve kesintileri sergilemek bakımından 1945 öncesi dönemin anlayış ve uygulamaları da genel olarak gözden geçirilmiştir.

3.1. Türkiye İktisat Kongresi

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, bağımsızlık mücadelesinin iktisadi boyutunu oluşturdu.⁶¹⁹ Toplanma tarihinin, Lozan görüşmelerinin özellikle iktisadi konulardaki anlaşmazlıklardan dolayı kesintiye uğradığı döneme denk düşmesi, kongrenin anlam ve önemini daha da arttırdı.⁶²⁰ Kongre Ankara bürokrasisi ile İstanbul ticaret burjuvazisi arasında ilk resmi iletişimin kurulmasını sağladığı gibi katılımcıların Ankara hükümetinden beklentilerini sunmaya olanak tanınması bakımından da ayrıca önem taşımaktaydı.⁶²¹

Türkiye İktisat Kongresi'nin açış konuşmasını yapan Atatürk, yeni Türkiye'yi lâyük olduğu kuvvete ulaştırmanın, ekonomiye önem vermenin zorunluluğu üzerinde durdu ve yeni devletin, yeni hükümetin bütün esaslarının, bütün programlarının

⁶¹⁹ Ahmet Demirel, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.162.

⁶²⁰ A. Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları: Bütün Eserleri 3**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, s.283; Aralık 1922'de Türk ve Müslüman tüccarları örgütlemek amacıyla Türk Ticaret Birliği kurulmuştur. Birlik, Türk tüccarının Batı dünyası ile doğrudan ticaret yapmak üzere işbirliği yapmasını sağlamak amacıyla Dış Ticaret Konferansı düzenleme girişiminde bulunmuştur. Konferansa İktisat Vekili de çağrılmıştır. İktisat vekili M. Esat Bozkurt, Türkiye İktisat Kongresi'ni İzmir'de toplayacağını, Birliğin bu kongreye katılmasını ve diğerini ertelemesini istemiştir. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Bütün Eserleri 4**, 4. Baskı, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, s.69; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Cumhuriyet Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi**, İkinci Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2010, s.46.

⁶²¹ Boztemur, "*Özel Girişimciliğin Gelişiminde*", s.71.

ekonomi programından çıkması gerekliliğini vurguladı.⁶²² Yeni Türkiye Devleti'nin iktisat rejimi konusunda, komşusu ve ilk yandaşı Sovyet Rusya'nın yolunda gidip gitmeyeceği merakı, iç ve dış gözlemcilerin kongreye yoğun ilgi göstermelerine neden oldu.⁶²³ İktisat Vekâleti Kongre öncesinde, iktisadi kalkınmanın ilkelerine ilişkin hazırladığı rapor ile Kongre kararlarına yön verdi.⁶²⁴

Kongre Heyeti'nin raporunda ülke sanayinin, bütün alanlarda dağınık ve güçsüz olduğu, bu halde Batı ve ABD ile rekabet edemeyeceği belirtilmişti. Bu nedenle sanayinin her alanında küçük üretimden kurtularak "*fabrika ve makine istihsaline ve büyük işletme devresine*" hızla geçilmesi elzem görülüyordu. Ayrıca özel girişimin yetersiz kaldığı büyük sanayi girişimlerinde devletin yol gösterici olması önerildi. Raporda ticaret, üretimle tüketim arasında önemli bir alan olarak tanımlandı. İç ve dış ticarete devletin düzenlemeler yapması gerektiği savunuldu ve "*serbest müdahale ve açık gümrük*" politikasının ülke zararına olduğu tespit edildi.⁶²⁵ Kongre'de Misakı İktisadi'nin yanında Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi Grupları İktisadi Esasları da hükümete sunulmak üzere kabul edildi. Tüccar grubu daha iyi hazırlanmış bir şekilde Kongreye katıldı. Tüccar grubunun esasları içinde ana bir ticaret bankasının kurulması, kambiyo merkezleri, nakit ve tahvilat borsalarının millileşmesi, borsaların ıslahı,⁶²⁶ hızar ve fabrika sahiplerinin Avrupa'dan getirecekleri malzemenin gümrükten istisnası, limanlarımızda özgürce ticaret yapma

⁶²² A. İnan, **Devletçilik İlkesi ve**, s.11.

⁶²³ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Creative Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.63.

⁶²⁴ Gündüz Ökçün, "*İzmir İktisat Kongresi*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, b.t.y., s.1061-1062.

⁶²⁵ Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s.61-63; Kongre'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal ülke sanayisini geliştirmek zorunluluğuna dikkat çekmiş aksi takdirde yine dış ülkelere haraç vermek zorunda kalınacağını söylemiştir. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s.468.

⁶²⁶ 1850'lerde kurulup 1929'a kadar dünyanın önemli borsaları arasında sayılan Galata Borsası'nı çoğunlukla Ermeni, Rum ve Musevi gibi azınlıklara ait işadamları oluşturmuştur. 1854'ten sonra başlayan dış borçların komisyonculuğunu yapan yeni bir nesil yetişmiştir. Azınlıklar, sanayi devrimi ile desteklenen Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na uyguladığı merkantilist politika sayesinde bir ticari ve finans burjuvazisi oluşturmuşlardır. Alman yazar Kruger Rumlar ve Ermenilerin aslında Avrupa ticaret kuruluşlarının ajanı olarak çalıştıklarını yazmıştır. Ona göre dışalım ve dışsatımı ellerinde bulunduran Rumlar ve Ermeniler, Türklerle yürüttükleri işlerden büyük kazanç sağlamışlardır. Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri**, Cilt I, 2. Baskı, Orion Yayınevi, Ankara, 2005, s.12, 15; K. Krüger, **Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**, Birinci Baskı, Türkçesi: Nihal Öno, Altın Kitaplar Basımevi, Ankara, 1981, s.32; Tekin Alp 1915 yılında İktisadiyat Mecmuası'nda, "*Türklerin siyaset alanında Bismarck'ları kahramanları eksik değildir fakat iktisat alanında Friedrich List'leri yoktur*" demiştir. Ona göre Türkler zaman geçirmeden milli iktisat oluşturmalı ve milli iktisatçıları yetiştirmelidir. Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi (Türkiye'de Ekonomi ve Toplum 1908-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.146; Boztemur, "*Özel Girişimciliğin Gelişiminde*", s.65-66.

hakkını kullanma⁶²⁷ gibi maddeler yer aldı.⁶²⁸ Sanayi gurubunun iktisat esasları içindeki şu öneriler de genel olarak müttefikan onaylandı. Ülkede üretilen malların ithaline ağır gümrük konulması ve sanayi için gerekli olan makine ile aksamının gümrükten muafiyeti üzerinde önemle duran sanayi grubu Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun düzenlenmesini ve sanayiciye kredi açmak amacıyla sanayi bankasının oluşturulmasını istemişti. Yol yapılması ve taşımada yerli mallara özel tarife uygulanması, yeni sanayi okullarının ve çırak mekteplerinin açılması, uzman yetiştirmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, sanayiciye kredi açmak için sanayi bankasının oluşturulması, sanayi odalarının kurulması ve geliştirilmesi de grubun başlıca önerileriydi.⁶²⁹ Sanayileşmeyi, ekonomik gelişmeyi ve çağdaşlığı özdeş olarak değerlendiren⁶³⁰ yeni Türkiye Devleti önerilen bu esasları, şartlarını zorlayarak hayata geçirmeye çalıştı.

3.1.1. Sanayi ve Ticaretin Temelleri

Parti kurma düşüncesinde olduğunu 1922 Aralık ayında basına açıklayan Mustafa Kemal, seçimleri yenileme kararının alındığı zamana denk düşen 8 Nisan 1923'te, İktisat Kongresi'nin hemen ardından partinin ilkelerini açıkladı.⁶³¹ Açıklanan Milli Umdeler Beyannamesi'nde⁶³² ekonomide milli egemenlik esaslarının geçerli olacağı vurgulandı. Sanayinin ilerlemesi, 9 Eylül 1923'te kurularak 29 Ekim'de Cumhuriyeti ilan eden Halk Partisi'nin önemli bir hedefi haline geldi.⁶³³ Sanayileşmek için gerekli sermaye açısından son derece zayıf olan Türkiye, yabancı sermayeyi ihtiyatlı bir şekilde teşvik etti ve Dokuz Umde'den bir gün sonra Lozan sürecinin ikinci yarısına geçilirken, ABD'li asker ve yatırımcı

⁶²⁷ İttihatçılar savaş nedeniyle bazı stratejik işletmelere el koymuş; o güne değin Yunan bandıralı gemilerin tekelinde olan iç deniz ticaretinin artık Osmanlı gemileriyle yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmet Nesimi, şimdiye kadar ticaret-i bahriyenin olmadığını, bunun milli seyr-i sefain şirketlerine karşı yapılacak himayenin ilk adımı olduğunu belirtmiştir. Tekin Alp, dahili ticaret-i bahriyenin er geç millileştirileceğini yazmıştır. Z. Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, s.68-69.

⁶²⁸ Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s.287-288, 299-303.

⁶²⁹ **a.g.e.**, s.310-311.

⁶³⁰ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s.16; Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s.63.

⁶³¹ Celal Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde C.H.P. Dünyü Bugünü İdeolojisi**, b.y.y., t.y., s.20.

⁶³² Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.354-356.

⁶³³ **Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi**, Ulus Basımevi, Ankara, 1943, s.15-16.

Chester ile demiryolu anlaşması imzaladı.⁶³⁴ 1923 Aralık ayında feshedilecek olan Chester Anlaşmasının gündeme getirilmesi, Lozan'da ABD'yi Türkiye'nin yanına çekmek amacını da taşıdı.⁶³⁵ Modern Türkiye'nin temelindeki ana belge niteliği taşıyan Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonlar tamamen kaldırılırken, Osmanlı gümrük tarifeleri beş yıl süre ile yürürlükte kaldı, Osmanlı Devlet Borçları da savaş öncesi topraklarda ortaya çıkan devletler arasında paylaştırıldı.⁶³⁶ Sıra yenilik hamlelerine gelmişti. Bundan sonraki yıllarda ticaret kesiminden başlamak üzere ekonomi canlandırılırken milli bir özle dolu modern bir ticaret, sınaî mülkiyet ve mali sermaye yapısı hedeflendi.⁶³⁷ Milli iktisat ekseninde ticaret ve sanayinin gelişmesini teşvik etmek, borç alımından sakınmak⁶³⁸ ve yabancı sermayeye ihtiyatlı onay bu yıllarda izlenen iktisat politikasının temel yönelimleriydi.

1924 yılı başında Meclis Başkanı Fethi Okyar, İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası'ndan İstanbul'un ekonomik durumunun geliştirilmesi ile ilgili bir rapor hazırlanmasını istemişti. Kasım 1924'te hazırlanan İstanbul iş çevrelerinin görüşlerinin formüle edildiği kapsamlı raporda, yalnızca ticaret kredisinin örgütlendiği İstanbul'da ticaret, sanayi, küçük üreticilik ve taşınmazlar için kredi sağlanması gerektiğine dikkat çekiliyordu. Devletin, sanayi bankasının kurulmasını üzerine almaması ve ticaret bankacılığının gelişmesine müdahale etmemesi istenen Raporda, İstanbul'un imarı amacıyla kurulacak rehin ve emlak bankası için de yabancı sermayeye başvurulması gerektiği yer alıyordu. İstanbul'da bir borsa⁶³⁹

---

⁶³⁴ Kuruç, **Büyük Devletler ve Türkiye**, s.341.

⁶³⁵ Cahit Kayra, **1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar**, I. Cilt, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.65; Aynı zamanlarda Ankara'da bulunan iki Alman Komintern delegesine göre de Lozan Konferansı'nın en önemli sorunlarından olan Musul, İngilizler (Royal Dutch) ile Amerikalılar (Standard Oil Co) arasında yürütülen bir mücadele konusudur. Türkler için Amerikan bir Musul, İngiliz bir Musul'dan mutlaka daha iyiydi. Leonard-Friedrich, **Ankara 1922**, Üçüncü Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.70-71.

⁶³⁶ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, 2011, s.36; Çakır, **a.g.m.**, 1981, s.132; Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, s.112-113; Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a**, I. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.369, 362; İlker Alp, "*Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması'na Yansımaları*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.583; Atatürk, **a.g.e.**, 2009, s.517.

⁶³⁷ Kuruç, **a.g.e.**, 1988, s.XXXI.

⁶³⁸ Bu dönemde çoğu Cumhuriyet kadrosuna göre devletin borç alması ürkütücü bir durumdur. Bozkurt Z. Avcı, **Dr. Rıza Nur: Bir Muhallifin Portresi**, Belgesel Yayınları, İstanbul, 1992, s.169. Borçlanmak ancak "*membasız ve vasıtasız kalan bir memleketin başvurabileceği bir çare*" olarak görülmektedir. **Aym Tarihi**, "*Tasarruf Haftasında Ekonomi Vekili Celal Bayar Bir Radyo Söylevi Yaptı*", No: 13, Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, I. Kânun, 1934, s.51.

⁶³⁹ Ekim 1923'te İstanbul Türk birliklerinin eline geçer geçmez Ankara Hükümeti borsaya müdahale ederek spekülasyonları yasaklamıştır. 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent olması, eski azınlık ve

kurulması da öneriler arasındaydı. Uygulamada etkisi son derece sınırlı kalan ve kendisini iktidardan uzak gören İstanbul iş çevresinin hazırladığı bu rapor, iktidarın ekonomiye müdahalesini en aza indirme amacını taşıyordu.⁶⁴⁰

Cumhuriyetin kurulmasının ardından bankacılık alanında hızlı bir gelişme kaydedildi. Ulusal tüccar ve girişimcinin oluşması ulusal bankacılığın kurulmasını gerektirdi. Bölgesel bankalarla birlikte devlet desteğinde ulusal bankaların kurulması, sermayenin toplulaşmasını ve yönetim düzeyinde siyasi kadrolar ile tüccar, tarımcı ve sanayici kesimlerin bir araya gelmesini mümkün kıldı. Bu dönemde ekonomik gelişme ve sanayileşmeye ait umutlar bankacılık faaliyetine bağlandı.⁶⁴¹ 1924 Ağustosunda ticari krediyi ulusal planda örgütleme amacıyla Türkiye İş Bankası⁶⁴² kuruldu.⁶⁴³ Osmanlı Bankası'na koyulan paraya tahdit konulması bankanın kurulma nedenlerinden biriydi.⁶⁴⁴ Kurucularını milletvekilleri, tanınmış eşraf ve Ankaralı tüccarların oluşturduğu Türkiye İş Bankası 1923 sonrasında siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde önemli bir rol oynadı.⁶⁴⁵ Ticari konularda etkin olmak üzere tasarlanmış olan banka zamanla yatırım bankası görevini de üstlendi.⁶⁴⁶ 1925 yılında Anadolu Türk Anonim Şirketi kuruldu, Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu kabul edildi ve Alpullu'da şeker fabrikası açıldı.⁶⁴⁷ Aynı yılın Mart ayında sanayi ve maden alanlarında kredi vermek, sanayi girişimlerini düzenlemek, maden işletmek amacıyla Türkiye Sanayi ve Maadin

---

yabancıların Avrupa'ya göçü, Osmanlı borçları üzerindeki belirsizlik, Cumhuriyet Hükümeti'nin, gümrük rejiminin serbest olduğu 1920'li yıllarda bile kambiyo denetimi uygulaması gibi nedenlerle Galata Borsası eski cazibesini kaybetmiştir. Bütün bunlara 1929 yılında çıkarılan Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası ve ekonomik kriz nedeniyle tüm dünyada borsaların çöküşü de eklenince Galata Borsası'nın sonu gelmiştir. G. Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla**, s.51.

⁶⁴⁰ Tekeli-İlkin, **Cumhuriyetin Harcı**, s.46, 49, 52, 82-83, 91.

⁶⁴¹ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, 2011, s.42; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama**, II. Basım, T.C. Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s.163; Akif Tural, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1948)**, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.66.

⁶⁴² Türkiye İş Bankası aynı amaçla 1917'de kurulan Osmanlı İtibarı Milli Bankası ile 1927'de birleşmiştir. Keyder, İtibarı Milli Bankası'nın daha büyük sermayeye ve ticaret çevrelerinde daha yerleşik bir konuma sahip olduğu halde Türkiye İş Bankası'na katılmasını, Türk sermayedarına Osmanlı mirasıyla tüm bağlarını koparmış gerçek bir milli banka sağlamak olarak açıklamıştır. Keyder, **a.g.e.**, 1982, s.151.

⁶⁴³ Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s.275.

⁶⁴⁴ Tural, **a.g.e.**, s.93.

⁶⁴⁵ Boratav, **a.g.e.**, 1995, s.29; Boztemur, "**Özel Girişimciliğin Gelişiminde**", s.71-72.

⁶⁴⁶ Kayra, **a.g.e.**, s.70.

⁶⁴⁷ Kayra, **a.g.e.**, s.93.

Bankası kuruldu.⁶⁴⁸ 1926 yılında Demir Sanayinin Tesisine Dair Kanun Meclis'ten geçirildi. Türkiye'nin iktisadi durumu ve dış ilişkilerinin uygun olmadığı bir dönemde çıkarılan kanun, sanayileşmemiş bir ülkenin demir ve çelik fabrikası kurma konusundaki kararlılığını göstermesi bakımından önemliydi.⁶⁴⁹

3.1.2. Planlama Düşüncesinin Şekillenmesi ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1926 yılı Meclis açılış konuşmasında üretimin artırılması, sanayi ve maden konularında iyimserliğini paylaşan Mustafa Kemal Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Âli İktisat Meclisi'nin müjdesini verdi.⁶⁵⁰ 1927 yılında kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu yerli sanayiye teşvik ve özel sanayiye korumak amacıyla önlemler getirdi.⁶⁵¹ Aynı yıl danışma organı niteliğinde Âli İktisat Meclisi kuruldu.⁶⁵² İktisat Meclisi, plan düşüncesinin güncelleşmesine katkı yaparak daha çok özel kesimin sorunlarını gündemine aldı.⁶⁵³ Sekiz yıl sonra çalışmalarına son verilen Meclis'i aynı dönemde Vedat Nedim (Tör) verimsiz, bütünlüksüz ve eksensiz olması nedeniyle eleştirmişti.⁶⁵⁴ Hayat pahalılığı, iktisadi plan gibi güncel sorunları gündemine alarak

⁶⁴⁸ **BCA**, Sayı: 1698M, Fon Kodu: 30.18..1.1, Yer No: 13.18..10, Tarih: 28.3.1925; Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s.275; Emlak kredisini ulusal planda örgütleme görevini ise Emlak ve Eytam Bankası (1926) üstlendi. Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları**, s.276.

⁶⁴⁹ Tekeli-İlkin, **İktisadi Politikaları ve**, s.412

⁶⁵⁰ **TBMM(ZC)**, Cilt: 27, Devre II, İçtima Senesi: IV, Birinci İçtima, Tarihi: 1 Teşrinisani (Kasım) 1926, s.3; 1926 yılının başka bir önemli gelişmesi, Mustafa Kemal'in Şubat ayında imzaladığı kararname ile Başbakanlığa bağlı olarak İstatistik Genel Müdürlüğü'nün faaliyete geçmesi olmuştur. Halûk Cillov, "*İktisadi İstatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler*", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 30, No: 1-4, Ekim 1970- Eylül 1971, s.27; Aynı yıl "*Şeker İhisarı, Petrol ve Benzin İhisarı Kanunları kabul edilmiştir*". Kayra, **a.g.e.**, 2013, s.107.

⁶⁵¹ Türkoğan, **a.g.e.**, 1981, s.46; M. Kemal Mısırlıoğlu-Deniz Karatekelioğlu, "*1929 Buhranı ve Harcama Politikalarımız*", **Maliye Dergisi 100. Yıl Atatürk Özel Sayısı**, Ekim 1981, Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, s.155; 1927 yılında milli sanayinin yetersiz olması nedeniyle mamul ve yarı mamul mallar dışarıdan alınmıştır. Vedat Eldem, "*Türkiye'de Sanayileşme Hareketi*", **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, No: 1-4, Cilt: 8, 1946, s.37.

⁶⁵² 1170 No'lu "*Âli İktisat Meclisi Hakkında Kanun*", (24 Temmuz 1927 Tarih, 640 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); Âli İktisat Meclisi, gündemini hükümetin belirlediği bir danışma heyetidir. **TBMM(ZC)**, Cilt: 15, Devre: 4, İçtima: 2, Elli birinci İnkat, Tarihi: 16-V-1933, s.108.

⁶⁵³ Tekeli-İlkin, **Cumhuriyetin Harcı**, s.164, 178; **Akşam Gazetesi**, 15 Kanunuevvel (Aralık) 1929; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Mart 1930; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Mart 1930.

⁶⁵⁴ Benzer iktisat meclislerinin başka ülkelerde de uygulamaya dönük sorunlarının olduğunu yazan Tör Meclisin çalışmalarını devletçilik ekseninde sürdürmesi gerektiğini ifade etmiştir. Vedat Nedim, "*Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye Dairesi: Âli İktisat Meclisi*", **Kadro Aylık Fikir Mecmuası**, Sayı: 14, Şubat 1933, s.12-14.

toplantılar yapan Meclis,⁶⁵⁵ hazırladığı bir raporda serbest ticaretin yaşamda karşılığının olmadığını savunuyordu.⁶⁵⁶

1929'da ABD'de büyük iktisadi kriz ortaya çıktığı zaman Türkiye, kendi iç koşullarından kaynaklanan sorunlarıyla uğraşıyordu. 1920'li yıllarda ekonominin zayıf ve dışa bağımlı yapısı, başta para-kambiyo sisteminden kaynaklanmıştı. Osmanlı Bankası'nın bir emisyon bankası olarak çalışma yetkisi 1925'te sona erdi. Henüz bir merkez bankası kurulmaması nedeniyle hükümet, emisyon hacmini genişleterek kalkınmayı finanse edebilme olanağına sahip değildi. İngiliz Sterlini'ne bağlı, değişken kambiyo sisteminde değeri belirlenen TL ile bütçe denklığı sağlanamamış; kısa vadeli borç birikimi yaşanmış ve TL'nin değeri düşüşünü sürdürmüştü. Lozan Antlaşması gereğince yeni gümrük vergilerinin belirlenememesi ayrı bir sorun teşkil ediyordu.⁶⁵⁷ Bütçe denklığının sağlanamaması, hayat pahalılığı, üretimin düşmesi zamanla can yakıcı sorunlar haline geldi.⁶⁵⁸ Bu sorunlarla baş etmek üzere öncelikle tasarruf yapılması, yerli malı kullanımı ve daha fazla üretim teşvik edildi. Milli Tasarruf Cemiyeti bu amaçla toplantılar düzenliyor, sergiler açıyordu.⁶⁵⁹

Lozan Antlaşması'nın ticaret sözleşmesi 6 Ağustos'ta bitmeden önce 1929 yılının ilk yarısında ithalat arttı.⁶⁶⁰ “*Bir sene zarfında teşekkül eden Türk şirketlerinin temsil ettikleri sermaye, 15.000.000 lirayı geçmiştir.*”⁶⁶¹ Fakat sağlanan bu ticari uyanış karşılığını sanayide bulamadı. Kendilerinden umulan davranışı sergilememesi nedeniyle rejimin daha o zamandan kendi yerli kapitalistleriyle arası açılmıştı. Çünkü bunlar iktisadi yatırımlar yapacaklarına Lozan Antlaşması'nın düşük ithalat vergileri öngören maddelerinden yararlanarak anlaşma süresinin bitiminden önce ucuz ithal

⁶⁵⁵ **İkdam Gazetesi**, 16 Birinci Kanun (Aralık) 1928; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1929; **Milliyet Gazetesi**, 16 Haziran 1930.

⁶⁵⁶ **Âlî İktisat Meclisi Raporları 1928 İkinci İçtima Devresi**, “*Gümrük Siyasetimizin Esasları*”, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1929, s.4.

⁶⁵⁷ G. Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla**, s.63.

⁶⁵⁸ Devam eden kuraklığın etkisiyle de artan hayat pahalılığı önemli bir gündem oluşturmuştur. **Son Saat Gazetesi**, 3 Nisan 1929; **Akşam Gazetesi**, 16 Mayıs 1929; **Akşam Gazetesi**, 5 Teşrinisani (Kasım) 1929; **Akşam Gazetesi**, 20 Kanunuevvel (Aralık) 1929.

⁶⁵⁹ **Son Saat Gazetesi**, 21, 28, 30 Nisan 1929; **Akşam Gazetesi**, 18, 20, 25, 30 Kânunuevvel (Aralık) 1929; **Cumhuriyet Gazetesi**, 4, 6, 10 Kanunusani (Ocak) 1930; **Cumhuriyet Gazetesi**, 8, 14 Şubat 1930.

⁶⁶⁰ **Akşam Gazetesi**, 7 Mayıs 1929.

⁶⁶¹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 13, Devre: 3, İçtima: 3, Birinci İnkat, Tarihi: 1-XI-1929, s.3; Özel ticaret ve sanayi kesimine sağlanan kredilerdeki artış oranı, 1924 yılından 1929 yılına %55 olmuştur. Bu krediler arasında asıl büyük payı ticaret kredileri oluşturmuştur. Tezel, **a.g.e.**, s.209.

malları depolamışlardı. Oysa bu tür bir davranış milli iktisat yaratmayı içeren Kemalist siyasetle bağdaşmıyordu. Feroz Ahmad Kemalistlerin, temel unsurunu sanayinin oluşturduğu, uzun vadeli bir Türkiye perspektifine sahip olduklarını belirtmiştir. Oysa burjuvazi durumu kendi dar perspektifi açısından değerlendirerek Avrupa'nın denetimindeki bir ekonomide ticari aracı rolünden elde edeceği kâr ile yetinmeyi tercih ediyordu.⁶⁶² Özel kesimin sanayi alanındaki cesaretsizliği yanında küçük imalat kesiminde artan iflaslar yaşandı.⁶⁶³ Bu dönemde en fazla ahlakî zarara uğrayan meslek, milli çıkarlara uygun davranmayan tüccarlık olarak görülüyordu.⁶⁶⁴ Gelinek nokta daha çok etik duruş ile açıklanmaya çalışılmış; gerektiği zaman yasal önlemlere başvurulmuştu.⁶⁶⁵

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti⁶⁶⁶ 1930 Nisan'ında çeşitli sanayi gruplarının temsilcilerini toplayarak, iktisadi ihtiyaçları belirlemek amacıyla bir Sanayi Kongresi düzenledi. Türkiye Sanayi Kongresi'nin gündemi hammadde, sermaye ve kredi, vergiler, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun uygulanması, standart ve rasyonalizasyon sorunu, Ticaret ve Sanayi Odaları'nda sanayicilerin temsili, sanayi donanım ve taşıma tarifeleri olarak tespit edilmişti. Kongre'nin ana hedefi ülke sanayisinin “*rasyonalizasyonu ve nasyonalizasyonu*” idi.⁶⁶⁷ Ekonomik krizi izleyen

---

⁶⁶² Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s.169, 185; Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap**, s.332; Devlet desteğiyle yaratılmış ticaret burjuvazisinin tarihsel geçmişinin çok da geriye uzanmaması, dolayısıyla yatırım geleneğine sahip olmaması da göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdu.

⁶⁶³ Şahinkaya, **a.g.e.**, s.154.

⁶⁶⁴ **Akşam Gazetesi**, 5 Kanunusani 1929; Avcıoğlu'na göre geniş teşvik önlemlerine rağmen tüketim malları ithalatının önlenemediği, pazarın çok sınırlı ve sermayenin yetersiz olduğu, daha uygun yollardan daha fazla kazanmanın olanaklı olduğu bir ortamda özel sektörün başarı sağlayamaması normaldi. Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap**, s.382.

⁶⁶⁵ İdeal tüccar nitelikleri ahlâklı ve dürüst olmak, boş zamanlarında kitap okumak, resim yapmak, müzik dinlemek, dil bilmek olarak sıralanmıştır. İhracat yapan tüccarların usulsüzlük yapmaları halinde Ceza Kanunu'nun en ağır hükümleriyle cezalandırılacağı yazılmıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 ve 3 Şubat 1930; Esat Tekeli, “*Türkiye’de Devletin İktisadi Faaliyetlere İştiraki ve Bu Hususta Nizamlama Tedbirleri*”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, No: 1-4, Cilt: 21, Ekim 1959-Temmuz 1960, s37.

⁶⁶⁶ Fuat Umay Cemiyetin 1926 yılında kurulması için bir nizamname hazırlamış fakat Tevfik Rüştü Aras yabancılara karşı boykot anlamı taşıyor endişesi ile karşı çıkmıştır. Aradan üç yıl geçtikten sonra İnönü'nün onayıyla konu tekrar gündeme gelmiş ve Cemiyet Aralık 1929'da Kazım Özalp başkanlığında kurulmuştur. İlk üyesi Mustafa Kemal'dir. Cemiyetin adı Haziran 1938'de hazırlanan nizamname ile *Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu* olarak değiştirilmiştir. 1930'lu yıllar boyunca faal olan kurum daha sonraki dönemlerde Türk ekonomisinin dışa açılması ile önemini yitirmiştir. Veysi Akın, **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2000, s.113-116.

⁶⁶⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 22, 30 Nisan 1930; **1930 Sanayi Kongresi Raporlar, Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Neşriyatı, Ankara, t.y., s.VI-VII.

dönemde Türk Parasının Kıymetini korumayı amaçlayan çeşitli kanun ve kararnameler çıkartıldı.⁶⁶⁸ Bu konuda atılan önemli adımlardan biri de 1930 yılında kurulan Merkez Bankası'nın ertesi yıl Ekim ayında faaliyete geçmesiydi.⁶⁶⁹ Yine aynı tarihte kibrit ve çakmak tekel işletmesi bir Amerikan şirketine devredildi ve karşılığında alınan 10.000.000 dolarlık kredi Merkez Bankası'nın kuruluşu için kullanıldı.⁶⁷⁰

İktisadi çalışmalar sürerken tarih 1930'u gösteriyordu, fakat radikal reformcuların, “*sayısız minarenin yerini fabrika bacası alması*” düşü hala gerçekleşmemişti.⁶⁷¹ Dünya krizi ile birleşen iç ekonomik sorunlar yeni kurulan Serbest Fırka'ya yönelimi hızlandırdı.⁶⁷² İktisadi arayışların yoğunlaştığı bu dönemde, başka ülkelerde neler olduğuna bakıldı, ülke yerelliği değerlendirildi, plan ve devletçilik çözüm yolu olarak görüldü, iktisadi parola “*iktisat programı*” olarak belirlendi. Basında, plansız iktisadın dümensiz ve pusulasız vapura benzediği ve istikrar için sanayileşmenin elzem olduğu görüşü güçlenerek dile getirilmeye başlandı.⁶⁷³ 1930'lu yıllarda ülke tümüyle sanayileşmeye adanmış bir ülke

---

⁶⁶⁸ 1929'da, borsada muamele yapanların denetlenmesi amacıyla “*Menkul Kıymetler ve Kambyo Borsaları Kanunu*”, 1930'da “*Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun*” çıkartılmış ve Bankalar Konsorsiyumu (Merkez Bankası kurulduğu zaman Konsorsiyum'un işlemleri Merkez Bankası'na devredilmiştir) kurulmuştur. Mısırlıoğlu ve Karatekelioğlu, **a.g.m.**, s.162. Gerek duyuldukça Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında yeni kararname düzenlenmiştir. **BCA**, Dosya: 25050, Fon Kodu: 30.10..0.0, Yer No: 207.423..12, Tarih: 5.7.1934; 1938 yılına kadar Bakanlar Kurulu tarafından aynı kanun hakkında 12 kararname çıkartılmıştır. Parasız, **a.g.e.**, 2003, s.40.

⁶⁶⁹ 1715 No'lu “*Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu*” (11-6-1930 Tarih, 1533 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); **BCA**, Sayı: 9464, Fon Kodu: 30.18..1.2, Yer No: 11.37..11, Tarih: 26.5.1930; Parasız, **a.g.e.**, 2003, s.27; Merkez Bankası'nın kurulma sürecinde yabancı uzmanların görüşleri alınmış, Osmanlı Bankası'nın ciddiyetsiz teklifleri dikkate alınmamıştır. **Akşam Gazetesi**, 12 Teşrinisani 1929; **Akşam Gazetesi**, 28 Kanunuevvel 1929; Mustafa Kemal konuşmalarında konuya önemle yer vermiştir. **TBMM(ZC)**, Cilt: 22, Devre: 3, İçtima: 4, Birinci İnikat, Tarihi: 1-XI-1930, s.3; **TBMM(ZC)**, Cilt: 1, Devre: 4, Fevkalade İçtima, İkinci İnikat, Tarihi: 9-V-1931, s.22.

⁶⁷⁰ 1722 No'lu, “*Kibrit ve Çakmak İhisarı İşletmesinin Devrine ve On Milyon Dolarlık İstikraz Akdine Dair Kanun*” (15- 6- 1930 Tarih, 1533 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); **Milliyet Gazetesi**, 16 Haziran 1930; Kuruç, **a.g.e.**, 1988, s.92.

⁶⁷¹ Klaus Kreiser ve Neuman Christoph, **Küçük Türkiye Tarihi**, çev. Yunus Emre Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.309.

⁶⁷² Selim İlkin, “*Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı*”, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1978 Özel Sayısı, Ankara, s.255; Serbest Cumhuriyet Fırkası kısa süren siyasi hayatında, özellikle iktisadi konularda canlı bir eleştiri kampanyasına girişmiştir. Denk bütçe sorununun yanı sıra yüksek vergiler ve bu yüzden hapse girenler, kamu hayatındaki israf, suistimaller partinin dile getirdiği sorunlar olmuştur. **Aynı Yer**.

⁶⁷³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Kânunusani (Ocak) ve, 20 Kânunusani 1930; 1930'lu yılların başında sanayileşme, Cumhuriyet yöneticileri tarafından bağımsızlığın sigortası olarak görülmekteydi. Korkut Boratav, **İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar**, BDS Yayınları, İstanbul, 1989, s.50.

görünümündeydi. 1931 Mayısı'nda yapılan CHF'nin üçüncü kurultayına sunulan programda “*Altı Ok*”, devletçilik ilkesiyle birlikte kabul edildi.⁶⁷⁴ Mustafa Kemal, devletin, vatandaşın eğitimi, terbiyesi ve sağlığıyla ilgilenmek zorunda olduğunu savunuyordu.⁶⁷⁵ Toplumcu bir görüşe sahip olan Mustafa Kemal, halkın çatışmasız bir şekilde yaşayarak iktisadi gelişmeye adanması amacı ile sınıf esasına dayalı örgütlenmelerin kurulmasını onaylamıyordu.⁶⁷⁶ Böylece, Büyük Buhran'ın etkilerinin zirve noktasına ulaştığı 1930 ve 1931 yıllarının ardından 1932 yılında devletçiliğe geçildi.⁶⁷⁷ Vedat Eldem ülkenin üretim ve sermaye açısından yetersizliği nedeniyle sanayileşme hareketinin özel girişime bırakılmayacağını vurgulamış; özel girişimin ancak bol ve ucuz sermaye bulduğu takdirde uzun vadeli yatırım yapacağını belirtmişti.⁶⁷⁸ Bu ekseninde sanayileşmek için devletçiliğe yönelmek zorunlu görülüyordu. Devletçilik uygulamada karşılığını Birinci Beş yıllık Sanayi Planı'nda (BBYSP) buldu.⁶⁷⁹

BBYSP'nin hazırlanmasında Sovyet uzmanlar önemli rol oynadı.⁶⁸⁰ Planın uygulamaya sokulmasından hemen önce ABD'li uzmanlar da ülkede incelemeler

---

⁶⁷⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.134; Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.255.

⁶⁷⁵ A. İnan, **Medeni Bilgiler ve**, s.60.

⁶⁷⁶ Dudley Jackson, “*Toplu Pazarlığın Politik ve Ekonomik Yönleri Türkiye Örneği*”, çev. Nur Reman, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, No: 1-4, Cilt: 32, Ekim 1972-Eylül 1973, s.104; Sanayiye korumanın zorunlu olduğu bir dönemde sınıf kavgasına yol açmak, memleketeye yapılan en büyük fenalık olarak görülmüştür. **Milliyet Gazetesi**, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1933.

⁶⁷⁷ Parasız, **a.g.e.**, 2003, s.48; Avcıoğlu'na göre Devletçilik, uygulama sırasında, “*sınıflarüstü hakem devlet*” anlayışıyla sağa da sola da kayabilecek bir özellik taşımıştır. Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e Üçüncü Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974, s.1412; Dönemi değerlendirirken, devletçiliğin tarihi bir zaruret olarak doğduğunu yazan Falih Rıfki Atay, “*Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibaret*” demiştir. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s.522; Devletçilik kapitalizm ya da sosyalizm dışında üçüncü bir yol değildir. Bu tezde de devletçilik politikaları, kapitalist sistemin parametreleri içinde anlamlandırılan en uygun sermaye birikim modeli olarak görülmüştür. İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.422-424; 1930'lu yıllar dünyada, planlama ve devletçilik uygulamalarının yaygın olduğu bir dönemdir. S. Aydın, “*Türk Düşüncesinde Alman*”, s.958; Keyder, **Emperyalizm Az gelişmişlik**, s.122; Planlama yalnızca sosyalizme özgü olmamakla birlikte, Plan düşüncesi yaygın olarak sosyalizmi çağrıştırabilmektedir. Yalçın Küçük, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, 3. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978, s.22-23.

⁶⁷⁸ Eldem, **a.g.m.**, s.52

⁶⁷⁹ Kepenk-Yentürk, **a.g.e.**, s.70; Çağlar Keyder'e göre devletçilik, bürokrasinin egemenliğini uzatma amacına yönelik olduğu gibi gelişmekte olan burjuvaziye de yer açan bir koalisyon biçimiydi. Keyder, **Türkiye'de Devlet ve**, s.91.

⁶⁸⁰ **BCA**, Sayı: 13142, Fon Kodu: 30..18.1.2., Yer No: 30.53..19., Tarih: 13.7.1932; **BCA**, Sayı: 13874, Fon Kodu: 30..18.1.2., Yer No: 33.10..18., Tarih: 20.2.1933; İnönü, Sovyet uzman Orlof başkanlığındaki heyetin Türkiye'ye gelerek bir plan hazırladığını yazmıştır. İnönü'ye göre heyet, demir ve çelik endüstrisine mutlaka girilmesi gerektiğini telkin etmiştir. Heyet ayrıca planın

yapmıştı.⁶⁸¹ BBYSP 1933 yılı Nisan ayında uygulamaya konuldu.⁶⁸² Mayıs ayında dünya buhranı ile ilgili olarak Londra’da yapılacak Dünya Para ve İktisat Konferansı’na katılmak üzere Türk heyeti belirlendi.⁶⁸³ Dünya İktisat Konferansı’na katılan Celal Bayar, dönüşte, Batı’nın Türkiye’nin sanayileşme planına yardım etmeyeceği izlenimlerini aktardı.⁶⁸⁴ BBYSP ile öncelikle hammaddesi ülkede bulunan sanayinin ülke içi tüketim dikkate alınarak geliştirilmesi planlandı; büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren sanayi tesislerinin kurulumu ve işletilmesi devlete bırakıldı.⁶⁸⁵ Planın finansmanı amacıyla Türkiye ile Sovyetler arasında 8.000.000 dolarlık kredinin ödenmesine ilişkin anlaşma Meclis’te onaylandı.⁶⁸⁶ Karabük Demir-Çelik fabrikasını kurmak için İngiltere’den de 13.000.000 sterlin kredi alındı.⁶⁸⁷

BBYSP’nin oluşum sürecinde Türkiye Sanayi ve Maden Bankası’nı, Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası’na dönüştürmek amacıyla bir heyet oluşturuldu.⁶⁸⁸ Bankanın işlevi, sanayi işletmeciliği ve sanayi bankacılığı olarak ikiye ayrılması amaçlanmıştı. Bu doğrultuda hazırlanan yasa tasarısı ile bankanın yerine “Devlet

---

uygulanmasında neleri verip veremeyeceklerini, kendi veremedikleri şeylerin Batı’dan alınması gerektiğini belirtmiştir. İsmet İnönü, **Cumhuriyetin İlk Yılları II**, Yenigün Yayıncılık, Ankara, 1998, s.48; Avcıoğlu bağımsız, güçlü ve sanayileşmiş bir Türkiye’nin, Sovyetler Birliği tarafından tehdit değil güvenlik unsuru olarak görüldüğünü yazmıştır. Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Dördüncü Kitap, s.1397.

⁶⁸¹ Tezel, **a.g.e.**, s.267.

⁶⁸² Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de**, s.180; Tezel, **a.g.e.**, 1982 s.270; Tural, **a.g.e.**, s.133; BBYSP ile ilgili olarak çoğu demir, cam, kağıt sanayisinde uzman mühendisler, Ticaret Odası’na mektupla başvurarak hizmet teklif etmiştir. **Akşam Gazetesi**, 6 Kanunusani 1934.

⁶⁸³ **BCA**, Dosya: 407, Fon Kodu: 30..10.0.0., Yer No: 229.538..6., Tarih: 29.5.1933.

⁶⁸⁴ Tural, **a.g.e.**, s.133; Almanya Konferansında, yeniden sanayileşme girişiminde bulunan ülkelere makine ve sermaye vermemek için cephe birliği teklifinde bulunmuştur. Alman temsilci Türk davasını “*iktisadi nasyonalizasyon*” diye eleştirmiştir. Falih Rıfkı Atay, “*Londra Dersi*”, **Ülkü Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 6, Temmuz 1933, s.418-419; Hatta Alman Heyet Konferansa müstemleke isteğini bildirmiştir. **BCA**, Dosya: 400-1103, Fon Kodu: 30..10.0.0., Yer No: 219.476..2., Tarih: 28.6.1933; Burhan Asaf Konferansı, emperyalist finans merkezlerinin liberalizmi yeniden canlandırmak amacıyla düzenlediği bir restorasyon girişimi olarak değerlendirmiştir. Burhan Asaf, “*Ölü Doğan Çocuk Londra Konferansı*”, Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş., İstanbul, **Kadro**, Sayı: 19, Temmuz 1933, s.33; Her iki yazar da dünya krizinin Türkiye gibi memleketler için bir fırsat olduğu görüşündedir.

⁶⁸⁵ A. İnan, **Devletçilik İlkesi ve**, s.16; İthal ikamesi sağlamayı, yerli ham madde kullanmayı ve sanayiye Anadolu’ya yaymayı amaçlayan plan, çelik ve kimya sanayinin de temellerini atmıştır. Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Dördüncü Kitap, s.1403.

⁶⁸⁶ **TBMM(ZC)**, Cilt: 20, Devre: 4, İçtima: 3, Yirmi beşinci İnikat, Tarihi: 8-III-1934, s.1.

⁶⁸⁷ Orhan Morgil, “*Büyüme ve Sanayileşme Politikaları*”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Hacettepe Üniversitesi A.İ.İ.T.E.Yayıncılık, Ankara, 2002, s.40; İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.349.

⁶⁸⁸ **BCA**, Sayı: 13264, Dosya: 130-41, Fon Kodu: 30.18..1.2, Yer No: 30.60..1, Tarih: 21.8.1932.

*Sanayi Ofisi*⁶⁸⁹ ve “*Sanayi ve Kredi Bankası*” kuruldu. Fakat 1933 yılında İktisat Vekaleti’nce hazırlanan kanun tasarısı⁶⁹⁰ ile bu iki kurumun birleştirilmesi planlandı ve böylece ortaya Sümerbank çıktı.⁶⁹¹ Sümerbank’a verilen görevler doğrultusunda Karabük’te kurulacak demir ve çelik fabrikalarına ait sözleşme imzalandı;⁶⁹² Rusya’ya, İngiltere’ye, Almanya’ya, İsviçre’ye, ABD’ye ve Fransa’ya eğitim amacıyla uzman ve stajyerler gönderildi;⁶⁹³ teşkilat ve fabrikalarda yararlanmak üzere yabancı uzmanların çalışmasına izin verildi.⁶⁹⁴ Fabrikalarda kullanılacak malzemeler gümrüksüz ithal edildi ya da işi bitince geri vermek üzere geçici olarak yurda sokuldu.⁶⁹⁵ Planda en hızlı gerçekleşen projeler, İş Bankası’nın çalışmalarını yaptığı sömikok, şişe, cam ve kükürt fabrikalarıydı.⁶⁹⁶ Planın uygulanmasında yaşamsal önemdeki diğer kuruluş Etibank için, 1935 yılında kanun layihası hazırlandı ve aynı yıl işletmeye uygun yer altı zenginliklerini araştırmak ve değerlendirmek amacıyla Maden Tetkik Arama Enstitüsü kuruldu.⁶⁹⁷ Devlete intikal

---

⁶⁸⁹ 2058 No’lu “*Devlet Sanayi Ofisi Teşkilî Hakkında Kanun*” (10 Temmuz 1932 Tarih, 2164 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.146-147.

⁶⁹⁰ **BCA**, Sayı: 14188, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 35.26.11, Tarih: 16.4.1933.

⁶⁹¹ Sümerbank’a biçilen misyon büyük olmuştur. Sümerbank Devlet Sanayi Ofisi’nden devraldığı fabrikaları işletecek, özel sanayi şirketlerindeki devlet iştirak hisselerini yönetecek, devlet sermayesi ile oluşturulacak bütün sanayi kurumlarının etüd ve projelerini hazırlayacak, bunları kuracak ve işletecek, ülke içindeki hammaddeleri mamul hale getirecek, memleket ve kendi fabrikaları için işgücü yetiştirecek, okullar açacak, gerekirse yabancı ülkelere stajyer ve öğrenci gönderecek, milli sanayinin gelişmesi için önlemler alacaktır. 2262 No’lu “*Sümerbank Kanunu*” (11 Haziran 1933 tarih, 2424 sayılı, T.C. **Resmi Gazete**); Sümerbank, halkın çağdaş bir şekilde giyinmesini sağlamak gibi sosyal işlevler de yerine getirmiştir. **BCA**, Dosya No: 74/56, Fon Kodu: 30.10.0.0., Yer No: 67.447.5, Tarih: 13.7.1939.

⁶⁹² **BCA**, Sayı: 57802, Dosya: 184-137, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 70.98.17, Tarih: 30.12.1936.

⁶⁹³ **BCA**, Sayı: 15369, Dosya: 112-124, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 41.85.7, Tarih: 4.12.1933; **BCA**, Sayı: 54462, Dosya: 257-187, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 69.82.3, Tarih: 16.10.1936; **BCA**, Sayı: 14969, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 39.65.8, Tarih: 18.9.1933; **BCA**, Sayı: 2262, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 43.11.10, Tarih: 4.3.1934.

⁶⁹⁴ **BCA**, Sayı: 56362, Dosya: 130, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 70.91.13, Tarih: 25.11.1936; **BCA**, Sayı: 60342, Dosya: 243-255, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 72.12.20, Tarih: 15.2.1937; **BCA**, Sayı: 76042, Dosya: 243-295, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 79.90.12, Tarih: 2.11.1937; **BCA**, Sayı: 74062, Dosya: 243-286, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 78.80.15, Tarih: 17.9.1937; **BCA**, Sayı: 74792, Dosya: 243-288, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 79.84.8, Tarih: 7.10.1937.

⁶⁹⁵ **BCA**, Sayı: 13322, Dosya: 200-18, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 48.66.10, Tarih: 1.10.1934; **BCA**, Sayı: 4504/2, Dosya: 208-52, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 64.35.9, Tarih: 5.5.1936.

⁶⁹⁶ **Ulus Gazetesi**, 26 Ağustos 1935; Ayrıca çeşitli kent merkezi ve kazalarda, şeker ihtiyacını karşılamak üzere şeker fabrikasının kurulması görevi ve işletme imtiyazı yirmi beş yıl süreyle Türkiye İş Bankası’na verilmiştir. **BCA**, Sayı: 141162, Dosya: 209-23, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 35.25.5, Tarih: 1.10.1934.

⁶⁹⁷ **BCA**, Sayı: 27382, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 55.47.14., Tarih: 6.6.1935; 2804 No’lu “*Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu*” (22 Haziran 1935 tarih, 3035 sayılı T.C. **Resmi Gazete**); Aynı yıl görevi bol ve ucuz elektrik sağlamak olan Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulmuştur. Kayra, **a.g.e.**, 2013, s.236.

eden bazı madenler ve kömür ocakları Etibank'a devredildi.⁶⁹⁸ 1937'de Kamu İktisadi Teşebbüs olarak örgütlenen Denizbank kuruldu.⁶⁹⁹ Böylece, Türkiye ekonomisinde büyük yeri olan iktisadi devlet teşekkülleri bu dönemin eseri olarak meydana geldiler. Ayrıca, bu dönemde birçok yabancı sermayeli şirket millileştirildi.⁷⁰⁰ İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce uygulanması için girişimlerde bulunan İkinci Sanayi Planı, BBYSP'nın verdiği özgüven temelinde hazırlandı. İkinci Sanayi Planı, makine sanayisine başlanmasını, enerji, maden ve denizcilik sanayilerinin geliştirilmesini ve kimya sanayisine hız verilmesini öngörüyordu.⁷⁰¹ Mustafa Kemal, hasta yatağında savaşın kaçınılmaz olduğunu öngörmüş ve Celal Bayar'a, ikinci planın en çok üç yıl içinde ülkenin bütün kaynaklarının seferber edilerek uygulanması gerektiğini söylemişti.⁷⁰² 1938 yılında *Washington Evening Star* gazetesi Türkiye'ye elçi olarak gönderilecek Von Papan'ın yeni görevinin Almanların "*Drang Nache Osten*" siyasetini izlemek olduğunu yazdı. Makale Papan'ın görevinin, Türkiye'de Sovyet ve İngiliz nüfuzunu kırmaya, Alman nüfuzunun tohumlarını ekmeye yönelik olduğunu ifade etmekteydi. Türkiye'nin sanayileşme amacına dikkat çekilen makalede, Atatürk'ün inşa ettiği ilerleme ve gelişmenin sürmesi halinde Almanya'nın karşısında, kendini savunabilecek güçlü bir Türkiye bulacağını öngörüyordu.⁷⁰³

1939 yılının Mart ayında, BBYSP ile ilaveleri ve ikinci dört yıllık plan gereğince yapılmakta ve yapılacak olan işler için iç ve dış kredilerin yanı sıra gerekli

---

⁶⁹⁸ **BCA**, Sayı: 40382, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 62.12..3., Tarih 12.2.1936; **BCA**, Sayı: 41602, Dosya: 194-137, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 62.18..5., Tarih 3.3.1936; **BCA**, Sayı: 43902, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 63.29..15., Tarih 15.4.1936; **BCA**, Dosya: 190-185, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 66.56..14., Tarih 12.2.1936.

⁶⁹⁹ 3295 No'lu "*Denizbank Kanunu*" (30 Kanunuevvel (Aralık) 1937 tarih, 3796 sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁷⁰⁰ Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde**, (1987), s.22-27.

⁷⁰¹ Avcioğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi, Dördüncü Kitap**, s.1403; İkinci Sanayi Planı hazırlıklarına 1934 yılı sonuna doğru başlanmıştır. **Akşam Gazetesi**, 10 Teşrinisani 1934; Afet İnan, Atatürk'ün 1936 yılında, "*ikinci sanayi plânının etüdlerinin ilerlemelerinden övgü ile bahsettiğini*" bildirmiştir. A. Afet İnan, **Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s.54.

⁷⁰² **Atatürk'ün Bütün Eserleri: Cilt 30 (1937-1938)**, Kaynak Yayınları, Ankara, 2011, s.276-278; Atatürk ölmeden birkaç ay önce hasta yatağında, yeni iktisadi planı anlatan Bayar'ı heyecanla dinlerken yanında Afet İnan ve Hasan Rıza Soyak vardır. Vekiller Heyeti'nde konuşulup karara bağlanmış ikinci dört yıllık planı, bütçeyi bozmadan, dengeyi sarsmadan uygulama yolu bulunmuştur. Bu çerçevede yirmi sekiz vapur alınması işi Denizbank'a verilmiştir. Kütahya elektrik santrali ve Sakarya üzerinde sulama işleri yapılması, kömür üretiminin beş milyon tona çıkarılması, soğuk hava tesisatlı vapurlar sağlanması tasarlanmıştır. İngilizlerden sağlanan 16.000.000 sterlinin, bir miktarı askeri ihtiyaçlara ayrılmış, geriye kalan miktar ise ikinci dört yıllık plan için ayrılmıştır. **Aynı yer**.

⁷⁰³ **BCA**, Sayı: 381/128, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 231.559..1, Tarih: 00.00.1938, s.6.

diğer miktarın sağlanması onaylandı.⁷⁰⁴ Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bu planın uygulanması kesintiye uğradı.⁷⁰⁵ Dünya Savaşı'nın ilk yıllarına kadar gelişme gösteren sanayi, savaş döneminde hızını kaybetmekle birlikte iktisadi devlet teşekkülleri sayesinde sanayi tesislerinin kurulması, savaş yıllarında da sürdü.⁷⁰⁶ Bu dönemde sanayi sektörünün geliştirilmesi çalışmalarında, Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı olan Şevket Süreyya Aydemir'in önemli katkıları oldu. 1944-1945 yıllarında hükümet çevrelerinde görüşülmeye başlanan bu çalışmalar, savaştan sonra uygulanacak geniş bir yatırım planı ve iktisat politikası kümesi oluşturmaya yönelikti.⁷⁰⁷

Tablo - 5 GSMH'nin Sektörel Dağılımı (1948 Fiyatlarıyla, %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1932	39,1	13,8	47,1
1933	41,4	14,2	44,4
1934	40,0	15,2	44,8
1935	38,7	15,7	45,6
1936	48,5	12,3	39,2
1937	46,1	13,4	40,5
1938	44,4	14,1	41,5
1939	43,1	15,4	41,5
1940	44,7	14,6	40,7
1941	41,7	15,9	42,4
1942	47,2	14,7	38,1
1943	45,7	16,0	38,3
1944	43,0	15,8	41,2
1945	38,9	15,6	45,5

⁷⁰⁴ BCA, Sayı: 2/9624, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 86.29..4, Tarih: 31.3.1939, s.3.

⁷⁰⁵ Bilsay Kuruç, **Planlamanın Dünü Bugünü Yarımı**, T.C. Başbakanlık DPT Yayınları, Ankara, 2000, s.4; Tokgöz, **a.g.e.**, 2007, s.83; 1939 yılına kadar Türkiye'nin sınai üretim artışı, Japonya ve Sovyetler Birliği dışında, dünya ortalamasının üzerinde olmuştur. Eldem, **a.g.m.**, 1946, s.64-65.

⁷⁰⁶ Eldem, **a.g.m.**, 1946, s.63; Örneğin 1943 Haziranı'nda Sivas çimento fabrikası işletmeye geçmiştir. Ereğli Fabrikasının inşaatı sürmektedir, 1943'te Karabük kombinasına bağlı "*Haki Boyahanesi*" kurulmuştur. 1944'te sülfürik asit, süper fosfat fabrikası ve İzmit'te klor fabrikası çalışmaya başlamıştır. **Türk Ekonomisi**, Sayı: 5, Ankara, 15 İlkteşrin 1943, s.152; Rosaliyev, **a.g.e.**, 1978, s.162; GSMH'nin Sektörel Dağılımı için Bkz. **Tablo-5**.

⁷⁰⁷ Tezel, **a.g.e.**, s.283.

1946	45,4	14,9	39,7
1947	38,5	15,1	46,4
1948	44,3	12,8	42,9
1949	40,3	13,1	46,6
1950	40,8	13,1	46,1

Kaynak: TOBB, **Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişimleri (1923-1988)**, Ankara, 1989, s.15-20

3.2. İkinci Dünya Savaşı İktisadi Politikalarına Genel Bir Bakış

Türkiye II Dünya Savaşına girmemiş, fakat savunma ve ihtiyat amacıyla çok sayıda askeri silah altına almıştı. Bu durum askeri ve sivil harcamaların savaş öncesinin son bütçesindeki harcamalarına göre savaş sonunda üç buçuk katına çıkmasına neden oldu.⁷⁰⁸ Savaş döneminde ne Saydam ne de Saraçoğlu Hükümetlerinin izlediği politikalar mal kıtlığı ve karaborsanın önüne geçememiş; bu hükümetler çalışan kitlelerin üzerinden edinilen vurgunu ve devlet mekanizmasının üst katlarına kadar ulaşan suistimalleri engelleyememişti.⁷⁰⁹ Meclis’te Refik Saydam tarafından takdim edilen Milli Korunma Kanunu, 15 Ocak 1940’ta oybirliğiyle kabul edildi.⁷¹⁰ Kanunun fazla müdahaleci olduğunu düşünen milletvekillerinden biri Meclis’te, ticari işlerin serbest bırakılırsa gelişebileceğine dikkat çekmişti.⁷¹¹ Bütün ekonomiyi kapsayan ve özellikle ticareti denetlemeyi amaçlayan Milli Korunma Kanunu 1940 yılı Mart ayında uygulanmaya başlandı.⁷¹² 1941 Şubatı’nda iç ticareti düzenlemek, vurgunculuğu önlemek amacıyla Ticaret Vekâleti’ne bağlı olarak İç

⁷⁰⁸ Fritz Neumark, “*Türkiye’de Harp Sonrası Maliye Meseleleri*”, çev. Turgut İhsan Tükel, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası** Cilt 8, Sayı: 1-4, 1946, s.72, 75.

⁷⁰⁹ Boratav, **a.g.e.**, 2006, s.368; Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yayınları İstanbul, 2001, s.164-165; Cemil Koçak, “*Siyasal Tarih (1923-1950)*”, **Türkiye Tarihi** 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.17; Firma sahibi olduğu 1926 yılından 1939’a kadar kendisi ve yanında çalışanların dürüstlüğü için her türlü yemini edebileceğini yazan Vehbi Koç, savaş dönemi ile ilgili şunları itiraf etmiştir: “*1939’dan 1946’ya kadar kuruluş olarak ahlakımız bozuldu, duyduğumuz veya duymadığımız birçok olay geçti, tabii bilerek ya da bilmeyerek müşteri karşısında biz de lekelendik.*” Can Dünder (haz.), **Vehbi Koç, Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla**, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s.144.

⁷¹⁰ **TBMM(ZC)**, Cilt: 8, Devre: VI, İctima: 1, Yirmi beşinci İnikat, Tarihi: 15-I-1940, s.62.

⁷¹¹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 8, Devre: VI, İctima: 1, Yirmi yedinci inikat, Tarihi: 18-I-1940, s.140.

⁷¹² Kayra, **a.g.e.**, s.281-282; **TBMM(ZC)**, Cilt: 9, Devre: VI, İctima: 1, Yirmi sekizinci inikat, Tarihi: 18-III-1940, s.4.

Ticaret Ofisi⁷¹³ kuruldu. Refik Saydam Hükümeti'nin izlediği fiyat kontrolü ve mal denetimi uygulamasında başarısız olunması nedeniyle, Saraçoğlu Hükümeti'nin piyasayı serbest bırakması da kara pazar oluşumunu engelleyemedi.⁷¹⁴ Tüm ülkede yaşam koşullarının zorlaşmasına karşın ithalatçı, ihracatçı, acente komisyoncunun karaborsa faaliyetlerinin, aşırı kazanca yol açması, emeğiyle geçinen geniş halk kesimlerinde büyük huzursuzluk yarattı.⁷¹⁵ Aşırı savaş kazançlarının önüne geçilmesi düşüncesi basında ve Meclis'te de dile getiriliyordu.⁷¹⁶ Bunun üzerine 1942 yılı Kasım ayında Meclis'te Varlık Vergisi Kanunu kabul edildi.⁷¹⁷ Saraçoğlu bu verginin en büyük yükünü savaş döneminde en çok kazanan tüccarların taşıyacağını belirtmişti.⁷¹⁸ Bu tüccarların büyük bir çoğunluğunu, ülkenin ticaret merkezi İstanbul'da yaşayan azınlıklar ve yabancılar oluşturuyordu.⁷¹⁹ Vergisini süresi içinde ödemeyenler Aşkale'ye sürüldü.⁷²⁰ Vergi, dış basında ırkçı ve hukuk ilkelerine aykırı

⁷¹³ Timur, **Türkiye'de Çok Partili**, s.27-28; Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu: Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.25; **Tan Gazetesi**, 26 Şubat 1941; İnönü'ye göre ticaret, genel kurallarından ayrılmıştır ve Ticaret Vekilliği'nin işleri en zor işler arasındadır. **TBMM(ZC)**, Cilt: 6, Devre: VII, İçtima: 1, Birinci inikat, Tarihi: 1-XI-1943, s.4.

⁷¹⁴ Kayra, **a.g.e.**, s.286. Bu dönemde Hükümet'in izlediği politikayı Saraçoğlu şöyle açıklamıştır: “Biz, ne adam Smit'in talebesi, ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz sadece, içtima dini, hakçılık ve iktisadi mezhebi Devletçilik olan, siyasi bir fırkanın çocuklarıyız”. **TBMM(ZC)**, Cilt: 28, Devre: VI, İçtima: 1, Yirmi yedinci inikat, Tarihi: 18-I-1940, s.14; Faik Ahmet Barutçu Anıları'nda Saraçoğlu Hükümeti'nin Ticaret Vekili Behçet Uz'u “Savaş koşulları içinde dünyanın hiçbir yanında görülmeyen serbest düzen deneyimine koyulmak” ile eleştirmiştir. Fiyatların serbest bırakılması nedeniyle hayat pahalılığı katlanılmaz bir düzeye çıkmış ve devlet ekonomik bir çıkmaza girmiştir. Barutçu, **Siyasi Anılar**, s.263, 265.

⁷¹⁵ Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.180-181; Savaş zenginleri yaygın olarak ticaret merkezi İstanbul'da ortaya çıkmıştır. **Aynı yer**.

⁷¹⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 19, 26 Mayıs 1942; **Tan Gazetesi**, 17 Mayıs 1942; Savaş sırasında aşırı kârı engellemek amacıyla ABD'de de “*mukaveleleri yeniden gözden geçirme*” ve “*fazla kâr vergisi*” şeklinde tedbirler alınmıştır. Örneğin ilk tedbirle savaş malzemeleri üreten bütün şirketlerin kârları her yıl incelenmiş ve olağanüstü sayılan bütün kârları geri alınmıştır. C.E. Wilson, çev. İzzet Tarhan, “*Kapitalizm ve Kâr*”, **Ulus Gazetesi**, 19 Ocak 1947.

⁷¹⁷ **TBMM(ZC)**, Cilt: 28, Devre: VI, İçtima: 4, Dördüncü inikad, Tarihi: 13-XI-1942, s.88.

⁷¹⁸ **TBMM(ZC)**, Cilt: 28, Devre: VI, İçtima: 4, Üçüncü inikad, Tarihi: 11-XI-1942, s.21.

⁷¹⁹ Ekinci, **a.g.e.**, s.180; Kayra konuyla ilgili olarak şuna dikkat çekmiştir. “*Bütün tarım ve sanayi ürünlerinin kaynağı Anadolu idi. İstanbul sadece hizmet ürettiyordu ve bu hizmet, ticari alandaydı. Bu savaş ortamı ve koşulları içinde yasa dışı işleyen bir sistemdi.*” Kayra, **a.g.e.**, s.293; Boratav'a göre azınlıkların önemli bir bölümü vergiyi ödeyebilmek amacıyla servetlerini nakde çevirmişti. Bu durum Anadolu kökenli toprak ve ticaret unsurları için son derece uygun bir ortam yaratmıştı. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.344.

⁷²⁰ Mükellefler zamanlarının çoğunu konuşarak ve kâğıt oynayarak geçirmiştir. Akar, **a.g.e.**, s.72; Ahmet Emin Yalman ise Aşkale için şunları yazmaktadır. “*Sağlığa yararlı olan bu saf ve zinde dağ muhitini yakından gördüm ve oraya sürgün edilenlerin halk tarafından ne kadar iyi muamele gördüklerini, ne kadar rahat yaşadıklarını ve sıhate kavuşmak için ne kadar iyi imkânlar bulduklarını haber aldım.*” Yalman, **Gördüklerim Cilt: 3**, s.376.

olduğu gerekçesiyle ağır eleştirilere uğradı.⁷²¹ Batı'da Alman, Doğu'da Sovyet orduları Türkiye'nin sınırındayken çıkarılmış bulunan Varlık Vergisi, iktisadi olarak küçük de olsa bir rahatlama sağladı.⁷²² Vergi Meclis'te, 1944 yılı Mart ortasında, tahsil edilemeyen bakayanın da terki⁷²³ yoluyla tasfiye edildi.⁷²⁴

Savaş koşullarında sanayiciler, bürokrasinin yaptıklarına karşı çıkmamış, kapitalist birikimin en temel şartlarını ihlal eden bir saldırıya izin vermişlerdi. Böylece devletçiliğin eski ittifakında onarılmaz bir yara açıldı. Sanayi burjuvazisi savaş sonrasında bu rahatsızlığını gösterdi.⁷²⁵ Varlık Vergisi de Toprak Mahsulleri Vergisi ve Milli Korunma Kanunu gibi, olağanüstü koşullarda devlet yapısını iktisadi ve milli savunma bakımından güçlendirmek amacıyla uygulandı.⁷²⁶ Hükümetlerin izlediği yetersiz politikalar bu uygulamaların şiddetini artırıcı bir etki yaratmıştı. Savaş döneminin en önemli iktisadi kanunu olan Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak çıkarılan kararnameler, bu dönemi yönlendiren iktisat politikaları haline geldi.⁷²⁷ Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi'nden çok daha ağır maddeler içeriyordu. En göze çarpan ikisi, vatandaşa zorunlu iş mükellefiyeti yüklemesi ve gerekirse günlük çalışma sürelerini uzatabilmesiydi.⁷²⁸ Kanunda uygulamada

---

⁷²¹ Akar, **a.g.e.**, s.72.

⁷²² **Ayin Tarihi**, “İçerde”, No: 130, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Eylül 1944, s.6.

⁷²³ Bu kanunla 316.000.000 lira alındığını belirten Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Meclis'te yaptığı konuşmada, alınamayan vergilerle ilgili öfkesini şöyle dile getirmiştir. “*Varlığı olupda vermizinde veya muhtelif surette servetlerini kaçırınları bu kanunla affediyoruz, amma bunlar millet nazarında nasıl affolunur? Bu kanun onları affederse bu gibi insanlar bu milletin içinden çıkıp gitmelidir. Çünkü milletçe bunların affı çaresi yoktur. ...belki bunlar hakkında Hükümet tedbir almadı. Fakat Millet intikamını alır, linç mi eder, ne eder? Onu bilmem.*” **TBMM(ZC)**, Cilt: 8, Devre: VII, İçtima: 1, Yirmi dokuzuncu inikad, Tarihi: 15-III-1944, s.45

⁷²⁴ Akar, **a.g.e.**, s.76; Kayra, **a.g.e.** s.290; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mart 1944; **TBMM(ZC)**, Cilt: 8, Devre: VII, İçtima: 1, Yirmi dokuzuncu inikad, Tarihi: 15-III-1944, s.44. Keyder'e göre Varlık Vergisi, Hükümete ve devletçi burjuvaziye sağladığı kısa dönemli kazançlara ve şanslı yaver gitmeyen İstanbullu tüccar ile sanayicilerin mülklerini devralan Müslüman işadamlarına sunduğu kazanç imkanlarına rağmen, savaş sonrasında iş yaşamındaki güveni yaralayıcı olmuştur. Keyder, **Türkiye'de Devlet ve**, s.95.

⁷²⁵ **a.g.e.**, s.95.

⁷²⁶ Savaş sırasında her millet ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar vergiyle karşılayabilmek amacıyla olağanüstü gelir kaynakları aramış ve bulmuşlardır. Nazmi Topçuoğlu, “*İktisadi Politikamız*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 131, 2 Haziran 1945, s.3.

⁷²⁷ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.321; Makal, **Ameleden İşçiye Erken**, s.210-211; Kanun, sanayi ve maadin kuruluşlarının üretimlerini denetlemek, elzem maddeleri stoklamak, gerekli gördüğü maddelerin fiyat limitini, özelliğini belirlemek gibi hükümete geniş yetki ve sorumluluk yüklemiştir. 3780 No'lu “*Milli Korunma Kanunu*” (26 Kanunusani (Ocak) 1940 tarih, 4417 sayılı T.C. **Resmi Gazete**), s.13213-13214.

⁷²⁸ 3780 No'lu “*Milli Korunma Kanunu*” (26 Kanunusani (Ocak) 1940 tarih, 4417 sayılı T.C. **Resmi Gazete** s.13213-13214). Fuat Sirmen savaşın başlangıç dönemlerinde mükellefiyete uymamaları

özellikle madencilik ve bazı stratejik kesimlere yönelik olarak 1942 ve 1944 yılında değişiklikler yapıldı. Bunlar işçilerin çalışma koşulları ve tatilleri ile ilgili daha sınırlayıcı düzenlemelerdi. Kanunun hükümleri kamuda ve özel kesimde, çeşitli iş kollarında uygulandı.⁷²⁹

1949 yılı ortasında yayınlanan bir dergide, Milli Korunma Kanunu'nun çıkardığı kararnameler ile madenlerde ücretli iş mükellefiyeti konulduğu, bütün sanayi işyerlerinde Hafta Tatili Kanunu'ndan istisna edildiği, dokuma fabrikaları ile Sümerbank'a ait tüm işyerlerinde fazla mesai yapıldığı belirleniyordu. Bunun yanında 16 yaşından büyük erkek çocukların madende çalışmalarına ve kadınlar ile 12 yaşından büyük kız ve erkek çocukların mensucat sanayinin gece ve gündüz postalarında çalıştırılmalarına izin verilmesi eleştiriliyordu.⁷³⁰ İşçi ve köylülerin aleyhine olan Milli Korunma Kanunu'nun, burjuvazinin aleyhine olabilecek hükümleri çok sınırlı bir şekilde uygulandı.⁷³¹ Ticaret burjuvazisi içinde bir kesimin daha çok zenginleşmesine yol açan bu politika ve uygulamalar, bunlarla işbirliği yapan bir kısım bürokrati da savaş zenginleri haline getirdi.⁷³² Savaş koşullarının ürünü olan Milli Korunma Kanunu, savaş sonrasında da yürürlükten kaldırılmadı ve 1960 yılına kadar uygulanmaya devam edildi.⁷³³

---

nedeniyle binlerce vatandaşın mahkemeye verildiğini dile getirmiştir. **TBMM(TD)**, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, Altmış Üçüncü Birleşim, Tarih: 26.V.1945, s.404.

⁷²⁹ Makal, **Türkiye'de Tek Partili (1920-1946)**, s.416-417; Fuat Sirmen, 1945 yılı ortasında yaptığı Meclis konuşmasında mükellefiyet yönteminin bir an evvel kaldırılacağını söylemiştir. **TBMM(TD)**, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: 2, Altmış Üçüncü Birleşim, Tarih: 26.V.1945, s.397.

⁷³⁰ Makal, **a.g.e.**, s.418, 419; Bu durum, savaş yıllarındaki uygulamaların savaş sonrasında da sürdürüldüğünü göstermekteydi. "1943 yılında toplam işçi sayısının %76,23'ü dört iş kolunda toplanmıştır." Bunların ilki tuzlalar, maden ve taş ocaklarıdır. İkincisi inşaat, mobilya ve bina, üçüncüsü dokuma sanayidir. Dördüncüsü gıda, içki ve tütün sanayidir. Bu yerlerde 50.174 kadın ve 42.048 çocuk çalıştırılmaktadır. Orhan Tuna, "50 Yıllık Cumhuriyet Devrinde Emek Piyasası ve İşçi-İşveren Münasebetleri", **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 30, No: 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971, s.302.

⁷³¹ Timur, **Türk Devrimi ve**, s.195; Kanun hükümete, sınırlama ve denetlemenin yanı sıra özel teşebbüsün faaliyetini ve kazanmasını kolaylaştırıcı görevler yüklemiştir. Bu alanda bürokrasiye verilen yetkiler, yönetici kadrolarda suistimal, rüşvet ve nüfuz ticaretine uygun zemin hazırlamıştır. Böylece MKK müdahaleci-devletçi politikaların yanında faşizan sermaye tahakkümüne açık unsurları ile hükümetin uygulamasına bırakılmıştır. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.325-326.

⁷³² Timur, **Türk Devrimi ve**, s.200; Lewis ticaret burjuvazisinin gözüyle savaş sonu durumu şöyle tasvir ediyordu: Savaş sona erdiği zaman Türkiye'de özgüvenli ve iddialı yeni zengin sınıf ortaya çıkmıştı. Karşılarında iki rahatsız edici unsur vardı. Biri sıkıntılı ve kalabalık köylü grubu, diğeri ticaretin gerekleri karşısında anlayışsız, iktisadi açıdan rahatsız edici ve gereksiz bir baba rolüne soyunan bürokrat hükümet ve askerdi. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.639.

⁷³³ Milli Korunma Kanunu 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. **Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt 2**, s.65; Örneğin Ereğli Kömür Havzası'nda İş Mükellefiyeti Bakanlar Kurulu'nun kararnamesi ile kaldırılmıştır. **Ekonomi Gazetesi**, 27 Ağustos 1946; 1946 Şubatı'nda, Meclis'te, Uluslararası İş

3.3. Savaş Sonrası Sanayileşme Ufku: İvedili Plan'dan Vaner Planı'na

Savaş sırasında, savaşa giren girmeyen çoğu ülkede, savaş sonrası için kalkınma planı hazırlama çalışmaları yapılmıştı.⁷³⁴ Rusların Almanlara karşı büyük saldırısı sürerken, 1945 yılı ortasında, Türkiye'de de Saraçoğlu Hükümeti tarafından savaş sonrasında kalkınma planının hazırlanmasına karar verilmişti. Şevket Süreyya Aydemir başkanlığında yetkili bir komisyonun, dört vekile bağlı olarak yürüttüğü çalışmaların merkezi, İktisat Vekili Fuat Sirmen'in ofisiydi.⁷³⁵ Parti yöneticilerinin gereken önemi vermediği plan çalışmaları üç maddede somutlanmıştı. Birincisi Türk sanayinin savaştan barışa geçerken korunması ve geliştirilmesi ile ilgili rapor, ikincisi bu raporun teknik bölümlerinin özeti ile jeopolitik içerikte genel görüşleri içeren öz rapordu. Üçüncü olarak, ele alınan konulardan Etibank ve Sümerbank'a ait olanlar üzerinde kapsamlı planlar oluşturulmuştu. Konuların çoğu ile ilgili dış temaslar kuruldu.⁷³⁶ İvedili Plan olarak da adlandırılan bu kalkınma planında öz-yeterlilik anlayışı benimsendi⁷³⁷ ve ülkenin bağımsızlığını korumak ve bütünlüğünü sağlamak temel hedef olarak alındı. Bu nedenle Plan dış kaynaklara dayanılacaksa bunun özel sermaye yoluyla değil, devlet tarafından alınacak krediler yoluyla olması gerektiği üzerinde önemle duruyordu. İvedili Plan, 1930'dan beri hazırlanmış sanayi planlarının bir uzantısı ve en gelişmiş örneğiydi. Bu plan öncekilerden farklı olmak üzere ülke içinde bölgesel uzmanlaşmayı ve enerji kaynakları çevresinde sanayi kompleksleri kurarak toplamayı amaçlıyordu.⁷³⁸

Savaş öncesi dönemin iktisadi geleneğini sanayileşme, planlama ve devletçilik oluşturuyordu. Sanayileşme planı gerektirmiş, plan da devletçilik ile

---

Örgütü'nün, sınıai müesseselerde hafta tatili yapılması hakkındaki sözleşme projesinin kabul edilmesi onaylanmıştır. 4865 No'lu "Sınai Müesseselerde Hafta Tatili Yapılması Hakkındaki 14 Numaralı Milletlerarası Sözleşmeye Katılmaya Dair Kanun" (16 Şubat 1946 tarih, 6234 sayılı T.C. **Resmi Gazete**), s.2-3); **TBMM(TD)**, Cilt: 22, Devre: VII, Toplantı: 3, Otuz beşinci birleşim, Tarih: 11.II.1946, s.95.

⁷³⁴ Aydemir, **İkinci Adam II.Cilt**, s.398; Savaş sonrasında Rusya, Fransa, İngiltere ve başka birçok ülkede gündeme gelen kalkınma planları Türkiye tarafından incelenmiştir. **Türk Ekonomisi**, Sayı: 27, Eylül 1945, s.85; **Ulus Gazetesi**, 22 Mart 1946; **Türk Ekonomisi**, Sayı: 39/40, Eylül-Ekim 1946, s.262.

⁷³⁵ Aydemir, **İkinci Adam, II. Cilt**, s.397-398.

⁷³⁶ **a.g.e.**, s.401-402.

⁷³⁷ Tezel, **a.g.e.**, s.288.

⁷³⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Bilge Kültür Sanat, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.2-4

uygulanmıştı. İzlenen bu iktisadi politikalar savaş döneminin zorlu koşullarının kısmen de olsa hafifletilmesinde etkiliydi. Fakat savaş öncesinde ve savaş döneminde devlet desteğiyle gelişen burjuvazi artık devletin kendi adına bir şey yapmasını istemiyordu. Savaş sonlarına doğru kendisine daha geniş bir hareket alanı sağlayacak olan ekonomik ve politik koşulları yaratmayı amaçlayan ticaret burjuvazisi, ilk eleştiri oklarını devletçiliğe yöneltti. 1945 yılı Ocak ayında Şirketi Hayriye'nin devlet tarafından satın alınması⁷³⁹ ile ilgili Meclis görüşmeleri bu yönelimin ilk emarelerini vermesi açısından son derece önemliydi. Bu konuşmalarda devletçiliğin esasının, memleketi çağdaş bir seviyeye ulaştırmak amacıyla devlet ya da özel bütün olanaklardan yararlanmak olduğu vurgulanmıştı. Bu itibardır ki izlenen devletçilik politikası, özel teşebbüslerin kurulmasını, çalışma ve gelişmesini teşvik edici hale gelmişti. Bu anlamda ülke çıkarları zorunlu kılmadıkça, devletçiliğin özel teşebbüse karşı olması asla söz konusu değildi.⁷⁴⁰ Katı devletçiliğiyle tanınan Recep Peker'in görüşmeler sırasında Şirket-i Hayriye'nin devlet tarafından satın alınmasına karşı çıkması dikkat çekti. Bunun üzerine Emin Sazak, kendisinin daha önce devletçiliğe sınır koyalım dediği zaman Recep Peker'in buna karşı çıktığını hatırlattı.⁷⁴¹ Buna karşı devletçilik politikasını savunan İstanbul Milletvekili Z. Karamursal, çağdaş ülkelerde ulaşım gibi kamu hizmetlerinin devletin görevi olduğuna dikkat çekti. Diğer İstanbul Milletvekili İ. Gözcü ise Cumhuriyet döneminde devlet sayesinde özel teşebbüsün büyük kârlar sağladığını vurguladı.⁷⁴²

23 Şubat 1945'te Türkiye ve ABD arasında “*Ön Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması*” imzalandı. Anlaşma, savaş sonrası süreçte sağlam temellere oturacak

---

⁷³⁹ 4697 sayılı “*Şirketi Hayriye'nin Satın Alınması Hakkında Kanun*”, (5913 No'lu 24 Ocak 1945 tarihli **Resmi Gazete**).

⁷⁴⁰ **TBMM(ZC)**, Devre: VII, Cilt: 15, İçtima: 2, Yirmi dördüncü inikat, Tarih: 15.I.1945, s.75; Haldun Derin de devletçiliğin “...devletin yardımı olmaksızın asla matlup derecede başarılamayacak olan teşebbüslerin hudutlarıyla sınırlandırılmış” olduğunu yazmıştır. Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940, s.3; Ahmet Hamdi Başar serbest rejimin ortaya çıkması ile zenginliğin belli ellerde ve sınıflarda toplandığını, çoğunluk olan halkın ise sermayesiz ve mülkiyetsiz yaşadığını yazmıştır. Başar’a göre ilk devletçilik bu duruma devletin müdahale etmesinden doğmuştur. Hayatla politikanın, ilimle idarenin birlikteliği demek olan plan Başar’a göre devletçiliğin en başta gelen görevidir. Ahmet Hamdi Başar, **İktisadi Devletçilik: Davalarımız**, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1943, s.228-229.

⁷⁴¹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 15, Devre: VII, İçtima: 2, Yirmi dördüncü inikat, Tarih: 15.I.1945, s.85, 88. Bu bölümde gerekli olduğu kadar yer verilen konu Dördüncü Bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

⁷⁴² **TBMM(ZC)**, Cilt: 15, Devre: VII, İçtima: 2, Yirmi dördüncü inikat, Tarih: 15.I.1945, s.87, 88.

olan Türk-ABD askeri ilişkilerinin pekiştirirken⁷⁴³ ekonomik ilişkilere sıcak bir zemin hazırladı.

3.3.1. Savaş Sonrasında İktisadi Politika Tercihleri

Bu dönemde tüccarların savaş sonrası dilekleri gündeme geldi.⁷⁴⁴ Devletçilik politikaları konusunda hükümet çevrelerinde farklı görüşler belirdi, Amerika ile sıkı ilişkiler kurulmaya başlandı, savaş sonrasında ne tür bir iktisadi sistem benimseneceği tartışmaları basının gündemini kapladı⁷⁴⁵ ve hatırlanacağı gibi Sovyetler Birliği, Dostluk Antlaşmasını feshetti. Bu koşullarda oluşturulmaya çalışılan ve sanayileşmeyi sürdürmeyi hedefleyen İvedili Plan,⁷⁴⁶ 1945 ve 1946 yılları boyunca olumlu ve olumsuz eleştiriler aldı. Önceleri devletçilik üzerinden yapılan olumsuz eleştiriler süreç içinde siyasi değişmelerin de etkisiyle sanayileşme politikasının sorgulanmasına evirildi. İktisadi tartışmalar, kartelleşme, iş organizasyonu, verimlilik, devlet müdahalesi, özel teşebbüs gibi konuların ele alındığı ve dünya gündeminin de izlendiği geniş bir yelpazeyi kapsıyordu.

⁷⁴³ Nuri Karakaş, “Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yardımlarında Türkiye”, **Tarih İnceleme Dergisi**, Cilt/Volume VVIV, Sayı/Number I, Temmuz/July 2009, s.46,49; Saraçoğlu, Ödünç verme ve Kiralama Kanun’nu, Roosevelt’in savaş yıllarında yarattığı büyük eser olarak tanımlamıştır. **TBMM (TD)**, Cilt: 23, Dönem: VII, Toplantı: 3, Kırk sekizinci birleşim, Tarih: 8.V.1946, s.24.

⁷⁴⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Şubat 1945, s.2; İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, 1945 Mart ayında yaptığı toplantıda devlet fabrikalarının himaye görmesi karşısında zor durumda kaldıklarını bildirmiştir. Bu arada 1945 Mart ayında özel sanayiyi teşvik amacıyla çıkarılan İktisat Bakanlığı tamimi Oda tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 127, 1 Nisan 1945, s.11.

⁷⁴⁵ Cevat Nizami 1945 yılı Ocak’ında devletin iktisadi hayata müdahalesi konusunun, savaş sonrası dünyasının ana gündemini oluşturacağını yazdı. Eskiden liberal olan ülkelerde bugün, iktisadi hayatın mutlak devlet egemenliğinde olduğunu ve iş hayatında serbestliğin olmadığını yazan Nizami, Amerikan ticaret odaları kongresinden ekonomide serbestlik kararı çıkmasına karşın savaş sonrasında iktisadi rejimini şöyle kurgulamaktaydı: “*Harbden sonra da devlet iktisat münasebetleri sıkı olacak, fakat bugüne nispetle bağlar biraz daha gevşiyecektir. Şahsi teşebbüs imkânlarını asgari hadlere indirmiş olan bugünkü müdahaleler bir dereceye kadar hafifleyecek, fakat buna mukabil bazı mevzular tamamen devletin tasarruf ve hakimiyeti altına geçecektir*”. Türkiye’de de durumun kısmen böyle olacağını öngören Nizami, sanayide devletçiliğin küçük bir miktar azalsa da asıl serbestleşmenin ulusal ve uluslararası ticarete yaşanacağını düşünmekteydi. Cevat Nizami, “*Ekonomi ve Devlet*”, **Akşam Gazetesi**, 14 Ocak 1945; 1945 yılı eşliğinde Hükümetin önünde çözmesi gereken büyük sorunlar vardı. 1945, sanayiyi sarsıntılardan koruyarak yaşatmak amacıyla “*maliyeti azaltmak, kaliteyi yükseltmek*” parolasının hayata geçirilmesi gereken yıl olarak planlanmıştı. Aslan Tufan Yazman, “*İktisadi Hayatımızda Diğer Yıllar ve Biz*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 121, 15 Ocak 1945, s.1.

⁷⁴⁶ Basında İvedili Plan’dan söz edilmekteydi. Yazılanlara göre incelemeler henüz son aşamasına gelmemiş olmakla birlikte on yılda gerçekleştirilmesi düşünülen bir plan hazırlanmaktaydı. Bu plana göre başta kimya sanayi olmak üzere ülkenin ihtiyacı olan fabrikalar kurulacak ve kömür üretimi artırılacaktı. İktisadi Devlet Teşekküllerinin sunduğu raporda Türk Demir Çelik fabrikaları müesseselerinin 1945 çalışmalarına, savaş yıllarında olduğu gibi sürekli üretimle devam edeceği bildirilmişti. **Türk Ekonomisi**, Sayı: 21, Mart 1945, s.246.

Şevket M. Bilgişin adlı yazar, *İktisadi Yürüyüş* adlı dergide 15 Ocak 1945'te yazdığı bir yazıda, kartellerin dünya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisine dikkati çekiyordu. Büyük sınaî ve ticari teşebbüsler arasında türlü biçimlerde yapılmış anlaşmaların ekonomik hayatı örümcek ağı gibi sardığını vurgulayan Bilgişin, kartel anlaşmalarını ortadan kaldırma girişiminde bulunanların, bireysel hürriyete hizmet ederek en azından serbest ticaret yolundaki pürüzlerden birini kaldırmış olacaklarını yazıyordu.⁷⁴⁷ Ayrıca, sanayi tesisleri kurulurken fizibilite çalışmalarına özen gösterilmesi isteniyordu. Vejdi Keyn, serbest ticaretin zorlukla fakat er geç varacağı neticeye bir elden kurulan müesseselerle planlı bir şekilde kolayca ulaşmanın daha yararlı olduğunu savunuyordu.⁷⁴⁸ Burhan Ergin Amerikalıların uyguladığı Taylorist İş Organizasyonu'nun zamandan tasarruf açısından önemine dikkat çekiyor ve Taylorizmin her alanda uygulanmasının millete refah sağlayacak bir tılsım olduğunu belirtiyordu.⁷⁴⁹ Tefik Ali Çınar'a göre pahalı ve az üretim, sanayinin en önemli sorundu. Zonguldak'ın orman kıyısı bölgesinde olmasına rağmen buraya çok uzaklardaki bir ülkeden daha ucuza maden direği gelmesini eleştiren Çınar sanayi faaliyetinin her ülkede aynı ilkelere dayanmak zorunda olduğunu yazıyordu. Sanayide rasyonalizasyonun, uzmanlaşma ve yoğunlaşma ile mümkün olacağını yazan Çınar, buna Almanya'yı örnek veriyordu.⁷⁵⁰

Sanayinin mutlaka korunmasını savunan görüşler de öne çıkmaktaydı. Bu görüş, "*yeni dünya nizamı kurulurken*", iktisadi yapıda vazgeçilmez bir güç ve denge unsuru olarak görülen milli sanayinin korunması gerekliliğine dikkat çekmekteydi.⁷⁵¹ Henüz genç yaşta olan milli sanayiye kendi haline bırakmanın söz konusu olamayacağı ifade ediliyordu. Milli sanayinin savaş sonrasında da sağlam esaslar üzerinde gelişmeye ve genişlemeye devam etmesi zorunluydu.⁷⁵² Dönemin basınında

---

⁷⁴⁷ Şevket M. Bilgişin, "*Harp Sonrası Tedbirler Hakkında Birkaç Söz: Kartelcilik*", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 121, 15 Ocak 1945, s.3.

⁷⁴⁸ Vejdi Keyn, "*Sanayimizin Kuruluşunda Coğrafi Mülahazalar*", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 123, 5 Şubat 1945, s.4.

⁷⁴⁹ Burhan Ergin, "*Ekonomik Tetkikler ya da Taylor*", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 123, 5 Şubat 1945, s.17.

⁷⁵⁰ Tefik Ali Çınar, "*Rasyonel Çalışma*", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 126, 16 Mart 1945, s.9.

⁷⁵¹ **Akşam Gazetesi**, 26 Nisan 1945.

⁷⁵² **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 125, 1 Mart 1945, s.4,15; Sanayinin korunmasını yaşamsal önemde görenler onun verimli olmadığı eleştirilerine şöyle yanıt vermiştir: Türk sanayisi kısa tarihinin sonucu olarak dünya üstündeki diğer ülkelere göre tam verimle çalışmayabilir fakat bu onu kendi sınaî olanaklarını geliştirmekten alıkoymamalıdır. Birgün olgunlaşacak olan Türk sanayisi, dünyadaki benzerlerinin yarattığı refah seviyesini Türkiye'de sağlayacaktır. Bu iddia, merkantilist, neo-

adına sıklıkla rastlanan yazarlardan Server Somuncuoğlu, *İktisadi Yürüyüş*'te iktisadi seçenekler arasında “*serbest rejim*”, “*himaye*” ve “*otarşi*” bulunduğunu vurgulayan yazılar kaleme aldı. Klasik anlamda serbest rejimin zararlı olduğunu, otarşi sisteminin ise dünya ticaretini çıkmaza soktuğunu belirten yazar, o günün dünyasında ülkeler arasında iktisadi işbirliğine derin bir özlem duyulduğunu ifade ediyordu. Ona göre Türkiye, himaye sistemini benimseyerek kaynağı ülke içinde bulunan her sanayi şubesini kurmaya devam etmeliydi. Somuncuoğlu izlenecek himaye politikasının dünya için zararlı olmayacağını, çünkü öz kaynaklardan yararlanarak yurt içi ve yurt dışı ihtiyaçlara cevap verileceğini, böylece dünya işbirliğine katılımın sağlanabileceğini savundu.⁷⁵³ Yazar, Türkiye'nin, savaş sonrası dünyasında, ne tür bir iktisadi sistemle yer alırsa alsın, Türk toplumunun “*menfaat düellolarına sahne olacak bir tezatlar manzumesi*” olmadığını dile getirdi. Akılcı müdahalelerle iktisadi bir savunma yöntemi yaratmak gerektiğini düşünen yazar, devlet sanayinin korunması ve geliştirilmesinin elzem olduğunu vurguladı. Somuncuoğlu ayrıca özel teşebbüsü, devlet eli ile onun mali kaynaklarından yararlanarak oluşturulmuş sanayi olarak nitelendiriyordu.⁷⁵⁴ Bu niteleme doğru olmakla birlikte yazarın savunduğu düşünce iyi dilekler dizgesi olarak kalmaya mahkûm oldu. Savaş öncesinde izlenen iktisadi politikalar sanayinin temellerini atarken zıt sosyal sınıfların oluşumunu da belirginleştirdi. Oluşan yerli sermaye yabancı sermaye ile işbirliği yapmak istedi.

---

merkantilist ya da milli otarşi olarak değerlendirilebilir. Sanayi her koşulda korunmalıdır. Tarihi imkân ve olanaklardan yararlanarak ileri atılmış ülkelerin serbest rejimleri Türkiye'ye uygun değildir. Kurulan sanayinin maksimum verim gücüne ulaşma hedefine tutkuyla bağlanılmalıdır. **Aynı yer.**

⁷⁵³ Server Somuncuoğlu, “*Sanayileşmeye Devam Etmeli miyiz?*”, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 126, 16 Mart 1945, s.5; Somuncuoğlu'na göre Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkeler milli otarşi sistemi sayesinde sanayi ve ziraat alanında kendilerine yeterli hale gelerek ekonomik istikrarı sağlamaya çalıştı. Aynı eğilim ABD, İngiltere, Fransa tarafından da anavatan ile sömürgeler arasında ilişkilerin sıklaştırılması suretiyle benimsendi. Yazar sanayi kurmanın Türkiye'de de korumacılık ve özveri gerektirdiğini şöyle dile getirmekteydi: “*Dünya üstünde daha evvel kurulan ve ileri safta yer alan eşitleri karşısında bir intikal devresi için, büyük bir feragatle ve eğilmez bir sadakatle onu himaye etmeliyiz*”. **Aynı yer;** Samet Ağaoğlu'nun genellemesi, sanayinin korunmaması halinde ülkeyi neyin beklediğine dair bir uyarı niteliği taşımaktaydı. Ağaoğlu, Yeni Dünya Düzeni'nin ulusların mutluluğu üzerine kurulacağını düşünmenin hatalı olacağına işaret etmekteydi. Ona göre Yeni Dünya Düzeni'nin esasını, adı ne olursa olsun iktisaden güçlü devletin zayıf olan üzerindeki egemenliği oluşturacaktı. Samet Ağaoğlu, “*Harp Sonrası İktisadi Nizamı Üzerine Düşünceler*”, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 130, 17 Mayıs 1945, s.8; Türkiye'nin “*sanayileşme zorunluluğu*” ve “*sermaye yokluğu*” gerçekleri ile karşı karşıya olduğunu vurgulayan Server Somuncuoğlu, özel teşebbüs ve yabancı sermayenin sanayileşmeyi başaracak durumda olmadığına dikkat çekiyordu. Bu nedenle yakın tarihe uygun olarak sanayileşmede devletin öncü rolü yadsınamaz bir gerçeklikti. Server Somuncuoğlu, “*Endüstriye Sermaye Temini*”, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 127, 1 Nisan 1945, s.2.

⁷⁵⁴ Server Somuncuoğlu, “*Sanayimizi Muhafaza Etmeli miyiz?*”, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 124, 19 Şubat 1945, s.3.

Yazarın savunduğu görüş, “*İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış kitleyiz*” ifadesinde somutlaşan Halkçılık ilkesine ve sanayileşme ülküsüne koşulsuz bağlılığı temsil etmekteydi. Oysa savaş yıllarında ve dolayısıyla savaş sonunda, dünyanın gidişatının yanı sıra bizzat hükümetin izlediği politika, sanayinin korunmasına izin verecek içerikte değildi.

Genç Türk sanayisinin maliyeti yüksek üretim yapması bazı çevrelerde umutsuz bir durum olarak görülürken, sanayileşmeyi sürdürmeyi hedefleyen İvedili Plan anlamsız bulunmuştu. Amerikan sanayisinin ucuz mallarının her yeri kaplaması, gümrüklerin ortadan kalkması⁷⁵⁵ durumunda, “*savaş sonunda sanayi ne olacak*” sorusu özellikle İstanbul’daki iktisatçılar arasında sıcak tartışmalara konu oldu. Çoğu sanayici, fabrikatör, iktisatçı, bürokrat ve politikacıya göre savaş zamanında kâğıt, mensucat ve diğer sanayi şubeleri çok yararlı olmakla birlikte artık savaş bitmiş ve bu malları daha ucuza ithal etme olanağı doğmuştu. Bu görüş, Türk sanayinin korunması sürdürülürse, fiyatların düşmeyeceğini, ithal mallarının yüksek gümrükle ülkeye girmesi nedeniyle her şeyi pahalıya alan çiftçinin maliyeti düşüremeyeceğini, bunun da hayat pahalılığının sürmesine ve ihracatın gelişmemesine yol açacağını savunuyordu. Ankara’da planı savunan çevreler ise dünyada pahalıya mal üreten ülkenin yalnızca Türkiye olmadığını, İngiltere’nin bile ABD’ye göre daha pahalı ürettiğini, bunların sanayiye sonlandırmak için gerekçe teşkil etmediğini belirtiyorlardı.⁷⁵⁶ Buna dayanarak, devlet sanayi ve maden işletmelerini temsil eden Türk Heyeti ABD, İngiltere ve Kanada’da ticari temaslarda bulunuyor ve sanayi incelemeleri yapmaya devam ediyordu.⁷⁵⁷

1945 Mayıs ayında, basının gündemindeki ekonomik sorunlar, bütçe görüşmeleri sırasında sıcak tartışmalara sahne olan Meclis’e taşındı. Özellikle Ekonomi ve Ticaret Bakanı’na ekonominin gidişatı hakkında farklı uçlardan

---

⁷⁵⁵ Aynı dönemde ABD Hükümeti, iktisadi milliyetçiliğin, gerçeğe gözlerini kapatmak anlamına geldiğini söylemekteydi. Hariciye Bakanı serbest ticareti sağlamak amacıyla gümrük tarifelerinin indirilmesi, uluslararası kartellere karşı önlem alınması, aşırı üretim gibi sorunları çözmeye çalıştıklarını beyan etti. **Akşam Gazetesi**, 7 Nisan 1945; İktisadi kuralları uygulamanın siyasi nüfuz meselesi olduğunun farkında olan ABD ayrıca Orta Doğu’daki hava ve deniz üslerini savaştan sonra da kullanmak istediğini bildiriyordu. **Akşam Gazetesi**, 10 Nisan 1945.

⁷⁵⁶ Aslan Tufan Yazman, “*Yeni Sanayileşme Programımız ve Birbirine Zıt Düşünceler*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 127, 1 Nisan 1945, s.1.

⁷⁵⁷ **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 128, 17 Nisan 1945, s.13.

eleştiriler yöneltildi. Bütçe oylamasından⁷⁵⁸ sonra Bakanlar Kurulu güven oylaması⁷⁵⁹ yapıldı. Mayıs sonunda Ticaret Bakanlığı'ndan çekilen Bolu Milletvekili Celal Sait Siren yerine Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz getirildi.⁷⁶⁰ Ticaret Bakanı'nın değişmesinde muhalefetin, iç siyasi durum ve dış politika ile uyumlu şekilde yaptığı liberalleşme eksenindeki eleştirileri etkili oldu. Bunun da etkisiyle özel teşebbüsün daha fazla yolunu açan politikalara ağırlık verildi fakat sanayileşme politikası bir süre daha kararlılıkla savunuldu. Bu eleştirileri ve verilen yanıtları vurucu yanları ile vermek, sürecin daha sonra evrileceği durumu kavramak açısından önemli görüldü.

1945 yılı bütçesi tartışmaları sırasında Ekonomi Bakanlığı bütçesi dolayısıyla sanayi planı hakkında konuşan Giresun Milletvekili İ. Sabuncu, öncelikle İktisadi Devlet Teşekküllerine bağlı fabrikalarda muhasebe kayıtlarının bozuk olduğundan, nitelikli eleman yetersizliğinden, üretilen malların maliyetinin yüksek olduğundan, kullanılan kömürün maliyeti artırdığından ve verimi düşürdüğünden yakınmıştı. Sabuncu, Devletçiliğin sermaye ve sanayi hareketini hesapsız bir rekabete karşı koruma kaygısından doğduğuna dikkat çekti. Buna rağmen İkinci Sanayi Planı yapılırken, yabancı sermayeye paravan olması, maden imtiyazı gibi izinleri spekülasyon konusu yapması, ulusal ekonominin gereklerini gözardı ederek korumacılığı kendi çıkarları için kullanması türünden bahaneler ile sanayi, özel teşebbüse bırakılmamıştı. Özel teşebbüse haksızlık yapıldığını iddia eden Sabuncu, Devletin, Plan'a dahil olması nedeniyle en iyi yerlerde fabrika açtığını ancak özel girişimciye İğdır'ı, Erzurum'u, Erzincan'ı gösterdiğini söylemekteydi. Sözlerine *“ecnebi sermayesine paravan olmak. Bu ne demektir. Hakikaten ecnebi sermayesinden istifade etmek imkânı varsa bu imkânı hazırlamalıdır”* diye devam eden Sabuncu, devletin koruma önlemlerini daha çok kendi çıkarları için kullandığını öne sürmekteydi. Yapılmak istenen yeni fabrikaların şartlarının önceden ilan edilerek

---

⁷⁵⁸ 1945 yılı Bütçe Kanunu oylamasında, Meclis'teki 455 üyeden, oylamaya katılan 368 üye kabul oyu verirken, 5 üye ret oyu verdi. Ret oyu verenler Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Emin Sazak oldu. **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış beşinci birleşim, Tarih: 29.V.1945, s.510.

⁷⁵⁹ Bakanlar Kurulu tarafından verilen güvenoylaması sonucunda 359 güvenoyuna karşı 7 kişi hükümete güvenoyu vermedi. Güvenoyu vermeyen milletvekilleri arasında Recep Peker ve Hikmet Bayur da bulunmaktaydı. **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış beşinci birleşim, Tarih: 29.V.1945, s.513.

⁷⁶⁰ **TBMM (TD)**, Cilt: 18, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış yedinci birleşim, Tarih: 1.VI.1945, s.1.

özel teşebbüse fırsat verilmesi gerektiğini, özel teşebbüs yapmazsa devletin yapmasını isteyen Sabuncu ayrıca özel teşebbüsün ödüllendirilip, açığının kapatılması gerektiğini ve Devlet fabrikalarının anonim şirket haline getirilmesini savundu.⁷⁶¹ Bunun yanı sıra devletçi politikaları savunan ve sanayileşme hızını yetersiz görenler de Ekonomi Bakanlığı'nın icraatından hoşnut bir görünüm sergilememekteydi. İstanbul Milletvekili Z. Karamursal, Fuat Sirmen'den, Sümerbank fabrikalarını bazı sanayicilerin satın alma girişimlerinin doğru olup olmadığını öğrenmek istedi. Bir başka milletvekili “*Motor imalatı için bir proje var mı*” diye soruyordu.⁷⁶²

Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen devlet kuruluşlarında nitelikli eleman yokluğunu ve iç organizasyonun iyi işlemediğini kabul ederken, hayat pahalılığı ile kısmen de olsa başa çıkabilmek amacıyla devlet kurumlarının ürünlerinde indirim yapıldığını ancak bunun da sınırının olduğunu ifade etti. Fuat Sirmen, devlet sanayinin iktisadi kalkınmanın yanında devletin genel kalkınmasını da içerdiğine dikkat çekerek Cumhuriyet yönetiminin sanayi adına büyük hamleler yaptığını hatırlattı. Bakan, maliyetin yüksek olmasını öncelikle “*sanayi müesseselerinin ölçüsünün ufaklığına*” bağladı.⁷⁶³ Ertesi gün yapılan Meclis görüşmelerinde ise Sirmen, eleştirilere karşılık olarak özel teşebbüsün engellenmediğini aksine ona işbirliği teklif edildiğini vurgulamış ve şunları dile getirdi:

“...bir memleketin sınaî kalkınması yalnız devlet eliyle, istediğimiz hacimde ve süratte yapılamaz. Esasen hepimizin bağlı bulunduğu ve inandığı Partimizin programı Devletçiliğimizin hududunu ve şeklini tayin ederken burada ferdi teşebbüsü esas olarak kabul etmiştir. Binaenaleyh Hükümetimizin ve Ekonomi Bakanlığımızın bütün icraatına bu görüş hakimdir. ...hususî teşebbüsün herhangi bir mevzuda sınaî tesis kurmasına İktisat Bakanlığımız manî olmuş değildir. Bilakis bu kalkınmada hususî sermayenin ve teşebbüsün büyük rolü olabileceğine inanan Bakanlığımız bu senenin başında sanayi birliklerine, ticaret odalarına gönderdiği bir tamimle kendilerine şu vazifeleri vermiş ve kendilerinde şunları istemiştir; denilmiştir ki, Devlet yarının muhtemel müsait şartlarından istifade ederek memlekette yeni bir sınaî kalkınma hamlesi yapmak için hazırlıklarını ikmale gayret etmektedir. Hususî eşhas elinde teraküm etmiş olan servetin yine bunlar eliyle memleketin sınaî kalkınmasına kanalize edilebilmesi için ne gibi tedbirler alınması lazım gelir diye kendilerinden sorulmuştur. O zamandan bugüne kadar başta İstanbul

⁷⁶¹ **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış ikinci birleşim, Tarih: 25.V.1945, s.362, 368-372.

⁷⁶² **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış ikinci birleşim, Tarih: 25.V.1945, s.382, 403.

⁷⁶³ **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış ikinci birleşim, Tarih: 25.V.1945, s.387.

Sanayi Birliği olduğu halde diğer birçok ticaret odalarımızdan cevaplar gelmiş ve bunlar Bakanlığınızda tetkik edilmekte bulunmuştur.”⁷⁶⁴

Fuat Sirmen bunlara ek olarak yarının ekonomik düzeni ne olursa olsun mali olanaklar ve teknik elemanlar yetersiz bile olsa sınaî kalkınma hareketinden geri dönülmeyeceğini bildirdi. Bakana göre ilk devrelerde çetin zorluklarla karşılaşılsa da, gelecekte özgür bir ülke olabilmek için sanayileşme hareketini sürdürmek vazgeçilmez bir yol sayılmıştı.⁷⁶⁵ Meclis görüşmeleri sırasında Ticaret Bakanı Raif Karadeniz de şiddetli eleştirilere maruz kaldı. Söz alan bazı milletvekilleri Toprak Mahsulleri Ofisi’ndeki suiistimal meselesini, zeytinyağı ve kara pazar sorununu, stok buğdayların bozulmasını, balıkla ilgili iç ve dış ticarete yaşanan sorunları, olağanüstü önlemlerin hala sürmesini gündeme getirdiler.⁷⁶⁶ Recep Peker Hükümete güvenoyu vermemesini, Ticaret Bakanı’nın konuşmasından ve hükümetin zeytinyağı politikasından tatmin olmamasına bağladı. Peker’e göre bütün zeytinyağı üretiminin yaklaşık üçte birinin, “*kâr peşindeki topluma zarar verici insanların*” (karaborsacı tüccarlar) elinde bulunması nedeniyle halk sıkıntı çekiyordu ve hükümet buna çare bulamamıştı.⁷⁶⁷ Görüldüğu gibi özel teşebbüs zarar ettiği zaman sorun devletin ona destek olmamasında aranıyordu. Özel teşebbüs nedeniyle yaşanan kötü durumdan da devlet sorumlu tutuluyordu. Devlet teşebbüsünün yetersizliğinde ise sorun yine her işi plana göre kendisi yapmaya çalışarak özel teşebbüsü engelleyen devlette görülmüyordu. Haldun Derin, “*devletin her işe girmesi yüzünden millete iş kalmadığı*” sözlerinde anlamını bulan bu düşünceye karşı öfkesini şöyle dile getirmekteydi.

“Sanki Türk Devleti ve Türk Milleti ayrı unsurlardır. Sanki devlet uhdesine almış olduğu iktisadi teşebbüslerde robotları ...istihdam etmektedir. Sanki Devletçe

⁷⁶⁴ **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış üçüncü birleşim, Tarih: 26.V.1945, s.398.

⁷⁶⁵ **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış üçüncü birleşim, Tarih: 26.V.1945, s.398-399.

⁷⁶⁶ **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış beşinci birleşim, Tarih: 29.V.1945, s.473-475, 484-485.

⁷⁶⁷ **TBMM (TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, Toplantı: 2, Altmış beşinci birleşim, Tarih: 29.V.1945, s.509; 1942 yılı sonrasında zeytin miktarında dört yıl üst üste düşme yaşandı. Bu düşmede, 1942 yılında yaşanan şiddetli soğuk nedeniyle milyonlarca zeytin ağacının kaybedilmesi etkili oldu. Tekeli-İlkin, **İktisadi Politikaları ve**, s.295-296; 1942 yılında yaptığı Aydın-İzmir gezisi sırasında köylü, Cumhurbaşkanı İnönü’den, şiddetli kış nedeniyle kuruyan zeytin ve incir ağaçlarının yeniden güçlendirilmesi (ihyası) için yardım istemekteydi. Köylü, bankaların formalitelerinin zorluğu nedeniyle, yardımın kredi kooperatifleri aracılığıyla yapılmasını talep ediyordu. **BCA**, Dosya: 440, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..3., Tarih: 26.7.1946.

işletilen iktisadi teşekküllerin sermayesi, Ahmet'in ve Mehmet'in vergi şeklinde ödedikleri, kendi tasarruflarının Devlet eli ve mecrası ile istihsale intikalinden başka bir mana ifade eder. Sanki tasarrufun istihalesi ile husule gelen Türk Menkul sermayesi, memlekette yatırılabilir müsmir saha bulamıyor da, yurt dışına kaçıyor. Sanki memleket içindeki faiz fiyatı, bu sermaye firarını intaç edecek kadar cüz'idir. Sanki Türkiye'nin beşer sermayesi, memlekette yapılacak her şeyin başarılıp bitirilmiş olmasına mebni, işsiz kalarak fevç fevç başka diyarlara akın etmektedir. Sanki üzerinde devlet tarafından işletilen iktisadi teşebbüslerin kurulmuş olduğu topraklar, Türk gayri menkul sermayesi değildir. Ve nihayet, sanki devlet her tarafa kol attığından şikâyetçi olan çoğumuz, Devlet teşkilatı haricinde iş yapmağa savaşmış, bulmuş ve bunda muvaffak olurken, Devlet geçim vasıtamız olan teşebbüsü yutmuştur.”⁷⁶⁸

1945 Mayıs ayı, ekonomik gidişata hükümet içinden ciddi bir muhalefet olduğunun açığa çıkması bakımından oldukça kritik bir dönem görünümünü kazandı. Meclis'te bütçe görüşmeleri ve hükümetin güven oylaması sırasında yaşananlar İvedili Planın sorunsuz şekilde uygulanamayacağını ve devletçilik politikasının tepki çektiğini göstermişti. Dünyadaki değişimle etkileşimli olarak gelişen ülke içi iktisadi sürece, 1945 ve 1946 yılı boyunca korumacılık, sanayileşme ve iktisadi liberalizm tartışmaları eşlik ediyordu.

1945 yaz ortalarında, aralarında Ankara Ticaret Odası Reisi Vehbi Koç'un da bulunduğu Ticaret Odaları'nın İstanbul toplantısında baş gündem hayat pahalılığı⁷⁶⁹ idi. Hayatı ucuzlatmak için yapılan önerilerin yanı sıra ortak gündemde şu esaslar karara bağlanmıştı. Amerika'da yeterli sayıda Türk tüccar varsa orada bir Türk-ABD ticaret odası kurulması için Ticaret Bakanlığı'na teklif götürülmesi düşünülmüyordu. İkincisi uluslararası ticaret anlaşmaları ile projelerin yapılmasında Ticaret Odaları'nın görüşünün alınması istendi. Ayrıca bakana gönderilen mektupta

---

⁷⁶⁸ Derin, **a.g.e.**, s.187; Birinci ve İkinci Sanayi Planı hazırlanırken Cumhuriyet idarecilerinin dünyaca tanınmış uzmanlardan yararlandıklarını söyleyen Derin, en yüksek verimin sağlanabilmesi uzun zamana gerek olacağını vurguladı. ABD'li Profesör Webster'in Turhal fabrikasını gezdiğini ve fabrikayı “*ultra-modern*” olarak betimlediğini yazıyordu. Devletçiliğin Türkiye'nin yüksek çıkarları gerektirdiği sürece uygulanacağını belirten Derin, Türk devletçiliğine musallat olan israf, iltimas ve kırtasiyeciliğin en aza indirilmesinin önemine işaret etmekteydi. **a.g.e.**, s.175, 179, 184.

⁷⁶⁹ 1945 Ekimi'nde yapılan Ticaret Odası toplantısında da gündem hayat pahalılığı olmuştur. Toplantıda kâr hadlerinin indirilerek hayatın ucuzlatılamayacağı açıklanmıştır. Üyeler emisyon yapılmamasını devlet harcama ve gelirlerinin en aza indirilmesini, resmi ve özel inşaatın üç yıl için durdurulmasını, rayiç fiyatların dünya piyasalarına uydurulmasını, ithalatın çoğaltılması ve gerekli kredinin sağlanması amacıyla gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. **Vatan Gazetesi**, 21 Ekim 1945.

emisyon sorununun çözümü ve devlet harcamalarının kısılması ile fiyatların tedrici bir şekilde düşürülebileceği belirtildi.⁷⁷⁰

1945 yılı Ağustos ayında sanayi ve ticaret ürünlerinin sergilendiği uluslararası geleneksel İzmir Fuarı⁷⁷¹ açıldı. Bu yıl da savaşın yakın zamanda bitmesi nedeniyle sanayi ve ticaretlerini organize edememiş yabancı ülkelerin firmaları Fuara katılamamıştı.⁷⁷² Bununla birlikte sanayi ve ticaret ürünlerinin sergilendiği Fuara, rekor sayıda kuruluş, ziyaretçi ve firma katıldı. Hasan Ali Yücel demecinde, fuarın uluslararası olma özelliğini tekrar kazanacağını belirtti. Fuarın, memleket için neler yapıldığını iyi bir şekilde yansıttığını söyleyen Yücel bunun, daha iyi şeyler yapmak için insana güven verdiğini ifade etti.⁷⁷³ Fuarda, Sümerbank pavyonu takdire şayandı. Bunun yanı sıra Türkiye Sanayi ve Ticaret Odası, Tarım, Demiryolu, Etibank pavyonları da dikkat çekiciydi. Ülke yoksulluk içindeyken böyle görkemli bir fuar düzenlenmesinden duydukları hoşnutsuzluğu ifade eden İstanbul Sanayicilerinin bir bölümü eleştirildi ve Fuarın Türkiye'nin milli gururunu temsil ettiği, yalnızca kâr ölçütüyle hareket edilmemesi gerektiği savunuldu.⁷⁷⁴ Hayat pahalılığının kendilerinden değil devlet harcamalarından kaynaklandığını düşünen tüccarlardan bir bölümü devlet teşebbüsü ve sanayileşmeyi özendirme açısından İzmir Fuarı'na mesafeliydi.

Basının liberalleşen yazarlarından Cevat Nizami iktisadi liberalizasyon düşüncesinin sözcülüğünü üstlenen isimlerden biriydi. 1945 yılının başlarında, savaş sonrası iktisadi düzeni, devlet-iktisat ilişkisinin sıkı olacağı şeklinde öngören Nizami, yılın sonlarında devletin sanayileşme politikasına karşı çıkmakta ve devletin kurucu olması durumunda milyonları kolayca harcamaya eğilimli olacağını öne sürmekteydi.

⁷⁷⁰ **İktisadi Yürüyüş**, "Ticaret Odaları İstanbul Toplantısı", Sayı: 134, 7 Ağustos 1945, s.14-15.

⁷⁷¹ Fuar, ışıklandırması, eğlence yerleri, sineması, konserleri, resim galerisi, uzman personeli ile büyük bir organizasyon olmuştur. Fuarı açan Ticaret Bakanı Raif Karadeniz şunları söylemiştir: "İzmir Fuarı 1936 yılında Beynelmîlele olmuş ve 1939'a kadar iştirak eden devlet adedi gittikçe artarak 11'e çıkmış ve harbin patlaması üzerine iştirak eden devlet sayısı azalmış ve 1944-1945 yıllarında Fuar yalnız milli mahiyette kalmıştır". **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 138, Eylül 1945, s.17; 1926 yılında da Mustafa Kemal'in direktifi ile Karadeniz Gemisi Seyyar Sergi adıyla Avrupa'nın ana limanlarını dolaşmak üzere hazırlanmıştır. Gemiye kadınlı erkekli olmak üzere şair, ressam, yazar, müzisyen, politikacı binmiş, 12 ülke ve 16 kent limanı gezilerek Anadolu ürünleri ve Türk insanının yeni yüzü tanıtılmıştır. Kayra, **a.g.e.**, s.105-106; Cemal Granda, **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, Kristal Kitaplar, İstanbul, 2007, s.12.

⁷⁷² **Türk Ekonomisi**, Sayı: 27, Eylül 1945, s.67.

⁷⁷³ **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 138, Eylül 1945, s.17, 3; İzmir Fuarı'nın Bilançosu ile ilgili haber için Bkz. **EK-4**.

⁷⁷⁴ **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 138, Eylül 1945, s.5, 34-38.

Uygun koşullar altında fertlerin son derece parlak eserler verdiğini söyleyen yazar *Vatan Gazetesi*'nde, devlet vasiliğinin gereksiz olduğunu yazmaktaydı.⁷⁷⁵ Cevat Nizami, özel teşebbüsün artık olgunlaştığını ve ona en geniş olanaklar vermek gerektiğini savunuyordu. Nizami, devletçiliği benimseyen Cumhuriyet yöneticilerini kastederek Türk milletini ölümden kurtaranların iktisat işlerinde de egemenlik ve baskı kurmak eğiliminde olmalarını doğal karşılamak ve mazur görmek gerektiğini yazdı.⁷⁷⁶ Yazar, devletin iktisadi hayattan çekilerek yerini özel teşebbüse bırakmasının serbest iktisadın gereği olduğunu, savaş sonrasında iş âleminin temiz yüzü ile devletin ve dünyanın karşısına çıkacağını ancak bu âlemin gerçek bir temsil organına ihtiyaç duyduğunu belirtiyor, Ticaret ve Sanayi Odasının kendi çıkarlarını savunmakta yetersiz kaldığını ifade ediyordu.⁷⁷⁷

1945 Kasımı'nda yapılan Ticaret Odaları Kongresi'nde, hükümetten savaş yıllarında desteklediği ve kurduğu devlet ve ticaret teşekküllerini kaldırarak normal ticaret alanını yeniden kurması, sanayide devletin ve özel girişimin sınırlarını belirlemek amacıyla ünlü uzmanlar ile hükümetin uzmanlarından oluşan yüksek bir iktisadi komisyon⁷⁷⁸ kurması istendi.⁷⁷⁹ Ticaret çevresi siyaset üzerinde önemli bir baskı unsuru olarak ağırlığını hissettirmişti.⁷⁸⁰ Aynı dönemde ABD'li işadamları ile Türk işadamları arasında ticari ilişkiler yoğun bir şekilde devam etti.⁷⁸¹ *Times Gazetesi*'nin yorumunda Türkiye'de savaş sonunda, amacı Birleşmiş Milletler Anayasası'na uygun demokrasi ıslahatı yapmak olan yeni bir orta halli sınıf yetiştiği saptaması yapılıyordu.⁷⁸² Gerçekten de doğrudan kendi çıkarlarını savunan bir parti

---

⁷⁷⁵ Cevat Nizami, "İktisadi Devletçilik ve Demokrasi", *Vatan Gazetesi*, 7 Ekim 1945.

⁷⁷⁶ Cevat Nizami, "Cumhuriyet Devrinde Ekonomi Davası", *Vatan Gazetesi*, 29 Ekim 1945.

⁷⁷⁷ Cevat Nizami, "Ticaret ve Sanayi Odalarımız Beğenilmiyor", *Vatan Gazetesi*, 14 Ekim 1945; Cevat Nizami, "Ticaret Odaları Adına Ortaya Atılan Düşünceler", *Vatan Gazetesi*, 5 Kasım 1945; Nizami ayrıca savaş döneminde, tüccar hakkındaki olumsuz düşüncenin artık değişmesi gerektiğini savunmaktaydı. *Vatan Gazetesi*, 6 Aralık 1945.

⁷⁷⁸ Kalkınma planının ortak bir heyet tarafından incelenmesi ve iktisadi yürüyüşün, yüksek bir danışma heyetinin kontrolü altında sürdürülmesi, söz konusu komisyon ya da şûranın kuruluş gerekçesi olarak gösterilmiştir. Aslan Tufan Yazman, "İktisat Şûrası Kurulmalıdır", *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 114, 25 Aralık 1945; Bununla birlikte bu girişimleri, sanayileşmeyi amaçlayan İvedili Plan'ın eksenini değiştirmeye yönelik çabalar olarak görmek yanlış olmaz.

⁷⁷⁹ *Vatan Gazetesi*, 13 Kasım 1945.

⁷⁸⁰ Aynı zamanlarda Ticaret Bakanı tüccarlarla 510 sayılı kararnamede yapılması gereken değişiklikleri görüşmektedir. *Vatan Gazetesi*, 26 Ekim 1945.

⁷⁸¹ *Vatan Gazetesi*, 16 Ekim 1945.

⁷⁸² *Vatan Gazetesi*, 12 Kasım 1945.

kurulmasına olanak tanınması bakımından demokrasi, bu kesim için önemli bir fırsattı.

Savaş sonunda hem dünyadaki değişim hem de Türkiye'nin izlediği iç ve dış politika nedeniyle sanayileşme politikasının çıkışsız bir yol olduğuna dair görüşler daha güçlü bir şekilde gündeme getirildi. Namık Zeki Aral, olması gerekenin verimli bir ziraatın yanında büyük sanayi olduğunu yazıyordu. Ancak devlet, sanayi kurmak için zayıftı. Güçlenmek için halktan alması gerekiyordu fakat halk da yoksuldu. Bu nedenle devlet öncelikle güvenlik ve istikrarı sağlamalı ve bunları yapıncaya kadar da sanayileşmeyi özel teşebbüse bırakmalıydı.⁷⁸³ İvedili Plan, sanayileşme ufkuna sahip olması nedeniyle eleştiri oklarının doğrudan hedefi haline gelmişti. Ekonomi Bakanlığı tarafından açılacak üçüncü kâğıt fabrikası anlamsız bir girişim olarak görülüyordu. Fabrika bittiği zaman ülkenin bütün kâğıt gereksinimini karşılanacağı daha sonra da yurt dışındaki firmalarla rekabet edileceği ümidi, “*hayal*” olarak nitelendirildi.⁷⁸⁴ Bu görüşlerin karşısında sanayileşme politikasını savunan ve devletçilik politikasını gerekli gören kesim Planın gereklerinin en verimli şekilde nasıl yerine getirileceği üzerine kafa yordu. Sanayileşmenin savunma ve özgür yaşamının esası olduğu yadsınamaz bir gerçeklik olduğunu düşündü. Bu bağlamda üretim maliyetinin yüksekliğinin doğal olarak tepki çekmekte olduğunu ifade eden Feyzi Özil, akılcı çalışma anlayışını edinmenin, makineleşmenin, teknik öğretimin ve ekip çalışmasının önemine dikkat çekti.⁷⁸⁵ Sanayi işletmeleri milli iktisadi yapının temel taşlarını teşkil etmekteydi. İyi organize edilmiş sanayi işletmelerinin, verimlilik ilkesine göre çalışması ekonomiyi güçlendirici etki yaratması açısından da önemli görüldü.⁷⁸⁶ Samet Ağaoğlu, savaş başladığında Türk devletçiliğinin tecrübe

⁷⁸³ Namık Zeki Aral, “*Ziraat mı Endüstri mi*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 142, 24 Kasım 1945, s.2, 16.

⁷⁸⁴ Necati Yaşmut, “*Devlet Sanayi ve Üçüncü Kâğıt Fabrikası*”, **Vatan Gazetesi**, 13 Kasım 1945.

⁷⁸⁵ Feyzi Özil, “*Endüstrimiz*”, **İktisadi Yürüyüş** Sayı: 141, 10 Kasım 1945, s.9, 11,16.

⁷⁸⁶ İsmet Alkan, “*İktisadi Bünyemiz ve Milli İşletmeciliğimiz*”, **İktisadi Yürüyüş** Sayı: 132, 20 Haziran 1945, s.19; Verimlilik BBYS’ın başlarında, yurt dışında mühendislik öğrenimi görüp ülkeye uzman mühendis olarak dönen Türk mühendislerinin de temel kaygısıydı. Almanya’daki yüksek öğrenimlerini verimli bir iş yaşamı ortaya çıkarmak bakımından yararlı görmeyen dokuz mühendis konuyla ilgili sorunlarını bir dilekçe ile Devlet Demiryollarını Umum Müdürlüğü’ne bildirmişti. Sadece kendilerinin değil aynı eğitimi alan Alman gençlerinin de, uygulamada iş görebilecek düzeyde olmadığını belirten mühendisler, okul programına sığmayan bilgilerin uygulama alanında önemli uzmanların yanında staj ve ihtisas yaparak, tez hazırlayarak öğrenilebileceğini dile getirmekteydi. Bu mühendisler, Japonya’nın Almanya’ya gönderdiği öğrencilerin uzun zaman orada kalarak, staj ve ihtisas yapmak suretiyle başarılı olduklarına, mühendis olduktan sonra da ileri tekniğe sahip ülkelerde bilgilerini zaman zaman tazelemeye gittiklerine dikkat çekmekte ve Japonya’nın hızlı

yıllarında, Türk sanayisinin henüz çocukluk döneminde olduğunu dile getirmekteydi. Türk sanayisi buna rağmen ticari ve sınaî faaliyetlerin sürdüğü savaş döneminde gücünün üstünde bir başarı sergiledi. Savaş sonrasında, verimlilik, ucuza mal etme, Taylorist iş organizasyonu, yoğunlaşma konuları üzerinden tartışılan sanayi, teknik ve dar sınırlara hapsedilmeden daha bütüncül bir gözle değerlendirilmeliydi.⁷⁸⁷ Mümtaz Faik Fenik, barış dönemine girilirken iktisadi temellerin sağlam olduğuna dikkat çekmekteydi. Altın döviz birikimine dikkat çeken Fenik, bunun üretim için harcanması zorunluluğunu vurguluyordu. *Son Telgraf*, ne zaman savaş sonrası ekonomisine uyum sağlanırsa o zaman başarılı olunacağını yazmaktaydı.⁷⁸⁸

Muhlis Ete ve Şefik Billur, dönemin serbest iktisat düşüncesini savunan yazarları arasında öne çıkan isimlerdendi. Devletçiliğin sınırlarının çizilmesini, verimli çalışmayı, devletin ekonomiyi yönetmekten vazgeçmesini, dost ülkelerin iktisadi yardımına başvurulmasını savunuyorlardı. ABD’de toplanan Milletlerarası İş Konferansı’nın raporlarında sanayisi geri kalmış ülkelere sanayileşmiş ülkelerin yardım edeceğinin yer aldığını hatırlatarak ısrarla yüksek ekonomi şurası kurulmasını istemişlerdi.⁷⁸⁹ Savaş sonrasında genel havasından yansıyan tartışmalar genel olarak böyle sürdü. Bir yandan hazırlanmakta olan İvedili Planı gerçekleştirmek için fabrikalar kurmak amacıyla adımlar atılıyor ve olanaklar araştırılıyordu. Öte yandan sanayileşme politikası akıntıya karşı kürek çekmek olarak görülüyordu. ABD ile işbirliği ekseninde iktisadi politikalar izlemenin tek çıkar yol olduğunu savunan güçlü bir liberal cephe oluşmuştu. Bir danışma kurulu öncülüğünde yeni bir sanayileşme planının hazırlanması önerilmekteydi.

Times Gazetesi’ndeki bir makalede Türkiye’de Cumhuriyetçilik ilkesi dışında bütün ilkelere anlaşmazlık olduğuna dair bir yazı yayınlandı. Buna göre Türkiye’de nakliye araçlarının, ana sanayinin, bankaların ve madenlerin devlet tarafından yönetimi işi hemen hemen tamamlanmıştı. Böyle olmakla birlikte bazıları bu durumun genişletilerek devamından yana, bazıları da sınırlandırılarak özel teşebbüse daha fazla alan bırakılmasından yana tavır koymuşlardı. Siyasi sisteme daha fazla

---

teknik gelişmesini buna bağlamaktaydılar. **TİTE Arşivi** (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Arşivi), Yer No: 812.172.2, Tarih: 30.4.1934, s.1-3, 6. İlgili dilekçenin Girişi için Bkz. **EK-5**.

⁷⁸⁷ Samet Ağaoğlu, “6 Harp Yılıının Verdiği Ders”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 145, 4 Ocak 1946, s.5.

⁷⁸⁸ **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 145, 4 Ocak 1946, s.6-7.

⁷⁸⁹ Muhlis Ete-Şefik Billur, “Türkiye İçin Bir Ekonomi Programı”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 31, Ocak 1946, s.3-6.

hürriyet konusunda herkesin görüş birliği içinde olduğu yazılan makalede, özgürleşme yönündeki değişikliklerin İnönü'nün sağlığında yapılmasının önemi vurgulanmaktaydı.⁷⁹⁰

3.3.2. Dünyadaki İktisadi Politikalar ve Türkiye'ye Etkileri

1946 yılı başında Esat Tekeli savaş sonu dünyasının ekonomik yönelimi hakkında genel gözlemlerde bulunmaktaydı. Fransa'da, solcu partilerin milli ekonomi meclisi, planlı üretim, ücretlerin asgari geçim düzeyine getirilmesi, para değerinin ve geçim harcamalarının istikrara kavuşturulması konularında anlaşmaya vardığına dikkat çeken Esat Tekeli, bazı memleketlerde milli dayanışma ve sosyal devlet devrine girildiğini yazıyordu. İnsana, geleceğinden endişe duymadan yaşayacağı bir hayat sağlanması amacıyla gerekli önlemlerin alınması düşüncesi, bütün dünyayı etkisi altına almıştı. Roosevelt'in ünlü dört hürriyet esasları, "*İkinci Haklar Yasası*"⁷⁹¹ başlığı altında düzenlenerek savaşın son zamanlarında gündeme alınmıştı. Tekeli ve İlkin, bu insani düşüncelerin hayat bulmasının, ekonomik güçle ilgili olduğunu yazmaktaydı. Yazarlara göre bu düşünceleri gerçekleştirme isteği ABD, İngiltere ve Avrupa ülkelerinde sola eğilimi artırdı. Yazarlara göre solcu partilerin üzerinde anlaştıkları ekonomi planında, devletçilik ve sanayileşme konusuna ağırlık verilmekteydi.⁷⁹² Başka ülkelerin iktisadi planlarının kalkınma esasları incelenirken, Türkiye'de de ticari ve sınaî kalkınmanın esaslarını belirleyen kalkınma planı (İvedili Plan) hazırlıkları devam etti.⁷⁹³

⁷⁹⁰ **Vatan Gazetesi**, 14 Kasım 1945.

⁷⁹¹ Savaşın bitişini göremeden ölen Roosevelt, ölümünden bir yıl önce halka yaptığı konuşmada İkinci Haklar Yasası'nın (Second Bill of Rights) uygulanacağını duyurdu. Uygulanamayan İkinci Haklar Yasası iş, yaşanabilir bir ücret, uygun bir ev, evrensel sağlık hizmeti, işsizlik sigortası, iyi bir eğitim gibi hakları içermekteydi. **Capitalism: A Love Story, (Amerikan Belgesel Film)**, Yönetmen, Yazar ve Oyuncu: Michael Moore, 2009.

⁷⁹² Esat Tekeli, "*Bir Ekonomi ve Maliye Politikası Programı*", **Ulus Gazetesi**, 17 Ocak 1946.

⁷⁹³ **Ekonomi Gazetesi**, 27 Şubat 1946; Ekonomi Politikası Planı'nda, üretimin bir milli kalkınma ve gelişme planı çerçevesinde teşvik edileceği, üretimin artması sonucunda bazı sınaî malların ucuza satılabileceği bunun da geçim masraflarını istikrara kavuşturacağı bildirilmekteydi. **Ulus Gazetesi**, 17 Ocak 1946.

Serbest ekonomiyi savunan liberal cephe⁷⁹⁴ hazırlanan İktisadi Plan'dan hoşnutsuzluğunu her vesile ile dile getirdi. Bunlar tarafından, Fransa'dakinin benzeri, çeşitli kesimlerin uzman temsilcilerinin oluşturduğu, hükümet ve parlamento temsilcisinin de bulunduğu Âli İktisat Meclisi gibi bir “*milli ve yüksek ekonomi meclisi*” kurulması, 1946 yılında da gündemden düşürülmemiştir. Özellikle ticaret âlemini, banka ve sigorta branşını, sanayi, nakliye şubelerini, ziraat ekonomisini temsil eden işadamlarından oluşturulacak meclisin⁷⁹⁵ belli aralıklarla toplanarak ülkenin ana iktisadi sorunlarını inceleyip görüşlerini hükümete ve parlamentoya bildirmesi düşünülmüştü. Bu görüş çoğunlukla Muhlis Ete ve Şefik Billur tarafından Türk Ekonomisi ve Ulus Gazetesi'nde savunuluyordu.⁷⁹⁶ Bu ekibin savunduğu iktisat meclisi, ticaret ve sanayi kesiminin sözcüsü olmaya adayken, sözü edilen Fransız Meclisi milli çıkarları savunan ve gerektiğinde özel teşebbüs aleyhine ekonomiye müdahale eden bir meclis niteliği taşıması.

Demokrat Parti'nin 1946 Ocağı'nda açıkladığı programında, ticaretle ilgili olarak “*piyasalarda güven ve istikrarın sağlanması*” ve “*devletin serbest rekabetin sürekliliğini temin etmesi*” ibareleri dikkat çekiciydi.⁷⁹⁷ 1946 yılı Şubatı'nda Amerikalı sanayiciler, yeni tesisler kurmak ve sanayi işlerine iştirak etmek amacıyla incelemeler yaptı. Bu girişimlerin arkasında büyük bir Amerikan sanayi grubu vardı. İstanbul ve Ankara'daki birçok köklü ve güçlü Türk şirketi, Amerika firmalarının mümessilliğini aldı.⁷⁹⁸ Aynı günlere denk gelen Meclis görüşmelerinde ticaretin serbest olmaması eleştirilmiş⁷⁹⁹ ve sonrasında Kayseri Milletvekili Suat Hayri Ürgüplü Gümrük ve Tekel Bakanlığı'ndan çekilmişti.⁸⁰⁰ Bakanın istifası, ticaretin serbestleştirilmesi yönünde basından ve Meclis'ten gelen şiddetli eleştirilere olumsuz bir karşılık niteliği taşıyordu. Kalkınma planı hazırlanırken aynı zamanda

---

⁷⁹⁴ Örneğin bu cephede yer alan yazarlardan Cevat Nizami, ekonominin ekseni sayılan sanayi ve ticareti devlet müdahalesinden kurtararak, onun kendiliğinden bir şekilde gelişmesini savunmaktaydı. **Vatan Gazetesi**, 13 Aralık 1945.

⁷⁹⁵ Bu nitelikte bir “*şüra*” hazırlayacağı ekonomi planı, tüccar ve sanayi çevrelerinin ana gündemini oluşturdu. **Ekonomi Gazetesi**, 5 Ekim 1946.

⁷⁹⁶ Muhlis Ete, “*Ekonomi Meclisi Kurulmalı mı*”, **Ulus Gazetesi**, 7 Şubat 1946; Şefik Billur ve Muhlis Ete'nin hazırladığı “*Türkiye İçin Bir Ekonomi Programı*” konulu çalışmada temel alınan esaslar İstanbul Sanayi Odası temsilcilerinin bir kısmı tarafından bile, uygulanamayacak kadar liberal bulunmuştu. Tekeli- İlkın, **Savaş Sonrası Ortamında**, s.8.

⁷⁹⁷ **Ekonomi Gazetesi**, 9 Ocak 1946.

⁷⁹⁸ **Ekonomi Gazetesi**, 9 Şubat 1946.

⁷⁹⁹ **TBMM(TD)**, Cilt: 22, Dönem: VII, Toplantı: 3, Otuz üçüncü birleşim, Tarih: 6.II.1946, s.44-45.

⁸⁰⁰ **TBMM(TD)**, Cilt: 22, Dönem: VII, Toplantı: 3, Otuz altıncı birleşim, Tarih: 13.II.1946, s.126.

özel teşebbüsü yatıştırmaya çalışan bir politika izlendi. Bu bağlamda özel teşebbüsü korumak amacıyla kanun hazırlandığını⁸⁰¹ vurgulayan Esat Tekeli savaş sonrasında olanakların sınırlı olmasının, bir kalkınma programı yapılmasını engelleyemeyeceği görüşündeydi. Çünkü plansız olunursa eldeki sınırlı olanakların nasıl kullanılacağı bilinemeyecekti. Esat Tekeli savaş sonrası dünyasının koşullarında ana yolun nasıl çizileceğini ve bir kalkınma planının hareket noktasının ne olması gerektiğini şöyle açıklıyordu:

“En yetkili yerli ve yabancı ekonomi, sanayi ve çiftçilik, ulaştırma uzmanlarından kurulacak bir heyet, memleket içinde yer yer iktisadi ve teknik incelemeler yapmalı... Yerli ve yabancı uzmanlar tarafından sanayi alanında yapılacak tetkikler sırasında bugün kurulu bulunan sanayinin verimlilik derecesini araştırmak, bunların verimini yabancı memleketlerdeki eşitleri derecesine çıkaracak tedbirleri almak ve yeni gelişmelere imkân vermek için de tabiat kuvvetlerinden, maden kaynaklarından en iyi şekilde faydalanma yollarını tespit etmek gerekmektedir. Devlet programına bağlanacak bu işlerin parasını bulmak için iç ve dış krediye başvurmak ve geniş ölçüde bir dış kredi temini için elden gelen gayreti ve mahareti harcamak gerekeceğini izaha lüzum görmüyoruz...”⁸⁰²

Savaş sonrasında İsviçre’inde ilginç ve anlamlı gelişmeler kaydedilmişti. İsviçre’de halk, kara, deniz, havayolları ve demiryollarında işleyen motorlu taşıtlar arasında koordinasyon yapma yetkisiyle ilgili kanun tasarısı oylamasında hükümete yetki vermişti. Bu yetki ile hükümet, ülke ekonomisine ve milli savunmaya yararlı bir taşıma sistemi kurmak amacıyla gerektiği zaman sanayi ve ticaretin serbestliği ilkesinden ayrılabilme olanağını elde etmişti. Sanayi ve ticaretin gelişkin olduğu bu serbest ekonomi ülkesinde, ray ve şose arasındaki rekabet koordinasyon ile önlenerek ülke çıkarları korunmuştu. Böylece çatışmalar önlenmiş teşebbüslerin önünde yeni kanallar açılmıştı. Bugün dünden farklı olarak İsviçre’de ve başka ülkelerde artık devletin görevinin, başıboş rekabeti dizginlemek yönünde olduğuna dikkat çekilmişti. Çünkü azgın bir rekabet yerine uyumlu bir çalışmanın, emeği ve sermayesi ile bütün ülkeye yararlı olduğu fark edilmişti.⁸⁰³ Tarafsız ülkeler arasında şanslı sayılan, üretim tesislerini koruyabilen İsveç’te bile et, tereyağı, ekmek ve sabun, savaş sonrasında tayına bağlı olmaya devam etmişti.⁸⁰⁴ Türkiye’de ise liberal

⁸⁰¹ Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen Başkanlığı’nda sanayi heyeti Sanayi Kanunu hazırlama çalışmalarını koordineli bir şekilde sürdürmekteydi. **Ekonomi Gazetesi**, 9 Şubat 1946.

⁸⁰² Esat Tekeli, “*İktisadi Plancılık ve Kalkınma Programı*”, **Ulus Gazetesi**, 1 Şubat 1946.

⁸⁰³ Kemal Turan, “*Demokratlık ve Rekabet*”, **Ulus Gazetesi**, 14 Şubat 1946.

⁸⁰⁴ Esat Tekeli, “*Ticareti Ferahlatıcı Tedbirler*”, **Ulus Gazetesi**, 2 Temmuz 1946.

ekonomi taraftarı yazarlar, savunularında sınır tanımıyorlardı. Sefaeddin Karanakçı devlet veya büyük milli bankalar tarafından kurulan ticari ve sanayi kuruluşlarının ülke için çok yararlı olduğunu söylemekle birlikte, bu kuruluşların özel teşebbüsü koruyup yardım edeceği yerde onun gelişmesini engellediğini ileri sürüyordu. Karanakçı'nın düşünceleri ticaret ve sanayi kesiminin temsilcisi liberal yazarlar tarafından savunulan yaygın bir görüş haline geldi. Karanakçı'ya göre devlet tarafından korunmayan ve gelişimi engellenen özel teşebbüs yatırımdan uzaklaşmış ve ranta (apartman yapmaya) yönelmişti.⁸⁰⁵ Görüldüğü gibi ortada desteklenmemesi nedeniyle yatırım yapamayan özel teşebbüsten çok başka alanlarda sağladığı yüksek kâr nedeniyle yatırıma yönelmeyen bir özel teşebbüs vardı.

Bu dönemde Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı Şevket Süreyya Aydemir ve Sanayi Umum Müdürü Kemalettin Apak, beraberindeki heyet ile birlikte, sanayi kalkınma tasarısı konusunda incelemeler yapmak ve aynı zamanda özel teşebbüsü destekleyecek yeni bir sanayi teşvik kanununun esaslarını tespit etmek amacıyla İstanbul'a geldi. İstanbul'da ticaret ve sanayi çevreleriyle görüşen heyet, devlet sanayi ile ilgili fabrika ve tesislerde ayrıntılı incelemelerde bulundu.⁸⁰⁶

B. Rebi Barkın, liberal iktisat düşüncesine karşı soğuk bakan yazarlardan biriydi. Dünyada yaygınlaşan iktisadi düzenleme (tanzim) siyasetine dikkat çeken B. Rebi Barkın Türkiye'nin bu siyaseti, tarımını, ulaştırmasını, ticaretini, sanayisini ve öz kaynaklarını dikkate alarak iyi incelemesi gerektiğini ifade ediyordu. ABD ve İngiltere'nin kendi nüfuz bölgelerinde rekabet yapmamak üzere anlaşmalarına dikkat çeken Barkın otuz yıl önce akla bile gelmeyecek gelişmelerin yaşandığı savaş sonu dünyasının ekonomik şartlarını şöyle betimlemekteydi.⁸⁰⁷

“...serbest rekabeti kabul eden Amerika ve Avrupa devletlerinde eski liberal düzen acaba bundan sonra da yaşayabilecek mi? Görünüşe göre hayır! ...daha dün liberalist olan Fransa'da şimdi büyük finans ve sanayi kurumları ve büyük ölçüde daha hangi hususi teşebbüs varsa kamulaştırılmaktadır. Bir milli iktisat meclisi kurulmuş büyük yetkileri var, lüzum gördüğü her varlığa el koyabilecek, şimdiden

---

⁸⁰⁵ Sefaeddin Karanakçı, “*Memleket İktisadi*”, **Ulus Gazetesi**, 4 Mart 1946; Falih Rıfki Atay en başta demir ve çelik endüstrisini tamamlayarak aşırı kara alıyan özel teşebbüsün keyfini beklemeyen yapı malzemesi endüstrisini kurmak gerekliliğine dikkat çekmekteydi. Falih Rıfki Atay, “*Milli Kalkınmayı Hızlandırma*”, **Ulus Gazetesi**, 25 Mart 1947.

⁸⁰⁶ **Ekonomi Gazetesi**, 18 Şubat 1946.

⁸⁰⁷ B. Rebi Barkın, “*Kalkınma Planı Davamız*”, **Ulus Gazetesi**, 22 Mart 1946.

geniş bir tanzim ekonomisi uygulanmağa başlanmıştır. İngiltere’de⁸⁰⁸ ...geniş sosyal yardımlar sağlayan Beveridge Planı⁸⁰⁹ kabul edildi. Büyük deniz nakliyat şirketleri devletin eline geçiyor. Daha dün kadar sermayeciliğin en sağlam kaleleri olan memleketlerin iç düzenlerindeki bu gelişmeler şüphesiz ki merakla takibe değer.”⁸¹⁰

Gelişmiş ülkeler, ticaret ve sanayilerini korumak amacıyla kendi ülkelerinde devlet müdahalelerini devreye sokan önlemler aldı. Oysa kendi nüfuz bölgelerindeki ülkelerde, devletçi politikalara karşı çıkmış, liberal bir ekonomi uygulanmasından yana olmuş ve özel teşebbüsün desteklenmesini her şeyin üstünde tutmuşlardı. Bir İngiliz atasözünün yansıttığı gibi “İngilizler dünyayı kılıcın değil ticaretin keskin tarafıyla fethetmiştir.”⁸¹¹ Dünyada tanzim politikası sürerken, izlediği iç ve dış politika, Türkiye’yi liberal düzenlemeler yapmaya zorluyordu. Özel teşebbüsün eleştirileri dikkate alınmış hassasiyetine özen gösterilmiş ve Plan hedeflerine daha ihtiyatlı yaklaşılmaya başlanmıştı. Başbakan on beşinci Tasarruf ve Yerli Mallar

⁸⁰⁸ Savaşta büyük ticaret filosunu önemli ölçüde kaybeden İngiltere’nin sarsılmış ekonomisini, halkının büyük özverisi sayesinde toparlamaya çalıştığını anlatan Mümtaz Faik Fenik, İngiltere’nin sıkı iktisadi önlemler alarak ihracatını artırmayı ve savaş borçlarını ödemeyi hedeflediğini yazmıştır. Yiyecek ve giyecek maddelerinin kuponla bağlı olduğu ülkede savaşın çıktığı halde piyasanın serbest bırakılmamasından kimse yakınmamaktadır. Hükümetin kuponla alınan mallara vergi koymazken lüks mallara yüksek vergi koyduğunu söyleyen Fenik elbise ve giyecek serbest bırakılsa ne olur sorusunu şöyle yanıtlamaktadır. “Söylendiğine göre İngiltere’de para boldur. ...burada da birçok kimse harp zamanında aşırı kazançlar elde etmişlerdir; bunlar sahayı boş bulunca derhal bugün kuponla satılan mallar üzerine düşecekler ve İngiltere iktisadını yağmalamaya başlayacaklardır. O zaman belki mal kıtlığı yüzünden karaborsa da başını alıp İngiltere’yi girdaba doğru sürükleyecektir. O halde satışları ve arzı, taleple değil ihtiyaçla denkleştirmek zarureti vardır.” Fenik’e göre harp sonu ekonomisinin düsturu bu olmuştur. Mümtaz Faik Fenik, “*Ekonomi*”, **Ulus Gazetesi**, 29 Mart 1946.

⁸⁰⁹ 20 Kasım 1942’de açıklanan Beveridge Raporu’nda yoksulluğun çağdaş bir toplumun yüzkarası olduğu ifade edilmiştir. Ali Güzel-Ali Rıza Okur, **Sosyal Güvenlik Hukuku**, Beta Yayım, İstanbul, 1992, s.26; Planın ortaya koyduğu temel esasları aile nafakaları, sağlık ve ıslah hizmetlerinin kurulması ve işsizliğin önüne geçilmesi oluşturmaktaydı. “*Beveridge Planı*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 1, Ankara, 1 Temmuz 1943, s.35; Refah devletlerinin, II. Dünya Savaşı’ndan sonra hızla gelişmeye başladığı görüldü. Refah devleti, piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla, bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanıldığı bir devlet türü olarak da tanımlanabilir. Süleyman Özdemir, “*Refah Devletinin Gelişme ve Bunalım Dönemlerinde İş Piyasaları*”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası** Cilt 55, Sayı: 1, 2006, s.699.

⁸¹⁰ B. Rebiî Barkın, “*Kalkınma Planı Davamız*”, **Ulus Gazetesi**, 22 Mart 1946; Alınan tedbirlere rağmen savaş döneminde sağlanan büyük kârlar nedeniyle kapitalizm, savaş sonrasında prestij kaybına uğrayan bir sistem olmuştur. Kârın kapitalist ekonominin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirten General Motors Şirketi Genel Müdürü Wilson, ideal bir serbest piyasa ekonomisinde uzun süreli yüksek kâr elde edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Wilson, demokrasiye en uygun ekonomi tipinin kapitalizm olduğunu yazmıştır. Kâr nedeniyle kapitalizmin yeterince küçümsendiğinden yakınan Wilson artık kârı ve kapitalizmi savunmanın zamanının geldiğine işaret etmiş; “*prensiplerine göre çalışmasına izin verilirse*” en iyi sistemin kapitalizm olduğunu söylemiştir. C.E. Wilson, çev. İzzet Tarhan, “*Kapitalizm ve Kâr*”, **Ulus Gazetesi**, 19 Ocak 1947.

⁸¹¹ Mümtaz Faik Fenik, “*Ekonomi*”, **Ulus Gazetesi**, 28 Mart 1946; Alman Kayseri 1930 yılında Çin’e gönderdiği sefirine “*Çin’de Alman menafine karşı koymak isteyenlere demir eldivenlerle vur*” diyordu. Şükrü Hüseyin, “*Cihan İktisadi Buhranı*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Teşrinievvel 1931.

Haftası açılışında, altı ay öncesine kadar koşulsuz fazla üretim savunulmaktayken şimdi daha ucuza üretim yapmak hedefi ile hareket ettiklerini söylemişti.⁸¹² ABD kendi istekleri doğrultusunda harcanmak üzere Türkiye'ye 1946 Mayıs'ında, 10.000.000 dolar kredi verdi.⁸¹³ Serbest ekonomi, serbest ticaret Amerikan yardımının ön koşuluydu.⁸¹⁴

3.3.3. ABD'ye Yönelme: İvedili Plan'dan Vazgeçiş

Türkiye 'de Milli Korunma Kanunu ile konan ve 1944 yılında 510 sayılı kararname ile çerçevelenen fiyat kontrolü, üretimle tüketim arasında denge kurarak tüketici geniş halk yığınlarını, haksız kazanç isteklerine karşı korumayı hedeflemişti. Tüketimi kısıtlayan usulü, ticareti kayıtlayan fiyat denetimi, dünyada da devreye sokulan, savaş koşullarının zorunlu uygulamalarıydı. Çoğu ülkede savaş dönemi uygulamaları devam ederken 1946 yılı ortalarında CHP Meclis Grubu, 510 sayılı kararnamenin⁸¹⁵ kaldırılmasına ve Milli Korunma Kanunu'nda düzenlemeler yapılmasına karar verdi. Buna göre defter tutma mükellefiyeti kaldırıldı. Tüccarların gruplara ayrılması ve aynı grup içi mal alışverişi ile bazı grupların birbirine mal alışverişine koyulan yasak kaldırıldı. İthalat ve iç sanayi mallarının tüketiciye ulaşıncaya kadar kaç elden geçeceği konusundaki sınırlama da kaldırıldı. Konuyla ilgili olarak malın üreticinin elinden çıktıktan sonra iki toptancı bir perakendeci kârının konulabileceği kaydı ile yetinildi. Tüccarların tüccar olmayanlardan aldıkları malların kaydının tutulması zorunluluğu kaldırıldı. Belediyelerin tarifeye bağladıkları fiyatlar Milli Korunma Kanununun hükümleri dışında tutuldu. Ayrıca belediyelerin ihtiyaç mallarının fiyatlarını belirlemeleri de Milli Korunma Kanunu ile

⁸¹² B. Rebi Barkın, "Kalkınma Planı Davamız", **Ulus Gazetesi**, 22 Mart 1946.

⁸¹³ **TBMM(TD)**, Cilt: 23, Dönem: VII, Toplantı: 3, Kırk altıncı birleşim, Tarih: 3.V.1946, s.5; **BCA**, Dosya: 400/235, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.478..12., Tarih: 22.6.1946.

⁸¹⁴ **BCA**, Dosya: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.368..14., Tarih: 23.12.1947, s.27; Fritz Neumark serbest ticaretin en çok gelişmiş ülkeler lehine işlediğine işaret etmekteydi. Sanayileşme yolundaki küçük devletlerin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelen ikili ve çok taraflı anlaşmalarda dikkatli olmalarını önermekteydi. Neumark yazısında, aralarında siyasi ve iktisadi farkın büyük olmadığı komşu ülkeler arasındaki ticaretin önemine dikkat çekmekteydi. F. Neumark, "Yakınşarkta Ekonomik İşbirliği", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 183, 8 Ağustos 1947, s.15-22; ABD, başka ülkelerde serbest ticareti zorunlu kılarken kendi ihracatını kontrol etmeyi düşünüyordu. Amerika 1 Mart 1948 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Avrupa ülkelerine yapılacak tüm ihracatı lisansa tabi tutmak üzere kanun tasarısı hazırlamaya girişti. "Amerika'da İhracatın Kontrolü", **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Şubat 1948.

⁸¹⁵ **Ekonomi Gazetesi**, 5 Nisan 1946.

ilişkilendirilmedi. Müşteri istediği takdirde fatura verme miktarı yükseltildi. Faturalardaki şekille ilgili eksikliklerde ceza verilmemesi benimsendi. Tüccarlarla ilgili suç ve cezaların hafifletilmesi yoluna gidildi. Ankara’da otuz sanık veya hükümlü tahliye edildi.⁸¹⁶ Tüccarları rahatlatan bu gibi önlemler ticaret çevrelerinde memnuniyet yarattı.⁸¹⁷

CHP’nin Mayıs 1946’da toplanan II. Olağanüstü Kurultayı’ndan sonra 21 Temmuz 1946 seçimleri yapıldı.⁸¹⁸ Ağustos ortasında Recep Peker’in kurduğu hükümetin programında, iktisadi faaliyette özel sermaye ve teşebbüsten yararlanılacağı, özel teşebbüs ile devlet işletmeleri arasında ayırım gözetilmeyeceği, devlet işletmelerinin özel teşebbüslerin başarabileceği alanlara yayılmasının önleneceği ifade edildi.⁸¹⁹ Yenilenen kabinede Fuat Sirmen İktisat Vekilliği’nden alındı. Şevket Süreyya Aydemir’e göre bu olay ile savaş sonrası kalkınma programları, kabinedeki hazırlayıcısı ve sözcüsüyle birlikte hükümetin gündemindeki yerini de kaybetti.⁸²⁰

Bununla birlikte 1946 yaz sonlarında Ekonomi Bakanlığı, eleştirileri de dikkate alarak yaptığı verimlilik ve işletmenin rasyonelleştirilmesi ile ilgili çalışmalarını basınla paylaştı. Bakanlık tarafından hazırlanan sanayi programında Etibank’a önemli görevler verildi. Madenciligi her evresiyle bütünüyle değiştirecek yeni beş yıllık sanayi planı neredeyse tamamlandı. Linyit işletmelerinin, zamanın gereklerine uygun, daha mekanik bir şekilde işletileceği bildirildi. Krom ve bakır sanayi tesislerinin modernleştirilmesi, yeni tesislerin açılması ve üretimin artırılması kararlaştırıldı. İzmit’te kâğıt, DDT fabrikalarının yanında, düşük maliyetli kontrplak sağlamak amacıyla kontrplak fabrikası kurulması planlandı.⁸²¹

Sermayesinin tamamı devlet tarafından verilerek kurulan İktisadi Devlet Teşekkülleri ile sermayesinin yarısından fazlası bu teşekküllere ait şirketlerin, 1945 yılı

---

⁸¹⁶ Esat Tekeli, “*Ticareti Ferahlatan Tedbirler*”, **Ulus Gazetesi**, 2 Temmuz 1946.

⁸¹⁷ **Ulus Gazetesi**, 2 Temmuz 1946.

⁸¹⁸ Mete Tunçay, “*Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 8. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2024. Tek dereceli seçim esasının kabul edildiği Kurultay’da Müstakil Grup kaldırıldı. **Ulus Gazetesi**, 12 Mayıs 1946.

⁸¹⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri**, Cilt-I, s.145.

⁸²⁰ Aydemir, **İkinci Adam: II. Cilt**, s.410.

⁸²¹ **Türk Ekonomisi**, Sayı: 39-40, Eylül-Ekim 1946, s.280; “*Beş yıllık sanayi planı*” tarafından Etibank’a verilen görevler 1946 yılı Şubat ayında tamamlanmış ve projeler ilgili Bakanlığa sunulmuştur. Buna göre sanayi faaliyetlerinde yaşamsal önem taşıyan kömür, linyit ve bakır üretimlerinin yükseltilmesi kararlaştırılmıştır. **Ekonomi Gazetesi**, 18 Şubat 1946.

hesaplarını inceleyecek Genel Heyet çalışmalarına başlamadan önce Recep Peker bir konuşma yaptı. Peker, işletme çalışanlarının makineden, malzemedan, zamandan en yüksek verimi elde edecek şekilde uzmanlaşmalarının önemi üzerinde durdu. Maliyetlerin ancak rasyonel çalışma, az işçi ve makine ile çok iş çıkararak düşürülebileceğini söyleyen başbakan muhasebe yönteminin en ileri teknikle tutulması gerektiğine işaret etti.⁸²²

1946 yılının son aylarında Türkiye'yi ziyaret etmek üzere İzmir ve Marmaris'e gelen Amerikan filosunu ağırlamak için Genelkurmay tarafından ayrıntılı merasim programı yapıldı ve gösterişli bir karşılama töreni düzenlendi.⁸²³ Bu ziyaret ve ABD ile yakınlaşan ilişkiler, Türkiye'de iktisadi politikanın yönünü tayin edici nitelik taşıyordu. Kısa bir süre içinde Amerika'nın talepleri ülke içi liberal muhalefetin talepleri ile birleşti ve bu gidişat İvedili Plan'ın uygulanabilirliğini tartışmalı hale getirdi.

1946 yılı Eylül ayından itibaren iktisadi kalkınma amacına sahip yeni bir devlet planına olan ihtiyaç gündeme getirilmeye başlandı. Ağırlıklı olarak sanayileşmenin benimsendiği eski planın hayata geçirilebileceğine dair güven ortadan kalkmaya başlıyordu. Yeni devlet planını hazırlarken sanayinin hangi dalıyla ne ölçüde ve nerede uğraşılması gerektiğine yerli ve yabancı uzmanların verecekleri karar önemli görülmüştü. Yol ve şose yapımının zirai ve sınaî kalkınmanın, sulama tesisleri yapımının da zirai kalkınmanın baş şartı olduğu ifade edildi. Bu nedenle Türkiye için kalkınma planını hazırlayacak uzmanların, yol, şose ve sulama tesisleri yapımına öncelik verilmesini önerecekleri tahmin ediliyordu. Bu geri dönüş liberal cephede yer almayan bir yazar tarafından da akılcı bulunuyordu.⁸²⁴ Yol ve taşıma (münakale) sorununun önemli olduğu görüşü kısa zamanda benimsendi. Hatta bir yazara göre “7 Eylül Kararları” taşıma sorunu nedeniyle başarısızlığa uğramıştı.⁸²⁵

“7 Eylül Kararları” ile yapılan devalüasyon nedeniyle yatırım projelerinin maliyetinin artması, İvedili Plan'ın yeniden gözden geçirilmesini gerektirdi. Bunun üzerine Peker Hükümeti Etibank ve Sümerbank tarafından sürdürülen plan uygulamalarına yeni ödenek ayrılmasını durdurdu. Plan, Ekonomi Bakanlığı ve

⁸²² **Türk Ekonomisi**, Sayı: 41-42, Kasım-Aralık 1946, s.313; **Ulus Gazetesi**, 18 Kasım 1946.

⁸²³ **BCA**, Dosya: 239, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 200.371..20., Tarih: 25.10.1946.

⁸²⁴ Esat Tekeli, “Devlet Programı Hazırlamalıyız”, **Ulus Gazetesi**, 5 Eylül 1946.

⁸²⁵ Selim Ragıp Emeç, “İç Pazar Fiyatları”, **Son Posta Gazetesi**, 30 Eylül 1946, s.1-2.

Sümerbank uzmanları tarafından yeniden gözden geçirilerek Plana ayrılması gereken ödenek hesaplandı. Ekonomi Bakanlığı ödeneğin sağlanması ile ilgili kararın alınması amacıyla 1947 Ocak ayında Başbakanlığa başvurdu.⁸²⁶ 1947 yılına girerken Plan ile ilgili uygulamaya dönük bir girişimden söz edildi.⁸²⁷ Fransa'nın Monnet Planı gazetelerde yer almış, Planın milli olduğuna dikkat çekilmiş ve halkın özverisi olmadan uygulanamayacağı ima edilmişti.⁸²⁸ Görülmektedir ki İvedili Plan yeniden gözden geçirilse de, başka planlar aracılığıyla yapılan dolaylı telkinler, verilen demeçler, Ocak ayında İvedili Plan'dan hala ümit kesilmediğini gösteriyordu.

1947 başında yapılan Demokrat Parti'nin ilk büyük kongresinde⁸²⁹ ekonomik kalkınmada önceliğin özel teşebbüs ve sermayeye verileceği kaydedildi. İzlenen iktisadi politika ve devletçilik anlayışı konusunda CHP'yi sürekli eleştiren Demokrat Parti'nin, iktisadi krizi önleyecek bir Plan hazırladığı açıklandı.⁸³⁰ Ocak ayında hükümetten bağımsız ve DP'nin görüşlerini destekleyen İstanbul Tüccar Derneği kuruldu. İstanbullu bazı işadamlarının kurduğu dernek, iktisadi sorunların devletçilikten kaynaklandığına ilişkin bir inanç temelinde oluşturulmuştu.⁸³¹ Hükümet Şubat ayında, bakanları aracılığıyla iş çevreleriyle görüşmelere yoğunluk verdi. Ekonomi ve Ticaret Bakanları İstanbul'da Ticaret Odası Genel Heyeti ile görüştü.⁸³² Ekonomi Bakanı sanayicilerle yaptığı görüşmede, sanayinin gelişmesi amacıyla bir şûra toplanmasına karar verildiğini açıkladı. Ekonomi ve Ticaret Bakanı ile yapılan bu görüşmede ayrıca sanayiciler, navlun fiyatlarının düzenlenmesini, Sümerbank'ın kapanan Yerli Mallar Pazarı'nın sanayiciye terk edilmesini istedi.

---

⁸²⁶ Tezel, **a.g.e.**, s.294.

⁸²⁷ 1947 yılı Ocak ayı başında Çalışma Bakanı Sadi İrmak verdiği demeçte, “5 Yıllık Planın ikinci safhasına geçildiğini” bildirmiştir. **Ulus Gazetesi**, 3 Ocak 1947.

⁸²⁸ Ocak ortasındaki Ulus Gazetesi'nde Fransa'nın hazırladığı “4 Yıllık İktisadi Plan” olan Monnet Planı hakkında yazılar yer almıştır. Mekin H. Onaran, Fransa'nın kalkınma planını, tam anlamıyla “milli iktisat kalkınması tasarısı” olarak nitelemiştir. Sanayinin modernleştirilmesini amaçlayan Planın Fransız Halkı'ndan birkaç yıl daha özveri ve daha az harcama istediğini belirtmiştir. Mekin H. Onaran, “Monnet Planı”, **Ulus Gazetesi**, 17 Ocak 1947; “Monnet Planı II”, **Ulus Gazetesi**, 18 Ocak 1947.

⁸²⁹ Aynı dönemlerde Times, dünyada başka bir örneğinin olmadığına dikkat çektiği Türkiye'deki demokratikleşme çabalarını övmekteydi. **Ulus Gazetesi**, 23 Ocak 1947.

⁸³⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Mart 1947.

⁸³¹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.316.

⁸³² **Ulus Gazetesi**, 7 Şubat 1947; Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta, ekonomi ve ticaret ile ilgili sorular karşısında “Hükümetin boş bulunduğu ve lüzumlu gördüğü teşebbüsü, eğer özel teşebbüsler gitmemişse, ele alıp kurmak zorunda” olduğunu söyledi. **Ulus Gazetesi**, 6 Şubat 1947; Aynı zamanlarda Türkiye ile ABD arasında ticari ve turistik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bazı önlemler alınmaktaydı. **BCA**, Dosya No: 440, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..4., Tarih: 18.1.1947; **BCA**, Dosya: 440, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..5., Tarih: 31.01.1947.

Ekonomi Bakanı, sanayicilerle Sümerbank arasında ortak kurulan şirkete Sümerbank'ın %30 payla katılacağını bildirdi.⁸³³

Şubat ayında İngiltere'nin Türkiye'ye yardımı keseceğini bildirmesi, İvedili Planın dış finansmanını tamamen ABD'ye bağımlı hale getirdi. Recep Peker tüm bu gelişmeler karşısında yeni bir iktisadi kalkınma planı çalışması başlatmaya karar verdi.⁸³⁴ Şubat ayı sonunda, iç ve dış çevrelerin görüşleriyle uyumlu bu planı hazırlama görevini İktisat Vekâleti Baş danışmanı Kemal Süleyman Vaner başkanlığında bir heyete verdi. Ağırlıklı olarak liberal kesimi temsil eden bürokratlardan oluşan bu heyette yer alan isimlerden biri de Şefik Billur'du.⁸³⁵

Öngörülen ile gerçekleşen arasında açıklığın büyük olması nedeniyle İvedili Plan gerçekleşemedi. Türkiye savaş döneminde izlediği gelgitli politika nedeniyle savaş sonunda tarafsız kalamamıştı. Bu nedenle savaş döneminde biriktirilmiş altın ve dövizin Plan için harcanması söz konusu değildi. DP ile liberalleşme konusunda yarışa girildi.⁸³⁶ ABD savaşta zarar görmüş ve az gelişmiş ülkelere yardım kararı almıştı. Bunu takiben devletçilik ilkesinden uzaklaşarak, özel kesime doğru yapılan açılımın yol açtığı yabancı sermaye ile işbirliği, Planın uygulanamamasındaki önemli etkenler arasında yer aldı.⁸³⁷

1947 Mart ayında Truman kongreden, Moskova'nın nüfuzu altında bulunan Doğu Avrupa devletleri bloğuna karşı Yunanistan ve Türkiye'yi korumak amacıyla bu iki memlekete yardım edilmesini istedi.⁸³⁸ ABD'nin dış politikasındaki değişiklik anlamına gelen bu yardım kararı, Truman'ın tarihi nutku ile ilan edildi.⁸³⁹ Bu karar Türkiye ve Avrupa tarihinde bir dönüm noktası sayıldı. Truman, Nutku'nda İngiltere'nin yardımı kesmesi nedeniyle artık Türkiye'ye yardım işinin ABD'ye

---

⁸³³ **Ulus Gazetesi**, 8 Şubat 1947; Savaşın ilk yıllarında Yerli Mallar Pazarı'nın fiyatları piyasadan %10 kadar düşükken, 1947 yılında bu fiyat düşüklüğü %50'ye kadar çıkmıştı. Tekeli-İlkin, **İktisadi Politikaları ve**, s.333. Yerli Mallar Pazarındaki bu fiyat farkı özel teşebbüste haksız rekabete uğradığı kanısı uyandırmış olmalıydı.

⁸³⁴ Tezel, **a.g.e.**, s.294.

⁸³⁵ Tekeli-İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında**, s.7.

⁸³⁶ **Aynı yer**, s.5-6.

⁸³⁷ Akın İlkin, "*Türkiye'de Sanayi Politikası*", **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası** Cilt 30, No: 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971, s.396.

⁸³⁸ **Ulus Gazetesi**, 12 Mart 1947; **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Mart 1947.

⁸³⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mart 1947.

düştüğünü belirtti.⁸⁴⁰ Yunanistan'ın silahlı bir azınlığın eline geçmesinin, Avrupa'ya etkileyeceği gibi Türkiye'yi de etkileyeceğini ve bu olumsuz durumun bütün Orta Doğu'ya⁸⁴¹ yayılabileceğini söyleyen Truman, Nutku'nda Amerika'nın güvenliği için Yunanistan ve Türkiye'ye yardım edilmesinin zorunlu olduğunu anlattı. Konuşmada verilecek olan mali ve iktisadi amaçlı yardımın denetlenmesi amacıyla sivil ve asker Amerikan personelinin ülkeye gönderileceği ifade ediliyordu.⁸⁴²

1947 yılı Mart ortasında Ekonomi Bakanı (Tahsin Bekir Balta), basına verdiği demeçte, ABD'nin Türkiye vereceği tahmin edilen 150.000.000 dolarlık kredinin⁸⁴³ sanayinin gelişmesinde ve yeni sanayi tesislerinin kurulmasında kullanılacağını bildirdi. Yardımın gecikmeyeceğini düşünen Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir aynı tarihli gazete demecinde, bu kredinin kalkınma planının yürütülmesinde çok yararlı olacağını belirtti. Bakan, hükümetin dünyaya uyum sağlayıcı iktisadi ve ticari politikaları sayesinde bu yardımın alınabildiğine dikkat çekiyordu.⁸⁴⁴ Nihat Erim ABD yardımları hakkında yapılan eleştirileri⁸⁴⁵ zamansız ve asılsız bulmuş, bu yardımların ülkenin iktisadi ve politik bağımsızlığına asla gölge düşürmeyeceğini savunmuştu.⁸⁴⁶ Gelişen olaylar Amerikan iş çevrelerinin Türkiye'ye yönelmesini sağlamış, büyük Amerikan firmaları Türk firmalarıyla ilişki kurmak üzere harekete

---

⁸⁴⁰ Aynı zamanda Orta Doğu'da İngiltere'nin yerini ABD almıştı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Mart 1947.

⁸⁴¹ Zaten Tunus, Cezayir ve Fas'ta bağımsızlık hareketleri alevlenmiş durumdaydı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Şubat 1947.

⁸⁴² **Ulus Gazetesi**, 16 Mart 1947; Amerikan Kongresi Türkiye'ye yardımın "*stratejik içerikte*" olduğunu belirtmiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Mart 1947; *Daily Herald* ise yardımı, Amerika hesabına "*akıllıca bir jest*" olarak değerlendirmiştir. **Ulus Gazetesi**, 14 Mart 1947.

⁸⁴³ 100.000.000 dolar olarak verilen bu yardım, Türkiye bağımsız ve iktisaden güçlü görüldüğü halde sadece askeri ihtiyaçlarını karşılamak için kullanması amacıyla verilmişti. Türkiye'nin iktisadi kalkınması için gerekli parayı, İthalat ve İhracat Bankası ile Dünya Bankası'ndan istemesinin daha uygun olacağı söylenmişti. Tekeli-İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında**, s.9; Aslında bu durum, ABD'nin, Türkiye'nin revize etmekte olduğu iktisadi kalkınma planını finanse etme niyetinde olmadığını göstermesi açısından uyarı niteliğindedir.

⁸⁴⁴ **Ulus Gazetesi**, 16 Mart 1947; **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mart 1947.

⁸⁴⁵ Vedat Dicleli, dış borcun ülke kalkınmasında yararlı olduğunu kabul etmekle birlikte bu borçların rahat bir gelir kaynağı olarak görülmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Dicleli, ölçsüz ve dikkatsiz şekilde yapılan dış borçların, ülkenin iktisadi ve siyasi hayatını tehlikeye sokabileceği konusunda uyarmıştır. **Ulus Gazetesi**, 16 Mart 1947; **Ulus Gazetesi**, 27 Mart 1947.

⁸⁴⁶ **Ulus Gazetesi**, 21 Mart 1947; Recep Peker New York Times Gazetesi'ne verdiği demeçte, Türkiye'ye askeri harcamalarla sınırlandırılmış olarak verilecek 100.000.000 doları yetersiz görmüştür. Türkiye'nin sınaî gelişme ihtiyacının sadece hükümet ve yerel sermaye tarafından karşılanamayacak kadar büyük olduğuna dikkat çekmiştir. Peker demecinde "*...imtiyaz şeklinde olmamak şartıyla Amerikan sermayesinin iyi karşılanacağını*" bildirmiştir. Yardım para olarak alınmayacak, ihtiyaç malzemelerinin listesi gönderilecek ve ABD kredi bitinceye kadar, malzeme listesindeki maddeleri fiyatlandırarak Türkiye'ye gönderecektir. **BCA**, Dosya No: A6, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 12.70..5., Tarih: 17.4.1947.

geçmişti.⁸⁴⁷ Kısa bir süre sonra da ABD donanmasına ait savaş gemileri İstanbul'u ziyaret edecekti.⁸⁴⁸

3.3.4. Vaner Planı ve Thornburg'un Önerileri

21 Mart'ta gazetelerde yeni beş yıllık sanayi planı (Vaner Planı) hakkında haberler yer aldı. Bu haberlerde Saraçoğlu hükümeti zamanında hazırlanan planın Peker hükümeti tarafından ana hatlarıyla yeniden gözden geçirildiği ve Nisan ayı ortasında bitirilmeye çalışılacağı yazıldı.⁸⁴⁹ İvedili Beş Yıllık Planın kesinleşen bölümlerini uygulamakta olan Sümerbank'ın bu yolda hayli ilerlediği ve tekstil, selüloz, kâğıt, makine ve ağır sanayi konularında birçok tesis kurmakta olduğu bildirildi.⁸⁵⁰ Yeni kurulacak sanayi tesislerinin listesi verildi.⁸⁵¹

1947 ilkbaharında Türkiye'de incelemeler yapan Yirminci Yüzyıl Vakfı'nın (The Twentieth Century Fund)⁸⁵² Türkiye iktisadiyatını araştırmakla görevlendirdiği Max Weston Thornburg⁸⁵³ ve yardımcısı, İstatistik Genel Müdürlüğü'nü ziyaret ederek çeşitli konularda bilgi istemişlerdi. Yayınlanmış veya henüz yayınlanmamış bu bilgilerin kendilerine verileceğine söz verildi.⁸⁵⁴ Truman Doktrini ve Marshall

⁸⁴⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mart 1947.

⁸⁴⁸ **BCA**, Dosya: 76-592, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 113.21..16., Tarih: 25.03.1947; 1947 yılının 25 Ağustosunda bu işler için ayrılan ödeneğin bittiği bildirilmekteydi. “*Memleketimizi ziyaret eden Amerikan ve İngiliz donanmaları ile bazı askeri erkan ve ricalin ağırlanması ve bunlara verilen ...hediyeler dolayısıyla tertibindeki ödenek bitmiştir. Yıl sonuna kadar vukubulan bu çeşit ziyaretlere ait giderleri karşılamak üzere daha bu miktar ödeneye ihtiyaç görülmüştür.*” **TBMM(TD)**, Cilt: 6, Dönem: VIII, Toplantı: 1, Sekseninci Birleşim, (1947 Yılı Bütçe Komisyon Raporu/ s.2), Tarih: 3.IX.1947, s.236.

⁸⁴⁹ **Ulus Gazetesi**, 21 Mart 1947; **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Mart 1947.

⁸⁵⁰ **Türk Ekonomisi**, Sayı: 49, Temmuz 1947, s.216.

⁸⁵¹ **Ulus Gazetesi**, 23 Mart 1947.

⁸⁵² İktisadi incelemeler yapmak üzere kurulmuş olan bu vakıf ABD sınırları içinde otuzdan fazla inceleme gerçekleştirmiştir. ABD dış politikasının aldığı yeni rota dolayısıyla ülke dışında da incelemeler yapmaya karar veren vakıf ilk iktisadi incelemesini Türkiye'de yapmıştır. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist: 9218, Tarih: 3.7.1947, s.2.

⁸⁵³ Sanayi işlerinde “*müşavir mühendis*” ünvanı taşıyan Thornburg'un asıl uzmanlık alanı petrol mühendisliğidir. Uzun zaman petrol arama ve işletme işleriyle meşgul olan Thornburg California Standart Oil Kumpanyası'nın Mühendisler Komitesi Başkanlığı'nı yapmıştır. Thornburg Güney Amerika ve Orta Doğu'da da çeşitli ülkelerin iktisadi durumunu incelemiştir. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist: 9218, Tarih: 3.7.1947, s.1-2; Thornburg 1953 yılında Türkiye'ye gelmek amacıyla resmi izin istediği dilekçesinde, 1947 yılında yaptığı incelemeleri sonucu ortaya çıkan eleştirilerinin, o dönemde, “*gereğinden fazla sert*” bulunduğu söz etmiştir. Ayrıca Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden duyduğu büyük memnuniyeti dile getirmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..01.02, Yer No: 40.238..14., Tarih: 21.10.1953.

⁸⁵⁴ **BCA**, Dosya No: 4-2457, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 26.148..23., Tarih: 26.04.1947.

Planı arasındaki zaman diliminde Türkiye’de bulunan Thornburg Arap dünyasının gözünün, Türkiye’deki gelişmelerde olduğunu ifade etti. Türkiye’nin diğer ülkelerden farklı olarak, savaş nedeniyle duraklayan iktisadi gelişmesini sürdürmek amacıyla yardım istediğini söyleyen Thornburg, serbest teşebbüse inanan Amerika için Türkiye’nin seçeceği iktisadi yönün yaşamsal önem taşıdığını vurguladı.⁸⁵⁵

ABD Dışişleri Bakanı Marshall 5 Haziran 1947’de Harward Üniversitesi’nde, kendi adıyla anılan Planı açıkladığı bir konuşma yaptı. Bunun üzerine Avrupa için bir İktisadi Kalkınma Planı hazırlamak amacıyla 21 Temmuz 1947’de Paris’te, Avrupa İktisadi İşbirliği Konferansı toplandı. Toplantının başında yardım edilmezse Avrupa’da ekonomik durumun daha da kötüleşeceği bildirildi.⁸⁵⁶ Amerika’nın yardım için “*olmazsa olmaz koşulu*”, serbest ekonomi, serbest ticaretti. Tüm Avrupa ülkeleri buna ters yönde iktisadi önlemler almaktaydı. Türkiye’nin serbest ekonomiye yönelme konusunda diğer ülkelerin önünde olduğu görülmekle birlikte sanayileşmeyi hedefleyen projeleri ihtiyatla karşılandı.⁸⁵⁷ Çünkü Türkiye özel sektöre ağırlık vermekle birlikte sanayileşme ufkuna sahip bir Plan ile bu toplantıya katılmıştı.⁸⁵⁸ Konferans’ta ABD ile anlaşma sağlandıktan sonra serbest ekonomi doğrultusunda hazırlanan iktisadi kalkınma raporlarının⁸⁵⁹ Eylül ayında imzaya hazır olabilmesi için işler hızlandırıldı.⁸⁶⁰ Türk uzmanlar Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi’ne⁸⁶¹ zirai ve sınaî üretimin artırılması, iktisadi kalkınma planının gerçekleşmesi yolundaki düşüncelerini ilettiler.

Konya Milletvekili Ali Rıza Türel tarafından Komite’nin çalışmaları ile ilgili hazırlanan raporda, şaşkınlıkla karışık rahatsızlık şöyle anlatılıyordu. Amerikan

---

⁸⁵⁵ M.W. Thornburg, **Türkiye Nasıl Yükselir?**, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1948, s.3-4.

⁸⁵⁶ **BCA**, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.368..14., Tarih: 23.12.1947, s.2, 3; Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan**, s.165; **Vatan Gazetesi**, 16 Temmuz 1947.

⁸⁵⁷ **BCA**, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.368..14., Tarih: 23.12.1947, s.27, 18-19; Örneğin liberalizmin kalesi sayılan İngiltere’de Ağustos ayında, demir ve çelik sanayinin devletleştirilmesi gündemdedir. **Ticaret Gazetesi**, 13 Ağustos 1947.

⁸⁵⁸ Tezel, **a.g.e.**, s.300.

⁸⁵⁹ Konferans’a katılan her ülkeye ekonomisiyle ilgili sorular gönderilmiş, bilgilerin rapor edilerek Komite’ye gönderilmesi istenmiştir. Türkiye’den “...1938 senesine ait malumat esas ittihaz edilmekte ve 1951 yılına kadar uzanan devreler için istihsal, istihlak, ithalat ihtiyacı, ihraç imkânı ve istihsal vasıtaları ihtiyacına ait tahminler yapılması istenmiştir.” Türkiye’nin hazırladığı rapor, Amerikalı uzmanların önerileri doğrultusunda düzeltilerek Komite’ye iletilmiştir. **TBMM(TD)**, Cilt: 10, Dönem: VII, Toplantı: 2, Otuz yedinci Birleşim, Tarih: 2.II.1948, s.5.

⁸⁶⁰ **BCA**, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.368..14., Tarih: 23.12.1947, s.32.

⁸⁶¹ Bu komite Truman tarafından görevlendirilmiş özel bir komisyondur. **Ticaret Gazetesi**, 25 Eylül 1947.

yardımdan ziraatın modern aletlerle donatılması yönünde yararlanmak amaçlanmıştı. Fakat yardıma söz konusu edilen aletler sadece çiftliklerde kullanılan ziraat makine ve aletleri ile balıkçılık tesislerini kapsıyordu. Tarım ürünlerini işlemeye ve değerlendirmeye yarayan ziraat sanayi ve tesisleri bu kapsamın dışında bırakılmıştı.⁸⁶² Türk temsilciler tarım ürünlerini değerlendirerek gıda maddeleri ihracını artırabilmek için bu sanayi ve tesislerin elzem olduğunu ısrarla belirtmişlerdi. Fakat komite taleplerle ilgili rezervli bir tutum takındı. Ali Rıza Türel, zirai ülkelerin ihtiyaç duydukları “...ziraat aletlerini, makine ve tesisler ile sınaî mamülleri, gıda maddesi ve iptidai madde karşılığında sanayici memleketlerden almaları” ve bu şekilde üretim ve ticari alanda rasyonel bir uluslararası işbölümü sağlanması yolundaki tezin Konferans’ta zaman zaman ima edildiğini ifade etti.⁸⁶³ Yardım, 1948-1951 yıllarını içine alan dört yıllık bir süre için öngörülmüştü. Türel’in raporuna göre ABD hem Avrupa ile göz ardı edilemeyecek ölçüde geniş ticari ilişkilere sahipti hem de Avrupa’daki iktisadi krizin kendi ülkesini de etkileyebileceğini düşünmüştü. Avrupa’ya bu nedenle yardım etmeye karar vermişti.⁸⁶⁴ Görüldüğü gibi Türkiye henüz izlemiş ve izlemekte olduğu iç ve dış politikanın, onu iktisadi olarak nereye götürdüğü konusunda netleşmemiştir.⁸⁶⁵ Amerika’nın Türkiye’den ne istediği konusunda ortama tam bir kafa karışıklığı egemendi. Bu konferans ve Thornburg’un yaptığı açıklamalar netleşmeye katkıda

---

⁸⁶² Oysa Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi’nin gösterdiği tavır ABD’nin Türkiye ekonomisini incelemek üzere gönderdiği görevlinin önerisiyle de uyuşmamaktadır. Thornburg, 1 Temmuz’da İstanbul Ticaret Odası’nda tüccarlarla yaptığı görüşmede çok çeşitli meyve ve sebzenin yetiştirildiği bu ülkede neden konserve fabrikasının olmadığını (ürünlerin değerlendirilmediğini) sormuştur. “Amerikan Heyetinin Türkiye Ekonomisi Hakkındaki Görüşleri”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 50, Ağustos 1947, s.257.

⁸⁶³ **BCA**, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.368..14., Tarih: 23.12.1947, s.40-42; 19.yüzyılın, dünya ekonomisinin kutuplaşma devri olduğunu yazan İsmail Hüsrev Tökin’e göre sanayileşme devrimi diye adlandırılan süreçte, Batı Avrupa ülkelerinin sanayileşmesi, dünyadaki diğer ülkelerin yoksullaşması anlamına gelmiştir. Buna da “dünya ekonomisinde uluslararası işbölümünün kurulması” denmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada yeniden oluşan ekonomik düzen ile sanayileşmesi engellenmiş bazı ülkelerin de sanayileşmeye başlaması, Batı’nın aleyhine bir durum ortaya çıkartmıştır. Türkiye ise iki savaş arasında sanayileşmeye girişen ülkelerin ön safında yer almıştır. Türkiye’de milli emeğin değer kazanmasının, milli devrimin gerçekleşmesiyle başladığını yazan Tökin, Türk iktisadi oluşumunu, iktisadi bir kuruluş davası olarak da tanımlamıştır. İsmail Hüsrev Tökin, “Endüstrileşme ve Milli Emeğin Kıymeti”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 6, Ankara, 15 İlkanun (Aralık) 1943, s.188.

⁸⁶⁴ **BCA**, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.368..14., Tarih: 23.12.1947, s.48.

⁸⁶⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1946 seçimleri sırasında CHP’de de DP’de de Amerikan kapitalizminin siyasal gücünü idrak etmiş bilinçli politikacılar olmadığını, her iki partide de körü körüne bir Amerikan hayranlığının sürdüğünü dile getirmiştir. Veldet’e göre CHP’nin hatası, halk yığınlarına iktisat yoluyla nüfuz ederek onu ilkeler doğrultusunda eğitip aydınlatmak suretiyle memleketi kazandıramamış olmasında yatmaktadır. Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s.29.

bulundu. Konferansa sanayileşme ufkunu henüz yitirmemiş bir plan ile katılıp yardım istemek bu kafa karışıklığının somut göstergesiydi.

1947 Temmuzunda Türk-Amerikan Ekonomik İşbirliği Anlaşması, Wilson ve Hasan Saka arasında imza edildi.⁸⁶⁶ Thornburg'un özellikle devletçiliğin tasfiyesi temalı eleştirileri aynı yılın yaz ayından başlayarak basın gündemini işgal etmeye başlamıştı.⁸⁶⁷ Devletçiliğin zararlı olduğu ve Türk devletçiliğinin özel teşebbüsü körelttiği önyargısına sahip olan Thornburg, iktisadi incelemeleri üzerinden bu yargısını destekleyecek doğrultuda değerlendirmelere ulaşmıştı. Tarihsel gelişim çizgisinin Batı ile uyuşmaması nedeniyle Türkiye'nin sanayi inkılâbının da yanlışı olduğuna inanan Thornburg, onun, Batı'nın son evresini taklit ettiğini fakat baş evrelerini almadığını belirtmişti. Bu nedenle cumbalı köşkler ile yan yana olan ve Thornburg'un "*Atatürk Minareleri*" diye nitelendirdiği fabrikalar, Türk halkının hayatına yabancıydı.⁸⁶⁸ Karabük'ü Türk halkının gerçek ihtiyaçlarını sağlamak uğrunda tasfiye edilmesini öneren ve Türkiye'nin henüz demir devrini yaşadığını belirten Thornburg, "*Türk çiftçisinin sapan, tırmık vesaire yapan ...bir fabrikaya ihtiyacı vardır. Gerisi yollar, irva kanalları yapıldıkça ...zamanla belli olacaktır*" dedi. Ekonominin özel teşebbüsün yaratıcılığıyla ilerleyebileceğini söyleyen Thornburg bu teşebbüslerin de hevesle hazırlanan beşer yıllık kalkınma programlarından vazgeçilmesi ile gelişebileceğini savunuyordu.⁸⁶⁹ Ona göre Rus ve

---

⁸⁶⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Temmuz 1947; **Vatan Gazetesi** 13 Temmuz 1947.

⁸⁶⁷ Örneğin **Vatan Gazetesi**'nde Thornburg'un değerlendirmeleri "*acı sözler*" başlığıyla aktarılmıştır. Thornburg'a göre iktisadi alanda birçok işler yapılmış fakat binadan çok yaldızlı kubbeye önem verilmiştir. Bütün suçu devletçilikte gören ABD temsilcisi özel teşebbüse önem verilmediğini ileri sürmüştür. Hükümet çevrelerinin verdiği teminata rağmen değişen hiç bir şey olmadığını bildiren temsilci "*böyle giderse memlekete yabancı sermayenin gelmeyeceğini*" söylemiştir. "*Hükümet İktisadi Görüşünü Açıklamalıdır*", **Vatan Gazetesi**, 12 Temmuz 1947.

⁸⁶⁸ Max Weston Thornburg, **Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi**, çev. Nail Artuner, Ankara, 1950, s.47; "*Thornburg Raporuna Toplu Bir Bakış I*", Nakleden: Ali Vefik, **Zafer Gazetesi**, 3 Eylül 1949; Konuyla ilgili eleştirel yaklaşımlar içeren bir kitap için Sami Güven'in çalışmasına bakılabilir. Sami Güven, **1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri**, Ezgi Yayınları, Bursa, 1991, s.51. Yine Akalın'ın kitabı konuyla ilgili liberal bir yaklaşım içermektedir. Güneri Akalın, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s.277-280.

⁸⁶⁹ Thornburg, **Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik**, s.118, 103-104; Thornburg gerçek bir kalkınma için Hititler zamanından kalma tarım ile yabancılar tarafından inşa edilmiş Karabük tesisleri arasındaki büyük uçurumun kapatılması gerektiğini iddia etmekteydi. "*Hititler Devri İle 20 nci Asrın Farkı II*", Nakleden: Ali Vefik, **Zafer Gazetesi**, 5 Eylül 1949; Amerikan yardımının Türkiye'nin güçlenmesi amacıyla yapıldığını öne süren bir yazar sanayileşmenin gerekli olmadığını savunmaktaydı. "*Yardımanın gayesi Türkiye'nin iktisadi ve mali bakımdan kuvvetlenmesi, muhtemel istilalara karşı mukavemetinin artmasıdır. Türkiye'nin iktisadi ...sosyal ve kültürel kalkınmasının iyi ve çok hammadde istihsali ile mümkün olacağına inanıyorum. Sanayi bizde memleket için bir kazanç*

Alman etkisiyle Türkiye'ye yerleşen, devletçilik politikası altındaki Türk sanayileşmesinin yöntem ve sonuçlarının, yeniden değerlendirilmesi zamanı gelmişti. Thornburg, aksi takdirde Amerika'nın Türkiye'ye yardım edip etmeyeceğine ya da ne şekilde yardım edeceğine karar vermesinin olanaksız olduğunu belirtmişti.⁸⁷⁰ Bu eleştiriler liberal cephe, DP ve iş adamlarından tam anlamıyla destek buldu; CHP yoğun bir eleştiri bombardımanı altında kaldı.⁸⁷¹ Bunun üzerine CHP liberalleşme doğrultusunda adımlar atarak yeni kalkınma planında değişikliklere gitti, hükümet programında devletçiliğin sınırlarının çizileceğine dair düzenlemeler yaptı ve hükümeti yeniledi.⁸⁷² Esat Tekeli, zamanla değişen ekonomik koşullar nedeniyle Saka Kabinesi'nin, iktisadi politikayı yeniden gözden geçirdiğini açıkladı. Ödemeler dengesi Marshall Planı gereğince yeniden kuruldu.⁸⁷³ Bu koşullar altında hazırlanan yeni iktisadi kalkınma planı (Vaner Planı) Kasım ayında bitirildi ve Başbakanlığa sunuldu. Plan'da köprüler, büyük yollar ile elektrik santrallerinin yapılacağı, su projeleri tasarlanacağı ve yer altı servetinin meydana çıkarılmasına çalışılacağı açıklanıyordu. Plan'ın (Vaner), Marshall Planı gereği toplanan Paris Konferansı'nda alınan kararlara uygun şekilde revize edildiği bildirildi.⁸⁷⁴ Planın İngilizce kopyasına “*Turkish Recovery Program*” adı verildi.⁸⁷⁵

---

vasıtası değil ancak ...tali bir iştir.” Hüseyin Dedegil, “Amerikan Yardımını Nereye ve Nasıl Sarfedelim?”, İktisadi Yürüyüş, Cilt: 8, Sayı: 183, 8 Ağustos 1947, s.3.

⁸⁷⁰ Max Weston Thornburg, **Türkiye Nasıl Yükselir?**, Birinci Bası, çev. Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1949, s.46-48.

⁸⁷¹ Muhlis Ete, “*Devletçiliğin Sınırları Çizmek Lazımdır*”, **Vatan Gazetesi**, 28 Temmuz 1947; Yine Menderes, CHP'nin yapılacak olan kurultayında, devletçiliğin sınırlarının çizilmesini istemiştir. Konuşmasında devletin her şeye elini uzattığından yakınan Menderes sermaye ve teşekküllerin sabırsızlıkla “*ne dereceye kadar devletçiyiz*” sorusunun yanıtını beklediğini belirtmiştir. **Ticaret Gazetesi**, 15 Ağustos 1947; İşadamları ekonomik istikrarsızlığın CHP'nin belirli bir planının olmamasından kaynaklandığını belirterek iktisadi politikanın ne olacağı konusunda netlik istemiştir. **Ticaret Gazetesi**, 22 Eylül 1947; Devletçilikten sıyrılarak özel teşebbüse önem verilmesi gerektiği temasındaki yazılar daha sonra da sürmüştür. Niyazi Acun'un yazısı buna bir örnektir. Niyazi Acun, “*Millet Ekonomik Bir İnkılap İstiyor ve Bekliyor*”, **Ticaret Gazetesi**, 7 Kasım 1947.

⁸⁷² Saka Hükümeti 10 Eylül 1947'de kurulmuştur. **Vatan Gazetesi** 11 Eylül 1947; Saka Hükümeti'nin Programı'nda üretim, verimlilik, kalite ve maliyet konularına önem verileceği belirtilmiştir. Bunun yanında devletçilik alanı ile özel teşebbüs ve sermaye alanı, uzun vadeli bir plan ile birbirinden ayrılacaktır. Programda devletin, özel teşebbüslerle kendi alanı arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceği vurgulanmaktadır. **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri**, s.161; Bir ay sonra Hükümet Programı'nda özel teşebbüsle ilgili bazı düzenlemelere gidilmiştir. **Ticaret Gazetesi**, 10 Ekim 1947.

⁸⁷³ **Vatan Gazetesi**, 14 Eylül 1947; Oysa Esat Tekeli kısa bir süre önce bir ülkenin siyasi ve iktisadi hırslara boyun eğmemesi için tek çıkar yolun kendi emeği ile yaşaması olduğunu savunuyor, Fransa'nın Monnet Planı'na atıfta bulunuyordu. Esat Tekeli, “*Yeni Ekonomi Politikaları*”, **Ticaret Gazetesi**, 17 Temmuz 1947.

⁸⁷⁴ “*Beş Yıllık Kalkınma Programı*”, **Ticaret Gazetesi**, 6 Kasım 1947; “*5 Yıllık Kalkınma Planı*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Kasım 1947; **Vatan Gazetesi**, 6 Kasım 1947; Bu planın önemli bir yeniliği

3.3.5. ABD ve Batı ile İttifak: Plan ve Sanayileşmeye Rezerv

1947'nin Kasımı'nda Amerikan yardımı beklenirken, CHP'nin Yedinci Kurultayı başladı.⁸⁷⁶ Liberalleşme eğiliminin egemen olduğu gündeme uygun olarak, Kurultay'da devletçilik ve milliyetçilik ilkeleri konusunda sıcak tartışmalar yaşandı.⁸⁷⁷ Devletçiliğin tanımlanması ve sınırlarının çizilmesi yönündeki tavsiyeler üzerine Türk devletçiliğinin kendine özgü olduğu ve devletçiliğin sınırlarının zaten çizilmiş olduğu dile getirildi. Ayrıca özel teşebbüsün kendisini daha iyi ifade etmesi amacıyla Genel Ekonomi Meclisi kurulabileceği ifade edildi.⁸⁷⁸ CHP bu kurultayda benimsediği yeni program ile devletçiliğin sınırlarını çizme ve özel teşebbüsü koruma ve geliştirme konularında var olan vurgusunu daha da güçlendirdi.⁸⁷⁹ Milliyetçilik, liberal ve muhafazakâr anlayışa uygun şekilde, “*kültür ve ülkü birliğine, tarih birliği ve ruhi bağlar*”⁸⁸⁰ eklenerek yeniden tanımlandı.⁸⁸¹

---

dış finansman sorununun gündeme alınması olmuştur. Eleştiriler dikkate alınarak haberleşme, ulaştırma ve büyük barajlar konusu öne çıkarılmıştır. A. İlkin, “*Türkiye’de Sanayi Politikası*”, s.396.

⁸⁷⁵ Tekeli-İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında**, s.10.

⁸⁷⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17 Kasım 1947; **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s.395-422.

⁸⁷⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Aralık 1947;

⁸⁷⁸ **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s.418-420; **Ayın Tarihi**, “*İçerde*”, No: 169, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, Aralık 1947, s.1.

⁸⁷⁹ L.Hilal Akgül, “*VII Kurultayı’nda Devletçilik Tartışmaları ve 1947 CHP Programı’nda Devletçilik*”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 58, Sayı: 1, 2008, s.74.

⁸⁸⁰ Murat Kılıç, “*Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı*”, **ÇTTAD**, XII/24, 2012/Bahar, s.199.

⁸⁸¹ 1949 yılı başında iktidara gelen Günaltay Hükümeti ile liberalizm-muhafazakârlık ikilisinin birbirini güçlendirici etkisi daha da hissedilir hale gelmiştir. Günaltay Programı’nın ele alındığı Meclis görüşmelerinde bir milletvekili, beğenilmeyen her düşüncenin kızılılıkla ya da yeşillikle suçlanmasından sakınmak gerektiğini ifade etmiştir. **TBMM(TD)**, Cilt: 15, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Otuz altıncı Birleşim, Tarih: 24.I.1949, s.174; Aynı yılın ortasında Falih Rıfki Atay “*Kızıl ve Kara*” başlıklı yazısında komünizm ve irticayı iki aşırı uç olarak nitelemiş ve birinden korkunca diğerine yaklaşmanın tehlikesine işaret etmiştir. Bu durumun milliyetçiliğin muhafazakâr bir şekilde yorumlanması eğilimiyle birleşerek laisizmin eksenini kaydırıldığını belirten Atay, laiklik ve milliyetçilik ilkesinin korunmasının önemine dikkat çekmiştir. Atay bu konunun önemini şöyle açıklamıştır. “*Laisizmi, yazıyı, şapkayı ve ‘Garbe doğruluş, Türkçülüğe dönüş’ diye özleştirebileceğimiz milli kurtuluş davasının bu her iki prensipini de, Arap medresesinin yüzümüzü Şarka çevirtici ve benliğimizi Türklükten sıyrıcı tesirinden kurtarma gayretlerini korumaya bakmalıyız.*” Falih Rıfki Atay, “*Kızıl ve Kara*”, **Ulus Gazetesi**, 19 Haziran 1949; “*Kızıl ve Kara*” Başlıklı Makale için Bkz. **EK-6**; Cumhuriyete yönelik en büyük iki düşman olarak görülen Komünizm, Tan Gazetesi ve Serteller, İslamcılık da Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek ile özdeşleştirildi. Necip Fazıl yargılanırken gençlerin desteğini alıyordu; Serteller’in yargılanmasına ise gençlerin ayaklanması yol açmıştı. Sonraki süreçte sola yapılan baskılar genişleyecekti. Levent Cantek, **Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.272. Bu genişlemenin nedeni solun güçlü olması değildi. ABD eksenine girilmiş ve iç savaş içinde olan Yunanistan’a daha fazla Amerikan yardımı yapıldığı görülmüştü.

1948 yılına girilirken Türkiye'nin Amerikan Yardımı dışında tutulduğu öğrenildi. Fakat kendisine başlı başına yardım sayılan rüçhan (üstünlük) hakkı tanındı. Çünkü Türkiye, ABD tarafından uluslararası işbölümünde, ziraat ve maden açısından Avrupa memleketlerine yardım edebilecek bir memleket olarak değerlendirilmişti. Sağlam ve istikrarlı bir hükümete sahip olan Türkiye'nin dış ödemeler dengesi en az on beş ay için yeterli görülmüştü.⁸⁸² Bundan sorumlu tutulan hükümet şiddetli eleştirilere maruz kaldı. Rize Milletvekili Fahri Kurtuluş soru önergesinde, Türkiye'nin zengin bir devletmiş gibi görünmesine yol açan etkenleri öğrenmek istedi.⁸⁸³ Türkiye'nin Marshall Planı dışında tutulmasından hükümeti sorumlu tutan Bayar “*Türkiye'nin mali tarihinde ticaret ve tediye muvazenesi mesut bir zaman kaydedilmiş değildir*” sözlerini sarf etti.⁸⁸⁴ Gelen tepkiler üzerine ABD'nin verdiği yanıtta, Türkiye'nin ihtiyaçlarını oluşturan hesapların beş yıllık iktisadi kalkınma planına dayandığı kaydedildi. Bu planın Türkiye'nin ekonomik ilerlemesi ve Avrupa'nın kalkınmasına yardım bakımından yararlı olacağına inanıldığı belirtildi. Fakat Marshall Planı'nın milli bir iktisadi kalkınma planına yardım amacıyla değil, savaştan yıkılmış Avrupa'nın yeniden kurulmasını sağlamak amacıyla tasarlandığına dikkat çekildi.⁸⁸⁵ Zonguldak Milletvekili Emin Erişirgil, ABD'nin, İsveç gibi savaşa girmemiş, harap olmamış bir ülkeye, Avrupa'ya yardım amacıyla kredi verdiğini hatırlatarak Türkiye'yi bunun dışında tutmasını üzüntüyle karşıladığını belirtti.⁸⁸⁶ Sonuçta, Türkiye'nin döviz stoklarının yeterli ve ödemeler dengesinin uygun olması nedeniyle, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Vaner

---

Ayrıca soğuk savaşın şiddetlenmesi ile Türkiye'nin değerinin artacağı düşünülmekteydi. Bu durum hükümeti, ‘bizde de komünist var’ hezeyanına itmişti.

⁸⁸² **TBMM(TD)**, Cilt: 10, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Otuz yedinci Birleşim, Tarih: 2.II.1948, s.6, 8.

⁸⁸³ **BCA**, Dosya No: C1, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 42.251..3., Tarih: 30.1.1948.

⁸⁸⁴ **Vatan Gazetesi**, 26 Ocak 1948; Celal Bayar ve Maliye Bakanı gerekli malzemenin peşin para ile alınamayacağını söylemiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Ocak 1948; Maliye Bakanı demecinde durumdan gerekli bilgiyle donatılmamış Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nu ve o dönemde gerekli özeni göstermeyen Recep Peker'i sorumlu tutmuştur. Amerika'ya durumun yanlış yansıtıldığını yazan Mümtaz Faik Fenik, Peker'in yanı sıra Paris'e giden heyeti de suçlamıştır. **Vatan Gazetesi**, 26 Ocak 1948; **Vatan Gazetesi**, 23 Ocak 1948; Paris Konferansı ikinci delegesi, Paris'te en eksik bilgi veren ülkenin Türkiye olduğunu söylemiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ocak 1948.

⁸⁸⁵ **TBMM(TD)**, Cilt: 10, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Otuz yedinci Birleşim, Tarih: 2.II.1948, s.6.

⁸⁸⁶ **TBMM(TD)**, Cilt: 10, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Otuz yedinci Birleşim, Tarih: 2.II.1948, s.12.

Planı) için Amerikan yardımı alınamadı.⁸⁸⁷ Türkiye genel olarak Marshall Planı'nın dışında tutuldu.⁸⁸⁸

Devlet planlamasından ve sanayileşmesinden yana olan bazı yazarlar, Türkiye'nin “Avrupa'nın manevi” olmak için sanayileşmeyi bıraktığından yakınmaktaydı.⁸⁸⁹ ABD'nin Türkiye ile ilgili rahatsızlığı Avrupa İktisadi İşbirliği Konferansı görüşmeleri ve Thornburg'un açıklamaları ile su yüzeyine çıktı. ABD'nin rahatsızlığı, Türkiye'nin milli iktisat düşüncesi mirasına⁸⁹⁰ sıkı sıkıya bağlı olan sanayileşme politikasından ve devletçilik ilkesinden kaynaklanıyordu. Çünkü Türkiye, kendisinin ve dünyanın iktisadi yön karmaşası yaşadığı bir dönemde, Sovyetler Birliği'nin ve iç savaş yaşayan Yunanistan'ın komşusu konumundaydı. Ayrıca Türkiye'nin, bağımsızlık isteklerinin alevlendiği Arap dünyası ile Orta Doğu'nun merakla izlediği bir ülke olması, ABD'nin ve İngiltere'nin dikkatinden kaçmamaktaydı. ABD başlangıçta Türkiye'ye, Avrupa'yı doyuracak tahıl ambarı gözüyle bakmıyordu. Bu durum sonuç olarak ortaya çıktı.

1948 yılı Ağustos ayında Paris'te Müsteşrikler (Oryantalistler) Kongresi⁸⁹¹ toplandı. Kongrede, gelecek toplantının İstanbul'da yapılması konuşuldu. Bu durum Türkiye'nin, Batı'nın yalnızca askeri ve iktisadi uzmanlarının değil sosyal bilimcilerinin de ilgi alanı içinde olduğunu göstermesi açısından ilginç ve anlamlıydı. Kongreye Türkiye'yi temsilen Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut katıldı.⁸⁹²

---

⁸⁸⁷ Zürcher, Thornburg'un görüşlerinin 1947 tarihli “*Türk Kalkınma Planı*” ile aynı çizgide olduğunu öne sürmüştür. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 317.

⁸⁸⁸ Tekeli-İlkin, **Cumhuriyet Harcı**, s.369; Sonradan yapılan temaslar ve yeniden verilen bilgiler sonucunda ABD, Türkiye'ye 10 milyar dolar vermeyi kabul etmiştir. **TBMM(TD)**, Cilt: 12, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Seksen beşinci Birleşim, Tarih: 8.VII.1948, s.1003.

⁸⁸⁹ Kreiser-Neuman, **a.g.e.**, s.347.

⁸⁹⁰ Milli İktisat düşüncesi geniş bir kesimde içselleşmişti. Özel teşebbüsün ateşli savunucularından Muhlis Ete bile 1947 Ağustosunda hala milli iktisat düşüncesinden ödün vermeyi gerçekçi bulmamakta, aklının ucuna getirmemektedir. Ete dünyanın hemen her yerinde milli iktisat planı yapılmış ya da yapılmakta olduğunu belirtmek bunun özel teşebbüsü dışlayıcı bir durum olmadığını yazmaktadır. Muhlis Ete “*İktisadi Planlaşma*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 50, Ağustos 1947, s.262; M. Faik Üstar *İktisadi Yürüyüş*'te, ülke ekonomisinin yabancı uzmanlar tarafından düzeltilmesine ihtiyatla yaklaşmakta ve şunları yazmaktaydı. “*Türk Milleti arasında da namusuna, sözüne ve bilgisine itimat edebileceğimiz elemanlarımız çoktur. ...Dünyamızın bugünkü karışık, bulutlu, sarp yollarını aşmanın kolay olmadığını elbette takdir ediyoruz. Ve pek tabii olarak birçok yollarda çıkmazla karşılaşacağız. Türk Milleti bundan daha çok kötü günler yaşadı, çok krizler gördü. Fakat nihayet hepsini yendi.*” M. Faik Üstar, “*İktisadi Durumumuz Yabancı Uzmanız Düzenlenemez mi?*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 187, 15 Kasım 1947, s.3.

⁸⁹¹ İlk Oryantalist Kongresi 1873'te Paris'te toplanmıştır. Ulvi Can Yaşar, “*Komedi Kisvesi Altında Türk Kimliğine Oryantalist Saldırıları*”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 38, Eylül-Ekim 2013, s.4.

⁸⁹² **Ulus Gazetesi**, 28 Ağustos 1948.

Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin 1948 Mart ortasında yapılan toplantısı için görevlendirilen Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Başkanlığı'ndaki heyette İstatistik Genel Müdürü Şefik Billur da vardı.⁸⁹³ Paris'te 16 Nisan'da imzalanan “*Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi*”⁸⁹⁴ ile Ankara'da ABD ile 4 Temmuz'da imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması,⁸⁹⁵ 8 Temmuz'da Meclis'te kabul edildi.⁸⁹⁶ Aynı zamanlarda hükümetin görüşleri doğrultusunda istenecek kredilerle ilgili planların ve raporların hazırlanması amacıyla Başbakanlığa bağlı Amerikan Krediler Komitesi kuruldu. Bu Komite Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadi Konseyi, Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü ve Amerikan Yardım İdaresi tarafından istenecek raporları hazırlamak, görüşmelerde plan ve kredi taleplerini ilgili yabancı makamlar önünde savunmak, Türkiye'de oluşturulacak Amerikan misyonunun isteyeceği bilgileri vermek ve bunlarla iletişimi sağlamak, kalkınma planları ile ilgili proje hazırlamak ve Dünya Bankası'na göndermek, Marshall Planı ile ilgili işleri görmekten sorumlu tutulmuştu. Bütün devlet dairelerinin ve ekonomi kurumlarının, Komite'ye gerektiği zaman yardım etmek yükümlülüğünde olduğu bildirildi.⁸⁹⁷

Beklenen Amerikan yardımının alınamaması üzerine Hükümet, Plan'ın dört 150.000.000 dolarlık dış kredi gerektiren sanayi, maden, enerji ile ilgili olan bölümünü yeniden gözden geçirmek durumunda kaldı. Buradaki projelerin bir bölümü Plan kapsamı dışına çıkartıldı, bazı projeler de özel sektöre bırakıldı. Beş yıllık Tarımsal Kalkınma Planı,⁸⁹⁸ hükümetin iç ve dış çevrelerin istekleri doğrultusunda Planın tarımla ilgili bölümünün yeniden gözden geçirilmesi ile ortaya çıktı.⁸⁹⁹ Plan Marshall yardımlarından yararlanmak doğrultusunda belirli süreli hazırlanmıştı. Daha önceki planlardan farklı olarak tarım, sanayi ve altyapı sektörlerinin birlikte düşünüldüğü Plan, bütünlüklü bir şekilde kalkınmayı

---

⁸⁹³ **BCA**, Dosya No: 76-849, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.99..14., Tarih: 8.3.1948.

⁸⁹⁴ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları: Cilt II (1945-1990)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s.282, 289, 292.

⁸⁹⁵ Anlaşmaya göre yardım istikraz (faizle ödünç para alama) şeklinde yapılacaktır. İlk seferde Türkiye'ye 10.000.000 dolar tahsis edilmiştir. **Vatan Gazetesi**, 5 Temmuz 1948.

⁸⁹⁶ **TBMM(TD)**, Cilt: 12, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Seksen beşinci Birleşim, Tarih: 8.VII.1948, s.1003-1004; “*Amerika Bize Yeni Krediler Açacak*”, **Ulus Gazetesi**, 9 Temmuz 1948; ABD Kredileri ile İlgili Gazete Haberi için Bkz. **EK-7**.

⁸⁹⁷ **BCA**, Sayı: 3/7758, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..16., Tarih: 22.9.1948, s.4.

⁸⁹⁸ Tarım Bakanlığı'nın bütün faaliyetleri Beş Yıllık Tarım Programı'na bağlanmıştır. **Son Telgraf Gazetesi**, 9 Temmuz 1949.

⁸⁹⁹ Tekeli-İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında**, s.13-14.

amaçlamıştı.⁹⁰⁰ Uygulamaya kavuşmayan Plan Türkiye iktisadi politikasındaki dönüşümü açıklamak açısından önemli bir iktisadi belge oldu. Vaner Planı hayata geçirilmedi fakat başka bir çalışma yapmamış hükümetlerin elinde bazen başvurdukları bazen de gündeme aldıkları sektörel planların hazırlanmasında kullandıkları bir ana metin olarak kaldı.⁹⁰¹

Plan düşüncesi hep vardı. Örneğin 1948 Temmuz ortasında Ticaret Bakanı (Cemil Sait Barlas) başkanlığında Türkiye'nin çeşitli yerlerinden gelen tüccarların katılımı ile bir ticaret kongresi yapıldı. Bu kongrenin gündeminde beş yıllık bir ticaret planının yapılması hedefi yer aldı. Toplantıda, bürokrasinin savaşın zorunlu sonucu olduğunu söyleyen bakan devletin ticaret yapmayacağı kararının daha önce Kurultay'da alındığını ve hazırlanmakta olan kanunla Ticaret Odası'nı yalnız tüccarın yöneteceğini bildiriyordu.⁹⁰²

1948 yılı sonlarına gelindiğinde bir türlü çare bulunamayan hayat pahalılığı özellikle büyük şehirlerdeki dar ve sabit gelirlili vatandaşları şiddetli bir şekilde etkilemeye devam etti.⁹⁰³ Abdülkadir Gözen, iç politikaya hâkim olan görüşün tüketici halk aleyhine devlet teşebbüslerinin düzenlenmesi olduğunu yazmıştır. Devletçi endüstrinin verimlilik amacı⁹⁰⁴ kadar sosyal ve ekonomik amaçlarının olduğunu hatırlatan yazara göre piyasa ve özel sermaye, devletçi ideolojinin kalkmasından, üretim ve tüketimde serbestlikten ve devletin hiçbir şekilde karışmayarak özel teşebbüsü ticari faaliyetlerinde serbest bırakmasından yana tavır sergilemişti. Yıllardır uygulanan iktisadi politikaların sermayenin belirli ellerde toplanmasına yol açtığını söyleyen Gözen, devlet sanayinin millete mal edilerek tasfiyesi düşüncesinin, gerçeklikle ilişkisi olmadığı gibi başarı şansının da olmadığını

---

⁹⁰⁰ “Bu suretle evvelce daha ziyade mahalli mahiyetli tesisler şekli arz eden münferit fabrikalar kurmak yerine yurdun kül halinde kalkınmasını sağlayan mürekkep ve sentetik bir plana gidilmeğe çalışılmıştır.” Tekeli-İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında*, s.18.

⁹⁰¹ *a.g.e.*, s.26, 15.

⁹⁰² *Ekonomi Gazetesi*, 14 Temmuz 1948; *Ekonomi Gazetesi*, 15 Temmuz 1948.

⁹⁰³ Eski Ticaret Bakanlarında Nazmi Topçuoğlu, pahalılığın üreticilerle tüketiciler arasındaki insafsız araçlardan kaynaklandığını ifade etmiştir. “*Hayat Pahalılığının Sebebi ve Çaresi Nedir?*”, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı: 211, Kasım 1948, s.2.

⁹⁰⁴ Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz'a göre 1937 ve 1940 arasında kurulan fabrikaların verimli olmalarına imkân yoktu. Bu fabrikalar, %20-%30 kapasite ile işleyerek süreç içinde gelişmek zorundaydı. Kaldı ki savaş yıllarında, işletilen makineler ömrü, kalitesi, maliyeti aleyhine üretimi artırmak zorundaydı. Bunun en açık örneği, tekstil maddelerinin kalitesinin düşmesinde, maliyetinin artışında ve makinelerin zamanından önce yıpranmasında görülmüştür. Oğuz benzer şekilde, kömür havzalarındaki durumun da aşırı üretim yapmaktan kaynaklandığını açıklamıştır. **TBMM(TD)**, Cilt: 8, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Yirmi yedinci Birleşim, Tarih: 30.XII.1947, s.671-672.

savunuyordu. Çünkü yazara göre, devlet endüstrisinden ancak verimli olanlarının, istismar amacıyla özel teşebbüs tarafından işletilmesi mümkündür. Yazar devletçi ve liberal düşünceler arasında geçen açık mücadeleye dikkat çekiyordu.⁹⁰⁵ Vâ-Nû Ulus'ta yazdığı makalede devletçiliğin, olumsuz yanları olmakla birlikte bu haliyle bile sosyal olanakları ve çalışanların durumları açısından özel müesseselerden çok daha iyi olduğunu yazmaktaydı. Devlet işletmeleri bu anlamda özel işletmelere örnek teşkil edecek nitelikteydi. Halk arasında yapılan, iktisadi gelişmeyi, devletçiliğin yerin dibine batmasına bağlayan propagandaya “*yağma yok*” diye karşılık veriyordu. Vâ-Nû devletçiliğin tasfiyesinden halkın değil, elinde bol para bulunan savaş dönemi vurguncularının kârlı çıkacağına işaret etmekteydi. Yazara göre devletçilikten önce Türk iktisadiyatı gelişme gösterememiş, özel girişim de devletçiliğin olanaklarıyla gelişebilmişti.⁹⁰⁶

Avrupa ekonomilerinde uygulanan devletçilik ve planlama politikalarına dikkat çeken Dr. Mustafa Elmalı'ya göre devletçilik, planlamanın doğal sonucuydu. Bir iktisat politikası projesi sunduğu kitabında Elmalı, sanayileşme konusunda özel girişimin başarısının sınırları olduğunu anlatmaktaydı.

“Hususi teşebbüs kendi işletmesini kurmak için sermaye ve piyasa hareketlerinden başka bilgiye sahip bulunmuyor. Halbuki bir memleket sanayi bir manzumudur. Bunun içersinde mezkûr teşebbüsün işletmesi belirsiz bir zamanda ve gelişme güzel tesis edilemez. Planlama iktisatta en klasik zümrelere göre bile bir devlet gücünü zaruri kılar. Çünkü her plan her şeyden önce kuvvetli bir istatistik bürosu ile yüksek bir iktisat eksperleri kurumuna, iyi işleyen, müeyyideli bir idare sistemine ihtiyaç gösterir.”⁹⁰⁷

Yolun sonuna gelinmişti. Yeni dünya düzeninde zapt edilemeyen burjuvazi yabancı burjuvazi ile işbirliği ve maksimum kâr yapmak istiyordu. Yerasimos'un değerlendirmesiyle, “*milli burjuvazi*” çözümü olanaksız, çelişkili ve çıkışsız bir

---

⁹⁰⁵ Abdülkadir Gözen, “*Bizde Devletçilik ve Devlet Endüstrisi*”, **Feshane Dergisi**, Sayı: 5, İstanbul, Kasım 1948, s.78. Bu tartışmalar arasında sanayileşme ufku yitirilirken, Halkevi'nde konferansa katılarak bir konuşma yapan Hintli kadın milletvekili, dünya milletlerinin çektiği sıkıntının ideoloji ayrılığından değil sanayileşmiş olup olmamalarından kaynaklandığını ifade etmekteydi. Kemal Bağlarlı, “*Bayan Kamaladavi'nin Konferansı: Hindistan Türkiye'yi Örnek Tutmuştur*”, **Ulus Gazetesi**, 4 Ocak 1949.

⁹⁰⁶ Vâ-Nû, “*Devlet Baba, Devletçi Baba*”, **Ulus Gazetesi**, 23 Temmuz 1948.

⁹⁰⁷ Mustafa Elmalı, “*Sanayileşmemiz İçin: Bir İktisat Siyaseti Projesi*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8 Sayı: 186, 7 Ekim 1947, s.16.

durumu yansıtıyordu. Bir çıkış yolu bulabilmek için bu iki kavramdan bir tanesini er ya da geç feda etmek gerekliydi.⁹⁰⁸

1948 Kasım ayında İstanbul Tüccar Derneği girişimiyle İstanbul'da, Türkiye İktisat Kongresi toplandı. Düzenleme komitesinde İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Birliği,⁹⁰⁹ Türkiye İktisatçılar Derneği ve Türk Ekonomi Kurumu temsilcileri yer aldı.⁹¹⁰ İhtiyaç duyulan bu Kongrenin hükümet tarafından toplanmaması üzerine oda, dernek ve birliklerin harekete geçmek zorunda kaldığı belirtiliyordu. Kongrenin iktisadi ve ticari ilerleme sağlamak amacıyla toplandığı bildirildi.⁹¹¹ Kongrede devletçilik şiddetli eleştirilere uğradı.⁹¹² İstanbul Tüccar Derneği Genel Sekreteri Ahmet Hamdi Başar devletin kurucu ve koruyucu devrinin geçtiğini ve devletçiliğin yeni bir anlayışla ele alınmasının zamanının geldiğini belirtti. Başar devlet sanayinin sermaye ve tasarruf sahibinin pay sahibi olacağı büyük anonim şirketlere devredilmesini önerdi. Türk Ekonomi Kurumu adına konuşan Muhlis Ete, kongrenin siyasi bir karakter taşımadığını belirterek CHP Kurultayı'nda da önerilen Genel Ekonomi Meclisi'nin⁹¹³ kurulması gerekliliğine değindi. İlkeler ve teorilerle uğraşılmasını asıl olarak üretimin ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını istedi.⁹¹⁴

Şevket Süreyya Aydemir ve Yusuf Saim Atasagun, ilgili komisyonun, devletçilik konusunda objektif (nesnel) değerlendirmeler yapmadığını ifade ettiler. Aydemir'e göre devletçilik sürekli eleştirilmiş ve onun milli ekonomiye yaptığı katkılar göz ardı edilmişti. Devletin iktisadi hayattan çekilmesi durumunda özel

---

⁹⁰⁸ Yerasimos, **a.g.e.**, s.162.

⁹⁰⁹ Sanayi Birliği Eylül ortasında Kongre için, sanayi üzerindeki ağır ve gereksiz devlet müdahale ve baskısının kaldırılmasını içeren bir rapor hazırlamağa başlamıştır. **Ekonomi Gazetesi**, 18 Eylül 1948.

⁹¹⁰ Kılıçdaroğlu (haz.), **a.g.e.** s.18; İstanbul Tüccarlar Derneği daha önce yayınladığı bildiriye, Kongrede devletçilik, dış ticaret rejimi ve vergi reformu konularının yer alacağını açıklamıştır. **Ulus Gazetesi**, 4 Eylül 1948.

⁹¹¹ Aslan Tufan Yazman, "*Kasımda Toplanacak Kongre*", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 208, Eylül 1948, s.1.

⁹¹² **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Kasım 1948; Kazgan bu kongredeki görüşlerin Thornburg'un raporuyla tam olarak uyuştüğünü yazmıştır. "*Devletçiliğin daraltılması, ağır sanayiden vazgeçme, yabancı sermayeye açılma ve eşit haklar tanıma*" bu uyuşmanın temel noktaları olmuştur. G. Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla**, s.82-82. Kongre sonuçsuz kalmış gürültülü bir şekilde dağılmıştır. **Ekonomi Gazetesi**, 29 Kasım 1948; "*İktisat Kongresi Gürültü İçinde Kapandı*" başlıklı gazete haberi için Bkz. **EK-8**.

⁹¹³ Bilim adamları ve başarılı iş adamlarından oluşan hükümetten bağımsız bir enstitü kurulması önerisi Devletçilik hakkındaki Kongre kararları arasında da yer almıştır. "*1948 İktisat Kongresi'nin Devletçilik Hakkında Verdiği Kararlar*", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 213-216, Aralık 1948, s.37.

⁹¹⁴ Kılıçdaroğlu (haz.), **a.g.e.**, s.5, 149, 11, 81.

teşebbüs, büyük işletmeleri sorunsuz bir şekilde yürütebilecek mi diye soran Aydemir devlet teşebbüsünün sağladığı faydaları bir tarafa iterek, bazı yolsuzlukların ve küçük hataların bütün suçunu devlete yüklemenin yanlış olduğunu savunmaktaydı.⁹¹⁵

Daha liberal politikalar izlemek amacıyla gelen Saka Hükümeti yeterli bulunmayınca 1949 başında, yerini Şemsettin Günaltay Hükümeti'ne bırakmak durumunda kaldı.⁹¹⁶ Ocak sonunda genel bir devlet planı yapmak üzere Başbakanlığa bağlı bir plan dairesi oluşturulması amacıyla çalışmalara başlandı. Bu amaçla Şemseddin Günaltay başkanlığında Necmeddin Sadak, Nihat Erim, Nurullah Sümer ve Tahsin Banguoğlu'ndan oluşan bir komite oluşturuldu.⁹¹⁷ Mart sonunda bir devlet programına olan ihtiyaç dile getirildi ve sadece bir komisyonun bunun altından kalkamayacağı vurgulandı.⁹¹⁸ Liberalleşme sürmekle birlikte kapsamlı, iddialı ve coşkulu olmasa da, plan konusu hep gündemde kaldı. Verim ve üretim yeteneği dikkate alınarak tesis kurmak amacıyla genel incelemeler yapıldı.⁹¹⁹ Sanayicilerle görüşen Ticaret Bakanı devlet fabrikalarının özel teşebbüse devrinin düşünüldüğünü ifade etti. Yabancı sermayeye daha fazla güven vermek amacıyla kararname hazırlandı.⁹²⁰ Bu dönemde (1949 yılı) Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, ABD'nin Türkiye'deki yerli sözcüsü oldu. Ona göre devletçilik, Rusya ile dost olunan dönemde, Moskova ve onun ajanlığını yapan bedbahtların, Türkiye'ye yutturdukları yaldızlı haptı. Yalman'ın aynı doğrultuda, devletçiliğin Moskova'nın gizli boyunduruğu anlamına geldiğini iddia etmesi, eleştiri konusu oldu.⁹²¹ Yalman'ın anlayışı, bundan on dokuz yıl kadar önce, 1930 Martı'nda, yabancı bir gazetecinin yorumuyla öz olarak aynıydı. Yabancı gazeteci dış kredi ile Osmanlı borçlarını ödemekten kaçınarak, "*Rus tesiri altında*" sanayileşmeyi düşünen Türkiye'yi eleştirmekteydi. Bu durumu ironik bir şekilde "*Kemal'in en müşkül mücadelesi*" diye değerlendiren gazeteci, Türkiye'nin sanayileşme çabalarını umutsuz bulmaktaydı. "*Rus tesiri altında, memleketi ecnebi mamulatından*

⁹¹⁵ "*Devletçiliğin Müdafası*", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 213-216, Aralık 1948, s.25.

⁹¹⁶ **Türkiye Cumhuriyetleri hükümetleri**, s.171.

⁹¹⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Ocak 1949.

⁹¹⁸ **Ulus Gazetesi**, 31 Mart 1949.

⁹¹⁹ **TBMM(TD)**, Cilt: 20, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Yüz beşinci Birleşim, Tarih: 9.VI.1949, s.610.

⁹²⁰ **Son Telgraf Gazetesi**, 13 Ağustos 1949.

⁹²¹ Yavuz Abadan, "*İktisadi Hürriyet Bahsi*", **Ulus Gazetesi**, 2 Şubat 1949.

kurtaracak olan bir sanayi programı taraftarları pek çoğalmış bulunmaktadır. Bu planın tatbiki ise umumiyet itibarıyla imkân haricinde görülmektedir.”⁹²²

Türkiye, bütçesinin yarısını ve üretim gücünün en verimli bölümünü Ortadoğu ve Avrupa güvenliği amacıyla harcadı, soğuk savaşın en büyük yükünü taşıdı. Buna rağmen Marshall Planı’ndan küçük miktarda yardım alabildi.⁹²³ 1949 yazında ABD temsilcisi Russell Dorr ve Avrupa temsilcisi Averell Harriman Türkiye’de incelemelerde bulundu. Dorr Türkiye’nin büyük bir doğal zenginliğe sahip olduğunu belirtti. Dorr aracılığıyla ABD’ye mesaj verilerek Türkiye’nin kendisinden istenenleri yapabilmesi için daha fazla yardıma ihtiyacı olduğu ifade edilmek istenmişti.⁹²⁴ Türk hükümetiyle Dünya Bankası arasında düzenlenen görüşmeler sonucunda Türkiye’nin ekonomisi ile ilgili bir çalışma yapılmasına karar verildi ve 1949 yazında bu çalışmanın yapılması amacıyla ABD’den bir heyet istendi. Dünya Bankası’nın Barker başkanlığında oluşturduğu heyet, 1950 ortasında Türkiye’ye geldi.⁹²⁵

3.4. Genel Değerlendirme

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya yeni bir döneme girdi. Bu dönemin koşulları Birinci Dünya Savaşı sonrasından farklı olmakla birlikte ondan kesinlikle daha zor değildi. Birinci Dünya Savaşı’na yaşayan ve Kurtuluş Savaşı’nı geçiren Türkiye, 1930’larda dünyanın bağımsız, saygın ve milli sanayisinin temellerini atmaya çalışan bir ülkesi olarak öne çıktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise Türkiye öyle bir dış politika ve iktisadi politika izlemişti ki bu politikalar savaş sonunda onu, ancak soğuk savaş atmosferinde soluyabilecek bir hale getirdi. Dünyada düzenleme

---

⁹²² BCA, Dosya No: 12/5, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 133.959..5., Tarih: 16.04.1930, s.3; Rus Tesiri Altında Sanayileşme ile İlgili BCA Belgesinin Son Bölümü için Bkz. **EK-9**; 1958 yılı Şubat ayında Esat Tekeli, *Le Monde* Gazetesinde 31 Ocak 1958 tarihinde çıkmış “*Tehlikeli Paralel*” başlıklı haberi değerlendirmekteydi. Buna göre Yakınoğlu’yu kazanma yarışında Sovyetler Birliği, ABD’nin önüne geçmişti. Sovyetler Birliği’nin kredi verme işlemi daha kolaydı. Üstelik yardımda bulunduğu ülkenin iktisadi politikasına da karışmamaktaydı. Sovyetler yalnızca iktisadi donanımı üzerine almakta, düşük faizli ve uzun vadeli kredi vermektedir. Gazete bu yardımları kuşkuyla karşılasa da “*cömertçe*” bulmaktaydı. Esat Tekeli, “*Dış Yardım Bahsinde Amerika ile Rusya Arasında Mukayese*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Şubat 1958.

⁹²³ Peyami Safa, “*Marshall Planının Üvey Çocukları*”, **Ulus Gazetesi**, 20 Mart 1949.

⁹²⁴ **Son Telgraf Gazetesi**, 14 Temmuz 1949.

⁹²⁵ Sami Güven, **Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998, s.107.

siyasetinin yaygınlaştığı savaş sonrası dönemde, kapitalizm itibar kaybetti. Stalin'in dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin saygınlığı en üst düzeydeydi. Liberal sistemin kalesi olarak bilinen İngiltere'de devletleştirme eğilimi önem kazandı. Marshall Yardımı Planı çerçevesine ABD'den yardım gören başta İngiltere ve Fransa olmak üzere başka ülkelerde de kamu yararını öne çıkaran ulusal hükümetler iktidara geldi. Akıllarda liberal sistemin sonu mu geldi düşüncesi uyanıyordu. Türkiye'de özel girişim taraftarı çevreler tarafından, zayıf da olsa, devletçiliğe, özellikle verimlilik ve yönetim üzerinden eleştiriler yöneltilmekteydi. Ancak genel olarak iktisadi politika tercihleri konusunda düşünceler henüz netleşmemişti.

Savaş sonunda barışçıl politikalar çerçevesinde, askerlerini hemen terhis etmesi, azami verimin sağlanması ekseninde iş organizasyonu ve yönetimini yeniden yapılandırması, öz kaynaklarını rasyonel kullanması ve birikmiş dövizini İvedili Plana harcaması gereken Türkiye bunları bırakıp, tümüyle ABD'den gelecek olan yardıma odaklanmış durumdaydı. Ülkenin değeri kendi yapıp ettikleri ile değil de ABD'den gelen yardım ve ziyaretler ile ölçülür olmuştu. Bütün enerji ve zaman Amerika'nın taleplerini sağlamak için harcanmaktaydı. Hesapsız bir şekilde Sovyetler Birliği düşmanlığı yapıyordu. Türkiye 1947 yılı sonlarında toplanan Avrupa İktisadi İşbirliği Konferansı'nda ısrarla ulusal kalkınma planına yardım istemekteydi. Buna karşılık Konferans'ta Türk temsilcilere, Batı'nın 19. yüzyılda müstemleke ülkelere biçtiği rolün dayanağı olan tez hatırlatılıyordu. Hatırlatılan şey, tarımsal ülkelerin ihtiyaç duydukları "...ziraat aletlerini, makine ve tesisler ile sınaî mamülleri, gıda maddesi ve iptidai madde karşılığında sanayici memleketlerden almaları"⁹²⁶ gerekliliği idi. Teklif edilen rol şaşkınlıkla ama gönüllü olarak kabullenildi. Koşullar değişmişti. Türkiye'nin ABD'nin karşısına çıkarabileceği ne Almanya ne Sovyetler Birliği ne İtalya ne de İngiltere vardı. Kendisini ABD'ye mahkûm hissediyordu.

Batı kural olarak, kendi iktisadi çıkarları açısından herhangi bir az gelişmiş ülkenin sanayileşme politikasını onaylamadı ve engellemeye çalıştı. Batı'nın Türkiye'yi sanayileşmekten alıkoymasının önündeki engel, onun kararlılığı ve söz konusu sanayileşme çabalarını, dünyanın onayladığı bir meşruiyet temeli üzerinde

---

⁹²⁶ BCA, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.368..14., Tarih: 23.12.1947, s.41-42.

inşa etmesiydi. Türkiye'nin sanayileşmesi 1920'li ve 1930'lu yıllarda da engellenmek istendi. Fakat kararlılık ve dünyanın takdiri bu çabaları boşa çıkardı. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlediği dış ve iç politika, onun sanayileşme ve planlama konusundaki kararlılığını sekteye uğratan önemli bir faktör oldu. Türkiye savaş sona erdiğinde büyük kuzey komşusu ile sorun yaşayan, yalnız ve itibar kaybına uğramış bir ülke durumundaydı. Üstelik içinde bulunduğu yer ve zaman açısından da elverişsiz bir konumdaydı. Hem sosyalist bir ülkenin hem de iç savaş yaşayan bir ülkenin komşusu olduğu gibi siyasi ve toplumsal mücadelelerle sarsılan Ortadoğu'ya da yakındı. Bağımsızlık mücadelesi veren Hindistan'ın ve Ortadoğu'nun gözleri Türkiye'nin üzerindeydi. Bu şartlarda Türkiye'nin sanayileşmeyi sürdürmesini engellemek için Batı'nın elinde yeterince neden vardı. Bütün bunlara Türkiye'nin Batı ile ittifak yapmak için fazlasıyla gönüllü olması da eklenince, Batı'nın istediği fırsat ayağına gelmiş oldu. ABD savaşta kullandığı yıpranmış mallarına pazar bulmuştu. Üstelik onun sanayileşmesine engel olma karşılığında zirai gelişmesine yardımcı olacak ve böylece aç durumdaki Avrupa'nın yiyecek ihtiyacı da karşılanmış olacaktı.

ABD Türkiye'ye, onun iktisadi politikalarını belirleme karşılığında yardım etti. Oysa yakın ilişki içinde olduğu Sovyetler Birliği, 1930'lu yılların başında Türkiye'ye demir ve çelik endüstrisine mutlaka girmesi gerektiğini telkin etmekteydi. Sanayileşmesinde ona yardımcı olmaktaydı.

Savaş sonrasında liberal düşünceler ile milliyetçiliğin muhafazakâr yorumu birbirini besleyen düşünceler oldu. Devletçilik karşıtlığının doğal sonucu ise planlama ve sanayileşme karşıtlığı oldu. Komünizmle mücadele ederken laiklikten ödünler verildi. Sola kapalı olması nedeniyle çok partili hayata geçiş eksikli oldu. Savaş döneminde daha da gelişen yerel burjuvazisi ve savaş sonrasında ABD'nin etkisiyle Türkiye, serbest ekonomi konusunda Avrupa'daki birçok ülkeden daha önce davrandı. Ülkenin dövizini yatırıma değil, lüks tüketime harcandı. Özel sermaye sanayileşme yönünde yatırıma değil nereden en fazla kar sağlayabiliyorsa o alana yöneldi. ABD ile kurulan yakınlık önce sanyileşme hedefi içeren planların yeniden gözden geçirilmesini gerektirdi. Çünkü Amerika sanyileşme hedefiyle hazırlanmış milli bir planı asla onaylamazdı. Yardım edeceği plan kendi hedefleri doğrultusunda hazırlanmalıydı. Böylece ABD'ye yakınlaşma, sanayileşme planlarından

vazgeçilmesine ve sanayileşmenin ertelenmesine yol açtı. Sanayileşme hedefi ertelense de yapılan iktisadi kalkınma planı zaman zaman başvurulmak üzere bir kenarda kaldı.

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE ULAŞIM POLİTİKASINDAKİ DÖNÜŞÜM: 1945-1950

Bu bölümün ana başlıklarını dış ticaret politikası ve ulaşım politikası oluşturmaktadır. İlk ana başlıkta, dış borçlar ve yabancı sermaye, ithalat ve ihracat politikası, savaş sonrası ortaya çıkan iktisadi bağımlılığın nedenleri ve etkileri ile 7 Eylül Kararları ele alınmaktadır. Bu alt başlıklar çerçevesinde dış ticaret politikası alanında 1945-1950 evresinde yaşanan dönüşüm sergilenmektedir. Dramatik bir şekilde bu evreye denk düşen ulaşım politikasındaki dönüşüm de bu bölümde incelenmektedir. 1945-1950 döneminde dış ticaret ve ulaşım politikasındaki dönüşümü kavramayı kolaylaştırmak amacıyla 1923-1945 yılları arasındaki bazı olay ve süreçler daha detaylı bir şekilde verilmektedir.

4.1. Dış Ticaret Politikası

Cumhuriyet yöneticileri en başından beri dış ticaret politikası, uluslararası siyaset ve izlenen iktisadi politikanın birbiriyle bağlantılı şekilde geliştiğinin farkındaydı. Osmanlı borçları, kapitülasyonlar ve gümrük tarifeleri, Lozan'da gündemi en çok işgal eden sorunların başında yer aldı.⁹²⁷ Mustafa Kemal milli onura yöneltilmiş bir hakaret olarak gördüğü kapitülasyonların, Lozan'da gündemi bu kadar çok işgal etmesini anlamsız buldu.⁹²⁸ Lozan Andlaşması ile Kapitülasyonlar⁹²⁹ kaldırılırken, 1916 tarihli gümrük tarifesinin beş yıl süre ile uygulanmasına karar verildi.⁹³⁰ Bu nedenle 1929 yılına kadar gümrük vergilerini⁹³¹ artırma yetkisine sahip

⁹²⁷ Kepenek-Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, s.35.

⁹²⁸ Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve**, s.381.

⁹²⁹ Eski Avusturya Başbakanı 1929 yılında yazdığı makalede, Türkiye'nin geçmişle ilgisini kestiğini ve yabancıların artık kapitülasyonları tümüyle unuttuğunu ifade etmekteydi. **Akşam Gazetesi**, 30 Haziran 1929.

⁹³⁰ Vamık Toprak, **Dış Ticaret ve Gümrük Politikası**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1967, s.93.

⁹³¹ 1928 yılının sonunda gümrük resminin artacağı, yeni tarifinin Eylül'de uygulanacağı bildirildi. **İkdam Gazetesi**, 12 Birincikanun 1928; 1929 yılı başında, Lozan Andlaşması'nın gümrük ve ticaret bölümlerinin süresinin Ağustos ayında sona ermesi nedeniyle İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri ile görüşmelere başlanacağı bildirilmekteydi. **Son Saat Gazetesi**, 10 Kanunusani (Ocak) 1929; Yeni Gümrük tarifelerinden önce ithalat artmıştı. **Akşam Gazetesi**, 7 Mayıs 1929.

olamayan Türkiye yalnızca savaş içinde İttihat ve Terakki hükümetinin lüks mallardan aldığı gümrük vergilerini koruyabildi.⁹³² 1929 ekonomik krizine karşı ilk düşünülen önlemler ithalatı azaltmak ve üretimi artırmak oldu.⁹³³ Cumhuriyet yönetimi ancak 1929 yılı ortasından sonra dış ticaret rejiminin denetimini ele geçirebildi.⁹³⁴ Bundan sonra Osmanlı borçlarının ödenmesi, sermaye birikimi yaratarak ülkeyi kalkındırma ve dünya ekonomik krizinin etkilerini sınırlayabilecek önlemleri alma doğrultusunda daha serbest adımlar atma olanağına kavuştu.⁹³⁵

4.1.1. Dış Borçlar ve Yabancı Sermaye

Türkiye, Lozan Andlaşması ile paylaştırılan Osmanlı borçlarının kendi payına düşen bölümünü ödemeyi kabul etmişti.⁹³⁶ Cumhuriyet hükümeti 1929 yılına kadar Osmanlı'dan devraldığı az gelişmiş ve dışa açık yarı sömürge kapitalizmini sürdürmek zorunda kaldı. Hükümetin Merkez Bankası kurma kararı, büyük değişiklikler yapmanın zor olduğu koşullarda alınan radikal kararlardan biriydi.⁹³⁷ Merkez Bankası'nın nasıl kurulacağına ilişkin üç model üzerine kafa yoruldu. İlki büyük devletlerin ve finans sermayesinin de tercih ettiği Osmanlı Bankası'nın devamı modeliydi. İkincisi Türkiye İş Bankası'nın dönüşmesiydi. Amerika'nın Oriental Bankers Corporation'ının Avrupa Temsilcileri 1927 yılı sonları ve 1928 yılı başlarında İş Bankası ile görüşmelerde bulundular. Türkiye'ye Merkez Bankası kurmak için 30.000.000 dolar gerektiğini belirten temsilciler, Türk devleti tarafından çeşitli alanlarda imtiyaz verilmesi ve Osmanlı borçlarının çözüme bağlanması şartıyla dönüşme planını destekleyeceklerini bildirdiler.⁹³⁸ Bu arada 1928 yılında

⁹³² G. Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla**, s.45.

⁹³³ **Akşam Gazetesi**, 30 Haziran 1929; **Akşam Gazetesi**, 28 Kanunuevvel 1929.

⁹³⁴ 1499 No'lu "*Gümrük Tarifesi Kanunu*", (1 Temmuz 1929 Tarih, 1230 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

⁹³⁵ G. Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla**, s.45; Bu bağlamda 1923-1929 döneminde başvurulan görece liberal yöntem, Herslag'ın değerlendirdiği gibi "*özel girişimin geleceğine olan inançtan çok, hükümetin iktisadi olanaklarının*" sınırlılığından kaynaklanmıştır. **Timur, Türk Devrimi ve**, s105.

⁹³⁶ Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009, s.113.

⁹³⁷ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.54; Milli ekonomi yaratma eğiliminin belirginleşmesinin ardından 1927 ve 1928 yıllarında yabancı sermaye girişi en aza indi ve bazı şirketler tasfiyeye giderek sermayelerini yurt dışına kaçırdılar. Bu durum kambiyo ve kredi piyasasında baskı yarattı. **Aynı yer**; Görüldüğü gibi bu dönemde ülkedeki sermaye dışarı kaçma eğilimindeydi.

⁹³⁸ Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.286.

Milletler Cemiyeti aracılığıyla, Türkiye ile Osmanlı Düyun-u Umumiye temsilcileri arasında görüşmeler başladı. Bu müzakereler sonucunda 13 Haziran'da Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda anlaşmaya varıldı.⁹³⁹ Ancak borcun zamanı, para birimi ve taksitleri kararlaştırılmadı. Bu anlaşmanın Meclis'te görüşülmesi sırasında Sinop Milletvekili Yusuf Kemal, mukavelenin şartları ağır olsa da milli onuru korumak adına bu borcun ödenmek zorunda olduğunu söyledi. Anlaşmanın 1 Kanunuevvel (Aralık) tarihine kadar onaylanmadığı takdirde geçersiz sayılacağı belirtildi.⁹⁴⁰ Bunun üzerine anlaşmanın tasdikine dair kanun layihası bazı şartlarla kabul edildi.⁹⁴¹ 1929 yılında Merkez Bankası kurulmasında ulusal niteliğe sahip bir proje olan üçüncü model ile ilgili Alman Merkez Bankası Başkanı⁹⁴² ve yardımcısı tarafından çalışmalar yürütüldü. Yılın sonuna doğru durum netleşti. Üretim artırılmadan, dış ticaret fazlası sağlanmadan, başta demiryolu ve savunma giderleri olmak üzere devlet harcamaları kısılmadan Merkez Bankası kurulamayacağı açıklandı. Ulusal projeye destek olmak yerine dış dünyanın istikrar koşullarını kabul ettirmeye yönelik bu önerileri uygun bulmayan hükümet kendi benimsediği modelin esaslarını uygulamaya yöneldi.⁹⁴³ 1930 yılında kurulan Merkez Bankası⁹⁴⁴ ertesi yıl faaliyete geçebildi. Yaklaşık on altı aylık bu gecikmenin sebebi hükümet hissesinin karşılığı olarak yatırılacak altının sağlanmasındaki gecikmeler oldu.⁹⁴⁵ Hükümet ilk adımda bu kaynağı, kibrit ve çakmak tekel işletmesinin bir Amerikan şirketine devri karşılığında aldığı 10.000.000 dolarlık kredi ile karşıladı.⁹⁴⁶

1930 yılının ilk aylarında yayılan moratoryum söylentisi üzerine⁹⁴⁷ Maliye Vekili tarafından borçların ödeneceği bildirildi; hükümetin sözüne sadık olduğu, moratoryum olmadığı açıklandı.⁹⁴⁸ Yapılan açıklamalara göre Türkiye bu borcun yüz

⁹³⁹ Özdemir, **a.g.e.**, s.113; M. Sönmez, **a.g.e.**, s.42.

⁹⁴⁰ **TBMM(ZC)**, Cilt: 6, Devre: III, İctima Senesi: II, Onuncu İnikad, Tarih: 1.12.1928, s.20-24.

⁹⁴¹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 6, Devre: III, İctima Senesi: II, Onuncu İnikad, Tarih: 1.12.1928, s.30.

⁹⁴² **Akşam Gazetesi**, 7 Teşrinisani 1929.

⁹⁴³ Tekeli-İlkin, **Cumhuriyetin Harcı**, s.188-189; Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.287-288.

⁹⁴⁴ **BCA**, Sayı: 9464, Fon Kodu: 30.18..1.2, Yer No: 11.37..11, Tarih: 26.05.1930.

⁹⁴⁵ Tekeli-İlkin, **Cumhuriyet Harcı**, s.190.

⁹⁴⁶ 1722 No'lu, "Kibrit ve Çakmak İhisarı İşletmesinin Devrine ve On Milyon Dolarlık İstikraz Akdine Dair Kanun" (15- 6- 1930 Tarih, 1533 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**); **Milliyet Gazetesi**, 16 Haziran 1930; Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat**, s.92; Tekeli-İlkin, **Türkiye Cumhuriyet Merkez**, s.311.

⁹⁴⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Şubat 1930.

⁹⁴⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Şubat, 13 Şubat 1930; Aynı zamanda, Paris'te bulunan Osmanlı konseyinin, Osmanlı borçlarını görüştüğünü bildiren *Times*, Türk hükümetinin de moratoryum

mislini ödeyecek güçteydi.⁹⁴⁹ İlerleyen aylarda *Times* gazetesi Düyun-u Umumiye Meclisi'nin tekrar kurulabileceğini yazıyordu.⁹⁵⁰ Türkiye İstatistik Umum Müdürlüğü yapmış M. K. Jakar, Türkiye'nin iktisadi geleceğine ilişkin olarak imtiyaz benzeri tarzların artık geçerliliğini kaybettiğini, yabancı sermayenin anlaması gerektiğine dikkat çekmekteydi.⁹⁵¹ Bu arada milli paranın değerini korumak için sürekli önlemler alınmaktaydı. Dış ticaretin tekel altına alınacağı söylentilerinin doğru olmadığını söyleyen İnönü Osmanlı borç meselesini çözmek için çalıştıklarını açıkladı.⁹⁵² 1931 yılı başlarında, paylaştırılan Osmanlı borçlarında hata yapıldığı ve indirimle gidilebileceği gündeme geldi.⁹⁵³ Türklerle Osmanlı borçları konusunda görüşmelere, uzun zamandır devam edildiğini yazan bir Alman gazetesi, sorunla ilgili olarak Almanya'nın da Türklerin karşısında yer almasından duyulan rahatsızlığı dile getirdi. Gazete sınaî ve iktisadi açıdan gelecek vadeden bu ülkeye, borçlarını ödemesi konusunda yapılan ısrarın gereksiz olduğunu yazdı.⁹⁵⁴ Batı tarafından kapitülasyon hayaletinin canlandırılmaya çalışıldığı bu dönemde nihai anlaşmaya varılıncaya kadar, Türkiye'nin üzerinde dış borç kılıcının gölgesi sallanmaya devam etti. İktisadi kriz nedeniyle hiçbir hükümet borcunu veremezken, Dayinler vekillerinin ısrarla Türkiye'den borcunu tam taksitiyle ödemesini istemeleri şaşkınlık

---

konusunu görüştüğünü haber vermektedir. *Times*'da verilen bilgiye göre moratoryum ilan edilmeyecekti. “*Turkey Foreign Debts*”, **Times** [London, England], 11 February 1930, p.14.

⁹⁴⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Nisan 1930; Türkiye'nin borçları ve iktisadi durumuyla ilgili *Times*'ın yanı sıra *Daily Telegraph*'da, Alman gazetelerinde ve Yunan basınında çeşitli yazılar çıkmaktaydı. **BCA**, Dosya: 128, Fon Kodu: 30.10..0.0, Yer No: 136.977..16, Tarih: 12.03.1930; **BCA**, Dosya: 128, Fon Kodu: 30.10..0.0, Yer No: 136.977..22, Tarih: 02.12.1930; **BCA**, Dosya: 128, Fon Kodu: 30.10..0.0, Yer No: 136.977..19, Tarih: 12.04.1930.

⁹⁵⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 2 Nisan 1930; İlgili görüşmeler Ankara'da veya Paris'te yapıldı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mayıs ve 24 Mayıs 1930; Görüşmelerde yine Düyun-u Umumiye'nin kurulması gündeme getirildi. **Akşam Gazetesi**, 3 Mayıs, 11 Kanunuevvel 1930; 1930 yılı Mart sonunda, Türkiye'nin içinde bulunduğu zor dönem, *Vossisch Zeitung*'da “*Kemal'in en müşkül mücadelesi iktisadi istiklâl*” başlığı ile verildi. Haberde Türkiye'nin iki aydır gizlediği, iktisadi krizin etkisi altında bulunduğu gerçeğinin nihayet ortaya çıktığı yorumu yer almaktaydı. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 133.959..5, Tarih: 16.04.1930, s.2; 1931 yılında Meclis'te Düyun-u Umumiye gündemli konuşmada Muş Milletvekili Nami Bey *Times* gazetesinin hiçbir değerinin olmadığını, paçavradan ibaret olduğunu söylüyordu. **TBMM(ZC)**, Cilt: 3, Dördüncü Devre, Fevkalâde İçtima, Yirmi Sekizinci İnikad, Tarih: 15.VII.1931, s.110.

⁹⁵¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Mart 1930.

⁹⁵² **TBMM(ZC)**, Cilt: 1, Devre: 4, Fevkalade İçtima, İkinci İnikad, Tarihi: 9-V-1931, s.23.

⁹⁵³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Kanunusani (Ocak) ve 2 Şubat 1931.

⁹⁵⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Haziran 1931. 1930'lu yıllarda dünya merakla “*yeni şekillenen Kemalist Türkiye'ye*” bakıyordu. “*Örnek olsun Yaban anında başka dillere çevriliyor. Kadro Dergisi çeşitli başkentlerde günü gününe izleniyor. Mısır'da nereden ise her sayısı, Arapça yeniden basılıyordu.*”. Yalçın Küçük, **Bilim ve Edebiyat**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985, s.392.

yarattı.⁹⁵⁵ Bu durum niyet sorgulamasına dönüştü. Antalya Milletvekili'nin konuyla ilgili olarak “*Eski esaret zincirini vurmak için fırsat mı bekliyorlar? Yağma yok. İkinci bir istiklal harbine hazırız*” sözleri Mecliste alkışlarla karşılanmaktaydı.⁹⁵⁶ İşte Merkez Bankası, bu dayatmacı koşullara kendisini kaptırmayan Cumhuriyet hükümetinin iradesinin ürünü oldu. Cumhuriyet istikrarını kendisi sağlamayı seçmiş, istikrar için dış kredi arama yoluna gitmemişti. Sermaye çevreleri ile ilk şiddetli uyuşmazlık para piyasası ve Merkez Bankası üzerinden yaşanırken Osmanlı borçları meselesi de bu uyuşmazlığı açığa çıkarıcı etki yarattı. Cumhuriyet yönetimi bir yandan kambiyo denetimini sağlar ve dış ticaret açığını kapatırken bir yandan da Türk parasının değerini sabit tuttu ve devalüasyon yapmadı. Keza İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin izlediği para politikası, altın standardı varmış gibi davranmaktı.⁹⁵⁷

1932 yılı boyunca Paris'te devam eden Osmanlı borçlarıyla ilgili görüşmeler ancak yıl sonunda netice verdi.⁹⁵⁸ Paris'te varılan nihai anlaşmanın 1933 Mayıs'ında Meclis'te onaylanması ile Osmanlı borçları meselesi de çözüldü.⁹⁵⁹ Bu anlaşma uyarınca 1933, 1934 ve 1935 ödemeleri yapıldı, 1936 yılında Fransa ile beş yıllık yeni bir ödeme planında mutabakata varıldı.⁹⁶⁰ Hükümet 1933 yılında yapılan anlaşmaya dayanarak, on yıllık erken ödeme kararı aldı ve Osmanlı Devleti'nden gelen borçların tamamını 1944 yılında ödedi. Ödemeler fiilen 1944 yılında

---

⁹⁵⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Teşrinievvel (Ekim) 1931; Bu yıllarda Milletler Cemiyeti, Yunanistan ve Bulgaristan'ın dış borçlarına dair kararlar aldı ve Bulgaristan'ın mali durumunu incelemek üzere heyet gönderdi. Türkiye yabancı gazete ve elçiliği aracılığıyla bu kararları ve raporları takip etmekteydi. **BCA**, Dosya: 40118, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 222.497..21, Tarih: 22.5.1932; **BCA**, Dosya: 426159, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 240.621..1, Tarih: 14.3.1932; Meclis'teki konuşmalarda Bulgaristan'ın Osmanlı borcunu kabul etmediği hatırlatılıyordu. **TBMM(ZC)**, Cilt: 3, Dördüncü Devre, Fevkalâde İçtima, Yirmi Sekizinci İnikad, Tarih: 15.VII.1931, s.112.

⁹⁵⁶ **TBMM(ZC)**, Cilt: 3, Dördüncü Devre, Fevkalâde İçtima, Yirmi Sekizinci İnikad, Tarih: 15.VII.1931, s.111; Denizli Milletvekili Mazhar Müfit duruma “*Garp kapitalistleri Türk kanını daha mı emeceklerdir? Mademki müzakereye gelmediler, ...bu paranın maarife verilmesini teklif ederim*” diyerek sitem ediyordu. **TBMM(ZC)**, Cilt: 3, Dördüncü Devre, Fevkalâde İçtima, Yirmi Sekizinci İnikad, Tarih: 15.VII.1931, s.112.

⁹⁵⁷ Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.288-289; Tekeli-İlkin, **Cumhuriyet Harcı**, s.190; Bütçenin denk olması genel olarak, parti farkı gözetmeksizin, tüm Cumhuriyet kadrolarının ortak hedefiydi. Fethi Okyar 1930 Eylülü'nde denk bütçenin çağdaş bir devlet olmanın birinci şartı olduğunu vurgulamaktaydı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Eylül 1930.

⁹⁵⁸ B. Özdemir, **a.g.e.**, s.119.

⁹⁵⁹ Aynı yer; **TBMM(ZC)**, Cilt: 15, Devre: 4, İçtima: 2, Altmış birinci inikat, Tarih: 28.V.1933, s.400.

⁹⁶⁰ B. Özdemir, **a.g.e.**, s.121-122; *New York Times* Gazetesinde 1934 yılı sonunda çıkan bir makalede ABD'nin kendi müttefiklerinin borçlarını ödemekten sakındıkları halde Türkiye'nin ABD'ye olan borcunu ödemediğine dikkat çekilmekteydi. **BCA**, Dosya: 44059, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.803..3, Tarih: 19.1.1935.

tamamlanmakla birlikte süreç hukuken 1954 yılında sonlandı.⁹⁶¹ Devlet geliri 1924 yılından 1946'ya, 140.000.000 liradan 900.000.000 liraya yükseldi. Artan gelire devletın ödemeler dengesi sağlandı ve kalkınma harcamalarının bir bölümü karşılandı.⁹⁶² Ayrıca 1954 yılında son bulacak olan Osmanlı borcu erken kapatıldı. 1944 yılında başlayan dış ticaretteki daralma nedeniyle döviz sıkıntısı yaşansa da var olan altın ve döviz rezervi Osmanlı borçlarını on yıl erken kapatmaya yetecek durumdaydı.

Mustafa Kemal Ziya Gökalp'ten “*Türk ulusunun yüzyıllardan beri beklediği ses*” olarak söz ediyordu.⁹⁶³ Onun dış borçlanma konusundaki düşünceleri Ziya Gökalp'in görüşleri ile paralellik gösteriyordu.⁹⁶⁴ Tanzimat'tan sonra devletin, yabancı sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmadığını belirten Mustafa Kemal, dış borç konusunda ilke olarak milletin mali ve iktisadi bağımsızlığının zarar görmemesi esasını benimsemişti.⁹⁶⁵ Dış borçlar ve yardımlar daha çok dış politik dengeler bakımından önemli olmakla birlikte bir iktisadi politika eğilimini de yansıtmaktaydı.⁹⁶⁶

Borçlanma konusunda son derece dikkatli olunan 1930-1938 dönemi boyunca SSCB, İngiltere ve Almanya birbirlerine karşı kullanılarak uygun koşullarla kredi ve teknik yardım sağlandı; ödemeler dengesi açık vermedi.⁹⁶⁷ 1934 yılı Martı'nda “*Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümetleri arasında 8.000.000 Amerikan dolarlık kredinin tahakkukuna dair aktolunan protokolün*” onaylanması hakkındaki kanun layihası Hariciye ve İktisat

---

⁹⁶¹ B. Özdemir, **a.g.e.**, s.125; Borçların sona erme tarihi bazı kaynaklarda 1944 (bk. Aktan, “*Kurtuluş Savaşından Günümüze*”, s.60.) bazılarında ise 1954 (bk. Kayra, **a.g.e.**, s.195) olarak gösterilmektedir. Görüldüğü gibi aradaki bu farklılık fiili ve hukuki sonlanma tarihleri arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

⁹⁶² **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1456.40..6, Tarih: 0.0.1947, s.7.

⁹⁶³ Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar Düşünceler ve Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010, s.7.

⁹⁶⁴ Abdurrahman Siler, “*Dış Borçlanma Konusunda Namık Kemal ve Atatürk*”, **Atatürk Yolu**, Cilt: 3, Sayı: 9, Ankara, Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1992, s.84; Ziya Gökalp'in kredi kullanma ilkesi, “devlet istikrarsız yaşamaz” değil, “yalnız istikraz ile yaşamaz” özlü ifadesinde anlamını bulmaktaydı. **a.g.m.**, s.77.

⁹⁶⁵ Karal, **a.g.e.**, s.110.

⁹⁶⁶ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef**, s.93.

⁹⁶⁷ Sönmez, **Türkiye Ekonomisinin 80**, s.62; İkinci Dünya Savaşı yıllarında bile durum böyleydi. Ünlü bir Fransız maliyeci yazar, “*Le Journal des Débts*” gazetesinde, Türkiye'nin ödemeler dengesinin dikkate değer bir şekilde korunup sağlandığını yazmaktaydı. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/11-10, Fihrist No: 5129-127, Tarih: 4 İkinciteşrin 1942, s.2.

encümenlerine gönderildi.⁹⁶⁸ İngiltere'den 1937 yılında Karabük tesisleri için 2.745.000 sterlin (17.000.000 lira), 1938'de 16.000.000 sterlin (100.000.000 lira) kredi alındı.⁹⁶⁹ Ertesi yılın 16 İkinci Kanunu'nda (Ocak) Almanya ve Türkiye arasında Berlin'de imzalanan 150.000.000 Reichmarklık (75.000.000 lira) sanayi kredisi anlaşması, Mayıs ayında Meclis'te onaylandı.⁹⁷⁰ Bu kredilere ilaveten İngiltere ve Fransa hükümetleri ile imzalanan anlaşmalar sonucunda 25.000.000 İngiliz liralık (sterlin) askeri malzeme kredisi ve 15.000.000 İngiliz liralık (sterlin) altın istikrazı sağlandı.⁹⁷¹ İngiltere, dış ticarete Almanya'ya bağımlı olan bir Türkiye'nin kendi taraflarında yer almayacağı endişesini taşımaktaydı.⁹⁷² Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı 1939 ittifakına karşın savaş dışında kalmak istemesinin etkisiyle de Almanya ile sıkı iktisadi ve politik ilişkiler sürdürmesi, 1942 yılı sonunda yeni bir Alman kredisine yol açtı. Türkiye savaş yıllarında Ödünç Verme ve Kiralama (*Lend-Lease*) Anlaşması çerçevesinde ABD'den borç almaya başladı.⁹⁷³ Türkiye ile ABD arasında süren ticaret görüşmeleri sonucunda 1 Nisan 1939 tarihinde Ankara'da bir ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşma iki ülke arasında ticaretin kolaylaşarak gelişmesini amaçlamaktaydı.⁹⁷⁴ 1939'da Türkiye için

⁹⁶⁸ **TBMM(ZC)**, Cilt: 20, Devre: IV, İçtima: 3, Yirmi beşinci inikat, Tarih: 8.3.1934, s.1; **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1449.4..1, Tarih: 31.12.1933, s.11.

⁹⁶⁹ Mehmet Arif Demirer, "*Atatürk ve Yabancı Sermaye*", www.atam.gov.tr/dergi/sayi-67-68, 01.04.2014; Türkiye, İngiltere, Fransa karşılıklı yardım muahedesine bağlı olarak 8 Sonkanun (Ocak) 1940 tarihinde Paris'te imzalanan kredi anlaşmalarının onayı hakkındaki kanun Meclis'te kabul edildi. **TBMM(ZC)**, Cilt: 23, Devre: VI, İçtima: 3, Yirmi sekizinci inikat, Tarih: 19.1.1942, s.104.

⁹⁷⁰ **TBMM(ZC)**, Cilt: 2, Devre: VI, İçtima: F., Dokuzuncu inikad, Tarih: 8.V.1939, s.31-32; Atatürk bu kredi anlaşmalarının, ülkenin mali saygınlığına verilen önem ve dürüst dış politika izleme sayesinde yapıldığını ifade etmekteydi. **TBMM(ZC)**, Cilt: 27, Devre: V, İçtima: 4, Birinci inikad, Tarih: 1.XI.1938, s.7; Mustafa Aysan, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları**, 8. Baskı, Minval Yayınları, İstanbul, 2014, s.222.

⁹⁷¹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 11, Devre: VI, İçtima: 1, Elli Altıncı inikad, Tarih: 27.V.1940, s.276.

⁹⁷² Koçak, **Türkiye'de Milli Şef**, s.287.

⁹⁷³ ABD ve Türkiye arasındaki yakın ilişkiler, 1939 Üçlü Antlaşması temelinde oluşturulan ittifak sistemine dayanıyordu. Amerikan malzemelerinin Türkiye'ye gönderilmesine İngiltere aracılık ediyordu. Nuri Karakaş, "*Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yardımlarında Türkiye*", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, Temmuz 2009, s.23; Lend-Lease Yasasından yararlanan ülkelerle imzalanan anlaşmanın yedinci maddesi, kanunun ekonomik hedeflerini açıklaması bağlamında önemliydi. Bu yardımı alan her devlet, "*uluslararası ticarete her türlü ayrımcı uygulamayı, gümrük haklarının azaltılmasını ve diğer ticari engelleri kaldırmayı kabul eder*". Pınar Dost-Niyego, "*ABD'nin Türkiye Politikasını Okuma Üzerine Yeni Bir Okuma*", **Tarih ve Toplum**, No: 13, Güz 2011, s.11; Komşu İran ve Irak da 1942 Mayıs'ında Lend-Lease yardımından yararlanmaya başladı. **Son Telgraf Gazetesi**, 3 Mayıs 1942.

⁹⁷⁴ **TBMM(ZC)**, Cilt: 3, Devre: VI, İçtima: F., Yirmi dördüncü inikad, Tarih: 9, VI.1939, s.111; Bu anlaşma iki ülke arasında ticaretin kolaylaşarak gelişmesini amaçlamaktaydı. 1929 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaret hacminde yeri olan ABD, Türkiye'nin en büyük müşterileri arasındaydı. ABD'nin 1929'da Gümrük Himaye Kanunu çıkarması ABD ile ihracata büyük darbe indirdi. 1934 yılından itibaren çeşitli etkiler nedeniyle ABD ile ihracat tekrar yükselme eğilimine girdi. Türkiye ve

ABD, arada kliring ve takas anlaşması olmadan ithalatın serbest olduğu az sayıdaki ülkelerden biriydi.⁹⁷⁵ 1930 ve 1945 arasındaki bir diğer dış borç grubu ise millileştirme işlemleriyle ilgiliydi.⁹⁷⁶

1945 sonrasında dış yardım ve yabancı sermayenin yadsınamaz önemde olduğu kabul edildi.⁹⁷⁷ Bu onay süreç içinde sağlandı. Henüz 1945 yılı sonunda Maliye Bakanı N. Esat Sümer bütçe açığının iç borçla kapanacağını bildirmekteydi.⁹⁷⁸ Savaşın hemen sonrasında, dış borç ya da yardım gündemi kaplayan bir sorun değildi. Türkiye'deki yerli varlıklı sınıfların savaştan güçlenerek çıkması ve yönetici bürokrat kadrodaki bağımsızlaşma eğiliminin artması yabancı sermaye ve dış borçlanma yönelimine yol açan önemli bir faktördü. DP'nin iktisadi liberalizmin savunuculuğunu üstlenmesi, yerli varlıklı sınıfların yabancı sermaye ile daha rahat ve daha sıkıntısız ilişkiler kurmak istemeleri, 1945 yılından sonra, yabancı sermaye karşısındaki politika değişikliklerini belirledi. Savaş sonunda uygulamaya sokulmak istenen İvedili Plan için de dış finansman düşünüldü. 1946 Nisanı'nda İnönü Amerikan temsilcilerine, Türkiye'nin askeri yardıma şimdilik gerek duymadığını bildirdi. Ancak sanayi ve altyapı yatırımlarında kullanılmak üzere Amerikan Hükümetinden daha önce yaptığı kredi isteğini yineledi.⁹⁷⁹

Missouri Zırhlısı'nın İstanbul'a gelmesinin ardından ABD'nin Türkiye'ye verdiği 10.000.000 dolarlık krediyle ilgili Anlaşma Meclis'te kabul edildi.⁹⁸⁰ Verilen

---

ABD arasındaki ticaret anlaşması, 5 Mayıs 1939 tarihinde Meclis'te onaylandı. **Aynı Yer;** 1939 yılı ortasında, İzmir bölgesinde Türkiye'nin en önemli ihracat mallarından biri olan tütününü satın almak için Amerikalıların birçok şirketi bulunmaktaydı. **TBMM(ZC)**, Cilt: 2, Devre: VI, İçtima: F., Onuncu inikad, Tarih: 10.V.1939, s.48. Aynı dönemde resmi makam otomobili alımı için ABD ile anlaşma yapıldı. **TBMM(ZC)**, Cilt: 2, Devre: VI, İçtima: F., On üçüncü inikad, Tarih: 17.V.1939, s.105.

⁹⁷⁵ **TBMM(ZC)**, Cilt: 2, Devre: VI, İçtima: F., On dokuzuncu inikad, Tarih: 27, V.1939, s.337-338.

⁹⁷⁶ Tezel, **a.g.e.**, s.194; Bu dönemde koşulların değişmesi sonucunda yapılan millileştirmeler de olmuştur. Örneğin yaklaşık 1937 yılına kadar Almanlar tarafından işletilen fakat sonra terk edilen (*muattal*) Ergani ve Kuvarshan bakır Etibank'a devredilerek millileştirilmiştir. **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1455.38..2, Tarih: 0.0.1938, s.19; Yine 1945 yılında Fransız işletmesi ile zamanla ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve Hatay'ın Türkiye'ye ilthakı sonucunda, Pozantı'nın doğusundan Nusaybin'e kadar giden hat Türk yönetimine devredilerek millileştirildi. **BCA**, Dosya: 579, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 152.78..29, Tarih: 17.1.1938, s.1-3.

⁹⁷⁷ Seziye Seren, **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de**, s.50.

⁹⁷⁸ **Vatan Gazetesi**, 1 Ekim 1945; Sümer 1946 yılı bütçesiyle ilgili demecinde şu verileri açıkladı. "Harici borçlarımızın yekünü 268 küsur milyondur. Bütçe komisyonunca kabul edilmiş olan rakamlar nihai şekliyle, Giderler toplamı: 99,572,884 lira, Gelirler toplamı da: 894,668,000 liradır." **Vatan Gazetesi**, 18 Aralık 1945.

⁹⁷⁹ Tezel, **a.g.e.**, s.198-200.

⁹⁸⁰ **TBMM(TD)**, Cilt: 23, Dönem: VII, Toplantı: 3, Kırk dokuzuncu birleşim, Tarih: 13.V.1946, s.2.

kredinin ABD'nin arzusuna göre harcanacağı kaydedildi.⁹⁸¹ Hemen sonrasında Amerikan Hükümeti, Türkiye'ye Kiralama ve Ödünç Verme Anlaşması yoluyla yaptığı yardımın geri ödemesinde indirim gitti. Borcu 4.500.000 dolarlık bir ödeme ile kapatmaya razı oldu. Saraçoğlu Meclis'te yaptığı konuşmada, bu parayı vermekle borcun yalnızca maddi kısmının ödendiğini belirterek ABD'ye yönelik şükran duygusunu şöyle dile getirmekteydi. “*Bir de mânevi borcumuz vardır ki onu da hürriyet, adalet, istiklâl ve insanlık davalarında Amerika'nın bulunduğu saflarda bulunmak suretiyle ödemeye çalışacağız.*”⁹⁸² Bütün bu yönelim ABD'nin dış ticaret politikasına tabi olmak anlamına gelmekteydi. 1946 Mayıs'ında UNRRA'ya⁹⁸³ katılım ile ilgili Meclis'te yapılan, konuşmalar sırasında ABD'ye olan içten dostluk duyguları dile getirildi. UNRRA'ya katılım süreci ABD-Türkiye arasındaki ilişkilere hız kazandırdı.⁹⁸⁴ Aynı yılın yazında Türkiye'ye gelen UNRRA Heyeti de sıcak bir ilgiyle karşılandı.⁹⁸⁵ Kuruluş aynı zamanda sınaî ve zirai faaliyetleri geliştirme amacıyla da yardım malzemeleri dağıtım sorumluluğunu üzerine almıştı.⁹⁸⁶

Batı, özellikle de ABD ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye Milletlerarası Banka ve Para Sandığı'na katılmak amacıyla başvuruda bulundu. Diplomatik çabalar 1946 yılı boyunca sürdü.⁹⁸⁷ Bu kurumlarla ilişkilenenin doğal sonucu olarak devalüasyon operasyonu yapıldı. 1946 yılında önemli bir dış borç alınmamasına rağmen Türk parasının değerinin yabancı paralara göre düşürülmesi,

---

⁹⁸¹ 4882 sayılı “*Amerika Birleşik Devletleri Tarafından Cumhuriyet Hükümetine Verilen On Milyon Dolarlık Kredi Anlaşmasının Onanması Hakkında Kanun*”, (6303 No'lu 10/5/1946 tarihli **Resmi Gazete**), s.615; **BCA**, Dosya: 400/235, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.478..12., Tarih: 22.6.1946.

⁹⁸² **TBMM(TD)**, Dönem: VII, Toplantı: 3, Kırk sekizinci birleşim, Tarih: 8.V.1946, s.31-32, 23.

⁹⁸³ 1946 yılı Şubat ayında Türkiye UNRRA'ya (Birleşmiş Milletler Yardım ve Kalkındırma İdaresi) katılması hakkında ABD elçiliği kanalıyla yazışmalar yaptı. **BCA**, Dosya: 440120, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..1., Tarih: 2.2.1946; Türkiye aynı yılın Mart ayında, savaş yüzünden zarar görmüş ülkelerde süren açlık ve mahrumiyeti gidermek amacıyla kurulan Birleşmiş Milletlere bağlı bu teşkilata katılmak için başvuruda bulundu. **Ulus Gazetesi**, 10 Mart 1946; Mart ortasında, kuruluşa Türkiye'den istenecek yardım miktarının belirlendiği, UNRRA Genel Konseyi toplantısı, Atlantic City'de yapıldı. **Ulus Gazetesi**, 15 Mart 1946.

⁹⁸⁴ **TBMM(TD)**, Cilt: 23, Dönem: VII, Toplantı: 3, Kırk sekizinci birleşim, Tarih: 8.V.1946, s.34; **Ulus Gazetesi**, 9 Mayıs 1946.

⁹⁸⁵ **BCA**, Dosya: 440, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..3., Tarih: 26.7.1946.

⁹⁸⁶ Esat Tekeli, “*Topluluğa Yardım Kendimize Yardım Demektir*”, **Ulus Gazetesi**, 19 Mart 1946; Savaş yıllarında farklı bir gelişmeye uğrayan dayanışma duygusunun ürünü olan bu kuruluş, ırk, din, dil, siyasi düşünce farklılığı gözetmeksizin ihtiyacı olan herkese yardım kendisine ilke edinmişti. **Aynı yer**; Savaş sonrası İtalya, Yunanistan ve Avusturya ziraatlarının kalkınmasında UNRRA yardımı etkili oldu. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.15.

⁹⁸⁷ **BCA**, Dosya: 250107, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 207.415..23., Tarih: 14.8.1946.

dış borçların yükselmesine yol açtı. Buna karşılık 1949 yılında İngiltere ve diğer Batı ülkelerinde görülen devalüasyon aynı yıl Türkiye'nin dış borçlarını düşürdü.⁹⁸⁸

1945-1950 yılları arasında kurulan bütün hükümetler dış yardımın gerekliliği konusunda görüş birliği içinde oldu. Başbakan Recep Peker 1947 yılında dış krediler sayesinde kalkınma planının hızla gerçekleştirilebileceğine inanırken, aynı yıl Peker'in yerine geçen Hasan Saka Amerika'nın Türkiye'ye daima kolaylık gösterdiğini ve Marshall yardımından yararlanılacağını ifade etmekteydi.⁹⁸⁹ İkinci Saka hükümetinin programında dış kredi gerekliliğinin açık olduğu bildirilmekteydi.⁹⁹⁰ Günaltay hükümeti de ABD'nin Avrupa kalkınması için başlattığı yardım hareketinden azami derecede faydalanmak kararında olduğunu açıkladı.⁹⁹¹

1946 yılı sonlarında ülkeye gelecek yabancı sermayeye kolaylık gösterileceği haberi verilmekteydi.⁹⁹² Paris'teki *Hububat ve İktisadi İşbirliği Konferansı* çalışmalarına ait raporda yabancı sermayenin gerekliliği şöyle anlatılmaktaydı. Yağlı tohum yetiştiren Rusya'nın dünya piyasalarından çekilmesi ile ortaya büyük bir boşluk çıkmıştı. Fransa ve İngiltere bu boşluğu doldurmak amacıyla kolonilerinde büyük hazırlıklara girişti. Koloniler ancak 1949-1950 yılında elverişli duruma getirilebilirdi. Oysa Afrika'nın çorak, bataklık topraklarının yanında, Türkiye'nin geniş ve verimli toprakları yağlı tohum için çok daha uygundu. Raporda bunlar anlatılıyor ve yabancı sermayenin ülkeye hemen davet edilerek ülkede güvenle çalışmasının sağlanması gerektiği vurgulanıyordu.⁹⁹³

1947 başında ABD ve Türkiye arasında ticari ve turistik ilişkilerin geliştirilmesine dair görüşmeler yapıldı. Ticaret Bakanlığı, ticaret amacı ile Türkiye'ye gelecek Amerikalılara ticari alanda her türlü kolaylığın gösterilmekte olduğunu bildirdi. Dış ticaret kolları teşkilatının yakın zamanda genişletilmesi gerçekleştirildiği takdirde iki ülke arasında ticari ilişkilerin artacağı açıklandı. Bu amaçla

⁹⁸⁸ Ali Yavuz, “Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, Aralık 2009, s.212.

⁹⁸⁹ Tezel, a.g.e., s.201.

⁹⁹⁰ **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri (1923-1960)**, Cilt I, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978, s.170.

⁹⁹¹ Tezel, a.g.e., s.201.

⁹⁹² **Akşam Gazetesi**, 3 Kasım 1946.

⁹⁹³ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.23-24,38.

döviz meselesinin kolaylaştırılması gündeme alındı.⁹⁹⁴ Bunun yanı sıra iki taraf tüccarlarının yapacağı gezi sırasında, iki ülke makamlarının gerekli kolaylığı göstermesinde fayda görüldü. Türkiye'ye gelen Amerikalı tüccarların Ticaret Odaları, Bankalar, İthalat ve İhracatçı Birlikler ve diğer kuruluşlarla temasa geçmeleri halinde gerekli yardımın esirgenmediği ifade edildi.⁹⁹⁵ Thornburg *santimental* (duygusal) bir turizm açısından Van'ı çok uygun gördüğünü birçok Amerikalının bu müstesna yeri görmek isteyeceğini dile getirmekteydi. Daha sonra oğlunu da getireceğini söyleyen Thornburg Van'da bir villa yapmayı düşünüyordu.⁹⁹⁶

Şubat 1947'de İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye artık yardım edemeyeceğini açıklaması üzerine Truman, Kongre'nin onayıyla bu iki ülkeye, 100.000.000 doları Türkiye'nin olmak üzere, 400.000.000 dolar yardım yapmayı kararlaştırdı.⁹⁹⁷ Recep Peker 1947 yılında *New York Times* Gazetesi'ne verdiği demeçte, Türkiye'ye askeri harcamalarla sınırlandırılmış olarak verilecek 100.000.000 doları yetersiz bulmakta ve "...*imtiyaz şeklinde olmamak şartıyla Amerikan sermayesinin iyi karşılanacağını*" dile getirmekteydi.⁹⁹⁸ Bu demeçten kısa bir süre önce Rus basını, kendisine Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı koruma misyonu biçen Truman'a saldırarak "*biz Türkiye'den hiçbir şey istemedik*" diyordu.⁹⁹⁹ Bu arada Sovyetler Birliği ile ilişkiler Türk Hükümeti tarafından her düzeyde özenle izlenmekteydi. Brezilya'da Türk ve Sovyet elçiler arasında geçen karşılıklı iyi dileklerin ifade edildiği samimi görüşme, Nisan başında Dışişleri Bakanlığına bildirildi.¹⁰⁰⁰ Yine Nisan ayı başlarında ABD dışındaki ilk iktisadi incelemesini yapacak olan *20. Asır Vakfı*'nın görevlendirdiği Thornburg Türkiye'deydi. ABD dış politikasının son zamanlarda aldığı yönelim doğrultusunda iktisadi incelemelerde bulunacak olan Thornburg'un, Türkiye'nin ABD sermayesi

⁹⁹⁴ BCA, Dosya No: 440, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 268.806..4., Tarih: 18.01.1947, s.1, 5.

⁹⁹⁵ BCA, Dosya No: 440, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 268.806..5., Tarih: 31.01.1947.

⁹⁹⁶ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9218-19, Tarih: 3.7.1947, s.19.

⁹⁹⁷ Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan**, s.37-38.

⁹⁹⁸ BCA, Dosya No: A6, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 12.70..5., Tarih: 17.4.1947.

⁹⁹⁹ **Akşam Gazetesi**, 12-13 Mart 1947.

¹⁰⁰⁰ BCA, Dosya No: 440, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..10., Tarih: 4.4.1947.

için uygun olup olmadığını öğrenmeye geldiği anlaşılıyordu.¹⁰⁰¹ Bu durum arşiv belgesinde şöyle ifade edilmekteydi.

“Resmi veya hususi Amerika sermayesine, Amerika tekniğine, mütehasşıs olarak gelecek Amerikalılara Türkiyedeki kanuni mevzuata göre ne gibi kolaylıklar sağlanacağı mevzuatımız bakımından güçlükler varsa bunların da ne oldukları ayrıca tesbit edilecektir.”¹⁰⁰²

Thornburg çalışmalarını bir yılda bitirmeyi düşünmüş fakat Truman’ın Türkiye ve Yunanistan’a yardım teklifi üzerine incelemenin üç ayda bitirilmesine karar verilmişti. Amerika’da eğitim görmüş bir memur, Thornburg’a yardım etmek üzere görevlendirildi.¹⁰⁰³ Thornburg 1947 Temmuz ortasına doğru hükümet çevrelerince verilen söze rağmen, devletçilikten vazgeçilmediğinden özel teşebbüse önem verilmediğinden yakınıyordu. Amerikalı uzman böyle giderse Türkiye’ye yabancı sermaye gelmeyeceği konusunda uyardı.¹⁰⁰⁴

Truman’ın Türkiye’ye yardım kararı 1947 Nisan sonunda New-York’ta toplanan Dünya Ermeniler Kongresi’nin de önemli bir gündem maddesi haline geldi. Kongreye, Türkiye’ye yardım edilmesine karşı çıkan Amerikan senatörü Charles Tubin de katıldı. Konuşmasında, Ermenilerin haklarını gasp edenlerin sonunun, Habeşlerin haklarını gasp eden Mussolini’nin sonu gibi olacağını öne süren Tubin, fahri başkanlığa seçildi. Kongrede delegeler Erzurum, Kars, Ardahan ve Bitlis’in Sovyet Ermenistanı’na bağlanması amacıyla Birleşmiş Milletlere başvurmayı kararlaştırdılar.¹⁰⁰⁵

1948 yılına girilirken Türkiye, sağlam ve istikrarlı bir hükümete sahip olması ve dış ödemeler dengesinin en az on beş ay yeterli görülmesi nedeniyle Amerikan yardımını dışında tutuluyordu.¹⁰⁰⁶ ABD daha sonra Türkiye’yi dahil ederek 10.000.000 dolar vermeyi kabul etti.¹⁰⁰⁷ Alınan bu küçük yardımla ilgili yazısında Esat Tekeli

¹⁰⁰¹ **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9218-7, Tarih: 10.4.1947, s.2.

¹⁰⁰² **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9218-7, Tarih: 10.4.1947, s.3,

¹⁰⁰³ Aynı yer.

¹⁰⁰⁴ “*Hükümet İktisadi Görüşünü Açıklamalıdır*”, **Vatan Gazetesi**, 12 Temmuz 1947.

¹⁰⁰⁵ Mustafa Çufalı, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s.176.

¹⁰⁰⁶ **TBMM(TD)**, Cilt: 10, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Otuz yedinci Birleşim, Tarih: 2.II.1948, s.6, 8.

¹⁰⁰⁷ **TBMM(TD)**, Cilt: 12, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Seksen beşinci Birleşim, Tarih: 8.VII.1948, s.1003; Oran, **a.g.e.**, s.540.

10.000.000 dolarlık küçük bir kredi için ABD ile kayıtlayıcı hükümler içeren bir anlaşmayı imzalamanın doğruluğu üzerine kuşkularını dile getirdi. Bununla birlikte Tekeli'ye göre Hükümet, “*ABD'nin dünya için asil ve insani jesti olan*” bu on milyonu bir başlangıç sayarak anlaşmaya katılmakta kararlıydı.¹⁰⁰⁸

Aynı yıl hükümetin görüşleri doğrultusunda, istenecek kredilerle ilgili planların ve raporların hazırlanması amacıyla Başbakanlığa bağlı *Amerikan Krediler Komitesi* kuruldu.¹⁰⁰⁹ Paris'te Nisan ayında “*Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi*” onaylandı. On altı ülke, bu Sözleşme ile liberasyonun genişletilmesi ve Avrupa Kalkınma Programının uygulanması amacıyla aralarında sıkı bir ekonomik işbirliği yapmayı kabul ettiler. On altı ülke, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre ve Türkiye'den oluşmaktaydı.¹⁰¹⁰ Ankara'da ABD ile 4 Temmuz'da imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 8 Temmuz'da Meclis'te kabul edildi.¹⁰¹¹ Anlaşmaya göre yardım, istikraz (faizle ödünç para alma) şeklinde yapılacaktı.¹⁰¹² Türk Hükümeti 1948-1949 yıllarında Marshall planı aracılığıyla 117.000.000 dolar yardım aldı.¹⁰¹³ Aynı plan çerçevesinde 1949-1950 devresinde yapılan yardım 133.500.000 dolar oldu.¹⁰¹⁴ Bu dönemde Amerikan yardımı genel olarak basında hararetle savunuldu. Amerikan yardımına karşı çıkmak Bolşeviklikle özdeşleştirildi.¹⁰¹⁵ 1948 Eylül ortasında Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Ulus Gazetesi'nin Marshall Yardımıyla ilgili, Amerikan ajansına dayanarak yazdığı yazıya dikkat çekmekteydi. 11 Eylül 1948 tarihli Ulus Gazetesi'nde resmi memurların yardımı önemli görmediği, yardımın Yunanistan ve Türkiye'ye iç siyasi durumları nedeniyle yapıldığını düşündükleri yazılmaktaydı. Müdürlük Partinin resmi yayın

---

¹⁰⁰⁸ Tekeli-İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında*, s.15.

¹⁰⁰⁹ **BCA**, Dosya No: 76-849, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.99..14., Tarih: 8.3.1948.

¹⁰¹⁰ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları: Cilt II (1945-1990)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s.282, 289, 292.

¹⁰¹¹ **TBMM(TD)**, Cilt: 12, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Seksen beşinci birleşim, Tarih: 8.VII.1948, s.1003-1004; **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1948; Türkiye ile ABD arasında imzalanan bu Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile eklerinin tasdiki hakkında kanun tasarısı 5 Temmuz 1948 tarihinde hazırlandı. **BCA**, Dosya No: 71-1132, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 116.45..3., Tarih: 5.7.1948.

¹⁰¹² **Vatan Gazetesi**, 5 Temmuz 1948.

¹⁰¹³ **BCA**, Dosya No: E12, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 80.507..5., Tarih: 0.0.1950.

¹⁰¹⁴ **BCA**, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.373..3., Tarih: 06.03.1951, s.4.

¹⁰¹⁵ Falih Rıfkı Atay, “*Biz Bize*”, **Ulus Gazetesi**, 20 Mart 1949.

organını sayılan bir gazetede böyle bir haberin yer almasından huzursuz olmuştu. Haberin çıkmadan önce ilgili makamlara ulaştırılması gerektiğini düşünmüşlerdi.¹⁰¹⁶

1949 yılı başında neşredilen 1949-1950 Marshall Yardım Planı raporunda Türk Hükümeti'nin yabancı ve özel sermayeyi teşvik edici önlemler almayı sürdürmesinin ona kredi olanakları sağlanması açısından olumlu olduğu bildirilmekteydi.¹⁰¹⁷ Özel sermayeye tanınan kolaylıklar ile yabancı sermayeye tanınan kolaylıklar birbirini destekleyen süreçlerdi. Günaltay Hükümeti'nin programında, özel sermayenin iktisadi alandaki girişimlerini teşvik edecek ve kolaylaştıracak önlemler almanın, yeni kurulan hükümetin başlıca şiarı olacağı yazılıyordu.¹⁰¹⁸ Türk Hükümeti söz konusu teşvik edici önlemlerle ilgili yasal çabalarına hız verdi. 1949 yılı ortasında ABD ve Avrupa işbirliğine dâhil ülkelerle borçlanma ve yardımcı ödeme anlaşmaları yapılması amacıyla hükümete yetki veren bir kanun tasarısı hazırlandı.¹⁰¹⁹ Yıl sonunda özel teşebbüs tarafından yabancı memleketlerden yapılacak uzun vadeli borçlanmaya kefalet edilmesi ve gerekli döviz izninin verileceğine dair taahhüde girişilmesi hususunda Maliye Bakanlığına yetki verilmesi kararlaştırıldı.¹⁰²⁰ Mart 1950 tarihinde “*Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun*” kabul edildi.

¹⁰¹⁶ BCA, Dosya No: 85/327, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 85.564..7., Tarih: 15.09.1948, s.1-4; Ulus Gazetesi'nin Tepki Çeken Marshall Yardımı Yorumu için Bkz. **EK-10**.

¹⁰¹⁷ “*Türk Hükümetinin Aldığı Tedbirler Çok Müsait Akisler Uyandırdı*”, **Ulus Gazetesi**, 3 Ocak 1949; 16 Ocak'ta Günaltay Hükümeti kurulacaktı fakat Marshall yardım işleri bakanlığı için hala adam bulunamamıştı. Nihat Erim 7 Ocak'ta günlüğüne, kendisine teklif edilen bu işin Hariciye için daha uygun olacağını belirttiğini yazmaktaydı. Bununla birlikte Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Marshall Yardım İdaresi Temsilcisi Dorr ile görüşerek nazik bir şekilde bu işi yapamayacağını söylemişti. Erim, başarı şartlarının yalnız kendisinin elinde olmaması nedeniyle de Marshall işini kabul etmediğini ifade etmekteydi. Barutçu ve Ş. Adalan gibi isimler, bu işe talip olan Kasım Gülek'i, Amerika ile ilişkilerde güven vermemesi nedeniyle istememekteydi. Erim 13 Ocak'ta Kasım Gülek'in İnönü'ye bu işten vazgeçtiğini söylediğini yazıyordu. Erim'göre “*Böyle bir kararsızlık, falso skandaldan başka bir şey değildi.*” Demirel (haz.), **Nihat Erim: Günlükler**, s.322-324; Kasım Gülek 13 Ocak'ta Marshall Planı ile ilgili işleri gören bakan olarak işe başlamadan istifa eden bakan olarak basının gündemindeydi. **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ocak 1949; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ocak 1949; Hükümetin iktisat siyasetine hukuksal olarak da Amerika'nın talepleri doğrultusunda şekil verdiği bu dönemde Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulmaktaydı. Sabahattin Ali cinayeti bütün bu dramatik dönüşümün şiddetini gösteren siyasi bir adak niteliğinde sıcak gündeme düştü. Sonay Bayramoğlu Özüğürlü, “*1949: Siyasal Rota – Halkçılık ve Bağımsızlık Yerine Hür Teşebbüsçülük ve Amerikancılık*”, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, s.1065.

¹⁰¹⁸ “*Hükümet Programını Aynen Neşrediyoruz*”, **Ulus Gazetesi**, 23 Ocak 1949.

¹⁰¹⁹ BCA, Sayı: 3/9337, Dosya No: 71-1375, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 119.41..18., Tarih: 7.6.1949.

¹⁰²⁰ BCA, Sayı: 3/10197, Dosya No: 71-1369, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 121.84..18., Tarih: 8.12.1949.

Buna göre özel teşebbüs tarafından yabancı memleketlerden yapılacak, yurdun kalkınması için faydalı görülen uzun vadeli borçlanmalara, toplam 300.000.000 lirayı geçmemek kaydıyla, Bakanlar Kurulu kararıyla Maliye Bakanlığı kefil olacaktı.¹⁰²¹ Bu kanunla yabancı sermayeye ayrıcalıklar verilerek önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmaktaydı.¹⁰²² 1950 başında Türkiye'ye özel Amerikan sermayesi akacağı haberi manşetten verilmekteydi.¹⁰²³

1950 yılı Ocak'ta, Avrupa İktisadi İşbirliği'ne üye ülkelerin bakanları düzeyinde Paris'te yapılan toplantıya Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak katıldı. Bu toplantıda, Amerikan yardımı yöneticisi Hoffman, Amerikan yardımlarının ticaret ve mübadele serbestliğini en üst düzeyde gerçekleştiren ülkelere daha fazla yapılacağını bildirdi. Bazı devletlerin sakınmalarına rağmen ABD, ticaretin serbestleştirilmesini, ısrar ve şiddetle istemekteydi.¹⁰²⁴

Yabancı sermayeye gösterilen bütün kolaylıklara rağmen, 1951 yılı başlarına kadar yapılan Amerikan yardımları hakkında Türk hükümetinin yaptığı açıklama tam bir hayal kırıklığını yansıtmaktaydı.

“Türkiye ERP yardımı başladığından beri bu yardımdan Avrupa İktisadi İşbirliği anlaşması ve Amerika ile akdolunan İktisadi Yardım Anlaşması çerçevesinde diğer katılan memleketler gibi istifade etmekte ve aldığı yardımların her dolarını kendi kalkınmasına ve yukarıda anılan anlaşmalarda istihdaf edilen gayelere ulaşacak şekilde en verimli olarak kullanılmaktadır. Türkiye'nin ...Birleşmiş Milletler Anlaşması ruh ve manasına sadık diğer devletlerin sulh ve selamet içinde kalmasını teminen kendi hissesine düşen vazifeyi yapabilmek için milli savunmasına, bu yüzden içinde bulunduğu bütün iktisadi sıkıntılara rağmen, azami gayret sarfettiği ve bu sebeple iktisadi kalkınmasını gereği gibi yapamadığı da arzdan vareste bir hakikattir. Paris İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından neşredilen muhtelif raporlar tetkik olunduğu takdirde, Türkiye'nin katılan memleketler arasında hayat seviyesi en düşük memleket olduğu derhal göze çarpar.”¹⁰²⁵

Stefanos Yerasimos'a göre yardımın hedeflediği, muhtemel yeni bir silahlı çatışma durumunda, savaş yorgunluğunu henüz üzerinden atamamış ABD ordusunun

¹⁰²¹ 5583 No'lu “Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına dair Kanun”, (4.III.1950 Tarih, 7448 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

¹⁰²² Sefer Şener-Cüneyt Kılıç, “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yabancı Sermaye”, **Bilgi** (16), (1), 2008, s.30.

¹⁰²³ **Son Posta Gazetesi**, 15 Ocak 1950.

¹⁰²⁴ **BCA**, Dosya No: E7, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 73.465..7., Tarih: 0.0.1950, s.3,4.

¹⁰²⁵ **BCA**, Dosya No: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 60.373..3., Tarih: 6.3.1951, s.3.

yerine, ateş hattında en ön sırada yer almaya itilecek Türk ordusunun donatılmasıydı.¹⁰²⁶ Türk hükümetinin yukarıda yazılan içten itirafları, Yerasimos'un değerlendirmesini destekler nitelikteydi.

4.1.2. İthalat ve İhracat Politikası: Olanaklar ve Sonuçlar

İktisadi gelişme ile dış ticaret politikası birbiriyle ilişkili oldu. Gelişmiş, zengin ülkelerin dış ticaret hadleri daima kendi lehlerindeydi. Dış ticaretin çoğunlukla açık vermesi ise gelişmemiş ülkelerde görülen ana eğilimdi.¹⁰²⁷ 1929 yılında spekülasyon ihracatın etkileri ile birleşen dünya krizi Türkiye'nin dış ticaret dengesinin bozulmasına yol açtı. Dış ticaret açığı yaklaşık ikiye katlandı.¹⁰²⁸

Bu dönemden sonra ticaret dengesinin aktif özelliğinin korunması ve dış ticaretin milli ve dönemseller koşullara uygun şekilde belirlenmesi, Türk dış ticaret politikasının temel esasları oldu.¹⁰²⁹ Ulusal iktisadi faaliyetler, özellikle de ithalat ve ihracat, sanayinin korunmasına olanak tanıyacak şekilde denetim altına alındı.¹⁰³⁰ Türkiye'nin dış ticareti, gümrük tarifeleri, kotalar ve kambiyo denetimi ile devlet

¹⁰²⁶ Yerasimos, **a.g.e.**, s.174.

¹⁰²⁷ V. Toprak, **a.g.e.**, s.12-13.

¹⁰²⁸ Tezel, **a.g.e.**, 155; 1923-1950 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri için Bkz. **Tablo-6**.

¹⁰²⁹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, Birinci inikad, Tarih: 1.XI.1937, s.4; A. İnan, **Devletçilik İlkesi ve**, s.140; **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1455.38..2, Tarih: 0.0.1938, s.4; 1930-38 döneminde müdahaleci ve korumacı dış ticaret politikasının ana ilkeleri, Türkiye'den mal alan ülkelere mal satın alınması, ülke içinde üretilen malların ithalinin yasaklanması, öteki malların ticaret anlaşmaları çerçevesinde serbestçe ithali, ihraç mallarının kalitesinin yükseltilmesi ve dış ticaret dengesinin lehte temini olmuştur. Nahit Töre, "*Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası*", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.56; 1934 Nisanı'nda Kemalist Türkiye'nin dış ticaret politikasının "*bizden satın alan ülkelere mal satın alırız*" saf pratiğine dayandığı ifade edilmekteydi. H. Sami, "*Sanayileşme Programımız, Harici Ticaretimiz*", **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Nisan 1934.

¹⁰³⁰ Aktan, "*Kurtuluş Savaşından Günümüze*", s.61. Sanayinin himayesi elzem görüldü, himayenin esasını da gümrük tarifesi kanunu oluşturdu. **TBMM(ZC)**, Cilt: 2, Devre: IV, Fevkalade İçtima, On sekizinci inikad, Tarih: 27.VI.1931, s.176; Takas komisyonunun teşkili hakkında Mecliste yapılan konuşmalarda, bir memleketin milli iktisadının ihracatına dayandığı, kendisine güvenli dış pazarlar oluşturmuş ülkelerin ekonomilerinin daha sarsılmaz olduğu bu nedenle memleketlerin türlü önlemlerle dış pazarları ele geçirme hedefi güttüğüne dikkat çekilmekteydi. **TBMM(ZC)**, Cilt: 8, Devre: IV, İçtima: 1, Kırk dokuzuncu inikat, Tarih: 19.V.1932, s.174.

kontrolü altına girdi.¹⁰³¹ Bu dönemde ticari muvazene ve paranın istikrarı, Âli İktisat Meclisi'nin önemli gündem maddelerinden biriydi.¹⁰³²

Tablo - 6 (1923-1950 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri)

Yıllar	İthalat (Bin \$)	İhracat (Bin \$)	Dış Tic. Açığı (Bin \$)	Top. Dış Tic. (Bin \$)
1923	86.872	50.790	-36.082	137.662
1924	100.462	82.435	-18.027	182.897
1925	128.953	102.700	-26.253	231.653
1926	121.411	96.437	-24.974	217.848
1927	107.752	80.749	-27.003	188.501
1928	113.710	88.278	-25.432	201.988
1929	123.558	74.827	-48.731	198.385
1930	69.540	71.380	1.840	140.920
1931	59.935	60.226	291	120.161
1932	40.718	47.972	7.254	88.690
1933	45.091	58.065	12.974	103.156
1934	68.761	73.007	4.246	141.768
1935	70.635	76.232	5.597	146.867
1936	73.619	93.670	20.051	167.289
1937	90.540	109.225	18.685	199.765
1938	118.899	115.019	-3.880	233.918
1939	92.498	99.647	7.149	192.145
1940	50.035	80.904	30.869	130.939
1941	55.349	91.056	35.707	146.405
1942	112.879	126.115	13.236	238.994
1943	155.340	196.734	41.394	352.074
1944	126.230	177.952	51.722	304.182
1945	96.969	168.264	71.295	265.233
1946	118.889	214.580	95.691	333.469
1947	244.644	223.301	-21.343	467.945
1948	275.053	196.799	-78.254	471.852
1949	290.220	247.825	-42.395	538.045
1950	285.664	263.424	-22.240	549.088

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2009, TÜİK, Ankara, 2010, s.431

1923-1929 döneminde Türkiye'nin en büyük ticaret ortakları İtalya ve İngiltere idi.¹⁰³³

¹⁰³¹ Mustafa Sönmez, **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İTO Yayını, İstanbul, 2004, s.43.

¹⁰³² **Akşam Gazetesi**, 6 Mayıs 1929; Ödemeler dengesi ile ilgili çalışmalar yapılması yaşamsal önemde görülmekteydi. **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Kanunuevvel (Aralık) 1931.

1930'lu yılların başlarında Avusturya,¹⁰³⁴ Norveç¹⁰³⁵ Almanya¹⁰³⁶ Çekoslovakya¹⁰³⁷ Polonya¹⁰³⁸, Irak ve Yunanistan'a kadar uzanan¹⁰³⁹ birçok ülke ile ticari ilişkiler kuruldu. İran ile emek birliği anlaşması yapıldı.¹⁰⁴⁰ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı¹⁰⁴¹ düşük olsa da, stratejik bir öneme sahipti.¹⁰⁴² Times'ın İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre 1930 Şubatı'nda Sovyet Hükümeti Türkiye'ye 1.600.000 dolar (320.000 pound) ödemede bulundu. Türk Hükümeti bu ödemenin Türkiye'den alınan mallar karşılığında yapıldığını açıkladı.¹⁰⁴³ Eskişehir Milletvekili Emin Bey Meclis'te, milletin de takdir ettiği kara gün dostu Sovyetler Birliği ile iktisadi alanda daha sıkı ilişkiler kurulup kurulamayacağını öğrenmek istiyordu. Kurulamazdı zira siyasi sistem farklıydı. Bu farklılık, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ticari işbirliğinin genişlemesini önliyordu. Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye ithalat, gümrük kanunlarına bağlı olmak kaydıyla tamamen serbestti. Bununla birlikte ayrı rejimler olması nedeniyle Türkiye'den Soyvetler'e ithalat, Türk tüccarların tekelinde değildi.¹⁰⁴⁴

---

¹⁰³³ Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938)", s.56; Dış ticarete, 1925 yılında İtalya ilk sırayı alırken 1928 yılında Almanya birinci sırayı aldı. **Akşam Gazetesi**, 7 Teşrinisani 1929; Türkiye Dış Ticaretinde Yer Alan Ülkelerin Payı için Bkz. **EK-11**; 1929 sonunda eski İtalyan Bakan Kont Volpi Ankara'yı ziyaret etti. Times'ın İstanbul muhabirinin güvenilir kaynaktan edindiğini söylediği bilgiye göre bu ziyaret büyük ölçüde, İtalyan Ticaret Bankası'nın Türkiye'ye sağladığı kredi ile ilgiliydi. Süresi 1 yıllık olan bu 1.000.000 poundluk kredinin sterlin üzerinden ödenecek faizi %5,5 idi. Times muhabiri bu kredinin Türkiye üzerinde İtalyan nüfuzunu artırmak amacıyla verildiğini belirtmekteydi. "Turkey Foreign Debts", **Times** [London, England], 11 February 1930, p.14.

¹⁰³⁴ **TBMM(ZC)**, Cilt: 2, Devre: IV, Fevkalade İçtima, On sekizinci inikat, Tarih: 27.VI.1931, s.162.

¹⁰³⁵ **TBMM(ZC)**, Cilt: 3, Devre: IV, Fevkalade İçtima, Yirmi üçüncü inikat, Tarih: 6.VII.1931, s.46.

¹⁰³⁶ **TBMM(ZC)**, Cilt: 3, Devre: IV, Fevkalade İçtima, Otuz birinci inikat, Tarih: 19.VII.1931, s.196.

¹⁰³⁷ **TBMM(ZC)**, Cilt: 8, Devre: IV, İçtima: 1, Elli ikinci inikat, Tarih: 26.V.1932, s.248.

¹⁰³⁸ **TBMM(ZC)**, Cilt: 11, Devre: IV, İçtima: 2, On ikinci inikat, Tarih: 8.XII.1932, s.21.

¹⁰³⁹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 6, Devre: IV, İçtima: 1, Yirmi üçüncü inikat, Tarih: 18.II.1932, s.2.

¹⁰⁴⁰ **TBMM(ZC)**, Cilt: 11, Devre: IV, İçtima: 2, On ikinci inikat, Tarih: 29.XII.1932, s.2.

¹⁰⁴¹ Söz konusu pay 1924-1929 arasında %3 iken, 1930'larda %5'e çıkmıştı. Tezel, **a.g.e.**, s.162.

¹⁰⁴² 1929 yılında iki ülke arasında yapılan ticaret anlaşması sayesinde Sovyetler Birliğine ihracat gerçekleştirilmişti. **Son Saat Gazetesi**, 6 Mart 1929; 1929 sonlarında Rusya'ya yapılacak ihracat hakkı Sanayi ve Maadin Bankası ile Ziraat Bankası'na verilmişti. **Akşam Gazetesi**, 16 Teşrinisani 1929; *Times* gazetesinde Düyun-u Umumiye'nin kurulması gündeme getirilirken, bunalmış koşullarında Türkiye borcunu ödemeye zorlanırken, 1931 Martı'nda Sovyetler Birliği ile ticaret sözleşmesi yapıldı. Rozaliyev, **a.g.e.**, s.73; Ekim ayında Türkiye'ye gelen Litvinof, şerefine verilen ziyafette "hükümetler el yordamı ile istikamet ararken dostluğumuz bariz vasıfları ile nazarı dikkat celbediyor" diyordu. **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Teşrinievvel 1931.

¹⁰⁴³ "Turkey Foreign Debts", **Times** [London, England], 11 February 1930, p.14.

¹⁰⁴⁴ **TBMM(ZC)**, Cilt: 3, Devre: IV, Fevkalade İçtima, Otuz dördüncü inikat, Tarih: 22.VII.1931, s.316-317; Ekonomi Bakanı Celal Bayar 1935 Temmuzunda Zekai Apaydın ve B. Vorobief (Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki ticaret mümessili) ile birlikte, Moskova'da dış ticaret ve ağır sanayi ileri gelenleriyle görüştü. **Zaman Gazetesi**, 17 Temmuz 1935; 1937 yazında Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi, yeni Sovyet-Türk ticaret ve seyrisefain muahedesinin imzalanacağını memnuniyetle bildirirken iki hükümet arasındaki dostluğun, kolektif güvenlik temelinde, barışı

1933 yılında yapılan Londra Konferansı'nda takas anlaşmalarından kurtulması ve gümrük tarifelerinin indirilmesi önerilmekteydi.¹⁰⁴⁵ Ancak 1936'da dünyayı saran özel anlaşmaların sayısı iki yüz yetmişe ulaştı.¹⁰⁴⁶ 1934 yılında uluslararası ticaret anlaşmaları, Dış Ticaret Müdürlüğü, İhracat Ofisi ve yabancı ticaret mümessillikleri arasındaki ilişkiyi organize bir şekilde sağlamak amacıyla *Türkiye Dış Ticaret İşleri Milli Ofisi* (Türkofis) kuruldu.¹⁰⁴⁷ Türkiye 1938 yılına kadar Almanya, Avusturya, Estonya, Fransa, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Macaristan, Romanya ve Yugoslavya dahil pek çok ülke ile Ticaret ve Kliring Anlaşması yaptı.¹⁰⁴⁸ İthalat ve ihracatın %90'ı kliring anlaşmalarıyla bağlı olunan ülkelerle yapılmaktaydı.¹⁰⁴⁹ Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'dan sonra dış ticaretinin büyük bölümünü kliring yoluyla yapan üçüncü ülke olup dış ticaretinde yüzünü giderek daha çok Almanya'ya dönmekteydi.¹⁰⁵⁰ İngiltere, sömürgelerinden daha kaliteli ve ucuza alması nedeniyle Türk ihraç mallarına ilgi göstermiyordu.¹⁰⁵¹ 1930'lu yılların sonunda Türkiye ticari anlamda Almanya'ya yakın bir pozisyondaydı.¹⁰⁵² Sovyetler Birliği ile 1938 yılından sonra gerilemeye başlayan dış ticaret, savaş yıllarında en düşük düzeye geriledi. 1943 yılında hiç ticaret yapılmadı. 1944 yılı ve sonrasında ise Sovyetler Birliği'nin, Türkiye dış ticaretinde yeri yoktu.¹⁰⁵³

1938 yılında döviz azlığı karşısında dış ticaret ve döviz durumunu incelemek ve gerekli önlemleri almak üzere bir komisyon kuruldu.¹⁰⁵⁴ Döviz durumundaki

---

sağlamaya yönelik olduğunu beyan etmekteydi. **Ayın Tarihi**, No: 43, Basın Genel Direktörlüğü Yayını, Ankara, Haziran 1937, s.86.

¹⁰⁴⁵ **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1454.33..4, Tarih: 3.6.1933.

¹⁰⁴⁶ H. Derin, **a.g.e.**, s.117.

¹⁰⁴⁷ **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1455.38..2, Tarih: 0.0.1938, s.4; Tekeli-İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de**, s.246-247.

¹⁰⁴⁸ **BCA**, Dosya: 2. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 580.2308..4, Tarih: 0.0.1938, s.3-10, 17.

¹⁰⁴⁹ **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1455.38..2, Tarih: 0.0.1938, s.4.

¹⁰⁵⁰ F. Neumark, "*Türkiye İktisadiyatı: 1938 Senesinde Türk Harici Ticareti*", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 62, Sayı: 1, 1939, s.123.

¹⁰⁵¹ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef**, s.287; 1938 yılında İngiltere'den yapılan ithalat kadar İngiltere'ye ihracat yapılamadığı ve İngiliz parasının değerindeki dalgalanmalar nedeniyle ihracatçının zararını engellemeye yönelik tedbirler alındığı bildirilmekteydi. **BCA**, Dosya: 177/7, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 167.163..7, Tarih: 25.10.1939.

¹⁰⁵² **FO**, R 241/17/44, No.5, 1940, p.7; Türkiye Dış Ticaretinde Yer Alan Ülkelerin Payı için Bkz. **EK-11**.

¹⁰⁵³ Tezel, **a.g.e.**, s.149; Türkiye Dış Ticaretinde Yer Alan Ülkelerin Payı için Bkz. **EK-11**.

¹⁰⁵⁴ **BCA**, Dosya: 25073, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 207.414..14, Tarih: 14.9.1938; Ertesi yıl Ticaret ve İktisat Bakanlığınca dış borçların dövizle ödenmesinin sınırlandırılması, mümkünse

sıkışıklık, Türkiye'yi ihraç edilen ülkeden, takas yoluyla ithale (satın almaya) yönlendirmekteydi.¹⁰⁵⁵ Tüccarın kur riskinin önlenmesi ve ihracatın kolaylaştırılması amacıyla Ağustos 1939'da kurulan Takas Limited Şirketi'ne, savaş çıktıktan sonra ihracatın yanında ithal yetkisi de verildi.¹⁰⁵⁶ Hükümet, savaş yönetimini bir yasa ile belirleyen Milli Korunma Kanunu ile halkın ve milli savunmanın ihtiyacını karşılamak amacıyla, üreticinin çıkarlarına zarar vermeyecek tarzda iç üretim fazlasının ihracatını düzenleme yetkisini üstlendi.¹⁰⁵⁷ Bu dönemde Ticaret Vekâleti'ne bağlı Petrol Ofisi ve İthalat-ihracat yapma yetkisiyle donatılmış Ticaret Ofisi kuruldu.¹⁰⁵⁸

Savaş döneminde Almanya, İngiltere ve ABD, stratejik niteliğe sahip bir maden olan kromu sağlamada dışa bağımlıydılar. Krom, savaşı zaferle sonuçlandırmak isteyen iki taraf için de vazgeçilmez bir madendi.¹⁰⁵⁹ Almanya

---

kaldırılması planlandı. **BCA**, Dosya: 250, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 207.414..19, Tarih: 31.08.1939.

¹⁰⁵⁵ **BCA**, Dosya: 257/22, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 212.442..5, Tarih: 6.2.1940; **BCA**, Dosya: 257/28, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 212.442..11, Tarih: 4.4.1940.

¹⁰⁵⁶ **BCA**, Dosya: 2/12198, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 89.102..19, Tarih: 23.10.1939; M. Selçuk Özkan, “İkinci Dünya Savaşı Yılları Türkiye'nin Takas Usulü Ticareti”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 34, Yaz 2012, s.92; Savaş öncesinde, ihraç edilen malda tek alıcı karşısına tek satıcı olarak çıkmak amacıyla kurulan İhracatçı Birliklere, savaş döneminde İthalatçı Birlikler eklendi. 1940 Nisanı'nda kurulan İthalatçı Birlikler, fatura verme zorunluluğu getirerek komisyoncu, sanayici ve tüccarın faaliyetlerinin devlet tarafından izlenmesini amaçlamaktaydı. Tekeli-İlkin, **İktisadi Politikaları ve**, s.220.

¹⁰⁵⁷ 3780 No'lu “*Milli Korunma Kanunu*”, (26.I.1940 Tarih, 4417 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**). Birgül Ayman Güler, “*Kırklı Yıllarda Yönetim*”, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, s.2; İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Türk sanayi, daralmış hatta kısmen durmuş olan ithalat açığını kapatmak zorunda olduğu ve bu konuda en ufak bir ihmalin milli bağımsızlıkla ilgili olduğu bir döneme girmişti. Samet Ağaoğlu, “*6 Harp Yılı'nın Verdiği Ders*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 145, 4 Ocak 1946, s.5.

¹⁰⁵⁸ Timur, **Türkiye'de Çok Partili**, s.27; Bülent Duru, “*1941: Kıtık yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları*”, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008, s.168; Savaş yıllarında devletin müdahaleci iktisat politikası iş çevrelerini bürokratlara muhtaç kılmaktaydı. Timur, **Türkiye'de Çok Partili**, s.27.

¹⁰⁵⁹ Nuri Karakaş, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt/Volume: XXV, Sayı/Number: 2, Aralık/December: 2010, s.448; Müttefikleri stratejileri aynı zamanda tarafsız ülkelerin topraklarında düşmanın ticari ve finansal aktivitelerini denetlemeye de yönelikti. Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ticaretini kapsayan ihracat, müttefiklerin Türkiye üzerinde yürüttükleri ekonomik savaşın baş gündem maddesiydi. Amerika Türk kromuyla sadece düşmanın almasını önlemek için değil, kendisi de kroma ihtiyaç duyduğu için ilgilenmekteydi. Türkiye'den ABD'ye 1940 yılında başlayan krom teslimatında, ABD Türkiye'ye dünya fiyatlarının çok üstünde bir ödeme yapmıştı. Pınar Dost-Niyego, “*II. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Amerika'nın Türkiye Rekabeti*”, **Toplumsal Tarih**, 205, Ocak 2011, s.82,87; Türkiye'nin savaş yıllarındaki İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Huguesson'un en önemli görevi, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını engellemek ya da olabildiğince sınırlamak olmuştur. **FO, British Documents of Foreign Affairs**, Part III, Series B, v.III, Persia and Afghanistan January, 1940-December, 1941, ed. Malcolm Yapp, University Publications of America, 1997, p.xiv-xv; 1944 Nisanı'nda bir İngiliz mecmuası Almanların, Türklere daha fazla krom alabilmek için işgal ettikleri

Türkiye'den gıda maddeleri ve madenleri pahalı satın almakta,¹⁰⁶⁰ buna karşılık işlenmiş maddeleri de pahalı satmaktaydı. Bu durum tüketicinin aleyhine tüccarın lehineydi.¹⁰⁶¹ Almanya ile yapılan kliring anlaşmaları nedeniyle krom madeninden düşük düzeyde yararlanıldı. Türkiye her ne kadar acil ihtiyaçlarını bu şekilde karşılayabildiyse de savaş koşullarında yaşamsal öneme sahip olan bu madenden üst düzeyde faydalanılamadı.¹⁰⁶² İkinci Dünya Savaşı başladığı zaman kliring anlaşmaları zorlaştı. İzlediği yayılcı dış politika nedeniyle kliring yapmak için en uygun ülke Almanya idi.¹⁰⁶³ Savaş yıllarında başka pek çok ülke ile de takas anlaşmaları yapıldı.¹⁰⁶⁴ Aynı yıllarda İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı büyüdü.¹⁰⁶⁵ 1944'te Orta Avrupa piyasasına ihracat kapandı, savaş koşullarından kaynaklanan olağanüstü koşullar nedeniyle dış ticaret (yabancılarla alış-veriş) daralmaya başladı. Ülkede yeterli derecede yabancı parası olmaması nedeniyle fabrika genişletmek, yenilemek veya yeni fabrika açmak olanaksızlaştı.

---

yerlerdeki altınları Türkiye'ye verdiğini iddia etmekteydi. Menemencioğlu bu iddiayı yalanlıyor ve Merkez Bankası'ndaki altın stokunun yükselişi, müttefiklerden alınan krediye ve onlarla yapılan fazla ihracata bağlanıyordu. **TBMM(ZC)**, Cilt: 9, Devre: VII, İçtima: 1, Kırk beşinci inikat, Tarih: 22.IV.1944, s.96.

¹⁰⁶⁰ Savaş öncesinde, Murgul bakır madenleri, Şark kromları, Ergani ve Kuvarshan bakırı, Keskin molipten madeni, Değirmisaz Linyitleri, Ereğli kömür işletmeleri, Divriği demir madeni Etibank tarafından ihraç edilmek amacıyla işletildi. **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1455.38..2, Tarih: 0.0.1938.

¹⁰⁶¹ Keyder bu takas sonucunda Türkiye'nin almaya mecbur edildiği Avusturya malı çakmakların 1950'lerde hala satıldığını söylüyordu. Keyder'in değerlendirmesine göre "*Bu ilişki ekonomiye bir bütün olarak pek yararlı değildi ama ticaretin özel kişilerin elinde olması nedeniyle belli tüccarların devletin askeri levazım ihalelerini kazanmalarına ve ihracatın bir bölümünden vurgun yurmalarına yaradı.*" Keyder, **Türkiye'de Devlet ve**, s.93; Vehbi Koç bu yıllarda hükümetin en fazla anlaşma yaptığı ülke olan Almanya ile ticaret yaptığını anlatmaktaydı. Koç'a göre bu nedenle İngilizler, Koç'un firmasını kara listeye almıştı. Tam da o sıralarda Sarayburnu'na demirlemiş altı yüz kişilik Romanya Musevisini taşıyan vapurda, Mobil Oil şirketinin Romanya'daki direktörü, eşi ve iki çocuğu bulunmaktaydı. Mobil'in Türkiye genel müdürü Mr. Walker'ın, Vehbi Koç'un siyasi nüfuzunu kullanarak bu dört kişiyi vapurdan kurtarması sayesinde Koç'un firması kara listeden çıkarıldı. Daha sonra İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan vapur, Boğaz dışında içindekilerle birlikte bilinmeyen bir şekilde batırıldı. Dündar (haz.), **Vehbi Koç Özel**, s.142-143.

¹⁰⁶² M. Selçuk Özkan, "*İkinci Dünya Savaşı Yılları Türkiye'nin Takas Usulü Ticareti*", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 34, Yaz 2012, s.92-94.

¹⁰⁶³ **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1456.40..6, Tarih: 0.0.1947, s.7; Hitler Almanya'sı, silahlanma hazırlıkları için tüm Güneydoğu Avrupa'yı ideal bir ekonomik hammadde deposu olarak görüyordu. Türkiye'de de Hitler'in sonradan uyuşmazlığa düştüğü iktisat Bakanı Schacht'ın başkanlığında bu dış ticaret politikası uygulanıyordu. Glasneck, **a.g.e.**, s.63.

¹⁰⁶⁴ **BCA**, Dosya: 257, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 212.442..6, Tarih: 22.02.1940; **BCA**, Dosya: 20222, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 178.231..11, Tarih: 20.06.1940; **BCA**, Dosya: 177, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 167.164..1, Tarih: 15.08.1940; **BCA**, Dosya: 172A/2, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 163.141..2, Tarih: 20.02.1942; **BCA**, Dosya: 2/17947, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 98.42..14, Tarih: 21.05.1942; **BCA**, Dosya: 155, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 153.84..6, Tarih: 17.06.1942; **BCA**, Dosya: 17713, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 167.164..6, Tarih: 12.4.1944.

¹⁰⁶⁵ Tezel, **a.g.e.**, s.166; Türkiye Dış Ticaretinde Yer Alan Ülkelerin Payı için Bkz. **EK-11**.

Avrupa ya da ABD'den fabrika açmak amacıyla makine ve alet getirmek isteyen vatandaşlara döviz sağlamak zorlaştı. Savaş sonunda takas ve kliring anlaşmaları gündemden düştü. Bretton Woods Anlaşmasının ortaya çıkardığı Milletlerarası Para Fonu uluslararası ödemelerde, kliring esasını değil kıymetli yerleşik (müstekar) paraları hatta altını esas olarak kabul etti.¹⁰⁶⁶ Savaş bitiğinde takas usulünün pahalılık doğurduğu anlaşılmıştı. Çok taraflı alışverişlerde fiyatlar dünya piyasasında oluşurken, iki taraflı anlaşmalarda malın fiyatı taraflara göre belirlenmekteydi. Takas yoluyla mallar pahalıya satıldı ve pahalıya alındı. Dışarıdan pahalıya alınan mallar, iç piyasada pahalıya satıldı. Takas yolu ile ithal edilen mallar bu nedenle pahalılığa yol açmaktaydı. Takas işlemlerinde çoğunlukla ithalatçı ve ihracatçı farklı tüccarlardı. Bu durum ihracatçının alacağı fazla bedeli ithalatçının ödemesi anlamına gelmekteydi. Cevat Nizami'ye göre aslında pahalılık takas sisteminden değil, ihraç mallarının fiyatının yüksek tutulmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁰⁶⁷ Bütün dünya ülkelerinin girdiği Bretton Woods Anlaşmalarının dışında kalmak olanaksızdı. Kliring-takas sistemini sürdürmek imkânı yoktu.¹⁰⁶⁸ Takas Limited Şirketi Aralık 1945'te tasfiye edildi.¹⁰⁶⁹

Mustafa Sönmez savaş koşullarının iktisadi politikasını şu şekilde değerlendirmekteydi:

“Korumacı dış ticaret politikası daha da koyulaştırılmış, ancak yoğun devlet müdahalesinden doğan büyük rantlar, devletten çok özel sermaye için önemli kaynak birikimi sağlamıştır. Öte yandan Milli Korunma Kanunu'nun sağladığı ortam da bu palazlanmaya güç katmıştır. Dış ticaret politikasının ve dünya ticaret konjonktürünün Türkiye lehine gelişen seyri ise kullanmaya hazır önemli miktarda altın ve döviz birikimi sağlamıştır. Savaş yılları süresince sermayedarların sağladığı sermaye birikiminin boyutları ve birikmiş altın ve döviz stokları, savaş sonrası izlenecek ekonomi politikasını biçimlendirecek önemli ana öğelerden ikisidir.”¹⁰⁷⁰

Ocak 1945'te Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerini kesmesinin hemen ardından ABD Türkiye'ye ihracatı serbest bıraktı.¹⁰⁷¹ Amerika'nın kendi himaye sisteminde bazı gedikler açmayı kabullenmesi durumunda bunun, bazı koşullar altında, diğer

¹⁰⁶⁶ BCA, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1456.40..6, Tarih: 0.0.1947, s.6, 8; 1923-1950 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri için Bkz. **Tablo-6**.

¹⁰⁶⁷ Cevat Nizami, “*Takas Usulünün Pahalılık Doğurduğu Anlaşılmıştır*”, **Vatan Gazetesi**, 2 Aralık 1945.

¹⁰⁶⁸ BCA, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1456.40..6, Tarih: 0.0.1947, s.8.

¹⁰⁶⁹ <http://www.garantibarter.com.tr>. 29.05.2014.

¹⁰⁷⁰ M. Sönmez, **a.g.e.**, s.69.

¹⁰⁷¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 ve 5 Ocak 1945.

ülkelerin gümrük duvarlarının indirilmesinde etkili olacağı öngörülmektedir.¹⁰⁷² Kasım'da yapılan Ticaret Odaları Kongresi'nde İthalatçı ve İhracatçı Birliklere son verilmesi, İthal mallarının büyük bir kısmının Yerli Mallar Pazarı'na devrinin kaldırılması talep edildi.¹⁰⁷³ Cevat Nizami Ofislerin lağvını, ihracatta lisans usulünün kaldırılmasını, Ticaret Odalarının bağımsız olmasını ve artık işlerin tüccarın teşebbüsüne ve sorumluluğuna bırakılmasını istemekteydi.¹⁰⁷⁴ Nizami ayrıca Birliklerin, tüccarın sırrını ifşa ederek gayrimeşru rekabet yarattığından şikâyet etmekteydi. Nizami'ye göre “*Sahip olduğu sıklardan yararlanmayacak idare ve uzman heyeti üyesi garantisini vermek olanaksızdı.*”¹⁰⁷⁵

1945 Ağustosunda ABD'li ve Türk işadamları arasında ticari ilişkiler yoğunlaştı.¹⁰⁷⁶ Maliye Bakanı N. Esat Sümer 1946 bütçesine dair demecinde, ihracat vergilerinin kaldırılacağını açıkladı.¹⁰⁷⁷ 1946 yılı başında Amerika'da yalnız Türkiye ile iş yapmak isteyen ticaret evleri kurulmaya başladı. Amerika'ya giden Türk tüccarlar çoğaldı. Ticaret Ofisi'nin görevlerinin bir bölümü kurulacak olan Dış Ticaret Bankası'na devredilecekti.¹⁰⁷⁸ Şubat'ta Ticaret Ofisi'nin malları tasfiye edilerek yerine geçecek olan %51 sermayesi devletin olan Dış Ticaret Bankası'nın kuruluş çalışmaları başladı.¹⁰⁷⁹ Mecliste İthalat Birlikleri ve Ticaret Ofisi'nin kaldırılacağı açıklandı.¹⁰⁸⁰ 1946 Kasım sonunda Birliklerin tasfiyesi kararnamesi yürürlüğe girdi. İthalatçıların, Birliklere üye olması ve aidat vermesi kaydı kalktı.¹⁰⁸¹ Çoğu ülkede savaş uygulamaları devam ederken 1946 yılı ortalarında 510 sayılı kararnamenin kaldırılması kararlaştırıldı.¹⁰⁸² İthalat ve iç sanayi mallarının tüketiciye ulaşınca kadar kaç elden geçeceği konusunda sınırlama kaldırıldı.¹⁰⁸³ Ticaret Odasının Başbakana hazırladığı raporda, ticaretin serbest olması gerektiği ifade

---

¹⁰⁷² Şükrü Baban, “*Ekonominin Politikadan Üstünlüğü*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 6, Sayı: 126, 16 Mart 1945, s.6.

¹⁰⁷³ **Vatan Gazetesi**, 13 Kasım 1945.

¹⁰⁷⁴ Cevat Nizami, “*Ticaret Odaları Adına Ortaya Atılan Düşünceler*”, **Vatan Gazetesi**, 25 Kasım 1945.

¹⁰⁷⁵ Cevat Nizami, “*Ticarette Sır ve Birlikler*”, **Vatan Gazetesi**, 2 Aralık 1945.

¹⁰⁷⁶ **Vatan Gazetesi**, 16 Ekim 1945.

¹⁰⁷⁷ **Vatan Gazetesi**, 1 Ekim 1945.

¹⁰⁷⁸ **Ekonomi Gazetesi**, 31 Ocak 1946.

¹⁰⁷⁹ **Ekonomi Gazetesi**, 8 Şubat 1946.

¹⁰⁸⁰ **TBMM(ZC)**, Cilt: 1, Dönem: VIII, Toplantı: 0, Üçüncü birleşim, Tarih: 14.VII.1946, s.31.

¹⁰⁸¹ **Ekonomi Gazetesi**, 20 Kasım 1946.

¹⁰⁸² **Ekonomi Gazetesi**, 5 Nisan 1946.

¹⁰⁸³ Esat Tekeli, “*Ticareti Ferahlatıcı Tedbirler*”, **Ulus Gazetesi**, 2 Temmuz 1946.

ediliyordu.¹⁰⁸⁴ Bütün Avrupa’da “*makûs istikamette*” tedbirler alındığı bir dönemde Türkiye çok önceden dış ticaret mübadelelerini kolaylaştırıcı önlemler alma yoluna girmiş bulunmaktaydı. Bu durum Avrupa İktisadi İşbirliği toplantısında daha göze çarpıcı bir hale gelmişti.¹⁰⁸⁵

1949 Nisanı’nda, yaygın olmasa da takas usulünün hala sürdürülmesi, iktisadi durumdaki sağlıksız duruma yol açan nedenlerden biri olarak görülmekteydi. *Türkiye İktisat Mecmuası*’nda görüşlerini dile getiren Ahmet Ziya Haznedar’a göre ihracatçıların lehine, ithalatçıların aleyhine olan bu durum dış ticarete istikrarsızlığın ve tıkanıklığın nedeniydi. Kişisel değil, genel çıkarların düşünülmesi gerektiğini belirten Haznedar, takas usulünün açmazını şöyle dile getirmekteydi.

“Takasın devam ettirildiği ve genişletildiği takdirde şüphesiz ki, gerek ithalat ve gerekse ihracatımızda bir hareket başlayacaktır. Fakat, buna mukabil mevcut ticaret anlaşmaları büsbütün işlemeyecek, ihraç mallarımızın fiyatları mütemadiyen artacak ve artış ithal malları fiyatlarına intikal edecek ve binnetice, bu gün tahammül edilmez bir hale gelen hayat pahalılığı gayri muayyen bir seviyeye kadar yükselmekte devam edecektir...”¹⁰⁸⁶

Yine aynı mecmuada başka bir yazar, dış ticarete ihraç mallarının dünya fiyatları seviyesine çekilmesinin gerekliliğine ve sadece belli bir zümrenin işine yarayan takasın devalüasyona yol açabileceğine dikkat çekmekteydi.¹⁰⁸⁷ 8 Eylül 1949 tarihli ve 3/9726 numaralı kararname ile karşılıklı mübadele şeklindeki takas sistemi, belli sayıdaki malla sınırlandırılmıştı.¹⁰⁸⁸

---

¹⁰⁸⁴ **Ekonomi Gazetesi**, 6 Aralık 1946.

¹⁰⁸⁵ **BCA**, Dosya: E4, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 60.368..14, Tarih: 23.12.1947, s.18-19.

¹⁰⁸⁶ Ahmet Ziya Haznedar, “*Takas usulü ve Dış Ticaretimiz*”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 15, Nisan 1949, s.17-18.

¹⁰⁸⁷ David Somek, “*Dış Ticaret Davaları*”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 15, Nisan 1949, s.18-19.

¹⁰⁸⁸ Esat Tekeli, “*Türkiye’de Devletin İktisadi Faaliyetlere İştiraki ve Bu Husustaki Nizamlama Tedbirleri*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 21, No: 1-4, Ekim 1959-Temmuz 1960, s.51.

4.1.3. Savaş Sonrası İktisadi Bağımlılığının Kökenleri

Tezel Türkiye'nin 1945 sonrası iktisadi bağımlılığının kökenlerini, 1930-1938 döneminde izlenen emperyalist güce bağımlı, kliring-takas usullerinin benimsendiği dış ticaret politikasında aramak gerektiğini şöyle ima etmekteydi.¹⁰⁸⁹

“1930'ların Kemalist ve Devletçi Türkiyesi'nde aydın-bürokrat kadrolarca gerçekleştirilmiş bir bağımsız kalkınmacılık arayan üçüncü dünyacı arkadaşlarımızın modellerini, tarihi genellemelerini gözden geçirmeleri gerekiyor. Türkiye tarihinin başka dönemlerinde görülmemiş derecede bir emperyalist güce bağımlı olma olgusu, devletçiliğin altın çağının içinde yatıyor.”¹⁰⁹⁰

Çağlar Keyder de Türkiye'de devletçiliğin başarıya ulaşamaması ve sanayi yatırımları döneminin olgunluğa erişmeden son bulmasının nedenini, II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya ile girilen eşitsiz ticaret ilişkisinde görmekteydi. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın sermaye birikiminin sanayiye yönelik kullanımını engellemesiyle birleşti. Keyder'e göre bunların sonucunda savaş sonrasında birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de iç burjuvazi, Marshall yardım planının başlattığı bağımlılığı kabullenmeye hazırды.¹⁰⁹¹ W. Röpke ise kliring-takas gibi uluslararası ticaret usullerinin yeni memleketlerin sanayileşmesi ve iktisadi bağımsızlığı üzerinde bir dereceye kadar etkili olabileceğini kabul etmekle birlikte belirleyici olmadığını düşünmekteydi. Örneğin 3 Haziran 1939 tarihli *Economist* Dergisi, Alman-Romen ticaret anlaşmasının Romanya'nın sanayileşmesine engel olduğunu yazıyordu. Ancak dış ticaret politikası sanayileşme ve iktisadi bağımsızlığı etkilemekle birlikte uygun bir dış ticaret politikası, sanayileşme ve iktisadi bağımsızlığı sağlama açısından olanaklar da sunabilirdi. Röpke bunu şu şekilde açıklamaktaydı.

“Sınaileşmenin bugün evvelce olduğundan çok daha az bir mikyasta [ölçekte] ecnebi sermaye ve teşebbüsünün müzaheretine [korumasına] mazhar oluşu da ayrıca ehemmiyeti olan bir vâkıdır; ve bu keyfiyet sınai istiklale doğru giden bugünkü temayülü teşvik eden sebeplerden biridir.”¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁹ Tezel, **a.g.e.**, s.161.

¹⁰⁹⁰ Aynı yer.

¹⁰⁹¹ Çağlar Keyder, **Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979, s.122.

¹⁰⁹² W. Röpke, “*Zirai Memleketlerin Sınaileşmesi*”, çev. Hamit Çağal, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cild: II, Sayı: 1, Birinciteşrin (Ekim) 1940, İstanbul, 1941, s.15, 18.

Üretim malları sanayinin dünyada yayılması, yeni sanayileşmeyi başarmış ülkelerin, dünya ticareti açısından, önemini artırıyordu. Örneğin Sovyetler Birliği'nin kolektivist ve cebri sanayileşme sürecinin başlarında, üretim malları ithalatı en üst düzeye çıkıyor, sanayileşme başarıldıktan sonra bu artış düşüyor ve dış ticaretin öneminin zamanla gittikçe azaldığı görülüyordu. Başka bir deyişle sanayileşme dış ticareti daha istikrarlı hale getirirken, dış ticaretin ülke bağımsızlığındaki rolünü azaltıcı bir etki yaratmaktaydı. Röpke Sovyetler Birliği örneğine benzer şekilde, yeni sanayileşmiş bir ülkenin iktisadi bağımsızlığa bu kadar hızla yaklaşması konusunda olduğu gibi dış ticaret politikasının ülkenin iktisadi bağımsızlığını doğrudan belirlediği konusunda da bir genelleme yapmanın son derece zor olduğunu savunuyordu.¹⁰⁹³ Görüldüğü gibi Türkiye'nin 1945 sonrasındaki iktisadi bağımlılığı ile 1930-1938 arasında izlediği dış ticaret politikası arasında doğrudan bir ilişki kurmak, zorlamadan öte bir anlam taşımamaktaydı. Kaldı ki bu dönemde dış ticaret politikasında dengeler gözetilerek kararlı ve dürüst bir dış politika yürütülmüş, ulusal ve uluslararası konjonktüre uygun şekilde karşılıklı çıkar ve izin esasına bağlı kalınmıştı.¹⁰⁹⁴ Tek ülkeye bilinçsizce bağlılık, söz konusu değildi. Örneğin 1933'te getirilen ABD'li Türk İktisadiyatını İnceleme Heyeti, Ticaret ve Sanayi Odası Reisi aracılığıyla Türkiye'nin kredi ihtiyaçları ve kaynakları, dışarıda bulunan Türk sermayesi miktarının ne kadar olduğu ve benzeri konularda bilgi istemekteydi.¹⁰⁹⁵ 1937 yılında dış ticaretin kliring anlaşmalarından kurtarılması girişimi, 1938 yılında dış ticaretin açık vermesiyle sonuçlandı. Bunun üzerine yeniden sınırlamalara

---

¹⁰⁹³ a.g.m., 16-18.

¹⁰⁹⁴ **TBMM(ZC)**, Cilt: 27, Devre: V, İçtima: 4, Birinci inikad, Tarih: 1.XI.1938, s.4-5; Ayrıca 1938 yaz aylarında Türkiye, Almanya'nın izlediği dış politikaya uzak ve soğuktu. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef**, s.351; Keza aynı zamanlarda Türk basınında Almanya'yı eleştiren yazıların çıkması üzerine, Alman hükümeti bu durumu kınadı ve Ankara'nın yıllardır Moskova ile sürdürdüğü yakın ilişkiye rağmen Alman basınında Türkiye aleyhine bir yazı çıkmadığını belirtti. Türk basınında çıkan Almanya aleyhine yazıların arkasında kimin yer aldığını merak eden Alman hükümeti, Türk yetkililere, Türk-Alman dostluğunun böylesi sabotajlara izin vermeyecek kadar değerli olduğunu ve bu tür neşriyatın önlenmesi gerektiğini bildirdi. **BCA**, Dosya: 85/243, Fon Kodu: 30..10.0.0., Yer No: 85.558..1, Tarih: 7.5.1938, s.2, 5-6; Üstelik bu dönemde, Almanya'nın Türkiye üzerindeki özel amaçlarını ustalıkla yerine getirebilecek biri olarak görülen Von Papen, Türkiye'de sefirdi. *Washington Evening Post* Gazetesi, Türkiye'nin, Almanların bu niyetini derhal idrak ettiğini yazdı. Gazete, Nazilerin saldırgan bir politika izlemesi durumunda karşılarında Kemalizmi bulacakları yorumunu yapmaktaydı. **BCA**, Dosya: 420/145, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 231.559..1, Tarih: 16.05.1938, s.6.

¹⁰⁹⁵ **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1454.33..5, Tarih: 27.7.1933, s.1-3; Heyet, memleketin genel iktisadi durumunu incelemek üzere ABD'den getirildi. İncelemeler sonlanmadan Heyet başkanı Hines'in ölümü üzerine Mr Dorr ile anlaşma yapıldı. **BCA**, Sayı: 2/558, Dosya No: 243-161, Fon Kodu: 30.18..1.2, Yer No: 44.27..18, Tarih: 3.5.1934.

dönüldü. Savaş boyunca dış ticaretin sınırlanması politikası sürdürüldü. İzlenen politika sayesinde dış ticaret sürekli fazla verdi.¹⁰⁹⁶ Orta Avrupa iktisadi nizamı, takas ve kliring anlaşmalarını zorunlu kılıyordu. Türk hükümeti durumun farkındaydı.¹⁰⁹⁷

Türkiye'nin iktisadi politikasından hoşlanmayan Almanya, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin sanayileşme sürecine müdahalede bulunmayı amaçlamaktaydı. Deutsche Bank Müdürü Weigelt'in Türkiye için o dönemde düşündüğü iktisat politikası, Thornburg'un savaştan sonra önerdiği ile aynı nitelikteydi. Weigelt demiryolu yapımını, madenlerin işletilmesini ve tarımsal üretimin yükseltilmesini hedef alan bir plan açıkladı. Ona göre tarım çekirdek alan olmalıydı. Sanayileşme, ülkeden daha çok ve daha iyi ham madde ve yarı işlenmiş mallar üretmekle sınırlanmalıydı. Ancak Türkiye'nin sanayi planının ilk başarıları, Almanya'yı ve diğer Batı ülkelerini bu planlardan uzaklaşmaya zorladı. Alman yetkiliye göre Türkiye'nin Alman yardımı olmadan da sanayi üretimine geçeceğinin görülmesi nedeniyle engelleme çabaları bırakıldı ve kurulacak fabrikalarda Türk hükümetine yardım etme olanakları araştırıldı. Alman yetkilinin kimya sanayi kurmada Bayar'a yaptığı ısrarlı işbirliği teklifinin gerisinde kliring hesabının dengelenmesi kaygısından çok bu projeleri İngiliz kimya sanayine kaptırma korkusu vardı. Karabük demir-çelik fabrikasında Alman firması Krupp, İngiliz şirketi karşısında yenik düştü. Türkiye ağır sanayiye sahip olmaması nedeniyle dışarıdan silah almak zorundaydı. Aras'ın 1938 yılında 10.000 tonluk bir zırhlının 1942'de teslim edilmesi teklifini, Türkiye'nin ödemeyi dövizle yapmaması nedeniyle Almanya geri çevirdi. Fakat İngiliz ve Fransız rekabeti söz konusuydu. Almanya'nın Türkiye ile yapılan savaş malzemesi ticaretinin dışında kalması olanaksızdı.¹⁰⁹⁸ Türkiye Alman üstünlüğünün kendisini Avrupa'da güçlü bir şekilde gösterdiği bir zamanda Almanya'ya yöneldi.¹⁰⁹⁹ Savaş yıllarında da Almanya ile ticaret anlaşmaları yapıldı.¹¹⁰⁰ 1944 yılında aynı kıymette Türk mallarının sağlanması karşılığında

¹⁰⁹⁶ Kepenek-Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, s.79; 1923-1950 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri için Bkz. **Tablo-6**.

¹⁰⁹⁷ BCA, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1456.40..6, Tarih: 0.0.1947, s.22.

¹⁰⁹⁸ Glasneck, **a.g.e.**, s.68-73.

¹⁰⁹⁹ Necdet Ekinci, "*İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları*", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.715.

¹¹⁰⁰ "*Türkiye ile Almanya Arasında Ticari Mübadelelerin ...dair Kanun Layihası ve Hariciye ve İktisat Encümenleri Mazbataları (1/58)*", **T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü**, Sayı: 6/13256,

Junkers 52 tipinde beş adet tayyare alındı.¹¹⁰¹ Aynı yılın Nisan ayında Müttefik devletler, Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurmaya yönelik Türkiye'nin üzerindeki baskılarının artırdı. 14 Nisan'da Amerikan ve İngiliz Büyükelçisi Türk Hükümetine gönderdiği notada Türkiye'nin Almanya'ya stratejik madenleri vermeyi sürdürmesi halinde, ona diğer tarafsız ülkelere uygulanan abluka önlemlerinin uygulanacağını bildirdi. Bunun üzerine Türkiye 20 Nisan'da Almanya'ya krom ihracatına son verdi. Japonya ile ticari ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi 6 Ocak 1945 tarihini buldu.¹¹⁰²

Savaş sonrasında ABD, özellikle bir süre için Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük paya sahip ülke oldu. Bu dönemde ikinci önemli ülke İngiltere idi.¹¹⁰³ Türkiye'nin OEEC içinde yer alması ve Marshall yardımları, onun dış ekonomik ilişkilerde Amerika'ya ve Avrupa'ya daha yakın olmasına neden oldu.¹¹⁰⁴ Türkiye, dış ticarete Amerika ve İngiltere'den sonra üçüncü olan İtalya'ya 1948 yılının ilk ayı içinde 33.000.000 liralık mal sattı. Buna karşılık İtalya'dan 64.000.000 liralık mal ithal etti. Aradaki açık büyük ölçüde dolarla ödendi.¹¹⁰⁵

1948 yılı ortalarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye iktisadi alandan nüfuz etmek amacıyla peyk ülkelerini kullanacağına ve Türkiye'nin ihraç mallarından bazılarını almak isteyeceğine dikkat çekilmekteydi. Çünkü peyk hükümetleri, Moskova'nın direktifleri doğrultusunda Türkiye ile ticari ilişkilerini kesecekleri yerde aksine ticaretlerini artırma eğilimi içine girmişlerdi. Sovyetler Birliği'nin uzun bir aradan sonra, Avrupa siyasi çevrelerince “İkinci Von Papen” diye anılan Sovyet

---

29.IV.1943; 4435 No'lu “Türkiye ile Almanya Arasında Münakti 9.X.1941 Tarihli Ticari Mübadelelerin Tanzimine Dair ...Almanya Hükümetiyle teati olunan notaların Tasdiki Hakkında Kanun”, (12.VI.1943 Tarih, 5428 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**, s.540).

¹¹⁰¹ 4613 No'lu “Türkiye ile Almanya Arasında Ticari Mübadelelere ...Tasdikine Dair Kanun”, (18.VII.1944 Tarih, 5759 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

¹¹⁰² Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.181-183; Tüm müttefiklerde Türkiye'nin Almanya ağırlıklı bir politika izlediği kanısı güçlenmişti. İngiliz Amiral Kelly, dönemin Ulaştırma Bakanlığını yapmış Fahri Ergin'e şu serzenişte bulunmuştu: “...kahve veriyoruz Almanlara hediyeye ediyorsunuz, gazı, benzini biraz fazla versek onları da Almanlara vereceksiniz. Büyük ölçüde Almanya'ya balık ihraç ederek onları besliyorsunuz...”. İkinci, “İnönü Dönemi ve”, s.715.

¹¹⁰³ Tezel, **a.g.e.**, s.169.

¹¹⁰⁴ Erol Manısalı, “Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 30, Sayı: 1-4, Ekim 1970-Eylül 1970, s.108; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, İkinci Basım, E Yayınları. İstanbul, 2006, s.471.

¹¹⁰⁵ “1948 Senesinde Türkiye Dış Ticareti”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 13, Şubat 1949, s.46; Türkiye Dış Ticaretinde Yer Alan Ülkelerin Payı için Bkz. **EK-11**.

Büyükelçisi'ni Türkiye'ye göndermesi bu söylentileri alevlendirmişti. Sovyetlerin yumuşama politikasının iktisadi temellere dayandığı değerlendirildiği yapılmaktaydı.¹¹⁰⁶ Bu haberlere göre Sovyetler piyasada nüfuzlu şahsiyet avcılığına başlamışlardı. Ayrıca Çekoslovak, Polonyalı ve Macar tüccar ajanlar aracılığıyla Türk dış ticaretini sabote etmek amacındaydılar.¹¹⁰⁷ Bütün bunlara karşılık Türkiye, 1948 yılının ilk on bir ayında ABD, İngiltere ve İtalya'dan sonra en fazla dış ticareti Çekoslovakya ile yaptı. Bu ülke ile 38.000.000 liralık ithalat, 33.000.000 liralık ihracat yapıldı. Bu dönemde dış ticaret yapılan diğer ülkeler Mısır, Fransa, Yunanistan, Filistin toprakları oldu.¹¹⁰⁸ 1948 yılı Ağustosunda Almanya ile büyük ölçekli ticaret yapmaya çalışılmaktaydı.¹¹⁰⁹ Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas, Türkiye'ye davet ettiği Alman Ticaret Heyeti ile görüşmekteydi.¹¹¹⁰

1948 yılı sonlarına doğru Almanya ile Türkiye arasında ticaret başladı.¹¹¹¹ Almanya'ya sembolik olarak savaş ilan ettikten sonra bu ülkeye karşı çekingenlik doğduğunu ifade eden Aslan Tufan Yazman, Türk tüccarlarının bunu aşmasını ve ticaret olanaklarını bizzat yerinde tetkik etmek amacıyla Almanya'ya gitmelerini salık vermekteydi.¹¹¹² Dış ticarete yeniden önem kazanmaya başlayan Almanya'nın 1950 yılında, Türkiye'nin ithalatındaki payı %20, ihracatındaki payı ise %25'e çıktı.¹¹¹³

---

¹¹⁰⁶ **Son Saat Gazetesi**, 13 Haziran 1948; Gazete haberlerine göre Moskova'dan emir almakta olan peyk hükümetleri Türkiye ile ticari faaliyetlerini hızlandırdı. Bütün peyk ülkelerinin Türkiye'nin ihracat maddelerini azami miktarda alma çabası içinde oldukları gözlemlenmekteydi. Bu ülkeler iktisadi istihbarata önem vermekte karşılarında en büyük rakip olarak İtalya'yı görmekteydiler. İktisadi çevrelerce Türk hükümeti ile ticaret ve ödemeler anlaşması yapmak üzere Polonya'dan gelen heyetin başında deneyimli bir kişinin bulunması, Moskova'nın, Polonya ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilere önem verdiği şeklinde yorumlanmaktaydı. **Son Saat Gazetesi**, 17 Haziran 1948.

¹¹⁰⁷ **Son Saat Gazetesi**, 1 Temmuz 1948.

¹¹⁰⁸ "1948 Senesinde Türkiye Dış Ticareti", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 13, Şubat 1949, s.46.

¹¹⁰⁹ **Ekonomi Gazetesi**, 4 Ağustos 1948.

¹¹¹⁰ **Ulus Gazetesi**, 23 Eylül 1948.

¹¹¹¹ "Almanya Ticaret Anlaşması", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 209, 11 Ekim 1948, s.5; J.E.İ.A. (Joint Export Import Agency) adlı Anglo-Amerikan teşekkül, Alman makamları ile birlikte, işgal bölgesinin dış ticaretini düzenlemekteydi. Bu teşekkülün amacı, Almanya'nın dolayısıyla Avrupa'nın ekonomik gelişmesini sağlamaktı. **a.g.m.**, s.17.

¹¹¹² Aslan Tufan Yazman, "Tüccarlarımızın Almanya'ya Gitmelerinin Şartı", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 211, 19 Kasım 1948, s.4.

¹¹¹³ Tezel, **a.g.e.**, s.169; Türkiye Dış Ticaretinde Yer Alan Ülkelerin Payı için Bkz. **EK-11**.

4.1.4. 7 Eylül Kararları ve Dış Ticarete Yansımaları

Savaş öncesinde ve başında öncelikli müşterilerini Orta Avrupa piyasasının oluşturduğu Türkiye'nin, savaş yıllarında ve sonunda dış ticaret coğrafyası değişti. Bu koşullar altında dış ticarete İngiltere ve Amerika'ya yönelmek durumunda kaldı. Böylece söz konusu ülkelerin dış ticaret şartlarına uymak gerekliliği liranın dış değerini ayarlamayı zorunlu kılmaktaydı.¹¹¹⁴ 7 Ağustos 1946 tarihinde kurulan Recep Peker hükümetinin programında İthalat Birliklerinin ve Ticaret Ofisi'nin kaldırılacağı açıklandı. Dış ticaret politikasının amacı, çok taraflı mal değişimini olanaklı hale getiren serbest dövizle ticaret yapmaya uygun önlemleri almak olarak açıklandı.¹¹¹⁵ Peker hükümetinin programına uygun olarak, 7 Eylül 1946 tarihinde alınan kararlarla yabancı paraların Türk parası ile olan fiyatı değiştirilerek bir dolar 280 kuruş yapıldı ve prim uygulama usulü kaldırıldı. Dönemin yaklaşık aynı tarihli belgesinde bu kararlar şöyle açıklanmakta ve gerekçelendirilmekteydi.

“7 Eylül 1946 tarihinden evvel yabancı paraların bir resmi fiatı vardı. Bir de bu resmi fiatın yanıbaşında ithalatçılardan alınan ve ihracatçılara verilen yekdiğerinden miktar itibarile farklı iki çeşit prim mevcuttu. Bir doların fiatı 129 kuruştı. Bununla beraber ihracatçılar harice sattıkları mallar mukabilinde elde ettikleri dolarları sattıkları zaman bu 129 kuruştan başka bir de %40 nispetinde prim alırlardı ki ellerine geçen her doları bu surette 180,60 kuruşa satmış olurlardı. İthalatçılar da hariçten getirdikleri malların bedelini öderken 129 kuruşa ilaveten %48 nispetinde bir prim verirlerdi ki bu yüzden ithalatçılar için bir doların fiatı 190,92 kuruşa yükselirdi. İthalatçılar lehine, müstahsillerimiz aleyhine bir prim hasıl eden, sanayimizi ve maliyet hesaplarımızı karmakarışık bir duruma sokan devlet bütçemize nahoş tesirler yapan ve bir kelime ile iktisadiyatımıza suni ve kararsız bir veçhe veren paramızın iç ve dış satın alma güçleri arasındaki farkı izale etmeğe mecburduk. ...Ergeç yapılması gereken ayarlamayı ihracat mevsiminden önce yapmağa mecburduk.”¹¹¹⁶

Ticaret Bakanı 7 Eylül Kararlarının ardından para operasyonunun acil gerekçesini şöyle açıklamaktaydı. “İthalatın bollaştırılması için dövize gerek vardı. Döviz ihracattan gelir. İhracat ise daralma eğilimindeydi. O halde ithalata hamle verecek tedbirleri hemen almaktan başka çare yoktu.”¹¹¹⁷ 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde 7 Eylül Kararları dayanaksız ve zamansız olarak nitelendirildi. Çünkü

¹¹¹⁴ BCA, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1456.40..6, Tarih: 0.0.1947, s.24-25.

¹¹¹⁵ Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri, Cilt I, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978, s.145.

¹¹¹⁶ BCA, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1456.40..6, Tarih: 0.0.1947, s.22-23.

¹¹¹⁷ Son Posta Gazetesi, 11 Eylül 1946.

sadece teknik ayarlamalarla, paranın dış değerinin düşürülmesiyle üretim ve ihracatın artacağı tahmin olunmuştu. Oysa üretim unsurlarında artış sağlanmadan ya da var olan üretim unsurlarını daha verimli hale getirecek düzenlemeler yapılmadan, üretimin dolayısıyla da ihracatın yükseltilemeyeceğinin bilinmesi gerekirdi.¹¹¹⁸ Döviz azlığının ithalatı daraltması gerçeği sadece sonuçtu. İthalat, ihracat olanaklarına bağlıydı. Dış krediler sayesinde fazla ithalat yapmak ancak geçici ve sınırlı bir süre için mümkün olabilirdi. Zira krediler sonuçta ihracat fazlasından elde edilecek alacaklarla ödenecekti. Bu kredilerin tüketim malları ithalinde değil de üretim araçları ithalinde kullanılması, üretimin artırılarak borçların ihracat fazlası ile ödenmesini ve aynı zamanda milli tüketimin görece artmasını sağlayabilirdi. 1930'dan önce uygulanan ve 1946'dan sonra tekrarlanan sınırsız ithalat uygulaması olumsuz sonuçlar verdi. Hâlbuki geniş ihracat sayesinde sınırsız ithalat rejimi izleyen ülkeler ABD gibi büyük üretim kapasitesine sahip ve mallarını kolayca dünya piyasasına sürebilen ülkelerdi. Bu uygulama ve 7 Eylül Kararları, 1945-1946 yıllarında fazla veren dış ticaretin, 1947 yılında açık vermesine yol açtı.¹¹¹⁹ 1947 ve 1948 yılları ithalatının karşılaştırmalı şekilde “*milyon lira*” olarak ifadesi şöyle oldu.¹¹²⁰

---

¹¹¹⁸ Kılıçdaroğlu (haz.), **a.g.e.**, s.348; Ticaret Bakanı, her ne kadar sınai üretimleri Türkiye'ye göre yüksek olsa da, İngiltere ve Batı Avrupa'nın önemli bir bölümünün, “*imsak*” rejimi içinde olduğunu, üretimlerinin büyük kısmını kendi gereksinmelerine harcamadıklarını belirtmekteydi. Bakana göre, Türkiye'de de, sınırı olmakla birlikte bu şekilde yapılan tasarrufun, üretim araçlarına ayrılması sosyal ve iktisadi açıdan yararlıydı. Bu bağlamda ihtiyatlı bir şekilde ithalat yapmak ve ithalat listesini gözden geçirerek döviz tahsislerinde tüketim maddesi ve üretim aracı diye bir seçim yapmak zorunluluktuktu. Esat Tekeli, “*Ticaret Politikamız*”, **Ulus Gazetesi**, 28 Ağustos 1948.

¹¹¹⁹ Refik Şükrü Suvla, “*Dış Ticaret Siyasetimiz*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 212, 30 Kasım 1948, s.3,7; 1923-1950 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri için Bkz. **Tablo-6**; Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas, 1948 Ağustosunda ticaretin tamamen şahsi teşebbüslere bırakılacağını açıkladı. **Vatan Gazetesi**, 3 Ağustos 1948; Refik Şükrü Suvla işadamlarıyla yapılan toplantıda, dış ticaretin tamamen işadamlarına bırakılması görüşüne karşı çıkmakta ve dış ticaretin sadece tüccarlara bırakılmayacak kadar kamu çıkarlarını ilgilendirdiğini vurgulamaktaydı. “*İş Adamlarıyla İlim Adamları Arasındaki Tartışmalar*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 213-216, 31 Aralık 1948, s.73.

¹¹²⁰ “*1948 Senesinde Türkiye Dış Ticareti*”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 13, Şubat 1949, s.47; 1947-1948 Yılları İthalat Miktarları için Bkz. **Tablo-7**.

Tablo - 7 (1947-1948 Yılları İthalat Miktarları)

İTHAL EDİLEN MALLAR	1947 Yılı (Milyon Lira)	1948 Yılı (Milyon Lira)
Makineler	62,9	113,6
Pamuk mensucat	110,4	70,5
Demir ve çelik	60,9	68,8
Yün, kıl iplikleri	31,9	42,1
Akar yakıt ve madeni yağlar	24,8	37,6
Pamuk ipliği	47,7	32,9
Tıbbi aletler	12,2	21,6
Kağıt ve mümasili	16,0	20,3
Toplam	366,8	407,4

Kaynak: Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı: 13, Şubat 1949, s.47

1947 yılında ithalatın artması nedeniyle de dış ticaret açık vermiş durumdaydı. 1947 yılında zaten artmış olan ithalat miktarı tablodan görüldüğü gibi 1948 yılında daha da arttı. Dış ticaret dengesinin 1948 yılında vermiş olduğu açığa, geziler ve çeşitli nedenlerle elde edilen dövizden daha fazlasının dışarı ödenmesi de eklendiği takdirde ödemeler dengesinin nasıl tehlikeli bir şekilde bozulduğu ortaya çıkmaktaydı.¹¹²¹ Asıl önemli nokta ise bu dış ticaret açığının gittikçe büyüme eğilimi göstermesiydi. Bu kararlar alındıktan sonraki iki yıl ihracat çok az yükseldiği halde ithalat büyük miktarda yükseldi. Memlekete halkın ihtiyaç duyduğu değil gereksiz bazı malların girdiği ortadaydı.¹¹²² Ülkede sürüp giden lüks tüketimle mücadele etmek amacıyla *Lüks ve İsrarla Mücadele Teşekkülü* kuruldu. 1948 Temmuzunda

¹¹²¹ Aynı yer.

¹¹²² “1948 Senesinde Türkiye Dış Ticareti”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Sayı: 13, Şubat 1949, s.45; Muhlis Ete İstanbul ve Ankara’da sıkça rastlanan otomobiller, yabancı memleketlerden getirilen pahalı kürk mantolar, gerekli gereksiz ABD, Avrupa gezilerinin lüks ve israf olduğunu yazmaktaydı. Muhlis Ete, “İsraf ve Lüks”, *Vatan Gazetesi*, 22 Temmuz 1948; Oysa İngiltere’de bile ne bir şişe Fransız şarabı ya da parfümü bulunmakta ne de sokaklarında lüks Amerikan otomobilleri görülmekteydi. *Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi*, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947, s.34.

Ticaret ve Sanayi Odasında ilk toplantısını yapan bu teşekkül¹¹²³ de lüks tüketimi önlemekte yeterli olamadı. Hüseyin Şakar *İktisadi Yürüyüş* Dergisi'nde, lüks malların genellikle takas yoluyla ithal edildiğini böylece ihraç maddelerinden elde edilen paranın sokağa atıldığını yazmaktaydı. Şakar'a göre yabancı hükümetler de bu lüks malları satmak için ısrarcıydı.¹¹²⁴ 1949 Şubatı'nda Ekonomi ve Ticaret Bakanları yaptıkları açıklamada, lüks maddeler ithalatının, ancak ihraç edilen malların dünya piyasasında aranır hale gelmesi halinde sınırlanabileceğine dikkat çekmekteydi. Oysa en yüksek ihraç malımız olan tütün ihtiyaç maddesi olmaktan çok yalnızca keyif vericiydi.¹¹²⁵ Örneğin 1948 yılı ihracatının başlıca kalemleri başta tütün olmak üzere şu mallardan oluşmaktaydı.¹¹²⁶

Tablo - 8 (1948 Yılında İhraç Edilen Mallar ve Tutarları)

İHRAÇ EDİLEN MALLAR	1948 YILI (Milyon TL)
Tütün	141
Kuru Meyve ve Fındık	74
Hububat ve Zahir	47
Yağlı Tohumlar	33
Madenler	25
Pamuk	24
Nebati İstihaller	21

Kaynak: Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı: 13, Şubat 1949, s.46

7 Eylül Kararları aynı zamanda ülkenin döviz rezervlerinin hızla erimesine yol açtı. Bu kararlar sonrasında dış ticaret sürekli açık verdi.¹¹²⁷ Kararlar başka önlemlerle de takviye edildi. Fiyat denetimi serbest bırakıldı. Özellikle ithalatçıların emrine, sayısı gittikçe artan emtia için serbest döviz miktarı tahsis edildi. Gümrük resimleri, %157 arttırılmak suretiyle yeni koşullara uyarlandı. Bu uyarlama ile zam

¹¹²³ **Ekonomi Gazetesi**, 21 Temmuz 1948; Hükümet de lüks ile mücadeleye fiili olarak başlamış ve lüks eşya ithal etmek isteyenlerin talepleri kabul edilmemiştir. **Ekonomi Gazetesi**, 24 Temmuz 1948; **Ekonomi Gazetesi**, 26 Temmuz 1948; Lüksle Mücadele Hakkında haber için bkz. **EK-12**.

¹¹²⁴ Hüseyin Şakar, "*Lüks Vergisi*", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 209, 11 Ekim 1948, s.4.

¹¹²⁵ Suat Aray, "*İhracat İşlerimizin Aksaklıklarından*", **Tan Gazetesi**, 16 Şubat 1949, s.2.

¹¹²⁶ "*1948 Senesinde Türkiye Dış Ticareti*", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 13, Şubat 1949, s.46; 1948 Yılında İhraç Edilen Mallar ve Tutarları için Bkz. **Tablo-8**.

¹¹²⁷ Parasız, **a.g.e.**, 94-95; Yentürk-Kepenek, **a.g.e.**, s.121.

yapılması düşünölen memur maaşları için de kaynak yaratmak amaçlanmıştı. Kararlar aynı zamanda iç fiyat düzeyinin yükselmesine de yol açtı. Tüccarlar büyük karlar sağladı.¹¹²⁸ Haşim Nahit Erbil, *İktisadi Yürüyüş* dergisinde, 7 Eylül kararlarını aşırı kâr hırslarına alet ederek halkın hayat pahalılığı altında ezilmesine yol açan vurguncu tüccarları eleştirmektedir. Erbil'e göre ihracatçılar bu kararlardan sonra ihraç mallarının fiyatlarını yükselterek ihracatı yasak olan malların ve tüm gıda maddelerinin fiyatlarının yükselmesine neden oldu. Hükümetin ihracat ve ithalatı artırarak hayatı ucuzlatmak amacıyla aldığı kararlar vurguncu tüccarlar yüzünden başarıya ulaşamadı. Yazar iktisadi durumun kötülüğünden özel teşebbüsü sorumlu tutan Thornburg'un karşısında, tüccarların, iktisadi durumun kötülüğünden kendilerinin sorumlu olduğunu itiraf etmelerini istemekteydi.¹¹²⁹ Mevcut vergi sistemi, hazinenin bu abartılı kazançlardan yeterli payı almasını olanaksız kılmaktaydı.¹¹³⁰ Savaş döneminde vergi sisteminin yetersiz ve adaletsiz olduğu iyice ortaya çıkmıştı. Gelişmiş ölkelerde uygulanan gelir vergisi sistemi, gittikçe artan kamu harcamaları için önemli bir kaynak niteliğindedir. Gelişmekte olan ölkelerin çağdaş bir vergi sistemiyle elde ettikleri iç tasarruflarını yatırıma yönlendirmeleri kalkınmaları açısından büyük önem taşımaktaydı.¹¹³¹

1948 yılında yapılan Türkiye İktisat Kongresi'nde üretim ve milli gelir artmadan vergi ıslahatı yapmadan bütçenin sürekli açık vermesinin iktisadi ve sosyal

---

¹¹²⁸ Fritz Neumark, "Türkiye'de Harp Sonrası Mali Tedbirler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 8, No: 1-4, Ekim 1946-Temmuz 1947, s.82-83; Kararlardan hemen sonra altın karaborsası büyük bir matem içine girdi, İzmir'de ellerinde üzüm stokları bulunanlar büyük kazanç sağladı, dışarıdan hububat talepleri yükseldi. **Son Posta Gazetesi**, 10 Eylül 1946.

¹¹²⁹ Haşim Nahit Erbil, "İthalat ve İhracatın Artması Pahalılığı Nasıl Arttırdı?", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 184, 30 Ağustos 1947, s.4-24; Erbil'in sözünü ettiği, Thornburg'un Temmuz başında İstanbullu tüccarlarla yaptığı görüşmedir. Thornburg bu görüşmede tüccarlara "Türkiye'de niçin özel teşebbüs yok, Türkler niçin çalışmıyorlar, niçin her işi hükümete bırakıyorlar..." gibi sorular yöneltmiştir. "Amerikan Heyetinin Türkiye Ekonomisi Hakkındaki Görüşleri", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 50, Ağustos 1947, s.257.

¹¹³⁰ Neumark, "Türkiye'de Harp Sonrası...", s.83; İkinci Dünya Savaşı başladığı zaman vergi yükü dağılımında adaletsizliğe dolayısıyla halk arasında tepkiye yol açan Kazanç Vergisi, on iki yıldır uygulanmaktaydı. Savaş içinde yükselen kamu harcamalarını karşılamak amacıyla yapılan vergi oranı artışları, durumu daha da kötüleştirdi. Keza beyannameye tabi olan tüccarlar yaklaşık olarak gerçeğe uygun şekilde vermek zorunda oldukları halde; onbinlerce hatta yüzbinlerce lira kazanan bazı tüccarlar, kazançlarıyla ilişkisi olmayan küçük oranlarda vergi verdiler. İlhan Tekeli-Selim İkin, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.36-37.

¹¹³¹ Mahmut İnan, "Türkiye'de Kazanç Vergisinden Gelir ve Kurumlar Vergisine Geçiş Süreci: 1940-1960 Dönemi", **Maliye Dergisi**, Sayı: 158, Ocak-Haziran 2010, s.354.

tehlikesine dikkat çekilmekte ve denk bütçenin önemi vurgulanmaktaydı.¹¹³² Rasyonel bir vergi politikasının sağlam bir ekonomi için elzem olduğunu belirten Neumark Kazanç Vergisi'nin, bazı mükelleflerin ödemeye gücü yettiği halde çok az vergilendirilmelerine, bazı kesimlerin de aşırı derecede vergiye tabi tutulmalarına yol açtığını yazmaktaydı.¹¹³³ Savaştan sonra başlatılan reform çalışmaları sayesinde 1949 yılında, Kazanç Vergisi yerine Gelir Vergisinin getirilmesi gerçekleştirildi.¹¹³⁴ Meclis'te yapılan Gelir Vergisi Kanun tasarısı ile ilgili görüşmelerde, Gelir Vergisi'nin ücretlerden, ticari kazançlardan, menkul kıymetlerin hareketinden ve gayrimenkulun kirasından doğacağı ifade edilmekteydi.¹¹³⁵ 1950 yılı Ocak ayı başında Gelir, Kurumlar ve Esnaf Vergileri ve Vergi usul Kanunlarının uygulanmasına başlandı.¹¹³⁶

4.1.5. Genel Değerlendirme

İzlenen dış ticaret politikası, dış politika, dünya şartları, ulusal olanaklar ve iktisadi politikalar bütünlüğü içinde anlam kazanmakta ve dış ticaret politikası iktisadi bağımsızlığı ve gelişmeyi bu bütünlük dolayısıyla etkilemekteydi. Savaş öncesindeki dış ticaret politikası bu bütünlük içinde barışçıl ve sanayileşmeyi destekleyici bir ekseninde gerçekleşti. Savaş döneminde Almanya'ya ihraç edilen Türk kromu, müttefiklerin Türkiye üzerinde yürüttükleri ekonomik mücadelenin baş sorunu oldu. Türkiye'nin, savaş sanayinin vazgeçilmez madeni olan kromun, Almanya'ya ihracatını, savaş sonuna doğru çok geç bir zamanda durdurması müttefiklerin güvenini sarsıcı etki yarattı. Bu bağlamda savaş sonrasında ortaya çıkan iktisadi bağımlılığın nedenini, 1930-1938 arasındaki kliring ve takas ticaretinden doğan bağımlılık ilişkisinde aramak indirgemeci bir yaklaşım olarak görüldü. Asıl olarak Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren güçlenmesi teşvik edilen milli burjuvazinin savaş yıllarında daha da gelişmesi ve yönetici-bürokrat kesimden

¹¹³² Kılıçdaroğlu (haz.), **a.g.e.**, s.350.

¹¹³³ F. Neumark, "*Vergi reformu*", **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 13, Şubat 1949, s.29; **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 213, 214, 215, 216, 31 Aralık 1948, s.100.

¹¹³⁴ M. İnan, **a.g.m.**, s.356, 362.

¹¹³⁵ **TBMM(TD)**, Cilt: 18, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Yetmiş birinci Birleşim, Tarih: 15.IV.1949, s.405; **Ulus Gazetesi**, 16 Nisan 1949.

¹¹³⁶ Kayra, **a.g.e.**, s.410.

özerkleşme isteği, yabancı sermayeye yönelimi belirleyen önemli bir faktör oldu. Savaş sonrasında iki kutuplu dünyasında, ABD'nin yanında yer almak burjuvaziye arayıp da bulamadığı imkânlar sundu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İthalatçı Birlikler benzeri, özellikle savaş döneminde devlet organı olarak büyük görevler yüklenmiş birçok kurumun görevine son verildi. İthalat, daha geniş esaslara ve daha kolay yöntemlere göre organize edildi. İthalat eşyasının fiyatlarını yükselten, hayat pahalılığına yol açan takas usulünden uzaklaşıldı. Serbest döviz ve kontenjan sınırlamalarına son verilerek serbest ithalat uygulamasına geçildi. Sanayileşmemiş ülkelerin dış ticaret dengesinin kolay etkilenebilir olması nedeniyle bu tür ülkelerin dış ticareti, korumacı önlemlere daha çok ihtiyaç duymaktaydı. 7 Eylül Kararlarından sonra izlenen sınırsız ithalat uygulaması, ülkeye gerçek ihtiyaç maddelerinin değil gereksiz lüks maddelerin girmesine yol açtı. Bu da dış ticaret dengesini olumsuz etkiledi.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, yönetsel olarak, rasyonel kullanım ve ekonomik bağımsızlığın en ufak bir zarar görmemesi temelinde dış kredi kullanımı anlayışını miras aldı. Savaş öncesinde, Osmanlı borçlarının ödenmesi için ısrar edildiği, dünya iktisadi krizinin kapıyı zorladığı, yabancı uzmanların o koşullarda olanaksız gördüğü bir dönemde Merkez Bankası kuruldu. Ülkenin payına düşen borcun ödenmesinde kararlı ve meydan okuyucu bir tavır sergilendi. Moratoryum ilan etmeden Osmanlı borçlarının sahiplenilmesi dış ilişkilerdeki güçlülüğün ve kararlılığın simgesiydi. Tüm bunlar ülkenin iktisadi politikası belirlenirken, dünya şartlarının zorlayıcılığı ve ulusal gücün olanakları arasındaki tercihin, ulusal gücün sınırlarının zorlanmasından yana yapıldığının açık kanıtlarıydı. 1930-1938 yılları arasında dış ticaret dengesinin korunmasında dönemsel koşullara uyum sağlanırken milli kaygılar asla göz ardı edilmedi. Dış ticaret politikası, konjonktürel şartlar ve milli hedefler arasındaki esnek dengede inşa edildi. Bu anlamda dönemin dış ticaret politikası, uluslararası dengeleri gözetken barışçıl bir dış politikanın ürünüydü.

Açık vermeyen istikrarlı bir dış ticaret tablosunun dolayısıyla milli iktisadın sağlam bir ihracata dayanması gerekiyordu. Bu gereklilik dış pazarlarda kaliteli ve işlenmiş mallarla yer almayı zorunlu kılmaktaydı. Normal iktisadi koşullar altında, dış pazarları egemenliği altında tutan sanayileşmiş ülkeler, uluslararası ticarete bu

tür mallarla yer almaları sayesinde ödemeler dengesi gibi bir sorun yaşamamaktaydı. Bu sorun sanayileşmemiş ülkelerin ana sorunuydu. Türkiye gibi sanayileşme çabaları içindeki az gelişmiş bir ülkenin uzun yıllar ödemeler dengesinde açık vermemesi, politik kararlılığının sonucuydu, ulusal onura duyulan güvenin göstergesiydi. Savaş dönemine kadar siyasi sistemi farklı ülkelerle, kolektif güvenlik ve ulusal çıkarlar temelinde kurulan dostluklar ödünsüz bir şekilde sürdürülebilmişti. Bu durum dış ticaret dengesinin sağlanmasında önemli bir unsurdu. Savaş döneminde ise dış ticaret politikası ile uyumlu bir iç iktisadi politika ve uluslararası dış politika yürütmekte eksik kalındı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ticari ilişki sürdürülen ülkeler büyük ölçüde farklılaştı. Örneğin 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği'nden, İtalya'ya Almanya'ya uzanan farklı siyasi yelpazedeki ülkelerle dış ticaret yapmada bir sakınca görülmedi. Oysa savaş sonrasında ülkenin ticari çıkarlarından ziyade, dış ticaret yapılacak ülkenin siyasi rejimi öne çıktı. Büyük Kuzey komşunun 1948 yılında detant politikası izlemeye başlaması kuşkuyla karşılandı. Siyasi rejim farklılığı nedeniyle Doğu Avrupa ülkelerinin ticaret yapma talepleri, Sovyetler Birliği'nin yönlendirmesi ile ticari sabotaj organizasyonunu akla getirdi. Savaş sonrasında benimsenen dış ticaret politikası, savaş yıllarında dış politikada atılan güvensizlik tohumları üzerinde inşa edildi. 1930-1938 arasında dış ticaret dengesi aynı zamanda bir “*Yurtta Barış Dünyada Barış*” ekseninde sürdürülen çabaların doğal sonucuydu. Savaş yıllarındaki dış ticaret dengesi gel-gitli politikaların ürünü oldu. Bedeli savaş sonundaki yalnızlık ve Amerika'ya iktisadi bağımlılık olarak ödendi. Görüldüğü gibi dış ticaret politikası başka saiklerle birleştiği zaman yönlendirici bir etki yaratmaktaydı.

Son olarak değinilmesi elzem bir dönüşüm, vergi alanında gerçekleşti. Bu dönemde yapılan vergi reformu ile Kazanç Vergisi'nden Gelir Vergisi'ne geçilerek çağdaş dünyaya uyumda son derece önemli bir adım atıldı. Bu reform sosyal adaletin sağlanmasında önemli bir başlangıç teşkil ettiği gibi dış ticaret dengesinin sağlanmasına ve hazineye katkı niteliği taşıması açısından da yararlı oldu.

4.2. Ulaşım Politikası

Ulaşım Politikası başlığı altında, bu tez, 1945-1950 yılları arasında Cumhuriyet'in ulaşım politikasındaki dönüşümü incelemektedir. Ulaşım politikası sivil hizmetlerin yanı sıra sanayileşmeye destek olması ve ülke savunması ile de doğrudan ilgilidir.¹¹³⁷ ABD'nin telkiniyle demiryolu yapımından karayolu yapımına öncelik tanıyan bir politikaya geçiş, demiryolundan karayoluna başlığı altında ele alınmaktadır. İkinci başlıkta, deniz ticaret filosunda ve askeri alanda sağlanan gelişme ve dönüşüm, deniz endüstrisi ile ilişkili olarak irdelenmektedir. Sivil hizmetler ve savaş sanayinin gelişimi ve dönüşümü bağlamında incelenen havacılık politikası başlığı altında ayrıca THK'nın uçak ve motor fabrikası ile Nuri Demirağ'ın uçak fabrikası girişimleri ele alınmaktadır. Bu başlık, ara sonuç ile sona ermektedir.

4.2.1. Demiryolundan Karayoluna

Ulusallık kaygısı bulunmayan Osmanlı demiryolu politikası, bütçe açığını kapatmak için İmparatorluğa yüksek faizle borç veren Avrupa sermayesinin sanayi ürünlerine pazar olma ve Avrupa'ya hammadde kaynağı olma üzerine kuruluydu. Daha doğru bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun demiryolu projesi, önce İngiltere ve Fransa, ardından Almanya tarafından yukarıda belirtilen amaçlar çerçevesinde belirlendi. Bu dönemde izlenen Batı sermayesine dayalı demiryolu politikası aynı zamanda onun sömürü aracı haline geldi. Devletin varlığını yabancı politikalara bağlayan ve milli ihtiyaçlardan doğmayan bu politika, ulusal birlik ve ulusal iktisat esasına aykırıydı. Cumhuriyetin demiryolu politikası ise öz kaynaklarına ve kamu çıkarlarına dayanmakta, ulusal iktisat ve vatan savunması ekseninde kurgulanmaktaydı. İmparatorluk 1856-1920 yılları arasında sadece 4000 km kadar demiryolu yapabilmişken, Cumhuriyet 1924-1932 yılları arasında yaklaşık 2000 km demiryolu yapmıştı.¹¹³⁸

¹¹³⁷ Bu anlamda Ulaştırma konusu, milli savunma ve bayındırlık işleriyle de iç içe oldu. “*Program Metni*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Ağustos 1946.

¹¹³⁸ Ali Süreyya, “*Demiryolu Siyasetimiz*”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933, s.57-61; İlk elektrikli tramvay Galata'dan Eminönü'ne 25 Şubat 1914'te geçti. **Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü**, İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2011, s.318.

Yeni Türkiye'nin yollarını asrın gerektirdiği ilerlemelere uygun hale getirmek gerektiğini vurgulayan Atatürk “*bir karış daha fazla şimendifer*” meydana getirilmesinin önemini, hızlı taşıt araçları vurgusunu da ihmal etmeden şöyle dile getirmekteydi.

“Az zaman içinde memleketimizin önemli merkezlerini demiryollarıyla birbirine bağlamak gerekir. Memlekette gömülü olan maden hazinelerini işletmek gerekir. Ekonomik canlılığın servet haline dönüşmesi için en gerekli şeyler, yollardır, hızlı taşıt araçlarıdır, demiryollarıdır.”¹¹³⁹

Cumhuriyet'e Osmanlı'dan, bakımsız ve döşeme şekline yeniden şekil vermek zorunda kaldığı bir demiryolu ağı miras kalmıştı. Elindeki olanaklar ve tarihsel koşullar şose yolları değil, demiryolunu geliştirmeye elverişli durumdaydı.¹¹⁴⁰ Demiryolu yapımı koşulların zorlandığı iyimser bir gerçekçiliğin ürünüydü. Yoksa karayolu ihmal edilerek demiryolu tercih edilmiş değildi. Cumhuriyet'in başından beri çeşitli karayolu planları hazırlandı fakat uygulanamadı.¹¹⁴¹ İddialı girişimlerden biri Amerikan Ford Şirketi ile Türk Hükümeti arasında 1928 yılı sonunda imzalanan sözleşmeydi.¹¹⁴² Yapılan sözleşmeye göre İstanbul'da kurulacak olan Ford Montaj Tesisi yirmi beş yıl gümrük vergisinden muaf olacaktı. Fabrikada çalışanların %75'i Türk vatandaşı işçilerden seçilecekti. 1930'da yüz elli araba olan fabrikanın tam kapasitesi, dört yıl sonra altıya düştü. Şirket aynı yıl 1 milyon zararla kapattı.¹¹⁴³

Ülkenin ekonomik gelişimi, demiryolu yapımından geçmekteydi. Bu amaçla 1929'da “*Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü*” kuruldu. 1930 yılında ekonomik

¹¹³⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Üçüncü Basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2007, s.406.

¹¹⁴⁰ Fatih Mehmet Dervişoğlu, “*Cumhuriyet Döneminin Demiryolu Tarihinde Bir Şahsiyet: Nuri Demirağ*”, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu*, 18 Aralık 2008, haz. Mukaddes Arslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s.101.

¹¹⁴¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Üçüncü Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.231.

¹¹⁴² Efdal As, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s.167-168; Ertesi yıl 1929'da 30 kilometrelik yeni yol yapıldı. *BCA*, Dosya: E8, Fon Kodu: 30..1.0.0, Sayı: , Yer No: 74.471..12, Tarih: 15.08.1957, s.3; Yıllara Göre Karayollarında Yapılan Harcamalar ve İşler ile ilgili belge için Bkz. **EK-13**.

¹¹⁴³ Kayra, *a.g.e.*, s.218-219; Amerikalılar bu tesisten bütün Orta Doğu'ya ihracat yapacak, Türkiye'de de araba devrimi başlatacaktı. Ne var ki dünya krizi çıktı; Türkiye devletçi sanayi politikasına yöneldi. 1935'te hesaplar incelendiğinde gümrük muafiyeti olmayan malların da kaçak olarak getirildiği görüldü. Rivayete göre Ford Şirketi, araba yapım tekeli kendisine verilmek şartıyla, Türkiye'nin yollarını da yapmayı önermişti. *a.g.e.*, s.219-220.

krize rağmen demiryolu inşaatları hızını kaybetmedi.¹¹⁴⁴ Dış çevreler Türkiye'nin izlediği demiryolu politikasının, ekonomisine ağır yük getirdiğini söylemekteydi. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da izlenen demiryolu politikası ile ilgili aynı doğrultuda eleştirileri vardı. Başvekil İnönü, 1930 yılında Sivas Demiryollarının açılışında yaptığı konuşmada Cumhuriyetin demiryolu politikasını, rejimin tüm politikalarını bütünlüğe kavuşturan ana eksen olarak tanımladı. Bu konuşmasında sözkonusu eleştirilere karşılık veren ve Türkiye'nin demiryolu konusunda öz kaynaklarına güvenen devletçilik politikası izlediğini ifade eden İnönü şu önemli noktalara değinmekteydi.

“İstiklâl Mücadelesinin mühim bir tecellisi daha hiç unutulmamalıdır. O da bu memleket bütün sahillerinden istilaya uğramış, en zengin mamureleri elinden çıkmış olduğu halde işte bu yolsuz ve ağaçsız orta Anadolu'nun insanları ve vasıtalarıyla kurtulmak ızdırına düşmesidir. Sabittir ki İzmir'in servet ve emniyetinin her tehlikeden azade olmasının başlıca vasıtası, Sivaslının yirmi dört saat sonra İzmir'i müdafaa edecek imkâna malik bulunmasıyla tahakkuk edilebilir”.¹¹⁴⁵

Demiryollarının “ağ” biçiminde örülmesi, savunmayı güçlendirdiği gibi iç pazarın bütünleşmesine de katkıda bulundu. Temeli 1929'da atılan Kırıkkale askeri çelik fabrikası 1932'de bitirildi. Ray yapımı çelik çağına girebilmenin ilk sınavıydı ve başarılı oldu.¹¹⁴⁶ Kırıkkale'deki fabrikada ilk iş olarak demiryolu yapımı amacıyla ray üretildi. Kırıkkale çelik döküm haddehanesinde, 1937 yılına kadar üç buçuk senede, yılda elli-elli beş km olmak üzere yüz seksen km ray imal edilip Devlet Demiryollarına teslim edildi.¹¹⁴⁷ Cumhuriyet demiryolunu, kendi çelik fabrikasında

¹¹⁴⁴ Suavi Aydın, “Türkiye'nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bakış”, **Kebikeç**, Sayı: 11, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2001, s.70.

¹¹⁴⁵ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, I. Cilt (1929-1932), A.Ü.SBF Yayınları, Ankara, 1988, s.95-96; 1930 Ağustosunda, İstanbul'dan bildiren Times muhabiri Türkiye'deki demiryolu yapımından, “Büyük bir demiryolu programı inşa edilmekte” diye takdirle söz etmekteydi. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 83.550..4, Tarih: 19.08.1930, s.1.

¹¹⁴⁶ Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.347;1936 Mayıs'ında çıkarılan kanunla kaynak ayrılan “Üçüncü İkmal Planı”, top gücünün geliştirilmesine öncelik verdi. Bu konuda Kırıkkale Askeri Kompleksi'nin güçlendirilmesi kararlaştırıldı. Tekeli-İlkin, **Dış Siyaseti ve**, s.103-104; İkmal planları ordunun teknik olarak güçlendirilmesini amaçlamaktaydı. Bu doğrultuda “Birinci İkmal Planı” 1925 yılında çıkarılmıştı. “İkinci İkmal Planı” ise 1934 ve 1935 yıllarında uygulamaya kondu. **a.g.e.**, 76, 95.

¹¹⁴⁷ **TBMM(TD)**, Cilt: 17, Dönem: VII, İçtima Senesi: II, Altmış İkinci Birleşim, Tarih: 25.V.1945, s.374. Demiryollarının sipariş vermemesi nedeniyle 1934'e kadar çelikhane çalışmadı. Devlet Demiryolları, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlanınca Ali Çetinkaya'nın emriyle Kırıkkale fabrikasına ray siparişi verildi. Test için İsviçre'ye gönderilen raylar Almanya'nın raylarından dört kat daha dayanıklıydı. Ray üretimi 1940'a kadar Kırıkkale'de devam etti. Kuruç, **Büyük Devletler ve**, s.347.

ürettiği raylarla örmekteydi.¹¹⁴⁸ Aynı zamanda eğitime de önem verdi. Yurt dışına öğrenciler gönderdi.¹¹⁴⁹

Cumhuriyet kurulduğundan beri başarıyla yürütülen demiryolu çalışmaları sonucunda 1937 yılı biterken hatlar, Doğu ve Güneyde, Sivas, Diyarbakır gibi uzak illere ulaştı; Sivas, Malatya'ya bağlandı. Zonguldak'a varmış olan hat ile kömür havzası iç vatana bağlandı. Sivas'tan sonra Doğu'ya doğru uzayıp gitmekte olan hat Divriği'ne vardı. Ülkedeki hemen hemen tüm demiryollarının idaresi ve işletilmeleri Cumhuriyet Hükümetinin elindeydi. Ayrıca İstanbul'dan başlayan Avrupa turist yolunun asfalt çalışmaları sürmekteydi.¹¹⁵⁰ Demiryolu hatlarını iç hatlara bağlayarak ulusal kalkınmaya azami katkıyı sağlayacak karayolu inşaatının da plan kapsamında en kısa zamanda gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmekteydi.¹¹⁵¹

1925'ten İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar olan dönemde Türk müteahhitleri demiryolu yapımında önemli deneyimlere imza attı. Örneğin Sivas-Erzurum hattında günde 800 metre ray döşeyebilme hızına erişildi. İnönü'nün yukarıdaki konuşması demiryollarının bir ağ sistemi oluşturmasının önemine dikkat çekmekteydi. Başkenti Ankara yapan, ulus devlet olmayı, iç pazarını bütünleştirmeyi hedefleyen Cumhuriyet, demiryollarını ağ biçimine dönüştürdü. Ağ biçimi, Osmanlı'nın, ülke içi pazarın parçalanmasına yol açan ağaç dalları biçiminden farklıydı. Ülke içindeki ağ değişik tarihlerde yapılmış olan çizgisel hatlarla limanlara

---

¹¹⁴⁸ Kayra, **a.g.e.**, s.158;

¹¹⁴⁹ Almanya'ya mühendislik tahsili için gönderilen ve 1933 yılında dönen uzmanlar Devlet Demiryolları hizmetinde çalışmaya başladılar. A.Ü. **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Yer No: 812.172.2, Tarih: 30.04.1934, s.1.

¹¹⁵⁰ Meclis'te 1938 yılında İzmir ili turistik yollarının inşası hakkında kanun görüşmeleri sırasında bu dönemde en elzem yolun pazara giden yol olduğu bir de yol vergisi çıkartarak hayatı pahalılaştırmanın doğru olmadığı yönünde düşünceler ortaya atıldı. Söz konusu kanunun reddedilmesini isteyen Emin Sazak "*Mümkün olsa o insanların asfaltı dişile kazıyıp sökecekleri gelir. Lanet olsun, toprakta yürüyelim. Ne zaman Hükümetin kudreti kafi gelirse asfalt yolunu yapsın. ...Turist gelecekmış, hangi turist, hangi devirdeyiz? Eski zamanlar geçti. Herkes kendi yağ ile kavrulmaya çalışırken böyle hayali muhal ile uğraşmak doğru değildir*" demekteydi. **TBMM(ZC)**, Cilt: 26, Devre: V, İçtima: 3, Yetmiş altıncı inikad, Tarih: 15.VI.1938, s.148-149; Yol vergisi, 1836 yılında Fransa'da "*chemin vicinaux*" denen yolların inşası için çıkartılan bir kanun ile uygulandı. Bu kanuna göre on sekiz yaşını bitirmiş her vatandaş üç günlük yol çalışması ile sorumluydu. Bu vergi Tanzimat Döneminde uygulanmaya başlandı. **TBMM(ZC)**, Cilt: 2, Devre: VII, İçtima: F., Yirmi beşinci inikat, Tarih: 21.V.1943, s.122.

¹¹⁵¹ **TBMM(ZC)**, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, Birinci inikad, Tarih: I.XI.1937, s.6; İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Times edindiği verilere göre Türkiye'nin yol durumunu şöyle vermektedir. Buna göre 9638'i yeni yol, 7064'ü tamir edilen yollar, 8313'ü şose yollar ve 14632'si inşa halinde yollar olmak üzere Türkiye'de 40.000 km uzunluğunda yol vardı. Gazete ayrıca Cumhuriyet ilan edildiği zaman demiryollarının %67,5'inin Almanların, %15,3'ünün Fransızların ve %11,7'sinin İngilizlerin elinde bulunduğu bilgisini de vermektedir. "*Road and Railways*", **Times** [London, England], 9 August 1938, p.54.

ve uluslararası demiryolları sistemlerine bağlanıyordu. Mütevazı bir kararlılığı sembolize eden “*bir karış daha fazla şimendifer*” şiarı 1934’te artık yerini iddialı bir kararlılığı simgeleyen “*Türk müteahhidi, Türk işçisi, Türk demiryolu*” şiarına bıraktı.¹¹⁵² 1934 yılında Ali Çetinkaya’nın Nafia Vekili olması demiryolları politikasında sıçramaya vesile oldu. 1939 kışına girerken demiryolu artık Erzurum’a kadar varmıştı.¹¹⁵³ 27 Ocak 1939 tarihinde Başvekil Refik Saydam demiryolu inşaatının, Cumhuriyet devrinin çizdiği büyük program dairesinde sürdürüleceğini bildirmekteydi.¹¹⁵⁴

1925’ten 1940’a uzanan on beş yıllık dönemde yılda ortalama 200 km demiryolu yapılıırken, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yapım hızı yılda 50 kilometrenin altına düştü.¹¹⁵⁵ Savaş dolayısıyla hız düşse de, 1940’ta Diyarbakır’dan Bismil’e ulaşan demiryoluna her yıl yeni hatlar kazandırıldı. 1943 yılı sonlarında yol yapımının maliyetinin yüksekliği nedeniyle yol mükellefiyeti nakdi kısmı yükseltildi. Kanun hazırlanarak on beş yıl içinde ülkenin ihtiyacı olan 25.000 kilometrelik modern yol yapımının gerçekleştirileceği açıklanmaktaydı.¹¹⁵⁶ Bayındırlık Bakanı Ali Fuat Cebesoy’a göre İkinci Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında, 44.000 kilometrelik bir karayolu planı bulunuyordu. Savaş içinde karayolu yapımını plandan çok savaşın zaruretleri belirlemişti. Ege Bölgesinin Almanlar tarafından kontrolü, güneydeki limanların İç Anadolu Bölgesine karayolu ile bağlanmasının önemini açığa çıkardı. Bu dönemde yeni yol yapımında, makadam yoldan stabilize yola geçilmekteydi. 1943 sonrasında stabilize malzemenin kullanılmaya başlanması sonucunda Çukurova bataak yollardan kurtulabilmişti.¹¹⁵⁷

Savaş öncesinde büyük zorluklar göze alınarak meydana getirilen demiryolu ve araçları, savaş yıllarında kapasitesinin çok üstünde geceli gündüzlü çalışarak yıprandı. Ayrıca yedek parça sorunu vardı. Ekonomik kısıtlılık nedeniyle yatırım da azaldı. Tüm bu zorluklara savaş sonrasında, demiryoluna olan ihtiyacın yükselmesi

---

¹¹⁵² İlhan Tekeli-Selim İlkin, “*Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulaması*”, **Kebikeç**, Sayı: 11, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2001, s.155-158.

¹¹⁵³ Aydın, “*Türkiye’nin Demiryolu Serüvenine*”, s.71, 74.

¹¹⁵⁴ **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri (1923-1960)**, s.104.

¹¹⁵⁵ Tekeli-İlkin, “*Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının*”, s. 155.

¹¹⁵⁶ “*Cumhuriyetin İktisadi Başarıları*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 5, 15 İlkteşrin 1943, s.153.

¹¹⁵⁷ Tekeli-İlkin, **Savaşın İçinden Geleceğine**, s.231-232.

de eklenince ulaşım politikası önem kazandı.¹¹⁵⁸ Vehbi Ekesan ve Vecdi Diker, savaş sonrasında izlenecek karayolu politikasını oluşturmak amacıyla 1945 yılında ABD'ye incelemeler yapmaya gönderildi. Vecdi Diker Türkiye'de karayollarının gelişimi hakkında rapor hazırlayarak bu alanda yönlendirici bir etkiye sahip oldu. Hilts ile tanışarak onunla işbirliği yapan Diker, karayolu politikasının saptanması ve uygulanmasında önemli bir isim haline geldi.¹¹⁵⁹

1945 yılında Devlet Demiryollarına bağlı İskenderun limanı hizmete sokuldu ve Zonguldak-Kozlu hattı işletmeye alındı. 1946 yılında Diyarbakır ve Elazığ'dan İran ve Irak'a uzanan demiryolu hattının Elazığ-Palu kısmı tamamlanıp işletmeye açıldı.¹¹⁶⁰ 1947 yılı sonunda Elazığ-Genç arası bitirildi.¹¹⁶¹ Ardından Maraş istasyonu hizmete açıldı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1946 Kasımı'ndaki söylev notunda, yapımı süren demiryolu hatlarıyla ilgili şunlar yer almaktaydı.

“...Erzurum'dan itibaren 80. inci kilometredeki Horasan'a kadar inşaata hızla devam edilmektedir. Bu kısım 1948 senesi içinde işletmeye açılacaktır. ...Maraş ve Gaziantep şube hatları inşaatına da başladık. Bütün bu hatlar programları gereğince 1951 yılı sonunda hedeflerine ulaşacaktır”.¹¹⁶²

1946 yılı Ağustosunda Peker Hükümeti programında, demiryolları ile ilgili olarak yıpranan taşıtların yenileneceği, bakım ve onarım için atölyeler kurulacağı söylenmekteydi. Vagondan lokomotif kadar ulaşım araçlarının yurt içinde üretiminin sağlanması amacıyla çalışmalar hızlandırılacaktı. Ayrıca önemli hatlardan başlanarak bütün demiryolu hattı zamana uygun olarak modernleştirilecekti.¹¹⁶³ Peker'in programında, “*Cumhuriyet devrinin yüz akı olan demiryollarının bütün hızıyla devam edeceği*” ibaresi yer almaktaydı.¹¹⁶⁴

20 Kasım 1946 tarihli belgede Hükümet programında karayollarına önem verildiği ve yapımı planlanan 20.000 kilometrelik yolun inşasının beşer yıllık üç

¹¹⁵⁸ Şükrü Koçak, “*Ulaştırma Politikamız*”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 9, Sayı: 199, 4 Mayıs 1948, s.2.

¹¹⁵⁹ Tekeli-İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine*, s.232.

¹¹⁶⁰ *BCA*, Fon Kodu: 030..01, Yer No: 40.24..5, Tarih: 1.11.1946.

¹¹⁶¹ *Ulus Gazetesi*, 17 Aralık 1947.

¹¹⁶² *BCA*, Fon Kodu: 030..01, Yer No: 40.24..5, Tarih: 1.11.1946.

¹¹⁶³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ağustos 1946, s.3; “*Hükümet Beyannamesi*”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 35, Ankara, Mayıs 1946, s.132.

¹¹⁶⁴ “*Programın Metni*”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ağustos 1946, s.3; 1947 yılında Ulaştırma ile ilgili Kurultay komisyonuna sunulan dilekler arasında, kamyon ile trenin rekabet edemeyeceği, tren ile yük taşıma işi hızlandıktan sonra kamyonun gerek kalmayacağı görüşü göze çarpmaktaydı. *BCA*, Fon Kodu: 490.1.0.0, Sayı: , Yer No: 221.871..6., Tarih: 00.00.1947, s.4.

dönemde bitirileceği açıklanmaktaydı. Yol işlerinin düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamak amacıyla, ilerde sayısını yükseltmek üzere, Türkiye on bir yol bölgesine ayrılmıştı. Bu bölgeler devletin ele aldığı yolların yapım ve bakım işlerinden sorumlu olacaktı. Belgede ülkeyi bir uçtan diğer uca bağlayan karayolu olmadığı gibi bölgeleri önemli demiryollarına bağlayan karayollarının da bulunmadığından yakınılmaktaydı.¹¹⁶⁵ Aynı dönemde Muhlis Ete, Profesör Avni Refik Bekman'ın kimya sanayinin geliştirilmesi gerekliliği görüşüne karşı önce yolları geliştirmek gerek diyerek karşılık veriyordu. Ete'ye göre kimya sanayinin tutunabilmesi için ülkede kurulmuş olan demir, çeşitli metal, kömür ve diğer sanayi şubelerinin ve ulaşımın gelişmiş olması gerekti. Sanayiye şubelerden başlamadan önce ürünlerin taşınmasını ve tüketimini sağlayacak yolları ve limanları yapmak zorunluydu.¹¹⁶⁶

1946 yılı sonunda karayollarına bütçeden önemli miktarda pay ayrılmakla birlikte demiryollarının ikinci plana atılması gibi bir düşünce henüz oluşmamıştı. 1947 yılı Kasım'ında bitirilen Vaner Planı'nda da karayoluna değil demiryoluna öncelik verildi.¹¹⁶⁷ “*Bu planda şose ve köprüler için 262.000.000 TL. lık bir harcama öngörülürken, demiryolları için 1 milyar 65 milyon TL. ile karayollarının dört misline yakın bir yatırım planlandı.*”¹¹⁶⁸ Aynı zamanlarda Amerikan Yollar İdaresi, ataşemiliteri aracılığı ile Dışişleri Bakanlığı'na, Türkiye'de çalışmak üzere bir teşkilatın kurulması gerektiğini bildirmekteydi. Bu teşkilat Amerikan yardımı çerçevesinde çalışacaktı. Faaliyetinin birini 1948 Haziranı'na kadar geçici şekilde, diğerini de 1948 Haziranı'ndan sonra Türk Hükümetinin gerekli göreceği iki evrede hayata geçirecekti. Yollar İdaresinin Türkiye'de kurmak istediği, Bayındırlık

---

¹¹⁶⁵ **BCA**, Dosya No: 159, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 156.95..17., Tarih: 20.11.1946; Bu dönemde Niyazi Karal adlı bir vatandaş Başbakanlığa gönderdiği çalışmasında, karayollarının geliştirilmesinde, finansmanın iç kaynaklarla nasıl sağlanabileceğine ilişkin düşüncelerini bildirmekteydi. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 156.95..31., s.5.

¹¹⁶⁶ Muhlis Ete, “*Devlet Sanayi Hakkında Düşündüklerimiz*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 39-40, Ankara, Eylül-Ekim 1946, s.248-249.

¹¹⁶⁷ Tekeli-İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında**, s.25.

¹¹⁶⁸ **a.g.e.**, s.20; Her yıl başka bir şehirde toplanan Avrupa Ozer ve Doğu Servisleri Konferansı ile Milletlerarası Büyük Trenler Ticari Konferansı 8-19 Ekim 1947 günleri arasında İstanbul Yıldız Köşkü'nde toplandı. Bu konferansların esas amacı ülkeler ve kıtalar arası aktarmasız ve hızlı bir yolcu servisi kurabilmektir. Türkiye devlet demiryollarının bu doğrultuda Sirkeci-Haydarpaşa Feribot taşımaları tasarısını hayata geçirmesi ve Toros ekspresini modern ulaşım koşullarına uydurması gerekmektedir. Reşat Yamaner, “*Milletlerarası Demiryolları Kongresi ve Alınan Neticeler*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 189, 15 Aralık 1947, s.10; İstanbul'da toplanması bir önceki yıl Montrö'de kararlaştırılan kongre, Türk Hükümetinin bu dönemde ağırlıklı olarak hala demiryollarına önem verdiğinin de göstergesiydi.

Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı emri altında çalışacak bu teşkilat ile ilgili Dışişleri Bakanlığı bir sakınca görmemekteydi. Ataşemiliter ayrıca, Yollar İdaresi ile ilgili Amerikan Kongresi'ne kanun tasarısı verildiğini bildirmekteydi. Dışişleri Bakanı bu kanun tasarsının en kısa zamanda incelenmesi gerekliliğini Genelkurmay Başkanlığı'na ilettili.¹¹⁶⁹

Thornburg'un Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde inceleme gezileri yaparak hazırladığı raporda, ülkenin yol ihtiyacının büyük olduğuna dikkat çekilmekteydi.¹¹⁷⁰ 1947 yılı ortasında ABD'li yol uzmanlarından oluşan heyet de Türkiye'de incelemelerde bulunuyordu. Yolları son derece kötü bulan heyet "*Türkiye'ye her türlü kalkınma planlarından evvel yol ve liman lazım olduğuna inanmak gerek*" temalı mesajlar vermekteydi.¹¹⁷¹ Feridun Ergin Amerikalıların yol konusundaki tavsiyelerini önemsemekteydi. Ergin'e göre gerçekten de yol ihtiyacı büyüktü. Demiryolu inşaatı ve işletmesi pahalıya mal olmaktadır. Vagon darlığı, taşımacılığın yavaşlığı ve masrafların fazlalığı, piyasalara hızla ve ucuza mal gönderilmesini zorlaştırmaktaydı. Üretim bölgeleri ile tüketim pazarları arasında bağlantı kurmak için düzgün şoseler yapılmalı, ucuz ve yeterli miktarda benzinli ve motorlu araç sağlanmalıydı. Ergin, Amerikalı uzmanların yol konusunda söylediklerine hak vermekle birlikte iktisadi kalkınmanın sanayileşme ile değil de zirai kalkınma ile sağlanacağı düşüncesine katılmamaktaydı.¹¹⁷²

Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkiler kurması ve Marshall yardımlarına doğru yol alınan süreçte demiryolu politikasında kırılma yaşandı. ABD'nin istekleri doğrultusunda ağırlık karayollarına verildi.¹¹⁷³ Bu tercih, ABD'nin dünya ekonomisine dikte ettiği petrolle çalışan lastikli taşıtların egemen olduğu bir ulaştırma politikasının doğal sonucuydu.¹¹⁷⁴ Marshall Yardımı'ndan karayollarına ayrılan ödenek, 1948-49 yılında 5.000.000 \$ olurken demiryollarına hiç ödenek ayrılmamıştı. Sonraki yıl ise ödenekten karayollarına 10.000.000 \$, demiryollarına

¹¹⁶⁹ BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..12., Tarih: 6.10.1947.

¹¹⁷⁰ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9218-19, Tarih: 3.7.1947, s.19.

¹¹⁷¹ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1947.

¹¹⁷² Feridun Ergin, "*İktisadi Vaziyetimiz İçin Amerikalıların Fikirleri*", Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1947.

¹¹⁷³ Aydın, "*Türkiye'nin Demiryolu Serüvenine*", s.79; Tezel, a.g.e., s.202-203.

¹¹⁷⁴ Aydın, "*Türkiye'nin Demiryolu Serüvenine*", s.79.

sadece 4.474.000 \$ ayrıldı.¹¹⁷⁵ Demiryollarına ayrılan bu miktarın da, daha çok savaş yıllarının etkisiyle yıpranan eksilen taşıtların tamamlanması, bakım-onarım işleri, şebekeyi islah çalışmaları için harcanması muhtemel görünmekteydi.¹¹⁷⁶ Devlet Demiryolları için Çekoslovakya'dan Ticaret Ofisi tarafından 1947 Mayıs'ında alınan vagonlar, bu tür bir harcama olarak göze çarpmaktaydı.¹¹⁷⁷

1947 yaz sonunda, Bayındırlık Bakanlığı tarafından şoseler dairesine ayrılan 15.000.000 liranın yeterli görülmemesi nedeniyle 50.000.000 daha verilmesi amacıyla kanun tasarısı hazırlandı. Amerikan yardımından yol inşaatına ayrılmış olan 5.000.000 dolarlık malzemeden ilk bölümü bir Amerikan şilebi ile İskenderun Limanına geldi. Malzemelerin ikinci bölümü ve Amerikalı yol uzmanları da yakın bir zamanda beklenmekteydi. Gelecek olan Amerikalı uzmanlar bütün şoseleri gezecekler ve yol siyasetinin nasıl gelişmesi gerektiğine dair rapor hazırlayacaklardı.¹¹⁷⁸ Kısa bir zaman sonra ABD yardımı ile yapılacak yol-inşaat planıyla ilgili incelemeler yapmak üzere Amerikan Uzmanlar Heyeti Ankara'ya geldi. Heyet Mr. Hilts başkanlığında yedi yol uzmanından oluşmaktaydı. Hilts, Türkiye'de, Amerikan Yollar Heyeti başkanıydı.¹¹⁷⁹

Amerika Birleşik Devletleri Federal Karayolları Örgütünün Genel Müdür Yardımcısı Harold E. Hilts'in başında bulunduğu bu heyet, 1948 yılında, Türkiye'nin yol durumu ile ilgili kapsamlı incelemelerde bulundu.¹¹⁸⁰ Bu heyetin yanı sıra 1948¹¹⁸¹ ve 1949¹¹⁸² yılı boyunca ABD uyruklu uzman asker kişi ve gruplar, başta Trakya olmak üzere ülke yollarında, resmi görevli olarak ayrıntılı araştırma gezileri

¹¹⁷⁵ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 10, Sayı: 236, 31 Ekim 1949, s.29.

¹¹⁷⁶ **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri (1923-1960)**, s147.

¹¹⁷⁷ **BCA**, Sayı: 70911-28/5251, Fon Kodu: 30..01, Yer No: 83.521.10.,Tarih: 6.5.1947.

¹¹⁷⁸ “*Yol İnşaat İçin 50 Milyon Ek Tahsisat*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Kasım 1947, s.1, 3.

¹¹⁷⁹ **Ayın Tarihi**, Sayı: 169, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, Aralık 1947, s.2.

¹¹⁸⁰ **BCA**, Sayı: 3/6831, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 115.83..4., Tarih: 8.1.1948.

¹¹⁸¹ **BCA**, Sayı: 3/8116, Fon Kodu: 30..18.01.02, Yer No: 117.66..8,Tarih: 20.10.1948; **BCA**, Sayı: 3/8237, Fon Kodu: 30..18.01.02, Yer No: 117.72..9, Tarih: 22.11.1948.

¹¹⁸² **BCA**, Sayı: 3/9895, Dosya No: 30..18.1.2., Yer No: 120.69..16, Tarih: 22.9.1949; **BCA**, Sayı: 3/8683, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.95.4., Tarih: 4.2.1949; **BCA**, Sayı: 3/8927, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.107..8, Tarih: 21.3.1949; **BCA**, Sayı: 3/8928, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.107..9., Tarih: 24.3.1949; **BCA**, Sayı: 3/9014, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 119.25..15., 30.3.1949.

yaptı; ikinci yasak bölgelere girmelerine izin verildi. Yol incelemelerinin yanı sıra bunlar tarafından yurdun çeşitli bölgelerinde yer altı suları da incelendi.¹¹⁸³

CHP, bütün ülkeyi en ücra köylerine kadar modern esaslara dayanarak birbirine bağlayacak bir yol ağı yaratmak siyasetini benimsemekteydi. Bu bağlamda CHP'nin en başta demiryollarıyla attığı adımlar karayollarıyla tamamlanacaktı. Büyük harcamalar gerekse de ülkenin iktisadi, kültürel kalkınması ve milli savunması açısından karayollarının geliştirilmesi elzemdi.¹¹⁸⁴

1948 yılı başında Ulus Gazetesi, izlenecek demiryolu politikasının esasının, hala yedek malzemesinden ağır endüstrisine kadar her şeyin yurt içinde üretimine dayandırılması gerektiğini savunuyordu. Yapılanlar ve hedeflenenler şöyle ifade ediliyordu.

“Kurulmaya başlanan tesisler arasında yedek edevat fabrikası, emniyet tesisleri atelyesi, büyük bir döküm fabrikası ve kurulmaya başlanan vagon fabrikası belli başlı eserlerdir. Türkiye'nin bir lokomotif fabrikasına kavuşması da yarın ki çalışmaların hedeflerinden birisidir. Bu mesai planı, demiryolu işletmesi ve endüstrisini rasyonel bir görüşün kavramış olduğunu belirtebilir.”¹¹⁸⁵

1948 Mart ayında Amerikan yardım malzemeleri gelmeye başlamıştı. Gelen malzemenin daha çok kara kuvvetlerine ait olduğu göze çarpmaktaydı. Bunların arasında özellikle yeni tip jeep arabalar dikkat çekiyordu.¹¹⁸⁶ 1948 Temmuzunda ise Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek, ulaştırma işleriyle ilgili beyanatında, ABD'den alınacak yüz yirmi lokomotifin hazır durumda olduğunu, Çekoslovakya'dan İstanbul banliyösü için birçok vagon alındığını ve soğuk hava tesisatına sahip gemi ve vagonlar sağlanmaya çalışıldığını açıklamaktaydı. Bakan ayrıca Avrupa memleketlerinden ray alınarak demiryollarının takviye edileceğini açıkladı. Araba vapur seferlerinin de daha sık yapılması planlanmaktaydı.¹¹⁸⁷

1948 yazında, Amerikan yardımı dolayısıyla yol yapımının hızlandığı dönemde, Ankara-Konya yolu bitirildi ve iki kent arasındaki uzaklık üç-dört saate düştü. Haldun Derin anılarında, Hilts'in bu vesileyle Türk mühendis ve yol

---

¹¹⁸³ **BCA**, Sayı: 3/9206, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 119.35..7., Tarih: 9.5.1949.

¹¹⁸⁴ “*Yol Siyasetimiz*”, **Ulus Gazetesi**, 7 Ocak 1948.

¹¹⁸⁵ “*Ulaştırma Politikamız*”, **Ulus Gazetesi**, 7 Ocak 1948.

¹¹⁸⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1948.

¹¹⁸⁷ “*Bakanın Dünkü Demeci Ulaştırma İşlerimiz*”, **Ekonomi Gazetesi**, 3 Temmuz 1948.

adamlarına yönelik takdirini ABD'ye bildirdiğini yazmaktaydı. Hilts hemen sonrasında “*yeni yılda açılacak olan 18.000 kilometre yolun Ortadoğu’da önemli bir rol oynayacağını*” sözlerine ekliyordu.¹¹⁸⁸ Hilts İnönü ile yaptığı görüşmelerden birinde teknik bir adam olarak şu iki öneride bulundu. İlki, ülkenin gücünü aşacak derecede yol yapımına kapılmamaktı. İkincisi, yolların yerleşim yerlerinden geçen kısımlarında, iki tarafındaki arazinin kamulaştırılması amacıyla hemen önlem alınmasıydı.¹¹⁸⁹

1948 Ağustosunda, Mr. Hilts’in tavsiyesi doğrultusunda hazırlanan bir yol kanun tasarısı hazırlandı. Hilts’e göre doğrudan Bayındırlık Bakanlığı’na bağlı özel bir yollar genel müdürlüğü kurulması gerekliydi.¹¹⁹⁰ Aynı ayın sonunda Amerikan Yol Heyetinin ve yurdun çeşitli bölgelerinden gelen yol bölge müdürlerinin katılımıyla Bayındırlık Bakanı Nihat Erim başkanlığında bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda üçer yıllık, üç dönemde uygulanması düşünülen yol planı görüşüldü.¹¹⁹¹ Erim 17 Eylül 1948 tarihinde, yol planı hakkında resmi bir demeç verdi. Bu demeci değerlendiren Esat Tekeli’ye göre plan yapılırken askeri ve iktisadi tercihler esas alınmıştı. Bu plan gerçekleştirilirse ülke için asırlardır yapılmamış büyük bir sosyal ve iktisadi iş başarılmış olacaktı. Tekeli, yol sorununun, kalkınmadaki tartışılmaz önceliğini “*Ziraat, sanayi ve ticaret arasında irtibat kuran istihsalci ile istihlakçiyi temasa getiren odur*” diyerek ifade ediyordu. Yazar dokuz yılda bitirilecek bu yol planında, öncelik verilecek yolların, ziraat ve ekonomi uzmanları tarafından ülkeyi

---

¹¹⁸⁸ Cemil Koçak (haz.), **Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.225-226; Hilts aynı konu hakkında yaptığı açıklamada, “*Türkiye 10 yıl içinde yapılacak yepyeni yollarla Ortasark’ın ve Balkanların Amerikası olacaktır*” demekteydi. “*Amerika Yollar Müdür Muavini Yurduna Dönüyor*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Nisan 1948.

¹¹⁸⁹ Koçak (haz.), **Haldun Derin, Çankaya**, s.225-226; Cumhuriyet 1930 yılına yaklaşırken ülkenin dört bir yanını demiryolu ağlarıyla örme tutkusuyla dolu olduğu dönemlerde hedefini heyecan ve soğukkanlılıkla yerine getirme yönelimindeydi. İhtiyacı olanla gücünün yettiği arasındaki mesafeyi doğru bir şekilde kurabilmişti. 1929 yılında Alı İktisat Meclisi Raporlarında şunlar söyleniyordu. “*Yeni yol siyasetimiz her şeyden evvel iktisadi ihtiyaçlarımıza uygun veçhelerle, programlı bir insicam ve insiyak dahilinde inkişaf etmek zaruretindedir*”. **Âli İktisat Meclisi Raporları, 1928 İkinci İçtima Devresi**, Hakimiyeti Millîye Matbaası, Ankara, 1929, s.71.

¹¹⁹⁰ **Ulus Gazetesi**, 19 Ağustos 1948.

¹¹⁹¹ **Ulus Gazetesi**, 28 Ağustos 1948; ABD’nin Bayındırlık Bakanlığı emrine verdiği Amerikalı uzmanlardan en iyi şekilde yararlandığı yazılmaktaydı. Kadri Oğuz, “*Yol Durumumuz*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 203, 8 Haziran 1948, s.19.

dolaşarak belirlenmesinin gerekli olduğunu yazmaktaydı. Plan Güney-Doğu illerinin ana yollarını da kapsamaktaydı.¹¹⁹²

1948 sonunda Bayındırlık Bakanı Nihat Erim memleketin yol, demiryolu ve liman işlerinin büyük çapta olduğunu bildirmekteydi. Hazırlanan yol planı ile yolların en kısa zamanda tamamlanması amaçlansa da bu işin kısa zamanda bitirilemeyecek kadar maliyetli olduğunu dile getirmekteydi. Yol Planı'nın gelen her yeni bakan tarafından değiştirilmemesi için kanunlaştırılması gerektiğini savunan Bakan, geçen 15 yılda, yollara harcanan 285.000.000 liranın boşa yapılmış olduğunu ima ediyordu.¹¹⁹³ Tan gazetesinde, Türkiye'nin yol durumunun Habeşistan'dan bile daha kötü olduğu yer almaktaydı.¹¹⁹⁴

Aslan Tufan Yazman Hilts'e, Türkiye'nin yol sorununu çözümlen maliyetini sormuştu. Hilts'e göre Türkiye'nin 50.000 kilometre şose yoluna ve 150.000 kilometre köy yoluna ihtiyacı vardı. Şose yollar için 2 milyar 500 milyon, köy yolları için 1 milyar 500 milyon lira gerekiyordu ve ülkenin yıllık bütçesi yaklaşık 1 milyar idi. Yabancı uzmanlar inşaat sistemi olarak "*zamanla ıslah*" yöntemini önermekteydi. Hilts'in anlattıklarına göre bundan altmış-yetmiş yıl önce şimdi Amerikan yollarının geçtiği yerlerde su sığırları ve mandalar çamurlar içinde yüzüyordu. 1913'te otomobil ve benzinden alınan vergi miktarı sadece 1.000.000 dolardı. Bugün ise Amerika'nın 5.000.000 kilometre yolu vardı. 1946'da motorlu aracı 34 milyonu bulmuştu. Yapılan yolların getirdiği gelirle mükemmel inşaat ve bakım yapılabilmekteydi.¹¹⁹⁵ Yazman, Hilts'in anlattıklarından fazlasıyla etkilenmiş,

---

¹¹⁹² Esat Tekeli, "*Yeni Yol Programı*", **Ulus Gazetesi**, 28 Eylül 1948; Ağustos ayında da Türk teknisyenler ve Amerikan yardım heyeti uzmanları tarafından, İstanbul-Ankara asfalt yolunun yapımı için incelemeler başlatıldı. **Son Saat Gazetesi**, 8 Ağustos 1948; Yol Planı, Yol Vergisi Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle de desteklendi. **Tan Gazetesi**, 27 Aralık 1948; Saka Hükümeti'nin son zamanında Yol Vergisi tasarısına son şekli verildi. **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ocak 1949; Günaltay Hükümeti'nin programı açıklanırken Lüks ve Kazanç vergilerinin yanı sıra Yol Vergisi tasarısının da geri çekileceği belirtildi. **TBMM(TD)**, Cilt: 15, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Otuz altıncı Birleşim, Tarih: 24.I.1949, s.169; Şubat ayındaki Meclis görüşmelerinde, yol yapımının ülkenin genel bütçesi üzerinden düşünülmesi gereken bir iş olduğu dile getirilmekteydi. "*Adaletsiz ve iptidai*" (ilkel) olarak nitelendirilen Yol Vergisi, yol finansmanını sürekli sağlayacak şekilde düzenlendi. "*Akar Yakut Yol Vergisi*"ne dönüştürüldü. **TBMM(TD)**, Cilt: 15, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Otuz altıncı Birleşim, Tarih: 24.I.1949, s.163, 169.

¹¹⁹³ "*Bayındırlık Bakanının Dahi Bir İşe Yaramadığını Söylediği Sarfıyat*", **Tan Gazetesi**, 27 Aralık 1948.

¹¹⁹⁴ **Tan Gazetesi**, 27 Şubat 1949.

¹¹⁹⁵ Aslan Tufan Yazman, "*Yol İçin 4 Milyarı Bulabilir miyiz?*", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt. 9, Sayı: 196, 8 Mart 1948, s.1;

yol için dört milyar bulunup bulunamayacağı üzerine kafa yormaktaydı. Bu dönemde bütün ümitler yola, daha doğrusu kara yoluna bağlanmış durumdaydı.

İktisadi Yürüyüş Dergisi'nin bir başka yazarı Müfit İlder heyecanla “*motor gürültüleri, Romalıların bir icad ve yadigârı olan tozlu yolları yüzlerce yıllık uykusundan uyandırıyor*” diye yazmaktaydı. İlder, ana hatlar dışında demiryollarının ancak bir asırlık ömrü kaldığını ilan etmekte ve artık bu ağır ve masraflı tesisatı tarihe mal etmenin zorunlu olduğunu iddia etmekteydi. İstikbali havalarda görmenin, yolları ihmal etmek anlamına gelmediğini yazan İlder'e göre gelecek, düzenli ve bakımlı otomobil yollarının olacaktı.¹¹⁹⁶

1946 yılından sonra ray döşemesi yapıp Devlet Demiryolları işletmesine devir olunan yol uzunluğu, görece düşme eğiliminde olup 1950 yılında sıfırlandı.¹¹⁹⁷ 1946- 1950 yılları arasında 1643 km yol yapıldı. Aynı yıllarda bakıma alınan yolların uzunluğu da sürekli artış gösterdi.¹¹⁹⁸

Tablo - 9 (1946-1950 Döneminde Bakım Altına Alınan Yol Uzunlukları)

Yıl	Toplam Bakım Altında Yol (km)
1946	5063
1947	10849
1948	12590
1949	15424
1950	18363

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 74.471..12, Tarih: 15.08.1957

¹¹⁹⁶ Müfit İlder, “*Otomobil Yolları*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 197, 28 Mart 1948, s.5.

¹¹⁹⁷ **BCA**, Dosya: E8, Fon Kodu: 30..1.0.0, Sayı: , Yer No: 74.471..12, Tarih: 15.08.1957; Ayrıca Türkiye-Suriye sınırı boyunca uzanan hatların da alınması ile Pozantı'nın doğusundan Nusaybin'e kadar varan hat tümüyle Türk yönetimine geçmiştir. **BCA**, Dosya No: 153123, Fon Kodu: 30..10.0.0, Sayı: , Yer No: 152.78..29., Tarih: 17.1.1945; “*Cenup Demiryolları şebekesinin Cenup Demiryolları Şirketi tarafından işletilmesi, 10 Ocak 1948 tarihinde sona erecektir*”. Böylece 1948 yılında, Fransız Cenup Demiryolları Şirketi tarafından işletilen, Cenup Demiryolları şebekesi, Türkiye'nin idaresine geçmiş oldu. **Ulus Gazetesi**, 1 Ocak 1948; **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Yer No: 160.9.9, Tarih: 28.03.1947; İstanbul'da gazetecilerle görüşen Ulaştırma Bakanı Kemal Satır 1949 Nisanı'nda demiryollarının ihtiyacının dış kredilerle karşılandığını söyledi. Bakan kredilerin özellikle lokomotif alınması ve yolların güçlendirilmesi amacıyla harcanmakta olduğunu açıkladı. 2 Nisan 1949, **Ulus Gazetesi**; Amerika'dan lokomotif, Çekoslovakya ve Avusturya'dan yük ve yolcu vagonları sipariş edilmişti. **Aynı yer**.

¹¹⁹⁸ **BCA**, Dosya: E8, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 74.471..12, Tarih: 15.08.1957, s.3; 1946-1950 Döneminde Bakım Altına Alınan Yol Uzunlukları için Bkz. **Tablo-9**.

Bu arada Karayolları Genel Müdürlüğü'nü oluşturma çalışmaları sürmekteydi. 1949 yılı sonunda Hiltz, yollar genel müdürlüğü kanun tasarısının Meclis Komisyonunda kabul edilmesini olumlu karşıladı.¹¹⁹⁹ Kısa bir süre sonra 11 Şubat 1950'de Karayolları Genel Müdürlüğü kuruluş ve görevleri hakkındaki kanun kabul edildi.¹²⁰⁰ Türkiye'nin devletçilikten uzaklaştığı bir dönemde yol programının gerçekleştirilmesi devlete bırakılmaktaydı.¹²⁰¹

4.2.2. Denizcilik Politikası

Cumhuriyet rejimi Osmanlı'dan neredeyse tamamen yıkılmış bir deniz ticaret filosu devralmıştı. Filo, gayri safi yirmi 7000 tona varan köhne gemilerden oluşmaktaydı. Deniz sanayi yoktu. Var olan atölyeler köhne gemileri bile tamir etmek için yeterli değildi. Ülkede deniz teşkilatı, askeri liman reislerinden ve *Seyrisefain İdaresi*'nden ibaretti. Denizcilik okulu yoktu. Kabotaj hakkı yabancılara da açıktı. Türk denizciliği karşısında aşılmasız bir engel gibi duran yabancı sermaye tüm denizcilik faaliyetlerini tekeline almıştı.¹²⁰² İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası'nın, 8 Eylül 1923 tarihli toplantısında, Türk gemicileri, yabancı şirketlerle rekabet konusunda, kendilerini destekleyici önlemler alınmasını istemekteydi.¹²⁰³ Cumhuriyet deniz ticaretinde bağımsızlığı sağlamak amacındaydı. 1923'te Yüksek Deniz Ticaret Okulunu açtı. *Seyrisefain İdaresi*'ne ve özel armatörlere yardım yapılarak taşıma araçları arttırıldı. Sonrasında 1 Temmuz 1926'da denizyolu taşımacılığını, Türk gemilerine ve vatandaşlarına özel yapan kabotaj kanunu ilan edildi.¹²⁰⁴

---

¹¹⁹⁹ **Son Telgraf**, 2 Aralık 1949; Malatya'dan İskenderun'a artık sekiz saatte gidilebildiğini belirten Hiltz Türkiye'deki yol çalışmalarını takdirle karşılamaktaydı. **Son Telgraf**, 13 Aralık 1949.

¹²⁰⁰ **TBMM(TD)**, Dönem: VIII, Cilt: 24, Toplantı: 4, Kırk Dördüncü Birleşim, Tarih: 11.II.1945, s.419; Leyla Şen, **Türkiye'de Karayolları ve Demiryollarının Gelişim Süreci**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayıncılık, Ankara, 2003, s.157.

¹²⁰¹ Tekeli-İlkin, "*Türkiye'de Ulaştırmanın Gelişimi*", s.2763.

¹²⁰² **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Sayı: , Yer No: 1455.38..2., Tarih: 00.00.1938, s.25-26.

¹²⁰³ **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Sayı: 1, 1923, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2007, s.2.

¹²⁰⁴ **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Sayı: , Yer No: 1455.38..2., Tarih: 00.00.1938, s.25-27; G. Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler**, s.54.

Yeni tersanenin İzmit Körfezi'nde kurulmasına karar verildi. Türk Deniz Kuvvetleri'nin Kasımpaşa'daki havuzları ve tersanesi 1 Temmuz 1927 tarihinde, *Seyrisefain İdaresi*'ne devredildi. Haliç'te sadece denizaltı üssü olarak kullanılan Valide Kızağı ve atölyeleri Türk Deniz Kuvvetleri'ne bağlı kaldı. Cumhuriyet yöneticileri bir Türk kumanda heyeti oluşturma kararlılığındaydı. Bu amaçla emekli olmuş Alman subaylardan oluşan bir grup, emir ve komuta yetkisi olmaksızın Türk Deniz Kuvvetleri'nde çalıştırıldı. Osmanlı döneminden kalma gemiler arasında deniz altı yoktu. Hollanda'dan alınan iki Alman yapımı denizaltı 1928 yılında donanmaya katıldı.

1927 yılında Almanlar yüzer havuz yaptı. Fransızlar, Yavuz adlı gemiyi tamir amacıyla atölyeler kurdu. Böylece Gölcük tersane alanı fabrikaya dönüştü. 1930 yılında Haliç'teki tesis ve tezgahların Gölcük'e nakline başlandı. 1933 Mayıs'ında çıkartılan yasa ile Gölcük'te bir savaş tersanesi ve limanı kurulması onaylandı.¹²⁰⁵ 1934 yılında Rusya'dan alınan T-26 tanklarıyla Lüleburgaz'da ilk tank birliği kuruldu.¹²⁰⁶ 1935'te gemi mühendisi genç subay Ata Nutku'nun, sınırlı koşullarda gerçekleştirdiği örnek çalışması, ülkenin gemi yapımı iradesini ortaya koyması bakımından önemlidir. “*Yeni gemilerin Gölcük'te yapılması iddiasının ilk uygulaması olarak Gölcük tezgâhlarında yapılan Gölcük Yağ Gemisi, 1937 yılında hizmete girdi.*”¹²⁰⁷

Celal Bayar Hükümetinin, Kasım 1937 tarihli programında, Atatürk'ün “*Denizciliği Türk'ün büyük ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız*” sözü yinelenmekteydi. Yeni gemiler satın almanın yanında yeni tersaneler kurmak ve bu amaçla demir sanayi kurmak hedeflenmekteydi.¹²⁰⁸

1938 yılına girilirken Türkiye bir yanda filosunu arttırmaya çalışmak amacıyla gemiler inşa ettirmekte bir yandan da kendi deniz sanayisini kurmaya çabalamaktaydı. Haliç'te büyük harabeler manzarası arz eden eskinin yerini 1938 yılında modern bir fabrika almıştı. Bu fabrika savaş ve ticaret gemilerinin tamir

¹²⁰⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.84-87; Devlet aynı zamanda ülke ulaşımı ve milli sermaye yararına, düzenli posta ulaşımını tekeline aldı. **BCA**, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Sayı: , Yer No: 1455.38..2., Tarih: 00.00.1938, s.26.

¹²⁰⁶ Tekeli-İlkin, **Dış Siyaseti ve**, s.97; Harp Okulu, 26 Eylül 1936'da Ankara'ya nakledildi. **Aynı yer.**

¹²⁰⁷ Tekeli-İlkin, **Dış Siyaseti ve**, s.88, 97.

¹²⁰⁸ Sevimay, **a.g.e.**, s.23.

ihtiyacını karşılamaktaydı. Ayrıca İstinye'deki dok tesisatı da buraya eklenmişti. Tamirat gereksinimini karşıladıktan sonra devlet, ikinci evrede büyük gemiler, üçüncü evrede büyük gemilerin makinelerini kuracak tesisat yapmayı planlamış ve 5000 gayrisafi tona kadar yolcu gemileri inşa edebilecek bir tersanenin ön projelerini hazırlamıştı. Fenerler İdaresi millileştirilmişti. 1938 yılında filo, on beş yıl içinde sekiz kat büyümüşü.¹²⁰⁹

Savaşa girerken askeri ihtiyaçlar ön plana çıktı. Denizcilik alanında çeşitli önlemler alındı. Gemi yapım işi ertelenerek eldeki olanaklar var olan filonun yenilenmesinde kullanıldı. İngiltere'den deniz taşımacılığı uzmanı getirildi. Armatörlerle etkili bir işbirliği içine girildi. Liman ve iskeleleri düzenleme çalışmaları yapıldı. İngiltere'den sağlanan şilepler ile nakliye tonajı yükseltildi.¹²¹⁰ 1943 yılı sonunda, yapılan çalışmalar şöyle anlatılmaktaydı.

“Bugünkü müşkül şartlara rağmen bu sene ticaret filomuza iltihak eden Adana, Ödemiş, Aydın, Maraş şilepleri, İstanbul ve Beykoz tankerleri, Kalkan, Kaldıray, Galata ve Bozcaada gemileri ile deniz taşıtlarımıza 20754 gros ton ilâve edilmiştir. Deniz yollarımızda taşınan yük miktarının, sekiz aylık seyre nazaran, 1943 yılında %20 ve hasılatın da ehemmiyetli nispette artacağı tahmin edilmektedir. Motör ve vapurlarla denizden kömür nakliyatı 1942 senesinde 1.025.034 iken 1943 senesinin dokuz aylık artışına göre bu sene içinde 1.193.590 tona yükseleceği anlaşılmaktadır.”¹²¹¹

1945 yılı başında, hükümet deniz taşımacılığını düzenlemek amacıyla altı limanı ve iskeleleri Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'ne bağlamayı uygun gördü. Liman ve iskelelerin sahibi olan belediye yönetimlerine, kamu hizmetlerini aksatmamaları için her yıl belirli bir miktar para verilecekti.¹²¹² Aynı zamanlarda Şirketi Hayriye'nin devlete satılması ile ilgili Meclis görüşmeleri yapılıyordu. Burada yapılan tartışmalar, hükümetin savaş sonrasında izlemek durumunda kalacağı ulaşım politikasına dair önemli ipuçları vermekteydi. Şirketi

¹²⁰⁹ BCA, Dosya: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Sayı: , Yer No: 1455.38..2., Tarih: 00.00.1938, s.27-31; 1939 yılında İstanbul'da Pendik Tersanesi'nin yapımına başlandı. Arzu Yıldız, “Türkiye’de Tersanelerin Tarihi ve Gemi İnşa Sanayisinin Gelişimi”, **Mühendis ve Makine**, Cilt: 49, Sayı: 579, s.31. www.mmo.org.tr/resimler/dosya_01.11.2014.

¹²¹⁰ As, **a.g.e.**, s.253.

¹²¹¹ “Cumhuriyetin İktisadi Başarıları”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 5, 15 İlkteşrin 1943, s.154.

¹²¹² **TBMM(ZC)**, Cilt: 15, Devre: VII, İçtima: 2, Yirmi üçüncü inikat, Tarih: 12.I.1945, s.63; İskelelerin belediyeler bırakılması istenmekle birlikte belediyelerin sadece gelir sağladıkları fakat tamir işleriyle ilgilenmedikleri belirtilmekteydi. **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0, Sayı: , Yer No: 221.871..6., Tarih: 00.00.1947, s.3.

Hayriye'nin satılmasına karşı olan milletvekilleri bu satışın özel teşebbüsün hevesini kıracağını savunmaktaydı. Özellikle Emin Sazak ve Recep Peker Ulaştırma Bakanlığı'nın, köklü bir tarihe sahip bu şirketi satın almasının kötü bir örnek teşkil edeceğine inanmaktaydı. Tarihçesinin anlatıldığı bir konuşmada, şirketin zor durumda olması ve kendisini baskı altında hissetmesi nedeniyle satışa aday olduğu savunulmaktaydı. Devlet, Şirketi Hayriye'ye yardım edeceği yerde onu satın almak için zor durumundan yararlanmaktaydı. Ulaştırma Bakanlığı kendisine ayrılan ödeneği bunun için kullanacağına, uzak görüşlü davranıp savaş sonrasında alacağı uzak yolcu gemileri için kullanmalıydı. Peker şirket hissedarı aileler arasında üzüntü ve yakınmalar olduğunu dile getirmekteydi. Hissedarlar toplantısındaki komisyon kayıtlarına göre “*anlaşıyor ki bunu bizim elimizden er geç alacaklar ... Verelim bu işin içinden çikalım*” denmişti. Emin Sazak bu vesileyle yaptığı konuşmada asıl sorunun, devletçiliğin anayasanın merkezinde yer alması olduğunu gündeme getiriyordu.¹²¹³ Oysa durum hiç de muhalif milletvekillerinin anlattığı gibi değildi. Saygın bir maziye sahip olan yılların Şirketi Hayriyesi altın çağını çoktan gerilerde bırakmıştı. Şirket 1893-1914 arasında on dokuz yeni vapur aldığı halde 1914'ten bugüne 30 yılda, sadece üç vapur almıştı. Yılda 13 milyon kişiyi taşıyan vapurlar son yıllarda hiç esaslı tamire gönderilmemişti. Yapılan incelemelerde çelik çatlağın betonla kaplandığı, kazanlarda her an patlamaya hazır kireç biriktiği anlaşılmıştı. Şirket çalışanları perişan haldeydi. Bu bakımsız ve emniyetsiz vapurlara binen halkın hayatı her an tehlikede idi. Şirketin devlete intikal edeceğinin duyulması halkta ve şirket çalışanlarında sevinç yaratmıştı. Şirketi Hayriye'nin satın alınmasına ilişkin sözleşme, Meclis'te bu koşullar altında oylandı ve kabul edildi.¹²¹⁴

---

¹²¹³ **TBMM(ZC)**, Cilt: 15, Devre: VII, İçtima: 2, Yirmi dördüncü inikat, Tarih: 15.I.1945, s.76-77, 83-85, 87-88; Recep Peker konuşmasında, 1851 yılında Reşit ve Cevdet Paşaların tanzimiyle kurulmuş Şirketi Hayriye'nin beş yüz hissedarlı, halkçı ve tamamen milli bir şirket olduğunu söyledi. Ortada “*Hisselerin hissedarlara dağılıp payları bakımından tahakkümlü bir kapitalist durum yoktu.*” **Aynı yer.**

¹²¹⁴ **TBMM(ZC)**, Cilt: 15, Devre: VII, İçtima: 2, Yirmi dördüncü inikat, Tarih: 15.I.1945, s.96-104; Vapurların enkaz haline gelmesine seyirci kalan Şirketi Hayriye yaşlı gemilerini tamir ettirmediği gibi yeni gemi de almamıştı. Üstelik devlete satacağı düşüncesi ile bütün gücünü daha çok kar etmeye harcamıştı. Ulaştırma Bakanı Ali Fuat Cebesoy şirketin yedi kişilik idare meclisinin eline geçen paranın, bine yakın çalışana verilen maaş ve ücretlerin yedide birine tekabül ettiğini söylemekteydi. Recep Peker bu duruma “*Kanunsuzsa gereken yapılısın*” diyerek karşılık veriyordu. **Aynı yer.**

1946 yılı Ağustosunda, hükümet bildirisinde denizyollarıyla ilgili olarak serbest şilepçiliğin teşvik edileceği bu amaçla Maritimbank¹²¹⁵ kurulacağı ve buna uygun kanuni düzenlemelerin yapılacağı yazmaktaydı. Ayrıca savaş nedeniyle kişilere ait deniz taşıtlarının seyrüsefer serbestliği ve navlunları üzerine kurulmuş olan kayıtlar kaldırılacaktı.¹²¹⁶ Bildiride, henüz gündemde İvedili Plan olması nedeniyle deniz endüstrisini geliştirmekten de söz edilmekteydi. Buna göre liman ve iskelelerin modern ulaştırma gereklerine uygun şekilde donatılması ve deniz endüstrisinin hızla gemi yapabilecek duruma getirilmesi hedeflenmekteydi.¹²¹⁷ Açıklanan hükümet programındaki yeni politika, serbest şilepçiliğin teşviki ve bunun için maritim bankası kurulacağıydı.¹²¹⁸

1947 Eylülünde kurulan Hasan Saka Hükümeti'nin programında Amerikan yardımlarının etkisi görülmekte, yabancı sermayeye teşvik vurgusu dikkat çekmekteydi. Hükümetin her türlü ekonomik teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararında olduğu açıklanmaktaydı.¹²¹⁹ CHP Yedinci Kurultayında, deniz ulaştırma işlerinde devletçiliğin yalnızca düzenleyici nitelikte olduğu belirtilmekteydi. Özel girişimin, yük ve yolcuların deniz nakliyatı alanında, serbest çalışması yararlı görülmekteydi.¹²²⁰

Araya giren savaş nedeniyle esaslı bir deniz ulaştırma politikası izlenememişti. Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak'ın bildirdiğine göre savaş sonrasında benimsenen ulaştırma politikasının ana hatları şöyleydi. İlk olarak posta vapurculuğunu, iç hizmetleri karşılayacak bir düzeye çıkardıktan sonra Akdeniz'e

---

¹²¹⁵ 30 Aralık 1937 tarihinde çıkarılan 3295 numaralı Denizbank kanunu ile Türkiye'deki tüm liman, deniz, göl ve kanal işletme, inşaa ve sanayi işleri bir bankaya verildi. Böylece limanların, deniz taşımacılığı ve işlerinin merkezi olarak yönetimi mümkün oldu. Bankanın kurulmasından sonra iktisadi önemi büyük limanlardaki iskelelerin tamiri de bu banka tarafından yapıldı. **BCA**, Dosya No: 10. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No: 1455.38..2., Tarih: 00.00.1938, s.31; Celal Bayar'ın başbakanlığı zamanında kurulmuş olan Denizbank'ın adı bir süre sonra yolsuzluk davalarına karıştı. Bayar'ın başbakanlıktan çekilmesinden sonra, 1939 Temmuzunda kaldırılan Denizbank, 1945-1950 döneminde Maritimbank adıyla tekrar canlandırılmaya çalışıldı. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef**, s.210-224; Tekeli-İlkin, **İktisadi Politikaları ve**, s.384; 1950 yılı başında denizciliğin gelişmesini teşvik amacıyla, Denizbank'ın yerine kurulacak olan Maritim Bank hala kurulmamıştı. "*Deniz Bankası Ne Oldu?*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1950.

¹²¹⁶ "*Hükümet Beyannamesi*", **Türk Ekonomisi**, Sayı: 35, Ankara, Mayıs 1946, s.132.

¹²¹⁷ **Aynı yer**; "*Programın Metni*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Ağustos 1946, s.3.

¹²¹⁸ Hayri R. Sevimay, **Osmanlı'dan Günümüze Denizcilik Sektörü: Politikalar, Uygulamalar, Sorunlar ve Çözümler**, İstanbul, 1992, s.29.

¹²¹⁹ **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri**, s.162.

¹²²⁰ **C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayı**, s.421-422.

yerleşerek yük taşımacılığını uzak denizlere genişletmekti. İkincisi limanları modern şekilde donatarak yükleme, boşaltma ve ambar işlerine güven ve hız vermektir. Üçüncüsü ise eldeki tersanelere gemi yapabilecek kapasiteyi kazandırmaktı. Bunun yanı sıra ABD ve İtalya'dan yeni gemiler alınması planlanmaktaydı. Hollanda ve İngiltere'den de gemiler sipariş edilerek ticaret filosunun tonajı yükseltilmekteydi. Denizyollarının kalkınma davası yapılan siparişlerin teslim alınmasına bağlanmaktaydı.¹²²¹ Amerikan yardımı ve telkinleri ile yeni gemiler, deniz araçları ithal edilmekteydi. Bununla birlikte “*kendi tersanelerinde gemiler yapmak*” düşüncesi programdan da zihinlerden de tamamen silinmemişti. Sonraki süreçte dış kredi ve yabancı sermayeye gösterilen ihtiyatsızlık, Amerikan yardımları ile birleşerek “*tersanelere gemi yapabilecek kapasiteyi kazandırmak*” hedefinden hızla uzaklaşılacaktı.¹²²²

1948 yılı Ocak ayında Ulus Gazetesi'nde “*yardım kanunu gereğince Amerika Türkiye'ye 4 denizaltı, 11 harp gemisi veriyor*” haberi yer alıyordu.¹²²³ 1948 Şubatı'nda, Amerika'nın Türkiye'ye yardım heyetinin deniz bölümü şefi Amiral Seetle gazetecilere yaptığı açıklamada, kara ve hava grupları ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu bildirdiyordu. Deniz planında, Gölcük tersanesinin yenilenmesi ve güçlendirilmesi vardı. Türk denizciliği donatılacaktı. Amerika'nın son savaşta edinmiş olduğu teknik bilgiden Türk denizcilerinin yararlanması sağlanacaktı. Türk denizcileri hakkında son derece olumlu izlenimlere sahip olduğunu belirten amiral, Amerika'daki denizcilik okullarında kurs gören Türk denizcileri hakkında düzenli rapor aldığını söylemekteydi.¹²²⁴

Deniz endüstrisinde gerekli gelişme sağlanamamıştı. Çözümün anahtarı, Amerikalı uzmanlar gibi bazı yazarlar tarafından da özel teşebbüste ve serbest piyasada görülüyordu. Basının denizcilik konusundaki önemli kalemi Abidin Daver bir yazısında, CHP'nin 7. Büyük Kurultayı'nı, Türk Denizciliğine dair aldığı kararlar çerçevesinde gündeme getirmekteydi. Daver'e göre Kurultay'da yük ve yolcu taşıma

¹²²¹ Şükrü Koçak, “*Ulaştırma Politikamız*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 199, 4 Mayıs 1948, s.23.

¹²²² Türkiye'nin kendisini tehdit altında hissettiği bir dönemden geçilmekteydi. Abidin Daver'e göre sorun milli savunma ile ilgiliydi. Bu nedenle Amerika'dan, mümkün ve makul olan ne ise, ısrarla istenmeliydi. Abidin Daver, “*Donanmamız Nasıl Takviye Edilebilir?*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Şubat 1948; Kısa bir süre sonra Mart ayında, gazetede, ABD'den elli ticaret gemisi alınacağı haberi yer aldı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1948.

¹²²³ **Ulus Gazetesi**, 10 Ocak 1948.

¹²²⁴ “*Gölcük Tersanesi Takviye Edilecek*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Şubat 1948, s.3.

işinin özel teşebbüs tarafından yapılabileceği, yük naklinde armatörlere konan sınırlamaların kaldırılacağı, küçük taşıt araçlarının (yelkenliler ve motorlar) korunacağı ve küçük gemi inşaatında özel teşebbüse kolaylık gösterileceği kararları alınmıştı. Daver, Kurultayda alınmış bu kararların sözde kaldığını savunmaktaydı.¹²²⁵ Kararlar sözde kalmamakta; Amerikan yardımlarına paralel olarak konuyla ilgili raporlar hazırlanmakta ve düzenlemeler yapılmaktaydı. 1948 Martı'nda Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak Başbakanlığa, “*Milli ekonomide özel teşebbüs, sermayenin yeri ve çalışma alanı*” konulu rapor göndermişti. Raporda Denizyolları İnhisar Kanunu'nun armatörler lehine düzenlenmesinin, kredi maritim ile ilgili kanunu Meclise sevk ederek özel girişim ve sermayeye dayanan deniz ticaret filosunun kalkınmasının öngörüldüğü yazmaktaydı.¹²²⁶

1948 Ağustosunda, Amerika'dan gelen altı yolcu vapuru tamir ettirilmekteydi. Ulaştırma Bakanı, ABD Dışişleri Bakanlığı Deniz Nakliyat İşleri Müsteşarının, ABD'li ulaşım uzmanları ile birlikte Türkiye'ye geleceğini belirtmekteydi. Heyet ulaşım kurumlarının modernleştirilmesi amacıyla rapor hazırlayacaktı. Amerikan Yol Heyetinden Mr. Marshall ile birlikte incelemeler yapmak üzere İstanbul'a gelen Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, İstanbul-Ankara yolunun 1949 yazına kadar bitirilmesinin planlandığını ve Pendik'ten İzmit'e uzanan bir sahil yolu yapılacağını bildiriyordu.¹²²⁷

1949 yılı Ocak'ta, ticaret filosunun buharlı mı motorlu mu olması konusunda tartışmalar yürütülmekteydi. Dünyanın gidişatına uygun olarak, ithal ya da sipariş edilecek gemilerden yarısının motorlu olmasına karar verildi.¹²²⁸ Yine Ocak ayı içinde bir Amerikan deniz heyeti Türkiye'deydi. Edinilen bilgilere göre 1941'de inşa edilmiş dört muhripen ikisi Türkiye'ye gelmek üzere hareket etmek üzereydi. İkisi de tamir edildikten sonra gönderilecekti. Amerika Akdeniz ve Doğu

---

¹²²⁵ Abidin Daver, “*Bir 13 Yılda: 149 Gemi, Diğer 13 Yılda: 1 Gemi*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1948; Daver ayrıca ülke sahillerinde düzenli posta seferleri işinin devlet tekelinde olduğunu hatırlatmaktaydı. Ona göre özel teşebbüs (armatörler), yük ve yolcu taşımada Devlet ile eşit haklara sahip olmalıydı. **Aynı yer.**

¹²²⁶ **BCA**, Dosya No: E13, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 83.522..2., Tarih: 27.03.1948, s.2.

¹²²⁷ **Ekonomi Gazetesi**, 12 Ağustos 1948; 1948 yılı sonlarında Amerika'ya vapur satın almaya giden heyetin yolsuzluk yaptığı haberi gazeteye yansdı. Bunun üzerine Amerika'ya gönderilen iki müfettişin hazırladığı raporda herhangi bir yolsuzluk tespit edilmedi. “*Amerika'dan Gemi Mübayaası İşine Dair Rapor*” **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Kasım 1948.

¹²²⁸ “*Ticaret Filomuz Buharlı mı Olmalı Motorlu mu?*”, **Tan Gazetesi**, 3 Ocak 1949.

Atlantik Donanması Komutanı Conolly'nin de bulunduğu toplantılarda, Gölcük tersanesinin takviyesi işi görüşülecekti.¹²²⁹ Özellikle ulaştırma alanında ABD-Türkiye arasındaki ilişkiler askeri heyetler arasında yoğunlaşmaktaydı. Nihat Erim'e göre Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay arasında zaman zaman huzursuzluk çıkabiliyordu. Genelkurmay'ın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasına Genelkurmay İkinci Başkanı Muzaffer Tuğsavul karşı çıkmaktaydı. 6 Ocak 1949 tarihinde, Günaltay Hükümeti kurulurken, Nihat Erim'in Günlükleri'nde şu notlar yazılıydı. “*Amerikan askeri yardım heyeti de bu anormal duruma son verilmesini ehemmiyetle tavsiye edince iş müstacel (acil) bir mahiyet alıverdi.*”¹²³⁰ Ali Naci Karacan Şubat ayında Milli Savunma Bakanlığı işlerini saran esrar perdesinin yırtılması gerektiğini savunuyordu.¹²³¹ Türk Ocağının kurulduğu haberi de aynı gazetede yer almakta, Halkevleri de eleştirilerden payını almaktaydı.¹²³²

Abidin Daver 1949 yılı başında tersanelerin durumuna eleştirel yaklaşmaktaydı. Daver, Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek'in, Haliç'teki tersaneyi gemi inşa edebilecek duruma getirme düşüncesini olumsuz değerlendirmekteydi. Ne Cumhuriyet öncesinde ne de sonrasında istendiği halde yeni gemi yapabilecek bir tersane kurulamamıştı. Tüm bunlar “*hayal ve ekmel peşinde*” koşmak yüzündendi. Var olan tersaneleri tedrici bir şekilde iyileştirmek ve geliştirmek yerine hep en mükemmeli hedeflenmişti. Üstelik buna bir de akılcı kararların verilmemesi de eklenince deniz sanayi gelişmemişti.¹²³³

---

¹²²⁹ “*Amerikan Deniz Yardımı Artıyor*”, **Tan Gazetesi**, 29 Ocak 1949; Heyet ve Conolly Amerikan filosu ile birlikte gelmişti. Diplomatik çevrelerden bazı kimseler, bu ziyaretin Rus-Amerikan politikası ve Akdeniz'deki Amerikan donanmasının durumu ile ilgili olduğunu ifade etmekteydi. **Tan Gazetesi**, 5 Şubat 1949.

¹²³⁰ Demirel (haz.), Nihat Erim Günlükler, s.321-322.

¹²³¹ Ali Naci Karacan, “*Milli Savunma Hakkındaki Tenkitler*”, **Tan Gazetesi**, 26 Şubat 1949, s.1-3; 1949 Mayıs'ında Genelkurmay Milli Savunma Bakanlığı'na bağlandı. **TBMM(TD)**, Cilt: 19, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Doksan altıncı Birleşim, Tarih: 30.V.1949, s.1059, 1074-1078; Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır askeri fabrikaların sivilleştirilmesi hakkındaki kanun tasarısının hazırlandığını ifade etmekteydi. Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata da bu verimsiz işleyen askeri fabrikaların sivilleşeceği konusunun beş yıldır gündemde olduğundan yakınmaktaydı. **TBMM(TD)**, Cilt: 19, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Doksan altıncı Birleşim, Tarih: 30.V.1949, s.1055-1056.

¹²³² “*Türk Ocağı Teşkilatı Kuruluyor*”, **Tan Gazetesi**, 26 Şubat 1949; Din meselesi de her an şiddetli bir şekilde tekrar meclis gündemine gelebilirdi. “*Din Meselesi Mecliste Az Kalsın Yeniden Bir Fırtına Koparacaktı*”, **Tan Gazetesi**, 26 Şubat 1949; Türk Ocakları Derneği, Turancılığa ve İslamcılığa eğilim göstermesi nedeniyle 1931 yılında kapatılmıştı. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap İkinci Bölüm, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996, s.82, 84.

¹²³³ Abidin Daver, “*Yeni Gemiler Yapacak Tersane Meselesi*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ocak 1949; Daver'e göre 1946-1947 yılında Amerika'dan modern makine ve motor atölyesi ile 12 bin tonluk gemi kaldıracabilecek güçteki yüzer havuz alınmış olsaydı, Haliç fabrika ve havuzlarının durumu

1949 Şubatı'nda altı günlük İstanbul-Hopa yolculuğunun iki ya da iki buçuk güne indirileceği ve hayvanla yolculuk yapmaya son verileceği duyurulmaktaydı. 1947 yılından beri on yedisi Amerika'dan olmak üzere 19 gemi satın alınmış ve bu gemilerin büyük bir bölümü dış seferlerde kullanılmıştı. Yeni gemilerin de katılmasıyla büyüyecek olan filo ile döviz de sağlanmaktaydı. Ayrıca İstanbul şehir hatlarına zam yapılması düşünülmemekle birlikte genel olarak tarifelere vatandaş zorda bırakmayacak kadar küçük bir miktar zam yapılacaktı. Yük ve yolcu taşımada yeterli vagon bulunmamaktaydı.¹²³⁴ 1949 yılı Şubat ayında, önceki yıl filoya katılacağı bildirilen vapurlar hala gelmemişti. Yine İtalyan Ansaldo Şirketine ısmarlanmış ve çok önceden gelmesi gereken vapurlar da ortada yoktu.¹²³⁵

Savaş sonrasında denizcilik işlerinin gelişmesi, merkezi yönetim, nakliyat hacminin yükseltilerek kolaylaştırılması, liman ve iskelelerin modernleştirilmesi temelinde kurulmuştu.¹²³⁶ Ulaştırma Bakanı Kemal Satır, Türkiye'de gemi yapılabileceğini fakat bunun fazla zaman alması ve pahalıya mal olması nedeniyle dışarıdan alınmasının daha uygun olduğunu ileri sürmekteydi. Buna yanıt veren Abidin Daver, 1946 Ekimi'nde İtalyan Ansaldo Şirketi'ne ısmarlanan sekiz geminin 1950 Nisanı'nda hala gelmediğini, Hollanda'ya ısmarlanan gemilerin bir yıl geciktiğini, İsveç'te kızaktayken alınan şilebin bir yıldan fazla geciktiğini, Amerika'dan alınan altı yolcu gemisinin tamirinin bir yıldan fazla geciktiğini hatırlatıyordu. Daver'e göre asıl zaman kaybı, ülke tersanesinin hızlı gemi yapacak donanımda olmamasıydı. Türkiye'de pahalı olanın yerli malzeme olduğunu belirten Daver, gemi üretimi yapmamak için bunun da haklı bir gerekçe olmadığını

---

bugünkünden çok daha iyi durumda olabilirdi. Bu satın alma işleminin yapılamaması, fabrika ve havuzların yetersiz kalmasına yol açmıştı. Motorlu ve tribünlü gemilerin tamirleri uzamış, hızla yapılamamış; büyük Kocaeli Tankeri, havuzlanması için Cebelitarık'a gönderilmişti. **Aynı yer**; 1946 yılı özellikle deniz endüstrisini geliştirememiş ya da geliştirmeye yönelmiş ülkeler açısından önemli bir yıldır. Başta ABD olmak üzere birçok ülke savaşta kullanılan yük gemilerini çok ucuza ve uygun şartlarda satışa çıkarmıştı. Ne devlet yetkilileri ne de özel girişimciler bu fırsattan gereğince yararlanamamıştı. As, **a.g.e.**, s.345; 1946 yılında gazeteye yansıyan bir habere göre Ulaştırma Bakanlığı'ndan gemi ve demiryolu malzemesi almaya giden yetkili bir heyet iki büyük gemiyi uygun görerek almak istemişti. Ancak Denizyolları Genel Müdürlüğü'nün uygun görmemesi nedeniyle gemiler satın alınamamıştı. Haberde, karar eleştirilmekteydi. "*Bu Nasıl Karar*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Ağustos 1946, s.2.

¹²³⁴ **Son Telgraf Gazetesi**, 23 Şubat 1949.

¹²³⁵ **TBMM(TD)**, Cilt: 16, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Elli dördüncü Birleşim, Tarih: 27.II.1949, s.918. Ansaldo'ya sipariş verilen gemilerin gelmemesi 1950 Şubatı'nda Meclis'te hala gündemi meşgul etmekteydi. **TBMM(TD)**, Cilt: 24, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Elli beşinci Birleşim, Tarih: 24.II.1950, s.1180.

¹²³⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 80.507..5, Tarih: 00.00.1950, s.63.

yazıyordu. Gemi inşaat profesörü Muhiddin Etingü'ye göre bir geminin maliyet fiyatının yaklaşık %40'ı malzeme, %35'i işçilik, %25'i de genel harcamalardı. Genel harcamalar da işçilik ücretleri üzerinden hesaplanmaktaydı. Türkiye'de işçilik oranının düşük olması nedeniyle gemiler başka ülkelerden daha ucuza mal edilebilirdi.¹²³⁷ 1950 yılına girilmişti. Parti programları değişirken, basın koşulsuz Amerikan yardımlarının yanında yer alırken, bunun nelere mal olabileceğini öngöremeyenlere, yaşananlar bazı gerçekleri hatırlatmaya başlamıştı.

4.2.3. Havacılık Politikası: Havacılık Girişimleri ve Sonuçları

1923 Ocağı'nda, Vecihi Hürkuş'un da yer aldığı altı kişilik bir havacılık heyeti, uçak sanayindeki son durumu incelemek amacıyla Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'ye doğru yola çıktı. Gördüklerinden sonra “*milli inanç ve teşvik*” sayesinde kendi ülkesinin de bunu başarabileceğini söyleyen Hürkuş, 1925 Ocağı'nda sınırlı olanaklarla yaptığı tayyaresi ile uçmaktaydı.¹²³⁸ 15 Mart 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti kuruldu.¹²³⁹ Cevat Abbas yönetiminde yüklü bir program ile işe başlayan Cemiyetin yönetimine yaklaşık altı ay sonra Fuat Bulca getirildi.¹²⁴⁰ Aynı yıl Alman Junkers Şirketi ortaklığı ile Kayseri'de Türkiye'nin ilk uçak fabrikası, “*Tayyare ve*

¹²³⁷ Abidin Daver, “*Gemilerimizi Mutlaka Kendimiz Yapmalıyız: Ulaştırma Bakanı Sayın Kemal Satır'a*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Nisan 1950; Kemal Satır'ın sözlerine uyulursa ucuz diye ekmeği de dışarıdan almak gerektiğine işaret eden Daver bunun milli iktisat görüşüne aykırı olduğunu yazmaktaydı. Daver, “*Karabük'ün pahalı çelik sac levhalarını, köşebendlerini devlet almayıp da kim alacak*” diye soruyordu. Yazar ayrıca eksik malzemeler ile gemiler inşa etmiş bir başka gemi mühendisi Ata Nutku'nun söylediklerine de dikkat çekmekteydi. Ata Nutku'ya göre Karabük çelik verirse, bazı malzemeler için ödenen dövize rağmen en karmaşık modern bir yolcu gemisinin inşasında fiyatın %66'sı, Türk işçisinin cebine girecek ve Türk madenlerinin işlenmesine, Türk bacalarının tütmesine yarayacaktı. Üstelik madenleri taşıyan gemi tonajından da yararlanılacaktı. Daha basit gemilerde bu kazanç, bugün %70, yarın %85 olacaktı. **Aynı yer**; 1938'de Hasköy Tersanesi'nde iki küçük boğaz yolcu vapuru yapılmıştı. Bu iki geminin her biri 56.369 liraya mal olmuştu. Eğer yurt dışında yapılmış olsalardı her biri 105.000 liraya mal olacaktı. **As, a.g.e.**, s.213.

¹²³⁸ Vecihi Hürkuş, **Havada Vecihi 1/4 Asır (1915-1925)**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942, s.159, 185.

¹²³⁹ Fatih M. Dervişoğlu, **Türkiye'nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2011, s.44.

¹²⁴⁰ Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.206; Cemiyet artık gelir kaynaklarını işletecek, elindekileri Hava Kuvvetleri emrine verecek ve havacılık ile ilgili hiçbir girişimde bulunmayacaktı. Türk Hava Kurumu olarak adı değiştirilen Cemiyet ancak 1935'te motorlu uçaklarla çalışma yapmaya başlamıştı. Oysa on yıl önce bir tayyare ve makinist okulu açarak işe başlamalıydı. **a.g.e.**, s.207; Dünyada benzerlerine uygun olarak kurulan Cemiyetin, projelerini rafa kaldırarak gelir kaynaklarını işletmekle yetinmesi hataydı. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.46; 1935 yılında havacı yetiştirmek amacıyla Türk Kuşu kuruldu. Bu amaçla Rusya'ya öğrenci gönderildi. İlk giden sekiz kişi arasında Sabiha Gökçen de vardı. Tekeli-İlkin, **Dış Siyaseti ve**, s.101.

Motor Türk Anonim Şirket” (TOMTAŞ) kurulmaktaydı. Milli sanayi kurma yolunda önemli bir adım olan TOMTAŞ 1928 yılında kapandı¹²⁴¹ ve Kayseri Uçak Fabrikası adını alarak Milli Savunma Bakanlığı’na bağlandı.¹²⁴²

1936 yılında Nuri Demirağ’ın İstanbul’da kurduğu fabrikada ilk milli uçak tipi tasarımı yapıldı.¹²⁴³ Fabrika kurulmadan önce, Moskova’dan Londra’ya Avrupa’nın bütün fabrika ve havacılık kuruluşlarında incelemeler yapılmıştı.¹²⁴⁴ Nuri Demirağ Avrupa’da gördüğü manzarayı, beklentilerini ve sonraki süreçte yaşadığı hayal kırıklığını şöyle anlatmaktaydı.

“Bütün Avrupa müstakbel bir harp için hazırlık olarak tayyare yapıyordu. Bizde ise tayyare görmemiş ve motörünün sesini henüz duymamış vilayet merkezlerimiz vardı. Dünyanın her tarafında tayyare sanayinde şahsi teşebbüs ilk safta idi. Devlet şahsi teşebbüsü maddeten ve manen takviye ediyor, onu yaşatmak ve idame etmek için siparişler veriyor ve hudutsuz krediler açıyordu. Ben de teşebbüsümün hızını dünya tayyare sanayine ayarlamağa gayret ettim. ...Etüd ve tamir atelyelerime san’at mekteplerimizden yetişen seçme Türk işçilerini topladım ve bunların ihtisas yapmalarını temin ettim. Mevcut atelyelerimin bu kıymetli kadrolar ile devam ve inkişaf edebilmesi ve Divrik hava endüstrisinin kurulması, yeni siparişlerin verilmesi ile mümkün olacağını bittabi takdir buyurursunuz. Halbuki yeni siparişler verilmek şöyle dursun, Türk Hava Kurumu hesabına imal ve ikmal olunan on adet mektep tayyaresinin bile tesellümünden imtina, mukavelemiz

---

¹²⁴¹ Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.51-52; Hürkuş’a göre TOMTAŞ’ın yönetim kurulu üyelerinin havacılıkla ilgisi yoktu. Bu nedenle Türk üyeler %51 çoğunluğu oluştursa da Alman azınlığın dediği oluyordu. Yılmazlar ve Cudiler adlı iki firma Milli Savunma Bakanlığı ile Hava Müsteşarlığı’nda sürekli kulis yapmakta ve bu milli kuruluşun yaşamasını istememekteydi. Çünkü hava kuvvetleri öz Türk malı uçaklara sahip olursa yabancı uçaklara gerek kalmayacaktı. Oysa aynı dönem Junkers firması Sovyetler ile de bir anlaşma yaparak orada bir tayyare fabrikası kurmuştu. Rusya’da madeni tayyare inşaatının nüvesini oluşturan bu olay Rus havacılığında büyük devrim yapmıştı. 1928 yılında TOMTAŞ kapanırken, Ruslar Türkiye’ye “*dostluk cemilesi*” olarak bir yolcu uçağı armağan ediyordu. Hürkuş, TOMTAŞ yaşasaydı Junkers patentli bu sağlam uçakların, Rusya’da olduğu gibi, Kayseri Fabrikasında da seri şekilde aynen üretileceğini, hava kuvvetlerinin öz kaynaklarla besleneceğini öngörmekteydi. Hatta Türkiye, savaş sırasında hava silahları bile ihraç edebilecekti. Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.226; Daha sonra Rusya bir uçağı bütünüyle kendisi yapan dünyadaki iki devletten biri olacaktı. Kaya Ergenç, “*Havacılık ve Uzay Sanayiinde Deneyim ve Görüşler*”, **III. Ulusal Havacılık Sempozyumu (25-26 Kasım Eskişehir)**, Anadolu Üniversitesi Sivil Havacılık Meslek Yüksekokulu Yayını, Eskişehir, 1991, s.43.

¹²⁴² Mehmet Bahattin Adıgüzel, **Hayallerini Uçuran Adam Nuri Demirağ**, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s.116; 1933 yılında Kayseri Tayyare Fabrikasında Amerikan okul uçakları üretildi. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 59.398..9, Tarih: 14.02.1933, s.1; 1939 yılında adı, Kayseri Hava İkmal Bakım Merkezi olarak değişen Fabrika, artık sadece Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarına yönelik çalışmaktaydı. Adıgüzel, **a.g.e.**, s.116.

¹²⁴³ **a.g.e.**, s.116.

¹²⁴⁴ Dervişoğlu, **a.g.e.**, 91; Havacılıkla ilgili eğitim ve sanayi yatırımını birlikte götürmeye özen gösteren Nuri Demirağ, *Yeşilköy Gök Okulunu* ve Divriği’nde *Nu.D Ortaokulunu* kurdu. **a.g.e.**, s.98, 101; Ayrıca Demirağ’ın teklif ve ısrarları sayesinde İstanbul Teknik Üniversitesi’nde (İTÜ), uçak mühendisi yetiştirmek üzere bir bölüm, açıldı. **a.g.e.**, 107; Adıgüzel, **a.g.e.**, s.155.

fesh ve teminatım irad kaydolunmak gibi nev'ama gayret kırıcı ve teşebbüsü körletici bir muameleye maruz bırakıldım.”¹²⁴⁵

Bu gezileri sırasında, lisans alarak uçak üretmenin kopyacılık olduğu, ancak eski teknoloji ile üretilen tipler için lisans verildiği düşüncesine varan Demirağ kendi uçak tipini yaratmaya koyuldu.¹²⁴⁶ Nuri Demirağ'a, 1936 yılında Mareşal Fevzi Çakmak, 1938 yılında Hava Müsteşarı Zeki Doğan desteklerini bildirdi.¹²⁴⁷

1937 yılında Türk Hava Kurumu Başkanlığı, Demirağ'ın fabrikasına on adet okul uçağı sipariş vermişti. Uçaklar, 1939 yılında, Türk Hava Kurumu ile yapılan sözleşmeye uymadığı iddiasıyla geri çevrildi.¹²⁴⁸ Yargının aleyhinde kararına karşı bilirkişi raporları Demirağ'ın lehindeydi. Aslında “*teknik şartname gerekleri kurumun aleyhine değil lehine olabilecek bir uyumsuzluktu.*” Ortada milli serveti batıracak bir durum yoktu. İthal edilen motor istenen standartlara çok yakındı. Demirağ'ın uçaklara Amerikan Kinner ya da İngiliz Gipsy motorları konulması teklifine, Kurumun teknik elemanları Walter Gemma I Çek motorları kullanılmasını istediler. Anlaşmazlık bundan kaynaklanıyordu.¹²⁴⁹ Nuri Demirağ'ın İnönü'ye yazdığı mektupların da yararı olmadı. Sorun çözülemedi.¹²⁵⁰

1944 yılında Demirağ'ın fabrikasında üretilen *Nu.D-38* tipi yolcu uçağı, tamamen Türk mühendis ve işçilerinin ortaya çıkardığı Türk tipi bir uçaktı. Uçağın

---

¹²⁴⁵ Nuri Demirağ, **Tayyare İşleri**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1941, s.5.

¹²⁴⁶ Adıgüzel, **a.g.e.**, s.153; 1939 yılında İsveç'te yayınlanan haftalık Die Weltwoche dergisindeki bir değerlendirmeye göre savaş elde mevcut malzeme ile kazanılamazdı. Savaş, ancak savaş süresince üretim yapılarak kazanılabildi. Osman Yalçın, **Türk Hava Harp Sanayi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.231.

¹²⁴⁷ Yalçın, **a.g.e.**, s.211

¹²⁴⁸ Demirağ, **a.g.e.**, s.6-7.

¹²⁴⁹ Yalçın, **a.g.e.**, s.218; Adıgüzel, **a.g.e.**, s.165; 1930'lu yıllarda Cudiler ve Yılmazlar firmalarının acentesi olduğu Çekoslovak Simoling uçakları ihalelerde önceliğe sahipti. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.113; Savaş sonrası dönemde Etimesgut Uçak Fabrikası'nda çalışan yüksek mühendis Şükrü Er, yıllar sonra, hatanın Türk Hava Kurumu yöneticilerinde olduğunu söyleyecekti. Adıgüzel, **a.g.e.**, s.160; Şükrü Er tıp okumaya hazırlandığı günlerde Eskişehir Uçak Fabrikasından bir piyade yüzbaşı ile tanışır. Yüzbaşı konuşma sırasında Er'e şunları anlatır. “*Fabrika'da hep Fransız uçak mühendisleri var. Türkiye'de doktor var ama uçak mühendisi yok ve bu mühendisler fabrikayı sabote ediyorlar. Mesela ambarda piston var. Ama onlar, 'Bunların üzerinden iki sene geçmiş ve bayatlamış, atın bunları' diyor ve kullanmıyorlar. Yenisini Fransa'dan sipariş ettiriyorlar. Bu durum bizim teknik ekiplerle Fransız ekipler arasında sürtüşme yaratıyor.*” Bunun üzerine Şükrü Er mühendis olmaya karar verir ve Yüksek Mühendis Mektebine kaydolur. **a.g.e.**, s.24-25.

¹²⁵⁰ Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.115; 1939 yılı genel seçimlerinde Nuri Demirağ milletvekili olmadı. Nuri Demirağ'a ve onun projelerine mesafeli olan kardeşi Naci Demirağ ise meclisteki yerini almıştı. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.122; Yakup Kadri, “*İsmet Paşa, yalnız Atatürk'ün çevresindekileri darmadağın etmekle kalmamış, bunlardan boşalan yerleri birtakım yeni kimselerle ve bir vakitler kendi yüzünden Atatürk'e dargın olanlarla doldurmuştu*” demekteydi. Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, s.151-152.

test uçuşlarından olumlu sonuç alındı. İstanbul-Ankara seferini yaparken uçağı, Ankara Havaalanında, Hava Yolları Genel Müdürü Ferruh Bey karşıladı. Ferruh Beyin yanında, uçaktan anlayan bir Amerikalı vardı. Akıllarda soru işareti uyandıran bu kişi uçağı inceliyor ve mükemmel buluyordu.¹²⁵¹

Demirağ'ın girişimleri bir dizi engelle karşılaştı ve sektörü terk etmek durumunda kaldı. Siyasete atılarak çok partili hayatın ilk muhalefet partisini kurdu. Türk Hava Kurumu'nun Türk uçakları yerine tercih ettiği, Fransa'da hizmet dışı kalan uçaklar kısa süre sonra hurdaya çıktı. Demirağ'ın uçak fabrikası, çelik yapı üreten bir fabrika olarak faaliyetini sürdürdü. Uçakların bir bölümü Gök Okulunda pilotların eğitiminde kullanılırken, bir bölümüne İspanyollar talip oldu. Ancak uçaklar satılamadı. İnönü'nün uçakların satılmasını istemediği iddia edilmekteydi. Nuri Demirağ 1949 yılında İnönü'ye üçüncü mektubunu yazdı. Mektubuna başlarken İstanbul'daki evinden İngiliz tepkili uçaklarını izlemekte ve İnönü'nün uçak sanayini baltaladığını düşünmekteydi.¹²⁵² Demirağ İnönü'ye yazdığı mektupların birine şunları da eklemişti, "*hoş karakterim buna müsait değil ama bu parayla farzı-muhal 15-20 adet han apartman yaptırır, senede 150-200 bin lira gelir alarak istediğim gibi yaşadım, fakat yapmadım.*"¹²⁵³ 1949 yılında Demirağ'ın uçak fabrikası, savaş halinde faydalanılacak kurumlar arasında olmaktan çıkarıldı.¹²⁵⁴

4.2.3.1. Etimesgut Uçak Fabrikası ve Amerikan Yardımları

Atatürk 1935 yılı açış konuşmasında, dünyadaki siyasal durumun, ulusal koruma araçlarını dolayısıyla da tayyare filoları oluşturmayı zorunlu kıldığını ifade ediyordu. Ülkenin hava saldırılarına karşı kendisini savunması ve karşı saldırıyı caydırıcı etkisi bakımından güçlü bir hava ordusunun önemi büyüktü.¹²⁵⁵ 1936 Mayısı'nda, Atatürk'ün de izlediği, iç ve dış basında geniş yankılar yaratan Trakya

¹²⁵¹ Adıgüzel, a.g.e., s.165.

¹²⁵² Dervişoğlu, a.g.e., s.117-118; 1946 yılı Nisanı'nda Genelkurmay Başkanlığı'nın, Milli Savunma Bakanlığı'na yazdığı rapor "*Tepkili Motor Sanayiinin Kurulması*" hakkındaydı. Genelkurmay raporunda, motor sanayi alanında dünyadaki hızlı gelişmelere dikkat çekmekteydi. 1946 yılında jet motorlu yeni tepkili uçaklar, uçak sanayisinde bir dönüm noktasını oluşturmaktaydı. Yalçın, a.g.e., s.161.

¹²⁵³ Adıgüzel, a.g.e., s.168.

¹²⁵⁴ Dervişoğlu, a.g.e., s.120-121.

¹²⁵⁵ TBMM(ZC), Cilt: 6, Devre: V, İçtima: 1, Birinci inikad, Tarih: 1.XI.1935, s.3.

Manevraları, Mareşal Çakmak'ın gözetiminde başladı.¹²⁵⁶ Atatürk 1937 yılı Meclis açılış konuşmasında hava kuvvetlerinin aldığı öneme işaret ederek şunları söylemekteydi: “*Bundan sonrası için bütün tayyarelerimizin ve motorlerinin memleketimizde yapılması ve harp hava sanaiimizin de bu esasa göre inkişaf ettirilmesi iktiza eder.*”¹²⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Başta Almanya ve Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere ülkesinden kaçan bilim adamlarının bir bölümü Türkiye'ye geldi. Bunlardan uçak mühendisi ve teknisyeni olanlar, THK'nın motor ve uçak fabrikalarının kurulmasında rol aldılar.¹²⁵⁸ 1941 yılında Milli Savunma Bakanlığı'nın verdiği izin belgesinde, THK tarafından kurulacak motor fabrikasında savaş uçağı motorlarının üretilmesinin bugünkü koşullarda kolay olmayacağı bildirilmekteydi. Bununla birlikte okul uçağı motoru üretecek ve savaş uçağı motoru tamir edecek böyle bir fabrikanın kurulması, hava kuvvetleri adına yararlı bir girişim olacaktı.¹²⁵⁹ Etimesgut Uçak Fabrikası 1942 yılında teknik olarak yeterli ve güçlü kadrosu ile atölye durumundan fabrikaya dönüştü.¹²⁶⁰

1945 yılı Mayıs ayında yapılan Meclis görüşmelerinde motor meselesinin çözümünde çok geç kalındığı, yedi-sekiz yıl önce bunun çözümlenmiş olması gerektiği, o zamanki İktisat Vekâleti şimdiki Ekonomi Bakanlığı'nın bu sorumluluğu üstlendiği halde yerine getirmemiş olduğu gündeme getirildi. THK, motor fabrikası ile ilgili ilk adımları attıysa da, bu adımlar yetersizdi çünkü konunun hükümet ölçeğinde ele alınması gerekmektedir. Türk tipi motora ihtiyaç vardı. Neye mal olursa olsun kara, deniz ve hava araçlarının özelliklerine uyum sağlayabilecek Türk tipi motorların üretilmesi, savaş sonrasının motorize dünyasına intibak etmek

¹²⁵⁶ Tekeli-İlkin, **Dış Siyaseti ve**, s.102.

¹²⁵⁷ **TBMM(ZC)**, Cilt: 20, Devre: V, İçtima: 3, Birinci inikad, Tarih: 1.XI.1937, s.8.

¹²⁵⁸ Yalçın, **a.g.e.**, s.147; Bu dönemde Türkiye'ye gelen 24 kişilik bir yabancı teknik ekip öncelikle Kırıkkale, Karabük ve Kayseri fabrikalarını gezerek incelemeler yapıyor ve Türkiye'nin uçak üretecek kapasitesinin olduğu sonucuna varıyordu. **Aynı yer**; Polonya'dan iltica eden *R.W.D.Ğ.* Uçak Fabrikası mühendisleri, THK'ya başvurarak Türkiye'de bir havacılık sanayi kurmayı teklif etmişlerdi. THK Başkanlığı'nın Başbakanlığa yazdığı raporda, Polonyalı mühendisler, bu konuda yararlanılmaya değer görülmekteydi. **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 100.619..6, Tarih: 00.00.1948, s.2-3.

¹²⁵⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 61.409..24, Tarih: 01.12.1941, s.1-2; THK'nın kuracağı motor fabrikası için Genelkurmay'dan da izin almak gerektiğinin belirtildiği tezkerede savaş uçağı motor fabrikası kurmak amacıyla uzun zamandır ABD ile görüşmelere devam edildiği ancak henüz bir yanıt alınmadığı belirtiliyordu. Belgede ayrıca okul uçağı motoru üreten bir fabrikanın açılmasının, savaş uçağı motoru üreten bir fabrikanın açılmasına basamak teşkil edeceği yazmaktaydı. **Aynı yer**.

¹²⁶⁰ Yalçın, **a.g.e.**, s.148.

açısından yaşamsal önem taşımaktaydı.¹²⁶¹ Gazi Motor Fabrikası 1945 yılı ortasında kurulma aşamasına getirildi.¹²⁶² Genelkurmay Başkanlığı projeye müşteri olarak destek verdi. Türk Hava Kuvvetleri Komutanı General Zeki Doğan, fabrika projesinin yaşamsal önemine dikkat çekti ve fabrikadaki Türk personelin İngiltere’ye eğitime gönderilmesi ile özel olarak ilgilendi.¹²⁶³ 1946 yılı sonuna kadar THK, Uçak Fabrikasına bir miktar sipariş verdi fakat gelirin azalması nedeniyle daha sonra sipariş vermeye gücü yetmedi.¹²⁶⁴

1947 yılı ortalarında Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Amerikalı askeri heyetlerin Türkiye’ye ziyaretleri başladı. Aynı yılın Haziranı’nda geniş kapsamlı ziyaretlerden biri yapılmaktaydı. Amerikan Hava Tümgeneralı Hall emrindeki beş kişilik hava heyeti, Genelkurmay hava müşaviri Fevzi Uçaner başkanlığındaki heyet ile Türk Hava Kurumu’nun Etimesgut Uçak Fabrikasını ziyaret ederek fabrikada yapılmakta olan akrobasi ve öğretim uçağı, hasta taşıma uçağı ve beş kişilik taşıma uçağının uçuşlarını izledi. Heyet Türk Hava Kurumu’nun teşkilatı, tesisleri, çalışma tarzı, pilot yetiştirme sistemi hakkında geniş bilgi edindi.¹²⁶⁵ Ertesi gün aynı heyet, havacılık ile ilgili incelemelerde bulunmak üzere bir uçakla Sivas’a hareket etti.¹²⁶⁶ Heyet başkanı Hall, Doğu bölgesindeki incelemelerinden sonra, 10 Haziran’da basına yaptığı açıklamada savaşta, hava savaşının kazanılmasının önemine dikkat çekmekteydi. Hall Türk havacılığıyla ilgili olarak sözlerine şöyle devam etti: “*Bunun içindir ki hava heyetimiz büyük bir mes’uliyet hissetmekte ve dostumuz Türk Milleti’ne yardım fırsatı bulunduğundan dolayı büyük gurur duymaktadır.*”¹²⁶⁷ ABD hava heyeti inceleme gezisini Kayseri’de sürdürdü.¹²⁶⁸

Türk Hava Kurumu Genel Merkez Kurulu 1948 Şubatı’nda Askeri yetkililerin katılımı ile Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel başkanlığında toplandı. Altı aylık çalışma raporunun kabul edildiği toplantıda uçak ve motor fabrikalarının yaşaması ve gelişmesi milli bir sorun olarak değerlendirilmekteydi. Türk Hava

¹²⁶¹ **TBMM(TD)**, Dönem: VII, Cilt: 17, Toplantı: II, Altmış İkinci Birleşim, Tarih: 25.V.1945, s.373.

¹²⁶² **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 100.619..5, Tarih: 00.11.1948, s.3.

¹²⁶³ Yalçın, **a.g.e.**, s.156-157.

¹²⁶⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 100.619..5, Tarih: 00.11.1948, s.18.

¹²⁶⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1947, s.3.

¹²⁶⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Haziran 1947.

¹²⁶⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Haziran 1947.

¹²⁶⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Haziran 1947.

Kurumu, 1947 yılı içinde, il ilçe ve köylerde gösterilen havacılık filmleri, radyoda yapılan havacılık programları, gazete yayınları, bildiriler, afişler, uçuş becerilerinin sergilendiği gösteriler aracılığıyla vatandaşların havacılığa desteğini ve ilgisini kazanmıştı. Havacılık uzmanı gençler yetiştirilmiş, paraşüt kuleleri kurulmuştu. Etimesgut uçak fabrikasında iki hasta ve bir hasta bakıcı taşıyan beş sıhhiye uçağı, dört yolcu taşıyan on taksi uçak, üç kişilik on bir turizm uçağı yapımı üzerinde çalışmaktaydı. 1947 yılı içinde iki yüz uçak ve yüz on yedi motor tamir eden fabrikanın kimya laboratuvarında çalışmalar sürmekteydi. Sağlık Bakanlığı ile yapılan anlaşma ile uçaklardan birine serpm makinesi eklenerek yurdun çeşitli bölgelerindeki sıtma kaynağı sular, enerji ve zamandan çok büyük ölçüde tasarruf sağlanarak ilaçlanmıştı. Yapılan hesaba göre bir uçağın bir günde yapabileceği işi yapmak için üç yüz otuz yedi işçi çalıştırmak gerekmekteydi. Aerodinamik tünel yapılmakta ve yakında çalışmalarına başlayacağı öngörülen motor fabrikasının ana binası tamamlanmaktaydı. Toplantıda, 1945 Mayısı'ndaki toplantıda da gündeme gelmesine rağmen Genelkurmay Başkanlığı ve Başbakanlığın hava çalışmalarına yeterli ilgi ve desteği göstermediği şöyle ima edilmiştir.

“1940 yılında, Başbakanlığın kararıyla Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Ekonomi Bakanlığı ve Türk Hava Kurumu temsilcilerinden birleşik komisyon tarafından hazırlanan rapor üzerine kurulmasına başlanmış ve kurultaylarımızın tasvibinden geçmiş olan hava endüstrisi tesisleri hava planının tatbiki bugün tamamlanmış bir duruma girmiş bulunmakta ise de, kuruluş gayeleri memleket savunmasına hizmet etmek olan fabrikalarımızın başlıca müşterisi olması gereken Milli Savunma Bakanlığında siparişler almak için sarfettiğimiz gayretlerden bugüne kadar müsbet bir sonuç elde edilememiştir. Son aylarda bir yandan Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı ile sıkı temaslara girilmiş, bir yandan da Devlet tesislerinin hangi alanda uçak ve motörden faydalanmaları mümkün olabileceği ve başka devletlerin havacılık ve hava endüstrisi faaliyetini ne şekilde korumakta ve desteklemekte oldukları belirtilerek, Başbakanlığın ilgi ve himayesi rica edilmiştir.”¹²⁶⁹

Fabrikaların en büyük alıcısı olması gereken Milli Savunma Bakanlığı ve Devlet Hava Yolları ile işbirliğinin yapılamadığı görülmekteydi. Aynı gözlem üç yıl önce de yapılmıştı. 1948 yılı sonunda hükümetin hazırladığı rapor son derece

---

¹²⁶⁹ “*Türk Hava Kurumu Genel Merkez Kurulu Toplandı*”, *Ulus Gazetesi*, 6 Şubat 1948, s.5.

umutsuzdu. Uçak fabrikası gözden çıkarılmıştı.¹²⁷⁰ Motor Fabrikası için de aynı durum söz konusuydu.¹²⁷¹

Savaş döneminde askeri nakil uçağı olarak kullanılmış birçok uçak, savaş sonrasında yolcu uçağına dönüştürülmekteydi. Bu dönüştürme işlemi ABD, İngiltere ve Avrupa ile sınırlı az sayıdaki tesiste gerçekleştirilmekteydi. Türkiye'nin aldığı bu askeri nakil uçaklarının dönüşüm işlemi ise uçak üretim ve tamir işlerini yapan Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak fabrikalarında yapılmaktaydı. Satın alınan altı nakil uçağı azami düzeyde yerli malzeme kullanılarak altı ayda yolcu uçağına dönüştürülmüştü.¹²⁷² Ancak aynı dönemde Başbakanlık Genel Denetleme Heyeti'nin açıkladığı belgede kurumun “*mefluç ve muattal*”, yani bozuk ve işlemez halde bulunduğu bildirilmekteydi. Motor ve Uçak Fabrikaları hakkında karar verilerek ilgili bakanlığa devredilmesi kaçınılmaz görülmekteydi.¹²⁷³

Amerikan yardımları havacılık alanında daha çok askeri düzeyde sürmekteydi. 1948 Şubatı'nda önemli miktarda savaş malzemesinin bir sonraki ay beklendiği haberi gazetede yer almaktaydı. General McBride, Türkiye'ye verilmekte olunan malzemenin kaliteli ve bunu kullanacak Türk askerinin de mükemmel olduğunu söylüyordu. Türkiye savaşa her zaman hazırды. General idaresindeki, yüz kişisi hava kuvvetinden oluşan askeri heyetin sayısı, yükseltilecekti. Bu arada haberde, ABD'nin büyük bir hava üssü inşa etmek üzere Türkiye ile anlaştığı yalanlanmaktaydı.¹²⁷⁴ Aynı sütunda bir başka haberde, Wallace'ın bir önceki akşam radyodan yaptığı konuşma veriliyordu. Buna göre ABD'nin Türk Hükümetine yaptığı yardımı eleştiren Wallace Amerika'nın tüm dünyada kralları, gericileri ve faşistleri desteklediğini söylemişti.¹²⁷⁵ Mareşal Fevzi Çakmak da Türkiye'de ünlü bir muhalif sima olarak öne çıkmaktaydı. Nihat Erim'in döneme ilişkin Günlükleri'nde anlatılanlar, Fevzi Çakmak'ın, İnönü'nün iç ve dış siyasi yönelimini onaylamadığını

¹²⁷⁰ BCA, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 100.619..6, Tarih: 00.00.1948, s.1.

¹²⁷¹ BCA, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 100.619..5, Tarih: 00.11.1948.

¹²⁷² “Uçak Fabrikasında Çalışmalar”, **Ekonomi Gazetesi**, 27 Ağustos 1948; “İkinci Dünya Harbinden sonra Amerikan ordusundan artan askeri nakil uçaklarından yüzlercesi yolcu şekline sokulmak üzere dünyanın birçok memleketleri hava nakliyat müesseseleri tarafından çok ucuz fiyatla satın alınmıştır. Bu arada Devlet Hava Yollarımız da bunlardan getirtmiştir.” Aynı yer.

¹²⁷³ BCA, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 100.619..6, Tarih: 00.00.1948, s.20.

¹²⁷⁴ “Amerikan Askeri Heyeti Şefinin Beyanları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Şubat 1948, s.1, 3.

¹²⁷⁵ “Wallace'nin Hezeyanları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Şubat 1948, s.3; Amerikan Muhabirler Birliği, basına müdahale eden ülkeler arasına soktuğu Türkiye'ye yardım yapılmamasını istiyordu. “Amerika'dan Gelen Hayret Uyandırıcı Haber”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Şubat 1948.

ortaya koymaktaydı. Çakmak iç politikada “*Cumhurun idareyi eline almasını*” istiyor; dış politikada da “*bize tecavüz olmadıkça herkesle dost geçinmek lazım geldiğini*” söylüyordu. Erim, Çakmak’ın önerilerini yanlış bulmaktaydı. Özellikle saldırı olmadıkça herkesle dost geçinmek düşüncesini, Rusya’nın son zamanlarda yaptığı telkin ile eşdeğer görüyordu.¹²⁷⁶

Bu dönemde Sovyetler Birliği ile iyi geçinmek düşüncesi, Amerika’yı ürkütme anlamına gelmekteydi. Bazı çevreler iç politikadaki değişikliklerin de Amerika’nın istekleri doğrultusunda hemen yerine getirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Hüseyin Cahit Yalçın Ulus’taki yazısında, bu çevrelerin öne çıkan yazarlarından olan Ahmet Emin Yalman’ı gündeme getirmekteydi. ABD’li yetkililerle üst düzey görüşmeler yaparak en gizli bilgilere sahip olduğunu ima eden Yalman iç politikada gerekli değişiklikler yapılmadığından yakınmaktaydı. Yalman’a göre demokratik yenilikler yapılmazsa çıkabilecek bir Üçüncü Dünya Savaşı’nda ABD Türkiye’ye ancak göstermelik bir destek verecekti. Hüseyin Cahit Yalçın, Yalman’ı eleştirerek Türkiye’ye Sovyet Rusya’nın saldırması durumunda, bunun gereklerinin belirlenen askeri strateji doğrultusunda yerine getirileceğini belirtmekteydi. Türkiye’nin izlediği iç politika ile askeri strateji farklı konulardı. Yalçın’a göre Hitler 1941’de Sovyetler Birliği’ne saldırdığı zaman Bolşeviklerin, ABD ve İngiltere ile arası hiç de iyi sayılmazdı. Üstelik Sovyetler Birliği’nin siyasi rejimi de farklıydı. Buna rağmen Anglo-Saksonlar Sovyetler Birliği ile ittifak yaptı. Olaylar Yalman’ın mantığı ile işleseydi Anglo-Saksonlar Sovyetler Birliği’ne asla yardım etmezdi.¹²⁷⁷

1948 yılı boyunca ve sonrasında, ABD Türkiye’ye her türde ve tipte uçak vermeye gayret etti. 1948 Martı’nda Türkiye’de bulunan Amerikan Yardım Heyeti Havacılık Başkanı General Hoag, hava komutanlığında basın toplantısı düzenledi. Hoag, şu ana kadar verilmiş uçakların yanında, farklı tipte başka bombardıman uçaklarının da en kısa zamanda Türkiye’ye verileceğini bildirmekteydi. Etimesgut ve Eskişehir’de uçak kontrolü ve radar sistemlerinin öğretildiği kurslar açıldığını belirten Hoag, kırk beş Türk subayının Amerika’da çeşitli dallarda yetiştirildiğini

¹²⁷⁶ Demirel (haz.), **Nihat Erim Günlükler**, s.321; Sovyetler Birliği bu dönemde, ülke dışında sorun yaratabilecek ilişkilerden sakınan bir görüntü sergilemekteydi. Kennedy, **a.g.e.**, s.457.

¹²⁷⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Milli Program, Milli Hükümet*”, **Ulus Gazetesi**, 3 Ocak 1949, s.1, 3.

ifade etti. Hoag, gazetecilerin Türkiye'ye daha ağır bombardıman uçaklarının gönderilip gönderilmeyeceği sorusuna, şimdilik gönderilmeyeceği fakat Türk havacılarının durumuna bağlı olarak bu durumun ilerde değişebileceği yanıtını vermektedir. Hoag ayrıca gazetecilerin, tepkili uçakların verilir verilmeyeceği hakkındaki sorusuna karşılık, bunda bir sakınca olmadığını söyledi.¹²⁷⁸

İktisadi Yürüyüş'te Thornburg'un raporu gündeme getirilmekteydi. Thornburg raporunda, ökü arabasından kurtulamamış Türkiye'nin tepkili uçak yapmaya girişmesini eleştirmektedir. Raporda, “*tepkili uçak Türkiyesi ile ökü arabası Türkiyesi arasındaki şiddetli tezata*” dikkat çekilmektedir. Amerikalı uzman “*son senelerde geliştirmek için büyük masraflara katlanılan sanayi projeleri yerine, en basit ve esaslı işleri ve hafif sanayii geliştirmeyi*” öneriyordu.¹²⁷⁹ Küçük ölçekli üretimin teşvik edilmesinin önemli bir nedeni ABD'den alınan alet ve makinelerin yurt içinde tamir edilmesinin sağlanmasıydı. Yedek parça ve onarım işleri Amerikan alet ve makinelerinin ülkeye girmesinden sonra büyük önem kazandı.¹²⁸⁰

Seri halde uçak ve planör üretiminde bulunan Etimesgut Uçak Fabrikası son döneminde, müşterisizlik nedeniyle daha çok tamirhane ve atölye olarak çalışmak durumunda kalmıştı.¹²⁸¹ 1949 yılında zamanın Hava Kuvvetleri Komutanı, uçak siparişi vermeme nedenini, THK Heyeti'ne şöyle açıklıyordu. “*Amerikan yardımından bedava uçak almak dururken, uçak fabrikasına parayla sipariş verirsem yarın bu millet beni asar.*”¹²⁸² THK'nın fabrikalarının başarısız olmasındaki temel nedenler müşterisizlik ve devlet desteğinin olmamasıydı. Tali nedenler ise aşırı merkezîyetçilik, iyi bir işbölümünün yapılamamış olması, muhasebe yöntemindeki eksiklikler, maddi ve psikolojik olumsuzluklar nedeniyle kadrodaki azalma ve

¹²⁷⁸ “*Amerika Bize Her Cins ve Tipten Uçak Vermekte*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mart 1948; Aradan geçen zaman içinde verilmeyen tepkili uçakları, Abidin Daver 1950 Şubatı'nda gündeme getirmektedir. Türk Ordusunun tepkili uçaklar ile donatılma zamanının geldiğini söyleyen Daver, Mısır da içinde olmak üzere pek çok küçük ülkenin bu uçaklardan edinmiş olduğuna işaret ediyordu. Yazara göre dost Amerika'nın bize verdiği uçaklar arasında tepkili uçak yoktu. Önce hava ordu personelinin kullanma yeteneğinin olmaması nedeniyle verilmeyen bu uçakların artık verilme zamanı gelmişti. Abidin Daver, “*Hava Ordumuzun Beklediği Silah*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Şubat 1950.

¹²⁷⁹ “*Thornburg'un Raporu*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 10, Sayı: 231, 6 Ağustos 1949, s.14. Oysa Kayseri Uçak Fabrikası kurulurken, fabrikanın malzeme ve donanımı, Ulukışla'dan Kayseri'ye kağı ve yük hayvanları ile taşınmıştı. Yalçın, **a.g.e.**, s.120-121.

¹²⁸⁰ **BCA**, Dosya: E12, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 80.507..5., Tarih: 00.00.1950.

¹²⁸¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 100.619..6, Tarih: 00.00.1948, s.18.

¹²⁸² Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.111; Dervişoğlu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, bazı çevrelerde, savaşın sonunun beklenerek ihtiyaç fazlası malzemelerin ucuz alınması düşüncesinin, geçerli olduğunu yazmaktaydı. **a.g.e.**, s.110.

Polonyalılardan oluşan kadronun ülkesine dönmesiydi.¹²⁸³ Ayrıca THK Uçak Fabrikası ve Motor Fabrikası arasında zarar verici bir rekabet yaşanmaktaydı.¹²⁸⁴

Şükrü Er'in yıllar sonra anlattıkları, fabrikada çalışma barışının neden bozulduğuna dair, olaya karanlık bir penceresinden ışık tutmaktaydı. Er'e göre Polonyalıların fabrikadan ayrılışları, Marshall Yardımları ve fabrikaların kapanma kararı, birbirine yakın tarihlere denk düşen üç olaydı. Polonyalı teknisyenler ve mühendisler THK'nın bu iki fabrikasında başarılı çalışmalar sergilemişlerdi. Savaş sonlandıktan sonra yitirdikleri değerlerini yeniden kazanmışlardı. Polonya, bunların dönmesi amacıyla düzenlemeler yapmıştı. Polonyalılar ülkelerine gitmeden önce çalışanlar arasındaki ilişkiyi bozucu sistemli psikolojik sabotaj uygulamaya başlamışlar; fabrikadan, çalışma barışını olumsuz etkileyen kuşku tohumları bırakarak ayrılmışlardı. Üstelik yıllar sonra, ülkelerine değil ABD'ye gittikleri ortaya çıkmıştı.¹²⁸⁵

4.2.3.2. Hava Ulaşımının Düzenlenmesi

İkinci Dünya Savaşı'nda tayyare önemli bir ulaşım aracı haline geldi.¹²⁸⁶ Barış içinde refahı yaşamak iktisadi güç ile olanaklıydı. Bu nedenle yaşanan sürat ve tayyare asrına uyum gösterilmeliydi.¹²⁸⁷ Hava nakliyatının düzenlenmesi önem taşımaktaydı.¹²⁸⁸ Sivil havacılıkta sağlanan büyük ilerleme, savaş sonlarına doğru, devletler arasında çeşitli hukuki sorunlara yol açmaya başladı. İşte bu sorunları çözmek amacıyla Şikago'da 7 Aralık 1944 tarihinde Uluslararası Sivil Havacılık Konferansı toplandı. Türk Hükümeti Şikago Havacılık Sözleşmesini imzaladı. Konferans sırasında İngiltere ve Amerika arasında rekabet yarışı nedeniyle görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Konferansta kurulan yirmi bir üyeli konsey (daimi kurul)

¹²⁸³ BCA, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 100.619..6, Tarih: 00.00.1948, s.2-3.

¹²⁸⁴ Yalçın, a.g.e., s.164.

¹²⁸⁵ Adıgüzel, a.g.e., s.29-30; Savaş döneminde birçok Alman, Avusturyalı, Fransız ve Polonyalı bilim adamı, ABD başta olmak üzere güvenli ülkelere göç etmiş veya kaçırılmışlardı. THK'nın fabrikalarında çalışan Polonyalılar, o dönemde Türkiye'yi tercih etmişlerdi. Aynı yer.

¹²⁸⁶ Johannes Motschke, "Jeopolitik Mücadele Sahası Olarak Şarki Akdeniz'in Vaziyeti", çev. Zeki İter, **Askeri Mecmua**, Sayı: 128, Mart 1943, s.32.

¹²⁸⁷ İsmet Alkan, "Ekonomik Varlık ve Kudret Yaratmak", **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 131, 2 Haziran 1945, s.10.

¹²⁸⁸ Howard P. Whidden, "Milletlerarası Hava Yolları", çev. Fettah İrtem, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 29, Ankara, Kasım 1945, s.149.

seçimlerinde, büyük devletlere karşı birlik oluşturan Güney Amerika ülkeleri Türkiye'ye oy verdi. Bu sayede Türkiye de konseye seçildi.¹²⁸⁹ Ulaştırma Bakanlığı, kurulmakta olan uluslararası hava ağına hızla uyum sağlayabilmek amacıyla Şikago Konferansı'nda alınan sorumlulukların yerine getirilmesi gerektiğini bildirmekteydi.¹²⁹⁰ Genelkurmay Başkanı, Başbakanlık ile Dışişleri, Milli Savunma ve Ulaştırma Bakanlığı'na, Şikago Sözleşmesi gereği uluslararası hava yollarına sadece bir meydan göstermekle sorumlu olduğunu hatırlatmaktaydı. Genelkurmay'a göre ikiden fazla iniş hakkı vermek, hükümeti büyük harcamalara sokacak ve milli havacılığın gelişmesini engelleyecekti. Bu nedenle yabancı hava yollarının, başkent olduğu için Ankara'ya, ticaret merkezi olduğu için Yeşilköy'e inmelerine izin verilebilirdi. Bu iki yerden başka hiçbir meydana inmemeleri önemle bildirilmekteydi. Yabancı ülkelerle yapılacak hava sözleşmelerinde buna çok dikkat edilmesi gerekli görülmekteydi.¹²⁹¹

1946 yılında, yabancı devletlerle hava ulaştırma anlaşmalarını yapması amacıyla Dışişleri Bakanlığı'na yetki verilmesi kararlaştırıldı.¹²⁹² Şikago Sözleşmesine ve bu yetkiye uygun olarak ertesi yıl Fransa,¹²⁹³ Çekoslovakya ve İngiltere¹²⁹⁴ ile hava ulaştırmasına dair sözleşmeler imzalandı. Bu sözleşmeleri, sonraki yıllarda, başka ülkelerle yapılan sözleşmeler izledi. Bu ülkelerden bazıları Norveç,¹²⁹⁵ Ürdün,¹²⁹⁶ İtalya¹²⁹⁷ ve İsviçre¹²⁹⁸ idi.

ABD ve Türk hükümetleri arasında 1946 Şubat ayında hava ulaştırması ile ilgili anlaşmalar imzalandı.¹²⁹⁹ Sivil havacılık alanında gelişmelerin kaydedildiği yeni hatların açıldığı, 1946 yılında, Akdeniz ve Karadeniz hava yoluyla birbirine

¹²⁸⁹ A. T. Yazman, "Şikago'da Toplanan Havacılık Konferansı Nasıl Geçti?", **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 6, Sayı: 125, 1 Mart 1945, s.12-13; Aslan Tufan Yazman, "Havacılık Konferansında İngiliz-Amerikan Görüşleri" **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 6, Sayı: 124, 19 Şubat 1945, s.1.

¹²⁹⁰ **BCA**, Dosya No: E13, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 83.521..3, Tarih: 26.10.1945, s.4; 1945 yılı sonlarına doğru bir Hava Bakanlığı kurulması planlandı. **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Kasım 1945.

¹²⁹¹ **BCA**, Dosya No: 62/142, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 61.410..35, Tarih: 15.01.1946.

¹²⁹² **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 111.42..2, Tarih: 13.06.1946; 1947 yılı Kasım'ında Cenevre'de toplanacak olan, Uluslararası Sivil Havacılık Ulaştırmalarında Ticari Haklarla ilgili Çok Taraflı Anlaşma Tasarısı hakkındaki konferansa Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun katılması kararlaştırıldı. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 114.68..12, Tarih: 3.11.1947.

¹²⁹³ **TBMM(ZC)**, Dönem: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, Kırk Altıncu Birleşim, Tarih: 19.II.1947, s.238.

¹²⁹⁴ **TBMM(ZC)**, Dönem: VIII, Cilt: 5, Toplantı: 1, Kırk Dokuzuncu Birleşim, Tarih: 14.IV.1947, s.2.

¹²⁹⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 116.41..17, Tarih: 12.06.1948.

¹²⁹⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 116.36..5, Tarih: 25.05.1948.

¹²⁹⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 121.89..15, Tarih: 15.12.1949.

¹²⁹⁸ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 118.104..7, Tarih: 08.03.1949.

¹²⁹⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..6., Tarih: 15.2.1947, s.1.

bağlandı.¹³⁰⁰ Aynı yıl, Pan American Şirketi, Westhinghouse Electric International Company ve J.G. White Engineering şirketinden, kurulacak havaalanları konusunda görüşmeler yapmak üzere on bir kişilik bir heyet, Türkiye'ye geldi. Görüşmeler sonucunda yedi hava alanı yapılması hakkında bir anlaşma imzalandı.¹³⁰¹

1947 yılı Ocak'ta ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Pan-American World Airways'ın, ABD ile Türkiye arasındaki seferine başlayacağından dolayı iki ülke arasındaki dostane ilişkilere dair memnuniyetini, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya bildirmekteydi. Uçak 31 Ocak gecesi New York'tan hareket edecek ve otuz üç saat sonra Ankara'da olacaktı.¹³⁰²

1948 ortasında Ulaştırma Bakanı tarafından açıklanan hava yolu politikası, şehirlerarasında ve dünyada düzenli uçuşların yapılması ve hava yollarının en modern araçlarla donatılması bağlamında değerlendirilmekteydi. Türk Hava Kurumu'nun tesisleri ve fabrikalarının Devlet Hava yollarının gelişmesine yardımcı olması, havacılığın gelişmesinde önemli görülmekteydi.¹³⁰³ Savaş sonrasında da havacılık konusunda eğitim görmeleri amacıyla yurt dışına öğrenciler gönderildi. 1949 yılında İngiltere'deki ünlü havacılık üniversitesinde (Hamble Okulu) Türk öğrenciler de bulunmaktaydı.¹³⁰⁴

Eğitime önem verilmekteydi. Bununla birlikte ne ülkenin hava sanayisi geliştirilebilmişti ne de savaş sonrasında uygun koşullarına rağmen uçak alımlarında akılcı kararlar verilebilmişti. Ülke kendi uçaklarını üretemediği gibi aldığı uçakların bakımını da yapamaz durumdaydı. 1949 yılında, beş yıl önce Almanya'dan alınan Junkers 52 tipinde beş adet tayyare¹³⁰⁵ için bakım yapılamamış ve uçak mezarlığına terk edilmişti. Almanya'nın savaşta kaybetmesi nedeniyle bu yüksek nitelikteki

---

¹³⁰⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Nisan 1946.

¹³⁰¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Kasım 1947; Aynı dönemde uçak sanayisini geliştirme düşüncesi kaybolmamıştı. Hükümet beyannamesinde, Devlet Hava Yolları başlığı altında, “Uçaklarımızı çoğaltmak ve mükemmelleştirmek...” hedefi açıkça ortaya konmaktaydı. “*Hükümet Beyannamesi*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 35, Ankara, Mayıs 1946, s.132.

¹³⁰² **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 268.806..6., Tarih: 15.2.1947, s.2.

¹³⁰³ Şükrü Koçak, “*Ulaştırma Politikamız*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 199, 4 Mayıs 1948, s.23.

¹³⁰⁴ Percy Nebster, “*İngiltere Havacılık Üniversitesi*”, **Tan Gazetesi**, 12 Şubat 1949; 1931 yılında kurulmuş bu ünlü üniversite, havacılığa dair en yeni bilgilere ve en modern havacılık malzemesine sahipti. **Aynı yer**.

¹³⁰⁵ 4613 No'lu “*Türkiye ile Almanya Arasında Ticari Mübadelelere ...Tasdikine Dair Kanun*”, (18.VII.1944 Tarih, 5759 Sayılı T.C. **Resmi Gazete**).

uçaklar, yedek parça sorunuyla karşı karşıya kalmıştı.¹³⁰⁶ Savaş sonrasında, Ali Fuat Cebesoy'dan sonra ve Kasım Gülek'den önce Ulaştırma Bakanlığı yapan Şükrü Koçak uçak ve gemi alımları ile ilgili yanlış kararlara imza atan bir bakan oldu. Bakanlık yaptığı dönemde, almaması gerektiği yönünde yapılan uyarılara aldırmadan, İngiltere'den uçak aldı. Aldığı uçağın pervanelerinden biri, Ankara-Samsun seferini yaparken havada koptu. Uçak daha sonra hangara terk edildi. Yine aynı bakan döneminde Havayolları işletmesinin acente işlerinin yapılmasında, uygun olmayan kimselere izin verilmesi, Meclis'te eleştiri konusu oldu.¹³⁰⁷ Ülke içi havacılık seferlerinin artması, Devlet Havayolları İdaresi Teşkilat Kanununa olan ihtiyacı şiddetlendirmişti. Daha önce Meclis gündemine getirilmiş olmasına rağmen bu ihtiyaç hala karşılanmamıştı. Amerikalı uzmanlara danışılarak hazırlanmak istenmesi nedeniyle 1950 Şubatı'nda söz konusu kanun hala çıkmamıştı.¹³⁰⁸

4.2.4. Genel Değerlendirme

Atatürk Döneminde sanayileşmeye bağlı bir ulaştırma politikası izlendi. Ülkenin kuzey komşusu da içinde olmak üzere gelişmiş ülkeler ile dostane fakat ülke bağımsızlığından ödün vermeden yürütülen bu ilişkiler ulaştırma politikasını tamamlayıcı nitelikteydi. Kayseri Uçak Fabrikası'nda çalıştırılmak üzere ABD'den uzmanlar getiriliyordu.¹³⁰⁹ Uçak fabrikasında incelemeler yapmak üzere Fransa'ya

¹³⁰⁶ TBMM(ZC), Cilt: 16, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Elli Dördüncü Bileşim, Tarih: 27.II.1949, s.921.

¹³⁰⁷ TBMM(ZC), Cilt: 16, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Elli Dördüncü Bileşim, Tarih: 27.II.1949, s.920-921; Şükrü Koçak, Vecihi Hürkuş'un Türk Tayyare Cemiyeti'nin "*kayıp yılları*" dediği on yıllık dönemde, Cemiyetin başkan yardımcılığını üstlenen isimdi. Hürkuş 1930 yılında Cemiyetin teknik şubesindeki eski işine geri dönmüştü. Yeni bir tayyarenin çizimi ile uğraşmaktaydı. Bunları yararsız çabalar olarak gören Şükrü Koçak odasına çağırdığı Hürkuş'a şunları söylemişti. "*Görüyorum ki sen hâlâ akıllanmamışsın Vecihi. Yine tayyare projesi diye bir şeylerle uğraşıp duruyorsun ve tabi bunlar için masraflar da yapıyorsun, bu işin çıkmaz yol olduğunu öğrenmedin mi? Biliyorsun Cemiyetin artık uçuş faaliyeti ile ilgisi yok. ...Sana daireye geldin gelmedin diyen mi var?*" Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, s.208, 230. Şükrü Koçak 1939 yılı Martı'nda da "*Türk Hava Kurumu Başkanı ve Erzurum Saylavı*" iken Nuri Demirağ'ın uçaklarını, Türk Hava Kurumu ile yapılan sözleşmeye uymadığı iddiasıyla rijit bir şekilde geri çevirmişti. Demirağ, **a.g.e.**, s.10-12; Şükrü Koçak 1944 yılı sonunda Şikago'da yapılan havacılık konferansında ayrıntılı bir konuşma yapmasına rağmen Nuri Demirağ'ın başarılı çalışmalarından hiç söz etmemişti. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.109-110; Ayrıca Ulaştırma Bakanı iken, gemi alımı işiyle ilgili olarak, 1948 Nisanı'nda hakkında meclis soruşturması istenmiş fakat reddedilmişti. "*Gemi Mübayaa İşi*", **Vatan Gazetesi**, 22 Nisan 1948.

¹³⁰⁸ TBMM(TD), Cilt: 24, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Elli beşinci Birleşim, Tarih: 24.II.1950, s.1180.

¹³⁰⁹ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 35.26..8., Tarih: 13.04.1933.

heyet gönderiliyordu.¹³¹⁰ Almanya ve Türkiye arasında karşılıklı posta uçuş seferleri planlanıyordu.¹³¹¹ Sovyetler Birliği'ne havacılık alanında yetişmeleri amacıyla öğrenciler yollanıyordu. Farklı gelişmiş ülkelerle modern çağı yakalamak amacıyla ülke yararına girilen bu ilişkilere verilebilecek örnekler bitmeyen uzun bir liste oluşturabilirdi.

1930'lu yıllarda demiryolu yapımına, Kırıkkale Demir-Çelik fabrikasında üretilen raylar ile katkı sunulmaktaydı. Hem demiryolu yapılıyor hem de yerli sanayi ve üretim teşvik ediliyordu. Ulaşım ve sanayileşme politikası birbirini destekliyordu. Savaş sonrasında Amerikan yardımları temelinde belirlenen ulaşım politikası, sanayileşme hedefinin önemini yitirmesine yol açtı. Üst düzey politikacı çevrelerine, ülke içinde üretmektense dışarıdan almanın daha ekonomik olduğu düşüncesi egemen oldu. Aslında bu düşünce savaş yıllarında ABD ile yapılan Lend and Lease (Ödünç Verme ve Kiralama) Anlaşması sırasında gelişmişti. Özellikle ulaşım konusunda yoğunlaşan Amerikan yardımları ile de sistemli bir şekilde hayata geçirildi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında karayollarına verilen önem Amerikan yardımının doğrudan sonucu değildi. Savaşın son zamanlarında, savaş sonrasında izlenecek karayolu politikasını oluşturmak amacıyla ABD'ye uzmanlar yollanmıştı. Hükümetin, en ücra köylerine kadar tüm ülkeyi birbirine bağlayacak bir yol ağı yaratma ve demiryollarıyla attığı adımları karayollarıyla tamamlama planı zaten vardı. Üstelik de izlenecek demiryolu politikasının esası, yedek malzemesinden ağır endüstrisine kadar her şeyin yurt içinde üretimine dayandırılmaktaydı. Karayollarının iç kaynaklarla nasıl karşılanacağı üzerine kafa yorulmaktaydı. Amerikan yardımları, demiryolu ve karayolu yapımında amaçlanan dengeli gelişmeyi, düşünsel ve maddi anlamda bozucu etki yarattı. Ulaşım konusunun her şeyi öncelediği kanısı güçlü hale geldi. Otomobil uçar giderdi. İstikbal göklerdeydi diye karayollarını ihmal etmek anlamsızdı. İki tarafı ağaçlı güzel görünümlü karayollarının yanında demiryollarının görüntüsü çirkindi üstelik de pahalı bir yatırımdı. ABD'nin kendi pazar çıkarları ekseninde demiryolu aleyhine yarattığı bu teşvik sonucu, demiryollarını ihmal etmek pahasına, karayollarında büyük gelişme sağlandı. Örneğin Konya-Ankara arası 3-4

¹³¹⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 43.11..10., Tarih: 24.02.1934.

¹³¹¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Ekim 1929.

saate indi. Güneydoğu illerinin ana yolları da yol planı kapsamına alındı. New York-Ankara arasında hava seferleri başladı. Önemli bir kurum olan Karayolları Genel Müdürlüğü Hilts'in de teşviki ile bu dönemde kuruldu. Dokuz Yıllık Yol Planı yüklü harcamalar gerektirse de bu durum hükümeti, Yol Vergisi'ni çağdaş bir şekilde düzenlemekten alıkoymadı.

Şikago Havacılık Konferansı sonrasında Türkiye hava ulaşımında uluslararası düzenlemelere, ikili anlaşmalara önem verdi. Bu durum Asya-Avrupa arasında geçiş konumunda olması ile birleşerek onun hava ulaşımında büyük gelişme kaydetmesini sağladı. Aynı zamanda Amerikan yardımı sayesinde aldığı uçaklarla ve gemilerle deniz ve hava filosunu zenginleştirdi. Türkiye uygun gemi ve uçakları alma fırsatını yeterince değerlendiremediyse de ABD, her çeşit tipte ve büyüklükte uçakları ve gemileri Türkiye'ye vermekten sakınmadı. Ancak Şükrü Er'in söylediği gibi telefon ve tren de icat edildikten kısa bir süre sonra Türkiye'ye girmişti. Uçaklar, gemiler, değişik amaçlı araçlar da öyleydi. Bunlar, kendi ülkende üretilmedikten sonra neye yarardı. Ülkeyi çöplüğe çevirir, dışa bağımlılık getirirdi.¹³¹² Lisansın yalnızca eski teknoloji ile imal edilen tiplere verilmesi nedeniyle lisans olarak üretim yapmak da gerçek bir üretim sayılmazdı. Gerçek üretim, devlet desteği ile ilgili alanda sanayileşerek yerli üretimi gerçekleştirebilmektir. Yerli uçağı, gemiyi ya da arabayı üretebilmektir. Bu da ancak destek, koruma ve kararlı çabalar içeren uzun bir sürecin ürünü olabilirdi.

Amerikan yardımından sonra ulaşım alanında yoğunlaşan inceleme ziyaretleri başladı. Türkiye'ye geldiği zaman, Türk yetkililerin pek de ilgi göstermediği uçak fabrikaları ve tersaneler mutlaka ziyaret edildi ve ayrıntılı bilgiler alındı. Amerikan heyetleri bu fabrikalardaki çalışmalarını takdirle karşıladı. Yasak bölgeleri de kapsayan alanlarda uzmanlardan oluşan Amerikalı heyetler yolları inceledi. Keskin eleştiriler, resmi düzeyde değil daha çok özel bir kuruluşun temsilcisi olarak Türkiye'de araştırmalarda bulunan Thornburg tarafından yapıldı. Resmi düzeyde inceleme ziyaretlerinde bulunan heyet temsilcilerinin tavsiyeleri daha çok yapılması gerekenlere yönelik teknik tavsiyeler, ölçülü ve övücü sözlerdi.

---

¹³¹² Adıgüzel, **a.g.e.**, s.29.

Şükrü Koçak ulaştırma alanında savaş sonrasında göze çarpan politikacılarından biriydi. Kuruluşundan kısa bir süre sonra THK'nın yıllarca başkan yardımcılığı ve başkanlık görevini yürüten Şükrü Koçak Şikago Havacılık Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etti ve 1946 ve 1948 yılları arasında Ulaştırma Bakanlığı yaptı. Vecihi Hürkuş'un anılarında yer aldığı gibi yerli uçak yapımının düşüncesini bile anlamsız gören Koçak'ın bu kadar önemli görevlerde bulunması havacılığın gelişimi açısından talihsiz bir durumdu. THK'nın yetkili görevlerinde bulunduğu yıllarda uçak sanayisinin kurulmasında öne çıkan bir tutumu olmayan Koçak Ulaştırma Bakanlığı döneminde yanlış uçak ve gemi alımlarını da engelleyemedi.

Cemil Cahit Toydemir, Peker Hükümetinin asker kökenli Milli Savunma Bakanıydı. Toydemir'den sonra Saka ve Günaltay Hükümetlerinde Milli Savunma Bakanları asker kökenli değildi. Atatürk döneminde uygulanan üç ikmal planı ile askeri sanayi önemli gelişme kaydetti. Savaş sonrasında ise Genelkurmayın hükümete özellikle milli sanayinin korunması konusunda görüş bildirmesi ihtiyatla karşılandı. Daha serbest kararlar almak amacıyla Amerika'nın istekleri doğrultusunda Genelkurmay'ın, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması önemli bir değişiklikti.

Türkiye savaş sonrasında her an Sovyetler Birliği'nin saldırısına uğrayacakmış gibi bir ruh halini, genellikle tek taraflı bir şekilde canlı tutarak ABD'ye yaklaşma politikasını benimsemişti. Bu politika savunma harcamalarını teknik açıdan hızla artırmasını gerektirdi. Bütçesinde askeri harcamalara daha fazla yer ayırmaya başladı. Yaşamsal önemde olan milli savunma harcamalarını karşılamak amacıyla Amerika'dan uçak, gemi benzeri her türlü aracı ve ilgili malzemeleri hemen edinmek zorundaydı. Bu zorunluluk, maddi destek, uzun zaman ve korumacılık gerektiren deniz ve hava endüstrisindeki gelişmeleri kesintiye uğrattı. Devlet desteğinden yoksun bırakılan bu sanayiler gelişemedi. Savaş yıllarında ülkelerinden kaçıp Türkiye'ye sığınan havacılık uzmanlarının da yardımıyla kurulan uçak ve motor fabrikaları da Nuri Demirağ'ın girişimleri de bu koşullarda yaşam bulamadı.

SONUÇ

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmedi. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği felaketi yaşayan siyasi kadroların önemli bir bölümü hâlâ yönetimdeydi. Türkiye, İngiltere ve ABD'nin siyasi sistemlerine yakınlık duymaktaydı. Bununla birlikte ABD ve İngiltere'nin yanında savaşa girerek onların piyonu olmak istemedi. İttifak yaptığı ülkelerden biri olan Fransa'nın savaşın başlarında, Almanya tarafından kolayca bozguna uğratılması, yenilen ülkenin yanında yer almama psikolojisini güçlendirdi.

İngiltere ile ittifak halinde olan Türkiye, politik sistemini ihtiyatla karşıladığı Sovyetler Birliği'nin komşusuydu. Sovyetler ile aynı safta savaşa katılırsa uydu devlet haline gelme olasılığından çekinmekte ve onun Boğazları ele geçirme planı içinde olduğundan kuşkulandı. Türk Hükümetinin savaş boyunca izlediği politika, ülkeyi savaşa sokmamak ve Sovyet tehlikesi olasılığını yok etmek esasına dayandı. Bazı çevrelerde Sovyetler Birliği toprakları içinde yer alan Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerin vatandaşlarına Turancılık olarak tanımlanan kadim bir tarihsel yakınlık duyulmaktaydı. Türk Hükümeti en doğal hakkı olan On iki Adalar ile ilgili tekliflere, Müttefiki İngiltere ve komşusu Yunanistan ile arasını bozmamak adına soğuk yaklaştı. Bununla birlikte Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni bozguna uğratması durumunda Kafkasya'ya yürümeyi düşünebildi, Turancı düşünceleri serbest bıraktı. Savaş yıllarında Turancılık düşüncesinin canlanmasına ve gelişmesine izin verildi. Asker ve politikacıları kapsayan geniş bir kesim, uzun bir süre Alman propaganda faaliyetlerinin etkisinde kaldı. Savaş sonrasında uluslararası kurumların, demokrasinin ve barışın öne çıkabileceğine, uzun süre olasılık tanımadı. Bu da Türk Hükümeti'nin savaş yıllarında uzun vadeli olmayan, öngörüsüz ve sadece savaşa girmemeye odaklı bir politika izlediğini göstermekteydi. Bu nedenle Türkiye, savaşın sonlanmasına ilişkin sevince ortak olamadı.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktisadi politikadaki dönüşüm, soğuk savaşın gerektirdiği bir dönüşüm değildi. Sovyetler Birliği yüzünden koşulsuz bir şekilde Amerika'ya yaklaşmak zorunda kalınmasının sonucu da değildi. Açık bir ifade ile Türkiye, Sovyetler Birliği kendisinden toprak ve üs istediği için ABD'ye yönelmedi. Tersine savaş başlamadan önce İngiltere ve Fransa ile yaptığı Üçlü

İttifak'ın ve savaş yıllarında izlediği iç ve dış politikanın doğal sonucu olarak ABD'ye yöneldi. Büyük kuzey komşusu ile ilişkileri bozuk olan Türkiye'nin bu ilişkileri düzeltmek gibi bir niyeti olmadı. Tersine savaş sonrası dünyadaki dış politikasını, bu bozuk ilişki üzerine inşa etti. Soğuk savaş Türkiye yaratmasa bile onun doğal destekçisi ve parçası oldu. Oysa Atatürk döneminde Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler sürdürülmesi yaşamsal önemde görülmüştü. Sovyetler Birliği'nin politikası ulus devlet olmayı desteklerken ABD ve İngiltere'nin politikası bunu bozucu nitelikteydi.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlenen iç ve dış politika, savaşa girmemeyi garantileyen bir politika değildi. Aksine Türk Hükümeti savaşan tarafların şiddetli uyarılarına maruz kaldı ve özellikle Almanya'nın yoğun propagandalarının etkisi altında kaldı. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye saldırılmaması biraz da savaş öncesinde Türkiye'nin başarıyla uyguladığı üç askeri ikmal planı ve BBYSP sayesindeydi. İkinci Dünya Savaşı'na girilirken *Times*, Almanya'nın Türkiye'ye saldırması halinde karşısında Mustafa Kemal'in sanayileşmiş Türkiyesinin direncini bulacağını yazıyordu.

1925 ve 1937 yılları arasında savunma amaçlı, askeri sanayiye geliştirmeye yönelik uygulanan üç ikmal planı geniş bütçelere sahipti. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı ile ikmal planları birbirini destekleyen süreçlerdi. Bunlar barışçıl bir politika izleme konusunda Türkiye'nin önemini ve saygınlığını güçlendirici bir etki yarattı. Sanayileşme politikasına meşruiyet kazandırdı. Türkiye bu planlar sayesinde aldığı yol ile uluslararası politikaya kararlı ve barışçıl şekilde müdahil olabildi. Sovyetler Birliği ile ilişkiler güçlü bir dostluk temelinde ilerliyordu. Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, İran, Romanya, Yugoslavya, Mısır ile dostluk ve uzlaştırma andlaşmaları imzalandı. Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkisinden ödün vermeden Milletler Cemiyeti'ne katıldı. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasını sağladı. Nyon Anlaşması'na dâhil oldu. Balkan ve Sadabad Paktlarını gerçekleştirdi. Hatay'ı Türkiye topraklarına kattı. Bütün bunlar, ulus devlet projesini, "*Yurtta Barış Dünyada Barış*" düşüncesiyle hayata geçirmeye çalışan genç bir cumhuriyetin başarılarıydı. Sanayileşme kararlılığı bütün boyutlarıyla modernleşmeyi içeren laiklik politikalarından ayrı düşünülmedi. Çünkü ulus devlet projesi, sanayileşme ve laiklik aynı bütünün farklı görüntüleri idi. Biri olmadan

diğeri olmazdı. Atatürk döneminde güçlü bir laiklik politikası uygulandı. Ulus devlet projesinin vazgeçilmez unsuru olan laik bir milliyetçilik anlayışı, aydınlanmanın ilkeleriyle örtüşüyordu. Turancılık Atatürk'ün ne hayali ne de ideali oldu. Ancak savaş yıllarında izlenen dış politika ve savaş sonrasının politik atmosferi Turancı düşünceleri beslemiş ve Atatürk döneminde kapatılan Türk Ocakları Derneği 1949 Şubatı'nda yeniden açılmıştı. Böyle bir ortam, Sovyetler Birliği ile dostluğun zedelenmesine yol açan baş faktörler arasında yer aldı. Türk Hükümetinin savaş yıllarında izlediği iç ve dış politika, onun savaş sonrasındaki iktisadi politika dönüşümünün bizzat yapılandırıcısı oldu.

Atatürk döneminde ulus devlet projesinin en önemli ayaklarından olan sanayileşme, milli iktisat esasına oturan planlar ile hayata geçirilmeye çalışılmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması yüzünden İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı uygulamaya sokulamamıştı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında hazırlık çalışmaları yapılarak savaş sonrasında uygulanmak istenen İvedili Plan da ABD'nin ve ülkedeki serbest ekonomi yanlısı liberal kesimin istekleri doğrultusunda yeniden ele alınmak zorunda kalındı. Her iki plan da sanayileşmeyi hedeflemekteydi. İvedili Plan'ın gözden geçirilmesi sonucu ortaya çıkan Vaner Planı'ndan bile rahatsız olan ABD, sanayileşme hedefinden daha da uzaklaşılmasını, mümkünse sanayileşmenin bırakılmasını ve tarımsal gelişmeye öncelik verilmesini istiyordu. Devletçi iktisat politikasından vazgeçilmeli, özel girişim desteklenmeli, demir-çelik sanayi yerine en basit işleri yapacak hafif sanayi geliştirilmeliydi. Ülke içinde başta tüccar kesimin temsilcileri, politikacılar ve liberal yazarlar da bu görüşleri desteklemekteydi. Zaten verimsiz çalışan pahalıya üreten bir endüstri vardı. Daha ucuza ithal etmek varken neden ülke içinde üretilmekte ısrar edilmekteydi. Tüm bunlar sanayileşmeyi içeren iktisat planlarından ve özel teşebbüsü göz ardı ederek devletçilik iktisat politikasının izlenmesinden kaynaklanmaktaydı. Böyle giderse Amerikan yardımı yapılmazdı ve Türkiye Sovyetler Birliği'nin tehdidiyle baş başa kalırdı. İşte savaş sonrası dönemde, Atatürk dönemindekine tamamen ters olan bu anlayış benimsendi. Atatürk döneminde laiklik, devletçilik ve sanayileşme politikası birbirinden güç alarak gelişmişti. Savaş sonrasında ise liberalizm, milliyetçi muhafazakârlık ve özel teşebbüs yabancı sermayeden güç alarak gelişti.

Savaş sonrasında sanayileşme amacıyla alınan krediler ve ülkenin öz kaynakları ile kurulan fabrikalar ile gurur duyulmuyordu. ABD’li uzmanların övgüleriyle gururlanılıyor, onların yergileri endişe ve üzüntü yaratıyordu. Dünyada savaş bitmiş fakat Türkiye için savaş korkusu hala bitmemişti. İhtiyaç duyulan milli savunma harcamalarının hemen yapılması gerekiyordu. Uzun vadeli sanayileşme planlarının sonucu beklenemezdi. Türkiye kendisini yakın tehlike altında sıkışmış hissetmekteydi. Bu koşullarda daha ucuza ve daha kısa zamanda uçak, gemi elde edilebilecekken içerde üretmenin anlamı ve yararı yoktu. Askeri alandaki sıkışmışlıktan doğan bu düşünce siyasi alanı da kapsadı ve Türkiye kendi gemilerini, uçaklarını raylarını yapmaktan vazgeçti. 1930’lu yıllarda kurulan demir-çelik sanayi demiryolu yapımına hizmet ederken, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin verdiği krediler ile karayolu yapıldı. Sanayi, ticaret, tarım, ulaşım arasındaki birbirini destekleyici gelişim dengesi bozuldu. ABD’nin önerileri doğrultusunda sanayideki gelişme, tarım ve karayolundaki gelişmeye feda edildi.

Tepkiler üzerine 1945 yılından sonra önemli değişiklikler yapılarak eksikli bir şekilde uygulanmaya çalışılan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu toprakta küçük mülkiyeti iyice yaygınlaştırdı. 1936 yılı İskân Kanunu ile Doğu illerine ilişkin olarak haklarında zorunlu iskân verilenlerin, bu zorunlulukları savaş sonrasında yavaş yavaş kaldırıldı. Bu durum, laiklik politikasındaki esnemelerle birleşerek ağalar ve şeyhlere eski nüfuzlarına kavuşma olanağı sağladı. Doğru bir tarım ve toprak reformunun yapılamaması nedeniyle, özellikle Doğu’da kapitalizm öncesi geri ilişkilere son verilemedi. Çok partili hayata geçilmesi bu tür geri ilişkilerin kökleşmesine yol açtı. Böylece ulus devlet dışarıdan ve içerden tehlikelere açık hale geldi.

Amerika ağır sanayiden ziyade hafif sanayiye yeterli görmekteydi. Önemli olan otomobil yollarıydı ve tarımsal gelişme ile yetinilmeliydi. Her türden uçak ve gemiyi kendisi çok daha ucuza verebilirdi. Ülke içinde pahalıya üretmeye gerek yoktu. Ayrıca sanayileşmeye katkıda bulunan askeri planlar yapılmamalı, doğası gereği milli sanayinin korunması konusunda hassasiyet gösteren Genelkurmay’ın bütçesi, demokrasinin de gereği olarak, hükümetin denetimine girmeliydi. Bu dönemde askeri fabrikaların sivilleştirilmesi düşünülmüş ve Genelkurmay Milli Savunma Bakanlığı’na bağlanmıştı. Atatürk döneminin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın görüşleri sakıncalı ve önemsiz bulunmaktaydı. Amerikan

yardımlarının esas amacı Türkiye'nin tarımsal kalkınması, modern ulaşım yollarına sahip olması ya da ondan pazar olarak yararlanmak değildi. Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin saldırısından korumak da değildi. Zira kalkınmanın ve yol konusunun öneminin vurgulanması sevimsiz gerçekleri güzel bir görüntü ile örtmekten ibaretti. ABD'nin Ortadoğu politikasının netleşmesi ve Türkiye'ye yakınlaşması paralel süreçler oldu. ABD, Türkiye'nin de Ortadoğu'da gönüllü olduğu rolü ona vermişti. ABD'nin asıl amacı dünyayı komünizmden kurtarmaktı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarının, iki savaş arasındaki dönemden farklı ve daha zor olduğunu savunan yaygın bir görüş vardı. Bu görüşe göre İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki koşullar, ulus devletinin kurulmasının özünü oluşturan milli iktisat politikası uygulamak için elverişli değildi. Bu şartlarda korumacı iktisat politikaları uygulanamazdı. Oysa İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da ulusal duyarlılığa sahip hükümetler kuruluyordu. Fransa'da, milli iktisat çizgisindeki *Monnet Planı* hazırlanmış, liberalizmin kalesi olarak bilinen İngiltere'de devletleştirme eğilimi önem kazanmıştı. İsveç ve Norveç, çeşitli korumacı önlemler ile ülke ekonomilerini, sanayileşme ekseninde kurgulamaktaydı. Grevlerle çalkalanan Amerika'da Truman, sanayisini felce uğratan grevlerin önüne geçmek amacıyla türlü tedbirler almakta ve ihracatını kontrol etmeye yönelmekteydi. Bunun yanı sıra Türkiye, iki savaş arası dönemde çok daha zor koşullar içinde bulunmaktaydı. Türkiye'nin komşusu olan iki ülke, İngiltere ve Fransa'nın siyasi nüfuzu altındaydı. Türkiye bu dönemde, İngiltere'nin de örtük bir biçimde teşvik ettiği söylenebilecek iç isyanları alt etmekle uğraştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye iç sorunlarını çözümlemiş bir ulus devletti.

İkinci Dünya Savaşı'na girmemenin başarı olarak nitelendirilmesi tartışmalı bir konuydu. Uygun zamanda ve doğru tarafta savaşa girmenin gerçek bir başarı sayılacağını söylemek daha makul görünmekteydi. Türkiye ancak bu şekilde savaştan zaferle çıkmış devletler arasında saygın yerini alabilirdi. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda yüzbinlerce askerden oluşan büyük bir orduya sahip oldu. Bu askerlerin aileleri vardı. Yüzbinlerce asker, savaş sırasında ailelerinden uzakta, askeri strateji gereği ülkenin bir yerinden diğer yerine sevk edildi. Savaşmamaları nedeniyle bozguna da uğramadılar zafer de kazanmadılar. Savaş sonrasında dünyadaki çoğu ülke savaşın bitmesini sevinçle kutlarken, onların büyük bir bölümü, her an savaş

olacakmış gibi bir psikoloji içinde uzun zaman askerlik yapmaya devam etti. Savaş yıllarında yanlış iktisadi politikalar izlenmesi nedeniyle küçük bir azınlık lüks içinde yaşarken ülkenin büyük bir çoğunluğu angarya, vergiler ve hastalıklarla boğuşmak zorunda kaldı. Savaş sonrasında lüks tüketim ile mücadelede başarısız kalındı. Savaş sona erdikten sonra ülkenin ithal etmek zorunda kalacağı öyle çok madde vardı ki bunu karşılamak için ihracatı mutlaka artırmak gerekliydi. Savaş öncesinde yapıldığı gibi lüks tüketim engellenmeli, serbest ekonomiye bir süre geçmeyerek korumacı ekonomi sürdürülmeli, tüketim kısılmalı ve üretim yükseltilmeliydi. Bunlar da yapılan İvedili Planı hemen uygulamaya sokarak sanayileşme sürecine devam etmekle sağlanabilirdi. Ne var ki yakın Sovyet tehdidi düşüncesi yüzünden yapılması gereken acil askeri harcamalar, ödemeler dengesini zorlamaktaydı. Zincirin bir halkasının eksik olması, iktisadi gelişmeyi kesintiye uğrattıyordu. Sovyetler Birliği sadece komşu olarak değil aynı zamanda gelişmiş ülkelere biri olması nedeniyle de önemliydi. Türkiye'nin savaşın fırsatlarından da yararlanarak sanayileşmeyi sürdürmesi gereken savaş yıllarında ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin dostluğuna ihtiyacı vardı.

Az gelişmiş bir ülke denge politikası izlemeye zorunlu olabilirdi. Bu denge politikası barış, kolektif güvenlik, kararlılık, cesaret ve dürüstlük esasında yürütülürse ulusal ve uluslararası ölçekte yararlı sonuçlar doğurabilirdi. Bu esaslar vatanseverliğin de vazgeçilmez unsurlarıydı. Vatanseverlik bütün ülke halklarının vicdanında yer etmiş bir duyguydu. Bir ülkenin başarısı vatanseverlerinin eseri idi. Cumhuriyetin 1930'lu yıllarda gördüğü itibar, vatanseverlerinin sayesinde meydana getirilmiş toplumsal ve iktisadi başarılarının ürünüydü. Dünya krizinin etkisinde, kapitülasyon tehdidi altında Osmanlı borçları ile uğraşmak zorunda kalan Cumhuriyet hükümeti buna rağmen kendi belirlediği iktisat politikasını uygulamakta tereddüt göstermemişti. Bütün dış dayatmalara karşın ulusal onuruna gölge düşürmeden borçlarını sahiplenmiş ve moratoryum ilan etmemişti. Savaş sonrasında ise koşullu Amerikan yardımlarının alınmasında bir sakınca görülmedi. Bağımlılığa yol açabileceği hesaplanmadığı gibi konuyla ilgili uyarılar da önemsenmedi.

Türkiye ekonomisinin 1930'lu yıllardaki başarısının özü, akılcı ve ulusal bir tarzda yürüttüğü dış siyaset ile iç iktisadi gelişmeydi. Savaş sonrasındaki bağımlılık ilişkisinin temelleri kesinlikle bu dönemde atılmadı. Emperyalizmin başka

lkelerdeki ekonomik gelişmeyi engelleyerek yayılması yaygın bir eğilimdi. Türkiye Atatürk döneminde bu eğilimi bozan bir ülke oldu. Savaş yıllarında izlenen denge oyununa dayalı gel-git politikaları ve dürüst olmayan, özensiz komşuluk ilişkileri, savaş sonrasında Marshall Planı'na gönüllü bağımlılığa yol açtı. Başarı, ustaca planlanmış bir denge oyunu ile ne olursa olsun savaşa girmemek değil, aslında İkinci Sanayi Planı'na devam edebilmek için gerekenlerin yapılması ve diğer değişkenleri buna göre dzenleyebilmektir. Ancak maalesef, her iki politika aynı başarıyla uygulanma olanağı bulamadı.

İkinci Dünya Savaşı'nda hızlı bir sermaye birikim süreci yaşandı. Savaş sonrasında, toplumu homojen bir bütün olarak görmeyi tercih eden anlayışı devam ettirmek olanaksızlaştı. Siyasi olarak kendi iktidarını hedefleyecek güçte bir burjuva sınıfı ortaya ıktı. ABD'nin Ortadoğu politikası şekillenmekteydi. Komünizmle mücadelede önemli bir rol biçtiği Türkiye'nin, ABD için önemi kritik hale geldi. Amerikan yardımlarının başlamasının yanı sıra Türkiye'nin Avrupa İktisadi ve İşbirliği rgt'ne katılması, onu serbest ekonomiye daha da yaklaştırdı. ABD'nin istekleri doğrultusunda İvedili Plan'dan Vaner Planı'na geçildi fakat bu plan bile "milli" nitelikte bulundu. Amerikan yardımlarının gelebilmesi için devletçi politikalarından vazgeçilmeli, özel teşebbüse ağırlık verilmeli, iktisat liberalleştirilmeliydi. Bu arada hem liberalizme kayması hem de yakın Sovyet tehdidi düşüncesinin yol açtığı askeri harcamalar ülkenin demeler dengesini bozmuştu.

Savaşa girmek yenilgi getirebilirdi. Ama hiç olmazsa, elden gelenin yapıldığı ancak başarılamadığı duygusunun yatıştırıcı bir etkisi vardı. Büyük bir orduyu yöneterek savaşa girmemek başarı olarak görülebilirdi. Fakat bu stratejinin önemini ve derinliğini, sınırlı sayıdaki askeri ve politik kadro anlayabilirdi. İdeolojik ikna mekanizmalarının ve propaganda yöntemlerinin pek de güçlü olmadığı koşullarda bu durum halkta büyük bir negatif enerjinin birikmesine yol açtı. Çok partili hayata geçişle birlikte akacak kanalını bulan bu negatif enerji sadece siyasi iktidara değil, Cumhuriyet'in kazanımlarına karşı da yöneldi.

Thornburg tepkili uçaklarla öküz arabaları birlikte olmaz derken köylünün durumuna zlmyordu. ABD'li uzman bu ülkeyi ileriye fırlatacak olan şeyin bu tezat olduğunu fark etmişti. Rahatsızlığı bundan kaynaklanmaktaydı. Kayseri Uçak

Fabrikası kurulurken, fabrikanın malzeme ve donanımı, Ulukışla'dan Kayseri'ye kağıt ve yük hayvanları ile taşınmıştı. Ülke mühendislerinin aklındaki tepkili uçak düşüncesi, öküz arabasının üstündeki köylüsünün, madenlerde, yollarda, fabrikalarda çalışan işçisinin emeği, tutkusu ve özverisi temelinde geliyor, hayat buluyordu. Vecihi Hürkuş tayyaresini yaparken yaşadığı aynı gururu, köylüleri tayyaresine bindirip dolaştırırken de yaşıyordu. Türkiye'nin ilk yerli uçağını üreten Nuri Demirağ'ın uçak gösterilerini halk aynı gururla izliyordu. Ata Nutku'nun kıt koşullarda yaptığı gemide yine aynı duygu vardı. Sömürgesi olmayan bir ülke öz kaynaklarına, kendi halkına ve onurlu duruşuna dayanarak sanayileşmeye çalışıyordu. İşte savaş sonrasında bu duruş yok edilmeye çalışılmıştı.

Ulus devleti ABD ile işbirliği içindeki muhafazakâr bir Türk milliyetçiliği değil, insan haklarına, sosyal refah devletine ve sanayileşmeye (kalkınmaya) dayalı iktisadi politikalar güçlendirebilirdi. Söz konusu ulus devlet ölçeğinde yeniden şekillenmiş laiklik ise ulus devletin en önemli güvencesiydi. Ulus devlet sanayileşemezse, laik ve insan haklarına saygılı sosyal-refah devleti de olamıyordu. Bu da ülke işlerine gelişmiş devletlerin müdahalesinin gerekçesini oluştururken, o ülkenin bağımsızlığının meşruiyetini yıkıcı etki yaratıyordu. Milli İktisat, ulus devlet olmanın özüyüdü. Ulus devlet olmak siyasi irade göstermek, vatandaşlarının onurunu korumak demektir. Bu nedenle laiklik, sanayileşme, sosyal-refah devleti, ulus devletin olmazsa olmaz unsurlarıydı. Bunlardan birinin eksikliği ulus devletin duvarlarından birinin yıkılması anlamına gelirdi ki bu durum o ülke adına iktisadi ve siyasi felaketin başlangıcı olurdu.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar siyasi ortama, yabancı sermaye ve dış kredi konusunda hassas, sanayileşmeyi, planlı kalkınmayı ve devletçi iktisadi politikaları savunan, kurulan fabrikalar ve demiryollarıyla övünen, mutlaka kendimiz üretmeliyiz diyen, kapitülasyonların tekrar kurulabileceğini yazan *Times*'ı "paçavra" olarak niteleyen, Sovyetler Birliği'ni "kara gün dostu" olarak gören bir ruh hali egemendi. Bu ruh hali nasıl dağılmıştı? Dağılan, dönüşen bu ruh hali miydi yoksa Türkiye'nin uluslararası, tarım, sanayileşme, dış ticaret ve ulaşım politikaları, dolayısıyla iktisadi politikası mıydı? Ya da hangisi önce değişmişti. Bu tezde görüldü ki iktisadi politikanın değişmesi, İkinci Dünya Savaşı öncesinin bu ruh halini de değiştirmişti. Peki ya değişmeyenler, hala sanayileşme ve dış borçlanmaya dikkat

edilmesi gerekliliğini savunanlar nasıl açıklanabilirdi? Bu koşullarda değişmemek için tarihe, nesnel olarak bakabilmek ve bu bakışı kuramsal birikim ve derinlikle birleştirebilmek gerekliydi. Ayrıca kararlı, mücadeleci ve güçlü bir kişiliğe sahip olunmalıydı. Başka bir deyişle ulus devlet projesine inanan bireysel tarihiyle barışık insanlar gerekliydi. Böyle olanlar sanayileşmeyi, laikliği, belli bir eleştirelilikle devletçiliği savunmaya devam etti. İktisat politikasının dönüşümünü teşvik edenlerin bir bölümü, zaten önceki iktisat politikasına eleştirel bakanlardı. Diğer bölümü ise değişen koşulların rasyonalitesine kapılanlar ya da değişen koşullara direnmeye siyasi iradenin gücünün yetmeyeceğini düşünenlerdi. Bunlar savaş sonrasında, iktisadi politik dönüşümün faileri oldular.

Cumhuriyetin iktisadi politikaları, İkinci Dünya Savaşı yıllarında en üst düzeye ulaşan uygulamaları ile artık varlığı tartışma yaratmayacak kadar güçlenen burjuva sınıfını yarattı. Adaletli bir vergi sistemine tabi olmayı, daha uygun koşullarda tarımsal kredi almayı, sanayileşmenin, eğitimin angaryasından kurtulmayı isteyen toplumsal kesimlerin görece daha güçlenmesi de yine bu sürecin doğal sonucuydu. Cumhuriyet başlangıçta bu toplumsal gelişmeyi kendi radikal reformlarının da içselleşmesini sağlamak amacıyla kontrollü bir şekilde gerçekleştirmeye çalıştı. Ancak gelinen noktada ulusal ölçekte ortaya çıkan toplumsal sınıflar Cumhuriyet kadrolarının mekanizmalarını geçersiz kıldı. Bu mekanizmanın aygıtları halkçılık, milliyetçilik, laiklik, devletçilik, devrimcilikti. Halkevleri bu ilkeleri hayata geçirmeyi amaçlayan propaganda merkezleriydi. Geriye kalan Cumhuriyetçilik ilkesi oldu. Kültürel değişimin ve iktisadi gelişimin sınırları zorlandı. Kültürel ve iktisadi değişim, birlikte ilerleyen ve birlikte gerileyen süreçlerdi. Eşzamanlı iktisadi ve kültürel gelişmenin sağlanamaması, halkın büyük bir çoğunluğunun, kapitalizmin yol açtığı baskı ve zorlukların nedenini aydınlanmaya yüklemesine yol açtı. Savaş döneminde ulus devleti güçlendiren bütünlüklü politikalar izleyemeyen siyasi iktidar, savaş sonunda iktisadi ve kültürel gelişmeyi sürdürmeye niyetlendi fakat doğal olarak başarısız oldu. Cumhuriyet, ülkeyi kapitalist gelişme kanalına soktuğu gibi aydınlanma geleneğinin de öncüsü olmuştu. Geriye vatansever bir liderin saygın anısı ve cumhuriyetin kazanımları kaldı.

Bu tez, Türkiye'nin en önemli dönüm noktalarından biri olan 1945-1950 döneminde geçirdiği dönüşümün yalnızca tek bir boyutunu, yaşanan iktisadi politik dönüşümü inceledi. Kuşkusuz, yukarıda vurgulandığı gibi bu dönüşüm çok boyutlu, ekonomik boyutunun yanı sıra, ekonomik değişimin gerektirdiği zihniyet değişiminin de gerçekleşmesi gerekiyordu. Bunun da kültürel, eğitsel, siyasal, toplumsal boyutları bulunuyordu. İktisadi politik dönüşümün, 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül darbesi ile nihaî aşamasına geçtiği ve Türkiye iktisadi politikasının yapısal bir dönüşüm, bir yeniden yapılanma süreci içine girdiği söylenebilir. 1950'den itibaren Türkiye'de yaşanan değişimlerin iktisat politikası boyutuna bir ışık tutmak amacıyla yazılan bu tezin, değişimin diğer boyutlarının incelenmesine de bir katkı sağlayacağı ümit edilmektedir. Kuruluşundan itibaren bütün olumsuz iç ve dış etkenlere rağmen gelişen, kalkınan, sanayileşen ve ekonomik gelirlerini artıran Cumhuriyet Türkiye'si'nin, tezde belirtildiği gibi, 1945-1950 arasında uygulanan ekonomik politikalarla iktisadi yolu değişmiştir.

Bu iktisadi politika yolunun Türkiye'yi nereye getirdiği ve nereye götüreceğini söylemek güç olduğu kadar bu tezin iddiası da değildir. Çünkü 1945-1950 arası, ihmal edilmiş açılımları da dikkate alarak yapılacak çok daha geniş kapsamlı çalışmalar ile incelenmeye uygun zenginlikte karmaşık bir dönemdir. Ayrıca tarihsel olaylar sonlanmış bir özellik gösterseydi net çözümlere ulaşmak daha mümkün olabilirdi. Fakat böyle bir durum elbette söz konusu değildir. Bu tez çalışmasında, tarihsel sürece yön veren farklı ve yüklü değişkenlerden, görece önemli görülen sınırlı sayıda değişkene yer verilebilmiştir. Tez çalışması bu anlamda, söz konusu dönemi aklamadan ya da yargılamadan, dönemin mantığını anlama çabasının ürünü olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi

İngiliz Arşivleri: 1945-1950 (British Archives: Foreign Office)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi Mecmuası

İstatistik Göstergeler (Statistical Indicators): 1923-2009, TÜİK

Parlamento Tarihi

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Cerideleri

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Ekonomi Gazetesi

Hakimiyeti Milliye Gazetesi

İkdam Gazetesi

Kurun Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Son Saat Gazetesi
Son Telgraf Gazetesi
Tan Gazetesi
Tasvir-i Efkar Gazetesi
Times Gazetesi
Ticaret Gazetesi
Ulus Gazetesi
Vakit Gazetesi
Vatan Gazetesi
Zafer Gazetesi
Zaman Gazetesi

Dergiler

A.Ü. SBF Dergisi
Adımlar Dergisi
Akademik Bakış Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Yolu
Belleten
Büyük Doğu Haftalık Mecmua
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları (CTAD) Dergisi
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)
Doğu Batı
Feshane
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

İktisadi Yürüyüş
İstanbul İktisat Fakültesi Dergisi
Journal of Historical Studies
Kadro Aylık Fikir Mecmuası
Karadeniz Araştırmaları
Karagöz
Kebikeç
Konya Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Maliye
Mülkiye
Nüfusbilim Dergisi
ODTÜ Gelişme Dergisi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)
Sakarya Üniversitesi (S.A.Ü.) Fen Edebiyat Dergisi
Siyasi İlimler Mecmuası
Tarih İncelemeleri Dergisi
Toplum ve Bilim Dergisi
Toplumsal Tarih Dergisi
Türk Ekonomisi
Türkiye İktisat Mecmuası
Ülkü Halkevleri Mecmuası
Yön
Yönetim ve Ekonomi
Yurt ve Dünya Dergisi

Kitaplar:

1930 Sanayi Kongresi Raporlar, Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Neşriyatı, Ankara, t.y.

ADIGÜZEL, Mehmet Bahattin, **Hayallerini Uçuran Adam Nuri Demirağ**, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013.

AHMAD, Feroz- TURGAY AHMAD, Bedia, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Birinci Basım, Ankara, Bilgi Basımevi,1976.

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 3. Baskı, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayın, 2007.

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 4. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 7. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

AKALIN, Cüneyt, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye–I Olaylar-Belgeler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

AKAR, Atilla, **“Eski Tüfek” Sosyalistler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989

AKBIYIKOĞLU, Ali Rıza, **Demokrasi ve İsmet Paşa**, Filiz Matbaacılık, Ankara, 1986.

AKIN, Veysi, **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2000.

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Âli İktisat Meclisi Raporları, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1929.

ALTUĞ, Kurtul, **Bir Numaralı Tanık**, İkinci Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.

AREN, Sadun, **Para ve Para Politikası**, Altıncı Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

ARIK, Kemal Fikret, **Mukayeseli Toprak Reformu II**, , Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Kütüphanesi, Ankara, 1962.

ARMAOĞLU, Fahir (haz.), **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Genişletilmiş 11. Baskı, Ayrac.org sanal yayınevi, t.y.

ARMAOĞLU, Fahir, **İkinci Dünya Harbinin Önemli Olayları ve Paktları**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958.

ATAÖV, Türkkaya, **Amerika Nato ve Türkiye**, 3. Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2006.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 30 (1937-1938), Kaynak Yayınları, Ankara, 2011.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938, Cilt: II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006

ATAY, Falih Rıfıkı, **Çankaya**, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2012.

ATAY, Falih Rıfıkı, **Zeytindağı**, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2004.

AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi, Dördüncü Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.

AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın**, Birinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1990.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türklerin Tarihi**, Cilt: III, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.

AVŞAR, Bozkurt Z., **Dr. Rıza Nur: Bir Muhalifin Portresi**, Belgesel Yayınları, İstanbul, 1992.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, İkinci Cilt, IV. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal**, Üçüncü Cilt, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

AYSU, Abdullah, **Türkiye’de Tarım Politikaları**, İstanbul, Özgün Yayınları, 2001.

BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, 3. Baskı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007.

BALKAYA, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

BAREAU, Jean Claude, BIGOT, Guillaume, **Bütün Dünya Tarihi**, 1. Basım, Dharma Yayınları, İstanbul, 2006.

BARKAN, Ömer Lütfi, “**Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**” ve **Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1946.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik: Davalarımız**, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1943.

BAŞAR, Haşmet, **Kooperatif Kuruluşlarının Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayını, 1983.

BAYTOK, Taner, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a**, I. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995.

BERKES, Niyazi, **Teokrasi ve Laiklik**, İkinci Basım, Adam Yayınları, İstanbul 1997.

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

BERKES, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 1997.

- BIAGINI, Antonello, **Çağdaş Türkiye Tarihi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.
- BILLY, Jacques, **İktisat Siyaseti**, çev. Merih İpek Teziç, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1974.
- BİRİNCİ, Ali (haz.), **Behiç Erkin Hâtırat 1876-1958**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010.
- BORATAV, Korkut, **İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar**, BDS Yayınları, İstanbul, 1989.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1995.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- BOZKURT, Celal, **Siyaset Tarihimizde C.H.P. Dünü Bugünü İdeolojisi**, b.y.y., t.y.
- BURÇAK, Rıfki Salim, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, Ankara, 1983.
- C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs1931)**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- C.H.P. Genel Sekreteri R. Peker’in Söylevleri**, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1935.
- C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.
- CANTEK, Levent, **Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar II. Kısım**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1960.
- CEM, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 7. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1979.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi**, Cilt: 2 (1941-1960), Üçüncü Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

ÇAKMAK, Haydar, **Türk Dış Politikası (1918-2008)**, Platin Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Platin Yayınları, 2008.

ÇUFALI, Mustafa, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.

ÇULHAOĞLU, Metin, **İdeolojiler Alanı ve Türkiye Örneği**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

DEMİRAĞ, Nuri, **Tayyare İşleri**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1941.

DEMİREL, Ahmet (haz.), **Nihat Erim: Günlükler 1925-1979**, I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

DEMİREL, Ahmet, **Ali Şükrü Bey’in Tan Gazetesi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1996.

DERİN, Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1940.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu**, 4. Basım, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

DERVİŞOĞLU, Fatih M., **Türkiye’nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2011.

DİKERDEM, Mahmut, **Hariciye Çarkı (Anılar)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

DİKERDEM, Mahmut, **Ortadoğu’da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplum Yapısı**, Kırklareli, Sermet Matbaası, 1981.

DÜNDAR, Can (haz.), **Vehbi Koç Özel Arşivinden Belgeler ve Anlarıyla**, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, çev., A. Hasanoğlu, SSCB Bilimler Akademisi, Bilim Yayınları, İstanbul, t.y.

ELLISON, Grace, **Ankara’da Bir İngiliz Kadını**, Birinci Basım, çev. Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

ERCAN, Yavuz, **Türkiye’de Azınlık Politikası (Cumhuriyet Dönemi)**, Ankara, 2009.

ERDEN, Ömer, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye’yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

ERKİN, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980.

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

ERSEL, Hasan KUYAŞ, Ahmet v.d. (haz.), **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, Cilt: I (1923-1940), Üçüncü Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

EVANS, Lavrance, **Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s.342-343.

EVLİYAZADE, M. Özdemir, **Onları Anlatıyorum**, Yeni Doğu Matbaası, İstanbul, 1960.

FENİK, Mümtaz Faik, **1939 Harbi Türkiye – İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu**, Zerbamat Basımevi, Ankara, 1941

FISHER, Sydney Nettleton, **The Middle East: A History**, New York: Alfred A. Knopf, 1969.

GERGER, Haluk, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politığı**, İstanbul, Belge Yayınları, 1999.

GLASNECK, Johannes, **Türkiye’de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, Birinci Baskı, Onur Yayınları, Ankara, t.y.

GOULDEN, C. Joseph, **The war was over and America could look forward to The Best Years 1945-1950**, Atheneum, New York, 1976.

GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Alter Yayınları, Ankara, 2010.

GÖKAY, Bülent, **Soviet Eastern Policy and Turkey 1920-1991: Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism**, First published by Routledge, New York, 2006.

GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, İkinci Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

GRANDA, Cemal, **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, Kristal Kitaplar, İstanbul, 2007.

GRANDA, Cemal, **Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri**, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

GREW, Jhon, **İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları: Atatürk ve İnönü**, çev. Muzaffer Aşkın, Yenigün Yayıncılık, Ankara, 2000.

GÜRAN, Tevfik, **İktisat Tarihi**, Acar Matbaacılık, İstanbul 1995.

GÜRÜN, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

GÜVENÇ, Bozkurt, **Türk Kimliği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

GÜZEL, Ali – OKUR, Ali Rıza, **Sosyal Güvenlik Hukuku**, Beta Yayım, İstanbul, 1992.

HALE, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.

HALLI, Reşat, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

HOBBSAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, 4. Basım, çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.

HÜRKUŞ, Vecihi, **Bir Tayyarecinin Anıları**, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

HÜRKUŞ, Vecihi, **Havada Vecihi 1/4 Asır (1915-1925)**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942.

İNAN, A. Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

İNAN, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, TTK Basımevi, Ankara, 1972.

İNAN, Afet, **Karlsbad Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

İNÖNÜ, İsmet, **Cumhuriyetin İlk Yılları II**, Yenigün Yayıncılık, Ankara, 1998.

İNÖNÜ, İsmet, **Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1968-1970**, haz. İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2004.

İPEKÇİ, Abdi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

İstatistik Göstergeler Statistical Indicators: 1923-2009, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara, 2010.

JAESCHKE, Gotthard, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, çev. Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

KARAL, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1986.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, Birinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, **Zoraki Diplomat**, İkinci Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Basım, İmge Yayınevi, Ankara, 2008.

KARPAT, Kemal H., **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, 1. Baskı, çev. Esin Soğancılar, İmge Yayınevi, Ankara 2007.

KARPAT, Kemal H., **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm**, 1. Baskı, çev. Abdülkerim Sönmez, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.

KAYRA, Cahit, **1923-1950 Devletçilik Altın Yıllar**, I. Cilt, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2013.

KAZGAN Gülten, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

KAZGAN Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

KAZGAN, Haydar, **Galata Bankerleri**, Cilt: I, 2. Baskı, Orion Yayınevi, Ankara, 2005.

KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1989.

KEPENEK, Yakup – YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, 24. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

KEYDER, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

KEYDER, Çağlar, **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979.

KEYDER, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 1.Baskı, çev. Sabri Tekay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

KILIÇ, Sezen, **Türk Basını’nda Hitler Almanya’sı (1933-1945)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

KILIÇBAY, Ahmet, **Türk Ekonomisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994.

KILIÇDAROĞLU, Kemal (haz.), **1948 Türkiye İktisat Kongresi: İstanbul 22-27 Kasım**, DPT Yayını, Ankara, 1997.

KOCABAŞ YILDIRIR, Özlem, **Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Üçüncü Basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

KOÇAK, Cemil (haz.), **Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

KOÇAK, Cemil, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları: 1945-1950**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, 5. Baskı, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KONGAR, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1979.

KORALTÜRK, Murat, **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

KORKUT, Sevgi, **Toprak Reformu ve Türkiye**, TBMM Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1984.

KÖKTENER, Aysun, **Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet**, 1. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul, 2004.

KREİSER, Clause – CHRISTOPH, Neuman, **Küçük Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

KRUGER, K., **Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**, Birinci Baskı, Türkçesi: Nihal Öno, Altın Kitaplar Basımevi, Ankara, 1981.

KURUÇ, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, I. Cilt 1929-1932, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1988

KURUÇ, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

KURUÇ, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye**, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

KURUÇ, Bilsay, **Planlamanın Dünü Bugünü Yarını**, T.C. Başbakanlık DPT Yayınları, Ankara, 2000.

KÜÇÜK, Yalçın, **Bilim ve Edebiyat**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.

KÜÇÜK, Yalçın, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, 3. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.

LEONARD-FRIEDRICH, **Ankara 1922**, Üçüncü Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

LEWIS, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, 4. Baskı, çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.

MAĞDEN, Ragıp Ziya, **Özel Meyvacılık**, Kitap I, Tarım Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950.

MAKAL, Ahmet, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

MAKAL, Ahmet, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Yayınları, Ankara, 1999.

MANKA, Ayşe Gülçin, **Anadolu Ajansı ve İkinci Dünya Savaşı**, Birinci Baskı, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara, 2008.

MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

MCCARTHY, Justin, **The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923**, Addison Wesley Longman Limited, Singapore, 1997.

MİNGİONE, Enzo, **Social Conflict and the City**, Typsetting by Belmont Press, Oxford, 1981.

MUMCU, Uğur, **Kürt Dosyası**, 30. Basım, Umag Yayınları, Ankara, 2004.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1990.

Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. Baskı, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, Cilt: I, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü, İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2011.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **İktisat Tarihi Yazıları: Bütün Eserleri 3**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara, 1997.

ÖNAL, Sami (haz.), **Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938)**, Dördüncü Basım, , Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2003.

ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1986.

ÖZDEMİR, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Ankara Ticaret Odası Yayını, Ankara, 2009.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

PARASIZ, M. İlker, **Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikası Uygulamaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.

ROZALİYEV, Y.N., **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, çev. Azer Yaren, Onur Yayınları, Ankara, 1972.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 18. Baskı, İmge Dağıtım, Ankara, 2009.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih: 1918-1994**, 19. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

SERTEL, Sabiha, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, 3. Baskı, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul, 2010.

SERTEL, Sabiha, **Roman Gibi (Anılar)**, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

SEVİM Ali, ÖZTOPRAK, İzzet vd (Haz.), **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, "*Kooperatifler Hakkında Yazı (13.VII.1936)*", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

SEVİMAY, Hayri R., **Osmanlı'dan Günümüze Denizcilik Sektörü: Politikalar, Uygulamalar, Sorunlar ve Çözümler**, b.y.y., İstanbul, 1992.

SEYFETTİN, Ömer, **Primo Türk Çocuğu**, Dersal Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.

SEZEN, Seriyeye, **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1999.

SHAW, Stanford B., - SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt: 2, 2. Basım, E Yayınları, İstanbul, 2006.

SİLİER, Oya, **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1981.

SOBOLEV, Alexander, **Üçüncü Enternasyonalin Kısa Tarihi**, çev. N. Okman, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979.

SONDHAUS, Lawrence, *“Deniz Gücü ve Deniz Savaşları”*, **Dretnot, Tank ve Uçak Modern Çağda Savaş Sanatı (1815-2000)**, edt. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Cilt: I, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990)**, Cilt: II, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

SÖNMEZ, Mustafa, **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2004.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006.

ŞAHİNKAYA, Serdar, **Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası**, I. Basım, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

ŞEKER, Murat, **Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi**, Değişim Yayınları, Ankara, 1986.

ŞEN, Leyla, **Türkiye'de Karayolları ve Demiryollarının Gelişim Süreci**, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayıncılık, Ankara, 2003.

ŞİMŞEK, Suat, **Türk Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

TANSUĞ, Sezer, **Çağdaş Türk Sanatı**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

TEKELİ İlhan – İLKİN Selim, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

TEKELİ İlhan - İLKİN Selim, **Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Üçüncü Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Ekonomi Politikasının Gelişimi**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Bilge Kültür Sanat, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2009.

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama**, II. Basım, T.C. Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 1997.

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**", Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1982.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1982.

THORNBURG, M.W., **Türkiye Nasıl Yükselir?**, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1948.

THORNBURG, Max Weston, **Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi**, çev. Nail Artuner, Ankara, 1950.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 6. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

TİMUR, Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

TOKER, Metin, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi: 1914-2009**, 9. Bası, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.

Toprak Reformu ve Türkiye, T.B.M.M. Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1984.

TOPRAK, Vamık, **Dış Ticaret ve Gümrük Politikası**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1967.

TOPRAK, Zafer, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi (Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

TOYNBEE, Arnold J., **Türkiye III (Bir Devletin Yeniden Doğuşu)**, Yeni Gün Yayıncılık, Ankara, 2000.

TÖKİN, İsmail, Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

TRUMAN, S.H., **Hatıralarım**, çev. Cihad Baban-Semih Tuğrul, Ulusal Basımevi, Ankara, 1968.

TUNAYA, Tanık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt: I, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

TUNCER, Hadiye, **Avrupa ve Ortadoğu Devletlerinde Toprak Reformu**, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1962.

TUNCER, Mutlu, **İnönü’yle Çileli Yıllar**, Belsan Yayınevi, İzmir, 2008.

- TUNÇAY, Mete, **T.C.'de Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- TURAL, Akif, **Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1948)**, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
- TURAN, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar Düşünceler ve Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap (I.Bölüm), I. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- TURK, Eleanor I., **The History of Germany**, Greenwood Press, Westport, 1999.
- Türk Parlamento Tarihi (TBMM-VI. Dönem: 3 Nisan 1939-15 Ocak1943)**, IV. Cilt, Araştırmacı Yazar: İsmet Binark, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.
- TÜRKCAN, Ergun, **"IMF'nin Kökenleri"**, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Birinci Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Sanayi Sosyolojisi Türkiye'nin Sanayileşmesi (Dün-Bugün-Yarın)**, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1981.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Yoksulluk Kültürü Gecekonduların Toplumsal Yapısı**, Dede Korkut Yayınları, Erzurum, 1977.
- Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri**, (1923-1960) Cilt: I, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1978.
- Türkiye'de Toprak Reformu I**, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1961.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- UĞURLU, Nurer (haz.), **SSCB Dışişleri Bakanlığı: İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları**, çev. Levent Konyar, Yeni Gün Yayıncılık, Ankara, 2000.
- ULAY, Sıtkı, **Giderayak**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996.
- URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Türkiye’de Üç Devir (İzlemimler Anılar-İkinci Cilt)**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973.

WOLF, Eric R., **Köylüler**, çev. Abdulkerim Sönmez, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

WOODRUFF, William, **Modern Dünya Tarihi**, çev. Hale Vardar-Arda Vardar, Birinci Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

YALÇIN, Osman, **Türk Hava Harp Sanayi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

YALMAN, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim (1922-1944)**, Cilt: 3, Rey Yayınları, İstanbul, 1970.

YAYMAN, Hüseyin, **Türkiye’nin İdari Reform Tarihi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

YENAL, Oktay, **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, Creative Yayıncılık, İstanbul, 2001.

YERASİMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Kitap 3, Altıncı Baskı, çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, 1. Basım, Altın Kitaplar, İstanbul, 1983.

YILMAZ, Faruk, **Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Yirmi Yıl İçinde Cumhuriyet Halk Partisi, Ulus Basımevi, Ankara, 1943.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Makaleler

ABADAN, Yavuz, “*İktisadi Hürriyet Bahsi*”, **Ulus Gazetesi**, 2 Şubat 1949.

ACUN, Niyazi, “*Millet Ekonomik Bir İnkılap İstiyor ve Bekliyor*”, **Ticaret Gazetesi**, 7 Kasım 1947.

AÇIKALIN, Cevat, “*Cevat Açıkalın’ın Anıları: 2. Dünya Savaşı’nın ilk Yılları: 1939-1941*”, **Bellekten**, Cilt: LVI, Sayı: 217, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Aralık 1992.

AĞAOĞLU, Samet, “6 Harp Yılında Verdiği Ders”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 145, 4 Ocak 1946.

AĞAOĞLU, Samet, “Harp Sonrası İktisadi Nizamı Üzerine Düşünceler”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 130, 17 Mayıs 1945.

AKGÜL, L. Hilal, “VII Kurultayı’nda Devletçilik Tartışmaları ve 1947 CHP Programı’nda Devletçilik”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 58, Sayı: 1, 2008.

ALDRICH, W. W., “Bretton Woods Konferansı’nın Kritisiz”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 17-18, Ankara, İkinciteşrin (Kasım)- İlkkanun (Aralık) 1944.

ALKAN, İsmet, “Ekonomik Varlık ve Kudret Yaratmak”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 131, 2 Haziran 1945.

ALKAN, İsmet, “İktisadi Bünyemiz ve Milli İşletmeciliğimiz”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 132, 20 Haziran 1945.

ALP, İlker, “Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması’na Yansıması”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ARAL, Namık Zeki, “Milletlerarası İmar Bankası”, **Ulus Gazetesi**, 2 Şubat 1947.

ARAL, Namık Zeki, “Ziraat mı Endüstri mi”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 142, 24 Kasım 1945.

ARAY, Suat, “İhracat İşlerimizin Aksaklıklarından”, **Tan Gazetesi**, 16 Şubat 1949.

ARMAOĞLU, Fahir, “Avrupa Politikasında Polonya”, **Bellekten**, C. LVII, Nisan 1993, (Sayı: 218’den ayrı basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

ARUOBA, Çelik, “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişme Semineri**, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Ankara, 1982.

AŞGIN, Sait, “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-1950)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ATAY, Falih Rifkî, “Biz Bize”, **Ulus Gazetesi**, 20 Mart 1949.

ATAY, Falih Rifkî, “Kızıl ve Kara”, **Ulus Gazetesi**, 19 Haziran 1949.

- ATAY, Falih Rifki, “*Londra Dersi*”, **Ülkü Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 6, Temmuz 1933.
- ATAY, Falih Rifki, “*Milli Kalkınmayı Hızlandırma*”, **Ulus Gazetesi**, 25 Mart 1947.
- AVCIOĞLU, Doğan, “*Atatürk’ün Dışişleri Bakanı Anlatıyor*”, **Yön Haftalık Gazete**, Sayı: 83, Yıl 3, 30 Ekim 1964.
- AYDIN, Suavi, “*Türk Düşüncesinde Alman Etkisi*”, **Dönemler ve Zihniyetler Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.9, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s.957-958.
- AYDIN, Suavi, “*Türkiye’nin Demiryolu Serüvenine Muhtasar Bir Bakış*”, **Kebikeç**, Sayı: 11, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2001.
- AYDIN, Suavi, ÜNÜVAR, Kerem, “*ATÜT Tartışmaları ve Sol*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007
- AYSAL, Necdet, “*Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri*” Sayı: 35-36, Ankara. A.Ü. T.İ.T.E. **Atatürk Yolu Dergisi**, 2005.
- BABAN, Şükrü, “*Ekonominin Politikadan Üstünlüğü*”, **İktisadi Yürüyüş**, Yıl: 6, Cilt: 6, Sayı: 126, 16 Mart 1945.
- BABAN, Şükrü, “*Kooperatifçiliğin 100 üncü Yıldönümü*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 121, 15 Ocak 1945.
- BAĞLARLI, Kemal, “*Bayan Kamaladavi’nin Konferansı: Hindistan Türkiye’yi Örnek Tutmuştur*”, **Ulus Gazetesi**, 4 Ocak 1949.
- BARKIN, B. Rebi, “*Kalkınma Planı Davamız*”, **Ulus Gazetesi**, 22 Mart 1946.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, “*Devlet Eliyle İstihsal ve Kombinalar*”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 14, Mart 1949.
- BAYRAMOĞLU ÖZUĞURLU, Sonay, “*1949: Siyasal Rota – Halkçılık ve Bağımsızlık Yerine Hür Teşebbüsçülük ve Amerikancılık*”, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008.
- BİLGİŞİN, Şevket M., “*Harp Sonrası Tedbirler Hakkında Birkaç Söz: Kartelcilik*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 121, 15 Ocak 1945.

- BORA, Tanıl, “*Yeni Sağ ve Yeni Siyaset: “Her Şeyden Biraz”*”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 360-361, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayını, 1996.
- BORAN, Behice S., “*Değişme Halinde Köylerimiz*”, **Adımlar**, Cilt: 1, Sayı: 4, Ağustos 1944.
- BORAN, Behice S., “*Şehir ve Şehirleşme Davamız*”, **Yurt ve Dünya**, Sayı: 3, Mart 1941.
- BORAN, Behice Sadık, “*Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır*”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, No: 111, Ankara, Haziran 1940.
- BOWEN, Jayne, “*Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: ‘Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke’*” çev. Mehmet Emin Baysal, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- BOZTEMUR, Recep, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kurumsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık*”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı: 9, OTAM Yayını, Ankara, 1998.
- BOZTEMUR, Recep, “*Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği*”, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, A.Ü. Basımevi, Ankara, Cilt: 18, Sayı: 29, 1996.
- BURHAN ASAF, “*Ölü Doğan Çocuk Londra Konferansı*”, Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş., İstanbul, **Kadro**, Sayı: 19, Temmuz 1933.
- CİLLOV, Halûk, “*İktisadi İstatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 30, No: 1-4, Ekim 1970- Eylül 1971.
- CRISS, Nur Bilge, “*ABD İle İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası 1919-2012**, 2. Baskı, editör: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayın, Ankara, 2012.
- ÇAĞAPTAY, Soner, “*Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma*” **Toplum ve Bilim**, Sayı: 93, Birikim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÇAM, Esat, “*Çok Uluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler*”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 45, Sayı: 14, İstanbul, 1987.

ÇAVDAR, Tefik, “*Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇAYCI, Abdurrahman, “*Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma*”, **Atatürk ve Çağdaşlaşma: Belgeler ve Görüşler**, haz. Mehmet Saray-Hüseyin Tosun, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010.

ÇELEBİCAN Gürkan, “*İktisadi Açından Toprak Reformu*”, **Türkiye’de Toprak Reformu Semineri (6-8 Haziran 1968)**, Ankara, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

ÇEMREK, Murat, “*İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*”, **Türk Dış Politikası 1919-2012**, 2. Baskı, editör: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayın, Ankara.

ÇETİN, Türkan, “*1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi*”, **Türkiye’de Kooperatifçilik ve 80. Yılında Tarış Sempozyumu**, Düzenleyen: Tarış ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (16 Kasım 1993), İzmir, 1993.

ÇETİN, Türkan, “*Cumhuriyet Döneminde Köycülük Politikaları: Köye Doğru Hareketi*”, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇINAR, Tefik Ali, “*Rasyonel Çalışma*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 126, 16 Mart 1945.

ÇOLAK, Filiz, “*Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

DAVER, Abidin, “*Bir 13 Yılda: 149 Gemi, Diğer 13 Yılda: 1 Gemi*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Mart 1948.

DAVER, Abidin, “*Donanmamız Nasıl Takviye Edilebilir?*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Şubat 1948.

DAVER, Abidin, “*Gemilerimizi Mutlaka Kendimiz Yapmalıyız: Ulaştırma Bakanı Sayın Kemal Satır’a*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Nisan 1950.

DAVER, Abidin, “*Hava Ordumuzun Beklediği Silah*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Şubat 1950.

DAVER, Abidin, “*Yeni Gemiler Yapacak Tersane Meselesi*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Ocak 1949.

DEDEGİL, Hüseyin, “*Amerikan Yardımını Nereye ve Nasıl Sarfedelim?*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 183, 8 Ağustos 1947.

DEMİRER, Mehmet Arif, “*Atatürk ve Yabancı Sermaye*”, <http://www.atam.gov.tr/atam-dergisi/sayi-67-68-69>.

DERVİŞOĞLU, Fatih Mehmet, “*Cumhuriyet Döneminin Demiryolu Tarihinde Bir Şahsiyet: Nuri Demirağ*”, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu**, 18 Aralık 2008, haz. Mukaddes Arslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010.

DOST-NIYEGO, Pınar, “*II. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Amerika'nın Türkiye Rekabeti*”, **Toplumsal Tarih**, 205, Ocak 2011.

DUMAN, Önder, “*Atatürk Döneminde Balkan Türklerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)*” A.Ü. T.İ.T.E., **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 43, 2009.

DURU, Bülent, “*1941: Kıtık yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları*”, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008.

EKİNCİ, Necdet, “*İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ELDEM, Vedat, “*Türkiye'de Sanayileşme Hareketi*”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, No: 1-4, Cilt: 8, 1946.

ELMALI, Mustafa, “*Sanayileşmemiz İçin: Bir İktisat Siyaseti Projesi*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8 Sayı: 186, 7 Ekim 1947.

EMEÇ, Selim Ragıp, “*İç Pazar Fiyatları*”, **Son Posta Gazetesi**, 30 Eylül 1946.

ENLOW, Charles, “*Türkiye'de Eski ve Yeni Ziraat*”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 13, Şubat 1949

ERBİL, Haşim Nahit, “*İthalat ve İhracatın artması Pahalılığı Nasıl Arttırdı?*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 184, 30 Ağustos 1947.

ERDOST, Cevdet, “*Uluslararası Para Sistemi ve Doların Serüveni*”, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Birinci Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982.

ERGENÇ, Kaya, “*Havacılık ve Uzay Sanayiinde Deneyim ve Görüşler*”, **III. Ulusal Havacılık Sempozyumu (25-26 Kasım Eskişehir)**, Anadolu Üniversitesi Sivil Havacılık Meslek Yüksekokulu Yayını, Eskişehir, 199.

ERGİN, Burhan, “*Ekonomik Tetkikler ya da Taylor*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 123, 5 Şubat 1945.

ERGİN, Feridun, “*İktisadi Vaziyetimiz İçin Amerikalıların Fikirleri*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Haziran 1947.

ERGİN, Feridun, “*Birleşik Amerika ve Dünya Ekonomisi*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 181, Temmuz 1947.

ERKUN, Vecdet, “*Atatürk Döneminde Tarım Politikası*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, Cilt: 14, 1998.

ERTAN, Temuçin F., “*Osmanlı Devleti’nde Anayasalı Rejime Geçiş: (1876 Kanun-ı Esasi’si)*”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, Eylül 1995.

ERTAN, Temuçin Faik, “*İsmet İnönü’nün Rusya Gezisi*”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemi’ne Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2011.

ERZEN, Nejdet, “*Endüstri ve Şehirleşme Davamız*”, **Yurt ve Dünya**, Sayı: 5, Mayıs 1941, s.6-12.

ESMER, Ahmet Şükrü – SANDER, Oral, “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

ETE, Muhlis – BİLLUR Şefik, “*Türkiye İçin Bir Ekonomi Programı*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 31, Ocak 1946.

ETE, Muhlis, “*Devlet Sanayi Hakkında Düşündüklerimiz*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 39-40, Ankara, Eylül-Ekim 1946.

ETE, Muhlis, “*Devletçiliğin Sınırını Çizmek Lazımdır*”, **Vatan Gazetesi**, 28 Temmuz 1947.

- ETE, Muhlis, “*Ekonomi Meclisi Kurulmalı mı*”, **Ulus Gazetesi**, 7 Şubat 1946.
- ETE, Muhlis, “*İsraf ve Lüks*”, **Vatan Gazetesi**, 22 Temmuz 1948.
- ETE, Muhlis, “*Türkiye’de Kooperatifçilik Politikası*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 2, Ankara, 15 Ağustos 1943.
- FENİK, Mümtaz Faik, “*Ekonomi*”, **Ulus Gazetesi**, 28 Mart 1946.
- GERAY, Cevat, KELEŞ, Ruşen, “*Şehircilik*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- GEVGİLLİ, Ali, “*Kemalizm ve Bonapartizm*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- GÖNLÜBOL Mehmet - SAR Cem, “*1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, “*İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Politikası 1945-1960: Genel Durum*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Bası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- GÖRKEY, Selman, “*Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 10, Sayı: 233, 25 Eylül 1949.
- GÖZAYDIN, İştah B., “*Türkiye Hukukunun Batılulaşması*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt: 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.291.
- GÖZEN, Abdülkadir, “*Bizde Devletçilik ve Devlet Endüstrisi*”, **Feshane Dergisi**, Sayı: 5, İstanbul, Kasım 1948.
- GÜLALP, Haldun, “*Gelişiminde Ulusal Kimliğe Karşı Dinci Kimlik*”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 51/52 (Güz 1990-Kış 1991), İstanbul, Birikim Yayıncılık, 1991.
- GÜLER, Birgül Ayman, “*Kırklı Yıllarda Yönetim*”, **Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2008.
- HAYTA, Necdet, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 36, Ankara, Kasım 1996.

HAYTOĞLU, Ercan, “1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Bir İlk: Milli Kalkınma Partisi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

HAZNEDAR, Ahmet Ziya, “Takas usulü ve Dış Ticaretimiz”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 15, Nisan 1949.

HÜSEYİN, Şükrü, “Cihan İktisadi Buhranı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Teşrinievvel 1931.

İLERİ, Suphi Nuri, “Tapu ve Kadastro”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 142, 24 Kasım 1945.

İLKİN, Akın, “Türkiye’de Sanayi Politikası”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası** Cilt: 30, No: 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971.

İLKİN, Selim, “Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı”, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: ODTÜ Gelişme Dergisi**, Ankara, Özel Sayı: 1978.

İLTER, Müfit, “Otomobil Yolları”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 197, 28 Mart 1948.

İNALCIK, Halil, “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, **Atatürk ve Çağdaşlaşma**, haz. Mehmet Saray-Hüseyin Tosun, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010.

İNAN, Huricihan, “Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 23, Birikim Yayınları, İstanbul, 1983.

İNAN, Mahmut, “Türkiye’de Kazanç Vergisinden Gelir ve Kurumlar Vergisine Geçiş Süreci: 1940-1960 Dönemi”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 158, Ocak-Haziran 2010.

İNAN, Süleyman, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17 Madde”, **Journal of Historical Studies**, 3 (2005).

İNCİ, İbrahim, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Tarımsal Kredi Konusunda Gelişmeler (1923-1938)”, **S.A.Ü. Fen Edebiyat Dergisi**, (2010-1).

JACKSON, Dudley, “Toplu Pazarlığın Politik ve Ekonomik Yönleri Türkiye Örneği” (çev. Nur Reman), **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, No: 1-4, Cilt: 32, İstanbul, Ekim 1972-Eylül 1973.

JAESCHKE, G., “*I. Ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye'nin Dış Politikası*”, çev. Mihin Lugal, **Bellekten**, Cilt: XLI, Sayı: 164, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Ekim 1977.

KARACA, Emin, “*Aldatıcı Bir Özgürlük Ortamında İki Sosyalist Parti*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, No. 57, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.

KARACAN, Ali Naci, “*Milli Savunma Hakkındaki Tenkitler*”, **Tan Gazetesi**, 26 Şubat 1949.

KARAKAŞ, Nuri, “*Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Yardımlarında Türkiye*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, Temmuz 2009.

KARAKAŞ, Nuri, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt/Volume: XXV, Sayı/Number: 2, Aralık/December: 2010.

KARANAĞCI, Safaeddin, “*Memleket İktisadı*”, **Ulus Gazetesi**, 4 Mart 1946.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, “*Türkiye'de Köycülük*”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.292,294.

KAZGAN, Gülten, “*Şehirlere Akın ve İktisadi Değişme*”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 19. Cilt, Ekim 1957-Temmuz 1958), No. 1-4, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.382.

KAZGAN, Gülten, “*Tarım*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

KEYDER Çağlar, BİRTEK Faruk, “*Türkiye'de Devlet –Tarım İlişkileri (1923-1950)*”, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KEYDER, Çağlar, “*Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 5. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

KEYDER, Çağlar, “*Türkiye Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*”, **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.357-358.

KEYN, Vejdi, “*Sanayimizin Kuruluşunda Coğrafi Mülâhazalar*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 123, 5 Şubat 1945.

KILIÇ, Murat, “*Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı*”, **ÇTTAD**, XII/24, Bahar/ 2012.

KIRAN, Abdullah, “*Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş*”, Girne, Amerikan Üniversitesi, **J. Soc. And Appl. Sci.**, 3(6), 2008.

KOÇAK, Şükrü, “*Ulaştırma Politikamız*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 199, 4 Mayıs 1948.

KOÇLAR, Bekir, “*Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet-Muhalefet İlişkisi*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, I. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.

KÖNİ, Hasan, “*II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası*”, **Atatürk Yolu**, Yıl. 1, Sayı. 1, Ankara, Mayıs 1998.

KÖYMEN, Oya, “*Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar*”, **Mülkiye Dergisi**, c. XXXIII, Sayı: 262, 2009.

KURTULUŞ, Hatice, “*Türkiye’de Kentsel-Metropolitan Alanların Biçimlenmesinde Devletin Rolü*”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 404 (Devlet ve Kapitalizm (II), İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayını, 2000.

KURUÇ, Bilsay, “*Kemalist Ekonomi Görüşü: Kesitler*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 2, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

KÜÇÜKÖMER, İdris, “*Batılılaşma, Kapitalizm ve Sivil Toplum*”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 396, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, Sayı: 396, 1999.

LAÇİNER, Ömer, “*Türkiye’de Faşist Hareket (1960’lara Kadar)*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, No. 57, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.

MANİSALI, Erol, “*Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cild: 30, Sayı: 1-4, Ekim 1970-Eylül 1970.

- MASAR, İlhami, “*Türkiye Ziraatının Makineleşme Meselesi*”, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 16, Ankara. 15 Birinciteşrin (Ekim) 1944.
- MISIRLIOĞLU, M. Kemal – KARATEKELİOĞLU, Deniz, “*1929 Buhranı ve Harcama Politikalarımız*”, **Maliye Dergisi** **100. Yıl Atatürk Özel Sayısı**, Ekim 1981, Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara,1981.
- MORGİL, Orhan, “*Büyüme ve Sanayileşme Politikaları*”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Hacettepe Üniversitesi A.İ.İ.T.E.Yayını, Ankara, 2002.
- MOTSCHKE, Yohannes, “*Jeopolitik Mücadele Sahası Olarak Şarki Akdeniz’in Vaziyeti*”, çev. Zeki İltar, **Askeri Mecmua**, Sayı: 128, Mart 1943.
- NAZİF, Nizamettin, “*(Missuri)nin Seyahati*”, **Büyük Doğu Haftalık Mecmua**, Cil: 1, İstanbul, 29 Mart 1946.
- NEBSTER, Percy, “*İngiltere Havacılık Üniversitesi*”, **Tan Gazetesi**, 12 Şubat 1949.
- NEUMARK, F., “*Türkiye İktisadiyatı: 1938 Senesinde Türk Harici Ticareti*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 62, Sayı: 1, 1939.
- NEUMARK, F., “*Vergi reformu*”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 13, Şubat 1949, s.29.
- NEUMARK, F., “*Yakınşarkta Ekonomik İşbirliği*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 183, 8 Ağustos 1947.
- NEUMARK, Fritz, “*Türkiye’de Harp Sonrası Maliye Meseleleri*”, çev. Turgut İhsan Tükel, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası** Cilt: 8, Sayı: 1-4, 1946.
- NİZAMİ, Cevat, “*Cumhuriyet Devrinde Ekonomi Davası*”, **Vatan Gazetesi**, 29 Ekim 1945.
- NİZAMİ, Cevat, “*Ekonomi ve Devlet*”, **Akşam Gazetesi**, 14 Ocak 1945.
- NİZAMİ, Cevat, “*İktisadi Devletçilik ve Demokrasi*”, **Vatan Gazetesi**, 7 Ekim 1945.
- NİZAMİ, Cevat, “*Takas Usulünün Pahalılık Doğurduğu Anlaşılmıştır*”, **Vatan Gazetesi**, 2 Aralık 1945.
- NİZAMİ, Cevat, “*Ticaret Odaları Adına Ortaya Atılan Düşünceler*”, **Vatan Gazetesi**, 5 Kasım 1945.

NİZAMİ, Cevat, “*Ticaret ve Sanayi Odalarımız Beğenilmiyor*”, **Vatan Gazetesi**, 14 Ekim 1945.

NİZAMİ, Cevat, “*Ticarette Sır ve Birlikler*”, **Vatan Gazetesi**, 2 Aralık 1945.

OĞUZ, Kadri, “*Yol Durumumuz*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 203, 8 Haziran 1948.

ONARAN, Mekin H., “*Monnet Planı IP*”, **Ulus Gazetesi**, 18 Ocak 1947.

ONARAN, Mekin H., “*Monnet Planı*”, **Ulus Gazetesi**, 17 Ocak 1947.

ORTAYLI, İlber, “*Meis Adası*”, **Milliyet Gazetesi**, 26, 08, 2012.

OVALI, Şevket, “*İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri*”, **Türk Dış Politikası: 1919-2012**, 2. Baskı, Editör Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, 2012.

ÖCAL, Mehmet, “*İngiltere'nin Durumu*”, **Türk Dış Politikası 1919-2012**, 2. Baskı, editör: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayın, Ankara, 2012.

ÖNDER, İzzettin, “*Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, der. Şevket Pamuk- Zafer Toprak, Ankara, Yurt Yayınları, 1988.

ÖZDEMİR, Süleyman, “*Refah Devletinin Gelişme ve Bunalım Dönemlerinde İş Piyasaları*”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası** Cilt: 55, Sayı: 1, 2006.

ÖZDOĞAN, Günay Göksu, “*II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm*”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, İkinci Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

ÖZİL, Feyzi, “*Endüstrimiz*”, **İktisadi Yürüyüş** Sayı: 141, 10 Kasım 1945.

ÖZKAN. M. Selçuk, “*İkinci Dünya Savaşı Yılları Türkiye'nin Takas Usulü Ticaret*”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 34, Yaz 2012.

ÖZTÜRK, Nazım, “*IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte olan Ülke Ekonomilerine Etkiler*”, **A.Ü. SBF Dergisi**, 57(4), Ekim-Aralık 2002.

ÖZÜÇETİN, Yaşar, “*Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

RÖPKE, W., “*Zirai Memleketlerin Sınaileşmesi*”, çev. Hamit Çağlı, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cild: II, Sayı: 1, Birinciteşrin 1940, İstanbul, 1941.

SAFA, Peyami, “*Marshall Planının Üvey Çocukları*”, **Ulus Gazetesi**, 20 Mart 1949.

SAĞLAMÖZ, Gürsel Korat, “*Köy Enstitüleri ve Köy Enstitülü Yazarlar*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, No: 56, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989,

SAMİ, H., “*Sanayileşme Programımız, Harici Ticaretimiz*”, **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 15 Nisan 1934.

SARICA, Murat, **Siyasal Tarih**, 2. Baskı, İstanbul, Ar-Basın Yayın, İstanbul, 1983.

SARINAY, Yusuf, “*Cumhuriyet Dönemi’nde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler*”, <http://atam.gov.tr>.

SBAROUNİS, Athanase J., “**Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi**”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 12. Cilt, No: 3-4, Nisan 1951-Temmuz 1951.

SEMİZ, Yaşar, “*Atatürk Çiftlikleri ve Bunların Hazineye Devri*”, Konya, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.161.

SİLER, Abdurrahman, “*Dış Borçlanma Konusunda Namık Kemal ve Atatürk*”, **Atatürk Yolu**, Cilt: 3, Sayı: 9, Ankara, Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1992.

SOMEK, David, “*Dış Ticaret Davaları*”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sayı: 15, Nisan 1949.

SOMUNCUOĞLU, Server, “*Endüstriye Sermaye Temini*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 127, 1 Nisan 1945.

SOMUNCUOĞLU, Server, “*Sanayileşmeye Devam Etmeli miyiz?*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 126, 16 Mart 1945.

SOMUNCUOĞLU, Server, “*Sanayimizi Muhafaza Etmeli miyiz?*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 124, 19 Şubat 1945.

SONDHAUS, Lawrence, “*Deniz Gücü ve Deniz Savaşları*”, **Dretnot, Tank ve Uçak Modern Çağda Savaş Sanatı (1815-2000)**, edt. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

SOTNİÇENKO, Alexander, “*1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları*”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, çev. ve haz. İlyas Kamalov, İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2011.

SÖNMEZ, Mustafa, **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 2004.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, “*Ülkelerin Dış Siyasalarında Bir Siyasal Etki Aracı Olarak Ekonomik Önlemler*”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 40, Sayı1-4, 1984.

SUVLA, Refi Şükrü, “*Dış Ticaret Siyasetimiz*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 212, 30 Kasım 1948.

SÜREYYA, Ali, “*Demiryolu Siyasetimiz*”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, Cilt: 1, Sayı: 1, Şubat 1933.

ŞENER, Sefer – KILIÇ, Cüneyt, “*Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye*”, **Bilgi** (16), (1), 2008.

TAĞMAÇ, Çağla Derya, “*Yunanistan’da Büyük Açlık ve Ege’de Yardım Köprüsü: (1941-1942)*”, A.Ü. TİTE **Atatürk Yolu Dergisi**, S 46, Güz 2010.

TAMER, Aytül - BOZBEYOĞLU, Alanur Çavlin, “*1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar*”, **Nüfusbilim Dergisi**, Turkish Journal of Population Studies, Sayı: 26, 2004

TANYERİ, Sanavber, “*Bretton Woods Anlaşmaları*”, **Ulus Gazetesi** 23 Mart 1947.

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, “*1923 Tarihli Umur’u Nafia Programı*”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 40, Birikim Yayıncılık İstanbul, 1988.

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, “*Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması*”, **Kebikeç**, Sayı: 11, Kebikeç Yayınları, Ankara 2001.

TEKELİ, Esat, “*Bir Ekonomi ve Maliye Politikası Programı*”, **Ulus Gazetesi**, 17 Ocak 1946.

TEKELİ, Esat, “*Bretton Woods Anlaşmaları*”, **Ulus Gazetesi**, 7 Şubat 1947.

TEKELİ, Esat, “*Devlet Programı Hazırlamalıyız*”, **Ulus Gazetesi**, 5 Eylül 1946.

TEKELİ, Esat, “*Dış Yardım Bahsinde Amerika ile Rusya Arasında Mukayese*”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Şubat 1958.

TEKELİ, Esat, “*İktisadi Plancılık ve Kalkınma Programı*”, **Ulus Gazetesi**, 1 Şubat 1946.

TEKELİ, Esat, “*Ticareti Ferahlatan Tedbirler*”, **Ulus Gazetesi**, 2 Temmuz 1946.

TEKELİ, Esat, “*Topluluğa Yardım Kendimize Yardım Demektir*”, **Ulus Gazetesi**, 19 Mart 1946.

TEKELİ, Esat, “*Türkiye’de Devletin İktisadi Faaliyetlere İştiraki ve Bu Hususta Nizamlama Tedbirleri*”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, No: 1-4, Cilt: 21, Ekim 1959-Temmuz 1960.

TEKELİ, Esat, “*Yeni Ekonomi Politikaları*”, **Ticaret Gazetesi**, 17 Temmuz 1947.

TEKELİ, Esat, “*Yeni Yol Programı*”, **Ulus Gazetesi**, 28 Eylül 1948.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, “*Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun Çıkarılması*”, **Kebikeç**, Sayı: 23, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2007.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, “*Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, der. Şevket Pamuk- Zafer Toprak, Ankara, Yurt Yayınları, 1988, s.85. (37-91).

TEZEL, Yahya Sezai, “*1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler*”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunlarıyla İlgili Sempozyum** içinde, İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, 1977.

TOKGÖZ, Erdinç, “*Atatürk Dönemi Politikaları*”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, ed. Bahaettin Yediyıldız, Ankara, H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 2002.

TOPÇUOĞLU, Nazmi, “İktisadi Politikamız”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 131, 2 Haziran 1945.

TOPRAK, Zafer, “İktisat Tarihi”, **Türkiye Tarihi 3**, 10. Basım, Yayın Yön. Sina Akşin, CemYayınevi, İstanbul, 2009.

TOPRAK, Zafer, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, der. Şevket Pamuk- Zafer Toprak, Ankara, Yurt Yayınları, 1988.

TÖR, Vedat Nedim, “Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye Dairesi: Âli İktisat Meclisi”, **Kadro Aylık Fikir Mecmuası**, Sayı: 14, Şubat 1933.

TÖRE, Nahit, “Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

TUNA, Orhan, “50 Yıllık Cumhuriyet Devrinde Emek Piyasası ve İşçi-İşveren Münasebetleri”, **İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 30, No: 1-4, Ekim 1970-Eylül 1971.

TUNÇAY, Mete, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 8. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

TURAN, Kemal, “Demokratlık ve Rekabet”, **Ulus Gazetesi**, 14 Şubat 1946.

TÜRKCAN, Ergun, “IMF’nin Kökenleri”, **IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye**, Birinci Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982.

TÜRKKAN, Halit Ziya, “Türkiye’de Tapu Kadastro İşleri ve Zirai bir Reform İçin Kadastronun Lüzum ve Ehemmiyeti”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası**, Cilt: 4, Sayı: 4, 1944.

UĞURLU, Nurer, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, **2. Dünya Savaşı’nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)**, çev. L. Konyar, N. Uğurlu, haz. Fatma Güngören, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.249.

ULUSAN, Şayan, “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi –Öncesi ve Sonrası”, **ÇTTAD**, VII/16-17, Ankara, Bahar-Güz/2008.

- ÜMİTLİ, Kemal, “*Uluslaşma Sürecinde Kemalist İnkılâplar*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, No: 57, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- ÜNÜVAR, Kerem, “*Ziya Gökalp*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÜSTAR, M. Faik, “*İktisadi Durumumuz Yabancı Uzmansız Düzenlenemez mi?*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 187, 15 Kasım 1947.
- VÂ-NÛ, “*Devlet Baba, Devletçi Baba*”, **Ulus Gazetesi**, 23 Temmuz 1948.
- VEDAT NEDİM, “*Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye Dairesi: Âli İktisat Meclisi*”, **Kadro Aylık Fikir Mecmuası**, Sayı: 14, Şubat 1933.
- VEFİK, Ali (Nakleden), “*Hititler Devri İle 20 nci Asrın Farkı I*”, **Zafer Gazetesi**, 5 Eylül 1949.
- VEFİK, Ali (Nakleden), “*Thornburg Raporuna Toplu Bir Bakış I*”, **Zafer Gazetesi**, 3 Eylül 1949.
- WALLERSTEIN, Immanuel, DECDELİ, Hale, KASABA, Reşat, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci*”, çev. Ali Selman, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 23, BirikimYayınları, İstanbul, 1983.
- WELL, Sumner, “*Karar Zamanı*”, **Akşam Gazetesi**, 1945.
- WHIDDEN, Howard P., “*Milletlerarası Hava Yolları*”, çev. Fettah İrtem, **Türk Ekonomisi**, Sayı: 29, Ankara, Kasım 1945.
- WILSON, C.E., çev. İzzet Tarhan, “*Kapitalizm ve Kâr*”, **Ulus Gazetesi**, 19 Ocak 1947.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “*Milli Program, Milli Hükümet*”, **Ulus Gazetesi**, 3 Ocak 1949.
- YALÇINKAYA, Neslihan - YALÇINKAYA Hakan, vd., “*Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi*”, **Yönetim ve Ekonomi**, Sayı: 2, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2006.
- YAMANER, Reşat, “*Milletlerarası Demiryolları Kongresi ve Alınan Neticeler*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 8, Sayı: 189.

YAŞAR, Süleyman, “*Türk Maliyesinde Devrim... Aşarın Kaldırılması*”, **Maliye Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)**, Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1981.

YAŞAR, Ulvi Can, “*Komedi Kisvesi Altında Türk Kimliğine Oryantalist Saldırılar*”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 38, Eylül-Ekim 2013.

YAŞMUT, Necati, “Devlet Sanayi ve Üçüncü Kâğıt Fabrikası”, **Vatan Gazetesi**, 13 Kasım 1945.

YAVUZ, Ali, “*Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, Aralık 2009.

YAZICI, Bülent, “*Yeni Delhi Konferansı ve İktisadi Kalkınma Mevzuu*”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, 18. Cilt, No: 1-4, Ekim 1956-Temmuz 1957.

YAZMAN, A. T., “*Şikago'da Toplanan Havacılık Konferansı Nasıl Geçti?*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 6, Sayı: 125, 1 Mart 1945.

YAZMAN, Aslan Tufan, “*Havacılık Konferansında İngiliz-Amerikan Görüşleri*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 6, Sayı: 124, 19 Şubat 1945.

YAZMAN, Aslan Tufan, “*İktisadi Hayatımızda Diğer Yıllar ve Biz*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 121, 15 Ocak 1945.

YAZMAN, Aslan Tufan, “*İktisat Şûrası Kurulmalıdır*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 114, 25 Aralık 1945.

YAZMAN, Aslan Tufan, “*Kasımda Toplanacak Kongre*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 208, Eylül 1948.

YAZMAN, Aslan Tufan, “*Yeni Sanayileşme Programımız ve Birbirine Zıt Düşünceler*”, **İktisadi Yürüyüş**, Sayı: 127, 1 Nisan 1945.

YAZMAN, Aslan Tufan, “*Yol İçin 4 Milyarı Bulabilir miyiz?*”, **İktisadi Yürüyüş**, Cilt: 9, Sayı: 196, 8 Mart 1948.

YILDIZ, Arzu, “*Türkiye'de Tersanelerin Tarihi ve Gemi İnşa Sanayisinin Gelişimi*”, **Mühendis ve Makine**, Cilt: 49, Sayı: 579, s.31.

YILMAZ, Mustafa, “*Atatürk'ün Modernleşme Modeli*”, **Atatürk ve Çağdaşlaşma: Belgeler ve Görüşler**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010.

YİĞİT, Ali Ata, “İnönü Döneminin Köye Özel Öğretmen Yetiştirme Projesi: Köy Enstitüleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.784,786.

ZURCHER, Eric Jan, *Modern Türkiye Tarihinde Dönüm Noktaları ve Kaçırılan Fırsatlar; Olaylar Nerelerde Farklı Yöne Gidebilirdi?*", **Kebikeç**, Sayı: 24, Ankara, 2007.

TEZLER

AS, Efdal, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

ÖZCAN, Bekir Cihan, **II. Dünya Harbinde (1939-1945) The New York Times’e Göre Amerikan Kamuoyu’nun Türkiye’ye Bakışı**, A.Ü. T.İ.T.E., Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

İnternet Kaynakları

<http://www.atam.gov.tr/atam-dergisi/sayi-67-68-69>, 12.12.2013

<http://www.dergiler.ankara.edu.tr>, 01.06. 2014.

<http://www.garantibarter.com.tr>, 29.05.2014.

www.mmo.org.tr, 11.11.2014

TABLÖLAR

Tablo - 1 (1927-1950 Dönemi Türkiye Nüfus Bilgileri)	78
Tablo - 2 (Türkiye’de 1935-1950 Kentleşme Oranları).....	92
Tablo - 3 (1948 Yılında Ziraat Bankası’nın Asgari Miktardaki İhtiyacı).....	105
Tablo - 4 (1949 Kasım Sonunda Ziraat Bankası’nın Verdiği Krediler)	106
Tablo - 5 GSMH’nin Sektörel Dağılımı (1948 Fiyatlarıyla, %)	140
Tablo - 6 (1923-1950 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri).....	203
Tablo - 7 (1947-1948 Yılları İthalat Miktarları).....	218
Tablo - 8 (1948 Yılında İhraç Edilen Mallar ve Tutarları)	219
Tablo - 9 (1946-1950 Döneminde Bakım Altına Alınan Yol Uzunlukları).....	Error!

Bookmark not defined.

EKLER

EK - 1 "Rusya 1939'dan Beri Bize Dost Değil" Başlıklı Gazete Haberi

CUMARTESİ
4
EKİM 1948
No: 99 - N: 893

ULUS
ADIMIZ ANDIMIZDIR

Fransada siyasî buhran artıyor
Gereken şahısları bulamaması yüzünden

Schuman yeni kabineyi kurmaktan dün vazgeçti
Eski Başbakan Andre Marie'nin yahut Maliye Bakanı Rene Mayer'in Başbakanlığa getirilmesi ihtimali kuvvetli

Yeni bir genel seçim yapılması taraftarları heran artıyor

Beneş öldü
Cenaze törenle bugün kaldırılacak

Dail Mail yazıyor:
Rusya 1939'dan beri bize dost değil düşman olmuştur

Raman'da günde 50 ton petrol çıkıyor

İstanbul'da toplanacak İktisat kongresi için hazırlıklar

Mühim bir hakikati ifşa eden mektup

Akoğlunun kardeşi Hüseyin Gülü oğlunun bir cinayet veya kaz ya kurban gitme fiği anlaşıldı

Amerika'da sıcak dalgası

Kaynak: Ulus Gazetesi, 4 Eylül 1948

EK - 2 1947 Avrupa Hububat Konferansı Raporundan Bir Bölüm

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMEY İNÖNÜ ARŞİVİ
Yer No: 2/13-15
Declmal No:
Fihrist No: 9304-31

-31-

Madde	Ton olarak Miktar	Kilo vasatı Fiatı	T U T A R I	
			Dolar	Türk Lirası
Buğday ve un	1.500.000	41	219.642.850	615.000.000,--
Çavdar	40.000	33	4.714.284	13.200.000,--
Arpa	350.000	30	37.499.898	105.000.000,--
Yulaf	40.000	24	3.428.568	9.600.000,--
Diğer hububat	20.000	20	1.428.568	4.000.000,--
Bakliyat	160.000	44	25.142.856	70.400.000,--
Yağlı tohumlar	154.000	119	65.234.714	183.260.000,--
Yağlı küspe	105.000	30	11.249.998	31.500.000,--
Peynirler	10.000	315	11.250.000	31.500.000,--
Süt mamulü	700	280	700.000	1.960.000,--
Yumurta ve tozu	24.000	229	19.707.000	55.186.200,--
Balıklar:				
Tuzlanmış, fime, kuru } Taze, dondurulmuş ve } konserve }	255.000	74	68.277.000	191.175.600,--
Taze meyveler	29.000	33	2.901.784	9.570.000,--
Kuru meyveler	520.000	102	191.200.000	535.360.000,--
Şarap	26.000	29	2.226.784	7.540.000,--
Tütün	160.000	382	218.200.000	610.960.000,--
			882.804.304	2.475.211.800,--

Sarfedilen ve edilecek olan bütün gayretlere rağmen,
Avrupa İktisadi İşbirliği Konferansına iştirak eden Avrupa Dev-
letlerinin, hariçten yardım görmeden kendi yağlarıyla kavrula-
mayacakları anlaşılmaktadır. Bunlardan Türkiye hariç, diğer 15
Devlet ile Almanya; şimdiye kadar oldukları gibi, bundanböyle
de daimi bir gıda maddesi ithalâtçısı kalacaklardır.

./.

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9304, Tarih: 8 Ekim 1947

EK - 3 İkinci Dünya Savaşı Hakkında Eleştirel Bir Değerlendirme

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İkinci Dünya Savaşında Ekonomimizin
Durumu, Sebepleri ve Sonuçları

Durum :

İkinci dünya savaşında (bilhassa ikinci yıldan sonra) ekonomimiz karışık ve bozguna bir durum arzemiştir. Avrupa ve Amerikada bütün ileri memleketlerde de harp dolayısıyla fiatlarda bir yükselme görülmüş ise de bu yükselme yüzde (10) dan (50) ye kadar bir nisbette kalmıştır . Bizde ise bugün yüzde dört yüz nisbetinde bir geçim pahallılığa vardır.(Hükümet mesken kiralarında aldığı tedbir olmasaydı bu emsal beş altıyı bulurdu.)

Bu nisbet maalesef yalnız Suriye, Irak, İran ve diğer Asyanın geri memleketlerinkine yakındır.

Sebepleri :

2.- Bu hal, esas gıda unsuru ve ekonomi

-10-

490	01			63	240	9
-----	----	--	--	----	-----	---

Kaynak: BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 63.240..9., Tarih: t.y

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

- 2 -

ilmine göre bütün diğer eşya fiyatlarına makyas olan buğday fiyatlarına yaptığımız zamlarla meydana gelmiştir. (Bütün harbe girmiş ve girmemiş ileri memleketlerde her şeyden evvel gıda unsuru olan buğday veya patates fiyatlarını tutmakla diğer eşya fiyatlarının yükselmesi önlenmiştir.)

Buğday ve dolayısıyla ekmeğin yükselmesi derhal işçi ücretlerine tesir yapmış ve işçi ücretlerinin yükselmesi de bütün maliyetlerin yükselmesine âmil olmuş ve geçim endeksi yukarıya doğru gitmiştir.

Buğdaya kabul edilen dört beş misli yükselme bütün diğer eşya fiyatlarının aynı nisbette yükselmesini - ekonomi kanunlarına göre - intaç edeceği şüphesizdi. Nitekim de öyle oldu.

Sonradan şeker fiyatına yapılan zamlar anı olarak bütün şekerli maddeleri bu nisbette yükselterek fiyat artışlarını panik haline getirmiştir.

Bu sebeplere yardım eden ve fiyat yükselişini kolaylaştıran âmiller :

a) Hakikati itiraf etmek lâzımgelirse memleketimizin

490	01			63	2409
-----	----	--	--	----	------

2

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ -
CUMHURİYET ARŞİVİ

İstihsalı umumî nüfusa nisbetle azdır. (Üzüm, incir, tütün, fındık ve pamuk gibi) bazı ihraç mallarımız müstesna diğer maddelerimiz hububat, süt, peynir, yağ kifayesizdir. Köylümüz yağını, yoğurtunu, sütünü, yumurtasını, tavuğunu ve hatta hububatını temiz satar ; bu suretle bütün köylü bir kaç şehir halkı için çalıştığı müddetçe memlekette bu gibi maddeler için sıkıntı duyulmaz.

Millî müdafaamız uğruna silâh altına aldığımız yüz binlerce köylü bu gibi maddeler için müstehtlik vaziyetine geçtiği için gıda maddelerinde sıkıntı ve eksiklik hasıl olmuştur.

b) Ticarî bünyemiz ferdî ,iptidai ve organize edilmemiş bir haldedir. Böyle bir bünye fevkalâde zamanlarda hükümete yardımcı olmaz bilâkis zararlı bir rol oynar. (Karınca mecmuasındaki yazılarımda bu cihetler izah edilmiştir .Bu yazılar ekli olarak takdim edilmiştir.)

c) Maalesef sosyal olgunluk bakımından geriyiz . Cemiyet işlerinde vazifelerimizi henüz idrak edemiyoruz.

Böyle bir halk fevkalâde zamanlarda kitleyi değil

490 01 632409

3

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-4-

kendini düşünür ve hükümet almak istediği tedbirlerde büyük zorluklarla karşılaşır.

Sonuçlar :

Menfî sonuçlar ;

a) Fiatların yükselişi ,geçimin zorlaşması bilhassa memur ve sabit gelirli sınıf için ızdıraplı bir durum yaratmıştır. Ve maalesef bu ızdırap ve zaruret yurdun ve devletin esasını ,ruhunu teşkil eden memur sınıfının karakterini bozmuştur. Bu bittabi çok önemli bir zarardır ve telâfisi uzun zamana bağlıdır .

b) İçeride eşya fiatlarının yükselmesi dış ticaretimiz için çok önemli mahzurlar doğurmuştur .(harp yıllarında az çok bu fiatlarla ihracat yapabildik ise de) normal şartlar avdet eder etmez ihracat yapmamız çok zorlaşacak hatta imkânsız bir hale gelebilecektir. Harpten evvel yirmi kuruşa mal ettiğimiz üzümü bugün 50-60 kuruşa mal etmekteyiz. Diğer ürünlerimiz de aynı durumdadır. Halbuki dış piyasalarda artış pek cüz'i

490 01 652409

4

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-5-

olmuş ve harp sonrasında belki tamamen zail olacağından bu yüksek maliyetli mallarımızı nasıl satabileceğiz.

Hükümet bu mahzuru önlemek için prim prensibini tatbik etmektedir. Ve bunda isabet etmiştir. (Hususile Ulus'ta " Harp Sonu Ticaretimiz" başlığı ile çıkan bir yazıda teklif ettiğim gibi bu primler para üzerine değil de mal üzerine tatbik edilirse daha faydalı olur, kanaatindeyim -(bu gazete ilişik olarak takdim edilmiştir.)

c) Hükümet, memur ve sabit gelirlilerin geçim durumunu ıslah etmek için bir çok fedakârlıklarda bulunmak mecburiyetinde kalmış ve bütçesinin masraf kısmı kabarmıştır.

Müsbet Sonuçlar :

a) Mahsul fiyatlarının yükselişi ,pek iptidai ve pek fakirane bir hayat süren köylü müstahsillerimize ferahlık verdi. Hayat ilgisini arttırdı. Ve köylü bir defa paraya ve hayata alışınca bir daha geri dönmez yaşamak için çalışmaya ,kazanmaya mecbur olacak ve ona alışacaktır.

Bu memleketin hesabına büyük bir kazançtır ve manevi

490 01

63 240 9

5

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

-6-

zararları olmasaydı memur ve sabit gelirlilerin bir kaç sene ıztırap çekmelerine değerdı.(Ulus'ta çıkan "Altın Düşüyor " başlıklı yazımda bu cihet biraz izah edilmiştir . Gazete ilişiktir.)

X X X

Bugünkü ekonomik durumumuzun sebep ve sonuçlarını arzettikten sonra bunun böyle olmaması için zamanında ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğini de arzedeceğim .

1.- Ekonomi nazariyelerine ve bu hususta edinilen tecrübelerine göre harp gibi fevkalâde zamanlarda behemehal fevkalâde ekonomi yani (harp ekonomisi)nin tatbik edilmesi zaruridir. Harp ekonomisini şu suretle hulâsa edebiliriz :

- a) Memlekette yetişmeyen maddelerden henüz fırsatlar varken kâfi stoklar yapmak,
- b) Fiatları tutmak (nark)
- c) Rasyonman , (vesika usulünün tatbiki)
- ç) İstihsalı arttırmak ,lüksten muvakkat bir zaman için feragat,mesaiyi zaruri maddelere hasretmek .

490 01

63 240 9

6

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

-7-

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

a) Harp başladıktan sonra bir iki sene kadar yollar açık kalmış ve eski fiatlardan her türlü mal getirmek imkânları mevcuttu. Maalesef o zaman biz bu lüzumlu stokları yapmadık ve bundan dolayı demir, çivi, hırdavat eşyası ve ilaç gibi lüzumlu maddelerden sıkıntı çektik ve bu maddelerin fevkalâde pahalılaşması umumi eşya fiyatlarının yükselmesine âmil olmuşlardır.

b) Fiyatları tutmadık, bilâkis en başta arzettiğim gibi en esaslı gıda unsuru olan buğday fiyatlarını biz yükselttik.

"O zaman söylendiğine göre buğdaya zam yapılmasının iki sebebi varmış biri, köylüyü fazla ekmeğe teşvik etmek ,diğer susam fiyatının (3) kuruştan (60) kuruşa çıkması üzerine buğdayın eski fiyatında bırakılması doğru olmayacağı idi."

Bence her iki sebep yerinde değildi .
Devletin otoritesi köylüyü bir yurt vazifesi diye kanunla ekmeğe icbar edebilirdi.

Susamın yükselmesi yağlı madde olmasından ve harbe girmiş bazı memleketlere çok lüzumlu bir madde olmasından ileri gelmişti. Hükümet, dış piyasalarda bu

490 01

63 249

7

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-8-

suretle fazla fark yapan mahsullere vaziyet edip müstahsilden eski fiatı üzerinden alarak dışarıda satığı fiatın farkile buğday zürraı da dahil olmak üzere bütün çifçileri bedava pulluk vesaire vermek gibi yarımlarla faydalandırsaydı mesele hallolunurdu. Bir aralık merhum Refik Saydam zamanında fiatların tutulmasına doğru isabetli bir siyaset takip edilmiş fakat nedense sonradan " serbestlik" prensibine (harp ekonomisinin zıddı) gidilmişti. Ve kanaatimce durum yoluna girmek üzere iken daha fenalaşmıştır .

Bilhassa tekel maddelerine yapılacak zamlar ve hükümetin idaresinde bulunan müesseselerin (Sünerbank fabrikaları gibi) mamulâtının fiatlarının yükseltilmesi hayat pahalılığına ve diğer fiatların yükselmesine birer âmil olmuştur. Gerçi buğdaya yapılan zam dolayısıyla bu maddelerin maliyetleri de yükselmiş olduğundan bu suretle hareket zarurî gibi görünüyorsa da muayyen bir zarar mukabilinde dahi olsa bu müesseseler fiatları yükseltmeseydiler hem hayat pahalılığına müessir bir müdahale etmiş olurlar hem de bu ziyanları devlet fazlasile kapatmış olurdu. Çünkü bu müesseseler kurtarıldıkları mahdut bir ziyana mukabil devlet mübayaalarına

490 01

63 2409

8

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

ve ordu sarfiyatını yükselen fiatlar karşısında çok daha pahalı ödemiş oldu.

c) Vesika usulünü ekmekte, kahve ve çayda muvaffakiyetle tatbik edebildik ve bu suretle bu maddelerde sıkıntı ve ihtikâr önlenmiş oldu.

Bütün esas yiyecek ve giyecek maddelerinde de vesika usulünü tatbik etseydik muhakkak ihtikâr ve pahalılığa meydan verilmiş olmazdı.

(Şeker meselesinde olduğu gibi bazı maddeler için vesika usulünün tatbikine imkân bulunmadığı söylenmişti çünkü şeker yemeyen köylüye de vesika vermek gerekecekti. Ve bu takdirde şeker halka kifayet etmeyecekti. Bence bu iddea da yerinde değildir. Köylüye de harpten evvel istihlâk ettiği miktarda - ki bu malûduve şehirliden daha az bir miktar tahsis etmek suretile mesele daha uygun bir şekilde halledilebilirdi.)

ç)İstihsalin arttırılmasında şimdiki Ziraat Vekili zamanında ve geç olarak başlanmıştır . Bununla beraber geçen seneki buğday rekoltesinde büyük bir tesir yapmıştır .

490	01			63	240	9
-----	----	--	--	----	-----	---

9

EK - 3 devamı

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

-10-

Lüksü menetmedik ve bu suretle bir çok maddelerin yükselmesine meydan verdik. Meselâ bir tip harp ayakkabısı seçilerek mecburî tutulsaydı (yani başka tip imaline müsaade edilmeseydi) bugün bin bir tane lüks ayakkabı imal edilmesinden dolayı bir çift ayakkabının kırk elli liraya çıkmasına meydan verilmezdi.

Hulâsa, harp ekonomisini tatbik edemedik ve bunun sonucu olarak ekonomimizin idare kolu elimizden çıktı.

Bu neticenin, yukarıda arzettiğim gibi mahzurlarına rağmen köylümüzün hayat şartlarının yükselmesine ve kalkınmasına müessir olmak gibi bazı faydaları da olmuştur. Ancak maazallah harbe girmiş olsaydık bu idaresiz ekonomi çok daha mahzurlu ve zararlı sonuçlar husule getirebilirdi .

490	01			63	240	5
-----	----	--	--	----	-----	---

10

1945 Fuarını açan [1] Ticaret Bakanı Raif Karadeniz

İZMİR Fuarı 1934 de Beynelmîlel olmuş ve 1939 a kadar iştirak eden devlet adedi gittikçe artarak (1) e çıkmış ve harbin patlaması üzerine iştirak eden devlet sayısı azalmış ve 1944 - 1945 yıllarında Fuar yalnız Millî mahiyette kalmıştır. İştirak eden yerli firma adedi gittikçe artmakla beraber ecebi devletlerinin en fazla iştirak ettiği 1939 yılında azalmıştır.

Bu nokta dikkate şayandır. Her halde ecebilere karşı küçükler iştiraktan vazgeçmiş ve yerlerini büyük firmalara bırakmış olacaktırlar. 1945 de iştirak eden müesseseler ve firma adedi bir rekordur. Ziyaretçi adedine gelince: Bu rakamlar Fuarı ziyaret eden muhtelif kimseler değildir. Bunu tesbite esasen imkân yoktur. Ziyaretçi yekünü, kapıda 5 kuruşa verilen giriş biletlerinden çıkarılmaktadır.

Aynı kimse Fuara hergün gelse bu ziyaretçi 30 defa bu rakama girmektedir. Maamafih bu sene ziyaretçi rekoru kırılmıştır.

Geçen yıl karartma olduğundan geceleri Fuara pek gelen olmamıştır. 1944 ün altındaki yarım milyonluk rakam bu yüzden küçüktür. Fuar 1942 de açılmamış ise de

[1] Ticaret Bakanıyla Belediye Reisinin açış nutukları 137 inci sayımızda aynen yayınlanmıştır.

1945 FUARININ BLANÇOSU İŞTİRAK EDEN FİRMA VE ZİYARETÇİ REKORLARI KIRILDI

1116 FİRMA 1.020.000 ZİYARETÇİ

Ticaret Bakanı Fuarı açış nutkunu söylerken (Foto Hamza Rüstem)

Belediye Reisi Reşat Leblebicioğlu aynı mevsimde «Fuar Eglenceleri» adile bir aylık mahalli bir hareket yaptırmıştır.

1945 Fuarına sarfedilen para yekünü belli değilse de Etibank, Sümerbank, Tekel, Malatya Bez, Vakıflar, Millî Reasürans ve diğer pavyonlarda dekor, inşaat ve tamirat için bir milyon liraya yakın masraf edildiği hesaplanmıştır. Belediye-ye ait muhtelif tesislerde de gerekli inşaat ve tamirat yapılmıştır. Bilhassa yeraltı ve havai elektrik tesisleri yenilenmiş ve bu seneki Fuar ışıklandırma bakımından bir fevkalâdelik göstermiştir. Luna Park eğlencelerine yeni ilâveler yapılmış, halkın neşelenmesi ve eğlence vasıtalarından faydalanması için tedbirler alınmıştır.

Bu yıl Danışma Bürosu da ehil ellere verilmiştir. Almanca öğretmenlerinden Necip Ertuğbay ile Hukuk Öğrencilerinden Sabahaddin Türker ve İnönü Lisesi Öğrencilerinden Necdet Kerman vazifelerini ba-

şarmışlardır. Fuardaki radyo ile neşriyat bürosu da geçen yıllara nazaran daha iyi işlemiştir. Buranın idaresinin yabancı dil profesörlerinden Ali Rıza adında kıymetli bir zata verildiğini öğrendik.

Önümüzdeki Beynelmîlel Fuarlarda bu kıymetli elemannın fikir ve çalışmalarından istifade olunacağı tabiidir.

Fuar Bürosunun muhaberat ve neşriyatını idare eden gazeteci arkadaşımız Şahap Göksel'de bu vazifede her sene bir az daha fazla muvaffak olmakta ve tecrübe kazanmaktadır.

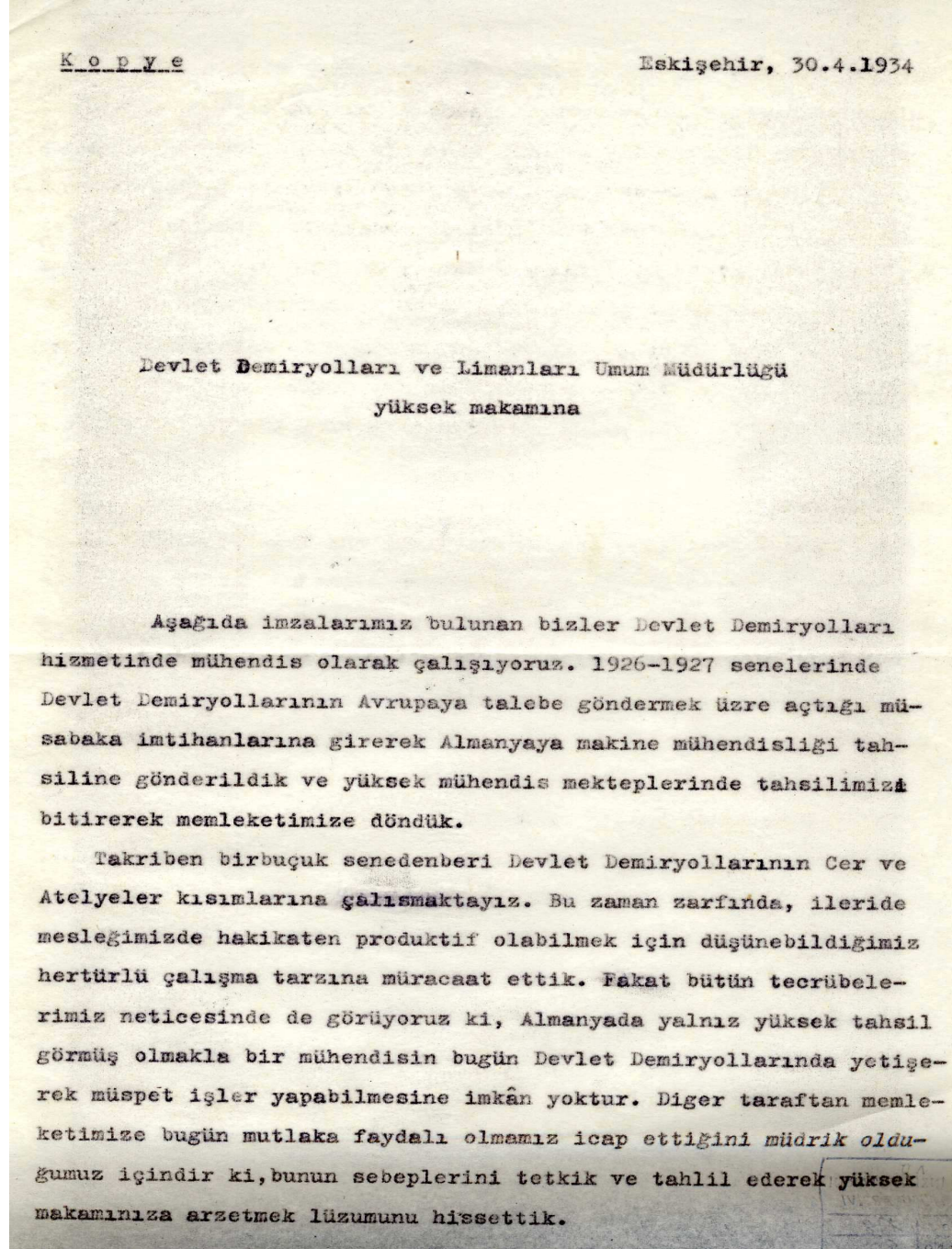
İzmir Fuarının idare, estetik, mimari, inşaat ve zevk bakımından nabzını elinde bulunduran yüksek mimar Ferruh Örel'in her sahadaki çalışmaları Fuarın tarihine geçecek kadar önem kazanmış bulunmaktadır.

Seneler geçtikçe büyüyen ve şöhret kazanan İzmir Fuarını gelecek yıllarda dünya çapında bir eser

— Lütfen sayfa çevirin —

EK - 5 DDY Personeli Türk Mühendislerin Dilekçelerinden Bir Bölüm

Kaynak: TİTE Arşivi (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Arşivi), Yer No: 812.172.2, Tarih: 30.4.1934, s.1-3

EK - 6 "Kızıl ve Kara" Başlıklı Makale

HAFTADAN HAFTAYA
KIZIL VE KARAR

Ardahanın Nispeti Atın... "Kızıl ve Kara", bu iki kavramın... "Kızıl ve Kara" başlıklı makale...

Yazar: Falih Rifki ATAY
"Kızıl ve Kara" başlıklı makale... "Kızıl ve Kara" başlıklı makale...

İYATRO
İstanbul Şehir Tiyatrosu temsilleri
Allahın Cezası ve Şeytan Tohumu

Yazar: Lütfi AY
"Allahın Cezası ve Şeytan Tohumu" başlıklı makale... "Allahın Cezası ve Şeytan Tohumu" başlıklı makale...

Yurularımız birer bozca değildir!
"Yurularımız birer bozca değildir!" başlıklı makale... "Yurularımız birer bozca değildir!" başlıklı makale...

Anadolu'yu Fikren Kalkındırma Komitesinin temaslari
"Anadolu'yu Fikren Kalkındırma Komitesinin temaslari" başlıklı makale... "Anadolu'yu Fikren Kalkındırma Komitesinin temaslari" başlıklı makale...

Sekalar başlatı Suni bir buz buhranına meydan vermiyim
"Sekalar başlatı Suni bir buz buhranına meydan vermiyim" başlıklı makale... "Sekalar başlatı Suni bir buz buhranına meydan vermiyim" başlıklı makale...

Kuzi fiyatlarınıza kum yapılmıyacak
"Kuzi fiyatlarınıza kum yapılmıyacak" başlıklı makale... "Kuzi fiyatlarınıza kum yapılmıyacak" başlıklı makale...

Sohhate zararı meydana ediliyor
"Sohhate zararı meydana ediliyor" başlıklı makale... "Sohhate zararı meydana ediliyor" başlıklı makale...

Cekilece bağından yaralalım
"Cekilece bağından yaralalım" başlıklı makale... "Cekilece bağından yaralalım" başlıklı makale...

Bir kız karcına hiddet
"Bir kız karcına hiddet" başlıklı makale... "Bir kız karcına hiddet" başlıklı makale...

Polis ve Jandarmada
"Polis ve Jandarmada" başlıklı makale... "Polis ve Jandarmada" başlıklı makale...

İhtiyarlık sigortası
"İhtiyarlık sigortası" başlıklı makale... "İhtiyarlık sigortası" başlıklı makale...

İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri
"İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri" başlıklı makale... "İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri" başlıklı makale...

Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek
"Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek" başlıklı makale... "Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek" başlıklı makale...

Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır
"Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır" başlıklı makale... "Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır" başlıklı makale...

Kömir fiyatları
"Kömir fiyatları" başlıklı makale... "Kömir fiyatları" başlıklı makale...

İlter İdris'in kamu vürdülüğü
"İlter İdris'in kamu vürdülüğü" başlıklı makale... "İlter İdris'in kamu vürdülüğü" başlıklı makale...

Fahriye Bakım Ufuk Beyine
"Fahriye Bakım Ufuk Beyine" başlıklı makale... "Fahriye Bakım Ufuk Beyine" başlıklı makale...

İhtiyarlık sigortası
"İhtiyarlık sigortası" başlıklı makale... "İhtiyarlık sigortası" başlıklı makale...

Zaman Zaman
"Nesehi gayri sahih çocuk"

Demokrat Partinin... "Nesehi gayri sahih çocuk" başlıklı makale... "Nesehi gayri sahih çocuk" başlıklı makale...

Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek
"Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek" başlıklı makale... "Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek" başlıklı makale...

Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır
"Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır" başlıklı makale... "Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır" başlıklı makale...

Kömir fiyatları
"Kömir fiyatları" başlıklı makale... "Kömir fiyatları" başlıklı makale...

İlter İdris'in kamu vürdülüğü
"İlter İdris'in kamu vürdülüğü" başlıklı makale... "İlter İdris'in kamu vürdülüğü" başlıklı makale...

Fahriye Bakım Ufuk Beyine
"Fahriye Bakım Ufuk Beyine" başlıklı makale... "Fahriye Bakım Ufuk Beyine" başlıklı makale...

İhtiyarlık sigortası
"İhtiyarlık sigortası" başlıklı makale... "İhtiyarlık sigortası" başlıklı makale...

İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri
"İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri" başlıklı makale... "İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri" başlıklı makale...

Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek
"Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek" başlıklı makale... "Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek" başlıklı makale...

Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır
"Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır" başlıklı makale... "Değeri Fransız Romanca Türk dilinde kaleme alınmıştır" başlıklı makale...

Kömir fiyatları
"Kömir fiyatları" başlıklı makale... "Kömir fiyatları" başlıklı makale...

İlter İdris'in kamu vürdülüğü
"İlter İdris'in kamu vürdülüğü" başlıklı makale... "İlter İdris'in kamu vürdülüğü" başlıklı makale...

Fahriye Bakım Ufuk Beyine
"Fahriye Bakım Ufuk Beyine" başlıklı makale... "Fahriye Bakım Ufuk Beyine" başlıklı makale...

İhtiyarlık sigortası
"İhtiyarlık sigortası" başlıklı makale... "İhtiyarlık sigortası" başlıklı makale...

İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri
"İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri" başlıklı makale... "İçli ve himmetleri başlan mecalilerin tabhine gencileri" başlıklı makale...

Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek
"Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek" başlıklı makale... "Ekonomi ve Tüketici: Kaolin ve ates kili ihrac edilebilecek" başlıklı makale...

EK - 7 ABD Kredileri ile İlgili Gazete Haberi

8/7/1948

ARHİT ENGÜRÜ
Anıtların Cad. No: 100
Telefon: 14001

CUMA
9
9 TEMMUZ 1948
Sayı: 29 - 24. MİLLİ
Fiyatı her hafta 25 kuruştur

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

Müjde... Müjde
Alınır ayrı ayrı, yavaş yavaş...
Kırsalın...
Çok...
Müjde... Müjde

Amerika bize yeni krediler açacak

Büyük Millet Meclisi

Yeni Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını tasdik etti

İlk üç ay için ayrılan 10 milyon dolarlık kredi ziraat aletleri ile maden makineleri alınmasına tahsis edilecek

Alman piyasalarında Türk mallarının en ziyade müsaadeye mazhar memleket muamelesi görmesi için imkânlar araştırılıyor

Mesken meselemiz

Sadi İRMAK

Bayrak...
Mesken meselemiz...
Sadi İRMAK...
Mesken meselemiz...
Sadi İRMAK...
Mesken meselemiz...
Sadi İRMAK...

Görüşülen diğer tasarılar

Dışişleri Teşkilât Kanunu da dün kabul edildi

Millî Savunma ihtiyaçları ile sivil hizmetlere ek ödenek ayrılması ve muhtaç çiftçilere ödünç tahvilin verilmesi hakkında kanunlar da kabul edildi

Filistin'de çarpışma yarın sabah 6'da tekrar başlıyor

Güvenlik Konseyi dün gece yaptığı olağanüstü toplantıda şiddetli tartışmalardan sonra bir karara varamadan görüşmeleri talik etti

Meclisbugün yaz tatiline başlayacak

Gündemde su işlerine ait tasarı ile Seçim Kanunumuzun bazı maddelerini değiştiren tasarı kaldı

Montgomery Paris'e geldi

İngiliz Genel Kurmay Başkanı Avusturya'ya gidiyor

Mountbatten Adkeniz'e tayin edildi

Hindistan eski Genel Valisi ekinde yeni varifeme başlıyor

Meclisbugün yaz tatiline başlayacak

Gündemde su işlerine ait tasarı ile Seçim Kanunumuzun bazı maddelerini değiştiren tasarı kaldı

Kaynak: Ulus Gazetesi, 9 Temmuz 1948

EK - 8 1948 "İktisat Kongresi Gürültü İçinde Kapandı " Başlıklı Gazete Haberi

Kaynak: Ekonomi Gazetesi, 29 Kasım 1948

EK - 9 "Rus Tesiri Altında Sanayileşme" ile İlgili Belgeden Bir Bölüm

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

III

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

leceği her kesin kanaati vardı.

Şimdi ise ,Rus tesiri altında ,memleketi ecnebi mamulâtından kurtaracak olan bir senayi programı taraftarları pek çoğalmış bulunmaktadır.Bu plânın tatbiki ise umumiyet itibarile imkân haricinde görülmektedir.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

030	10			133	959	5
-----	----	--	--	-----	-----	---

4

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 133 - Dosya No: 959 - Sıra No: 5

Kaynak: BCA, Dosya No: 12/5, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 133.959..5., Tarih: 16.04.1930, s.3

EK - 10 Ulus Gazetesi'nin Tepki Çeken Marshall Yardımı Yorumu

Ankara, 15.9.1948

T. C.
BAŞBAKANLIK
BASIN ve YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Dairesi : Dış Yayın
Özel sayı : 6-1/2400/7545
Genel sayı : .....

ÖZET .....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başbakanlık Yüksek Makamına

Ek :
1

Ulus gazetesinin 11 Eylül 1948 tarihli sayısının birinci sahifesinin ikinci sütununda (Türkiye'ye ayrılan Marshall yardımı) unvanlı A.P. Ajansının Paris muhabirine atfen verilen ve kupürü ilişik olarak sunulan haber tetkik olundu.

Bu yazının altı kırmızı kalemle çizili olan son fıkrasında vuzuh görülemediğinden haberin İngilizce metni mütercimlerimize tetkik ettirilmiş ve şu ibare tespit edilmiştir:

"Resmî memurlar, bu hattı hareketi pek ciddî telâkki etmemişlerdir. Bunu, Yunanistan ve Türkiye'nin dahilî siyasî sebepleri dolayısıyla yapılmış bir hareket diye tefsir etmektedirler."

Diğer taraftan Türkiye'nin "Dahilî siyasî sebepleri dolayısıyla" gayri samimî bir hareket takip etmekte olduğu şeklinde belirtilen böyle bir haberin hükümetin mensup bulunduğu partinin resmî organı olan bu gazeteye konmasından evvel icap eden mercilere malûmat verilmediği kanaatine varılmıştır.

Keyfiyeti saygılarımla arz ederim.

Genel Müdür Vekili
(İzzettin Tuğrul Nişbay)

y.i. Mhd.
16-9-1948
17.9.1948 3260 1

M.S.

Verilen cevaplarda : Daire ve şube admın yazılması.

030	10			84	564	7	15-9-1948-58311
-----	----	--	--	----	-----	---	-----------------

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 85 - Dosya No: 564 - Sıra No: 7

Kaynak: BCA, Dosya No: 85/327, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 85.564..7., Tarih: 15.09.1948, s.1-4

EK - 11 1924-1950 Yılları Arası Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Cari Değerlerinde Başlıca Ülkelerin Payı

Tablo 5.2: Türkiye'nin İhracat ve İthalatının Cari Değerlerinde Başlıca Ülkelerin Payı

Yıl	Almanya + Avusturya (1)		İtalya		İngiltere		Fransa		AED		SSOB		Almanya (Havus.) + İtalya + İngiltere+Fransa+AED	
	İhra-catta-ki payı %	İtha-latta-ki payı %	İhra-catta-ki payı %	İtha-latta-ki payı %	İhra-catta-ki payı %	İtha-latta-ki payı %	İhra-catta-ki payı %	İtha-latta-ki payı %	İhra-catta-ki payı %	İtha-latta-ki payı %	İhra-catta-ki payı %	İtha-latta-ki payı %	İhra-catta-ki payı %	İtha-latta-ki payı %
1924	13	11	22	21	15	18	12	9	10	6	1	3	72	65
1925	14	13	26	18	9	16	12	11	13	8	3	3	74	69
1926	13	16	28	16	11	14	12	14	13	3	3	4	77	67
1927	10	17	23	12	11	14	11	14	16	4	4	3	71	61
1928	14	17	18	12	10	12	11	13	16	5	4	5	69	59
1929	14	17	22	13	10	12	13	10	10	7	3	6	68	60
1930	14	21	21	14	9	11	12	10	12	4	5	7	68	60
1931	12	24	24	15	9	11	10	10	10	3	4	6	65	63
1932	15	25	16	13	10	12	8	8	12	3	5	7	61	61
1933	20	27	13	11	9	13	6	7	10	3	5	5	58	61
1934	40	36	11	9	6	10	3	7	10	4	4	5	70	66
1935	43	43	10	6	5	10	3	5	10	4	4	5	71	71
1936	52	48	4	2	5	7	3	3	11	10	3	5	75	70
1937	39	44	5	5	7	6	4	1	14	15	5	6	69	71
1938	44	48	10	5	3	11	3	1	12	10	4	4	72	75
1939	37	51	10	8	6	6	4	2	14	10	3	3	71	70
1940	9	12	16	16	10	14	6	3	14	11	1	1	72	75
1941	22	12	2	3	16	25	1	0	13	5	1	1	72	75
1942	25	28	3	3	15	23	0	0	17	5	0	0	72	75
1943	24	38	2	2	11	16	1	0	21	2	0	0	72	75
1944	23	30	0	0	22	18	0	0	24	5	0	0	72	75
1945	-	1	0	0	15	23	1	0	44	18	-	0	72	75
1946	0	0	3	6	18	19	4	1	20	31	0	0	72	75
1947	1	0	11	14	16	13	5	2	24	33	0	0	72	75
1948	6	2	6	9	15	24	6	4	22	23	0	0	72	75
1949	19	8	2	5	12	17	5	6	14	20	0	0	72	75
1950	25	20	6	5	14	10	4	5	17	25	0	0	72	75

(1) 1938'de Avusturya Almanya ile birleştiği için 1938-1945 arasında Almanya ile ticaretimizin istatistikleri Avusturya'ya da kapsar. Önceki yıllarla karşılaştırabilmek için 1924-1937 döneminde Almanya ve Avusturya'yla olan ticaretimiz bir arada değerlendirildi. 1924-1937 arasında Avusturya'yla olan ticaret ihracatın % 0,9'unu, ithalatın ise % 2,2'sini oluşturdu.

Kaynak: DİE, Dış Ticaret Yıllıkları.

Kaynak: Yahya Sezai TEZEL, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara, 1952, s.149.

tesvül etmesi Nitekim İtalya ile ihtiyaca elverişli değil için bir neticeyeümüzdeki ayın Türk heyetinin mesi takarrür et-

Tedavüldeki paramızın miktarı

Cumhuriyet Merkez Bankasının son neşrettiği bültenine göre tedavüldeki paramızın miktarı 883.767.393 liradır.

İzmir (Ekonomi) — İzmirde bir firma Yunanistana 100,000 kilo taze balık satmak için mışteri bulmuştur.

Satış İngiliz lirasıyla olacak ve sevkiyat Çeşme limanından yapılacaktır.

dir. Bu yıl bilhassa bütün ziraatının çok bereketli olacağı ümit edilmektedir. Yalnız narenciye ağaçlarını pasböceği şafeti tebdit etmekte ise de ziraat müdürlüğünün tavzif ettiği ekipler müteaddit ilçelerde gereken mücadeleye başlamıştır. 26 Temmuz 1948

Dış ticaretimizde gelişmeler

Fazla dövizler, lüks sayılabilecek maddelere kat'iyen tahsis edilmeyecek

Yerli sanayiinin himayesi cihetine gidilmesine fazla ehemmiyet verilecek

Dış ticaretimizin bu yıl geçen seneden daha verimli bir şekilde gelişmesi için Bakanlıklararası çalışmalar her zamankinden fazla ihtiyaç hissedilmektedir.

Ticaret Bakanlığı, memleketin bol bir istihlal seviyesine ulaşması için eldeki bütün imkânların zorlanması ve bilhassa gıda maddelerinin standart tipler halinde ihracının teamül haline getirilmesino itina göstermektedir. İhra-

cattan sağlanan fazla dövizler lüks sayılabilecek maddelere tahsis edilmeyecektir. Memlekette küçük san'atların ve bilhassa yerli sanayiinin harp sonrası devresinde zaruri olarak himayesi cihetine gi-

dilecek ve buna daha fazla ehemmiyet verilecektir.

Gemi tarifeleri hazırlanıyor

Haber aldığımız göre, gerek devlet ve özel kişilere ait 601 ve daha yukarı tondaki Türk gemilerinin memleket kıyılarında yapacakları taşımacılıkla alacakları navlunları gösteren tebliğ hazırlanmaya başlamıştır.

Palamut rekoltesi

yıl mahsul azdır

ere göre bu rekoltesi mümkün olacaktır.

k hararetlenen ilların artması. Palamut inen mallara uğu gibi he-lerde satılı-tihlal bölgesi da eritmiş nyasına eski

948 rekoltesinin de az oluşu palamut piyasası üzerinde mühim tesirler yapacaktır. Fiatların yük-seleceği ve alivire satışların hızlanacağı beklenmektedir.

Balıkesir'de Zeytin sineğiyle savaşa başlandı

Balıkesir (Ekonomi) — Bandırma ve Erdek ilçeleri çevresinde zeytin sineğiyle savaşa başlanmıştır. 15 temmuzda başlayan savaşta vilâyet tarım müdürlüğü teşkilâtı elemanları nezaretinde olarak müteaddit ekipler çalışmaktadır.

Vilâyet tarım mücülüsü Bandırma ve Erdeğe gitmiştir.

Ulaştırma Bakanı geliyor

Ulaştırma Bakanı Kasım Gülekin bugün şehrimize geleceği haber verilmektedir

Bakan burada deniz yollarında ve limanlar işletmesinde incelemeler yapacaktır.

Ankara haberleri :

§ Bayındırlık Bakanlığınca hazırlanan elektrik iç tesisat yönetmeliğinin bazı maddelerinin değiştirilmesine ve Bayındırlık yapım ve onarım işlerinin geçici ve kesin kabullerine dair yönetmelikler Resmî gazete ile yayınlanmıştır.

§ Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki listeye ilâve olarak bloke paraların deblokajına tahsis edilen ihrâç maddeleri arasına (çiriş) de alınmıştır.

§ Hayvan yemi olarak kullanılan boyah unları da muamele vergisinden muaf tutulması Tarım ve Maliye Bakanlıklarınca kararlaştırılmıştır.

İç hava yollarının

Trabzon, Samsun, Ankara yoluyla birbirine

Ulaştırma Bakanı Kasım Gülekin Ulus gazetesine verdiği beyanatta Hava Yolları hakkında şunları söylemiştir :

Memleketimizin coğrafi mevkii bize Milletlerarası bir mevkii temin eder.

İstanbul, Ankara ve Adanada milletlerarası kabiliyette hava meydanları tesis ediyoruz.

Bunun için iki büyük Amerikan müessesesi ile yapılmış olan anlaşmalar gereğince inşa faaliyetinin pek kısa bir zamanda başlatılması mükerredir.

Kaynak: Ekonomi Gazetesi, 26 Temmuz 1948

333

EK - 13 Yıllara Göre Karayollarında Yapılan İşlerin Tutarları

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

15 - 8 - 1957

Nafia Vekâletince Karayollarına Harcanan

Paralar ve Yapılan İşler

Yıl	Harcama T.L.	Yapılan Yeni Yol (Km.)(x)	Yapılan Büyük Köprü (Aded)	Bakım Altındaki Yol Yekünü (Km.)
1923	863.661	-	-	-
1924	1.926.414	-	1	-
1925	3.207.149	-	2	-
1926	1.891.064	-	3	-
1927	1.116.868	-	4	-
1928	962.711	-	3	-
1929	1.537.207	30	1	-
1930	2.591.809	45	3	-
1931	1.975.724	58	13	-
1932	3.719.334	63	11	-
1933	2.374.023	72	4	-
1934	605.564	67	9	-
1935	1.612.165	83	6	-
1936	2.521.247	80	6	-
1937	2.754.015	131	16	-
1938	2.653.410	62	16	-
1939	3.930.446	66	15	-
1940	9.271.867	281	8	-
1941	8.977.481	523	7	-
1942	11.383.690	357	2	-
1943	15.440.464	432	2	830
1944	15.462.424	389	-	2.150
1945	8.162.724	454	5	3.860
1946	17.602.419	122	11	5.063
1947	17.256.785	356	14	10.849
1948	28.860.790	350	10	12.590
1949	63.169.015	349	33	15.424
1950	68.927.878	466	29	18.363

030 01 74 41 12

3

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 74 - Dosya No: 471 - Sıra No: 12

Kaynak: BCA, Dosya: E8, Fon Kodu: 30..1.0.0, Sayı: , Yer No: 74.471..12, Tarih:

15.08.1957, s.3

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Perihan Ünlü Soylu

Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara, 25.05.1968

Eğitim Durumu

Lisans : Ankara Üniversitesi SBF

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Yüksek Lisans : Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Antropoloji Anabilim Dalı

Yabancı Dil : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler : ODTÜ 8. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Tebliğ Sunumu (2003)

İş Deneyimi

1995-1996 : Siyah-Beyaz Günlük Gazete, Ekonomi Yazarlığı

1996-2000 : TBMM, Milletvekili Danışmanı

2000-2001 : Satranç Dergisi, Editör

2006 : Dünya Bankası ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ortak Projesi, Saha Araştırmacısı

İletişim

e-posta adresi : periunlusoylu@gmail.com